

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

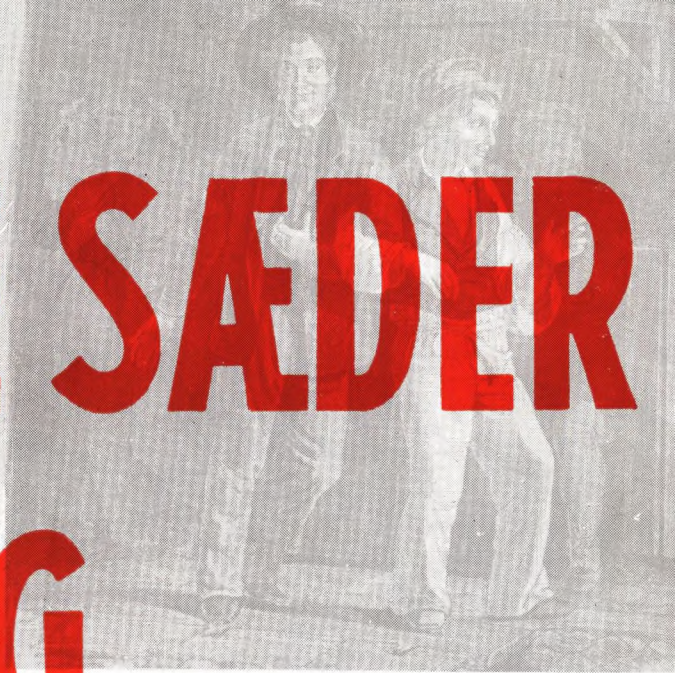
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE SÆDER

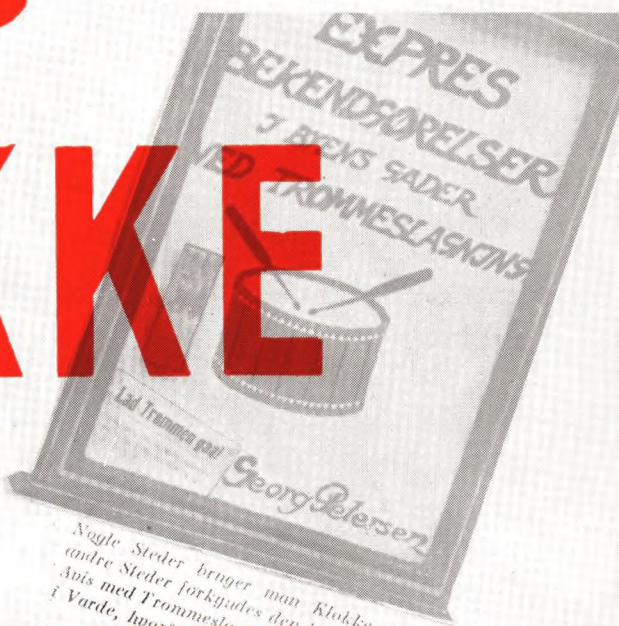
Spyttebakke med mekanisk Laag fra 1800-Tallet.

Lønningsdag midt paa 1800-Tallet. Arbejdsgiverne udbetalte Ugelønnen paa Værtshuset.

OG SKIKKE

Nogle Steder bringer man Klokker, andre Steder forkvædes den levende i Varde, hvorfra vækstende Skift stammer.

AF TAGE HEFT

I 1930-erne skulde Brysterne atter akcentueres, og der opfundes Apparater til at forme dem spidse og ungdommelige.

CHR. ERICHSEN

**DANSKE SÆDER
OG SKIKKE**

TAGE HEFT

DANSKE SÆDER OG SKIKKE

EN UNDERSØGELSE
AF LIVET I EN DANSK KØBSTAD
FØR OG NU

II. BIND

CHR. ERICHSENS FORLAG

**Copyright by
Tage Heft**

MCMXLIII

**DET HOFFENBERGSCKE ETABL. KØBEN.
4852**

INDHOLDSFORTEGNELSE

Bind I

<i>Byens Forvandling</i>		Mad paa Maskine	180
Borg og Borgerskab	17	Med Ske, Kniv og Gaffel	190
Teknikken trænger frem	38	Den daglige Husholdning	203
<i>Hjemmets Sprængning</i>		<i>Hvad man drikker og ryger</i>	
Rids af den ydre Ramme	61	Øl, Vin og Spirituosa	213
Inde i Stuerne	71	Hvordan man drikker	228
Den opløste Familiekreds	86	Klammerurtens Triumf	236
<i>Det ydre Menneske</i>		Kaffe, Te og Chokolade	247
Psykologi og Klæder	99	Delte Meninger om Maadehold	252
Tøjet og Kønnen	117	<i>Ved selskabelige Lejligheder</i>	
Legemspleje og Krigsmaling	130	Selskabsspil og Spilleselskab	269
Den rette Holdning	142	Nogle Selskabslege	279
<i>Bordets Glæder og Sorger</i>		Selskabsdansen	282
Det danske Køkken	159	En bedre Aften	293
		Moderne Selskabelighed	301

Bind II

<i>Skiftende Toner</i>		Kampen for Sundheden	448
Folkets Musik	319	Ved Højtiderne	465
Radioens Magt	330	<i>Far, Mor og Barn</i>	
<i>Mekanik og Mentalitet</i>		Fra Latinskole til Matematikskole	485
Fra Diligencens Dage	341	Moderne Skolebørn	499
Da Banen kom	348	Børn og Unge	507
Paa Cykle	357	Kvindernes Kaar	522
Bilismen breder sig	365	De to Køn	532
Luftsindet	382	Moderne Ægteskab	552
Teknik og Nerver	386	<i>Fritidens Problemer</i>	
Maskinaldermanden	392	Paa offentlige Steder	563
<i>Tro og Overtro</i>		Trangen til Teater	573
Kirken og Menigheden	401	Filmens Publikum	581
Den sorte Overtro	414	Læselysten	588
Familiefester	426	Idræt og Friluftsliv	603
Den sidste Rejse	437	Fritid og Fremtid	616

Emneliste Side 620

SKIFTENDE TONER

Folkets Musik

Biskoppen Olaus Magnus fremhæver i sin Bog om Norden, at Nordboerne fra gammel Tid har været særlig modtagelige for Musik: »Der fandtes mange, der var saa dygtige til at traktere Citer, Fedel, Lut og øverhovedet al Slags Strengespil, at de gennem vekslende Melodier kunde fremkalde hvilke Følelser, de ønskede, hos Tilhørerne. De kunde efter Behag indgive Menneskene Glæde eller Sorg, Medfølelse eller Had, og forstod, alt eftersom det lempede sig, at fylde deres Ører og Sind med Lyst eller Rædsel.«

I hvert Fald kan Sansen for Musik spores langt tilbage i Tiden. Bronzealderlurerne er enestaaende i teknisk saavel som musikalsk Henseende. Og i Middelalderen ved man, at nogle af Europas berømteste Virtuoser blandt Minnesangerne har besøgt Danmark. Reinmar von Zweten besang Erik Plovpenning, Tannhäuser Erik Glipping, Frauenlob Erik Menved.

Og hele Folket sang Folkeviser og dansede dertil. Denne Sangkunst har forædlet Datidens Selskabsliv. Som den store Folkevisesamler Anders Sørensen Vedel har skrevet: »Den subtile og sarte Melodi, som Folkeviserne synges med af dem, der vide To-

nen til dem, i sig selv fryder et Menneskes Hjerte, naar de ellers kvædes med en ren Kvindestemme eller en stærk Karls-Røst. Saa at dersom nogen er glad, da forøge de hans Glædskaab udi ærlig Gæstebud og Samkvem.«

Op gennem Tiderne fortsatte Kongerne med at indkalde fremmede Musikanter og med at opmuntre Sangere og Legere. Og Sang og Muisk var et fast Lærefag i Latinskolerne. Engelske og tyske Spillemænd eller Pibere drog rundt i Landet og gav Gæsteroller, og alle Byer fik efterhaanden faste Stadsmusikanter, der opvartede med Piber og Trommer eller Strengelæg, naar Borgervæbningen holdt Øvelser eller Godtfolk Fester. De lønnedes efter faste Takster, men fik desuden en Ekstraskilling, naar Tallerkenen gik rundt mellem Gæsterne — en Skik, som endnu ikke er helt uddød i Midelby. Efter alt at dømme har Byen for 3—400 Aar siden genlydt baade af Instrument- og Sangmusik. Naar man ikke hørte Stadsmusikanterne, gik Skolemesteren rundt med sine Diskanter (de fattige og forsultne Skolebørn) og »sang for Dørre«, og i ethvert Samvær løftede en Forsanger Stem-

Fiedlere og Giglere

men, og alle de øvrige Tilstedeværende faldt i med Omkvædet paa Vekselsangen. Middelalderens Folkeviser laa endnu gemt i alle Hjerter og sprang ved mindste Anledning paa Læben. Saaledes havde man ogsaa altid den fornødne Toneledsagelse til en Dans ved Haanden.

Blandt Instrumenterne paa 1500-Tallet var Blokfløjte, Sækkepibe, Skalmej og Harpe meget yndede. Skalmejens Navn kommer af det latinske *calamus*, et Rør; den var af Træ og blev Forløberen for Klarinetten. Sækkepipen var et ældgammelt Hyrdeinstrument, bestaaende af en Lædersæk, der tjente til Blæsebælg, og hvori var anbragt en Skalmej, paa hvilken Melodien spilledes, samt nogle Rør af forskellig Længde, der ikke gav bestemte Toner, men kun brummede med. Harpen ansaas for et særlig ædelt Instrument. Anstadsbogen *Vnge Karlis Spiel* anbefalede Forældre at lade de Unge lære at spille paa Harpe som et Middel til at forædle Sjælen. At *slaa Fidel* vilde sige at traktere Fedel eller Gige, Datidens Violiner, hvilket skete med Fingrene. Senere begyndte man at *gnide Fiolen*: at stryge Strengene med en stærkt krummet Bue, der med rette, i Modsætning til de nu kendte Violinbuer, bar dette Navn. Strygerne kaldtes Fiedlere eller Giglere, hvoraf Sproget har bevaret Udtrykkene Bierfiedler og Gøgler. Til de ædle Strenginstrumenter hørte desuden Citeren og Luten samt Clavichordet, en Slags Klaver med Tangenter, hvor Tonerne frembragtes ved Anslag af smaa flade Metalstifter. Det udvikledes og udsmykkedes stadig mere. I Rokokostuerne stod Clavichorder i røde lakerede Kasser paa guldforsirede Ben, med kinesiske Malerier paa Laaget, Undertaster

af Elfenben og Overtaster belagt med Skildpadde. Samtidig med Clavichordet udvikledes Clavicymbalet i sine forskellige Former bl. a. som Spinnet eller Flygel, med en Klang, der mindede om Lut eller Gitar. Ogsaa de hørte til Stuerne Pragtstykker i Rokokotiden, indlagte med Perlemor og Elfenben og smykkede med Malerier af drømmende Landskaber eller ømme Hyrdescener.

Paa 15—1600-Tallet stod Hakkebrættet i en lang højere Kurs, end Navnet senere har ladet formode. Det var en Kasse med Streng, hvorpaa den spillende slog med to Hamre. Heraf udvikledes Hammerklaveret, der med sin nye Klaviaturmekanik og Anslagsmetode kunde fremstille dynamiske Afskygninger af Tonen, *piano* og *forte* — og derfor ogsaa kaldtes Pianoforte. Den nye og voldsommere Klang tiltalte ikke alles Øren. Mange betegnede med Voltaires Ord Hammerklaveret som et »Kobbersmedeinstrument« i Sammenligning med Spinetet. Men paa Mozart-Tiden trængte Hammerklavererne ind i de mere velstillede Hjem — i Form af opretstaaende meget dekorative Flygler, som efter deres Form døbttes Pyramider eller Giraffer. Senere fulgte de horisontale Flygler, der fyldte frygtindgydende i almindelige Stuer, Taffelklaverer og de store opretstaaende Hammerklaverer, der endnu uhyggede i mange Hjem paa 1900-Tallet. I Radioens Aarhundrede fulgte atter en Ændring i Klaverets Klædebon — men derom senere.

De spinkle Spinetter blev kasserede, nogle havnede i Huggehuset og blev til Pindebrænde, andre gik en endnu dybere Fornedrelse i Møde. Saaan gik det i hvert Fald det smukke Instrument fra Ørstedernes Hjem i Rudkøbing, hvis Streng var rørt af de

En Musikaften for 100 Aar siden

berømte Brødre og deres Ven Oehlenschläger. Et Aarhundrede senere blev det fundet i en Fiskerbod, hvor dets smukt malede Laag brugtes som Bord til at flaa Fisk og skære Hoveder af paa. Men en Musæumsmand befriede det og førte det fra Forsældelsen til Hæder og Værdighed paa Musæet.

Mange Steder blev Klaveret Hjemmets Centrum, de gode Minders Midtpunkt ... Moders Hænder paa Tangenterne, Lysenes Skær over Nodebladet, Tonerne og Sangen i Højtidens Stunder gjorde Klaveret til Hjemmets aandelige Arne. Andre Steder var det maaske snarere et Torturinstrument for Børn, der skulde oplæres til at elske Musik. Enkelte Steder stod det urørt og stumt, dækket af Sjaler, Nipssager og Fotografier. Men hos alle, der overhovedet havde Raad, stod der efterhaanden et Klaver.

*

Fra Midten af 1700-Tallet begyndte man at holde Koncerter, og da Klublivet satte ind, blev det almindeligt, at musikalske Medlemmer udfoldede sig til Glæde for de andre paa bestemte Musikaftener. Det var en helt ny, forfinet Form for Selskabelighed, ogsaa Damerne deltog i den, — hvilket uden Tvivl bidrog til et friere Forhold mellem de to Køn.

Men det blev paakrævet at belære det Publikum, som ikke udelukkende indfandt sig til disse Sammenkomster for at lade sig løfte mod højere Sfærer. En saadan tiltrængt Tilrettevisning gaves bl. a. i »Haandbog om den gode Tone«. Den tegner samtidig Billedet af en Musikaften i Middelby i 1840-erne:

»Beskedenhed og Artighed maae ogsaa,

ved offentlige musicalske Sammenkomster, lede alle vore Handlinger. Derfor maa man ei trænge sig frem til de forreste, for de højere Stænder bestemte, Pladser, eller for at komme til at sidde ned, hvilket tilkommer Damerne. Saalænge endnu én af dem maa staae, er det uanstændigt for den unge Mand at blive siddende, selv i det interessanteste Naboskab; neppe tilgiver man den bedagede, fortjenstfulde Mand denne Mangel paa Høflighed. Har man ført en Person af det smukke Kjøen paa en Concert, gjøre man sig Umage for, at skaffe samme en god Plads, hvor hun kan oversee Alt, og vel høre Musiken, og tillige har en, hendes Pynt ei fordunklende, Omgivelse.

Sædvanligen indfinder man sig, i store musicalske Forsamlingerr, anstændig og smagfuldt klædt, uden dog derved at behænge sig med Flitterstads. Hvo der, ved Sangen eller Spillet, selv tracterer et Hovedinstrument, maa anvende stor Omhu paa sin Klædedragt, for at udvise den fineste Smag, og derved, i samme Grad, at behage alle paa ham heftede Øine, som han ved sin Kunst indtager Øret. Ved Musikkens Foredrag at underholde sin Sidemand med i Almindelighed meget undværlige Bemærkninger, eller endog med ubetydelige Nyheder, kaad Snak og letfærdigt Spøg, er høist uanstændigt, og røber liden Dannelse; i al Fald burde han dog oppebie Pauserne imellem de musicalske Afdelinger. Her er det Ens Pligt at conversere sin Ledsagerinde, og der er da Tid nok til at anbringe nogle uvigtige Tanker.

Mindre anstødeligt, men dog forvirrende, og som desaarsag maa dadles, er den Vane, at slaae Takt med Foden, eller en anden Deel af Legemet, hvilket synes at antyde,

Advarsel mod Fløjtespillere

at man vil understøtte Kapelmesteren, eller hjælpe ham afsted.

Ved Applaus tage man Hensyn til Omgivelsen, og bedøve ei, ved Rasende at slaae Hænderne imod hinanden, en musikelskende Dames Høreorgan, i hvis Øre endnu det nylig tilendebagte Stykkes søde Toner gjenglyde. Fremdeles vogte man sig for, naar man ei hører til dem, der give Tonen an, at gjøre Begyndelsen med Bifaldsytringer. Intet er latterligere, end at høre et Par Hænder i en rummelig Sal klaske sammen, mens alle de øvrige tie. Dog dette gjælder kun om offentlige Concerter; lader derimod, i Privat-Selskaber, en musikkyndig Dame sig høre, byder Artighed, paa Grund af hendes store Uleilighed, at man, selv efter virkelig Kjedsomhed, yder hende det forventede, larmende Bifald, hvilket her ene indtager Pladsen for enhver anden Høflighedsbeviisning, og, for den indbildske Kunstnerinde, er — Sphæremusik!«

En Tid lang var Fløjterne de dominerende Instrumenter i Amatørorkestrene, ligesom Hyrdefløjten var Digternes Symbol før 1800. Men efterhaanden fandt man Fløjterne for kælne og vendte sig mod Strygeinstrumenter, undertiden understøttet af Klaver. Enkelte gik saa vidt, at de helt fordømte Fortidens Fløjtespil. Om Gentleman-Idealet midt paa 1800-Tallet hed det i en skriftlig Vejledning: »Vogt dig for hver Mand, som blæser paa Fløite. Af alle Musikanter er en Fløitespiller sædvanlig den dummeste og mest svagsindede, fordi han har størst Hang til Sværmerie. — En Sværmer, som om Natten ved Lunas kydske Straaler misbruger Fløiten som Tolk for sine Følelser, er ligesaa ridicul, som et Fruentimmer, der

blæser Fagot eller Valdhorn. — De Instrumenter, som en Gentleman tør benytte, ere Claverer og Violoncel; Guitare og Mandoline er kun for Barbeersvende og Skjøger; alle andre Instrumenter passer blot for Orchesterfolk og Philistre.«

Ogsaa Digterne vendte sig fra Hyrdefløjten; de erstattede den dog ikke med Violinen, men med Lyren, naar de talte om deres poetiske Symbol, hvad de meget ofte gjorde. Og da det ikke var nok for Stormestrene at »slaa Lyren« ligesom Smaapoeterne, gik de over til Harpen. Baade Oehlschlæger og Grundtvig talte, i overført Betydning, om deres Harper.

Saavel private som professionelle Musikensembler gik over til Strygerne, — der rigtig kom til deres Ret i Valsene. Denne indsmigrende og melodiose Musikform var udgaaet fra Wien i 1780-erne og da den endelig var naaet til Norden, blev det den store Musikmode i de næste 100 Aar.

De mindst musikbegeistrede udeblev efterhaanden fra Klubbernes musikalske Aftener; men i Stedet dannede de musikinteresserede saa selvstændige Koncertforeninger. Efterhaanden opgav Medlemmerne i disse Foreninger at udfolde sig personligt og satte sig i Stedet som Maal at arrangere Concerter af professionelle Kunstnere.

I en Aarrække har Middelby Koncertforening skaffet de berømteste af de verdensberøjest Virtuoser til Staden. Saaledes kom den store Verdens Musik til at lyde i den lille By. — Men de Toner, der altid har bevæget Sindene stærkest, er de danske. Da det nationale Gennembrud ytrede sig i Litteraturen efter 1800 med Folkevisbevægelsen, søgte ogsaa Komponisterne Næring i Kæmpevisemelodierne, og den nationale

Sangmusik opstod, som senere stadig lød over Landet: Weyse, Hartmann, Gade. Udviklingen fortsattes med Rungs Romancer og Lange-Müllers folke-elskede Værker til det 20. Aarhundredes store danske Komponist Carl Nielsen. De danske Toner var kun lidet paavirket af de skiftende Stemninger i Udlandets Musikliv.

I 1921 opgjorde en musikkyndig Organist den musikalske Status i en Kronik i Middelby Avis med disse Ord:

»Bestemmende for Nutidens Musikliv er den store Udvikling af den instrumentale, men desværre ikke af den vokale Teknik. Koncertlivet har næppe nogensinde før været livligere; talrige Virtuoser af begge Køn har jo ogsaa besøgt vor By. Endvidere kan konstateres en glædelig Interesse blandt Publikum. De fremragende Koncerter i Haandværkerforeningen har haft en Tilslutning, der viser, at Masserne er ved at komme med ... Fortidens Kunstskatte drages frem af Forglemmelsen og opføres jævnsides med moderne Musik. To Strømninger gaar gennem Musiklivet: en med Blikket vendt mod Fortiden og en anden, der kun ser fremad, radikal og moderne; tilsammen supplerer de hinanden, thi vi trænger til at se fremad, men vi skæmmes ikke ved at se tilbage.« Lidet anede den brave Mand, hvad der ventede forude ...

*

Naar man i Middelby som andre Steder opgav den personlige Musikudfoldelse, skyldtes det i væsentlig Grad, at man nu havde mekaniske Apparater, hvis Præstationer overtrumfede Amatører ...

Allerede paa 1700-Tallet havde musikalske og mekaniske Talenter konstrueret spillende Mekanismer: Et Urværk drejede en

Messingcylinder, besat med smaa Pigge, der aftvang en Staalkam skiftende spinkle og sprøde Toner.

Denne Mekanisme monteredes i smukt malede Skrin eller emaljerede Æsker, mindende om Snustobaksdaaser, og udgjorde et kærkomment og passende Tilbehør til en Rokosalon. Overalt greb Publikum efter disse Spilledaaser og overalt nød man de yndefulde Melodier, der spandt sig ud af dem — deriblandt »Ach du lieber Augustin ... alles ist weg, weg, weg.«

Refrænet skal være et Klageraab, som den noget fugtige Gadehandler Marx Augustin udstødte, da han styrtede ned i en af de uhyggelige Fællesgrave under en Koleraepidemi i Wien. Melodien fremkom oprindelig i Orkesterkompositionen *Kehraus* af Østringeren Carl von Dittersdorf midt paa 1700-Tallet. Det blev den første Schlager, der tralledes og fløjtedes af Fyrster og Gadedrenge Europa over i mere end hundrede Aar — og endnu lyder i Andersens Eventyr om Svinedrengen. Den lille Melodi, der fulgte Talesproget i Stedet for at tvinge sig efter den almindelige metriske Verseform, betegnede en Forskydning i Retning af den synkopiske Rytme. »Ach du lieber« var et Forvarsel.

Spilledaasen blev Forløberen for Fonografen og Grammofonen ... Det var i 1877 Edison opfandt det Apparat, der baade kunde optage og gengive Lyd, og som ved sin første Fremkomst i Europa betegnedes som en Løgn. »Humbug,« erklærede den Herre fra Videnskabernes Selskab, der først hørte Fonografvalsens Tale i Paris. Man drejede oprindelig Fonografen med Haanden og gjorde derved Talen særdeles uregelmæssig og Musik særdeles falsk. Men Apparatet for-

Den mekaniske Musik

bedredes med mekanisk Drift og blev snart et yndet Legetøj. I Middelby vakte den første Fonograf nærmest Rædsel, da den debuterede omkring det sidste Aarhundredskifte. En opfindsom Vært havde fundet paa, at lade den talende Maskine erstatte Bordkortene og havde forud for et Middagsselskab indtalt Ordene: »Jeg beder Hr. N. føre Fru M. tilbords« o. s. v. Paa Festdagen var Fonografen skjult under Bordet, da Dørene til Spisestuen blev slaaet op. Og da dens Snøvlen og Harken begyndte at lyde fra det tilsyneladende mennesketomme Rum, stirrede Gæsterne sig foruroligende omkring. Da man genkendte enkelte Brudstykker af de kendte Navne, steg Uroen til Rædsel. Al Appetit var veget fra Middagsgæsterne, hvis Værten ikke i Tide havde afsløret Fænomenet ...

I 1887 forbedrede Tyskeren Emil Berliner Fonografideen, idet han konstruerede Grammfonen. Det første Eksemplar kom til København Aar 1900, og i de kommende Aar tier optog man rundt om i Landet Grammfonunderholdning ved festlige Lejligheder — med Dialoger af Skuespillere, humoristiske Historier, Sange og endelig Dansemusik. Naalen hoppede over Pladen, og Gengivelsen var temmelig skrattende, men mange fandt dog Grammfonunderholdningen at foretrække fremfor den gængse Musiceren og Sang af Husets Døtre, da Mekanikken krævede mindre Hensyntagen og stillede færre Krav til Opfindsomheden med Hensyn til Komplimenter.

Nye mekaniske Musikinstrumenter, tildels efter Spilledaaseprincippet fulgte — med Melodier paa gennemhullede Zinkplader eller Papirstrimler. Enkelte Privatfolk, flere Konditorier og mindre Restauranter i Mid-

delby fik elektriske Klaverer, der dundrede og hamrede Dansemusik og Marcher fra sig med militærisk Appel. Generationer frem i Tiden blev det elektriske Klaver et dramatisk Virkemiddel, som man Gang paa Gang søgte Tilflugt til i tragikomiske Situationer, først paa Scenen, indtil det uudholdelige, senere forfra paa en frisk i Talefilmen: En Mand sætter intetanende Mekanismen i Gang og kan ikke faa den standset. Klaveret braldrer løs med sin skingrende muntre Melodi, der staar i skærende Modstrid til Situationens Pinagtighed eller dødelige Alvor. Ideen var god, før den blev gentaget for ofte. Saa dan er den mekaniske Musiks Væsen: aandløst spiller den videre, drevet af tekniske Kræfter uden Hensyn til Liv eller Død. Ogsaa Højttaleren fortsætter Dansemusikken, selv om Lytteren, der har drejet paa Knappen, er styrtet om i Dødskrampe paa Gulvtæppet.

Da Grammfonen kombineredes med Radioideen og fik elektrisk Pick-up, blev Gengivelsen saa fuldendt, at man fik Respekt for den nye tekniske Frembringelse. Store Musikere og berømte Orkestre spillede nu for Folk rundt om i Hjemmene, uden at de behøvede at flytte sig fra Stolene, endsige klæde sig om som til en Koncert. For mange blev det et Liebhaveri at samle paa Plader. De omrejsende Virtuoters gyldne Tid var forbi, og Musikforeningens Medlemstal dalede til et Minimum. Ogsaa Musiklærere klagede sig. Gennem Generationer havde umusikalske Børn været tvunget til at tage Musikundervisning Aar efter Aar, fordi det hørte til almindelig Dannelse i det mindste at spille Klaver. Nu endelig slap de fri — til Skade og Sorg for Musiklærere. Frøken Hendriksen havde kun

*Et Byorkester paa 1500-Tallett musicerer. —
Tegninger af Olaus Magnus.*

En tilsvarende Koncert paa Nytorv i Slagelse paa 1900-Tallett.

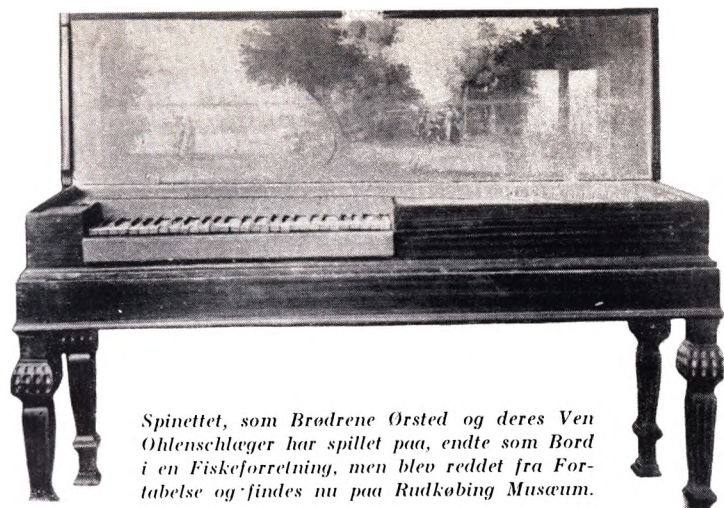

Fløjtespiller fra 1600-Tallets Midte; paa Væggen Violin med Bue, der virkelig er buet. — Nationalmuseet i Stockholm. I Koldsindighedens Tidsalder midt paa 1800-Tallet fordømtes Fløjtespillet som søværmerisk.

Vilh. Marstrands Tegning af en Kammerkoncert.

Spinettet, som Brødrene Ørsted og deres Ven Ohlenschläger har spillet paa, endte som Bord i en Fiskeforretning, men blev reddet fra Fortabelse og findes nu paa Rudkøbing Museum.

OBS. *Fonografen er den eneste eksisterende Talemaskine, med hvilken man selv kan optage den menneskelige Stemme, Musik o. s. v.*

For Mellemkrigsgenerationen var Jazzen den funktionalistiske Musik. Jazznegrene Mills Brothers vakte Furore.

En af de første Talemaskiner, der bragtes i Handelen i Danmark.

*I Mellemkrigstiden havde meget for-
andret sig. Bl. a. var Stuerne skrum-
pet ind. Men saa skabtes der ogsaa
Miniatureklaverer, der svarede til de
indskrænkede Forhold.*

*Der var unge Mennesker, der drømte
om at forene Alverdens unge i en
syngende Hær. De bragte Flojte-
toner og enkelte klart klingende
Sange med sig, hvor de gik og stod,
ogsaa ved Skov og Strand.*

Komposition for Græsslaamaskine

nogle ganske faa Elever tilbage. Det var Børn, som ganske vist spillede af Lyst, men det fedede jo ikke.

Grammofonen bragte nye mærkelige Klange ind i Stuerne, deriblandt ogsaa østerlandsk Musik, senere Negermusik, hvori Streng-, Slag- og Blæseinstrumenter blandedes. Snart optog ogsaa amerikanske og europæiske Komponister Ideen, og man fik Musik, der ikke som før var baseret paa Strygere, men indspillet af Saxofoner, Klarinetter, Klaver, Harmonika, Xylofon og højt skingrende Trompeter. De gamle holdt sig for Ørerne, men de unge fandt det dejligt: Den nye Musik var langt mere rytmisk og lettere at danse efter end den gamle.

Flere og flere mærkelige Lyde indføjedes i denne Musik, som Grammofonpladerne bragte ude fra den store Verden. At det bar mod det rene Vanvid, kunde man en Dag læse i Avisen, det hed i et Telegram: »En ny og ejendommelig Komposition blev i Aftes spillet i New York under en Koncert i Carnegie-Salen. Symfonien, der var komponeret af Frede Grofe og udførtes af Paul Whitemans Orkester, hed »Skandaleprocessen«. Blandt Instrumenterne var 38 Skrivemaskiner, en Sættemaskine, en 6-Løbet Revolver, et Maskingevær, en Sirene, to Flygler, en Politifløjte og en Græsslaamaskine.«

Allerede Platon klagede over, at Musikerne nedværdigede sig til at efterligne Løvernes Brølen og Vindenes Tuden. Men dette her var værre, *virkelig en Skandale*, erklærede de musikforstandige Middelbyborgere, der læste derom.

Man mente og haabede, at det var et Uvej, som vilde trække udenom. Men det gjorde det ikke. Snart boblede nye Toner frem fra alle Beværtninger, hvor omrejsende

Smaaorkestre med Saxofoner og mærkelige Slaginstrumenter bogstavelig talt hamrede en helt ny Rytme ind i Tilhørerne. Og nu og da mjavede, gøede og sang disse Musikere midt i Musikken. — Hvad er det dog for noget? sagde de gamle. — Det er *Jazz!* erklærede de unge henrykt og rokkede med i Rytmen.

Nogen Tid senere nynnede, fløjtede og skuldervrakkede alle Gymnasiaster i Middelby en ny og oprørsik klingende Melodi. — Hvad er det I synger? spurgte de gamle, — og lyttede lammede til Svaret, der blev fremsat i Jazzrytme: »Man byder os Fortidsminder som Fremtidssurrogat. Hvorfor skal mon vor Nutid gaa i et falmet og slidt Ornat? ... Traditionens Bremsen skræler.« Det var Jazzoratoriet »De 24 Timer« af Sven Møller Kristensen og Komponisten Bernhard Christensen, et Værk, der var skrevet om Gymnasiaster og for Gymnasiaster med det bestemte Formaal at lære og begejstre dem for Jazz. Det lykkedes til Fuldkommenhed.

De unge forlangte at faa Jazzmusik, naar de var til Bal, og det ærværdige Byorkesters Fløjtenist maatte, tvunget af Nøden, men med Væmmelse, sætte sine Læber til en Saxofon.

*

Den Musik, der lød i Middelalderen, var vidt forskellig fra den, vi kender. Middelaldermusikken var homofon: kun een Stemme var melodiførende, mens de andre optraadte ledsagende og udfyldende. I den katolske Kirke lød en ædel, men abstrakt Kunstmusik som Ledsagelse til den latinske, for Menigmand uforstaaelige, Tekst. Men Reformationen vilde gøre Menigheden delagtig i Gudstjenesten, man begyndte f. Eks.

Negro-spirituals og blues

at synge paa dansk i danske Kirker, og Protestanterne maatte have en melodios Musik, saa Menigheden kunde deltage i Sangen. Omkring Aar 1600 gjorde Renæssancen sig gældende paa Tonekunstens Omraade, og den homofone Musik afløstes af den polyfone, hvor alle Stemmerne føres med lige Selvstændighed. Nu udvikledes Opera og Oratorium og Instrumentalmusikken sig som en selvstændig Kunst: Suiten, Sonaten o. s. v., og Instrumentbygningen gik stærkt fremad.

Musikkyndige inddeler i grove Træk Udviklingen saaledes: 1600-Tallet er paa Musikkens som paa andre Omraader Nydannelsernes Tid, 1700-Tallet: Klassikernes (Händel, Bach, Gluck, Hayden, Mozart, Beethoven), 1800-Tallet: Romantikens Aarhundrede (Schubert, Mendelssohn, Schumann, Chopin, Weber). Henimod 1900-Tallet kommer Nyromantikkerne (Liszt, Wagner, César Franck, Bruckner, Strauss). Og endelig følger i det 20. Aarhundrede Anti-Romantikkerne (vidt forskellige og indbyrdes uenige Aander som Stravinsky, Kurt Weill og Carl Nielsen m. m.) Fra de store Skikkelser udgaar Paavirkningen til de mange smaa og til Folkets daglige Musik.

Saaledes følger ogsaa Musikken de store Strømninger i Sindene, der atter er fremkaldt af Forandringer i Menneskenes ydre Kaar. Fra den abstrakte eller objektive Musik før Renæssancen gik man over til den subjektive, der udtrykker den enkeltes, Komponistens Følelser. Og fra det romantiske stærkt følelsesbetonede, undertiden sentimentale vendte en skuffet, materielt indstillet Verden sig efter Krigen 1914—18 atter mod det forenkede: en forstandsbetonet, antiromantisk Musik.

Den Generation, der havde set de Ældres

Idealer og romantiske Forestillinger lide et fuldkomment Nederlag, vendte sig med Mistillid mod al Romantik, ikke blot i Skaaltaler, men ogsaa i Brugsgenstande og Huse, Litteratur og Musik. Man krævede Saglighed og fandt det i Form af Funktionalismen. Da Anti-Romantikerne indenfor Musikken i deres Oprørstrang søgte efter noget nyt, der helst skulde være saa afvigende fra det gamle som vel muligt, greb de begærligt efter de nye Rytmer, som allerede var dukket op i Dansemusikken omkring Aarhundredskiftet. I de Negermelodier, der var fulgt med de nye oversøiske Danse, fandt man mange nye Rytmeformer, nye Betoninger, Synkoper, der betegnede et afgjort Brud med den indtil Trivialitet gentagne gamle Danserytme i de romantiske Polkaer, Mazurkaer og Valse: Bom-dada-bom! Jazzen var forsaavidt funktionalistisk, som den opfyldte den Funktion at give en Bevægelsesimpuls, der befordrede Dansen, den var let at synge efter, enhver kunde fatte den — og den var langt fra romantisk. Dertil kom, at den var i Pagt med Tidens Tempo, det hæsblæsende, det myldrende i Udviklingen af Byerne, nogle mente, at selve dens Navn kom af Betegnelsen *chase*: at jage! Til Overflod var den ogsaa i Overensstemmelse med det almindelige Løsen: Konkurrencen! Jazzkomponisten leverede ikke en fuldt færdig Komposition som til en Vals, han gav kun en Skitse, og den endelige Form skabtes af Arrangøren og de Udøvende, som hver især havde Mulighed for at variere og improvisere. Jazzen var udsprunget af de afrikanske Neger-slavers Arbejdssange, *plantations-songs* og af deres religiøse Sange, de saakaldte *negro-spirituals*, hvis Vemod haardkogtes i de saakaldte *blues*. Da denne Neger-

En skamløs Musik

musik holdt sit Indtog i amerikanske music-halls, var det nærmest som komiske Numre. Men der fulgte hurtigt en musikermæssig Forædling. Efter de første Sensationskoncerter og Eksperimenter med allehaande Instrumenter, Maskiner og Lyde, begyndte Whiteman at kultivere Jazzen. Paa den anden Side Atlanten fulgtes Eksemplet, og der skete en Sammensmeltning mellem de negroide Rytmer og den europæiske Harmonianvendelse. Paa et vist Tidspunkt blev Jazzen sine Ildtilbedere for friseret, og der opstod en Rendyrkningstendens ... Det var en Spøg for de oprindelige Musikere i Negerorkestrene at stjæle Billedet fra hinanden: ved at spille kraftigere, mjave, gø eller variere Temaet. Jazzfolkene greb tilbage til og udviklede disse Improvisationer og Variationer, der i høj Grad satte Tempoet og Gløden op, og vel derfor kaldtes *hot*. Det næste Udviklingstrin var *swing*, hvilket vist skulde forstås som Rytmens Evne til at virke psykisk inciterende.

For den ældre Generation vedblev disse Betegnelser at være Volapyk — maaske ogsaa for største Delen af de Unge, men de brugte dem alligevel.

Musikautoriteterne vendte sig i Vrede mod Jazzen, nogle vægrede sig endda ved at kalde den Musik. Men Jazzens Forkæmpere forklarede, naar de en sjælden Gang kunde faa Lejlighed til det, i Bladene, at enhver Musikven maatte forstaa, at de repræsenterede en ny Renæssance: de mødte med den nye Tids Folkemusik. Den romantiske Musik var for de faa, man skulde faktisk være konservatorieuddannet for helt at kunne forstaa den. Det var Grunden til, at Koncertsalene efterhaanden tømtes ... I de halvtomme Koncertsale stod den romantiske

Konservatoriemusiks Dirigenter med Ryggen til deres faatallige, passive Tilhørere. Jazzdirigenten stod derimod med Ansigtet vendt imod sine Tilhørere, spillede for dem og med dem og paa dem. Jazzen var primitiv, den udtrykte sig i Synkoper, ganske som man taler i Synkoper, alle kunde forstaa den ... Et Musikstykke bestaar af tre Elementer, hed det videre: *Klangen*, som er Kompositionens Legeme, d. v. s. Stemmen, der synger, eller Instrumentet, der klinger. *Rytmen* er Kompositionens Pulsslag. *Melodien* er Sammensætningen af de enkelte Bestanddele: Tonerne, Atomtætheden. Naar man hører »Kong Christian« i en Skole, er Klangen Børnenes Stemmer, Rytmen den Takt, hvori Lærerens Fod bevæger sig ... De store europæiske Musikkværker bestod af mangfoldige Klange, mens Rytmen var trængt i Baggrunden. I Jazz var de tre Elementer ganske klart og elementært udtrykt. Særlig Rytmen var saa fremtrædende, at den maatte gribe alle ...

I hvert Fald bredte Jazzen sig, og seriøse Komponister paavirkedes af den. Da man første Gang hørte en Komposition af en af de største af dem: Stravinsky, skrev en velmeriteret Musikkender: »Det blev Skamløshedens Sejr og Skændselens Triumf. Her var ikke Tale om Kunst, her krævedes end ikke den ringeste musikalske Indsigt af Tilhørerne, selv en Gadedreng kunde være med og more sig kosteligt ... Den synkoperede Rytmik gebærdede sig indtil Væmmelse i det primitive Livs konvulsiviske Mavedans — en Skandale!«

Men Jazzens Fremgang lod sig ikke standse, navnlig ikke da den først holdt sit Indtog i den største af alle Musikspredere: Radioen.

Flygelet aflægger sit Ornat

I 1920erne opstod der en helt ny Maade at servere Folket Musik paa, nemlig gennem Luften. Det vakte en voldsom Interesse. Alle vilde have Radiomodtagere, der kunde spille ligesom Grammofoner ...

Men der var nogle, som meget hurtigt holdt op med at deltage i den almindelige Radiobegejstring. Det var Musikere, Musikhandlere og Musiklærere. Folk gik ikke længere til Instrumentmageren, men til Installatøren, naar de skulde have et Musikapparat. Nu blev Koncertsalene helt tomme. De Unge holdt op med at lære at spille. Radioen kunde man jo ikke konkurrere med. Pr. Højtaler kunde man høre de største Kunstnere selv i de mindste Stuer. Pessimister spaaede, at det vilde blive Musiklivets og den musikalske Selvudfoldelses Endeligt.

Der kom et sørgeligt Kapitel i Klaverets Historie: Folk begyndte at sælge deres Klaverer og købe Radioapparater og Grammofoner i Stedet. Der gik nogle Aar, hvor kun ganske faa endnu var udøvende, alle andre sad og lyttede — til Radioen. Men det var kun en Overgang. Det gaar hyppigt anderledes end Sagkundskaben spaar. Radioen tog, men Radioen gav ogsaa. Den fik alle i Tale, og den vakte Musiktrang i endnu videre Kredse end før. Da den første Begejstringsrus over det nye Under havde fortaget sig, opdagede en Mængde Mennesker, at de dog havde en utilfredsstillet Trang i deres Hjerter. Den blev ikke stillet bare ved Lytten; kun naar de selv var med til at skabe. De passive blev atter aktive. Der blev atter gaet med Musikforretningernes Døre. Der sad atter smaa Piger med strittende Fletninger og Drengene med genstridige Nakkehvirvler paa Klaverbænken ved Siden af

Frøken Hendriksen og indstuderede »Frølicher Landmann« ...

I Mellemtiden havde meget forandret sig. Bl. a. var Stuerne skrumpet ind. Der var Folk i nye Hjem, som havde Lyst, men maatte afstaa fra at købe et Klaver, simpelthen fordi de ikke havde Plads til det. Men saa tog smarte Klaverfabrikanter Maal af de nye Stuer og Møbler og lavede Miniatureklaverer og -Flygler, der svarede til dem. Og nye Annoncer lokkede: »Lille Pianette optager ikke som Fader Opretstaaende og Moder Flygel den halve Stue, men nøjes med en beskeden Plads. Nydelig at se til, vil hun i Toner dog give, hvad hver især ønsker at aflokke hende: En flot Chopin, en Schubert »som syngende Streng«, det spinkle Akkompagnement til en Weyse og ogsaa Jazz-Synkoper vil det lille Tidens Barn laane Klang.«

Saadan griber det ene ind i det andet. Og saadan skifter Moderne, ikke blot for Møbler, men ogsaa for Instrumenter. Det malede Spinet og det udskaarne Taffelklaver saas nu kun paa Musæer, og nogle spaaede, at det store sorte Flygel med det begravelseslignende Udstyr vilde gaa samme Vej ...

En Dag saa Pianofabrikanten Andreas Christensen sit store Koncertflygel paa en sangombrust Tribune i Selskab med de blanke Saxofoner og Trommer og de skinrende Sølvtrumpeter i et Jazzorkester. Det virkede, syntes han, helt aparte i sin imponante sortklædte Værdighed mellem de andre uhøjtidelige Instrumenter. Det slog ham, at det saa at sige bar Ornat paa sin Arbejdsplads. Det stod forklædt som et Møbel og var dog et Instrument ganske som de andre, et Apparat til at spille paa, med Strengene, der udbredte Svingninger. Han gik

Ti smaa snavsede Fingre og Nonnens Bøn

til en af Tidens Arkitekter, Poul Henningsen, med sin Tanke. Og en Dag traadte Flygelet ud af sit sorte Ornat, ligesom Møbler og tildels ogsaa Mennesker paa den Tid begyndte at vise deres Lemmer. Man kunde se, hvad det var og hvad det indeholdt.

Selvfølgelig vakte det Protest, hos adskillige dyb Forargelse. P. H.-Flyglet var ikke ærbart, kun hyllet i Glas og virkede derfor lige saa anstødeligt som de altfor lange Ben i altfor tynd Silke. »Det er ganske misforstaaet,« erklærede nogle, »Ingeniøren bygger ikke Bropillen for at man skal kunne se, hvordan den bærer. Instrumentmageren skal ikke lave sit Instrument for at vise dets Konstruktion. Man skal ikke glædestraalende vise Teknikken frem som et mærkeligt Vidunder. Teknikken er kun Tjener. Barnet skal have Uret aabnet for at juble over Værkets Tikken. Vi voksne benytter Uret til at se, hvad Klokken er.« Alligevel rykkede det afklædte Flygel ind i mange moderne Hjem, som satte en Ære i at være moderne, endog Middelbys ærværdige Theater- og Koncerthus anskaffede sig et P. H.-Flygel til Brug for Tidens omrejsende Jazzorkestre.

*

Noget var der om, at Jazzen var en ny Folkemusik. Den almindelige Jazzbejstring bevirkede, at unge Mennesker begyndte at spille paa de smaa Klaverer, og at andre skaffede sig Saxofoner og Banjoer og dannede smaa Orkestre. Samtidig udgik fra Tyskland en ny Bevægelse, hvis Formaal var at lære Folk at *syng*e, — hvilket de fleste efterhaanden havde glemmt. Man lagde ikke, som før, Vægt paa at lære firstemmige Korsange, men paa at syng

Melodier unisont. Middelby fik en Folke-musikskole, hvis Leder erklærede, at ethvert normalt Menneske kunde lære at syng

og komponere lige saa let som at tale og skrive. Og disse unge sangglade Mennesker vendte tilbage til det ældgamle Instrument: Blokfløjten. I deres Begejstring drømte de om at forene Alverdens Unge i en syngende Hær, der skulde lutre Livet med Toner, bygge Bro over alt det, der skiller socialt og nationalt — ved Sang. De bragte Fløjte-toner og enkle klartklingende Sange med sig, hvor de gik og stod i deres Fritid, ogsaa paa Vandreture. Men deres Naturtoner overdøvedes unægtelig ofte af Lyden fra andre Unge, der ikke mere saa sig i Stand til at nyde noget som helst uden mekanisk Musikledsagelse, og som derfor bragte Rejsegrammofoner med sig — til Stranden, Skoven og den stille Aa. Et Utal af Musikfabrikanter var begyndt at spekulere i den stærke Musiktrang. De komponerede og spillede løs i en Blanding af Nutids- og Fortidsmusik uden andet Program end at tjene Penge. De frembragte en bestemt og temmelig kvalmende Musikart, der lød som en Mellemproportional mellem Jazzmelodien »Ti smaa snavsede Fingre« og Smægtestykket »Nonnens Bøn«, en Stilblanding svarende til Klunketidens paa andre Omraader.

Jazzen krævede forholdsvis smaa Orkestre, og den viste klart, at smaa Orkestre og enkle Musikværker klang bedst i Radio. Lydhøre Komponister, der skrev med Radiofonien for Øre, og alle maatte efterhaanden lægge sig efter mikrofonske Hensyn, fulgte Fingerpeget, selvom de ikke udtrykte sig i Jazzrytmer. Saaledes kom Jazzen gennem Radioteknikken ogsaa til at øve sin Paavirkning paa anden Musik. Det nye Syn paa

Mistænkelig Efterspørgsel efter Kobbertraad

Rytmen og den stærke Eksperimenteren gav ogsaa nye Impulser, og mange ventede sig en virkelig varig og gennemgribende Fornyelse ogsaa af Kunstmusikken gennem Jazzen. Men snart hørte man, at selv Stravinsky erklærede, at han nu havde faaet dét ud af Jazzen, som han mente der kunde overføres paa den kunstneriske Musiks Former. Derfor blev den nye Brugsmusik dog ved med at have Betydning. Den affødte f. Eks. en nye særegen Kunststart: en Sam-

virken i Bevægelse og Musik i Form af kombinerede Tegne- og Jazzfilm.

Men den Musik, der blev det store Folks Næring i Tiden efter 1920erne, leveredes som sagt af Statsradiofonien — i en Blanding af nyt og gammelt. 2500 Musik-Timer om Aaret naaede Radiofonien op paa at sprede ud over Landet. Paa Musikkens Omraade blev den en Almagt, bestemmende for al videre Udvikling.

Radioens Magt

I 1890erne havde en ung dansk U-Baadsmænd Joh. P. Sørensen for første Gang overført elektrisk Telegrafi uden Ledning over en kort Strækning ved Tyborøn. Sagen kom Ministeriet for Øre, og man udbad sig en Erklæring om Forholdet fra Marinens Sagkyndige. Den kom, og den lød saaledes: »Ethvert sundttænkende Menneske maa jo kunne tænke sig selv, at det er en fysisk Umulighed at overføre en elektrisk Energi fra et Sted til et andet uden at benytte sig af en Ledning.«

Havde man spurgt en almindelig oplyst Middelby-Borger om det samme, havde man sikkert faaet det samme Svar ... Men et halvt Aar senere kom Marconi med sin Opfindelse. I 1902 modtog man det første traadløse Telegram i København. I 1907 fik »Hellig Olav« som det første danske Handelsskib installeret Traadløs ombord. Samme Aar udstedtes en Lov, der lovede enhver privat Besidder af en Modtager til traadløs

Telegrafi Konfiskation af Apparatet og en Bøde paa indtil 400 Kr.! ... Om alle disse Ting kunde man læse i Aviserne, men det interesserede ikke videre og blev glemmt lige saa hurtigt.

Kun nu og da mindedes man om, at der overhovedet var noget, der hed traadløs Telegrafi, f. Eks. i 1912, da man med Rædsel læste om det store Atlanterhavsskib »Titanic«s Forlis. Kun 703 af de 2206 ombordværende blev reddet; men disse 703 Mennesker kunde udelukkende takke Marconi-Telegrafens for deres Frelse. Heller ikke i de følgende Krigsaar talte man noget videre om Fænomenet, — men bagefter kom det.

Der opstod pludselig en mistænkelig Efterspørgsel efter Kobbertraad i Middelby. Store Skoledrenge, Mekanikerlærlinge og Installatører kappedes om at bygge »traadløse«, som det stadig kaldtes, skønt de netop fordrede et enormt Traadforbrug. De gik yderst varsomt til Værks; for selvom For-

De sande Teknikkens Børn

budget var glemt, saa havde man dog paa Fornemmelsen, at det var en lyssky Virksomhed. Store Vanskeligheder mødte disse Pionerer. For det første maatte de skaffe sig den ret magre Faglitteratur, der overhovedet fandtes, paa tysk eller engelsk. Dernæst maatte de langsommeligt ved Hjælp af Leksika arbejde sig igennem den vanskelige tekniske Tekst. Saa gik Jagten efter Materialer, hvoriblandt flere, især Lamperne, var uhyre vanskelige at opdrive, da Krigs- og Blokadetidens Eftervirkninger endnu var følelige. Som Alkymister sad de saa rundt om i Byen paa Pulterkamre eller hemmeligt om Natten paa deres Værelser og samlede Apparaterne. Frygtsomt spandt de første Antenner sig ud fra Tagvinduer og op mellem Skorstenene ... Saa kom endelig Belønningens Dag, da Pionererne med de mystiske Apparater formaaede at fravriste Æteren Lyd, fornemmeligst dog Hvisle- og Hylelyd. Ukueligt kastede de sig derpaa over nye Haandbøger og lærte sig Morsealfabetet, saa de kunde dechiffre Gnisttelegrafien fra Skibe og militære Stationer.

Man yndede at kalde Tiden for Teknikkens Tidsalder, og disse Radioamatører viste sig som virkelig værdige Teknikkens Børn. Saa snart de havde fuldendt et nogenlunde brugeligt Apparat, pillede de det fra hinanden for at fremstillet et endnu bedre. Saaledes gik Udviklingen fremad, og snart kunde man høre Radiostationer i Udlandet, navnlig Daventry, der var begyndt at udsende Musik. Fra Pulterkamrene rykkede Amatørapparaterne ned i Dagligstuerne, og man indbød Kaffefremmede paa den epokegørende Underholdning.

Først nu opdagede Pressen, at der var noget i Gære. Middelby Avis bragte en lille

Artikel, dog kun i Rubrikken »Stort og smaat« om »Den forunderlige Lampe«. Det forklaredes her, at man med dette Udtryk hidtil havde forstaaet Aladdins Lampe, men nu var der opdukket en ny Lampe, hvis Virkninger var lige saa forunderlige: »I de moderne Radioapparater benytter man den saakaldte Audion til Forstærkning og Modtagning af svage Signaler. Man har nu i England (!) smaa Apparater, hvormed man har kunnet høre Radiosignaler fra Italien, Frankrig og Tyskland. Man har hidtil opfattet saadanne Apparater til Opstilling i Hjemmene som et interessant Legetøj, men er nu overbevist om, at de vil komme til at spille en betydelig Rolle, f. Eks. ved Udsendelser af Vejrberetninger til Landmændene, som Hjælpemiddel for Dagspressen o. s. v.«

Der blev nu udgivet særlige Radioblade i København med Konstruktionstegninger og Strømskemaer til at bygge efter — et nyt Apparat hver Uge. De vandt stor Udbredelse ogsaa i Provinsen. Adskillige Skoleelever forsomte deres Lektier for at bygge Radiomodtagere; — men erhvervede sig maaske andre nyttige Færdigheder, som kom dem til gode senere i Livet. Og mange Installatører og Mekanikere lagde Grunden til et fremtidigt Erhverv ved deres Fritidssysel.

For Flertallet af Bedsteborgere var det hele dog kun Pjank. Det var i disse Dage en fremmed kom til Struer og spurgte en kendt Borger om, hvad det mon var for noget Hekseri, man fortalte, at de unge Mennesker eksperimenterede med ude paa Herregaarden Quistrup. »Det kender jeg ikke noget til,« svarede Struer-Borgeren; »men meget har det vist ikke paa sig — Godsejer Olufsen har en Søn, som er noget

Modtagerapparater, som »tapper« Luftens Nyheder

svagelig, og hans Ven fra København, der hedder Bang, gider heller ikke rigtig bestille noget, og saa gaar de og brokker med noget traadløst Væsen derude.«

De unge Mænd i Værkstedet paa Herregaarden gik imidlertid og brokkede saa længe, at de lavede et Radioapparat, som kunde sælges. Ungdommen forstod, hvad de ældre, slet ikke Myndighederne, havde mindste Anelse om: at noget nyt og mægtigt, uoverskueligt i sine Virkninger var i Anmarch.

I Oktober 1922 rygtedes det, at en Radioklub i København vilde arrangere en Udsendelse den 29. Til den fastsatte Tid flokkedes Folk om de 10—11 Modtagere, der fandtes i Middelby, alle Amatører havde gæstfrit indbudt saa mange eller flere Lyttere, end der kunde være i Stuerne. Svende af Nervøsitet drejede Apparaterne paa Knapperne, saa det hylede og hvislede fra Hus til Hus. De skeptiske Bemærkninger udeblev heller ikke: »Naa, saadan lyder altsaa Englenes Sang.« Men saa pludselig hørtes en menneskelig Stemme, virkelig som om den kom fra en Tønde lige i Nærheden. Det var Direktør Holger Hofmann, der fremsagde en Hyldestprolog til Valdemar Poulsen. Lidt efter lød der Musik. Cellotonerne bølgede rent og klart fra Modtagerne. Det var Holger Prehn, der spillede en Koncert af Beethoven. Saa fulgte en Kvindesrøst: Lili Lamprecht sang »Hvor tindrer nu min Stjerne«. De lyttende stod længe tavse og stirrede paa hinanden. Saa trykkede de stille Radioamatørernes Hænder.

Man forstod, at disse Eksperimentatorer var en Slags Profeter.

Meningerne var dog delte. I København havde man ikke hørt et Kuk af Udsendelse,

og i Byer i Hovedstadens Nærhed var Udsendelsen heller ikke gaaet godt igennem. En Referent erklærede, at »han havde hørt lignende Lyde, da han engang overværede Fodringsen af Rovdyrene i Zoologisk Have.« Men de fleste Radioamatører ude over Landet havde lige saa god Grund til at være tilfredse som Lytterne i Middelby. Mærkeligt nok var Bladene ingenlunde særlig interesseret. Først den 8. November, altsaa en halv Snes Dage efter den epokegørende Udsendelse dæmrede det for Redaktørerne, at noget nyt var i Gære. Paa denne Dag bragte f. Eks. *Vejle Amts Folkeblad* en Artikel med Overskriften: »Den »traadløse« Sejrsang« og den opsigtsvækkende Under rubrik: »Herhjemme findes allerede nu i tusindvis af Modtagerapparater, som »tapper« Luftens Nyheder.« I denne Artikel kunde man, vist temmelig uventet for mange Læsere, i hvert Fald paa Landet, læse følgende: »Diskussionsemnet over hele Verden er traadløs Telegrafi og Telefoni. Drengene paa 10 Aar og gamle Mænd paa 70 eksperimenterer og taler om Antenner (de tynde Traade, der spændt ud f. Eks. oppe paa et Tag, modtager de elektriske Bølger), om Modtager og Afsender. I England eksperimenterer Lorden og Brolæggere, og Tyskeren læser hver Dag Børsliste pr. traadløs. Og herhjemme er vi ogsaa ved at komme med. Der findes — efter hvad der meddeles os — mindst 5000 Apparater, der »tapper« Luften for dens Nyheder, og hver Dag kommer der ny. Vi ved om en ung Drejersvend, der har installeret sin Antenne paa Taget, og da vi foreholdt ham, at helt lovfæstet var den vistnok ikke, svarede han: »Vi har sgu allesammen Modtagere« ... Og en Præst fra Jylland havde spurgt Autori-

Der er ikke Tale om Hokus-Pokus

teterne, der dog stod noget uforstaaende overfor Spørgsmaalet: »Man skal altsaa ikke spørge om det,« lød hans karakteristiske Opfattelse. Det nytter altsaa ikke at gaa frem med Strenghed, men fare med Lempe og *efterhaanden* bringe Telegrafi og Telefoni ind under lovlige Former ... Man er allerede naaet vidt. Ved traadløs Telefoni kan man nu høre fuldt saa godt, som naar man taler i almindelig Telefon. Man har paaheørt Koncerter! Søndag Aften hørte man saaledes pr. traadløs Fru Lili Lamprechts herlige Stemme, Kapelmusikus Holger Prehns pragtfulde Violintoner m. m. m. ude i fjerne Udkanter af Landet, ligesom en større Forsamling efter Indbydelse af »Dansk Radioklub« i Teknologisk Instituts Festsal hørte det samme ved Hjælp af Lydforstærker. Vi har søgt Forbindelse med Næstformanden i »Dansk Radioselskab«, Hr. Premierløjtnant Garde, der udtaler: — Det gælder om at forklare Publikum, at der med Hensyn til traadløs Telegrafi og Telefoni ikke er Tale om nogen Slags Hokusfokus, men at det er en Fremtidens Sag af største praktisk Betydning. De radiointeresserede vil kunne lære at modtage Pressenyheder, Børstelegrammer og lignende ... Hr. Garde haaber, at man vil naa til Udsendelsen af Telegrammer, som alle har Lov til at modtage, det saakaldte »Broad coast(!) System«. Og Hr. Garde slutter: den traadløse Telefon er en Kendsgerning. Den menneskelige Tale er lige saa fuldstændig, som naar vi to sidder og taler sammen. Først og fremmest afventes en ny Konvention vedrørende traadløs Telegrafi, som har været ventet i flere Aar. Den sidste Konvention er fra 1912, og før i Slutningen af næste Aar naar man næppe til Enighed om en ny. Men

der er jo den Fare, at Udviklingen »tager Pippet fra Telegrafvæsenet«, som en Kender af Forholdene udtaler.«

Ogsaa i andre Byer blev Bladene interesseret i det mærkelige, som foregik uden for Redaktionsvinduerne. Den 10. November 1922 skrev *Aarhus Stiftstidende* under Overskriften »Paa Lyttepost efter Verdens traadløse Røst over Aarhus' Tage« følgende:

»Den, som i Maaneder har set undersøgende efter i Villahaver og paa Hustage for at opdage den til traadløse Modtagerstationer uundværlige Luftantenne — en Ledning, spændt ud mellem Skorstene og Træer, — har haft Heldet med sig. Der findes altsaa virkelig i Aarhus en traadløs Modtagerstation. Det er muligt, at der i Aarhus findes mange traadløse Amatørstationer. Hidtil har de i hvert Fald skjult sig godt, og denne, som findes i Kælderen i Studsgade 35, er da den første, som bliver offentligt omtalt. Dens Konstruktører og Fremstillere er de to Elektroteknikere Sundwall og Helms. ... Vi har ogsaa Glæde af Eiffeltaarnet, fortæller Hr. Sundwall. Hver Aften til bestemt Tid udsender Taarnets traadløse Station Tidsmeddelelser. Forleden konstaterede vi f. Eks., at Domkirkeuret var 45 Sekunder bagefter ... Her er altsaa et Felt, hvor den traadløse Telegraf har praktisk Betydning for det praktiske Livs Mænd. — Det var tidligere dyrt at lave en Modtagerstation, men nu kan der for 100 Kr. bygges en Modtager, hvormed man kan høre alle Stationer i Europa. .. Det er store Planer der smeddes i Kælderen i Studsgade 35, og det sker til Akkompagnement fra en Grammofon, som spiller 8 Timers Rejse herfra! Radioeventyret bereder sig til sit Indtog i Aarhus.«

Skoleelever som Pionerer

Nu vaagnede Myndighederne til Daad. Der blev udstedt en ny Lov — af 1. Maj 1923, hvorefter enhver, der var i Besiddelse af en traadløs Modtagerstation, skulde anmelde det eller lade den fjerne inden Udgangen af Juni. I modsat Fald vilde man blive tiltalt efter Loven af 1907, der stadig stod ved Magt, selvom man ikke havde ladet den virke. I den følgende Tid indtil hen i August blev der anmeldt 3309 private Radiomodtagere Landet over. Det største samlede Antal: 473, ejedes af Skoleelever!

Rundt om i Byen skød Radioforretningerne op. Der var skabt en ny Branche, et nyt Erhverv. Og de, der vilde gaa for at være rigtig smarte, maatte have et Radioapparat i Hjemmet. Men Flertallet stod stadig uforstaaende overfor Fænomenet ... I 1923 trak Statstelegrafen en lang Antenne tværs over Nytorv i Aalborg, ivrigt iagttaget af en stor Skare. Men Kendskabet til Radio var ikke mere udbredt i dette Udsnit af Offentligheden, end at en af Torvets prominente Beboere forhørte sig om, »hvordan Traaden da skulde antændes!«

De lykkelige Ejere af Radioapparater føjede stadig flere Lamper til deres Konstruktioner og inddrog stadig større Omraader under deres Jagtmarker. Det blev en Sport at fange fjerntliggende udenlandske Stationer, — men Apparaterne var dog ikke mere fuldkomne, end at Gengivelserne ofte syntes at tyde paa, at man havde indfanget samtlige Stationer paa en Gang.

Den mest populære Radiostemme i Midelby og ude over Landet i det hele taget var paa det Tidspunkt den menneskekærlige Telegrafist Bagh om Bord paa Damperen *Aalborgus*«, der sejlede mellem København og Aalborg. Skibet var blevet ud-

styret med en fortræffelig Radiostation fra M. P. Petersen, og Hr. Bagh benyttede den bl. a. til Glæde for Radiolyttere i Land til at læse op af H. C. Andersens Eventyr og spille de næstsidste Revymelodier paa Grammofon. Man fandt, at denne Underholdning var enestaaende god. Da nogle vigtige Københavnerne begyndte at kritisere Baghs Program og krævede nye Plader paa Grammofonen, — men ikke selv vilde give noget dertil — tog Aalborgenserne fat. Under almindeligt Bifald fra andre Købstæder iværksatte Aalborgbladene en Indsamling, der indbragte saa meget, at Bagh ikke blot kunde købe et helt Bundt nye Plader, men ogsaa en helt ny Grammofon. Og fra nu af »vendte han Plæden«, som han sagde, til alles Tilfredshed — indtil Statstelegrafen nedlagde et kategorisk Forbud mod Udsendelserne fra »Aalborgus«.

Til Gengæld begyndte Ryvang Radio at udsende Musik. Senere kom Stationen i Yorks Passage, som man nød godt af i store Dele af Landet, i Nordjylland dog kun, hvis Udsendelserne blev transmitteret via *Aalborgus*, naar den laa i Aalborg Havn.

Redaktør Ree fra Esbjerg kom og afholdt Demonstration paa Hotel Postgaarden, og Midelby fik sin egen Radioklub ligesom andre Købstæder.

Den 24. Juni 1923 bragte yderligere Liv i Radiointeressen. Efter forudgaaende Vejledning gennem Bladene indstillede Radioamatørerne deres Modtagere paa 3200 m Bølgelængde om Aftenen Kl. 9 og lyttede anspændt. Saa lød Redaktør Carstensens Stemme: »Hallo, hallo, her er Lyngby Radi-o! Hermed begynder Oplæsningen af Politikens Radioavis. For første Gang i den traadløse Telefonis Historie forsøger vi her-

En behagelig Form for Trolddom

hjemme at udsende Pressemeldelser ...« En Middelby-Lytter blev saa begejstret, at han kort efter greb Telefonen og kostede en Samtale til Hovedstaden for at sige Tak. Og fra alle Sider lød Kravet om at faa mere af samme Slags. Det skete ogsaa — en af de følgende Søndage. Da udløste Presseudsendelsen den enorme Spænding, hvormed man overalt imødesaa Dommen i Landmandsbanksagen.

Radioforhandlerne var fulde af Optimisme, — men allerede i Foraaret 1924 forvandlede den til Pessimisme. Der opstod saa mange atmosfæriske Forstyrrelser, at de store Forventninger, som Købere og Radioamatører havde stillet, blev skuffet. Og nye Lysthavende, som havde hørt en Hylersendelse, opgav at blive Købere. Mange af den unge Branches Folk tænkte paa at søge sig et andet Erhverv. Men faa fik Radiofonien uventet et nyt Opsving. Aarsagen var politisk: Alle de politiske Partiers ledende Mænd skulde holde Valgtaler i Radioen: Ove Rode, Pürschel, Borbjerg, Dr. Rubow og Ernst Christiansen. Og alt Folket vilde høre dem. Radiobutikkerne blev stormet, Lagrene tømtes. Der blev opstillet Højttaleranlæg i Hotellets Restauration, i Haandværkerforeningen og Højskolehjemmet. Der blev holdt Vælgermøder, hvori hele Landet deltog paa en Gang. Tanken var bevægende ...

I 1925 overtog Staten Radiofonien. Fra nu af gik Udviklingen fremad i hastige Spring fra Dag til Dag og fra Aar til Aar. Der kom en Tid, hvor det blev en Selvfølge for alle Unge, der skulde sætte Bo, at en Radiomodtager hørte med til Udstyret. Teknikken gik frem, Apparaterne blev stadig større og dyrere, men det forandrede ikke Sagen. Folk

vilde have Radio, og fik det, i hvert Fald paa Afbetaling, selvom det saa kneb med Stuernes øvrige Udstyr. Under Skilsmiseprocesser i Middelby blev Striden om Radioapparatet ofte Hovedpunktet ved Boets Deling.

Hele Verden stod Radiolytteren aaben. Folk, der havde holdt sig tilbage for at demonstrere deres aandelige Overlegenhed, mærkede Savnet, naar store Begivenheder forestod i Udlandet og Tidens Statsmænd talte, og ogsaa de gav efter og gik til Radioforhandleren. »Dette er i Sandhed en ny og behagelig Form for Trolddom,« sagde Jeppe Aakjær, da han lukkede op for sit første Radioapparat — og det var Folkets almindelige Mening.

Provinspressen blev nødt til at lade sig betjene pr. Radio for at faa Nyhederne hurtigere frem. Politiske Partier og filantropiske Foreninger gjorde Brug af den. Det blev en Folkets Talerstol, hvorfra Tanker bredte sig med Lydens Hast til Millioner af Lyttere. Vidtspændte Forventninger stillede til det nye tekniske Vidunder. »En større Kulturmagt har aldrig eksisteret«, hed det fra radiobejstrede Folketalere. Og med passende Mellemrum kunde man høre den Forsikring fremsat gennem Højttalerne, at nu havde man Midlet til at fremme et hjerteligere Forhold mellem Folkeslagene. »Den Ungdom, som Aften efter Aften hører tyske Stemmer, engelsk Tale, svenske Sange, ungarsk Musik eller franske Dialoger i sin Stue, og som pr. Kortbølge lytter til amerikanske Orkestre i den sene Aften, den vil vanskeligt kunne opretholde Forestillingen om, at fremmede Nationer er frygtelige Fjender. I det internationale Samarbejde er

Lektielæsning til Radioakkompagnement

Radiofonien det mægtige Vaaben. Maatte det udnyttes rigtigt.«

Det blev den selvfølgelig ikke.

De mekaniske Musikmidler bidrog i høj Grad til at forøge den allerede forud ret betydelige Støj. Omkring 1940 havde hvert fjerde Menneske i Middelby Radio. Man kunde høre det, navnlig ved Radioavisens Udsendelser — i nogle Lejligheder i de nye Huse endda fra fire Sider paa én Gang foruden fra Lejlighedens egen Højtaler. Næst efter Radioavisen hørte man oftest Udsendelser af Frokostkoncerterne fra forskellige københavnske Restauranter med tilhørende Stemmebrus, Raslen af Knive og Gafler og Duften fra de fine Steder, der næsten var lige saa god som Madosen selv. Men alle Udsendelserne havde et Publikum. Kom man rundt i Hjemmene, saa man hyppigt Radioens Foredrag og Musik serveret sammen med Kaffe, Øl og Cigarer, ofte under almindelig Snakken. En Del af de aandelige Goder, der flød ud, gik nok gennem det ene og ud af det andet Øre. Ellers kunde man vel heller ikke have taget de store Kvanta. Der gaves Eksempler paa, at Familier havde Strøm paa Modtageren 6 Udsendelsestimer i Træk. Der var Mødre, som støvsugede, og Skolebørn, som havde vænnet sig til at læse Lektier under skiftende Radioledsagelse fra Koncertsang til Landbrugsforedrag. Pessimister paastod, at den megen Radiospredning fremfor alt medførte Tankespredning. Men hver Gang en af Radiofoniens Ledere talte, lød Ordet Kultur og Kulturfaktor gennem Højtalerne. Lytterne, der sad ved deres Kortspil og Kaffekopper nikkede bekræftende: Ja, vi har vel nok Kultur! Dog kunde man ogsaa træffe Folk, der fandt disse For-

sikringer om Kultursprederens Fortræffelighed en Smule ukultiverede.

Som Musikspreder bragte Radiofonien 2500 Timer aarlig noget for enhver Smag, men, sagde Pessimisterne, mindst for den kræsnе. Under den første Leder havde den om Torsdagen bragt Koncerter, der betegnede hidtil ukendte Højdepunkter indenfor dansk Musikliv. Men de fandt ikke Naade for Flertallets Øren.

I 1940 afholdt en Radioklub i Middelby en Diskussionsaften om Radiofoniens Udsendelser. Arbejdsmand Larsen indledte Aftenen med et Foredrag, hvortil han havde faaet et Udkast sendt fra Arbejdernes Radioforbund. Han forklarede herunder, at der nu var over 800,000 Lyttere i Danmark, 8 af hver 10 Husstande havde nu en Radiomodtager. For kun 10 Kr. aarlig fik disse Lyttere Udsendelser i 5000 Timer aarlig. 50 % heraf var Musik, og af Musikken udgjorde endvidere de 75 % saakaldt populær Musik. Efter at have omtalt de mange andre Arter af Udsendelser udtalte Hr. Larsen sluttelig: »Hvad der før var forbeholdt en mindre, og som oftest mere velhavende Kreds af Befolkningen, naar gennem Radioen i Dag ud til alle Folkegrupper i vort Land. Ogsaa ud over Landegrænserne kan Radioen bringe Bud om Folkeslagernes Liv og Færden og kan (han understregede Ordet) virke i Fredens og Folkeforsoningens Tjeneste.« Endvidere gjorde han opmærksom paa, at Arbejdernes Radioforbund havde arrangeret lignende Diskussionsmøder over hele Landet, og at dets Repræsentanter i Radioens Ledelse vilde faa overladt Referaterne for at man deraf kunde bedømme Lytternes Ønsker. Saa gik man over til Diskussionen. Jord- og Betonarbejder Pe-

Altfor mange Opusser

tersen udtalte sig anerkendende om »Familien Hansen«, men beklagede sig over »Kvindernes halve Time«, idet det efter hans Mening var for ringe en Kost, der blev anbefalet. Han henstillede, at Torsdagskoncerternes Antal blev formindsket til 12 ialt, — 24 var for meget. I Stedet ønskede han flere Udsendelser med gammeldags Dansemusik.

Ogsaa Gasværksarbejder Hansen ankede over den Kost, som Radiofonien anbefalede. »Det er ikke noget for Folk, som skal arbejde haardt«, udtalte han, og om Musikken erklærede han: »De mange Opusser er ikke noget for os Arbejdere. De bør erstattes med god og lødige Grammofonmusik. Jeg er enig med Petersen i, at Antallet af Torsdagskoncerter bør halveres. I Stedet kunde vi faa Liegstouw-Udsendelser med gamle Danse.« En Kontorist mente, at Radioen er for Folket, at alle Tanker og Synspunkter burde tolkes der, — men han syntes ikke de blev det. Han anerkendte den fine Musiks opdragende Mission, men fandt, at der blev givet for meget af den. En Chauffør ytrede Ønske om, at saavel »Familien Hansen« som den Gyldenblonde blev udrenset af Programmerne. Men det vakte Protest. Skatteopkræveren vendte tilbage til de mange Opusser, han vilde hellere have lystige Oplæsninger, f. Eks. af Larsen-Græsted. En Maskinarbejder erklærede: »Jeg hørte af Indledningen, at Radioen kalder 75 % af sine Musikudsendelser for populær Musik. Det lyder underligt, det er dog mest Opus dit og dat. Det er maaske nok populær Musik, men det skræmmer mange, saa snart der staar Andante i E-Dur.«

Ved en lignende Diskussionsaften slog en Folkerepræsentant alle Rekorder ved at be-

tegne sig selv som Torsdagskoncerternes Fjende Nr. 1, og Resultatet blev en Fastslaaen af den Kendsgerning, at Torsdagsprogrammerne virkede saa afskrækkende paa Flertallet, at mange overhovedet ikke lukkede op for deres Højtalere paa disse Aftener. Og nogen Tid senere kunde man læse i Avisen, at Radioraadets Formand, Hr. Julius Bomholt, havde udtalt, at »Torsdagskoncerternes Niveau var for højt for det ikke fuldt musikopdragne arbejdsstrætte Gennemsnitsmenneske«. Det fremkaldte enkelte, men ikke særlig virkningsfulde Indlæg fra anden Side til Fordel for de truede Torsdagskoncerter. Man henledte Opmærksomheden paa, at der fandtes Medborgere, som netop søgte Lindring og Hvile i lødige Musik, naar de var arbejdsstrætte. Det blev ved samme Lejlighed fremhævet, at der ikke fandtes en eneste Repræsentant for Musikken i Kulturfaktorens Radioraad.

Saaledes afgav den nye Kulturfaktor et nyt Avisstof og et nyt Samtaleemne. Og et nyt Bedømmelsesmiddel af Mennesker trængte sig frem: Man lagde Mærke til Stemmen og begyndte at regne med en ny Kvalifikation: Mikrofontække. Snart var det jo saadan, at enhver Person, der paatog sig et Hverv i det offentlige Tjeneste, maatte regne med en Dag at komme til Mikrofonen: at blive stillet overfor det vældige at skulle tale til hele Folket.

Radiofoniens Virkninger blev mangeartede. Den første var den, at Hjemmets Afgrænsning helt ophævedes. Nogle, der før var gaaet ud, blev nok hjemme for at lytte, men deres Tanker var langt borte — undertiden helt i Amerika. Man kunde ogsaa sige, at Yderverdenens Indtryk ustandselig strømmede ind gennem Hjemmenes før saa

14 Timers Musik og Tale i Døgnet

tæt tillukkede Vægge. Hjemmets Isolation var endelig brudt.

Maskiner havde forlængst overtaget Fremstillingen af billige Brugsvarer og Klæder, nu overtog den ogsaa Leveringen af Underholdning og Belæring — til en hidtil uhørt billig Pris. For de 10 Kr. om Aaret fik man ca. 14 Timers Musik og Tale i Døgnet alene fra den hjemlige Statsanstalt. Saa mange benyttede sig deraf, at deres Tal endog overgik Antallet af Biograf-gængere. Mennesket i Middelby var Medlem af en Millionforsamling, naar det sad ved sin Radio. Og skønt Tilegnelsen maatte være præget af nogen Overfladiskhed, havde de, der talte, dog faaet en enestaaende Mulighed for at udbrede deres Meninger. Da

Radiofonien var en Statsinstitution, blev det naturligtvis ret bestemte, saa at sige statsautoriserede Meninger, der udbredtes. Og desuden gentoges de med stor Ihærdighed af de mange Munde. Landet over blev Meningerne saaledes mindre og mindre delte, Smagen mindre og mindre varierende. Oppe hos Amtmanden og nede hos Rullekønen lyttede de efter den samme Musik og den samme Tale. Af det traadløse Legetøj udvikledes et teknisk Hjælpemiddel, der muliggjorde en Magtkoncentration, som end ikke Enevoldskonger havde drømt om i deres centralstyrede Stater. Paa Minutter kunde en ny Forordning eller et nyt Forbud spredes over et Land. Paa Dage kunde en ny Mening indpodes Millioner.

MEKANIK OG MENTALITET

Skoleleverne var Radiopionerer. Her er en af dem med sit selvbyggede Krystalapparat.

Her ses samme unge Mand som gift og hjemfaren ved sin Philips-Modtager.

Fra Koncertstudiet under Udsendelsen af en af de berømte Torsdagskonserter, hvis Opus'er ikke faldt i Flertallets Smag. Ved Dirigentpulten Malko, ved Flyglet Stravinsky.

Major Brechwold inspicerer Diligencens Stuvning.

Diligencen Faaborg—Odense fotograferet i 1915.

Den gamle Postgaard i Odense, hvor Diligencen holdt ind og Heste og Passagerer bevarledes, er endt som Rutebilstation,

Fra Diligencens Dage

I næsten 1000 Aar har det gamle Kirke-taarn med Glamhullerne, der minder om nærsynede Øjne under en Morlilles Hovedklæde, ufravendt været rettet mod Algade, som fører Hovedvejens Færdsel ind til Torvet. De har i det Aarhundrede, Kirken blev bygget, set Vejfarende, vandrende i Kofter og kludeomvundne Fødder, mens Godset bares paa Hesteryg eller kørtes paa Kærre. Sakse har givet et Indtryk af Vinterføret paa danske Veje i de Dage. Under Forberedelserne til Vintertogtet mod Venderne i 1176 skulde sjællandske Bønder køre Levnedsmidler til Afskibningsstedet. Men det faldt i med Frost, og Vejenes Dynd og Ælte frøs fast til Kærrernes Hjul, saa de tilsidst ikke var til at rokke. Køresvendene maatte da lade Vognene staa, læsse Byrderne paa Hestene og trække dem ved Bidslerne. Men saa hang den frosne Ælte fast under Fødderne paa Mændene, saa de knapt kunde flytte Benene. Undervejs red Absalon forbi og udtalte sin Beklagelse over, at de maatte døje saa haardt i Landets Tjeneste. Men Folkene svarede, at det var langt værre Kaar at sidde »fangen paa Toft i en Vikingesnekke« ... Var Rejselivet slemt til

Lands, saa var det dog værre til Søs i de Dage.

Senere har den gamle Kirke set harniskklædte Kæmper komme ridende og deres Frøkner og Fruer agende i deres overdækkede Karme med Forspand, styret af en Rytter paa den nærmer Hest. Man bør maaske snarere sige gumpende, naar man tager i Betragtning, at Akslerne sad direkte paa Vognbunden, og at Vej saavel som Gade mest bestod af Huller og Hjulspor. Ikke før 1500-Tallet fik Kørslen en nogenlunde taalelig Art, idet Vognkassen blev ophængt i Læderremme i en Ramme eller Karm. Snart efter rykkede Rytteren, der styrede Karmen, op foran paa Vognen, som saa kaldtes en Kuskvogn eller paa det finere fransk: en Karosse. Og Kuskvognene blev stadig flottere: malede og forgyldte og udstyret med Snitværk og Spejlglasruder. Til kortere Stræk brugtes lige saa fint forsirede Portechaisier: Bærestole. Men de var heller ikke for Godtfolk. Det var kun rige og fornemme Herrer og Damer med pudrede Parykker og sorte Skønhedspletter i de meled Ansigter, man saa bag Karossernes og Bærestolenes Ruder. Menigmand maatte ride eller gaa.

Mange Aadsler paa Vejene

Sidst paa 1600-Tallet saas Gigge, senere en ny firhjulet Vogntype, som var udgaaet fra Landau i Pfalz. Men først i Begyndelsen af 1800-Tallet blev Kørslen bekvemmeliggjort af Vognfjedre af Metal.

Det havde ellers nok kunnet tiltrænges; for Vejene var flere Aarhundreder i Træk i en elendig Forfatning. Bønderne rensede Grøfterne ved at kaste Skarn og Mudder op paa Vejbanen, hvorpaa de dækkede den med Sand. Faa Timer senere var det hele en Pærevælling igen, gennemskaaret af dybe Vognspor og hullet af Hestehove. I 1782 fik Amterne Paabud om at sørge for, at de mange Aadsler »Heste, Hopper og anden Slags bortdøde Quæg skulde graves ned desformedelst, at deres onde Lugt kunde foraarsage stor Usundhed med paafølgende Svaghed! Intet Under, at det hørte med til Oplevelserne paa enhver længere Rejse at vælte nogle Gange. Men endnu værre var det, at man risikerede at miste alle sine Ejendele, ja maaske Liv og Førlighed paa Grund af Overfald af Røvere. Vejledningen i velanstændige Sæder giver et Indtryk af den Ængstelse, hvormed man omkring 1755 begav sig paa Rejse. »Det er got paa Reyse at føre med sig et Søm-Bore, tilligemed nogle Slaader, som ere giordte til at indskrue, saavel som og nogle Hængelaase; for at forsvare dermed Kammer-Dørene i slette Herberger, som hverken ere forsynede med Laase, eller Slaader, saavel som og, at man kand skrue dem for saadanne Vindver, som nogen kunde stige indad i Kammeret. I øvrigt bør man aldrig tage mange Penge paa eengang til sig, men giemme alle de øvrige i en vellorvaret Kuffert, og det endda saaledes, at de ligge midt i den, og blandt andre Sager, da eens egne Tienere

ikke engang maa see, eller vide det, at de ikke maaskee engang, i ubekjendte Personers Nærværelse, skulle sige: Den Kuffert er tung, der er Pengene udi. Thi Penge have derudi ligesom en magnetisk Kraft, at de trække Tyve og Mordere til sig: Og var mangt et Menneske ikke bleven saa stærkt forfulgt og eftersat paa sin Reyse, eller myrdet af morderiske Verte i Herberger, som ligge langt fra Folk, dersom han ikke tilforne paa en uforsigtig Maade, enten havde fremviist dem, eller giort sig stor af dem, og pralet med dem.

Man maa da meget meere tage sig i Agt for, at man ikke aabenbarer sine Omstændigheder, enten for Verten, eller andre, som der kunde være nærværende, ja man bør ogsaa forbyde Tienerne at tale derom, eftersom man derved mange gange kand forvolde, at Mordere sætte efter os, og passe os op, da der, endog Verten uafvidende, kand være Tyve og Mordere nærværende; ligesom et besynderligt Exempel herpaa er ikke ubekjendt, da en Krøbling, som hørde, hvorledes Vertinden skikkede sin Dotter bort over Marken med Penge, fulgte efter hende til Hest, og da han naaede hende, lod han med Villie noget falde fra sig, og da hun, efter hans Bøn, tog det op, for at rekke ham det, slog han hende ihjel med sin Krykke: Ligeledes kand det og meget lætteligen hænde sig, at løst og liderligt Pak kand slaae sig tilsammen, og i Haab om at gjøre got Bytte, begive sig bort i Forveyen, for at kunne luure paa os, paa et beqvemt Sted. Vogt dig for Krøblinger, saavel i Vertshusene, som paa Veyene, og kom aldrig nogen saa nær, at han kand naae dig med sin Krykke... Naar det skulde hænde dig, udi Vertshuuse, som ligge langt fra an-

dre Stæder, at der kommer en efter anden ind, og beseer baade dig og dine Sager, og derpaa endog gaae bort igien, saa maae du i Tide see dig for, som om man havde besluttet at myrde dig.«

Selv paa 1800-Tallets første Aartier begav man sig ikke ud paa Rejse uden med god Grund først at befale sig Gud i Vold. Fattige som rige risikerede at blive oyerfaldet. Holbæk Amts Commissions-Tidende skriver den 1. November 1837: Ifølge en privat Meddelelse er en stakkels fattig Mand fra Hillerød, for otte Dags Tids siden, voldelig bleven overfalden og bestjaalen af tre Bønder, der toge ham hos sig paa Vognen ved Bloustrød Kro, hvorhen han kom ved Natte-tide paa en Rejse fra København til sin Hjemstavn. Da han ei havde rede Penge hos sig, røvede de hans bedste Klæder og nogle Varer, han skulde besørges til en Kjøbmand i Hillerød, og lod ham blive tilbage i en elendig Tilstand paa Landevejen.

I Februar 1846 gik denne Notits gennem danske Provinsblade: »I Ribe Avis læses følgende Advarsel: Iflg. paalidelige Efterretninger skal en vis Herredsfoged have opdaget ikke mindre end 29 Røverhuler i Torningeln. Dette bekiendtgøres herved til Efterretning og Advarsel for alle fremmede Reisende, hvis Vej maatte falde igjennem denne farlige Egn.«

Frederik II og Christian IV lod lave nye Veje, som siden bevarede Navnet Kongeveje. De var nok bedre, — men afspærrede for almindelig Færdsel. Efter 1794 kom der imidlertid Skik paa Vejvæsenet. Den indkaldte franske Vejingeniør Jean Marmillaud anlagde Roskildevvej, senere andre Hovedveje og førte Vejbygningen i Dan-

mark ind i en ny Æra. — Dog ikke uden Protest.

De gode Borgere i Middelby saa med Mistillid deres gamle hullede Indførselsvej blive forvandlet til en kostbar macadamiseret Hovedvej, som Vejbyggerne tilmed betegnede med det forvirrende franske Ord Chaussé. I 1830-erne, da det jyske Vejnet skulde forbedres, erklærede Stænderforsamlingen i Viborg næsten enstemmigt, at Stenchausseer i Jylland maatte anses for aldeles overflødige! I 1838 protesterede Jyllandsposten ligeledes imod denne Udvikling. Helt komisk fandt Bladet den Tanke, at man »skulde rulle ind i den lille Skanderborg Bye ad en Stenchaussé, som var de største europæiske Hovedstæder værdig.«

Artiklens Forfatter henledte Opmærksomheden paa, at der paa Sjælland boede 2111 Mennesker pr. Kvadratmil, paa Fyn 2318, men i Jylland kun 1044 paa Kvadratmilen. Det var klart, mente han, at helt andre Momenter maatte gøre sig gældende i den Landsdel, der kun var halvt saa tæt befolket som det øvrige Land. Her maatte lette Chausseer paa 16 Alens Bredde lavet af Ler og Grus absolut være tilstrækkelige: »Lad Englænderne kun bruge deres Jernbaner, Kjøbenhavnerne og Øboerne macadamiserede Veie, men lad os Jyder nøjes med lette Chausseer af Ler og Grus«. Den Tanke, at de forbedrede Vejforhold kunde øge Befolkningstætheden og Velstanden, faldt ikke Forfatteren og hans mange Meningsfæller rundt om i Købstæderne ind. — Men Jyderne fik dog omsider Stenchausseer alligevel; Landsfaderen vidste bedre, hvad der tjente deres Tarv.

Paa de nye Hovedveje, som altsaa bevarede den Betegnelse, de franske Vejingeniør-

Lemvig fik Pakkepost fire Gange aarlig

rer havde givet dem, blev der anlagt Bomme med visse Mellemrum og opkrævet Passagepenge af de Rejsende. Paa Øerne maatte man standse for hver Mil og betale Bompenge indtil 1851—54, da Bommene de fleste Steder forsvandt samtidig med, at Konsumptionsafgifterne ved Byerne afskaffedes. Paa Roskilde Landevej var der Bomme ved Damhuset, Vridsløselille, Baldersbrønde og uden for Roskilde By. Intet Steds maatte Trafikken altsaa standse hyppigere end paa denne Danmarks stærkest trafikerede Vejstrækning. Og de sidste af disse Bomme blev først nedlagt i 1915!

Indtil Begyndelsen af 1830-erne fandt der kun Postbefordring Sted to Gange ugentlig fra København og udenfor Sjælland kun en Gang ugentlig. Den offentlige Personbefordring skete med aabne holstenske Vogne uden Fjedre, med Agestolene hængende i Stropper. Til Middelby kom Person- og Pakkeposten kun hver 14. Dag, til Lemvig kun fire Gange aarlig!

Men i 1834 skete et mægtigt Fremskridt paa Samfærdslens Omraade: De store gule Postdiligencer indførtes.

Hvis man i de Dage agtede sig fra Hovedstaden til Middelby, gik man i god Tid til Politistationen og sikrede sig et Pas, hvilket kostede en Daler. Saa gik man til Griffenfelds Palæ i Købmagergade og sikrede sig en Plads i Hamborgposten en af de kommende Dage. Paa Afrejsedagen mødte man i god Tid, Kl. 18—19 med Vadsækken i Haanden. Postgaarden summede af Liv, nervøse Rejsende gik frem og tilbage og nysgerrige Københavnerne stod udenfor og gloede. Pludselig lød Udraabet: »Nu gaar Ballonen«, saa svingede Brevposten, den saakaldte Kuglepost, ud af Porten og forsvandt

i Trav gennem Gaden. Den havde sit Navn deraf, at den foruden Kuskesædet blot bestod af et Chassis og en Ballon, d. v. s. en kugleformet Beholder til Brevene, — besat med Pigge, for at ingen skulde fristes til at sætte sig ovenpaa den og age gratis med. Passene blev visiterede, Stiger sattes til den store gule Postdiligence, og Passagerne steg op og satte mageligt til rette paa deres forud bestilte Pladser for at nyde den raske Fart. Kl. 19 gjaldede Posthornet og Hamborgposten startede.

Fire Heste trak den brede gule Karosse. En højkrøet Kusk med et blankt Messinghorn dirigerede Farten — fra Myndighederne paa det strengeste instrueret om »at skulle forsigtigen køre og iagttage høflig Adfærd mod de Rejsende, i modsat Fald være underkastet Bøde, Fængsels- eller Tugthusstraf«. Endvidere havde Postillonen at være aarvaagen og ædru, han maatte ikke ryge Tobak i de Rejsendes Nærværelse, og »Søvn, Drukkenskab og derved foraarsaget Væltning straffedes i højeste Maade«. Det nye Diligencevidunder var fuldt af Bekvemligheder, som man aldrig havde kendt før: Der var polstrede Sæder, Tæppe paa Vognbunden, Net under Loftet til Smaapakker og Glasruder i Siderne, hvorigennem Passagererne i Vognens Indre kunde nyde Udsigten uden at generes af det raa Vejrlig. Foran var en Luksuskupé til to. Bag den i selve Vognen havde 7 Passagerer efter Tidens Krav magelig Plads. Rask — ogsaa efter Tidens Krav — gik det ud ad Vejen. Postillonen blæste i sit Horn, naar andre Trafikanter nærmede sig. Alle skulde vige for Diligencen — undtagen kongelige Ekvipager og den hurtigtkørende Kuglepost. Ved Roskilde Kro standsede Diligencen. En saakaldt Lit-

TAKST FOR KORSØR SØLAUG FOR TRANSPORT AF GODS

(fra 1880, men gældende endnu 1943.)

For Transport mellem Jernbanestationen (hvortil bl. a. regnes Hotel Storebælt), Færgerne og Postdampskibene opkræves:

For en Kuffert, Kasse eller anden Genstand indtil 50 kgs Vægt	20 Øre
» større Genstande	25 »
» en Vadsæk, mindre Kasse eller deslige indtil 12 kgs Vægt	10 »
» (medfølgende Rejsetøj, Paraply og andet saadant maa ingen særlig Betaling fordres)	
» en Hest eller et Stk. Kvæg	20 »
» et Svin eller et Føl	10 »
» et Faar eller et Lam	5 »
» en lukket Vogn med Rejsetøj og Gods	
» en stor Fragtvogn med Læs	
» et Læs Flyttegods	1 Kr. 35 »
» en aaben Vogn med Rejsetøj og Gods	

» en mindre Vogn med Læs	90 »
» en tom Karet, Wienervogn el. lign.	
» en tom større aaben Vogn	70 Øre
» en tom Jagt- eller mindre Bræddevogn	50 »
» en tom tohjulet Vogn	25 »
» en tom Trillevogn med to Hjul	20 »
» en tom Trillevogn med et Hjul	10 »
» Skibning og Transport af Fragtgods betales for mindre Partier pr. 50 kg	10 »

For Transport mellem Stationen, Skibe eller Færgerne paa den ene Side og Byen paa den anden Side erlægges en halv Gang større Betaling. For Dragernes Tjeneste ved Halskov tilkommer der dem i Betaling af de Rejsende det dobbelte af den ovenangivne Takst.

senbroder traadte til med sin Stige og hjalp Passagererne ud. Litsenbrødrene, der havde deres Navn af det plattyske Litze: et Reb til at bære Byrder i, var Postvæsenets Dragere og Tjenere og stod rede ved hvert Bedested for at hjælpe Passagererne ned, bære deres Kufferter og iøvrigt gaa dem tilhaande. En Time var det programmæssige Ophold ved hvert Bedested; men det gik ikke altid programmæssigt ... I Nattens Mulm gik Turen omsider videre til Hotel Prinsen i Roskilde, en Time senere til Ousted Kro, saa til Hotel Postgaarden i Ringsted. Ved Dag gry standse Diligencen udenfor Krehuset ved

Sorø. Med forøget Fart fortsattes til Postgaarden i Slagelse og endelig naede man Korsør opad Formiddagen. Her stod Litsenbrødre, tilhørende Korsør Sølaug, tilrede i et særligt stort Antal for at hjælpe de Rejsende ind paa Hotellet, hvor de skulde hvile ud og bie paa Overfarten. Disse Litsenbrødre stod endnu i 1943 i Korsør — paa Perronen ved de store Motorfærger, og som et Kuriosum kan det nævnes, at deres Takster for Transport af Publikums Rejsegods sidst var reviderede i 1880. Litsenformand Vald. Hansen har overladt mig Prislisterne, og jeg hidsetter den her som et rørende Udtryk for,

Hotel Postgaarden

at noget dog synes bestandigt i denne Verden.

Ofte maatte de Rejsende bie i dagevis i Korsør for at afvente gunstig Vind, og Tiden faldt da noget lang. En Rejsehaandbog skildrede denne danske Provinsby som »en liden Stad paa 1450 Indbyggere«, der som eneste Seværdighed kun bød paa »Synet af de tvende smukke Fyr ved Indløbet, af Lampe- og Stenkulsfyret paa Halskov og af de skønne Fyr paa Sprogø og Knudshoved, der forøger Behageligheden ved en Spadse-retur i en stille Aftenstund«. Desuden næv-nede Rejsehaandbogen meget betimeligt, at Korsør har »en liden Bogsamling, som til-lige kan afbenyttes af de Rejsende under deres Ophold«.

Var Vinden saa endelig gunstig og kom man endelig afsted, var Postsmakken ofte en hel Dag om Overfarten til Nyborg. Kløge og velsituerede Folk forsynede sig derfor altid rigeligt med Proviant før Affarten. Thi Skipperen var efter Reglementet ganske vist forpligtet til at levere de Rejsende Brød, Smør, Øl, Brændevin og kogt Vand for en billig Penge; men det kneb ikke sjældent med Serveringen, og var der mange Rejsen-de med, slap Beholdningen altid op. Der har altid været Vrøvl med Bispisningen paa Storebælt. For nogle spillede Madproblemet imidlertid slet ingen Rolle. Det fremgaar af Rejsebeskrivelser, at Søsygen florerede om Bord paa hver eneste Overfart. Var Sejlad-sen endelig forbi, ventede en ny Diligence paa Fyn. Og saa fortsattes Turen fra By til By gennem Fyn over Assens og Aarø-sund med stadige Ophold, for at Heste og Passa-gerer kunde faa Lejlighed til at bede i »Ho-tel Postgaarden«.

I den katolske Tid havde det ikke været

noget Problem for de Rejsende at finde Her-berge rundt om i Landet. Klostrene stod en-hver Vejfarende aabne, fattig som rig, og han kunde faa Mad og Husly gratis eller for den Sum, som hans Hjertes og Pungs Til-stand tilskyndede. Men efter Reformationen blev det anderledes. De eneste Rejsende, der til daglig kom til en Stad som Middelby, var et Par rejsende Svende eller Tiggere, kun sjældent kom en Konge eller Stormand, men saa til Gengæld altid med et umaade-ligt Følge. Æresgæsten vilde alle huse. Man hører om, hvordan Olaf Bager i Odense end-da fyrede med Kanelbark i Kaminen til Kongens Ære. Men Følget og navnlig dets mere underordnede Elementer, f. Eks. de forløbne Landsknægte, brød ingen sig om at faa inden Døre. Det blev paalagt velstaa-ende Borgere med store Huse som en Art Skat at modtage Rejsende. Men de gjorde alt for at undslaa sig. Saa endelig blev det nødvendigt fra Allerhøjeste Sted at paalægge Magistraten i Købstæderne at sørge for Værtshuse med mindst fire Værelser med gode rene Senge o. s. v., »at de Rejsende dør kunde saa vel logere som hos en af de bed-ste Indvaanere i Byen«. Men de virkelige Forhold svarede sjældent til de stillede Krav. Endelig blev Klagerne fra de Rejsendes Side saa talrige, at Staten selv tog Sagen i sin Haand og sluttede Kontrakter med solide Mænd rundt om i Landet om Oprettelsen af »kongelig privilegerede Værtshuse«. Ofte var det med Postmestrene, at der sluttedes Kon-trakt, og Postmestrene oprettede saa Gæst-giverier i Forbindelse med Posthusene. End-nu er Navnene bevaret fra disse Dage paa gamle Hoteller i Masser af danske Byer: »Hotel Postgaarden«. Andre Steder er de op-rindelige Postgaarde helt forsvundet eller

Hatten af paa et kongeligt Postkontor

forvandlet. I Odense og Assens endte de som Rutebilstationer.

Naar Postdiligencen rullede ind gennem Købstadens Gader, strømmede Befolkningen til Postgaarden fra alle Sider for at spørge, om der var Breve og for at beglo de fremmede Passagerer og pumpe dem for Nyheder. I det summende Virvar fór Postmesteren frem og tilbage og huserede og kommanderede, paa en Gang sørgende for Posten, Passagererne og deres bedst mulige Bispisning inden Affarten. Postmesteren var en saare betydningsfuld Mand; i hvert Fald følte de gamle Militære, som Kongerne yndede at give ledende Stillinger indenfor Etagen, at de betød en hel Del. »En Officer kan alt«, sagde Frederik VI, »særlig kan han sørge for Orden og Disciplin«. Overfor disse vigtige Kvalifikationer maatte den postale Indsigt træde i Baggrunden. Postmesteren havde jo da ogsaa en Fuldmægtig, selv om Vorherre ikke altid havde udstyret ham med den Forstand, som burde høre til Embedet. Major Brechwold i Aarhus var typisk for de gamle Militær-Postmestre. Hans rungende Kommandoraab kunde høres over hele Byen, naar han inspicerede Diligencen, og han vaagede strengt over, at Publikum udviste den rette Forstaaelse af hans høje Stilling. »Hatten af paa et kongeligt Postkontor!« tordnede han mod de formastelige, som vovede at nærme sig Skranken uden ærbødig blottet Hoved.

Naar man fra Diligencens Hovedrute skulde videre ud i Landet til en mere afsides liggende Købstad, kunde man nu efter den store Forbedring af Samfærdselsmidlerne fortsætte med Dagvogn . . . Men Dagvognene har aabenbart ikke været saa tilfredsstillende som den luksuøse Befordring paa Linjen

Hamborg—København. Blandt andet ankede de Rejsende over, at Dagvognene ikke ligesom Hamborgposten havde nummererede Pladser. Et Billede fra Dagvognenes første Tid gives i Jyllandsposten den 15. Januar 1838:

»Befordringen med Dagvognen er i Jylland med Grund anset for et Gode af stor Værdie, som fortjener saa meget mere Paa-skjønnelse, som de Rejsende her i Provindsen tidligere maatte lade sig nøie med de yderst maadelige Postvogne, hvis Agestole saa sjelden vare forsynede med Fjedre, men derimod vare anbragte i Læderremme, der ikke føleligen bibragte Passagererne de Stød, som ei kunde undgaaes ved de jyske mindre gode Landeveie, men som ved Dagvognene, der med hele Vognfadningen hviler paa 4 store Fjedre, for en stor Deel mindre fornemmes. En anden væsentlig Fordeel ved denne hensigtsmæssige Befordring er den, at man til det engang fastsatte Timeslag kan afgaae, ifølge Postroutens Bestemmelse, fra en By til en anden, uanset hvor mange Rejsende der indfinde sig paa den enkelte Station, da Dagvognen endog skal afgaae med kun een eneste Person, om ingen flere møder. Dette er altsaa fra General-Postdirectionens Side indrettet paa bedste Maade, men i andre Henseender staaer den jyske Dagvogns-Befordring tilbage fra den paa Øerne, og hvori disse Mangler bestaae, skyldte vi herved at fremsætte, da muligen Collegiet selv derom er uvidende og saaledes ei kan raade Bod paa den Uorden, Bekostning og Uleilighed, som de Reisende ofte udsættes for, der ville frekventere denne bekvemme og billige Befordring. De jyske Dagvogne ere saaledes for størstedelen ei forsynede med paamalede Nummere paa Agesto-

Man maa vige for en Rigmand

lene, ligesom Passagererne ved de fleste Stationer heller ikke erholde ved Indskrivningen nogen Billet eller Seddel meddelt til Legitimation for hvad Plads dem tilkommer. De Ubehageligheder, som derved opstaae ere mange, da nu Ingen kjender sin Plads, og ingen bestemt har at holde sig til, Den Reisende, som derfor først blev indskrevet til Dagvogns-Befordringen og altsaa efter Ordenen tilkom første Plads, maa saaledes ofte vige sin Plads enten for en Overmand, en Rangsperson, en Rigmand eller Anden — thi om Damer ville vi nu ei tale. Men da man nu engang paa Reiser saa gjerne vil se sig befriet for det Hverdags generende Galanteri, er det her af væsentlig Værd, uden Forbindtlighed og Buk, at kunne indtage sin betegnede nummererede Plads, idet Enhver

gjerne vil indrømme, at Høflighed er en priisværdig Dyd, men at Complimenter falder dobbelt besværligt i Reiseklæder ... En anden mærkelig Mangel paa Opmærksomhed, hvori Opsynet over denne Befordring nu i flere Aar har gjort sig skyldig, er den, hverken Foraar eller Efteraar ved Forandring af den reglementerede Gang offentlig at bekjendtgøre i de jydskes Stifts eller Amtstidender, hvad Tid Dagvognen begynder eller ophører at gaae to Gange ugentlig, da den som bekjendt paa en ubestemt Tid om Vinteren alene afgaaer een Gang om Ugen ... I offentlige Blade har man alt i Foraaret 1836 seet Klage fremsat over, at den Aalborgers Dagvogn udeblev, uden videre Bekjendtgørelse derom til Publikums Efterretning«.

Da Banen kom

Af Julehæfterne vedligeholdes den Forestilling, at de gamle gule Diligencer og Dagvogne var idel Romantik — en lystig Fart gennem Landet i Selskab med smukke Skønjomfruer, lystige Studenter, hyggelige Mødre og faderlige Herrer af Form som Mr. Pickwick. Men saa snart den første Begejstring over den Forbedring, Hamborgposten betød, havde sat sig, bredte Utilfredsheden med Rejselivet sig atter, vel at mærke blandt dem, der overhovedet gav sig af med at rejse, og det var forsvindende faa. For det store Flertal, som levede og døde paa den samme Plet af Landet eller i den lille By, var de gammeldags Befordringer gode nok.

Men selv en saa berejst og rejsebegeistret Mand som H. C. Andersen lagde ikke Skjul paa, at Diligencetransporten nærmest var en Tortur. »Langsomt slentrede den fremad, trættende og støvende Nat og Dag ad dybe sandede Veje, og dér sad man stuvet i den snævre Rejsevogn som i en Anchoviesdunk«. Nej, saa var det noget ganske andet at rejse ude i den store Verden, kunde den vidtberejste danske Forfatter fortælle. Han havde sit Livs største Oplevelse, da han i 1848 for første Gang »foer« med Jernbanetog mellem Magdeburg og Leipzig og samme Aar for første Gang saa et Fotografi. »Tidsalderens to nye Blomster«, kaldte han disse

Jernbaner burde forbydes

Vidundere. »Jeg erindrer kun faa Gange i mit Liv, at jeg saaledes har følt mig grebet som her,« skrev H. C. Andersen om sit første Møde med Jernbanen, »jeg følte en Andagt, som jeg kun som Barn har følt den i Kirken. I Poesiens Rige ere ikke Følelsen og Phantasien de eneste, der herske, de have en Broder, der er lige saa mægtig; han kaldes Forstanden og han forkynder det evige sande, og i dette ligger Storhed og Poesi.«

Ogsaa andre fremsynede danske Personer gjorde sig til Talsmænd for det nye Vidunder: »Sporveje med Damplokomotiver«, som det hyppigst kaldtes. Statsembedsmændene Søren Hjorth og Gustav Schram slog til Lyd for Bygningen af saadanne Sporveje først og fremmest mellem København og Roskilde i et Skrift, som de udgav i Slutningen af 1840. Men alle brave Bedsteborgere Landet over rejste sig i Protest. Her var et helt nyt Stof at indigneres over, og man lod ikke Lejligheden gaa fra sig til at luften en almindelig Pessimisme over de vilde Planer. Naar Borgerne samledes i Middelby gentoges alle de vel gennemtænkte Argumenter, som havde lydt i andre Lande, naar Ingeniører eller Industrimænd havde andraget om Koncessioner paa at benytte Damplokomotiver som Trækraft. Man gjorde gældende, at Gud havde skabt Hestene alene til dette Formaal, og udmalede de sørgeligste Fremtidsperspektiver: Med de ædle Dyr vilde de kostbare Landeveje (som man nu omsider havde faaet og affundet sig med) forfalde og forsvinde, og alle Kroejere og Kuske vilde sulte ihjel. Desuden maatte Rejser med en saa djævelsk Opfindelse som Dampvogne være livsfarlige. Dampvognen kunde springe i Luften og de Rejsende forsvinde ganske og aldeles. Selv i bedste Fald

maatte den dagligt fremrullende Rædsel drage de mest skæbnesvangre Følger med sig for Omgivelserne. Køerne vilde holde op med at græsse, Hønsene vilde ikke mere lægge Æg, og Røgen vilde kvæle alt levende fra Fuglene i Luften til Liljerne paa Marken. Der var brave Borgere, der læste udenlandske Blade, og som vidste at fortælle, at det bayerske Lægekollegium rent ud havde erklæret, at Jernbaner burde forbydes: »Den hurtige Bevægelse vilde fremkalde en Hjerneyngdom: *delirium periosum*. De Rejsende maatte naturligvis selv om det, naar de var saa letsindige at bestige et henad en Sporvej rasende Dampvogn; men sagesløse Tilskuere, som kunde faa Sygdommen, blot de saa det forbigaaende Tog, maatte i hvert Fald have Krav paa Beskyttelse. Kunde man ikke hindre Jernbanernes Indførelse i Bajern, burde Staten i hvert Fald kræve et højt Plankeværk anlagt paa hver Side af Linjen.«

I hvert Fald var alle Borgere i den lille danske Købstad enige om, at Jernbaner aldrig vilde kunne betale sig her i Landet. I de forløbne Aar i Slutningen af 1830erne var Antallet af befordrede Personer med de regelmæssige Postbefordringer i hele Landet ca. 6000 aarlig. Med saa ringe en Samfærdsel var de nuværende Transportmidler fuldt ud tilstrækkelige.

Saadan lød Folkets Røst, men flere og flere Embedsmænd og Teknikere gik imod disse Betragtninger. Professor Georg Ursin holdt et vægtigt og meget omtalt Foredrag om »Sporveje med særdeles Hensyn til Anlæg i Fædrelandet«, hvori han beroligede alle Postholdere, Vognmænd og Fragtmændene mellem de smaa Byer med, at Sporvejene og Dampvognene saa langt fra vilde

En Daglejer paa Rejse — utænkeligt!

tage Fortjenesten fra dem, men tværtimod give Anledning til en øget Kørsel af Jord og Bygningsmaterialer i Begyndelsen og senere af Transport af Gods til og fra Banerne. Desuden pegede han paa de rent aandelige Værdier: »den gunstige Indflydelse, som de selskabelige Forhold ydede Menneskeslægten«. Og Dampvognen og Sporvejene vilde just øge Samfærdslen og derved Samværet mellem Menneskene. »Stræk en Jernbane til Helsingør,« udtalte Professoren, »og vi ville alle til Pintsen deltage i Folketfesten ved Hammermøllen paa Sjællands skønne nordlige Strand.« Professor Ursin gik endog saa vidt som at anlægge et rent socialt og demokratisk Syn paa Banerne. Han erklærede:

»Diligencer, omend bekvemme i Sammenligning med de gamle Postvogne, befordre dog endnu ikke det diende Barn, den syge, den gamle, der maa rejse i Mag. Dette gør Vognen paa Jernsporet. Sporvejene er et populært Befordringsmiddel; det er ikke for den rige Sporvejene aabnes, men de aabnes for at spare for alle Mennesker den Capital, hvoraf alle er i Besiddelse, og hvortil alle dog trænge: *Tid!* Ved billige Priser vilde Sporvejene afbenyttes selv af Daglønneren, Almuesmanden, som hidtil er rejste til Fods. — Vore Efterkommere vil maaske regne Sporvejene lig med, hvad Compasset, Krudtet og Bogtrykkerkunsten har udrettet.«

De brave Middelby-Borgere tog de lange Piber fra Munden og pustede forarget Røgen fra sig. Den Tanke, at Folk af Almuen nogensinde skulde komme til at rejse med andet end Apostlenes Heste, fandt de formastelig.

Men det nye Fremskridt lod sig ikke holde tilbage. Alle de store Lande ude i Europa

fik Jernbaner, og tilsidst følte de Styrende i det lille Danmark sig saa truet af Konkurrencen, at de omsider overvandt alle Betænkeligheder. I Regeringen drømte man om ved Hjælp af en Jernbane fra København til en Havn paa Jyllands Vestkyst at kunne genskabe Danmarks gamle Transithandel mellem Øst og Vest, som engang havde skabt Oldtidens blomstrende Hedeby og Middelalderens lige saa blomstrende Ribe. Efter megen Snakken frem og tilbage besluttede man at gøre Begyndelsen med en Jernbane tværs over Jyllands Rod fra Kiel til Altona. Den 28. Juni 1842 udstedte Christian VIII Koncession paa denne første Bane i Monarkiet. I 1844 blev den indviet, og samme Aar fik Industriforeningen i København Koncession paa Anlægget af Jernbane til Roskilde.

Fra det 13. Aarhundrede har der i danske Stadsretter været en Bestemmelse, hvorefter den enkelte Borgers Ret maatte vige til Fordel for fælles Gaders og Vejes Anlæg. Paa-virket af den franske Nationalforsamlings »Erklæring om Menneskerettighederne« i 1789 blev denne Ekspropriationsret mod fuld Erstatning af Statskassen udvidet til at omfatte almennyttige Foretagender over hele Landet. Men først nu oplevede Danskerne for Alvor, hvad Ekspropriation vilde sige. Overalt, hvor de nye Baneanlæg trængte frem, skulde der eksproprieres Arealer, og de fleste stod ganske uforstaaende og fjendtligt her overfor. Selv naar Ekspropriationsforretningerne var afsluttede, nægtede Folk at flytte ud af deres Huse, og det skete, at de boede der endnu, naar Ingeniørerne og Banearbejderne kom, og kun lod sig flytte med Magt. Adskillige Steder gik Landboerne endda over til Offensiven, idet de drev In-

Jylland behøver i hvert Fald ingen Baner

geniørerne og Banearbejderne paa Flugt med Stenkast.

Men trods al Modstand rykkede Jernbanebyggerne, anført af engelske Ingeniører, støt og stadig frem over Danmark. Den 26. Juni 1847 indviedes Roskildebanen af Chr. VIII, som i egen høje Person besteg det blomstersmykkede Tog i København, mens Musik-korpset, der ogsaa var installeret i Toget, for en Sikkerheds Skyld basunerede: »Beskærm vor Konge, store Gud«. 1856 fortsattes Banen til Korsør, mens nye Udvidelser af Banenettet allerede var planlagt.

Allerede i 1819 var det første Dampskib, Hjuldamperen »Caledonia« ankommet til Danmark og indsat paa Ruten København—Kiel, som det tilbagelagde i Løbet af 24 Timer. Det havde ikke gjort synderlig Indtryk paa Folk i en Stad som Middelby; man havde hørt om Fænomenet og om at Sejlskibsfolk haanligt kaldte Hjulbaaden for Pjaskemalene, men var iøvrigt ligeglad. Midt i 1820erne blev der sat en Dampskibsforbindelse i Gang to Gange ugentlig fra København til østjydske Havne, 1828 aabnede Postvæsenet Dampskibsfarten Korsør—Nyborg og i Løbet af den næste halve Snes Aar gik Assens-Aarøsund og Aarhus-Kalundborg-Ruterne over til Damp. Men det angik ikke Middelby saa direkte som Damp-toget, der kunde komme den helt ind paa Livet og spy Røg og Ild ud over dens Huse og Marker. I de smaa Byer holdt Vrangviljen mod Banerne sig stadig. Hver Gang Jernbanepleanerne nærmede sig en Købstad af Middelbys Størrelse, flød de lokale Aviser over med Indlæg. Da der var Tale om Jernbanen mellem Helsingør og København, skrev en af Indsenderne f. Eks.: »En saadan

Bane er ganske overflødig, der er jo baade Dampskibe og Diligencer. Hvis man virkelig er saa jernbanesyg, maa man heller indsamle Aktier til en Jernbane til Bistrup« (Sindssygehospitalet ved Roskilde). Lignende Toner ansloges andre Steder, dog kraftigt i Jylland. I 1853 skrev M. L. Nathanson i *Randers Avis* en Række harmfnysende Artikler om »Jernbanens Skadelighed i Jylland«, som snart blev udgivet i Bogform og afgav Stof til fornyede Diskussioner ud fra specielle jyske Synspunkter. Forfatteren paapeger modsat Professor Ursin, at Almuens eventuelle Adgang til at rejse med Jernbaner rummer en stor Fare. Man har set det i Tyskland, »hvorledes Demokraterne i faa Timer ved Hjælp af Jernbanerne blev samlede«. Og, hævder han, ud fra dette politiske Synspunkt har ogsaa en højtstaaende dansk Mand erklæret, at »faae vi ingen Jernbane, saa gaae vi til Helvede; faae vi derimod en, nu saa kjøre vi til Helvede«. Han anlægger desuden det økonomiske Synspunkt: »Jydernes Rigdom bestaaer som bekjendt tildeels ogsaa af Heste; men dersom de engelske Pengefyrster nu maatte gjenemdrive deres storartede Plan at anlægge en Jernbane fra Frederikshavn til Ballum, for at Jylland skulde være mere afhængig end hidtil af England; thi Locomotiverne, Skinnerne og Steenkul maa jo haves derfra, — vilde Jyllands Hestekraft, hvorved naturligviis dens Agerbrug formindskes, ikke betydelig aftage? Vilde ei ligeledes Menneskekraften derved blive undværligere end hidtil? Vilde man da ei omsider hos os være nødt til, at betjene sig af de tyske Pengefyrsters Ord: »Der er altfor mange Mennesker nu i Jylland«? Vilde man da ikke ligeledes hos os være betænkt paa at

Hvem vil rejse til Ballum

overtale vore Landsmænd til Udvandring, jage de ulykkelige i det sydamerikanske Slaveri?»

De jernbanegale Fusementaster viser han haanligt tilbage; Jylland har jo sine Floder:

»Men vi maae jo skride frem med Tiden! hedder det. Vel saa; men man betænker ei, at det her er Jyllands Velfærd, der sættes paa Spil. Jylland behøver ingen Jernbane; thi det har nu næsten overalt, tildeels gode, Chausseer, og Landet er desuden for en stor Deel gjennemskåret af seilbare Aaer, Fjorde og Floder. Disse skulde man forbedre, navnlig ved Løgstørs Grunde og anlægge en Trækvei fra Randers til Silkeborg. Vi have allerede havt Beviser her i Landet paa, at det forvolder Tab, naar man blindt hen vil efterabe England, f. Ex. ved Væddeløbene og Indførselen af Fuldblodshingste. Have disse gavnet Danmark? ... Ved den jyske Bane vil der komme en ganske ny Omvæltning i alle Forholde, men som ei vil passe til Jylland. Jernbanen er en altfor voldsom Nyhed ... Hellere lad os gaae langsommere, men sikkert; derved staa Jyderne sig bedre.«

Den protesterende Forfatter kunde heller ikke tænke sig, at Banerne vilde blive benyttet i nogen videre Udstrækning, i hvert Fald da ikke i den kolde Aarstid: »Men sæt om saa var,« fortsatte han, »at Jernbanen med de fornødne Locomotiver, Waggons og Banegaarde kunde være istandbragt for 27 Millioner Rbd., vilde da Renterne, som dog Landet omsider maa betale til England og som udgjøre 1 Million og 80000 Rbd. aarlig, kunne svares naar man tager i Betænkning, at den sandsynligvis i Vintermaanederne ikke vil blive afbenyttet? Thi hvem skal reise fra Frederikshavn til Ballum i denne Aarstid?«

Trods alt blev ogsaa Jylland banemodent, og Rigsdagen begyndte at drøfte Anlægget. Og nu viste det sig pludselig, stik imod den tidligere Indstilling, at alle de jyske Rigsdagsmænd betragtede det som en Opgave at hale en Stump Bane til sig. Alle vilde de glæde deres Vælgere og Købstæderne i Kredsen med at skaffe dem en Jernbane. Den fremsynede Politiker Tscherning foreslog derimod at skabe en jysk Midtbane for den gennemgaaende Trafik ned over det jævne Terræn i Halvøens Midte. Men han blev overstemt. Dette er Aarsagen til, at Gods og Passagerer fra Nordjylland, Norge og Sverige senere maatte slæbes rundt i en Uendelighed ad bremsefordrende Sving og op og ned ad kulslugende Bakker mellem alle Byer fra Hobro til Fredericia og Grænsen. Og de store nye Landeveje kom væsentligt til at følge Snobanens Spor. Millioner er givet ud for at rette deres farlige Sving, og Byerne, som graadigt vilde have Landevejstrafikken ført igennem deres Centrer af Hensyn til Omsætningen, indsaa senere det haabløse deri og maatte koste Viadukter og Ringveje i Yderkvartererne for atter at faa ledet den gennemgaaende Trafik, — der viste sig mere dræbende end livgivende, — uden om de snævre Gader.

Selve Anlæggene af Jernbanerne bragte et Pust ude fra den store Verden. Tyskere og Svenskere og Irlændere fandt Vej hertil som Arbejdere, og Englændere kom for at køre Lokomotiverne og lede Arbejdsstyrkerne. Adskillige af Lokomotivførerne blev her i Landet i mange Aar. Men størst Betydning havde de ledende engelske Ingeniører, som mødte i ternede Dragter og bragte nye Skikke og verdensmandsmæssige Ideer med

En politisk Natpotte

sig. De fleste Jernbaner paa Fyn og i Jylland blev anlagt af en hovedrig engelsk Entreprenør, Sir Morton Peto, der havde arbejdet sig i Vejret fra Murersvend og i Tidens Løb bygget Baner mange Steder rundt i Europa og i Sydamerika. Det var en Herre, som var vant til Gestus af et Format, som helt tog Vejret fra danske Provsboere. Da Strækningen Aarhus-Randers blev indviet af Frederik VII og Grevinde Danner den 4. September 1862, forærede Sir Morton flot Majestæten en Salonvogn, om hvis Pragt, der gik vilde Frasagn. Af Bekvemmeligheder i Vognen omtaltes bl. a. et Toiletrum med W. C., hvilket var en ukendt Luksus i almindelige Borgerhjem paa den Tid, og noget man først Aartier senere fandt paa at indføre i almindelige Jernbanevogne. Som en særlig fin Opmærksomhed havde Sir Morton desuden i Toiletrummet til Kongens Brug ladet henstille en Natpotte, der i Bundens Glasur bar et Billede af Slesvig-Holsteneren og Oprørsher-tugen, Prinsen af Nöhr — med følgende Inskription: »Du var en Forrædder, til visse; derfor skal alle Danske paa dig pisse«.

I 1865 fulgte Nyborg-Middelfart Forbindelsen, og saa gik det videre i stigende Tempo. I 1870 omfattede det danske Statsbanenet 494 km. En sand Jernbanefeber bredte sig over Landet. Folk, der før havde været Banernes argeste Modstandere erklærede nu med H. C. Andersen i Eventyret *Perlesnoren*: »Glad ved Jernbaner er jeg, det er en Velsignelse, at man har dem.« Hver By i Landet vilde have Jernbane. Kunde den ikke faa det ad anden Vej, maatte den selv tage Initiativet og samle Penge ind til en Privatbane. I Stedet for Protester mod det nye Transportmiddel,

kunde man nu læse bypatriotiske Indlæg i Middelbys Blade, hvori det hed: »I levende Erkendelse af Jernbanernes store gavnlige Indflydelse paa Folkets intellektuelle og materielle Fremgang i Almindelighed og overbeviste om, at en yderligere Udvikling af Jernbaneforbindelserne i vor Egn vil, som overalt, hvor Jernbaner er anlagte, fremkalde større Produktion og Virksomhed og derved forøge Jernbanens og Ejendommens Værdi, have Delegerede fra Byen og Omegnskommunerne udnævnt undertegnede Komité til at virke for Anlægget af en Jernbane gennem Amtet her til Byen.« Brave Borgere paaviste i Skrift og Tale, at Bidrag til Banen ikke kunde betragtes som noget Offer, men som en Udsæd, der snart vilde bringe en god og rigelig Høst. Stik modsat den Opfattelse, man før havde gjort gældende, hævdedes det nu, at Befolkningen vilde vokse, Næringsvejene blomstre og en stadig stigende Rejselyst gøre Lokalbanen til et i sig selv særdeles lukrativt Foretagende — vel at mærke, naar Toget kom til at holde ved tilstrækkeligt mange Stationer, mindst en for hver $\frac{3}{4}$ Mil! Denne Optimisme førte til Anlægget af et Utal af private Sidebaner langt ind paa 1900-Tallet, som undertiden allerede i Starten var dødsdømte og i hvert Fald snart fik Konkurrencen fra Landevejstrafikken at føle.

Men disse mørke Fremtidsperspektiver laa længe skjult under Horisontens Rand, og naar det gjaldt en Statsbane havde Byerne jo i hvert Fald ogsaa al mulig Grund til at glæde sig over at komme med paa »Perlesnoren«.

Den gamle Kirke i den danske By, der havde set Valdemar Sejrs Ryttere, skulde

Borgerne fejrede Dagen

ogsaa opleve Synet af den røgspyende, fedmavede Staalhest, der kom kørende paa en helt ny Skinnevej. Og dens Borgere fejrede Dagen, — som tilmed bragte dem Besøg af Landets Konge og for nogle Udsigt til Lindring af en paagaende Knaphulskløe — med en storstilet Fest.

Jernbanetrafikkens store Mærkedage.

26/6	1847	aabnes	København—Roskilde.	5/10	1895	»	Dampfærge Kbhvn.—Malmø.
27/4	1856	»	Roskilde—Korsør.	1/4	1897	»	Svendborg—Nyborg.
4/9	1862	»	Aarhus—Randers.	18/5	1899	»	Odsherreds Jernbane.
21/7	1863	»	Langaa—Viborg.	18/7	1899	»	Nr. Sundby—Sæby—Frederikshavn.
22/7	1863	»	København—Klampenborg.	13/12	1900	»	Den bornholmske Jernbane.
9/6	1864	»	Lyngby—Helsingør.	12/10	1904	»	Holstebro—Herning.
8/9	1865	»	Nyborg—Middelfart.	19/11	1904	»	Thisted—Fjerritslev.
17/10	1865	»	Viborg—Skive.	26/4	1906	»	Viborg—Herning.
1/11	1866	»	Middelfart—Strib.	12/11	1908	»	Langaa—Silkeborg.
1/11	1866	»	Struer—Holstebro.	25/11	1916	»	Faaborg—Svendborg.
1/11	1866	»	Fredericia—Vamdrup—Farris.	4/8	1917	»	Køge—Ringsted.
4/10	1868	»	Fredericia—Aarhus.	15/8	1925	»	Ringsted—Hvalsø.
19/9	1869	»	Randers—Aalborg.	30/3	1926	»	Nakskov—Rødby.
2/11	1869	»	Maribo—Bandholm.	15/6	1933	»	Sønderborg—Mommark.
4/10	1870	»	Roskilde—Masnedesund.	14/5	1935	»	Lillebæltsbroen.
2/5	1871	»	Skanderborg—Silkeborg.	26/9	1937	»	Storstrømsbroen.
16/8	1871	»	Nr. Sundby—Frederikshavn.				
19/3	1872	»	Dampfærge paa Lillebælt.			*	
22/8	1872	»	Orehoved—Nykøbing F.				
1/7	1874	»	Lollandsbanen.				
3/10	1874	»	Lunderskov—Varde.				
30/12	1874	»	Roskilde—Kalundborg.				
31/3	1875	»	Holstebro—Ringkøbing.				
1/5	1875	»	Bramminge—Ribe.				
8/8	1875	»	Ringkøbing—Varde.				
12/7	1876	»	Odense—Svendborg.				
26/8	1876	»	Randers—Grenaa.				
28/8	1877	»	Silkeborg—Herning.				
7/1	1879	»	Limfjordsbroen.				
17/4	1879	»	Frederikssundbanen.				
				1/7	1879	aabnes	Østsjællandske Jernbane.
				20/4	1882	»	Struer—Thisted.
				23/6	1883	»	Dampfærge Oddesund.
				1/12	1883	»	» Storebælt.
				15/1	1884	»	» Masnedø—Orehoved.
				1/7	1886	»	Nykøbing F.—Gedser.
				15/5	1892	»	Slagelse—Næstved.
							Dalmose—Skælskør.

Middelby laa engang som en ensom isoleret Prik ved Bunden af en Fjord. Nu blev den indfanget i Spindet af Jernbanelinjer, der efterhaanden spredtes som et Haarkar-net over hele Landets Legeme. Døgnet rundt kom der Blodfornyelse i Form af nye Mennesker, nye Meddelelser eller Varer gennem Banenettet. Enhver Borger kunde naar som helst uden Ventetid købe sig en Billet, der kunde føre ham til et hvilket som helst Sted i det øvrige Land — siddende mageligt uden

Utilfredshed med D. S. B.

Fare for Frost i Næse og Fødder, Overanstrengelse eller Overfald, faktisk efter Statistikken med lige saa ringe Risiko for sit Liv som hjemme i Dagligstuen. I det 20. Aarhundrede demokratiseredes Banerne yderligere, der indførtes polstrede Sæder selv paa den billigste Klasse . . . Og dog var Gennemsnitsborgeren ikke tilfreds. Den Fart, som hans Far oprindelig havde anset for farlig for Hjernen, fandt han efterhaanden latterlig langsom, skildpaddeagtig. Og naar han i Vennernes Kreds talte om Statsbanerne, serverede han Vittigheder som den om Studenten, der havde medbragt en Landskildpadde til en af Professor Bircks Forelæsninger og lod den spadsere paa Bordet. »Vi taler ganske vist om Trafikproblemer,« sagde Professoren, da han opdagede Spøgen, »men det Illustrationsmateriale, De der har medbragt, er ikke rigtig aktuelt, før vi kommer til D. S. B.«. Og Rygtet gaar i Middelby om en opbragt Rejsende, der spurgte den daværende Stationsforstander: »Hvad Pokker skal man med en Fartplan, naar Togene altid er forsinkede?« Hvortil Stationsforstanderen lige saa opbragt svarede: »Hvordan Pokker kunde De vide, at Togene var forsinkede, hvis De ikke havde en Fartplan.« Noget var der nok om, at Banerne stivnet. Paa Stationerne kunde man se Opslag, som forlængst havde mistet deres Gyldighed. Der var Jernbanefolk her i Middelby, som endnu et halvt Aar efter Verdenskrigens Udbrud ikke havde opdaget, at Transit til Frankrig ikke mere gik over Tyskland. Deres Tankegang havde et halvt Aars Forsinkelse. Endnu efter Krigen var der noget ultrakonservativt og stivnet over Statsbanerne, som endog strakte sig til Jernbanerestaurationserne, der med deres Glasmontrer

ofte mindede om Nationalmuseets Oldtids-samlinger. Fra Banernes Barndom var det fastslaaet i enhver Jernbanerestauratør-Hjerne, at tør Kalvesteg med Guttaperkasky og Sild med hvidgule melede Æg var det rejsende Publikums Livretter. Slægt efter Slægt havde set de samme Mellemmader i Glasmontrerne sammen med en historisk Sandkage, som virkelig syntes lavet af Sand, og nogle Boller, der smagte som naar man bider i en Stenøkse. Dertil drak man Kaffe, der mindede om Skrydstrup-Mosevand. Og dér sad man og ventede paa Tog, som — naar de endelig kom — endnu i 1934 kørte med samme Fart som i forrige Aarhundrede.

Men saa kom der er en ny Mand og en ny Aand, og pludselig erkendte Danmarks største Vognmandsforretning, at den virkelige var en Forretning. Adskillige veltjente Statstjenestemænd paa Stationen her i Byen følte sig rystet over, at det nu pludselig skulde hedde sig, at Banerne var til for Samfundets Skyld og ikke omvendt. Der indløb energiske og opstrammende Skrivelser fra Generaldirektoratet. Det var som en kølende og frisk Vind, der vel vakte Modstand, men alligevel pustede de forældede Opslag bort fra Banegaarden og meget Skidt ud fra Krogene og endog virkede forfriskende paa Smørrebrødet og Statsbanekaffen og tilsidst saa foryngende, at den gamle Station med sine Røverborgstaarne og gulgraa Mure en skønne Dag smykkede sig med ildrøde Pelargonier. Ogsaa det kørende Personal mærkede i høj Grad, at der var kommet Liv ind i Kontorerne. »De har spilleme faaet Speedometer paa Penneskafterne derinde,« sagde Lokomotivfolkene, naar de stod og snakkede ved Remisen i Middelby.

I Middelby Avis kunde man læse, at Frem-

Lyntoget kommer

skridtsfolk, hvortil selve Statsbanechefen hørte, havde udtalt, at Dampen nu var ved at blive kørt agterud; Fremtiden tilhørte Tog drevet af Olie eller Elektricitet. Man havde paa andre Omraader oplevet saa meget i de senere Aar, at heller ikke dette lød utroligt, saa man nøjedes med at nikke. Og da der blev spændt Bro over Lillebælt, og da Danmark, et af Europas mindste Lande, fik Storstrømsbroen, en af Verdens længste, var alle, eller saa godt som alle, med i den almindelige Jubel. Endelig var det saa splittede danske Ørige blevet samlet til en trafikal Enhed. De faa, der snusfornuftigt mente, at det dog vist ogsaa var temmelig dyrt, blev overdøvet i den almindelige Begejstring.

Og endelig kom det dieseldrevne Tog. Langt og lynsart, kløvende Vinden med sit tilgitrede Ansigt strøg Staaltoget som en rød Pil gennem Landet — Lyntoget, døbt det. Bladene svømmede over af Begejstring, Repræsentanter for den stedlige Presse havde været indbudt til at bese det paa en af Stationerne paa Hovedruten, og hele Indretningen skildredes: De fire Motorer paa 1000 HK, de fire lange Vogne, der dannede en Enhed, Bar'en, Buffetten og Køkkenet. Og dette Tog strøg over Sjælland paa en Time. Folk, der havde forladt Banerne for at køre i deres egne Biler, vendte tilbage til Banerne og blev Lyntogets Stamgæster. En Middelby-Borger kunde nu komme til København og tilbage igen indenfor samme Døgn. Afstandene i Danmark var halveret. Bladene begyndte at bringe Anekdoter om Statsbaner-

nes Tjenstiver, og de samme Folk, som før sagde Vitser om Togenes Langsomhed, fortalte nu om deres Hurtighed — bl. a. en Historie om en Dame, som skulde af i Fredericia, men endte i Frederikshavn — fordi hun paa Grund af sit Omfang og sin Vægt steg baglæns ned ad Trinene, men hver Gang puffedes ind igen af en hjælpsom Konduktør med et: »Nu gaar Toget«.

Napoleons Tilbagetog fra Rusland i 1812 foregik med »Huj og Hast«, hvilket dengang vilde sige med en Fart af 7 km i Timen. Det var Hestens Tempo, og det var ogsaa Tempoet i Danmark fra Middelalderen lige til 1847. Da blev det sat op til 35 km — dog foreløbig kun paa Strækningen København—Roskilde. Indtil Maj 1935 var Togfarten paa Danmarks Hovedrute København—Aarhus: 50 km i Timen. Saa kom Lillebæltsbroen og Lyntogene, og Tempoet blev sat op til 100 km i Timen.

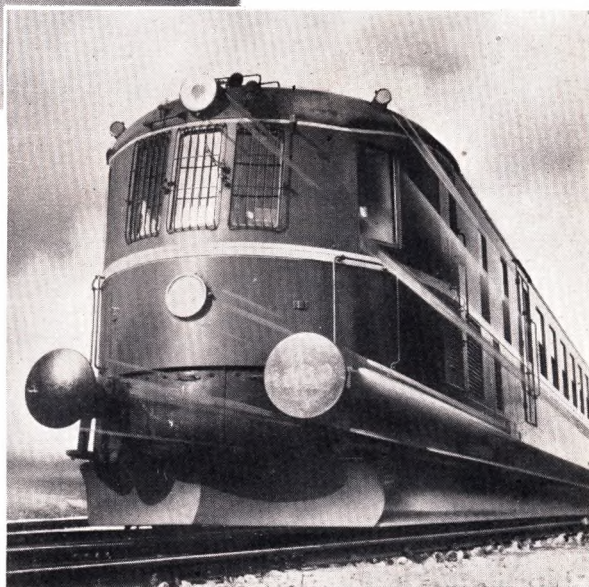
I 1830erne besørgede de offentlige Transportmidler 6000 Mennesker om Aaret, hvilket vil sige, at kun en enkelt eller muligvis slet ingen af Borgerne i en By af Middelbys Størrelse nogensinde kom udenfor Hjemegnen. Hundrede Aar senere blev der foretaget 64 Millioner Rejser paa Stats- og Privatbanerne aarlig, hvilket sikkert vil sige, at praktisk talt enhver voksen Borger har været ude paa en eller flere kortere eller længere Rejser, har set andre Egne og andre Mennesker. Middelby var ikke længere en Ravnekrog, men en Station i det europæiske Jernbanenet.

Aabningen af Jernbanestrækningen Aalborg—Randers 18 Septbr. 1869. Festtoget afgaar fra Aalborg.

En Banegårdsscene fra omkr. 1900. — Middelfart.

En Dag strøg det dieseldrevne Staaltoget som en rød Pil gennem Landet. Lyntoget døbt det, og man sagde, at det fik Folk til at tænke og handle hurtigere.

Friherre von Drais opfandt en Løbemaskine. Samtidig Karikatur af Draisineryttere.

Den dristige Bicyklytter svinger sig i Sadeln. I Vejle fandtes i 1884 »flere ældre Mænd paa 30 Aar, som kørte paa Bicykle«.

Et Billede, der minder om det klassiske Skilderi af den ventende Hest: »Forladt«. I det 20. Aarhundrede var det Staalhesten, der ventede taalmodigt udenfor i Is og Sne. Man cyklede i alt Slags Vejr. Pigerne med Skibukser om Vinteren og Sus i Skørterne om Sommeren. — For at spare Nederdelen blev det Skik at sidde paa Buksebagen eller paa den bare, som det ses paa Sommerbilledet til højre.

Paa Cykle

I den Aar 1820 af Jacob Baden udgivne »Almeennyttig Alfabetsk Ordboek« kan man for første Gang i Danmark se Ordet *Draisine*, saaledes kaldet efter den tyske Opfinder, Friherre von Drais. Det betyder, staar der: »Et Redskab, der bestaar af to Hjul, hvoraf det ene sidder foran det andet. Ovenpaa disse ligger en Bom, som den, der benytter Draisinen, sidder skrævs over, og ved Hjælp af Fødderne bringes hurtigt frem, naar han er vel øvet. Foran er en Opstander, der styrer Maskinen, og kan, ved at dreje den til en af Siderne, bevirke, at det forreste Hjul tager hvad Retning man vil. Den kaldes ogsaa Velocipede«. Dersom Borgerne i Middelby har læst denne temmelig ubehjælpsomme Forklaring, er det overhovedet den eneste Form hvorunder de har stiftet Bekendtskab med Forløberen for det Apparat, der skulde blive det populæreste og nyttigste af alle Transportmidler i Danmark, og som skulde komme til at omforme hele Byens Liv.

Først i Slutningen af 1860erne blev man Vidne til, at en ung forvoven Mand cirklede rundt om Kirken siddende overskrævs paa et lignende Apparat. Det var den Form for Velocipede, hvoraf det første Eksempel, konstrueret af en Monsieur Michaux, var kommet til København fra Paris i 1865. Den adskilte sig fra Draisinen ved at have Pedaler, der sad fast paa Forhjulet. Naar de dristige, der vovede at bestige en saadan Maskine, skulde ned ad en Bakke, lagde de Benene op over to dertil indrettede Bøjler. Naar de skulde op ad Bakke, stod de af og skubbede det tunge Bæst ved Siden af sig.

Kørslen var meget ujævn og besværlig, og ingen udenforstaaende begreb, hvorledes de kørende kunde holde Balancen. I 1868 var Velocipederne almindeligt i Handelen i København og spredtes sparsomt over Landet under Navnet af »Iilvogne paa to Hjul«.

Men snart kunde man læse i den lokale Avis, at disse Iilvogne kunde »bruges til andet end Fornøjelse, og at det i Grunden er et af de billigste og lettest anvendelige Midler, ved hvilke en Forretningsmand hurtigt kan flyve vidt omkring«. Der fulgte et Fremstød i Form af en Annoncekampagne fra de Handlende i København, der gjorde først Københavnerne og dernæst en Mængde unge Mennesker ude omkring i Landet »aldeles velocipedegale«, og Bladene profeterede nu, at »vi snart vil se en Masse Velocipedister sværme omkring, rimeligvis endog kvindelige.« Skønt Prisen var 30—60 Rigsdaler og for særlig flotte Eksemplarer gik helt op til 90 Rigsdaler, anskaffede flere og flere velocipedegale unge Levemænd de nye Maskiner. Der oprettedes »Velocipede-Rideskoler«, man kørte ikke, man *red*, og der averteredes med »Velocipede-Ridebenklæder af vandtæt, særdeles stærkt Voxdug«. Fra det flade Lolland berattedes det, at det nu var umuligt at rejse fra dene ene Købstad til den anden uden at møde flere Velocipeder. Den første praktiske Anvendelse fandt Sted omkring 1869, da Manden, som bestred Postruten mellem Skælskør og Korsør anskaffede sig en Velocipede. Han var stolt af kun at bruge en Time til Turen, der var paa to Mil. I Middelby saa man foretagssomme Folk, der bragte friske Varer frem

De dristige Bicyclister

fra Landet med stor Hurtighed paa det nye Transportmiddel, og en Glarmester i Roskilde gik saa vidt i sin Dristighed, at han kørte ud til Kunderne med sine Redskaber og Glas.

Med Iver har Borgerne sikkert kastet sig over det Nummer af Illustreret Tidende, der bragte et Billede fra et Velocipede-Kapløb mellem Damer i Bordeaux den 1. Nov. 1868 og den ledsagende Tekst, hvori Deltagernes Paaklædning beskrevs saaledes: »De tre bare Pagedragt; den Fjerde havde rødt Liv og Skjørt, og en Hue med nedhængende Guldkvaster paa Hovedet« — og har sikkert givet Bladet Ret, naar det mente, at denne Idræt ifølge hele sit Væsen synes »udelukkende bestemt for Mandkjønnet og giver kun ringe Leilighed til at udfolde kvindelig Ynde«. Med Forargelse læste man senere rundt om i Landet, at enkelte Damer i Hovedstaden letsindelig havde fulgt deres franske Medsøstres Forbillede. Og man nynnede den desangaaende udgivne Skillingsvis: »En yderst Grinagtig Vise om de nye Velocipeder eller som de kaldes Veltepeter. Forfattet af Caroline Jollerup«: »Enden blir naturligviis, at man her som i Paris, ser hver Modecavaleer paa en Væltepeer. Mens hver Mø med smukke Been, overskrævs paa saadan een promenerer stadigvæk ...«

De gamle rystede vel stadig paa Hovederne, men de unge kunde nynne en Velocipede-Galop, komponeret af selve Lumbye, og til denne Tidens nye Melodi bredte Velocipedemanien sig yderligere. Der opstod mange forskellige Navne for det kære Barn af den nye Tid: Løbemaskine, Trædevogn, Ridevogn, Pilvogn og Hurtigløber samt Væltepeter eller blot Peter. Velocipede-Rytterne kaldte man Velocipedanter og Velocipetriner

og de Folk, der gav Undervisning, hed Velocipedagoger. Men pludselig ebbede Begejstringen ud, allerede i 1870 var den fordultet, og snart skrev Bladene, at »Velocipederne er næsten glemte«. De stakkels Handlende kunde ikke sælge deres Lagre og mange led betydelige Tab. Det skyldtes ikke, at Velocipeden havde faaet en bedre Afløser, det skete først en halv Snes Aar senere.

Hvis Middelby har gjort store Øjne ved den første Velocipedes Fremkomst, maa man have spærret dem endnu højere op ved Synet af det næste Resultat af Udviklingen. Der havde længe gaaet Ry af Farvehandler T. M. Thomsen i Odense, der havde bestilt sig en saakaldt Bicycle i England til sine Forretningsture, og efterhaanden fik den dristige Pioner Efterlignere.

Det var intet mindre end frygtindgydende at se den første Bicyclist, den unge Fabrikør Madsen køre gennem Gaderne i Middelby. Han svævede i umaadelig Højde ovenpaa et mægtigt Forhjul med Pedaler og havde bag sig et ganske lille bitte Hjul. Men der er kun et Hanefjed fra det ophøjede til dets Modsætning. Rytteren havde en Udsigt som en Giraf fra sin høje Sadel, men risikerede unægtelig hurtigt og hvert Øjeblik at faa den ombyttet med en Muldvarps i en Hæk eller en Grøft. Et Cykleblad, som snart dukkede op, gav den nye Kunsts Udøvere følgende gode Raad: »Hvis man faar saa stærk Fart paa, at man ikke kan springe af, gjør man bedst i at styre lige paa den nærmeste Busk eller Hæk og idet man nærmer sig smække Benene over Styret. Man er sikker paa at slaa sig, men kan slippe fra det med nogle faa Rifter, medens man ved at kjøre videre, er sikker paa at lide værre Skade. Hvis der ikke er nogle Hække

eller Buske i Nærheden, lægger man Benene over Styret og bremses stærkt, hvorved man farer frem i Luften og falder ned paa Benene; man maa bedst muligt se at holde sig paa Benene og løbe saa stærkt man kan, thi man er haardt forfulgt af Bicyclen, og et Slag af den kan let faa slemme Følger.« Det sidste maatte mange sande, idet en Bicycle vejede ca. det dobbelte af en moderne Cycle, nemlig 30—40 kg. Det er intet Under, at det snart blev en kærkommen Folkeforlystelse at se vordende Bicycleryttere øve sig. Det var kun ganske unge Mennesker, der indlod sig paa det dristige Eksperiment; det nævntes saaledes som noget ganske enestaende, at der i Vejle skulde være »flere ældre Mænd paa 30 Aar, som rider Bicycle.« Desuden var det unge Velhavere, for Prisen for en Bicycle var mindst 100 Kr., en umaadelig Sum at anvende paa Luksus dengang, og der yntedes endda om Folk, der var saa ødsle, at de red Maskiner, der havde kostet helt op til 400.

Blandt opsigtsvækkende Nyheder noterer Middelby Avis i Slutningen af 1884, at »i England benytter Kontor- og Forretningsfolk Bicykler til at køre til og fra Arbejde paa«. Herhjemme var det dog kun undtagelsesvis Tilfældet. Den høje Bicycle egnede sig ikke til Nyttetørsel, bl. a. paa Grund af dens problematiske Paalidelighed. Den anvendtes til Løb og Fornøjelsesture, blev taget frem om Søndagen eller i Sommerferien og tilbragte den øvrige Tid paa Ejerens Trappengang eller i hans Stue. Man slæbte altid sin Bicycle med ind, selvom man boede paa 3. Sal. Cykleskure drømte ingen om at indrette. Mange kaldte af gammel Vane stadig de nye Maskiner for Velocipeder, men Fagfolk, d. v. s. Rytterne selv og alle orga-

niserede og sportsligt interesserede brugte den engelske Betegnelse: »Ordinary«. Midt i 1880erne dukker imidlertid Betegnelserne Cykle og Cyklist op, mens Verbet at cykle lod vente paa sig til omkring 1892. Der var paa dette Tidspunkt 1100 Cyklister i Danmark. Det var Folk, som var besjælet af virkelig Sportsaand og Trang til at overvinde Vanskeligheder. Dem mødte de nemlig overalt. Allerede i Starten hilstes de af misundelige Medborgere eller af Gadedrenge med Tilraab som: »Storborger« eller: »Æh, De taber det lille Hjul«. Og udenfor Byerne risikerede de ikke blot at faa den slingrende og bumpende Fart paa de haarde Ringe henover den hullede Vej afbrudt af et livsfarligt Fald, men ligefrem at blive overfaldet med Piskeslag eller Stenkast. Landboerne var meget fjendtligt sindet overfor Cyklisterne og opmuntrede undertiden Bondekarlene til at vælge som Søndagsfornøjelse at gaa ned til Landevejen og stikke Stokke i de forbigående Cyklisters Hjul. Og enhver Kusk betragtede Cyklisterne, der gjorde Hestene sky, som en sand Satans Yngel og brugte Pisken paa dem i Forbifarten, før han fortsatte den Løbskørsel, som Mødet med Cyklisten næsten altid fremkaldte. Dertil kom Hundene, som fra hvert eneste Hus styrtede frem for at snappe efter det nye mærkelige Bytte. En liden Pisk, en Hundepistol eller i hvert Fald en Lomme fuld af Smaasten hørte derfor med til Cyklisternes faste Udstyr. Hos Myndighederne fandt de kun vanskeligt Øre. Politiet ansaa de nye Køretøjer for at være til Gene for den almindelige Færdselssikkerhed. I Frederiksborg, Sorø og flere andre Amter paabødes det Cyklisterne at springe af, naar de passerede Kørende eller Ridende. Og endnu

En Haandbog i Bicyklesport

værre var det i Slagelse: der maatte man overhovedet ikke køre paa Cykle saa sent som i 1885.

Paa dette Tidspunkt var Bicyklerne endda saa udbredte, at der var Jordbund for Udgivelsen af en »Haandbog i Bicykle Sport«. Det hedder heri om det nye Transportmid- middels praktiske og æstetiske Fordele: »Bicyklisten sparer Tid og Penge og er sin egen Herre — og han kan anderledes fyl- digt nyde den smukke Udsigt end gennem Jernbanecoupeernes Vindue«. Iøvrigt be- gynder Haandbogen med at tilraade Be- gyndere at vise en vis Forsigtighed overfor den endnu ret uforstaaende Samtid: »Til de første Evolutioner maa man vælge en Gade eller Chausse med et svagt Fald, der helst maa ligge noget afsides, for at und- gaa Ungdommens larmende Beundring eller de ældres meget ofte hensynsløse Kritik, der kan være saa generende for den endnu famlende Begynder«. Der gives detailleret Anvisning paa den vanskelige Kunst at be- stige Maskinen. Det maa ske gennem en hel Række af Bevægelser, men, hedder det: »Naturligvis maa de enkelte Momenter følge hurtigt efter og lige som glide over i hin- anden, og da ser dette Spring dristigt og godt ud. Men det maa dog anbefales, naar dette Spring øves, at udvise nogen Forsig- tighed; thi det kan let passere, at man faar Fødderne ind i Hjulegerne, hvilket selv- følgelig er ubehageligt af flere Grunde.«

Man faar et Indtryk af det Tempo, hvori en Bicyklerejse maatte foregaa, naar man læser følgende Passus: »En Hest, som man nærmer sig, bør der holdes skarpt Øje med; en Hest bliver ikke sky uden iforvejen at blive urolig, og naar man ser dette, stiges der strax af, og Maskinen lægges ned; det

lille Ophold, der herved foraarsages, er jo altid at foretrække frem for et Uheld.«

Allerede nu spores den gennemgribende Indflydelse, som det nye Transportmiddel kom til at udøve paa Klædedragt og Leve- sæt: »Hvad Klædningens Snit angaar, da er det mere en Smagssag, og Formen kan va- rieres paa mange Maader. Den mest almin- delige Form vil være en kort Frakke, Knæ- benklæder, mørke Strømper⁹ og i Halsen en Gummi eller Celluloid Flip. Som Hovedbe- dækning anvendes Jockey Huen eller Hjel- men. Denne sidste, der er lig de Hjelme, som bæres af de engelske Tropper, er prak- tisk i Varmen. Forøvrigt vil Bicyklisten al- drig savne et righoldigt Udvalg af de for- skellige Costumer og enkelte Beklædnings- genstande, da mange af de større Hand- lende, især nu, ere forsynede dermed. Med Hensyn til Skotøjet er det anbefaleligt for dem, der have svage Ankler, at bruge Snøre- støvler. — Man bør ej heller undlade at medføre et lille Halstørklæde af Uld, som man kan tage paa, naar man er ophedet og stiger af, for dermed at sikre sig mod For- kølelse«. Et Afsnit omhandler Levemaaden. Det hedder her: »Træningen paabegyndes ofte med, at der tages et Afføringsmiddel; dette er dog ikke ubetinget nødvendig; især naar Vedkommende har ført et regelmæs- sigt Liv«. Gælder det en længere Udflugt tilraades det Bicyklisten at staa op Kl. 5—6 om Morgenen eller tidligere, men ikke drage afsted, før han har indtaget »den sædvan- lige Morgendrik tillige med nogle faste Fødemidler«. Endvidere tilraades det at spise ofte og lidt ad Gangen. »Ved Valget af Drikkevarer maa man undgaa Brænde- vin og kun drikke Vin med Maadehold og selv da helst blandet med Vand eller Soda-

Cyklestier: en vanvittig Tanke

vand. Til Aften kan man drikke sig et Par Glas Øl. Kan det lade sig arrangere, da er et Bad Morgen og Aften eller i hvert Fald en kold Afvaskning over hele Legemet en sand Nydelse, ligesom det ogsaa er overordentlig forfriskende i Middagsstunden at holde Hovedet under Posten.«

Samme Aar, som denne Haandbog udkom, 1885, fordristede en Indsender i Bladet »Dansk Cykle-Tidende« sig i al Beskedenhed til at fremsætte et Forslag om »en smal grusbelagt Ridesti, særlig forbeholdt Cyklister«. I Fagbladets næste Nummer blev Forslaget imidlertid stærkt imødegaaet; det var en vanvittig Tanke, aldeles uigennemførlig, og saadanne særskilte Ridestier vilde uden Tvivl »friste Bicyclisten til at kjøre med fuld Fart, noget som Publikum og Politi snart vilde sætte en Stopper for«. En anden Modstander fandt end ikke Forslaget en Diskussion værd, »da jeg betragter denne Idé som fuldstændig urealisabel«.

I Foraaret 1886 indførte Firmaet A. Branth & Co. i Brolæggerstræde i København den saakaldte Sikkerhedsbicykel. Den forevistes paa Udstillingen i Industriforeningen, og Politiken anmeldte dette Fremtidens Køretøj saaledes: »A. Branth & Co. udstiller Bicykler af engelsk Fabrikat, ved hvilke der ogsaa er nogen ekstra Nemhed«. Denne »ekstra Nemhed« bestod i Kædetrækket, mens Pedalerne før havde siddet direkte paa Forhjulet, og deri, at den nye Maskine var saa lav, at Rytteren sad i en mindre livsfarlig Afstand fra Jorden omtrent midt imellem de to lige store Hjul. Den nye Model, som altsaa temmelig nøje svarede til de Cykler, der endnu brugtes i 1940'erne, gik under Navnet Safety, som paa Københavnsk udtaltes »Sæftig«, i Middelby bogstavret paa dansk.

Nogle kaldte den ogsaa for Bicyklette. Men den vakte ingenlunde Opsigt som sine Forgængere. Man fandt den lave Model uden det høje Forhjul grim og klodset, og Størsteparten af Landets Ryttere, som drev Cykling som Sport, betragtede den med Foragt. Blandt mere forsigtige Naturer vandt den alligevel Fremgang, især i Løbet af 1887. Ved et stort Cyklistmøde i Nyborg i Juli 1888 mødte Halvdelen af Deltagerne med de nye Cyklemodeller. Men Ordinaryen med det imponerende Forhjul blev stadig anset for den smukkeste. Saaledes skrev Cykle-tidende i 1892: »Den raske og flotte Ordinary-Rytter vil til alle Tider modtage flere beundrende Blikke fra det smukke Køn end den forsigtige Safety-Mand«. Samme Aar noterer Middelby Avis: »Borgmester Petersen i Ringkøbing over sig i denne Tid i at ride Bicykle«.

Rundt om i Landet begyndte man at anlægge Cyklebaner, den første i Svendborg ved Gl. Hestehauge, den næste paa Langeland. Og snart hørte til Aarets Fester i Middelby og andre Købstæder en moderne sommerlig Cyklefest. Stemningen vendte sig; hvor Cyklisterne før havde mødt Vrangvilje, hilstes de nu med Æresbevisninger af Borgerskabet som Pionerer for en kommende Tid. En saadan Cyklefest fra 1889 i Nyborg refereredes Dagen efter saalunde: »Da Søndagen oprandt, var Byen flagsmykket fra den tidlige Morgenstund. Cyklisterne fra Odense ankom samlede Kl. 9 og vakte fortjent Opsigt. I Spidsen red deres Formand paa Tricykle med Cykle-Clubbens Fane placeret foran sig, en lige saa original som smuk Idé. Det samlede Antal Ryttere var da steget til 102. Frokosten blev serveret i Solennitetssalen paa Raadhuset Kl. 10 For-

Man maa have en Cyklelærer

middag. Her bød Festkomiteens Formand, Borgmester Hall, Velkommen. — Kl. 12 paa-begyndtes en Udflugt til Herresædet Juelsberg. I Toget fandtes 102 Cyklister, som rede to og tre jævnsides, hvorefter fulgte en Mængde Vogne med Værterne«. Fra de kommende Aar læser man hyppigt Annoncer fra Middelby Cykleklub om »Selskabelig Sammenkomst i Haandværker- og Sangforeningens Lokaler, hvor der bl. a. vil blive præsenteret Kvadrilleridt og Kunstridt, ligesom enkelte af Klubbens Medlemmer paa anden Maade vil udfolde deres selskabelige Talenter. Derefter afholdes Bal for de fremmede Cyklister«.

I disse Aar fulgte ogsaa en Udvikling af Cykehjulenes saakaldte Bandager: fra de ret uelastiske massive Gummiringe, hvorpaa de første Bicyklister havde bumpet, gik man over til Cushion-Ringene, hvor et indre Hulrum bidrog til at forhøje Elasticiteten, og derefter gennem den irske Dyr læge Dunlops epokegørende Opfindelse i 1888 til Luftringene med Slinger og Dæk, som for Alvor gjorde Cyklen brugbar. Nu traadte Cyklen ind i Væddeløbets Tegn og de populære Baneryttere med Verdensmesteren Thorvald Ellegaard i Spidsen blev den opvoksende Ungdoms Helte. Alle Drengene blev cyklegale, og snart blev Pigerne ogsaa smittede. Trods stærk Modstand fra Mødre og Fædre besteg flere og flere dristige unge Damer fra bedre Hjem nu Cykler og kørte ud, undertiden endda ledsaget af jævnaldrende af det andet Køn. Middelby korsede sig over sine første cyklende Døtre, hvis Ben man jo tilmed kunde skimte, naar de kørte. Men intet magtede mere at standse Cyklemanien.

Snart var Tiden moden for en Haandbog

i Kunsten at køre de nye Modeller. Og en saadan blev udgivet i 1896 af Sylvester Hvid under Titlen: »En Cyklehaandbog for dem, der kører paa Cykle, og dem, der endnu ikke er begyndt«. Forfatteren saa nemlig klart, at det ikke vilde vare længe, før kun Pattebørn, Oldinge og Særlinge stod udenfor Cyklisternes Kreds. Cyklen var ikke længere Luksus, men en Nyttegenstand. »Tror De, at De ikke bør købe Cykle«, erklærede Forfatteren, »fordi De ikke har Tid til at køre, saa tager De fejl. De har netop ikke Tid til at gaa«. Men det maatte absolut fra-raades at begynde at eksperimentere paa egen Haand; lige saa lidt som nogen vordende Rytter eller Rytterske kunde undvære en erfaren Ridelærers Vejledning, kunde Cyklisten klare sig uden en Cyklelærer:«

Sylvester Hvid formanede:

»Søg Undervisning hos en Lærer, og tro ikke, at fordi De muligvis selv kan lære Dem at holde Balancen paa Cyklen, De derfor kan lære Dem selv at køre rigtigt. At hænge paa en Hest er endnu ikke at ride. Dette gælder først og fremmest Kørsel paa Bicyklette — den gamle høje Bicycle taler jeg ikke mere om, eftersom jeg ikke er Historie-skriver — men det burde egentlig ogsaa gælde Tricyklekørsel. — Søg til Lærer den, som anbefales Dem af en Cyklehandler eller anden Sagkyndig, og lad Dem ikke lokke af Avertissementer om hurtig og utrolig billig Undervisning. Hos en dygtig og samvittighedsfuld Lærer er De ikke udsat for at falde eller blive overanstrengt og heller ikke for at faa en umulig Øvelses-Maskine, der gør Læretiden til en Plage for Dem. — Der er mange Sergeanter, der ikke kan undervise i Cyklekørsel; dette er nu i og for sig en mindre følelig Ulempe. Men Ulyk-

Pisk, Peberbøsse, Sten eller Spark

ken er, at de underviser alligevel. — Prisen for Undervisning plejer hos gode Lærere i København at være 10 Kr. incl. Tillæg af Øvelsescykle. Der beregnes omtrent 10 Timer. Denne Pris er, i Forhold til hvad der ydes (eller bør ydes), meget lav. Selvfølgelig finder Folk den for høj.«

Saa var der selve Valget af Maskine; herom skrev den muntre Haandbogsforfatter følgende: »Tag to lige godt forarbejdede Cykler, en sværere og en lettere, og det er klart, at den sværeste er den stærkeste. Det er underligt, at man skal behøve at indprænte en saa simpel Sandhed. Dermed skal ikke være benægtet, at den lettere jo har sine Fordele. For det første den, at den nemmere lader sig tage under Armen som en anden Pakke, hvilket er af betydelig Værd for fjerde Sals Beboere og i det hele en stor Behagelighed for alle Ikke-Medlemmer af Atletklubben.«

Modstanden mod Cyklisterne var nu i Aftagen: »Man var en Gang bange for, at Drengene og Bøller skulde fristes til at stikke i Pneumatic-Ringene eller pille Ventilene af, men der har ikke vist sig meget af den Slags«. Men Cyklisternes Arvefjender havde dog ikke givet sig endnu: »Prøver de paa at holde den reglementerede højre Side, kan De være sikker paa, at Deres Fjende Kusken trænger Dem derind, hvor Vejen er slet... Bliver en Hest sky, bør man enten køre langsomt forbi den i saa stor Afstand som muligt og tale kærlige Ord til den, eller ogsaa — hvad adskillige Politivedtægter forlanger — stige af, men herved erindre, at et pludseligt Afspring tidt gør Dyret endnu mere bange... Forulempes De af Bøller eller Kuske, da søg at sikre Dem Bevis, bevar Deres Ro og forfølge Deres Ret. For-

følger en Hund Dem, da køre langsomt og se at give den et Spark, naar den er kommet hen paa Siden af Dem. Forskellige andre Midler er bragt til Anvendelse, saasom Pisk, Peberbøsse, Flintestene og Revolver med løse Patroner. Der er ogsaa nu kommet Knaldperler i Handelen til at dundre i Stenbroen. Jeg foretrækker at sparke.«

Af den nyttige Haandbogs øvrige Anvisninger kan yderligere nævnes: »at tage et Barn med som Passager paa sin Bicyklette maa nærmest betegnes som en Uforsvarlighed«. Eller: »Hvis De sveder stærkt om Panden, kan De benytte en Svederem af Lærred eller Flonel og lægge Klatpapir indeni. Saadan skal Adam have gjort, den Gang han aad sit Brød«. Og endelig: »Betragt Cyklens Fornikling med samme Øjne som en ung Pige sit Rygte: Det er den første Plet, det gælder om at undgaa.«

Omkring Aarhundredskiftet steg Efterspørgslen efter Cykler voldsomt, og i Middeby indrettedes den ene Kælder efter den anden til Cykleforretninger af Folk, der undertiden kun havde et højst begrænset eller slet intet Kendskab til Branchen. Og Bladenes Annoncespalter prægedes af Cykleinteressen. I Holbæk saa man Aar 1900 Slagter Albertsen, der baade solgte første Klasses Kød og første Klasses Cykler, avertere med nye Maskiner til den billige Pris af 125 Kroner minus 10 pCt. for kontant samt Slinger med Løvemærket til Kr. 4,75 og ægte Dunlopringe med tilhørende Slinger til 42 Kr. pr. Par. Forretningsfolk og Haandværkere begyndte at bruge Cykler i deres Virksomhed, dog ikke uden at denne gennemgribende Forandring afstedkom visse Forviklinger. Saaledes vedtog Blikkenslagersvendenes Generalforsamling ifølge Ros-

Overhaandtagende Misbrug af Cykler

kilde Dagblad den 3. Januar 1902 en Resolution mod »det overhaandtagende Misbrug af Cykler«. Motiveringens var den, at en Svend paa Dagløn ved Brugen af Cykle tilbagelagde Vejen mellem forskellige Arbejdssteder for hurtigt, hvilket kun Mesteren kunde tjene ved, og Blikkenslagersvendene vedtog, at: »det fremtidig er forbudt Svendene at benytte Cykle, naar de arbejde i Dagløn«. Derimod blev det tilladt dem at cykle, naar de havde Akkord, »thi der kan Mesteren ikke tjene noget ved Hurtigheden«.

Trods Cyklernes stadig stigende Udbredelse — eller maaske paa Grund af den — var der stadig nogen Uvilje imod dem. Endnu i 1913 hedder det i nogle smaa gyldne Regler, udgivet af Cyklelageret »Selecta« i Kolding: »Der er Folk, som ikke kan lide Cykler og Cyklistere. Disse Folk skal man ikke hverken drille eller irritere ved at foretage Ting, man ikke har Lov til. Det gælder saaledes, at man ikke skal køre paa Fortov eller Gangstier, og i det hele taget aldrig køre paa Steder, hvor man ikke har Lov at køre. Enhver Cyklist bør i det hele taget sætte en Ære i hensynsfuld Kørsel«.

Efter 1918 blev Cyklerne det dominerende Færdselsmiddel i Danmark. I en By som Middelby syntes alle at cykle: Politimesteren, Arbejderen, Lægen, Husassistenten, Husmoderen og ikke mindst Børnene cyklede. Efterkrigstidens Generation syntes født paa Cykle. Mens Grønlænderinderne bar deres Spæde paa Ryggen, anbragte Mødrene i Middelby deres Smaa i Kurve foran eller bagpaa deres Cykler. Der sad de endnu umælede Babyer, til Benene voksede ud af Fodposerne og de flyttedes over paa et lille fast Sæde paa Cyklestangen mellem Fædrenes Knæ. Fem-seks Aar gamle saa man

dem paa selvstændige Smaacykler, eller de bemægtigede sig Fædrenes og fór gennem Gaderne, hængende paa den ene Side af Maskinen med det ene Ben stukket ind gennem Stellet, tilsyneladende trodsende Tyngdeloven, men dog flot og sikkert balancerende paa de to rullende Hjul. Cyklelærerne var blevet brødløse, ingen lærte længere at cykle, alle kunde det. Forlængst havde Myndighederne maattet bøje sig for Cyklisternes fremrullende Millionskare. By og Amt havde anlagt særlige Cyklestier langs de nye Veje, der førte fra Købstaden ud gennem Villakvarteret til det grønne Land. Cyklestativer var i dyre Domme opstillet ved Biblioteker og Skoler og paa offentlige Pladser. Den ved sin Fremkomst fuldstændig uænsede Safety var blevet Folkets vigtigste Befordringsmiddel. Hvert andet eller tredje Menneske i Byen ejede selv en Cykle. Henimod 1940 ansloges Antallet af Cykler i hele Danmark til ca. 2 Millioner. Danske Cyklistere tilbagelagde en Milliard Cyklekilometer paa danske Landeveje om Aaret. I 1930'erne udførte Cyklerne et lige saa stort Transportarbejde som Bilerne ...

Hver Sommersøndag stod en skinnende Stime af Cyklistere ud ad Vejen mellem Skoven og Fjorden. Barbenede, bararmede og barhovede Knøser og Piger pedalede afsted i et muntert rullende Tog. De svirrende blanke Eger syntes at nynne en Melodi med det stadigt summende Omkvæd: — Skov og Strand, Skov og Strand! Naar man saa paa denne Strøm og tænkte paa Fortiden, stod det en klart, at næppe nogen anden Opfindelse havde forvandlet Livet som Cyklen. Først Cyklen aabnede Vejen fra den indestængte By til Landet og Vandet — og i videre Forstand til friere Forhold i det hele

Cyklen stod Fadder til Flirten

taget. Det blev tilladt 90-ernes Unge eller de tiltvang sig Tilladelse til at cykle ud med deres »Inklination«. Cyklen stod Fadder til Flirten. Den bidrog til Hjemmelivets Opløsning; Børnene cyklede tidligere og tidligere og længere og længere bort og blev mere og mere selvstændige. De Unge, der nu drog ud i Naturen, forfriskede sig undervejs med Iskager eller kulørte alkoholfrie Drikke. Ogsaa Ædrueligheden havde Cyklen bidraget til, — simpelthen fordi det var ugørligt, balancerende paa to rullende Hjul, at hjembringe den Rus, som i gamle Dage hørte med til en Skovtur. Cyklen forandrede Klædedragten. Da Dr. S. holdt sit Indtog i Middeby i 90-erne, skred han med guldknappet Stok, Figurfrakke og høj Hat rundt paa Sygebesøg til sine Patienter, et Billede paa

den gamle Husven og Huslæge. 40 Aar senere var han forvandlet i en Grad, saa han næppe var til at skelne fra Byens Arbejds-mænd: den høje Hat var ombyttet med en Sixpence, Figurfrakken med en stumpet Stortrøje — den guldknappede med en Cykle. Cyklen fik mange voksne Mænd til at vende tilbage til Drengetidens Knæbukser og lange Strømper, og den bidrog til at holde de mest forhistoriske kvindelige Modepaaht med fodsides Kjoler og stramme Korsetter i Ave. Det var Cyklen, der havde fordrevet den mystiske Sensualitet, som hørte med til Skørtebruset fra omkring Aarhundredskiftet. Kvindens legemlige Svaghed og hendes Mystik som Kønsvæsen var aftaget med Afklædtheden og er ved helt at forsvinde hos den moderne Cyklepige.

Bilismen breder sig

Drabelige Drøn genlød gennem Gaderne: en Række uregelmæssige Knald som af eksploderende Raketter. Ængstelige Ansigter viste sig bag Ruderne, Folk fór ud af Huse, Smeden fra Smedjen, Bageren fra Bageriet, Kogersken fra Køkkenet, Krambodsvendene fra Købmandsgaarden, selv den store Købmand, der gik i Diplomat for at skjule sine Følelser, viste sig paa Stentrappen. Snart var Torvet sort af Mennesker, der trængtes om det støjfrembringende Fænomen: en Vogn uden Heste for, der ganske vist var standset, men stadig stod og osede og rokkede og knaldede. Redaktøren fra Avisen banede sig ophidset Vej gennem Mængden med flagrende Slips og vajende Notes-

blok. Ene af alle vovede han at tiltale de formummede Menneskeskikkelser, der sad højt oppe paa den Dogcart-lignende Raketvogns rystende Sæde og lignede Marsbeboere med store runde Brillen og Pelse med Haarene udad. De svarede raabende gennem Maskinlarmen. Saa pludselig trykkede en af dem med sin svært behandskede Haand paa en Boldt. Der lød en arrig Bjæffen, og Mængden veg forskrækket tilside. I næste Nu gik der et Ryk gennem Ildvognen, saa Mændene paa dens Kuskesæde var ved at knække Nakkerne, og saa forsvandt den knitrende og knaldende, rygende og raslende bort over de toppede Brosten. Tilbage over Torvet stod en Sky af Olie og Benzindun-

ster. — Det kommende Aarhundredes Duft. Om Aftenen greb man med særlig Begærlighed efter Avisen for at læse om Begivenheden. Der stod, at den selvbevægelige Vogn havde tilbagelagt de 30 km fra Nabobyen paa 2½ Time, og at Udgiften til Benzin havde været 1 Krone. Om Kørslen hed det: »Vognen gik stødt(!) og blødt over Stenbroen paa sine tre Tommer tykke massive Gummiringe«.

Det var Middelbys første Møde med Motorvognen en Dag i 90-erne, i lang Tid det eneste. Man læste nok, at Folk ude i Europa kørte i de selvbevægelige Vogne, der betegnedes med det mærkelige Ord Automobil, at enkelte var kommet til København, og at en derboende Mand med rette advarede mod Uhyrernes Fremtrængen; men det kom ikke Middelby ved, det var jo saa langt borte. Der gik flere Aar, før Problemet nærmede sig, idet en Godsejer i Omegnen begyndte at sprede Skræk og Rædsel om sig med et Køretøj af den ny Slags, men saa tog de lokale Myndigheder sig ogsaa alvorligt sammen for at sætte en passende Bremse paa Udviklingen. Amsraadet i Odense vedtog i 1899 følgende Bestemmelser, som dannede Forbillede for andre Landsdele. »For Vogne, som uden at være Sporvogne køres frem ad anden Bevægkraft end Heste, skulle, naar de køre paa offentlig Vej, følgende Bestemmelser iagttages: 1) Kørsel maa kun foregaa paa Landeveje, der er 12 Alen brede. 2) Kørehastigheden maa ikke overstige 1 Mil i ½ Time«. Endvidere hed det: »Vognene maa kun befare Landevejene i Tiden fra ½ Time før Solopgang til ½ Time efter Solnedgang. — Naar det bemærkes, at Heste for mødende Køretøjer bliver urolige eller sky, eller naar Kusken samtidig af denne Aarsag giver

Tegn til Motorvognen om at holde, skal denne standse indtil Køretøjet er passeret. Naar Motorvognen bagfra kører udenom Vogne, forspændt med Heste, skal der i betimelig Tid ringes med en Klokke. — Paa Vognens Bagende skal fra Mørkets Frembrud være en tændt Lygte med grønt Glas. — Ved enhver paa Vejen staaende Motorvogn skal der af Ejeren stilles Vagt«.

Maribo Amt gik dog endnu videre, idet det indførte den Bestemmelse, at »møder Motorvognen kørende eller ridende, skal der gaa en Mand forud for at advare disse, og skal derhos Vognen holde stille, medens de passerer forbi«. I 1901 bestemte Stiftamtmanden i Viborg, at Automobiler dér nok maatte køre om Natten, men vel at mærke paa den Betingelse, at »en Mand efter Mørkets Frembrud skal gaa foran og vifte med et Flag. Paa samme Tid skal der medfølge en Mand, som til Fods passerer Vejen i en Afstand af ca. 100 Alen foran Automobilene for at advare de Vejfarende og være dem behjælpelige med Forbikørsel«. I Vejle blev Natkørsel omsider tilladt paa Betingelse af, at Vognene forsynedes med »to med farveløst Glas forsynede Lygter, anbragt foran paa Vognens venstre Side, den ene lodret over den anden«.

I 1902 fik Middelby sin første Bil. Distriktslæge Lind hjemførte fra en Rejse et aabent Køretøj paa høje Gummihjul med Luftringe, med to cylindret Hækmotor, Kædedrev og Styrestang. Den udsprede til Overflod baade Støj og Stank og Skræk, og Ejeren tilbragte længere Tid under end ovenpaa det ophøjede Førersæde. Hans Landtures Rute markeredes af væltede Vogne og Hundelig langs Grøftekanten. Ingen ansaa dette for at være Fremtidens Køre-

Ordet Bilist nævnes første Gang 1903

tøj, end ikke Ejeren selv. Efter 6 Maaneders Forløb forsvandt Vognen fra Byen, betydeligt mere lydløst og mindre opsigtsvækkende end den var kommet — og Distriktslægen gik atter over til Hestebefordring. Som saa mange andre af Datidens Pionerer kom han aldrig mere til selv at føre Automobil, skønt han oplevede Motorvognens Triumf over Hestene i Middelby.

Men Motorvognene bredte sig alligevel over Landet og blev Genstand for stadig mere ivrige Diskussioner og Avisartikler. I 1903 bragte Middelby Avis en Artikel med »Raad til Automobilførere«, som havde staaet i Lolland-Falsters Folketidende den 20. September og derfra gik rundt over store Dele af Landet: »Nu da Automobilerne susser forbi os hvert Øjeblik til Angst for mange Heste og Kuske, finder vi Grund til at give Automobilkusken et godt Raad, som vi har set anbefalet i et tysk Blad. Raadet bestaar deri, at naar Manden, der fører Automobilen, møder Heste, der er bange for hans Køretøj, skal han ikke forholde sig tavs, men ved Tilraab give tilkende, at det mærkelige Væsen, han befinder sig paa, ikke er værre end, at det kan rumme Mennesker. Det skal have en forbavsende heldig Indvirkning paa Hestene, saa snart de gør denne Opdagelse; de faar da aabenbart Følelsen af, at er Uhyret ikke farlig for Mennesker, er det det heller ikke for Heste. Vi raader i alle Tilfælde »Bilisterne« til at forsøge Midlet med et passende Tilraab som f. Eks. Ho-haa!«

— Saa vidt jeg ved er dette første Gang Ordet Bilist er nævnet i Danmark. I det hele taget var Nykøbing F. en Foregangsby paa Bilismens Omraade, den mødte med Danmarks første Rutebil.

Den 10/9 1903 skriver Lolland-Falsters

Folketidende: »Automobilen, der den 15. ds. skulde paabegynde Kørselen mellem Nysted —Nykøbing F., er i Dag ankommen. Den præsenterer sig som en pæn lille Char-a-banc, mærket L. 400 med Plads til 7 Personer foruden Vognstyreren. Der er Tag over og Gardiner ved Siderne, saa at man kan sidde ret hyggeligt i den. Foreløbig køres der kun Prøvekørsel med den, for at Vognstyreren kan gøre sig fortrolig med Vejen, navnlig Bakkerne, og tillige med Maskineriet. Til Beroligelse for de Vejfarende med almindelige Køretøjer kan anføres, at Ejeren, Løjtnant Fuglsang, har udtalt, at der vil blive anvendt den største Forsigtighed og Hensynsfuldhed over for de kørende og vejfarende i det hele«.

Ruten aabnedes under store Forventninger, men desværre brast de ret hurtigt. Alt for ofte maatte Passagererne vente en 8—14 Dage paa Befordring, fordi Vognen var til Reparation, og snart lønnede det sig slet ikke at reparere den mere ... Men saa tog Nyborg fat.

Den 14. April læser man i Nyborg Avis: »I Dag begyndte altsaa den regelmæssige Automobilforbindelse mellem Nyborg og Kerteminde. Turen er foregaaet uden mindste Uheld, og der har været fuldt op af Passagerer. Man vil i Førstningen køre med mindre stærk Fart, indtil Publikum vænnes til det nye Befordringsmiddel, og det vil antagelig ikke vare længe«.

Nyborgs Initiativ blev fulgt med levende Interesse i andre Købstæder. Handels- og Industriforeningen i Sorø skikkede endog et Par Udsendinge til Nyborg for at tage den i Øjesyn. Den ene af dem, Redaktør Hans Jensen, skrev begejstret om Oplevelsen i Sorø Amtstidende: »Med en Indtægt paa 16

Landevejsgrøfterne bør fyldes

Kr. om Dagen kan Ruten bære sig ... Nu spurgte vi ganske naturligt, om det ikke til at begynde med var en Modesag at køre den Tur. Men man forsikrede os, at det aldeles ikke havde været Tilfældet. Den Tur vi var med til i Tirsdags: Nyborg—Kerteminde og retur, bekræftede fuldt ud dette Udsagn. Passagererne — 10 den ene Gang og 8 den anden — gjorde alle Indtryk af at have noget at rejse efter ... Billetpriisen er til Kerteminde (omtrent 2½ Mil) 1 Kr. 20 Øre, retur 2 Kr. Kørslen i Vognen, der ligner en fix københavnsk Sporvogn, er ganske behagelig. Nogen Støj gør Maskineriet, men man kan meget vel tale sammen uden at hæve Stemmen synderligt. Heller ikke er den rystende Bevægelse, takket være de tykke Gummiringe, for noget at tale om. Et Hovedspørgsmaal er naturligvis Forholdet mellem Automobil og Heste. Selvom dette Forhold ikke endnu er helt fuldkomment, er Vanskelighederne dog langt mindre, end mange forestiller sig dem. Adskillige Heste saa ikke engang efter os. I de 14 Dage, der er gaaet, er der da heldigvis heller ikke sket noget som helst Uheld. Oppe i Kerteminde faldt ganske vist en Dag en Karl af en Vogn, men det var omme i en anden Gade. En ældre Mand kom ind til en Købmand i Nyborg ganske skrækslagen; han havde mødt Automobilten. »Men blev Hestene da sky?« spurgte Købmanden. »Hestene? Nej, de brød sig ikke om det, men jeg blev bange.« Det vil gaa, som det gik med Cyklerne. Fra først af maa der lidt Agtpaaivenhed til fra begge Sider, men om kort Tid vil Hestene være rolige. Det vil gaa med ethvert Forsøg paa at hindre Automobilfarten, som det gik Indianerne, da de spændte et Tov over Jernbanelinjen for at standse Toget. Man maa blot indrette sig

fornuftigt fra begge Sider. En Reform, som nu maa paakræves, af Landevejsgrøfternes Fyldning« ...

Heller ikke denne Sukces var Signalet til andet end en hurtigt indtræffende og fuldkommen Tavshed om Rutebilsagen. Tiden var ikke moden. Automobilisme var stadig Luksus eller Sport for Rigmænd. Men under denne Form bredte den sig, mens den almindelige Modvilje efterhaanden svækkedes — delvis i Købstæderne, men meget meget langsomt ude paa Landet. Biltrafikken lettedes efterhaanden derved, at Firmaet Wilhelm Hansen & Co. i København udlagde Depoter Landet over. I Middelby kunde man nu købe Benzin i Dunke til 25 Øre Pundet baade paa Apoteket og hos Materialisten. Og kort efter optog Cyklehandler Fridberg Forhandlingen af Biler. Enhver kunde se en stor aaben tysk Vogn med blankpudset Messingkøler og messingindfattet Vindskærm staa i hans Udstillingsvindue paa Hovedgaden mellem Cyklerne som en Elefant i en Gedehjord. Ved højtidelige Lejligheder kom Køretøjet ud paa Bestilling af en af Byens Velhavere, som flottede sig med en Skovtur pr. Motor. Og hver Søndag Aften gjorde Cyklehandler Fridberg en kraftig Indsats for at gøre Automobilismen populær ved at arrangere Kaperkørsel paa Torvet. Alle Byens og Omegnens Unge strømmede til, og var helt vilde efter at faa en Tur, saa Fridbergs Folk maatte danne Kæde om Vognen for at begrænse Tilgangen. Selv sad han som en Dagens Helt ved Rattet med Vat i Ørerne og Kasketten omvendt paa Hovedet med Skyggen ned over Nakken til Beskyttelse mod Fartens vældige Sus. Tiørerne fik hans rummelige Lommer til at strutte, mens Hjælperne læssede den aabne Bil med Karle

Byen bølger af Bilbejstring

og Piger mellem hinanden som en Høstvogn med Neg, 2-3 paa Skødet af hinanden og 4 med Enderne oppe i Kaleschen, i hvert Fald altid 7 mere end der var Plads til i den 5-Personers Vogn. Og saa gik det afsted, ad Algade, gennem Nørregade og tilbage ad Østergade. Og Passagererne væltede ømme, men betagne ud af Bilen og bedyrede, at det havde krillet i Maven under den stærke Fart af 15—20 km i Timen. Torvet bølgede bogstavelig af Bilbejstring. »Gaa længere tilbage,« raabte de Udstigende og Fridbergs Folk. »Næh, skyd paa,« raabte de Lysthavende langt bagude i Massen. Og Redaktionssekretæren fra Socialen formede aktuelt en Tøf-Tøf-Vise til Sommerrevyen med Omkvædet: »Gaa længer tilbages, gaa længer tilbages, sky po, sky po, sky po.«

Jeg mindes en Bilrejse gennem Landet, som jeg deltog i — i en noget umoden Alder — i 1911. Man sad, forøvrigt mageligere end det senere blev Tilfældet, højt tilvejs i den aabne Vogns mægtige Chesterfieldstole omsuset af megen Larm og endnu mere Støv. Den tocylindrede Motor med Magnettænding førte Vognen frem med en Fart af ca. 30 km i Timen, hvilket rejste Vejenes tommetykke Støvlag i kilometerlange graa Skyer. Passerede man et Menneske i sort Stadstøj, blev han i samme Nu forvandlet til en Møller. Paa Roskildeegnen havde baade Folk og Fæset Biler før, og der forekom kun faa og smaa Tilløb til Løbskkørsler; men alligevel gik det kun langsomt frem. Ofte spærredes Vejbanen af en Bom, og man maatte vente, til Vogteren kom ud og lukkede op. Ja, endnu i 1911 betalte man Bompengge paa Roskilde Landevej. Vi mødte kolossalt mange Hestevogne og Fodgængere, men ingen Cyk-

ler og Biler. Hinsides Roskilde blev Hestene mere urolige. Hvert Øjeblik markerede en Kusk ved at række Pisken lige i Vejret, at han ønskede at Bilen skulde standse. Saa stoppede Chaufføren, gik ud af Vognen og stod foran Køleren og fløjtede og prøvede paa at se menneskelig ud trods det mærkelige Lædertøj og overbevisende Hestene om, at der ingen Fare var paa Færde; eller maaske snarere Kusken, for han var hyppigt den mest bange. Stærkt skulende og fnysende trykkede Forspandet sig omsider forbi og satte lettet i en buldrende Galop bort over Vejen. Saa fortsatte man Farten ad den hvide støvede Landevej — uden Hensyn til de halsende Hunde, som fór frem fra hvert et Hus og truede med at bide i Dækkene. Nu og da gik der et Stød igennem Bilen og den bumpede over en blød Forhindring. Chaufføren drejede sig og kiggede bagud, bare for at berolige sig med Visheden om, at Hunden blev liggende uden at røre sig, død paa Stedet. I en Menneskealder havde Hovedvejene ligget næsten øde hen, kun sparsomt befærdet af Vogne og Cyklister, og det skarpe Skærvelag stak hvert Øjeblik sine Tænder frem af Huller i Vejbanens øverste Gruslag. Pludselig kunde Bilen synke ned i den ene Side og halte med en uheldsvars-lende Lyd. Saa var et af de tynde glatte Dæk paa Forhjulene eller et af Baghjulenes søm-besatte, saakaldte Knopdæk punkteret. Første Gang satte Chaufføren Reservefælgen fast paa den dertil beregnede Kant paa Siden af det punkterede Hjul og spændte det fast med Remme og Vingeskruer. Det kom aldrig til at sidde helt rigtigt, og den fortsatte Fart bar Præg af, at Hjulnavet ikke længere befandt sig i Ringens Centrum. Næste Gang maatte Chaufføren bede de tilstøvede Pas-

Et nyt Drengideal

sagerer paa Bagsædet om at rejse sig, for at han kunde dukke ned i Magasinet og hente en Reserveslange frem. Og saa laa han i Støvet og baksede med Dunkraft og Tænger og kom til at ligne en Skorstensfejer paa Hænder og Ansigt. I den nærmeste By maatte man lade Cyklehandleren lappe Slangen, mens man hentede en Dunk Benzin i en Materialhandel og iøvrigt ventede et Par Timer med relativ Taalmodighed. Saa gik Turen videre. Indladningen paa Kalundborgbaaden skete i de Dage paa den Maade, at man med Tungen forfærdelig lige i Munden maatte køre ud over Bolværket paa to skraatliggende, smalle Brædder. — Flere Aar senere rutchede en kendt og øvet jysk Bilforhandler i Limfjorden med Vogn og det hele, da han skulde om Bord i Odde-sundsfærgen, hvor man endnu brugte den samme Indskibningsmetode ... Ved Aftens-tid tændtes Petroleumslamperne i de blankpudsede og mægtige Messinglanterner. De lyste ganske vist ikke saa langt bort, at man kunde skimte mere end det nærmeste Vej-træ i deres rødlige Skær, men de kunde tjene som Advarselsfyrrer for andre — hvis de da ikke, paa Grund af Lanterners sjældne Forekomst paa Vejene i det hele taget, blev taget for Afmærkningerne af en Indkørsel eller Port. Saadan gik det i hvert Fald en hjemvendende Markedsgæst fra Hjallerup, der sad og piskede paa Hestene og pralede af sin Kørekunst overfor Vennerne og Konen bag i den stive Stadsvogn. En Aalborg-Bil viste sine Lygter et Stykke borte i den mørke Nat. »Nu ska jeg dæleme vise Jer, at jeg kan køre lige ind mellem de to Lygter derhenne,« sagde Kusken.

Naar man kom til en Stad som Middelby i de Dage, lyste Hotelfolkenes Ansigter vold-

somt op; man ansaa alle Bilkørende for Millionærer.

Byen havde paa dette Tidspunkt to Biler, hvoraf den ene var en Droske, som holdt udenfor Banegaarden og gav de Ankom-mende — havde der staaet i stedlige Blade — et Indtryk af Storstad, i hvert Fald af at Byen fulgte med Tiden. Den læderklædte Droskechauffør var alle Drenges Ideal, og alle Omegnens Piger faldt for ham, naar han kom kørende ... Men desuden var der ikke mindre end 16 Motorcykler i Staden, flest Ellehammermaskiner, mindende om Damecykler med et lille Lad i Stellet dybeste Kurve til at springe op paa, naar Motoren var løbet i Gang. Det hørte nu med til Gadebilledet at se Mænd i Læderjakker løbe deres spruttende Ellehammermaskiner i Gang paa de toppede Brosten, springe op under Farten og svinge sig i Sadlen. Middelby Avis skrev, at dette var den ideale Befordring for Fremtidens Læger og Dyr-læger.

I 1912 overgik Fridbergs før omtalte aabne Bil til en driftig Mekaniker, som etablerede Rutefart med den mellem Købstaden og den store Landsby et Par Mil borte, hvorfra han oprindeligt stammede. Den var meget søgt, og paa Torvedage saa belæsset, at der endog sad Passagerer paa Forskærmene. I Aarene op mod den forrige Krig blev der rundt om i Landet gjort mange lignende Forsøg paa at etablere Bilruter, men om nogen betydelig Trafik blev der ikke Tale, og Krigens Udvikling standsede det hele. Den gryende Bilisme i Danmark stagnerede, men rundt om i de krigsførende Lande gik den tekniske Udvikling fremad med Stormskridt, og den virkelig driftsikre Bilmotor kom endelig til Verden. Omkring 1920 formerede Rutebilerne sig over hele Danmark som

En Loppe, der springer henad Vejen

Vildkaniner. Mange Ruter etableredes ganske planløst og maatte nedlægges igen; men nye kom stadig til. Og en vældig Tilvækst skete i Begyndelsen af 1922, da det rygtedes, at Lovgivningsmagten nu vilde til at have lidt Orden i Tingene, og at der kunde blive Tale om Koncession for offentlig Rutebilkørsel. I Efteraaret 1922 dannedes den første faglige Sammenslutning af Rutebilejere med Johan Strandgaard i Aarhus som Formand. Stødet hertil var, som Bestyrelsen udtalte: »En vis Vrangvilje, en uforstaaelig og uklog Holdning fra Myndighedernes Side, smaa Drillerier og Chikaner ...« Men Rutebilejerne skulde nok vise, at de var en Samfundsfaktor, og fra deres Generalforsamling udgik den Meddelelse, at de agtede at udgive en nøjagtig og udførlig Køreplan for samtlige Landets Rutebiler i Lighed med Fabers Rejseliste for Jernbanerne. I det første Nummer af Rutebilejernes Blad, der udkom i November 1922, skrev Redaktionen: »Vore Biler hilses med jublende Glæde paa Landsbyens Gader og af den trætte Vandrer paa de støvede eller sølede Veje, og i Erkendelse af, at Land og By ved Rutebilens Hjælp finder hinanden paany, tager Erhvervslivets Mænd, Handelens, Industriens og Haandværkets dygtige Udøvere i Byen, Købstaden, vel mod Bilen og dens Strøm af Kunder.« Det var ganske rigtigt, men det kunde dog ikke nægtes, at Flertallet af Rutebilerne var temmelig miserable, 400 var Fordvogne med hjemmelavede Karosserier, der ofte mindede om Lysthuse. Under en Debat i Folketinget i 1923 om Rutebilordningen oplyste Folketingsmand Hedelund, at der nu var op imod 550 Bilruter i Landet, hvoraf hver gennemsnitlig transporterede 30 Personer daglig, ialt 15000. »Man har med Omnibilen,« sagde

han, »faaet det, jeg vil kalde Allemandsbilen.« Men under Debatten fremhævedes endvidere: »At det var uhyrligt, hvad man kunde træffe paa ude paa Landevejene af smaa, lette Vogne, belæssede med 20-30 Mennesker, fuldkommen uforsvarligt. Naar man skal bestemme, hvor mange Personer et Køretøj har Lov til at transportere, maa Køretøjets Bæreevne og hele dets Konstruktion være det afgørende, aldeles ikke, hvor mange Siddepladser en entreprenant Mand har fundet paa at indrette paa en lille let Vogn. Man kan møde smaa Fordrutebiler, der kører deres 30 km — det er tilladt efter Loven — saa hele Vognen og hele Maskineriet vibrerer, det ligner en Loppe, der kommer springende henad Vejen.« Paa dette Tidspunkt havde to lysthuslignende og løpspringende Rutebiler Hjemsted i Middelfby. De startede fra den gamle Købmandsgaard, hvor Egnens Befolkning fra gammel Tid havde holdt ind, men nu kom der en tredje og en fjerde Rutebil, og Pladsen begyndte at blive for snæver. Man begyndte at tale om Nødvendigheden af Oprettelsen af en særlig Rutebilstation, ligesom man havde en Jernbanestation for Statsbanernes og Sidebanernes Tog. »Indretningen af eller ligefremme Nybygninger af Rutebilstationer er som flere Gange omtalt fremme i alle Provinsbyer, hvor et større Antal Biler er i Gang mellem By og Opland,« skrev Middelfby Avis, og saaledes blev Rutebilspørgsmaalet drøftet i alle Købstæder. Silkeborg Social-Demokrat bragte en Række Interviews med forskellige Handlende, hvoriblandt Ekviperingshandler A. Kelstrup udtalte: »De mange Bilruter mellem Byen og Oplandet gavner Forretningslivet her i høj Grad, idet der med disse kommer en Mæng-

Den første Rutebilstation

de Mennesker til Byen for at gøre Indkøb. I de Forretninger, der ligger ved de Gader, som Rutebilerne passerer, indleveres som Regel i Løbet af Dagen en Mængde Pakker med Anmodning om at faa Lov til at opbevare Pakken der til Bilen kommer. Der burde,« føjede Hr. Kelstrup til, »være et Kvarter paa et centralt Sted, hvortil Passagererne kan faa de Varer bragt, de har købt.« Andre Handlende i Silkeborg og i andre Byer sluttede sig til dette Synspunkt; det var nu en fastslaaet Kendsgerning, at Rutebilerne var en Faktor af Betydning. Som saa ofte før var det Odense, der først skred til Handling. Paa det Sted, hvor Diligencen i gamle Dage buldrede ind over Frederiksbroen og op ad Bakken til Byen, indviedes Danmarks første Rutebilstation i April 1923. »Hele Nørregade-Kvarteret stod paa Aabningsdagen i Dannebrogslagenes og Rutebilernes Tegn,« skrev Fyns Venstreblad. »I den tidlige Morgenstund hejstes Flagene. Selve Indvielsen af Bilstationen i Nørregade markeredes ved en lille Ceremoni: mellem den brede Portals Stolper var der spændt en Silkesnor, og da en lang Række Rutebiler ved 12-Tiden svingede ud fra Stationens Garagegaard, sprængte den første Rutebil Silkesnoren. — Det var Øjeblikket for Aabningen af den første danske Rutebilstation. Stationen har kostet 18000 Kroner. I Garagerne er der Plads til 12 store Automobiler, men Stationen afgiver Plads til samtlige Nord- og Vestfyns 24 Rutebiler. Paa Stationen findes iøvrigt Venteværelse med Garderobe, Kiosk og Telefonboks ... Ved en Forfriskning i Venteværelset rettede Blikkenslagermester Andersen en Tak til Bestyrelsen, specielt til Fabrikant Rasmussen, som svarede med en lille Tale, i hvilken han

udtalte Haabet om et godt Samarbejde mellem Land og By. Da Rutebilerne om Aftenen kørte hjem med deres mange Passagerer, var de smaa Flag paa Bilerne en lille Afglans af Flagpynten og Højtideligheden i Nørregade, et lille Tegn til de fynske Landsbyers Beboere om, at Landets første Rutebilstation havde faaet en højtidelig Indvielse.«

Andre Byer fulgte snart Eksemplet, ogsaa Middelby fik sin Rutebilstation i en særlig Bygning paa Torvet, og i Anledning af dens Indvielse skrev Redaktøren af Avisen en ledende Artikel, hvori det bl. a. hed: »Den Udvikling af Samfærdslen i Danmark, der er foregaaet i Løbet af de allersidste Aar, er i Hovedsagen knyttet til Automobilernes Fremtrængen, og den bestaar hovedsagelig deri, at Befolkningen er ved at rive sig løs fra Jernbanerne. Der er Egne, hvor Privatbanerne faktisk er overflødiggjort af Automobilerne, og den Dag vil komme, da Banerne maa lukke. Men Rutebilerne, der standser hvor som helst under deres Tur, betyder en overordentlig Lettelse af Tilværelsen for Tusinder af Mennesker. Fremtiden er Rutebilernes. Det kan allerede nu fastslaaes, at der ikke vil blive bygget flere Baner i Danmark. En Epoke i Trafikvæsenets Udvikling er afsluttet.«

Færdselsloven af 1925 paalagde Rutebiljerne Pligt til at indhente Koncession og paalagde dem en Afgift. Det var et haardt Slag for mange, f. Eks. maatte Ruten Frederikssund—Roskilde betale 7500 Kr. aarlig i forøget Vejafgift. Og Rutebilejerne rejste sig til Protest. Paa et stort Møde i Randers kaldtes Rutebilen for »Smaamandens Bil, som nu skulde slaas ned«. Med rette kunde Rutebilejerne henvise til, at de rent privat

Postkorttegning af Carl Rogind, der viser den første Bils Ankomst til Nykøbing F.

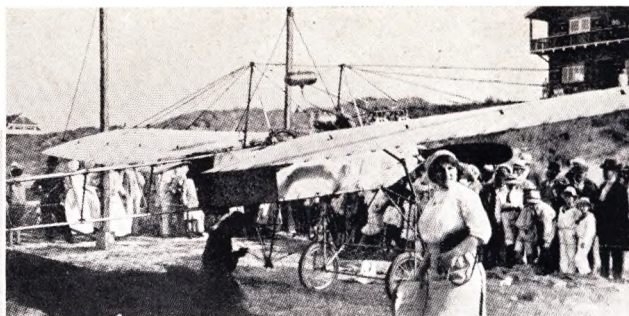
Senere har Nykøbing F. maattet regulere Parke- ringen af Biler i Gaderne. Hver anden Dag maatte man holde paa hveranden Side.

Allemandsbilen blev omsider Virkelighed. — I Stedet for Postgaarden med Diligencestationen fik man nu en Rute- bilstation med et tilsvarende Liv. — Billedet er fra Randers.

Den danske Rutebil, den velklædte Chauffør, det solide Ma- teriel, den lune Passiar, de tjenstoillige Standsninger, — det var som et Sindbillede paa det hyggelige Danmark.

Rutemaskinen over Esbjerg.

Poulin's Maskine, hvormed han gav Opvisninger rundt om i Landet i 1911.

(Nederst.) En Plakat fra Justitsministeriets Færdselspropaganda, der til Skræk og Advarsel viser alle de Fejl, Færdselslister daglig begaar. — I Virkeligheden et ret korrekt Billede af Trafiken i Middelfby i 1938.

havde skabt en værdifuld Faktor i Samfærdslen og bragt den op til et Stade, saa Danmark betragtedes som et Foregangsland paa Rutebilernes Omraade: »Uden Stats- eller Kommuners Medvirken har Danmark faaet et nyt og moderne, og i Forhold til andre Trafikmidler billigt Samfærdselsmiddel.« Men det hjalp ikke, den forøgede Beskatning maatte bæres og blev det. Endnu voldsommere rejste Bølgerne sig, da Statsbanerne var ude efter nogle af de bedste Ruter. Men Enderesultatet blev, at Danmark i Løbet af de 20 Aar efter Aarhundredets første Krig fik nogle af de bedst indrettede Rutebiler i Europa. Ingen kom nu til at bo saa afsides, at han ikke let og billigt kunde komme ind til en By og bruge sine Penge. Købstædernes Handlende, Restauratører og Biografejere kunde tale med om den økonomiske Betydning deraf.

Rutebilen passede til Danmark, fordi der er saa mange korte Afstande at tilbagelægge, og maaske navnlig fordi den imødekom Mageligheden i saa høj en Grad. Den kørte lige til Døren, den var saa menneskelig, den tog ogsaa en Besked med til Maren. Derfor var der saa mange Rutebiler i Danmark, i 1938—39: 1200 Vogne, der gennemsnitlig havde Plads til 19 Personer foruden Føreren: ca. 22000 Mennesker eller dobbelt saa mange, som der boede i Middelby. Disse 1200 Vogne befór i 1939 ialt 829 faste Ruter. De fleste var korte, nogle kun 2,5 km, men andre 110 km. Gennemsnittet var 25,4 km. Den samlede Længde var 21047 km, og der kortes ugentlig over 26000 Ture. I disse Tal var medregnet Statsbanernes Omnibusruter: ialt 2872 km, der betjentes af 219 Vogne med 4914 Siddepladser.

Et nyt Optrin, der mindede om Diligencens Afgang i gamle Dage, var indføjjet i Bybilledet i Middelby med den travle Rutebilstation, hvorfra de store Busser fordelte sig stjerneformigt i Omegnen: — —

Ung Kone med Kuffert, gammel Kone med Kurv, ung Pige med Silkestrømper, lille Pige med Dukke, ældre Mand med Madpakke, ung Mand med Masser af Selvtillid, lille Dreng med Ballon fra Skotøjsmagasinet, khakiklædt Chauffør med Kasket og stor Taalmodighed ved Rattet, 800 kg Kuffertes, Kasser, Barnevogne, Potteplanter og Kommoder paa Taget. Døren smækkede. Chaufføren traadte paa Koblingen. Gammel Dame med Paraply kom løbende. Chaufføren ventede. Venlig Haandsrækning. Saa kørte vi. Algades Butikker gled forbi. Passagererne rystedes sammen paa Sæderne, Landboere og Byboere mellem hinanden. Bypræg og Egnspræg forsvandt i Rutebilen, men det fælles danske gjorde sig saa meget stærkere gældende. Der diskuteredes Landbrug, Priser, Skatter, Politik, men Lunet lagde sig dæmpende som Olie paa Havet, hver Gang Bølgerne truede med at rejse sig paa Højkant. Rutebilens Stemning var præget af Godmodighed, Omgængelighed, Venlighed, Lune. Den sure kom til kort i den venlige Atmosfære ... En Dame, der mindede om en Dyne i et Korset, steg ud ved Stoppestedet paa Torvet for at købe et Blad. Da hun vendte tilbage, var Bussen propfuld — og lidt til. En ny Passager havde taget hendes Plads. Det var en munter Haandværker fra de nye Rækkehuse udenfor Bygrænsen — i Fyraftensstemning. »Der sidder jeg,« sagde Damen med betydeligt Eftertryk paa det betydningsfulde jeg. Og Haandværkeren vinkede venligt med en

Rutebilens Stemning

Haand saa stor som en Skinke og svarede med et hjertevindende Smil: »Saa bliv bare siddende.« En Stund senere, da den almindelige lydløse Morskab havde lagt sig, fattede han alligevel Medlidenhed med Damen, rejste sig og tilbød hende Pladsen. Hun tog imod den med sammenbidte Tænder og uden nogen Tak. Saa bøjede Manden sig ned over hende og sagde meddelsomt: »Der er nogen, som at der aldrig rejser sig for Damer, undtagen naar de ser særlig godt ud; men ser De Frue, saadan er jeg nu ikke.« Heldigvis holdt Rutebilen i det samme, og Manden skulde ud.

Saa kørte vi igen. Graa Cementfacader, glimtende Glas, røde Murstenstage, spredte Villaer med ømme Navne. Landet aabnede sig. Vejtræerne viftede mod Himlen. En barhovedet Morlil vinkede voldsomt fra Vejkanten udenfor et lille ensomt Hus. Chaufføren bremsede igen. »Er det August, der kører i Dag?« sagde Konen og værnede sit graa Haar mod Blæsten, »jasaa. Goddawda. Du kommer lige til at vente et Øjeblik, vor Far er ved at tage Kraven om Halsen.« »Javel,« nikkede Chaufføren, og vor Mor ilede hurtigt tilbage til Huset. Vi vendte alle Øjnene mod Rækken af Ruder i det lave Hus for at fange et Glimt af Kampen derinde med den genstridige Flip. Almindelig Forstaaelse af Situationen herskede hos alle. Vi ventede med Taalmod. Udenfor knitrede Motorcykler forbi med forbudt Udblæsning og forbudt Fart, styret af sammenbidte unge Knøse med grinende langstøvlede Piger paa Bagsædet. De forsvandt i et Drøn, Chaufføren rystede paa Kasketten. Minutterne blev lange. Den unge Herre med Selvtillid begyndte at trampe med Foden i Vogngulvet. Jeg saa paa Uret: nu var der gaaet 5 Mi-

nutter. Da fór Morlillen atter ud af Huset og hen til Busdøren: »Du maa hellere køre alligevel, bette August,« sagde hun til Chaufføren, »for han ka inte hitte sin Kra-veknep.«

Saa kørte vi videre. Telefonpælene lænede sig langsomt imod os, rettede sig og sakkede agterud. De svære Fjedre knirkede under den tunge Bil. Vi vuggede os frem gennem Landskabet ... Den danske Rutebil, der bevægede sig saa sindigt og sikkert over de velplejede Veje, den velklædte, sobre Chauffør, det solide Materiel, de tjenstvillige Standsninger, den lune Passiar i Vognens tobakstaagede Indre — det hele var som et Sindbillede paa det hyggelige Danmark.

*

Allerede midt i 1930erne var der i et Amt som Aalborg Rutebiler, der gennemkørte en Strækning paa 1526 km; hvad det vil sige, faar man et Indtryk af, naar man betænker, at hele Statsbanestrækningen var 2400 km. Mand og Mand imellem begyndte man nu at ymte om, at Banernes Saga snart helt var ude, og mange var ganske enige med den brave Forfatter, Thomas Olesen Løkken, som i nordjyske Blade skrev en Række Kronikker under den opsigtsvækkende Artikel: »Kan de danske Jernbaner undværes?«

»Jernbanevæsenets Tragedie, som vi oplever den i Dag,« skrev Forfatteren, »er den gamle Forretningsmands Tragedie, der sejles bagud af en yngre Konkurrent, som har indført nye Metoder ... Jernbanernes forældede Trafiksystem kan sammenlignes med en Vandmølle, hvor der er for lidt Vand. Man dæmmer Vandet op, selvom det tager flere Timer, ellers kan Møllen ikke gaa.

Kan Jernbanerne undværes?

Saaledes standser Jernbanevæsenet Rejsestrømmen paa kunstig Maade for at samle en af de store Ekspresser taaleligt belastet. Det er som en Mand, der kun aabner sin Butik et Par Gange om Dagen for at have den Fornøjelse at se den fyldt. Den Slags fremmer ikke Rejselysten, men hæmmer den. Biltrafikken er ganske modsat. Den er saa smidig, at den efterligner Naturen, den bilder sig ikke ind, at Rejsestrømmen skal være en Flod, naar der kun er til en Bæk. Til Eksempel: En Morgenstund vil ca. 40 Mennesker fra Aalborg sydpaa, saa langt, de vælger Kolding-Ekspressen. Da vil en to-etages Bil staa parat, med god Plads til et saadant Antal Mennesker. De fleste er blevet hentet i deres Hjem af Bilselskabet, der selvfølgelig sender en Bil rundt i Byen for at hente de Passagerer, der en halv Time forud melder, de vil med sydpaa. De bliver anbragt i dybe, polstrede Lænestole, der staar frit paa Gulvet bag de store Vinduer i den lyse, festlige Vogn. Bilen har de sædvanlige Bekvemmeligheder, Toilet, Rygerum, Aviser, Chokolade og Frugt m. m. Stilfærdigt glider den ud fra Aalborg Station, finder den nye Cementvej og er paa Sekunder oppe paa den normerede Hastighed, 80 km. Den bruser sydpaa med samme Hastighed, uden Standsning ved smaa Mellemstationer. Maaske standser den ud fra Randers, Aarhus, Silkeborg, maaske ikke; for disse Byer har deres egne Biler. Paa to Timer er den smuttet ned til Jelling-Kolding Krydset. Det er sket uden Larm og Gny, stilfærdigt, sammenlignet med det Brøl, der staar om en Eksprestogsstamme. Og det er sket 4½ Time hurtigere ... Men det mærkeligste og det ejendommeligste er slet ikke Biltrafikkens fantastiske Hastighed

sammenlignet med Jernbanen, men som sagt dens fænomene Smidighed. Thi en Time efter gaar der atter en Ekspres fra Aalborg til Kolding. Og en Time senere endnu en. Og saadan Dagen igennem, alt eftersom der er Brug for dem ...«

I 1933 drømte man ikke om, at Lyntoget faa Aar senere skulde slaa selv denne digteriske Drøm om Hurtighed ved at køre fra København Kl. 8,00 og vende i Frederikshavn Kl. 15,30.

Det aarlige Transportarbejde paa Landevejene i Danmark steg i Løbet af 1930erne til 1 Milliard Vognkilometer og 1 Milliard Cyklekilometer; det var kolossalt, men Statsbanerne transporterede dog 2½ Gange saa mange Personer som Landevejene og 4 Gange saa meget Gods. Landevejstrafikken blomstrede, men der var endnu langt igen, før Banerne blev overflødige.

*

I 1911 var der som nævnt 2 Biler og 16 Motorcykler i Middelby, i Løbet af 1930erne steg det til 500 Biler og 60 Motorcykler. De prustende og pruttende Heste forsvandt. Der kom en Dag, da Fru Pingel forgæves gik sin daglige Tur gennem Gaderne med sin lille Skovl og Kurv paa Armen uden at finde en eneste Hestepære til sine Blomster. Hun fandt kun Olie- og Benzinpletter. Til Gengæld var der altsaa en Bil for hvert 20. Menneske i den lille By. I stadig stigende Grad prægedes den af Bilisme: Bilforretninger, Benzintanke, Bilværksteder og Parkeringspladser. Bilerne satte Dagliglivets Puls i Vejret og udslettede Grænserne mellem By og Omegn. Der var Landboere i Banker og Butikker hver eneste Dag, ikke blot om Lørdagen som før. Omegnens Veje,

Et vigtigt nyt Erhverv

der stadig bedredes og forlængst var gjort støvfrie, blev en Fortsættelse af Gaderne. Huse, Butikker, Benzintanke og Isboder voksede op omkring dem. Middelby Mejeri anlagde Iskiosker i en Afstand af 10 km fra Byens Centrum selv i de ødste Egne. Man maatte undre sig over, hvordan de kunde eksistere allesammen. Men det var jo et Trafikproblem, og Vejlaboratoriets Færdselstælling gav Svaret. Man opgjorde Gennemsnittet af Døgnsfærdsel for hele Landets Vedkommende, og heraf fremgik det, at et Stykke dansk Landevej passeredes af

206 Personbiler

11 Rutebiler

23 Motorcykler

102 Vare- og Lastbiler

25 Hestevogne

Ialt 367 Vogne og Motorcykler samt

348 Cyklister og

109 Fodgængere i Døgnet;

men Natfærdslen udgjorde kun de 11,1 % af Døgnet's samlede Trafik, saa de fleste kom altsaa forbi i Dagens Timer. Statistikken regnede med et Middeltal af 4,4 Pladser pr. Personbil (de fleste Drosker havde 6 Pladser), 17 Pladser pr. Rutebil og 2 pr. Motorcykle — og beregnede, at det gennemsnitlige Antal Personer, der befordredes med de forskellige Køretøjer, var 2 i Personbilerne, 7 pr. Rutebil og 1,5 pr. Motorcykle. Gaar vi ud fra disse Tal, vil det sige, at Gennemsnits-Isboden i Nærheden af Middelby daglig passeredes af ca. 1000 Mennesker, hvoraf Halvdelen kørte i Bil, mens Halvdelen cyklede eller gik. — I den Grad var Folk kommet til at fare omkring, eller rettere: frem og tilbage.

Hundreder af Familier i Middelby kom til at leve af det nye Transportmiddel. I

Europa kom kun Frankrig paa Højde med Danmark i Retning af Bilkørsel — forholdsvis. Vi havde 160000 Motorkøretøjer til en Værdi af 710 Millioner Kroner i Danmark. I Handel og Service var bundet 100 Mill., i Garager 90 Mill., ialt ca. 900 Mill. Kr. Den aarlige Omsætning i Motorbranchen iberegnet Lønninger, Skatter, Benzinsalg o. s. v. kunde anslaaes til 540 Millioner.

Motorbranchen beskæftigede 75000 Mennesker, regner man deres Familier med, vil det sige, at den ernærede ca. 225000 Danske. Til Sammenligning tjener: den mægtige Jernindustri beskæftigede kun 47500, D. S. B. 20000. Med andre Ord: Motorbranchen som Erhverv havde overfløjet de fleste andre.

Bilen blev en økonomisk Faktor, men den blev ikke økonomisk!

Ingen havde i højere Grad end Ford bidraget til at gøre Bilismen populær. Han skabte den første Vogn til overkommelig Pris for videre Kredse. Hans Model T (dem, man kaldte »Høje Hatte«) blev Verdens mest anvendte og anvendelige Vogn. En Overgang prægede de helt og holdent alle Parkeringspladser og al Bilisme i By og Omegn. Men Ford gik ikke videre i samme Spor. Han lod sig forlede til at efterligne andre Fabrikker, som spekulerede i den honnette Ambition, og skabte store Vogne, der saa ud til at være endnu større. Ogsaa Ford udsendte stadig dyrere, flottere og større Modeller: Ford T vejede ca. 900 kg, B 4: 1100, V 8: 1300 kg. Resultatet blev det modsatte af det, man skulde haabe: ikke billigere og mindre, men større og dyrere Vogne, i hvert Fald dyrere i Drift . . . Babyvognene er et Kapitel for sig, og heller ikke nær saa lysteligt, som man paa Forhaand skulde have ventet. De vandt ikke den for-

Under Strømlinjens Tvang

ventede fænomenale Udbredelse, muligvis fordi de ikke var billige nok, men bare byagtige. Og den bilkørende Gennemsnitsdansker var ikke i nogen Retning dimensioneret eller indstillet paa noget med baby.

Naar man gik rundt og kiggede paa Bilerne paa Middelbys Parkeringspladser, var det iøjnefaldende, at Vognene var altfor store til deres Formaal. Det bekræftes ogsaa af Statistikken: 66 % af alle Biler i Danmark vejede over 1 Ton. Halvdelen af Danmarks Personbiler var Vogne med Plads til 5, og Motorer, der kunde slæbe 5 Personer afsted med mindst 120 km's Fart i Timen. Men de befordrede i Reglen kun 2, og de maatte kun køre 60 km, hvilket vil sige, at de kun udnyttedes 50 Procent. Dertil kom, at de heller ikke var særlig praktisk indrettede. Naar jeg i det sidste Tiaar har studeret Dagliglivets Sæder og Skikke her i Middelby, har jeg stadig studset over dette tilbagevendende Genrebillede: Hvad mener De om den rare rundbuede Herre, som man hver eneste Dag flere Gange i Træk kunde se paa Gader og Stræder, blottende sin Buksebag ved at hæve Frakkeskøderne, bøjende sit ikke særligt bevægelige Korpus i en Vinkel paa 90 Grader (hvilket ofte medførte, at hans Hat drattede ned over det ene Øje), derpaa krummende først det ene, dernæst det andet Ben i en rullende, sidelæns faldende Bevægelse (der ofte medførte, at hans Vest overstrøedes med Asken fra den Cigar, han altid havde i Munden), for endelig i noget forpustet Tilstand at nedsynke i den siddende Stilling, som var den gymnastiske Præstations Formaal (ofte med sin pæne Jakke krøllet op under Armhulerne) ...? Hvad De end mente, saa er det Deres Mening om Hr. Middelmands Indstigning i den

Bil, der var opfundet til hans Behagelighed. Og nogle vilde mene, at det var meningsløst besværligt.

Naar man saa de store Parkeringspladser med de hundreder af Biler, virkede deres Ensartethed slaaende. Det var moderne at være moderne, og derved forstodes, at indordne sig under bestemte Slagord og Linjer. I Bilernes Verden var Modeparolen i 1930-erne: Strømlinje, og den fulgtes i mange Tilfælde uden Hensyn hverken til Mennesker eller Motorer. Man saa Vogne saa strømlinjede og lave, at Passagererne paa det bagerste Sæde maatte bøje Nakkerne for at følge Linjen i Taget. Man saa Vogne, hvor Føreren sad nedsunket i Hynder til Hagen bag et Rat, der delvis skjulte Udsigten til Instrumentbrædtets Visere, og med en umaadelig Motorhjelms foran sig, der helt skjulte Udsigten til Vejbanen i 4—5 Meters Afstand. Man saa Vogne, hvor Forsædets Fodbrædt laa som en Fodpose ind over de varme Cylindre, og hvor Passagererne bagi sad med Fødderne nedstukket i smaa Huller i Gulvet. Karosserierne snoede sig om Vognenes ædlere Dele med skæbnesvanger Snæverhed. Man maatte løfte Hjelmen for at fylde Vand paa. Det var et teknisk Problem at faa Plads til at skifte en Ventilatorrem eller stramme en Kølerpakning. Det var Strømlinje, men det var ikke Funktionalisme. Og under Slagordet Strømlinje havde nogle Fabrikker endda lavet Skærme, der direkte mod deres Hensigt virkede som Poser, der opfangede Lufttrykket. Der var umaadelige Døre, som aabnede sig imod Kørselsretningen o. s. v. Hvad man end vil mene: til en lettere Adgang til Motoreftersyn og til en Forøgelse af Kørselsikkerheden tjente disse ydre Former ikke.

Hvem har Raad til at holde Bil

Vist var der Undtagelser: man saa Vogne med Forhjulstræk, Staalkarosserier og splintfri Ruder til Formindskelse af Passagerernes Risiko; men det var langt de færreste. Flertallet af Bilfabrikanterne tog mere Hensyn til Vognens Salgsappel til Køberne, eller deres Koner, end til Færdselssikkerheden.

Men skønt de moderne Biler hverken var saa praktiske eller økonomiske, som man kunde ønske, ejede som sagt næsten hver tyvende Borger i Byen saadan et benzinskatte-og andre Udgifter slugende Køretøj, og man kunde med Rette spørge, om de havde Raad til det. Visse Omstændigheder kunde tyde paa, at nogle ikke havde det. Da jeg en Dag kom kørende i en Afstand af ca. 15 km fra Middelby, saa jeg en ung Mand og en ung Pige staa ved Siden af deres lille Vogn og se betænkelige ud. Jeg standsede med en deltagende Forespørgsel — det var en Skik, som desværre var gaaet af Mode paa Grund af Sædernes almindelige Tilbagegang og Motorkøretøjernes tilsvarende Tiltagen. De vinkede afvisende, men jeg stod alligevel af. »Vognen vil ikke gaa,« sagde de, »men det er ikke værd at mase mere med den.« Jeg masede alligevel med den. »Næh, nu ringer jeg efter Redningskorpset,« sagde den unge Mand og gik til det nærmeste Hus. Han var Abonnent, 15 Kr. om Aaret, dette kostede ham ikke en Klink ekstra ... Redningsmændene kom med Kranvognen. »Motorskade,« sagde den unge Mand, »vil De slæbe os hjem?« »Hm,« sagde Redningsmanden og kiggede ned i Benzinbeholderen, »det eneste, Vognen fejler, er vist, at den er kørt tør for Benzin.« Og han tilføjede med en diskret Hvisken henvendt til mig: »Det sker næsten hver

Søndag for en hel Del Mennesker, som dyrker Motorvaner — med Cyklistindtægter.«

Midt i 1930'erne udspandt der sig i engelske Blade en livlig Diskussion om, hvor meget man maatte tjene for at have Raad til at holde Bil. En Dommer erklærede det for en haarrejsende Letsindighed at tillade sig denne Luksus, hvis man da ikke raadede over en betydelig større Indtægt end den, der var beskaaret Englands højere Embedsmænd. Han kunde med sin Gage paa 1500 Pund, altsaa over 30000 danske Kroner, absolut ikke tillade sig den mindste Luksus med Hensyn til Rejser eller Fornøjelser, endsige da en Bil. Til Bestyrkelse af sin Paastand offentliggjorde Dommeren sit Budget, hvoraf det fremgik, at de Udgiftsposter, som saa afgørende hemmede en højtstaaende engelsk Embedsmand, var Børnenes standsmæssige Opdragelse. To Sønner paa en af de berømte Kostskoler kostede 400, en Datters Opdragelse 180 Pund aarlig. Hertil kom Skatten: 260 Pund, saaledes at op imod $\frac{2}{3}$ af Dommerens Indtægt altsaa gik direkte ud af Huset ...

Naar man saa det Antal Biler, der fór rundt i Middelby, og de Folk, der sad i dem, gav Tanken om Dommeren, der end ikke havde Raad til en brugt Ford, Anledning til dyb Undren. Var Danmark et Eldorado af Prisbillighed? — Man havde dog ellers hørt om umaadelige Særskatter for Bilisterne — eller levede tusinder af Danskere over Evne? Med elskværdig Bistand af en dreven Statistiker underkastede jeg Problemet en Undersøgelse. — Med hvor stor eller rettere hvor lille en Indtægt kan man tillade sig at holde Bil? Statistikkens Svar var følgende: — Vi har ca. 75.000 Privat- eller Luksusbiler, og lader man Øjet glide over

Hellere Bil end Børn

Indtægtsstatistikken fra oven og nedad, kommer man til det Resultat, at Antallet af Biler svarer til Antallet af Skatteydere, der har ned til 5500 Kr. om Aaret. Foretog man Beregninger særskilt for By og Land, kom man til det Resultat, at Københavnerne mente, at man skulde have 8—9000 i skattepligtig Indtægt for at faa Raad til Bilen, Købstadboerne klarede sig med mellem 5000 og 5500, mens Folk paa Landet ansaa det for tilstrækkeligt at tjene mellem 4000 og 4500 for at kunne tillade sig den samme Luksus. Selvom vi holdt os til Gennemsnittallet for Middelby: 5250, vilde den engelske Dommer have Grund til at klø sig i Parykken. Satte man Udgiften til Bilhold inklusive Skat, Reparationer, Benzin- og Olieforbrug og Afskrivning til 1800 Kr. aarlig — hvilket var overordentlig lavt — saa man, at Folk mente at have Raad til at ofre en Tredjedel af Indtægten for at kunne køre Bil. Maaske var der altsaa alligevel noget om det, naar man sagde i Middelby, at adskillige Folk foretrak en Bil for Børn. — Eller ogsaa forsømte de at holde Vognene vedlige, som de burde.

Det var sikkert en Undtagelse fra Reglen, naar en ung Mand, som en Dag blev standset paa Algade, undskyldte sin urimeligt hurtige Kørsel med at sige: »Mine Bremseser var i Uorden, og jeg vilde skynde mig hjem, før der skete noget.« Men det var ikke en Undtagelse, derimod en Regel, at de mange Smaaskader, som Forsikringsselskaberne erstattede, uden at der kom nogen Sag ud af det, skyldtes slet vedligeholdte Bremseser eller altfor slidt Gummi. Og det var ligeledes en Regel, at Middelbys Motorsagkyndige under sine Inspektionsture maatte forbyde Snese af Køretøjer at køre videre, fordi de i deres

Tilstand af manglende Eftersyn og Pasning frembød en direkte Fare for Færdselssikkerheden. Bilskaader kom til at høre til Dagens Orden og skabte store uproductive Udgifter. En kyndig Skadeekspert oplyste overfor mig, at de almindeligst forekommende Skader, hvor ingen Mennesker kom noget til, men hvor Forhjul og Køler blev ødelagt, Styretøj og Foraksel bøjet, betød en Udgift paa ca. 1000 Kroner.

De første Bestemmelser om Bilkørsel formede sig nærmest som en Forfølgelse. Og Lovgivningsmagten blev ved med at paalægge Bilisterne særlige Byrder. Det var Lovens Synspunkt, at Motorkøretøjet som det stærkeste Element i Trafikken ogsaa burde bære det største Ansvar. D. v. s., at Bilisten betragtedes med særlig strenge Øjne. Enhver Motorejer var tvunget til at betale til en Ansvarsforsikring, der dækkede et Erstatningskrav paa 15000 Kr. for Motorcykler, 30000 for Motorvogne. Og Bilisten skulde altid yde Erstatning for en Skade, medmindre han kunde bevise, at den ikke kunde være undgaaet. Det gjaldt ogsaa, hvis Bilisten var uden Skyld. Denne særlige Moral fik mange mærkelige Udtryk, som man kunde læse om i Middelbys Aviser, f. Eks.: En Dame traadte ureglementeret ud paa Kørebanen paa Algade foran en Bil, der kørte reglementeret — i højre Side af Gaden og med langsomt Fart (samme Aar traadte 618 Damer og Herrer ureglementeret ud paa forskellige Kørebaner og fremkaldte derved Ulykker). I dette Tilfælde kunde en Paakørsel ikke undgaaes. Damen kom til Skade og blev idømt en Bøde paa 25 Kr. for Overtrædelse af Færdselsloven. Bilisten fik ikke nogen Bøde, da han bevislig ikke havde kørt ureglementeret. Men

han kunde ikke bevise, at Ulykken ikke kunde være undgaaet, f. Eks. hvis han havde kørt endnu langsommere eller havde holdt helt stille, og han blev dømt til at betale en Erstatning paa 10000 Kroner.

Eller et andet Tilfælde: En Passager aabnede Døren i en Rutebil, netop som den var ved at standse. En forbi kørende Cyklist blev ramt og væltede i Grøften. — Rutebilens Ejer maatte betale Erstatning til Cyklisten.

Avismeddelelserne om de store Erstatningssager gav Folk Blod paa Tanden. En ny Mentalitet begyndte at opstaa: en Lidelse, som kunde kaldes Erstatningspsykose, og som ogsaa overførtes paa andre Omraader. Man tænkte ikke mere paa sin egen Skyld, naar et Uheld skete, men kun paa, hvor meget Uheldet kunde indbringe — og Erstatnings- og Forsikringssystemet kom efterhaanden til at forhale mange Helbredelser... Det var dog ganske forfriskende at se, at der alligevel var Grænser for, hvad der kunde indbringe Erstatning. En Næringsdrivende i Middelby søgte saaledes forgæves at faa en Bilist til at erstatte en Rude, fordi en Sten fra en Udgravning ude paa Gaden var slynget imod den af Bilens Baghjul. Og en nævenyttig Mand, der fik Spolebenet beskadiget, fordi Startsvinget slog tilbage, da han havde tilbudt at starte en fremmed Mands Bil paa Torvet, fandtes heller ikke erstatningsberettiget... Men det forbavtede og smertede ham ogsaa ganske overordentligt.

Med Begejstring var man gaaet ind i Bilismens Tidsalder. Henrykt havde Aviserne fortalt om de stadig nye Modeller (selvom Forskellen fra forrige Aar kun bestod i en ny Form for Kølerprop) og om

Verdensrekorden paa udenlandske Baner. Men der kom en Tid, da man hver eneste Dag desuden kunde læse om frygtelige Følger af Bilismen, og hveranden Dag om et dødeligt Offer for den forøgede Samfærdsel.

»Sidste Aar skete der 12291 Trafikulykker i Danmark eller 33 om Dagen«, skrev Middelby Avis. »Deraf var 9890 Motorulykker. Jævnt fordelt over Aaret bliver det 27 Motorulykker om Dagen, og man maa betænke, at Statistiken kun omfatter de alvorligste Tilfælde, som giver Anledning til Politiets Indskriden. 6355 Mennesker blev kvæstede, 194 blev dræbt paa Gader og Veje sidste Aar. Og intet tyder paa, at Tallene for i Aar bliver lavere.«

»Hvad er Aarsagen til alle disse Ulykker?« fortsatte Avisen sine Betragtninger. »Ifølge Politiets Opgørelse bærer over en Trediedel af de Tilskadekomne selv Skylden. Over Halvdelen af samtlige Ulykker hidrører udelukkende fra Motorkøretøjer, fra Mangler ved dem eller ved Førerne. En Sjettedel skyldes Cyklister, ca. en Tolvtedel Fodgængere. Den hyppigste Form for Bilulykke er Sammenstødet. Aarsagen: at en af Parterne ikke overholder sin Vigepligt. De almindeligste Ulykkesforvoldere er dernæst: 2) for hurtig Kørsel, 3) ufor-sigtig Forbikørsel, 4) Uopmærksomhed. Saa kommer en Svaghed, som stadig er meget udbredt her i Byens Omegn: 5) Kørsel i forkert Side af Vejen. Aarsag Nr. 6) en Fodgænger træder pludselig ud paa Kørebanen, er uhyggelig derved, at den meget hyppigt har Døden til Følge. Endelig kommer 7) mangelfuld Tegngivning ved Drejning, 8) glat Føre, 9) lille Bue tilvenstre. Langt længere nede paa Listen end man skulde formode kommer heldigvis den

Farten som Løsen

utilgivelige Spirituspaavirkning som Ulykkesaarsag.« Og Redaktøren tilføjede: »Den Kendsgerning, at mangelfuldt eller manglende Advarselssignal er uhyre sjælden som eneste Aarsag til en Ulykke, mens en for kraftig Brug af Skræmmesignaler til Gengæld er stærkt nervøsitetfremkaldende, synes at tale til Fordel for de Røster, der kræver en fuldstændig Afskaffelse af Bilhornene under Mottoet: det er bedre at bremse end at tude.«

Der sattes Lyssignaler op i Gadekrydsene og advarende røde Lygter paa Jernbanebommene, men der skete stadig blodige Ulykker. Der blev iværksat Færdselspropaganda med afskrækkende Plakater. Tusinder blev daglig noteret for Færdselsforseelser og belært af Politiet om Reglerne. Der blev undervist i dem i Skolerne. Men lige meget hjalp det. Hvert Aar bragte gennemsnitlig 2,8 Færdselsuheld pr. tusinde Indbyggere i Middelfby, ingen havde ikke en Ven eller Slægtninge, der var kommet til Skade i Færdselen. Og det samme var Tilfældet i andre Købstæder; kun i Nykøbing paa Mors, i Hobro og St. Hedinge kunde man færdes med nogenlunde Sikkerhed; der var under ét Uheld pr. tusinde Indbyggere om Aaret i disse idylliske Byer.

Vejene blev som Stuegulve. Unge Mennesker for ud af dem paa mægtige Motorcykler, og da selve den ulovlige Fart ikke var tilstrækkelig pirrende fandt man paa at køre udenfor alfar Vej paa ufremkommelige Steder. En ny og mærkelig Sportsform opstod: Dirt-Track eller Møg-Løb. Der blev anlagt en Slaggebane udenfor Middelfby, d. v. s. en Kørebane fuld af Snavs og Affald og kunstigt frembragte Muligheder for Fald og Lemlæstelse. Og et væl-

digt Publikum, ikke blot af Dreng og Piger, men ogsaa af modnere Mennesker, betragtede Dirt-Track-Banens læderpansrede Helte med en tilsvarende Begejstring som den, der i længst henfarne Tider formentlig blev Turneringer og Dyrekampe til Del.

Mange havde faaet Biler paa Hjernen. Man saa Dreng og Piger hænge bag i Lastbiler for at faa mere Fart paa, man kunde læse om unge Mennesker, som stjal Vogne paa Parkeringspladserne, strøg ud ad Vejene om Natten og i Reglen endte i en Landevejsgrøft. Mange muntre Frokostselskaber afsluttedes med en Lysttur i vanvittig Fart og Lemlæstelse eller Død for de snapseglatte Deltagere, der havde villet sætte Stemningen endnu en Tak i Vejret ved det nyeste Berusningsmiddel: Farten. Der var en Hastighedsgrænse, men alle vidste, at ingen overholdt den. Udstyret med almindelige menneskelige Reaktionsevner, der højst svarede til Gangens og Løbets Tempo, blev Gennemsnits-Mennesket et farligt Individ, naar det udrustedes med Motorkræfter. Man pralede af at have gennemkørt en Strækning hurtigere end nogen andre. Officielt fordømte man den hasarderede Kørsel, i hvert Fald andres, men paa en Maade havde man i Virkeligheden affundet sig med, at man matte løbe en vis Risiko, i givet Fald betale en vis Tribut til Døden, bare for at komme hurtigt afsted. Unge og yngre citerede den italienske Diktators Motto som deres eget: »Lev Livet farligt«.

Efter en Paaske med særlig mange Ulykker bragte Middelfby Social Demokrat en Artikel med den manende Overskrift: »Blodet flyder ad Danmarks Landeveje«. Den var skrevet af Redaktør Hans Nielsen til de socialdemokratiske Provinsblade og skildre-

Styrbare Luftskibe er en Umulighed

de Bilernes Rædselsregimente paa Landevejene med saa voldsom en Indignation, at den virkelig vakte Opsigt og ruskede op. Et af de grove Eksempler, Redaktøren anførte paa hensynsløs Bilisme, var Beretningen om et Selskab, der efter en større Frokost i København kørte i Bil til Hovedbanegaarden for at naa Eksprestoget, men kom et halvt Minut forsent og derfor i Bilen satte ud ad Landevejen til Korsør, som man naaede efter en skrækindjagende Kørsel gennem Sjælland — et Par Minutter før Toget.

»Det med Bilturen over Sjælland, det maa da være Løgn«, havde en yngre Medarbejder sagt til Redaktøren, da han havde læst Artiklen. »Er det Løgn?« havde Hans Nielsen svaret med alle Tegn paa Indignation: »sagde De Løgn? — Jeg var selv med i Bilen«.

Indlæg om Bilkørsel, blændende Billygter o. s. v. kom til at høre til Bladenes mest læste Stof. En Indsender paaviste, hvorledes

man altid sad i Fare i en Bil, selvom man selv udviste den største Forsigtighed, idet han skildrede denne Scene i Middelby Avis: »Jeg kommer kørende gennem Natten med største Forsigtighed. Jeg nærmer mig en modgaaende Bil, der sender to sviende Lyskegler gennem Mørket. Jeg blænder selv ned og kører Hjul for Hjul for ikke at dræbe en Cyklist, hvis en saadan skulde befinde sig i det usynlige Rum bag Lyskeglen. Og saa standser jeg brat, i sidste Sekund, nogle Meter fra en sænket Jernbanebom. Det er en af Forklaringerne paa de mange ellers tilsyneladende uforklarlige Ulykker ved bevogtede Jernbaneoverskæringer: Manden, der holder stille paa den modsatte Side med fuldt Blus paa Lamperne, overstraaler fuldstændig Bommenes røde Lygte. — Den sidste Idiot er ikke død endnu, og desværre, maaske bliver det ogsaa netop ham, der bliver reddet ved den sidste Bilulykke.«

Luftsindet

»Intet Menneske anser det nu om Stunder for muligt, at man nogensinde skulde faa brugbare styrbare Balloner eller Luftskibe«.

Jeg har talt med ældre Mennesker i Middelby, der har læst disse Linjer i deres danske Læsebog, da de gik i Skole i 1880-erne, — og som har nikket bekræftende derved: det var jo da saa selvfølgeligt. Nu løftede de samme Mennesker ikke engang

Hovedet, naar en Flyvemaskine trak sin uldne Streng af Musik henover Hustagene; det er jo da saa selvfølgeligt, sagde de. Men det var ikke selvfølgeligt, at de helt havde glemt den ophidsende Oplevelse det var, da den første Maskine, tungere end Luften, fløj som en Fugl afsted i det høje, styret af Menneskehaand. De huskede bedre den første Bil; jeg ved ikke hvorfor. Maaske var Flyvemaskinen for fantastisk, saa det

Et elektricerende Syn

første Indtryk blev indregistreret i Drømmenes Verden. Fantastisk har de i hvert Fald fundet det — engang.

En af de første Flyvninger i Provinsen er udførligt skildret i Silkeborg Avis. Det begynder med denne Annonce Fredag d. 16. Juni 1911:

»Flyvningen i Silkeborg. Fra 18. Juni daglige Flyvninger omkring Himmelbjerget af den berømte franske Flyver Gabriel Poulain. Start: fra Ludvigslust ved Svejlbæk St. mellem Kl. 5 og 9 Aften Søndagene den 18. og 25. Juni samt Sct. Hans Aften (23. Juni). Fra V. Kejlstrup Mark ved Silkeborg mellem Kl. 6 og 9 Aften de øvrige Dage. Højdeflyvning 600 Meter. Entre: 50 Øre og 1 Kr. (Børn 25 og 50 Øre) Partoutkort à 2 Kr. 50 Øre. Obs. Musik paa Flyvepladsen. Talrige Ekstratog Søndagen mellem Silkeborg og Svejlbæk samt Damp hver Time.«

Man talte ikke om andet end det utrolige Syn, der ventede en: Virkeliggørelsen af Menneskets aartusindgamle Drøm om at hæve sig paa Vinger. Med Begærlighed greb man Avisen næste Dag for at læse videre om Begivenheden:

»Alt tegner til«, stod der, »at den store Flyvning ved Silkeborg, der begynder i Morgen, vil blive en mægtig Sukces. Ikke alene er Vejret straalende, men fra alle Egne af Landet, naturligvis særlig fra vort eget Opland og Nabobyerne, meldes der om livlig Tilstrømning til Silkeborg i Anledning af Flyvningen. — Flyvemaskinen, hvis Vinger i Gaar ankom, er nu sat sammen af Mekanikerne, der i Aftes sled i det paa Flyvepladsen ved Ludvigslust, og selve Hr. Poulain og Frue ankom i Dag. — Vi havde i Aftes Lejlighed til at se Flyvema-

skinen i det mægtige Flyveskur — Hangaren; den lignede med sin lange Styrehale og 10 Alen lange Vinger en mægtig Guldsmed; den 100 Hestes Maskine indtog en forbavsende ringe Plads, men det gælder jo ogsaa om, at alt vejer saa lidt som muligt. Montøren forklarede os om den tobladede Propel, som driver Flyvemaskinen. Under Flyvningen vil Propellen slet ikke ses med det blotte Øje, men tage sig ud som et snurrende Hjul. — Naar der fra forskellig Side er udtalt, at man jo ikke behøver at betale Entré, men lige saa godt kan se Flyvningen fra ethvert andet Sted, er dette en stor Misforstaaelse. Fornøjelsen ved at se Flyvemaskinen som en sort Prik højt oppe i Luften er ikke videre overvældende; det interessante ligger netop i at se, hvorledes den store tunge Fugl, der synes at ligge uhjælpelig død paa Pladsen, pludselig bliver ligesom levende, faar Luft under Vingerne og flyver op som en virkelig Fugl, blot med den Forandring, at Fuglen her styres af Menneskehaand. Naar man ikke har set det før, ved man ikke, hvor betagende, ja ligefrem elektricerende dette Syn er; selv det mest nøgterne Menneske bliver aldeles begejstret og revet med. Og i sig selv er det jo ogsaa et rent Vidunder, at Menneskene nu paa denne Maade ogsaa søger at gøre sig Luften underdanig.«

Forventningen var paa Kogepunktet. Tog og Hestevogne bragte Mennesker til fra fjerne Egne. 2000 Mennesker samledes paa Flyvepladsen. Men Skuffelsen blev af tilsvarende Dimensioner. Den 19/6 maatte Avisen meddele, at den første Dags Flyvning maatte aflyses paa Grund af Byger og Blæst. Vindstyrken var 10—12 Meter. I Referatet stod: »Kammerassessor Mogensens

Det første Flyvestævne

Orkester gjorde Forsøg paa at tolke Publikums nedtrykte Sindtilstand ved at opvarte med paafaldende sørgmodige Melodier«. Utilfredsheden blandt den store Menneskemængde, der var samlet fra hele Jylland, blev efterhaanden truende, og tilsidst maatte Flyveren vise sig. Det var en lille spændstig og mørk Mand med et blegt Ansigt, en tidligere fransk Cyklerytter. Han var blevet gift med en dansk Dame under Opholdet her i Landet, og den nygifte Frue stod med Blomster i Favnen og stirrede mod de drivende Skyer, skælvende af Nervøsitet ved Tanken om, at Manden under Indtryk af den almindelige Utilfredshed skulde lade sig true til at gaa op. Men den lille Franskmand forsøgte et Kompromis. Som der stod i Avisreferatet næste Dag: »Flyvemaskinen blev trukket frem. Poulain indtog sit Sæde i den elegante Maskine og satte Propellen i Gang, medens 5—6 Brand- og Politimænd holder igen i Halen. Alles Blikke er stift hæftet paa denne mærkværdige Indretning, dette Aarhundredes største Vidunder. Og alene det, at se Motoren blive sat i Gang og se Propellens svimlende Fart, er en Begivenhed. Man venter almindeligt, at dette skal være Ouverturen til en dristig Flyvning Himmelbjerget rundt, men snart standser Propellen og Poulain stiger ned. Kammerassessor Mogensens Orkester intonerer »Flyv Fugl, flyv« — — — Kaptajn Federspiel udtaler, at Flyvning er udelukket under disse Vejrforhold. »Selv om man stillede et udvalgt Selskab af Alverdens Flyvere op paa Rad, vilde kun Selvmordskandidater vove at byde de lumske Elementer Trods«. Det misfornøjede Publikum begyndte at udvandre, og ved 9-Tiden var der kun et Par hundrede Mennesker tilbage, som

til Belønning for deres Udholdenhed havde den Fornøjelse, at se Flyvemaskinen blive trukket i Hus«.

Nu kunde de læse om deres egen Skuffelse: »Altsaa blev Resultatet, at Flyvningen blev fuldstændig opgivet, og det blev os ikke beskaaret denne Gang at opleve det Øjeblik, da Kæmpefuglen hævede sig fra Jorden for os jordbundne Skabningers undrende Øjne(!), det store Øjeblik, som Fingrene kribler efter at komme til at beskrive«.

Kort efter skrev de kriblende Fingre i Avisen: »Den vise Flyvekomite har besluttet at meddele Publikum Udsigterne for Flyvning ved Flagsignaler. Hvis der ingen Udsigt er, hejses et sort Flag paa: 1) Jernbanehotellet, 2) Holms Ejendom paa Skoletorvet, 3) Hotel Dania og 4) Hotel Silkeborg. Saa snart Flaget stryges, er der Haab. Saa stævner vi allesammen mod Færgebakken.

Publikum var ved at opgive det hele, men saa skete Vidunderet alligevel. Over 5000 Mennesker var paa Benene, da Flyvemaskinens Summen en Aften lød over Skovene. Og de der ikke kom i rette Tid, ærgrede sig sort, men fik dog deres Del af Oplevelsen gennem Bladene. Medarbejderen med de kriblende Fingre skrev den 20/6 i Silkeborg Avis under den mægtige Overskrift: Poulain flyver: »Flyvemaskinen har vist sig for Silkeborgenserne. I Aftes dokumenterede Poulain paa det eftertrykkeligste, hvilken habil Flyver han er. De begejstrede Ovationer havde han i høj Grad fortjent. De store Øjeblikke han skaffede os, vil være uforglemmelige. Vi fattede alle, at det der præstere-des, var en Menneskedaad, som maatte vække vor Beundring og Begejstring. — — —

Nu skal man være luftsindet

Og saa kom han! Alles Øjne var rettede mod det Punkt af den sydlige Horisont, hvorfra hans Tilsynekomst var ventet — i Retning af Papirfabrikkens Skorsten. Og Kl. 8,46 kom det højtidelige Øjeblik. Som en Rovfugl, der har sit Bo i Højderne, dukkede han frem fra Bakkedraget og nærmede sig med rivende Hast. Spændingen og Begejstringen udløstes i stormende Ovationer. Folk raaber, ler, vinker og klapper i Hænderene og er ellevilde af Begejstring, hensesættes i den vildeste Ekstase!«

Ogsaa Flyvningen stagnerede under Krigen 1914—18. Men i 20-erne toges der fat igen med fornyet Kraft. Nu var Maskinerne saa gode, at Piloterne gik op i al Slags Vejr. Landet over arrangeredes Flyvestævner med Opvisning af Looping-the-loop i Luften og snart ogsaa Rundflyvninger for Passagerer, en ren Kaperkørsel i Luften, som alle skulde prøve, selv Middelbys ældste, den næsten 100-aarige. Luftakrobatikken udvikledes fra Aar til Aar, og til Glæde for gamle og unge opfandt man endelig en splinterny Leg med Døden, som ret faldt i Traad med Tidens stigende Tempo og Sans for at leve Livet farligt, som Bilerne jo havde vænnet en til: Faldskærmsudspring. Parachutisterne lod sig falde fra stadig større Højder, Damer uddannede sig i det nye Fag og stod ikke tilbage for mandlige Kolleger. Efterhaanden var Publikum saa blaseret over for disse springende Damer, at Flyvestævnerne ikke

længere trak. Men saa styrtede en Faldskærmsudspringerske heldigvis en Dag til Jorden og dræbtes paa Stedet, fordi Faldskærmen svigtede. Og det stimulerede Interessen igen. Smagen for grusomme Forlystelser fik en ny Blomstring i Teknikkens Tidsalder.

Men Flyvningen udviklede sig samtidig til en ny Trafikfaktor, der satte Tempoet for Post- og Passagerbefordring yderligere en Tak i Vejret. I 1936 aabnedes den første indenlandske Luftrute København—Aalborg, senere fulgte Forbindelsen til Esbjerg og Aalborg—Salten—Langsø—Hamburg. Før talte man om Rutebilstationer, nu om Lufthavne, og man tænkte ikke længere i Kilometer, men i Kontinenter: En Dagsrejse for Folk, der havde Raad og meget travlt, var Turen Middelby via nærmeste Lufthavn til København og videre til Wien eller Paris. Det paavirkede ganske vist ikke Flertallet af Befolkningen i Middelby rent legemligt, for de kom jo ikke ud paa de kontinentale Ture, men sjæleligt. De unge fik en ny Uro i Blodet — en Længsel som Storkeunger efter at hæve sig mod Himlens Blaa. De begyndte at sporte med Svæveflyvning. De gamle vilde ikke tro det muligt, men de unge beviste, at man kunde holde sig svævende i Luften uden Maskine. Og selv fornuftige Folk mente nu, at det var af Betydning for Byen som By og Nationen som Nation, at den opvoksende Slægt blev airminded, luftsindet.

Teknik og Nerver

Naar man møjsommeligt maa ase sig henda hullede og plørede Veje, udsat for Sommerens smeltende Hede eller Vinterens bidende Kulde, tilstøvet til Ukendelighed eller gennemblødt til Skindet, saa begiver man sig ikke ud paa Rejse bare for Lyst. Naar Tanken om Røveroverfald, Plyndring eller Lemlæstelse dukker op ved Synet af enhver Skov eller Bakke, saa er Naturen et fjendtligt Begreb. Først med de bedrede Veje og Samfærdselsmidler fik Folk Øjnene op for landskabelig Skønhed. Danmarks Natur blev opdaget — og besunget. Forudsætningen for den Form for Fædrelandsfølelse, som er udtrykt i Sangene om »Der er et yndigt Land« eller »Jylland mellem tvende Have« er Samfærdselen. Den sidste Sang skrev H. C. Andersen under Diligencefarten mellem Randers og Viborg!

I Rejsebeskrivelser fra omkring 1800 bruges Udtrykket »udenlands« om en Tur til »en af Provinserne«. Og en Sjællænder skriver om Ankomsten til Jylland: »Nu er jeg kommet til et ganske fremmed Land.« Først de forbedrede Samfærdselsmidler knyttede Folk i de enkelte Byer og Landsdele sammen. Folket blev en Enhed. Forskelle slettedes ud, de gamle Egnsdragter forsvandt. Før havde en Fynbo og en Vestjyde næppe kunnet forstaa hinanden. Nu udviskedes ogsaa Dialekterne. Med Lokalbaner og Rutebiler rykkede Landboere og Byboere sammen i Fællesskab. Først Banerne og Broerne svejsede hele det splittede Ørige sammen til en trafikal Enhed.

En Tur med Pakkeposten fra København

til Aalborg kostede 25 Daler eller ca. 50 Kroner, en mægtig Sum i Datidens Øjne, som kun Velhavere kunde afse. Med Toget kostede den samme Tur 4,75 Kr. i 1897, da Pengene endnu nogenlunde havde en tilsvarende Værdi. Det var blevet overkommeligt selv for jævne Folk at rejse. Naar Forældre i Middelby før skiltes fra deres Afkom, fordi de skulde ud at tjene i en fremmed Egn eller helt til København for at studere, skete det under Graad og Tænders Gnidsel. Der gik i Reglen Aar, før man saa Børnene igen. Nu blev Afskeden lettere: de kunde komme hjem til et Dødsleje eller en Fest i Løbet af et Døgn. Saaledes gav Samfærdselen Livet en lysere Tone. De Folk, der spaaede, at Banerne rummede den Fare, at »Demokraterne kunde samle sig«, fik hurtigt Ret. Banerne gjorde de store Folkemøder mulig og fremskyndede Demokratiseringen af Danmark.

Efterhaanden regnede Ungdommen praktisk talt ikke med Udgifter til Rejser. Man havde jo Cyklen, eller man standsede Biler paa Landevejen. Flere unge Seminarister, endog vordende Lærerinder fra Middelby Seminarium har betroet mig, at de altid »bomsede« d. v. s. standsede Bilister og kom op at køre med de mest menneskevenlige af dem, naar de skulde hjem paa Ferie eller hen at muntre deres Kautionister op til at forøge Studielaanet lidt. Og jeg har oplevet, at to unge flot uniformerede Soranere vendte hjem til Middelby paa samme Maade: et Par hundrede Kilometer pr. tiltigget Biltur. »Jamen kan man da det?« spurgte deres mildt

Ud i det blaa

rystede Forældre. »Tjah,« svarede de unge med et Skuldertræk, »naar man gør det, saa kan man — altsaa.«

Først Cyklen, saa Bilen paavirkede Leveformerne lige til Diæten og Ædrueligheden. Bilismen affødte Spiritusprøven og gav dermed for første Gang en nøgtern Maalestok for og dermed et klarere Begreb om Alkoholens Indflydelse paa Opførsel og Reaktions-evne.

Men de nye Trafikmidler gav Folk en hidtil ukendt Uro i Blodet. Der kom en Tid, da alle vilde rejse, om ikke paa anden Maade, saa til Fods. Turismen og Vandrebevægelsen opstod. Man vilde længere og længere bort, helt hinsides Landegrænserne; og mange kom det. Det blev ikke længere noget Særsyn i Middelby, at en Familie havde været i fremmede Lande med et Rejseselskab, trukket rundt efter Næsen i et Kobbelt af en faguddannet Fører. Bedre Folk kunde i Vinterens Selskabskonversation indflette Bemærkninger om Berlin og Wien eller andre Verdensstæder og historiske Egne, stundom dog efter Recepten: »om jeg har været i Venedig? Lad mig tænke mig om, joh, det var der, jeg købte mine gule Silkestrømper.« Ganske vist var det ikke altid meget, de havde faaet ud af det, fordi de ikke forstod Sproget, og fordi Tiden var altfor knap, men »de havde været der«, og enkelte erklærede, at de tænkte »europæisk«. Det blev manges Ærgerrighed at sende deres Børn til Udlandet, selv Pigebørn rejste alene til Paris.

Alle vilde ud, ingen sidde hjemme. Man begyndte at rejse uden at have noget at rejse efter — bare ud i det blaa. Naar man ikke selv kunde finde paa et Sted at tage hen, lod man andre finde paa det. Efter kø-

benhavnsk Forbillede etablerede selv Middelby Avis »Blaa Tog«, der med mægtig Deltagelse afgik hver Sommersøndag mod ubestemte Maal i Omegnen. Nogle syntes, at nu gik det for vidt med Rejsegalskaben.

»Vil De rejse,« sagde Komponisten Weyse haanligt til den rejseglade H. C. Andersen, »saa rejs til Roskilde, det er nok. Vent til der rejses til Maanen og Planeterne.« Jeg har kendt adskillige Folk i Middelby, der havde bevaret den samme Indstilling. — Hvad er det at rejse Jorden rundt, naar dog hele det øvrige Univers bliver tilbage. Saa kan man lige saa godt blive hjemme, mente de. En af Byens gamle Vismænd har endda citeret disse Shopenhauers Ord for mig: »Nomadelivet, som svarer til Civilisationens laveste Grad, viser sig atter paa dens højeste i det nu saa almindelige Turistliv, — det første er skabt af Nøden, det sidste af Kedsomheden.«

»Paa Shopenhauers Tid rejste kun de velhavende,« sagde den gamle pessimistiske Middelbyborger, »nu rejser alle. Selv de fattige har saa mange Goder, saa mange Bøger og Blade, saa megen Biograf og Radiounderholdning, at de er ved at drukne deri af Splittelse og Kedsomhed og flygter — ud i det blaa. ... Først naar Menneskene holder op med at drive rundt med Kvæget efter nye Græsgange, men sætter Bo for at dyrke Jorden og faar Hjem, kan Kulturen blomstre. Den er knyttet til Hjemmene. Men nu er ingen hjemme, alle er Nomader.«

Sandt var det jo, at Baner, Biler og Cykler blandt de mange andre Forandringer af Tilværelsen ogsaa havde bidraget til Hjemmenes Opløsning og til den almindelige Rastløshed, nogle sagde ogsaa den stigende Nervøsitet. »Fart er Tidens Løsen«, har man

Et Stjernes kud i Likvidation

kunnet læse i Middelby Aviserne som Overskrift over Artikler om Rekordpræstationer i Retning af Fart paa Jorden, i Vandet og i Luften. Og det var saa sandt; man levede i konstant Rejsfeber. Tempoet, Farten, Jaget stod enhver ud af Munden selv i den daglige Tale. Ordsproget om Hastværk og Lastværk var saa langtfra mere gældende, som det tværtimod betragtedes som en Fordel, at noget skete lynsnart. Begejstringen for Lyntoget eller Lyneren havde manet det én Gang højst frygtede, senere ret upaaagtede Lyn frem i alle Hjerner som et lysende Jærtegn. En Handling skulde helst være en Lynaktion, og det var Tegn paa særlig Kvalitet, hvis en Ispind var lynfrossen. Bilerne havde forøget det almindelige Ordforraad med en hel Række tekniske og med lige saa mange højstemte Udtryk for Fartens Charmer: paa højeste Gear, træde Speederen i Bund, give Gas, drøne af Sted! Det var Tidens Lyrik. Man spiste Quicklunch og gik i Quickdress med Lynlaas. I Overensstemmelse med Konkurrencen, som det ledende Princip i Færdsel som i Livsførelse, skulde man helst gøre Lynkarriere, men maatte til Gengæld være forberedt paa, at en eller anden Lynaktion fra anden Side medførte, at man brød eller brændte sammen som en Motor. Eller blev skaaret ned eller likvideret! En ung Forretningsmand i Middelby, der havde levet paa højeste Gear, men pludselig var brudt sammen og ved at gaa konkurs, betegnedes som et Stjernes kud i Likvidation.

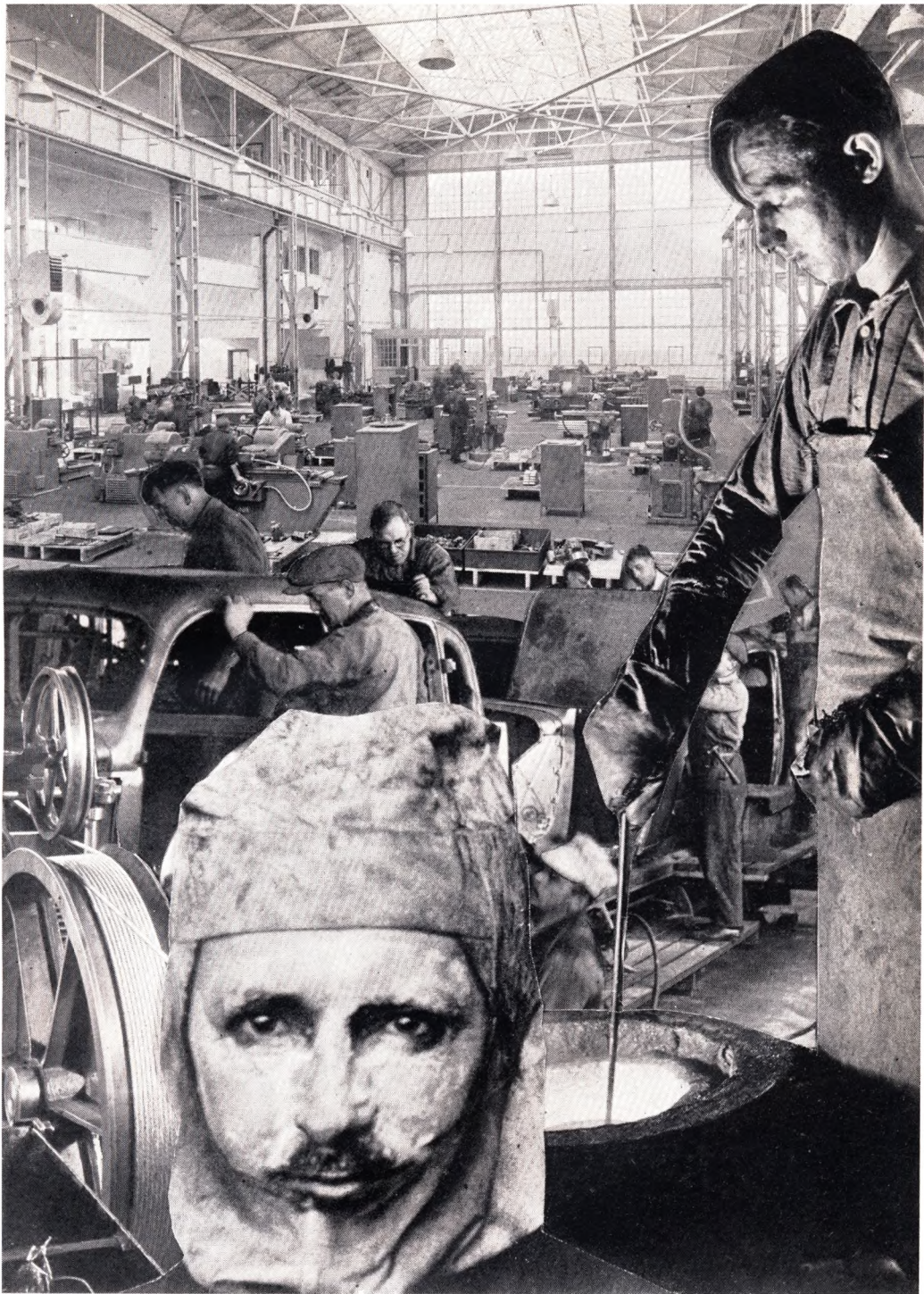
Den førnævnte gamle Borger, der repræsenterer Pessimismen i Middelby, og ellers ikke yndede at udtrykke sig saa aandeløst moderne, mente dog, at just dette Udtryk passede særdeles godt paa den kulturelle

Udvikling. »Fartdyrkelsen var gaaet over Gevind,« mente han, »den megen Faren omkring bidrager ikke til Folks Lykkefølelse!«

I 1940, da den oversøiske Benzinimport standsedes paa Grund af Krigsforholdene, blev hele den kostbare Park af Privatbiler med et Slag værdiløs som Trafikfaktor ... Hundredtusinder af Motorkræfter sattes ud af Spillet, stod nytteløse i Garagerne som død Kapital. Det utænkelige skete, at Folk, der vilde ud at køre, maatte spænde en rigtig levende Hest foran deres Bil. Saaledes erfarede man med Forfærdelse, hvor hurtigt hele den tekniske Udvikling kunde ikke blot standses, men skrues tilbage. De bilmaniske Tempodyrkere saa Fartens Stjerne dale i et svimlende Fald for pludselig at slukkes.

*

Den første Dampmaskine i Danmark blev bygget paa Holmen af en indkaldt Skotte og stod færdig i 1790, — men blev atter nedlagt i 1802 som ubrugelig. Meningerne om Maskinkraftens Velsignelser var stærkt delte. Lægen, Etatsraad J. D. Brandis, udtalte sig i 1812 stærkt imod al Fabriksvirksomhed, den forhøjede ikke Humaniteten i Samfundet, men var i flere Henseender endog en Hindring for den! I 1819 blev det første Dampskib sat i Gang. I 1821 anskaffede I. C. Drewsen trods Tidens almindelige Betæneligheder en Dampmaskine til sin Papirfabrik paa Strandmøllen. Saa kom Lokomotiverne og Banerne, der satte Tanketempoet i Vejret. I 60-erne fik Middelby Jernstøberi sin første Dampmaskine. Man fortalte, at Ejeren havde forklaret Mekaniseringens Væsen til sine Venner saaledes: »Nej, ser I, saadan en Maskine er absolut den bedste Arbejder; den forlanger ikke

Den ny Tidstype, Maskinaldermanden, der lever i en Verden af Kemikalier, Jern og Larm.

Den gamle Klosterkirke St. Bendt i Ringsted.

Skibet i St. Bendt i Ringsted.

Den forsvundne Rytme

højere Løn, den kommer ikke for sent om Morgenen og den skal heller ikke paa Das 3-4 Gange om Dagen.« Haandværkerne strittede imod, men Dampkraften var stærkere. Den bredte sig til flere og flere Virksomheder. Selv den gamle Vindmøllens Vinger, der dog havde hentet Kraft fra den billigste af alle Kilder, blev kørt agter ud af Dampen. En Vinter havde der været Vindstille saa længe, at Bagerne til sidst stod uden Mel og hele Byen i flere Dage maatte savne Rugbrød. Det skete ikke mere efter Maskinkraftens Indførelse. Middelby Avis fik en Gasmotor, der fik Jorden til at skælve i vid Omkreds hver Dag, naar Bladet gik i Trykken. Byen fik Elektricitetsværk, og efter 1918 førtes den elektriske Drivkraft ind i hver eneste Fabrik og hvert eneste Værksted. Gasmotorens Dage var talte, nye hastigere snurrende Motorer kom i Stedet. Den ene Fabrik efter den anden rejstes udenom Byen, omgærdede den med en Skov af Skorstene og en Ring af Larm. Bilerne summede gennem Gaderne med Varer. Motorskibe fra Klodens fjerneste Egne lagde til ved Kajen med fremmede Produkter, der var bragt hid i Lobet af faa Uger. Telegrafene, Telefonen og Radioen gjorde det muligt at disponere hurtigere end nogensinde.

Teknikken bragte en Billiggørelse af Ting, som før havde været en Luksus. Takket være Teknikken uddeltes Livets Goder nu til alle. Billig Transport og billige Materialer gjorde det muligt, at den lille Butikspige kunde dufte af Parfumer og klæde sig i Dragter, som kun Dronninger havde baaret i tidligere Aarhundreder. Kunstsilken gav ogsaa Arbejderskerne Silkestrømper paa Benene og behageligt Undertøj. Teknikken gjorde Luksus billig og udslettede de mest iøjne-

faldende Forskelle paa Klassernes Klædragter. Og den bragte Hjælpe midler med sig paa alle Omraader, ogsaa indenfor Hjemmene, som gjorde Livet lettere at leve. Maskinerne lavede endelig langt om længe et Produkt, som før havde været ukendt for Flertallet: Fritid.

Men de bragte en Uro med sig, som tidligere Tiders Mennesker ikke havde kendt.

Kvinderne, der taktfast slog paa Vaske-tøjet under rytmisk Sang og senere sad til langt ud paa Aftenen i Spindestuen og traadte paa Pedalerne og sang i samme Rytme, kendte ikke Ordet Nervøsitet. En senere Tid undrede sig over, at det var muligt den Gang at faa Folk til at arbejde 16—20 Timer daglig. Maaske er Forklaringen den, at alt Arbejde foregik rytmisk og uvilkaarligt ledsaget af Sang i Sjælen i Takt med Blodet og dermed Livets oprindelige Rytme. De første Maskiner forandrede ikke Forholdet: de efterlignede kun menneskelige Arm- og Benbevægelser. Men deres Rytme, som beroede paa et Op-ned eller frem-og tilbage, medførte, at den ene Bevægelsesretning var uproductiv Tomgang. Under Bestræbelserne for at ophæve dette Tab tvang Teknikerne Maskinerne til at gøre kredsrunde Bevægelser. I Stedet for den gamle Hurtigpresse, der simpelthen var en maskindrevet Haandpresse, kom den sanseløst snurrende Rotationspresse. Ved den første Maskinsav, der sindigt droges frem og tilbage af en Dampmaskines rytmiske Stempelslag, stod en Mand, der endnu kunde faa Tid til at nynne Vedhuggernes gamle: Sav-sav. Ved den nye skingert skrigende Rundsav, der blev drevet rundt i sindssvag Svirren af en ubestemt tonende Dynamo, stod en Mand, som maatte gøre alt for at lukke Ørene for

Opdraget til Spektakel

Arbejdets Lyd, hvis den ikke skulde sønderlide ham, men som maatte have et Øje paa hver Finger, hvis han ikke vilde risikere, at de overmenneskelig hastigt snurrende Tænder skulde sønderskære nogle af dem. Endnu kunde man finde Arbejdets Rytme hist og her, men kun hvor Hændernes Tempo stadig var det afgørende: Naar Fiskerne satte Ryggen mod Baaden for at bjærge den op paa Stranden, skete det i lange sejge Tag under den rytmiske Raaben: Aa-haa-haa-aa. Naar Sømændene ved Havnen halede i en tung Tovende, skete det i Takt til Opsangen: Hiv-ohøj. Fra Smedjen lød Hammerslagene som Musik, og Gaarden, hvor to Piger bankede Tæpper, gav Genlyd af den regelrette Takt, hvorunder de automatisk udførte Arbejdet: først slog den ene, saa den anden: en-to, en-to . . . Men overalt, hvor Arbejdet var industrialiseret, var Rytmen forsvundet. De encylindrede Dampmaskiners og Gasmotorers sindige Da-fut, da-fut var overdøvet af Turbiners og Dynamoters konstante Duren og af Olie- og Benzinmotorers knitrende Kanonader af Eksplosionslyd, der var lige saa umulige at følge bevægelsesmæssigt for et Menneske, som det var at synge i Takt til en Maskingeværssalve. Arbejdets rolige Rytme var forsvundet, Uro traadt i Stedet.

Og disse døvende uharmoniske Lyde stod ikke blot de arbejdende i Ørene, men bredte sig over hele Byen i skælvende Ringe.

I 1930-erne lød Radioer fra Kælder til Kvist, Rejsegrammofonerne snurrede i Rækkehusene, fra travle Værksteder lød Staalets Sang, Luftværktøj hamrede i Nybygninger, Toget brusede frem over Skinnerne, Bilerne tudede og bremsede med

skrigende Bremsabaand, Cyklerne kimede sig Vej gennem Gaderne. Den nye Generation var født i Boliger, hvis Staalette sitrede i Takt med Trafikken, og hvor Naboernes Stemmer og Musik strømmede ind gennem Varmeapparaternes Staalraar. Naar Hr. Middelmands Søn fik et Løbehjul, lærte han sig straks at efterligne Ambulancens alarmerende Ba-ba-bu. Naar han fik en Cykle, satte han en Papklemme fast for Forhjulet, fordi det gik ham paa Nerverne, at den ikke i sig selv frembragte noget Spektakel. Naar han fik en Motorcykle, og den vel var sluppet igennem den Sagkyndiges Efter-syn, gik han hjem og pillede den støjdæmpende »Fiskehale« af, for at Farten kunde blive understreget af en passende Torden. Naar han sad hjemme og læste, gik Radioen samtidig. Havde han noget at skulle have sagt, var han vant til at overdøve den med sin Stemme. Naar han spiste paa Restaurant, var det til Musikledsagelse. Naar han skulde nyde Klitternes eller Aaens Ensomhed med en Ven eller Veninde, tog han Rejsegrammofonen med. At hvile Ørene forekom ham unaturligt.

Man havde paa det Tidspunkt opfundet Apparater til at maale Støj med. En Summer sattes i Gang og reguleredes ved Drejning paa et Haandtag. Man lyttede i en Telefon, og naar Summerens Styrke var den samme som den Lyd ude fra, der aflyttedes, aflæste man Intensiteten paa en Skala. Man brugte Enheden Phon, idet 0 betegnede den svageste Lyd, det menneskelige Øre kunde opfatte. Et saadant Apparat raadede Post- og Telegrafvæsenets Radioingeniørtjeneste over, og Ingeniør Heegaard viste mig den Velvilje at være mig behjælpelig med at maale Tidens Støj. Vi gik med Lydmaaleren

Tidens Støj

til en travl Fabrik, hvor store Maskiner huggede Blikplader ud med deres skarpe stampende Hove. Vi gik ind i en Nybygning, hvor en rask ung Mand sleb Jernrækværket, saa Gnisterne føg. Vi gik ud paa Gaden, hvor Betonarbejderne sønderhuggede den haarde Asfalt med Tryklufapparater, og hvor en enlig Brolægger gik med en mekaniseret Jomfru, der udrettede det samme som Brolæggerjomfruen, der faa Aar i Forvejen betjentes af 6 Mand, men til Gengæld ogsaa lavede dobbelt saa meget Spektakel. Der fandt vi Tidens værste og mest gennemtrængende Lyde. Tryklufsværktøjet var over 100 Phon. I en saakaldt stille Stue androg de indsvivende Lyde 22—30 Phon. Der sad nogle Mennesker og talte stiltfærdigt sammen: det var ca. 40. Men saa begyndte Radioen. Musikken spillede dæmpet. I nogen Afstand fra Højttaleren var Lydstyrken kun ca. 60 Phon. De samtalende Mennesker hævdede Stemmerne. En rejste sig og skruede mere op for Radioen. Lydstyrken blev ca. 75. Og nu raabte de tilstedeværende for overhovedet at kunne høre hinanden. De maatte jo nødvendigvis tale med en Stemmemstyrke, der oversteg Radioen, ellers vilde Ordene drukne. Denne Stemmemstyrke svarede nøjagtig til Startlyden af en gammel Ford.

Maalingen af forskellige Lyde gav følgende Sammenligningsgrundlag:

Almindelig Samtale	40 Phon.
» Gadetrafik	60 »
Kirkeklokker	61 »
velholdt Bil	63 »
Torden 4 km borte	68 »
stærk Trafik	70 »
skurende Bremseser	72 »
Radiohøjttaler	75 »
gammel Ford	79 »

Ambulancehorn	80 Phon.
Løvebrøl	82 »
Brolæggerjomfru	85 »
ondartet Bilhorn	90 »
Udstansningsmaskine	93 »
elektrisk Slibesten	95 »
Tryklufsværktøj over	100 »

Det var en Kendsgerning, fastslaaet ved Forsøg, at Fejlprocenten ved aandeligt Arbejde daler, naar Forsøgspersonerne flyttes fra et uroligt til et støjfrit Værelse. Det samme gjaldt for Haandens Arbejdere. Paa en Fabrik for Præcisionsarbejde, der laa ved Siden af et Kedelsmedeværksted, produceredes 80 Maaleapparater daglig med en Fejlprocent af 60. Men da Fabrikken fik en anden og mere stiltfærdig Nabo, steg Produktionen ganske automatisk til 110, mens Fejlprocenten faldt til 7. Med andre Ord: Spektaklet paavirkede Ydeevnen, selv om man tilsyneladende havde vænnet sig til det.

Mange af de Mennesker, der paastod, at Støjen ikke generede dem, viste Tegn paa Rastløshed og Uro. Deres Breve var præget af usikker Tegnsætning og Ortografi, selve Skriften af skiftende Tempo og Retning og Linjelængde med nedad mindskende venstre Margin. Man behøvede ikke være Grafolog for at se Forskellen paa et saadant Skriftstykke og Forfædrenes velafbalancerede sirlige Breve. Skarpe Iagttagere paapegede ogsaa, at Menneskestemmemnes Højde var stigende. Flere skulde nu kunne tage det høje C, mens den gamle Basso profundo var ved at forsvinde. Den dybe Stemme kendetegner som Regel et roligt Sindelag, den høje og opskruede: Forcering, Uro, Anspænding.

Paa det Tidspunkt, da den første Dampmaskine kom til Danmark, betød Udtrykket nervøs: senestærk, muskuløs eller kraftig, i

Børn i Fabrikken

overført Betydning: fyndig, aandrig. Man kunde sige om en Digers mandige og kraftfulde Vers, at de var baade nervøse og skarpsindige. I 1844 anvendtes Udtrykket nervøs for første Gang om Tilstande af lettere Uro, Overfølsomhed, Ængstelse eller Rastløshed. Kort efter skrev H. C. Andersen:

»Jeg stod ganske nervøs og betagen«. Siden steg Brugen af Ordet i den nye Betydning fra Aar til Aar for at kulminere i 1930-erne. Nervøsitet var et moderne Fænomen, — fremkaldt af eller i hvert Fald sammenfaldende med den tekniske Udvikling.

Maskinaldermanden

Handelens Udvikling førte Menneskene fra Middelalderen til Renæssancen. Dampmaskinens Udvikling skabte den borgerlige Tidsalder. Eksplosionsmotoren og Elektriciteten medførte den endelige Industrialisering: Maskinalderen eller Arbejdernes Tidsalder. Med de første Maskiner var Midlet skabt til at gøre Livet taaleligt for alle. Men Tingene tog Magten fra Menneskene. Mange, der havde haft det daarligt, fik det endnu værre. Det skete ikke først og fremmest paa Grund af Udbytningstrang, men ifølge økonomiske Love, der var stærkere end Menneskekærlighed. Maskinerne skaanede Musklerne. Den første Følge blev, at Kvinder og senere Børn rykkede ind i Fabrikkerne. I Foregangslandet paa Industriens Omraade: England, fremhævedes det omkring 1815 i Parlamentet, at forskellige Sogne indenfor Londons Omraade Gang paa Gang afsluttede Kontrakter med Fabrikanter i Industribyerne om Levering af Børn. I et Tilfælde hed det i Kontrakten, at Aftageren, en Fabrikant i Lancashire, skulde tage en aandsvag med i Købet, hver Gang han fik leveret 20 normale Børn. Saa grelt blev det ikke i

Danmark, men dog galt nok. Mange Kvinder og Smaabørn satte Sundheden til ved at arbejde i Fabrikkerne i alt for mange Timer. Skridt til en Arbejderbeskyttelseslov blev først taget i 1873, og den tillod at beskæftige Børn fra 10 til 14 Aar 6 Timer daglig og unge Mennesker mellem 14 og 18 Aar indtil 10 Timer daglig, men dog ikke om Natten eller paa Søndage. Loven af 1919 indførte 8-Timersdagen, men først i Aaret 1925 blev det forbudt at lade Børn under 14 Aar arbejde i Fabrikker!

I Haandværkets Dage, da Mester og Svend arbejdede sammen, og Svenden selv betragtede sig som en vordende Mester, herskede et patriarkalsk Forhold mellem Arbejdsgiver og Arbejder, i nogle Tilfælde helt svarende til Forholdet mellem Fader og Søn. I Fabrikken blev Ejeren og Arbejderne fjernet fra hinanden. Det personlige Præg forsvandt fra Forbindelsen. Arbejderen kunde ikke længere gøre sig Haab om at blive Mester eller Fabriksejer. Han havde ingen Fremtid. Han blev et Led i den stadig mere indviklede Mekanik, og Fabrikejere og Ingeniører saa deres Opgave i at faa hele den-

Den nye Tids Type

ne Mekanik til at arbejde saa billigt som muligt. Arbejderens Pris naaede saa langt ned, at han ikke kunde opnaa en menneskeværdig Tilværelse. En Dag kom den naturlige Reaktion. Arbejderne sluttede sig sammen i faglige Foreninger for at varetage deres Interesser, i givet Fald ved Trusel om Arbejdsnedlæggelse. Senere fulgte politiske Sammenslutninger paa et videre Idégrundlag, derefter kooperative Forbrugs- og Produktionsforeninger, og endelig kulturelle Organisationer til Højnelse af Standen. Med Klassebevidstheden fulgte Bevidstheden om eget Menneskeværd og dermed Selvopdragelsen.

Da Borgerstanden gjorde sig gældende efter den franske Revolution, vendte den sig med Foragt mod de tidligere Magthavere, mod Adelens Ryggesløshed og Udsvævelser, og den strenge filistrøse Moral udvikledes. Arbejderne vendte sig ca. 100 Aar senere paa samme Vis mod den højere Borgerstands, Kapitalisternes paastaaede Udsvævelser. Nu fremhævedes Arbejderne, det brede Folk som den ædle, ærlige og stræbende Stand. I det 20. Aarhundrede blev de velstaaende Arbejderhjem Forbilleder for Familieliv og Centrér for smaaborgerlig Anstændighed, nogle sagde: i visse Tilfælde for Bornethed.

En ny Tidstype var skabt: den oplyste Arbejder, Maskinaldermanden. Jeg har fulgt hans Færd og hans Sædvaner i Middelby i 1930-erne. Saadan levede han, iflg. hans egen Beretning og mine Iagttagelser:

Uret ringede Kl. 6. Et halvt Sekund dvælede Fabriksarbejder Frandsen i Halvsøvnen som i en gennemsigtig Boble, hvori den foregaaende Dag endnu spejlede sig med

sine Kaffekopper, sine Hjul og Motorer; saa bristede ogsaa den. Han saa Stuen omkring sig i Halvlyset, Konen, der tyst gik i Gang med Morgenarbejdet. Hans Puls tog til. Han standsede det italienske Vækkeur og gjorde sig klar. Han børstede sine Tænder med en Børste, hvis Haar var hentet til Middelby fra Japan, han sæbede sig ind med en Kost, hvis Børster var fra Kina, og barberede sig med et Blad fra Sverige. Han iførte sig Klæder, hvortil Linnedet var kommet fra Irland, Bomulden fra Virginia, Ulden fra Australiens Faareflokke, Knapperne fra Sydamerikas Okser, og sine Gummistøvler, hvortil Materialet var aftappet i Østens Plantager. Han drak sin Kaffe, hvortil Bønnerne var hentet i Brasilien, af en Kop fra Tyskland. Og imens saa han sig tilfreds omkring i sin kommunale Lejlighed, hvor de skarpe Pærer fra den karusselstore Lysekrone gav Genskin i Spejglasbuffeten, Radioapparatet og Hjørneaspidistriaens Messingpotte. Naar han sammenlignede disse Omgivelser, hvori hans to Børn, som endnu sov i deres fine ostindiske Bambussenge, voksede op, med sit eget Barndomshjem paa Landet, og navnlig med Bedsteforældrenes Aftægtshjem, fyldtes han behageligt af Forestillingen om Fremskridt. Det var berettiget, en vældig teknisk Udvikling laa imellem. Det skyldtes jo den saa ofte nedrakede Teknik, at Fabriksarbejder Frandsen med sine godt 3000 Kr. i Aarsindtægt havde en Adgang til Klæder og Hjælpemidler, Bøger, Oplysning, Læge og Medicin, som kun Fyrster kunde skaffe sig paa hans Oldeforældres Tid. Frandsen lyttede tilfreds og forhaabningsfuld til Børnenes Søvn. Saa tog han Hovedtøjet paa, ikke en kommunistisk Kasket, men en stiv Filthat af australsk

Den moderne Fabrik

Hestehaar: det vesteuropæiske Gentleman-symbol.

Sammen med 175 andre satte han sin Cykle paa Højkant under Bølgeblikstaget. Sammen med 175 andre defilerede han forbi Kontrolapparatet. Han trykkede paa sit Nummer. Og Numret og Klokkeslettet stempledtes paa Papirbaandet, der bevægedes fremad af Apparatets Urværk. Stumt havde Fabrikken noteret sig 111's Ankomst. Sammen med 175 andre forsvandt han i Virvaret af Stænger og Hjul.

I det hvidflisede Motorrum gik en lille blaa Mand og puslede om to mægtige elektriske Motorer, der hvilede i deres elefantgraa Staalpanser. Han greb et Haandtag paa Væggen og førte det nedad med et sagte Tryk af sin Haand. Saa brummede de to Kæmper bag deres Staalpanser. Dværgen, der havde sat Kæmperne i Gang, hældede Hovedet lyttende til Siden. Saa greb han endnu et Haandtag. Den sagte Brummen steg til et Brøl. 1100 Hestekræfter havde den lille Mand sat i Gang med et Tryk af sin Finger. Strømmen af Kraft ilede langs det glidende Baand op under Loftet, fordelte sig ad snurrende Aksler, løb atter ned og forlenede mange Maskiner rundt om i de store Haller med dirrende Liv. Tandhjul drejede, Stempler løftedes og sænkedes. Stansmaskinen stampede med sin Staalhov, Drejbænken skrabede med sin fine Tand en sølvblank, snoet Spaan af det roterende Gods. Frandsen tog det færdige Stykke af, det var blankt og glat, svajet som en Vases Side. Han lod sin sorte Tommel glide over den fuldendte Form. En Strøm meddelte sig gennem Fingrenes Føleenerver til Bevidstheden — som Behag.

En Kæmpeedderkop sænkede sit Spind:

en armtyk Kæde med en Krog. En Jernkurv med færdige Løsdele hæftedes paa, hævedes og førtes bort. Frandsen saa aldrig mere sit Værk.

Som en sindigt skridende Flod førte Transportbaandet en Række hullede Skiver ned gennem Hallen. Paa hver Side stod Rækker af Mænd, bevæbnede med Værktøj og Smaadele, som Kranen havde bragt. Et halvt Minut tog Arbejdets Flod om at føre hver Skive forbi hver enkelt Mand. Et halvt Minut havde han til at fæstne en Skrue eller spænde en Møtrik. Saa førtes Genstanden videre og en ny gled frem. Han saa aldrig Tingen blive færdig. Men den blev heller aldrig færdig — her. Den voksede og tog Skikkelse af Begyndelsen til en Lampe eller Fundamentet til en Ovn. Den gled paa Baandet ind i en Tunnel. Der stod to Mænd, dækket af Kapper og Hætter og med Ansigtet indsmurt i beskyttende Salve. Den ene trykkede paa en Pistol. En Sky af Farve slyngedes med flere Atmosfærers Tryk om den forbiglidende Genstand. Saa var den grundet. Et nyt Pistolskud i Forbifarten, saa var den malet — og allerede forsvundet i Tørreovnen. Hvert Minut var en Genstand færdig, 60 i Timen, ca. 1300 i Døgnet. De bundtedes og lagdes i Kasser. Jernbanevognen ventede udenfor. De gik til en anden Fabrik i en anden By og indgik med andre Dele fra andre Fabrikker i en ny Helhed. Over 100 Mennesker havde arbejdet med paa denne ene Tingest, og Hundreder af Hestekræfter — alligevel kostede den kun nogle Ører.

Hveranden Time var der 5 Minutters Pause for Mændene ved Transportbaandet. Midt paa Dagen var der Frokost for alle. Saa løb de ud, tændte Cigaretter og indaandede Rø-

Mennesker og Maskiner

gen i dybe Drag. De kikkede ud gennem Gaardens Gitter paa Landevejen — med Fyraftenslængsel i Blikkene. Men uden for Gitteret stod nogle Arbejdsløse, de kikkede indad med endnu større Længsel. De spurgte, om der var noget nyt, Afskedigelser, Tale om Nyansættelser.

Paa en Byggegrund i Nærheden aad en Gravko Hul i Jorden. Jernkæberne knasede. Mundfulde saa store som Vognlæs forsvandt.

— Den kan gøre 100 Mands Arbejde om Dagen, sagde en af de Arbejdsløse, brugte man Spader i Stedet, kunde man beskæftige hundrede Arbejdere ...

— Det er rigtigt nok, sagde Frandsen indenfor Gitteret, mens han tyggede paa en Mellemmad med Pølse, og gav man dem Teskeer i Stedet for Spader, kunde man beskæftige 1000 — og gøre det hele mindst 100 Gange dyrere — det er ikke Vejen.

Saa skyndte de sig ind igen. Transportbaandet gled videre. Gennem Maskinernes Larm lød nu og da en tonløs kommanderende Stemme, en Kvinderøst, men upersonlig, metallisk, mekanisk. Den lød samtidig i alle Rum, gennem Gange og Kontorer, i Kældere og paa Lofter gennem Højttalere: — Driftsbestyreren fra Maskinhallen bedes komme ind paa Kontoret. — Direktøren vil tale med Værkfører Jensen. — Der er en udenbys Samtale til Ingeniør Holm ... Det var den eneste Stemme, man hørte, ingen Tale, ingen Sang, men Fællesvæsenets: Fabrikkens Stemme. Den var et Udtryk for Fabrikkens Aand: Kontrollen, som virkede usynligt, men overalt, for at gøre Menneskene lige saa præcise som Maskinerne.

Ved en Jernkolos sad en spinkel hulnakket Mand. Han havde en Kurv med bløde Metalplader, hver paa Størrelse med en 25-

Øre, ved sin venstre Side. Han lagde en Plade ind i Jernkolossens Munding og skubbede til et Haandtag med sit Knæ. Kolossen gav et Brøl fra sig, samlede hele sin Kraft og jog et Staalstempel op gennem Pladen og ind i et Rør. Det gik saa hurtigt, at det bløde Metal blev trukket som en tynd blank Hinde over Stempleet. Manden tog den af og lagde den paa en Bakke ved sin højre Side. Saadan lavede man en Tube. Hver Gang Bakken var fuld, hentedes den af en ung Pige. Men det skete, at hun maatte vente, og det maatte ikke ske ...

Nu og da gik en hvidkittlet Herre fra det store Kontor rundt i Fabrikken. Han standsede lidt hist og her ca. 30 Sekunder, men han sagde intet, gik bare videre. Han standsede ogsaa bag den lille Mand med den hule Nakke. Han sagde stadig intet; men den lille Mand blev endnu hulere i Nakken. Han vidste, at den hvidkittede holdt Haanden i Lommen. Og han vidste, at i Haanden holdt han et Stopur. Han undersøgte, hvor mange Sekunder det tog at lave en Tube ... Denne ene Maskine kostede 16000 Kroner. Den skulde forrentes, og den kunde kun forrente sig, naar den udnyttedes 100 Procent.

Motorernes og Tandhjulenes enstonige Sange lød Døgnet rundt. Den samme dirrende Kraft gennemsitrede Maskinerne og Gulvene og hver Fiber i Menneskene i en Rytme, som virkede beroligende, naar først Blodet og Nerverne havde vænnet sig til den. Standsedes den et Øjeblik, grebes alle af Uro.

Gennem Fabrikkens Stilhed ilede Rædse-len. Et Tilraab fra en Arbejdskammerat, der ellers lød som en Hvisken i Maskinlar-men, blev hængende løsrevet, meningsløst, ubesvaret i Luften. Alle lyttede —

Nogle Spørgsmaal og Svar fra de ældre Arbejderses Studiekreds 1937:

<i>Deres Profession? Gift eller ugift? Deres Alder? Hvor mange Børn?</i>	Industriarbejder. Gift. 27. 2.	Arbejdsmand. Gift. 30. 1.	Fabriksarbejder. Gift. 32. 2.	Maskinarbejder. Ugift. 25. 0.	Fabriksarbejder. Gift. 42. 3.
<i>Hvad er Deres Ugeløn? Hvor meget gaar til Hus- holdningen?</i>	65. 20.	79. 35.	65. 20.	70. 35.	65—70. 30.
<i>Spiser De Smør eller Mar- garine? Hvor mange Kopper Kaffe drikker De daglig? Hvor mange Flasker Øl? Hvor meget ryger De? Hvad er det største Antal »Genstande«, De har nydt en glad Aften?</i>	Smør. 3. 3. For 50 Øre. 20.	Smør. 1. 0. 20 Cigaretter. —	Smør. 3. 1. 10. 12.	Ved jeg ikke. 7—8. 2—3. 20 Cigaretter. 15—16.	Begge Dele. 8. 1. 1 Pk. Cigaretter. ?
<i>Finder De Deres Arbejde kedeligt? Finder De Deres Arbejde interessant? Har De nogen Sinde følt Stolthed over den Maski- ne, De arbejder ved? Taknemmelighed mod den? Had til den?</i>	Ja. Nej. Nej. Nej. Ja.	Nej. Nej. Jeg skal leve. Ikke som Arbejder. Ja.	Ja. Nej. Nej. Nej.	Ja. Nej. Nej, men over min Motorcykle. Nej. Naar man er træt.	Nej. Ja. Nej. Den skaffer mig Føden. Nej.
<i>Er De meget træt ved Fyr- aften? Er De ofte nervøs? Har De nogen ofte tilbage- vendende Drøm? Hvad er Hovedelementet i den?</i>	Nej. Ja. Jeg løber for et el- ler andet op ad en Trappe i Fabrik- ken, til mit Ærme hænger fast i noget.	Nej. Nej.	Nej. Ja. Undertiden. Har drømt, at jeg mistede mit Ar- bejde.	Nej. Ja. Sjælden. Fare af Sted og fal- de ned.	Somme Tider. Nej.
<i>Hvad er det oftest tilbage- vendende Emne for Deres Samtaler med Værksæl- ler? I Hjemmet?</i>	Prisen paa vort Ar- bejde. Sikring af Fremti- den.	Politik.	Faglige Emner. Leveforhold.	Politik. ?	Politik. Økonomien.
<i>Mener De, Deres Børn har lettere ved at komme gen- nem Tilværelsen end De selv? Hvorfor? Hvorfor ikke?</i>	Forhaabentlig. De er bedre lært.	Ja. - Til Raadighed større Uddannel- sesmuligheder, end der var for mig, bedre økonomiske Kaar.	Nej. Fordi Levevilkaa- rene skærpes.	Nej, desværre, skønt de faar bedre Ud- dannelse — fordi Konkurrencens sta- dig skærpes. — Derfor har jeg hel- ler ingen.	Haaber det. Vil skaffe dem en god Uddannelse.
<i>Hvad er Deres største Be- kymring? Hvad er Deres højeste Ønske?</i>	Fremtiden. Held og Lykke for min Familie og mig selv.	De utrygge Arbejds- forhold for Ung- dommen. Selvstændigt Hjem.	Urolige Verdensfor- hold. At kunne gøre mit bedste for min Klasse.	At miste mit Ar- bejde. At blive Konstruk- tør.	Krigsfaren. At det maa gaa mine Børn godt.

— Hvad er der sket? sagde Frandsen. Men ingen svarede.

En Kontordør smækkede. Hurtige Fødder ilede mod Forbindskassen. Falck tudede i Gaarden. Mange drejede sig uvilkaarligt mod Vinduerne; men de var mælkehvide og uigennemsigtige.

Endelig saa man et Menneske med hvidt Armbind og lige saa hvidt Ansigt blive baa-ret ud fra Stanshallen.

— I Dag dig, i Morgen mig, tænkte Frandsen med en kold Fornemmelse i Rygraden.

Og saa snurrede Hjulene igen. Men gennem Larmen ilede Rygtet fra Mand til Mand og fra Hal til Hal: en af Staatslaverne havde bidt Fingeren af sin Herre.

Der var 2000 Arbejdere i Middelby, deraf deltog Frandsen og 20 andre i Studiekredsarbejde. Om Aftenen, mens andre drak Øl, gik i Biograf eller drev, samledes disse oplysningshungrende i et Lokale paa den tekniske Skole. Studiekredslederen aabnede Mødet med at foreslaa en Sang, og han sang for med sin stærke brummende Røst: »Danmark for Folket, det klinger og gror, det er de stærke, de sejrende Ord«. Saa skulde Frandsen holde Foredrag om noget, de alle havde sat sig ind i siden sidste Mødste: »Det danske Samfund«. Og han fortalte, at siden 1801 var Folketallet firdoblet. Dengang boede 80 % af Befolkningen paa Landet, nu var det kun 56 %. Det skyldtes Erhvervsudviklingen, Teknikken. For 100 Aar siden levede 57 % af Landbrug, nu var det kun 30 %, mens 29 % ernæredes af Industrien. I de sidste Aar var Antallet af Virksomheder steget fra 90000 til 103000. I Løbet af de sidste 30 Aar havde Danmark øget sin maskinelle Kraft fra 48000 til 630000 HK. Antallet af Arbejdere var i dette Tidsrum for-

øget med 50 %, men Antallet af Funktionærer var steget med over 100 % . . . Men hele Befolkningstilvæksten truedes med Standsning, paapegede Frandsen, fordi Danskerne havde lært Børnebegrænsningens Kunst. Fødselshyppigheden var dalet fra 30—32 til 17—18 p. m. aarlig — — og i et Sidespring fra Lærebogen fordømte han, at Arbejderne havde deltaget i denne Udvikling, og at Arbejderkonerne i det hele taget tillagde sig for mange af Bourgeoisiets Unoder. — Ja, det er ikke for det, selv har jeg kun to Børn. Endelig sagde han om den almindelige Velstand, at han personlig ikke følte sig trykket af dem, men ifølge Bogen var den steget uhyre, og der var nu ca. 800 Kr. til hver eller 3—4000 Kroner pr. Familie om Aaret, hvis hele Nationalindtægten blev delt lige-ligt mellem alle. En yderligere følelig Forøgelse af Lefevoden i de store Folkelag vilde kun være mulig ved en Vækst i Landets Produktion — men det var jo unægteligt et vanskeligt Problem, indrømmede Frandsen, og det kunde kun løses i Forbindelse med en Forøgelse af vor Udenrigshandel . . .

Efter denne Udredning diskuterede man forskellige Detaljer — for saa vidt som det var muligt, naar alle paa Forhaand var indpodet den samme Mening. »At Folk ikke har flere Børn er nu intet Under,« sagde en, »for har man bare en tre—fire Stykker, er det ikke til at faa en ordentlig Lejlighed.« »Og saa er det dyrt,« sagde en anden, »min Kone og jeg, der begge har Arbejde og ingen Børn, tjener 5—6000; men Familien inde ved Siden af med 5 Børn har kun 1600 om Aaret — det burde jo være omvendt, ikke? Men jeg ved ikke, hvem der kan klare den?«

Da ingen meldte sig med en Løsning af Problemet, og der blev en Pause, vovede den

Fremtids-Haabet

fremmede i Kredsen sig frem med en Del Spørgsmaal — hvoraf nogle og nogle karakteristiske Svar er gengivet her. Disse Spørgsmaal om det daglige Arbejde slog mange Folde i Panderne. For langt de fleste var Arbejdet, hvormed de betalte for Livets Goder, en kedsommelig Ting. For langt de fleste var Tanken om Fremtiden ensbetydende med Bekymring. Men langt de fleste havde et Haab, der bar oppe: At det hele vilde blive lettere for deres Børn!

— Man skal ikke hænge med Hovedet, sagde Lederen, om en halv Time skal jeg og flere begynde at arbejde paa Fabrikken, og I andre skal hjem og sove. — Og paa Marseillaisens optimistisk brusende Melodi sang de Ordene:

Lad vor Sang som en rullende Bølge
skylle Tvivlen og Mismodet bort
og lad kraftige Toner os følge
paa vor Vej gennem Fremtidens Port.

TRO OG OVERTRO

Kirken og Menigheden

I umindelige Tider er Folk strømmet til Offerpladsen i Byens Midte, naar de hjem-søgte af Trangen til at komme det hemmelighedsfulde nærmere. Hedninge har blotet til Odin og Thor paa dette Sted. Under Harald Blaataand, da den Sæd, som den fromme Ansgar havde saaet, begyndte at spire, rejste de omvendte en Trækirke for »den hvide Krist« paa Offerstedets Plads. I en lille Udbygning maatte de aflægge deres Vaaben for Messen: Vaabenhuset. Under Kong Niels blev det første Kloster rejst, og den Skik indførtes, at en Tiendedel af al Afgrøde skulde betales til Gejstligheden. Paa 1100-Tallet murede Kirken, som har staaet der siden, mindende om et Skib, der sejler gennem Tidens Hav — manende med Taarnet oprakt som en Finger mod Himlen. Den lange Fløj kaldtes Skibet for at minde om Fartøjet, hvorfra Jesus talte paa Genesareth Sø, eller om Noahs frelsende Ark. En Forhøjning til at ofre paa havde allerede Hedningene brugt. Romerne kaldte det Alter, af altus: høj. Kirken forvandlede det til et Bord, hvorved den hellige Nadver indtoges. Det dugedes i Tidens Løb efter ganske samme Mode som Hjemmenes Festborde: med den hvide Overdug halvt nedhængende over

de underliggende Gyldenstykkets- eller Fløjls-tapeter. Paa Herrens Bord stilledes et Relikvieskab med Fløjdøre, hvis Inderside var smukt malet og kunde slaas ud til Menighedens Beskuelse. Kirkens kalkede Vægge bemaledes med Billeder af sydlandske Helgener; dog med nordiske Klæder og Skæg — paa det guldforsirede Alters Midterfløj fremstilledes Jomfru Marias Kroning.

Ikke blot en ny Tro, ogsaa en ny Kultur bragtes til Norden med Kirken. Sæderne mildnedes, Livsvanerne forfinedes, Runer veg for de latinske Bogstaver — dog ikke hurtigere, end at man naaede at støbe Kirkeklokker med de gamle Tegn. Nationalmuseet opbevarer en fra Hæstrup i Vendsyssel, der ikke har Aarstal, men Indskrift i Runer. Klokkeklang som Runer tjente efter gammel Opfattelse til at jage Mørkets Magter paa Flugt ... Men paa den store Klokke, der stadig hænger i Taarnets hemmelighedsfulde Halvmørke, har Støberen skrevet paa Latin med Bogstaver, der hæver sig af Malmet: *Functos plango, vivos voco, fulgura frango* (jeg sørger over de Døde, jeg kalder de Levende, jeg bryder Lynene). Slægt efter Slægt har denne Klokke hilst Velkommen og budt Farvel. I Aarhundreder har den

Klosteret var Fristed — endog for Skarnsfolk

klignet over Byen — sørgende over hennearne, kaldende paa nyfødte.

I Klostrene sad lærde Munke og nedskrev Tidens Begivenheder og i Klosterhaven, som endnu ligger hinsides Kirkegaarden, plantede Lægbrødre Lægeurter og Humle og Blomster, som Norden aldrig før havde skuet, og derfra udgik Gartnerkunsten. I Køkkenet tilberedtes nye Retter af hidtil ukendte Grøntsager, og herfra udbredtes Kogekunsten. I Klosterskolen lærte vordende Munke og Præster og adskillige andre unge fra Byen at læse og skrive. I Klosterets Hospital foretoges snildrige Operationer. Hvorledes f. Eks. Fjernelsen af Hjernevulster lykkedes, saa Hullet heledes og Patienten levede Aartier efter, har man set af de fundne, trepanerede Kranier fra Klosterhospitalet i Øm. I Klosterets Herberge beværtedes Vejfarende og hjælpeløse Stakler. Klosteret var Fristed for sørgende, sultende og syge, endog for Skarnsfolk. Var man sluppet over Klosterets Tærskel, kunde end ikke Lovens Arm naa en. I Klosterstræde ved Graabrødreklosteret i Flensborg afbildede muntre Borgere en Tyv, der havde stjålet ude i Byen, men som her paa Grænsen til Sikkerheden haanede sine Forfølgere ved at blotte sin Bag.

I Klostercellerne forfattede man digterisk skønne Lovsange og satte dem i Musik efter den Gregorianske Kirkemusiks Regler til Brug ved Gudstjenesten, hvor Messedrengenes Stemmer skoledes. Billedsnidere og Malere udviklede i den katolske Kirkes Tjeneste Kunsten til et Højdepunkt, som ikke er naaet siden. 2000 danske Kirker byggedes alene paa 1100-Tallet, flere kom til, og mange af de gamle udvidedes i de følgende Aarhundreder med Tilbygninger i den nye

europæiske Stil med spidsbuede Vinduer og Taarne med Trappegavle. Kirken var Vidnesbyrdet midt i Hverdagen om det hinsidiges Realitet og Magt. Guld glimtede fra talrige Altre og Helgenbilleder. Røgelsen bølgede i Skyer under Hvælvingerne. Den latinske Messe tonede besværgende gennem Rummet. Menigheden maabede. Skuespillet var skønt, men Menigmand forstod ikke det latinske Sprog, hvori det spillede. I mange Øren klang den festligt klædte Paters højtidelige »Hic est corpus« (Her er Legemet, underforstaaet Kristi) kun som Hokus-pokus.

Det synes at være en Lov for Kirken som for alt levende, at efter Stigen følger Fald. Med Rigdom fulgte Overdaadighed. Paa St. Peders Stol i Rom sad Paveskikkelser i verdslig Pragt, glubske efter verdslig Magt. Og selv i Danmark fulgte mange Biskopper Forbilledet. Hist og her lod Munke og Nonner øjensynlig haant om Afhold og Kyskhed. Den romerske Kirkes straalende Festivitas gled over i Overtro og Udvorteshed. Uvidenheden udnyttedes. Man fjernede sig langt fra den hellige Skrift, som kun Kirkens egne kunde læse og tolke. Det kom saa vidt, at Kirken gav Folk Lejlighed til at købe sig fri fra Skærsildens Pinsler ved klingende Mønt. Det var den gyldne Handels Tid og forsaavidt kun en Konsekvens af Udviklingen, naar ogsaa Kirken dyrkede Købmandsskab, solgte Syndsforladelse og Embeder. Men Kirken kunde alligevel ikke klare Verdenshandelen. Nye Magtfaktorer maatte til. Verdenshandelens Veje krævede effektiv Beskyttelse. Kirken kunde ikke yde den, — kun Staten. Romerkirken stod i Vejen for de enkelte Staters Magtudfoldelse. En Ændring af Forholdene trængte sig paa

Nødvendigheden af en Reformation

— baade af politiske og økonomiske Aarsager. Reformatorerne blev Værktøj for denne rent materielle Fornødenhed: at give Kirken en Form, som svarede til den Samfundsudvikling, Verdenshandelen og den nationale Statsidé havde medført. Selv følte de sig blot drevne af hellig Harme over Kirkens Misbrug; — men deres Tanker sejrede, fordi Tiden krævede det.

Tiden var moden, og de Tanker, som Luther havde tænkt i sin Munkecelle i Worms, fór som fængende Lynild over Landene. Luther ledede selv Agitationen, som blev drevet paa helt moderne Vis ved Hjælp af Karrikaturer og Flyveblade med Smædevers. Kirken svarede igen med andre Flyveblade, der navnlig angreb Luthers Bortførelse af Nonnen Catarina von Bora fra Klosteret og hans Giftermaal med hende. Romerkirken fremstillede ham som en forædt Fyldebug og Nonneskænder, men han svarede kun med et Skuldertræk: »Lad Svinet grynte«. Og naar det gjaldt Frimodighed i Udtrykkene og Stof til Skandalisering, var Luther og hans Tilhængere Modstanderne absolut overlegne. Snart diskuteredes de nye Tanker ogsaa i Danmark. Fra tysk oversattes Historien om Broder Rus, der lokkede Munkene i Esrom Kloster til et ugudeligt Liv med Drik og Dobbelt, overdaadige Retter og vellystige Kvinder. Og som et originalt dansk Bidrag til Kampagnen udkom en Historie om Peder Smed og Adser Bonde fra Mors, der mødtes paa et Værtshus i Skive og snakkede om »Faste, Aflad, Munkenes Bedrageri og anden Vildfarelse, som have været brugt i Pavens Kirke i mange Aar«. Baggrunden var den Opdagelse, at de Taarer, som den hellige Jomfru i Karup Kirke græd, naar Offer-

viljen svækkedes, stammede fra Vand, som Præsten hældte i hendes hule Træhoved og fik til at pible frem fra Spalter i Øjnene; det havde den enfoldige Adser Bonde selv set, men Peder Smed oplyste ham om Sagens rette Sammenhæng. I Kirkerne saa mange herefter med tvivlende Blik op til de Helgenbilleder, paa hvis Ufejlbarehed de hidtil havde støt saa blindt.

En Dag trængte Menigheden ind i den fredelige danske Kirke og begyndte at sønderlaa Altene og rive Helgenbillederne ned fra Væggene. Men mange af dem var — heldigvis — forud bragt i Sikkerhed paa Kirkeloftet. Og der fik de Lov til at ligge, dækket af Aaringers Støv, til en Tid med mindre Lidenskab og større Sans for den Kunst, som de var Udtryk for, drog dem frem igen og gjorde dem til Museumsgenstande. Men meget sank i Grus for aldrig at rejse sig mere. Almanakforfatteren Niels Hellevad, som skrev paa Chr. IV's Tid, fortæller, at St. Laurentii Kirke i Roskilde blev fuldstændig nedrevet af Borgerne. Kirkegaarden blev udlagt til Torv, og som en særlig Forhaanelse anbragtes Byens Kag og Rettersted just paa det Sted, hvor det katolske Højalter før havde staaet. Denne Oplysning har siden ikke vundet stor Tiltro, men da man 1931 udgravede Kirketomten paa Torvet i Roskilde, blev Paastanden bekræftet.

Stort Begreb har Folk næppe haft om de nye Tanker, men saa meget forstod man af Luthers Lære, at man nu ikke længere behøvede at faste og følge de mange andre Bestemmelser om Afhold, som den katolske Kirke havde fordret. Og hvad Renæssancetidens Mennesker higede efter, var just Frihed til Udfoldelse paa alle Felter.

Begravelse under Kirkegulvet

Som en Storm gik Reformationen gennem Kirken. Klostrene forsvandt — men med dem forsvandt ogsaa den Fattigforsorg og det Hospitalsvæsen, som de alene trods al Forfald havde formidlet. Kongemagten og Adelen bemægtigede sig Kirkens Formue. Tilbage stod den danske Kirke, rensat, men fattig. Helgenbillederne var borte, Murene revnede, Taget forfaldent. Dog, Kirken var stadig det største og stateligste Hus i Staden, og saa søgte man Midler til at vedligeholde det ved at leje det ud. Degnen gav Timer i Katekismus herinde aarle Søndag Morgen. For en rimelig Betaling kunde Godtfolk leje Plads til Opbevaring af Varer eller Strandingsgods i Kirkerummet. Paa Markedsdage kunde man leje Stadeplads til Boder. Selv i saa fornemme Gudshuse som Frue Kirke i København og Domkirken i Ribe var der Stader, hvor man kunde købe Bøger og Viser. Ogsaa Sporten fik flere Steder sin Daab under Kirkehvelvinger. Tennispillets Forløber, jeu de paume, krævede en stor Hal; den havde man i Kirkeskibet.

Under Kirkens Pungenød kom man desuden ind paa at sælge saa mange Gravsteder under Gulvet, hvor det var finere at ligge end ude paa Kirkegaarden, at Ligene hobede sig op helt til Overfladen. Det gav ikke nogen behagelig Lugt, og den sporedes saa meget stærkere, som man ikke længere brugte Røgelse.

Meget betegnende for Forholdene skrev de efterlevende paa en Ligsten i Kolding Kirke:

Hør Læser! stat og lær, at du engang
skal flytte
Fra Verdens Bram og Pral i slig en Jorde-
Hytte,

Og skik dig saa, at skjønt dit Legem end
skal lugt
Dit Navn, som disse kand, dog bære yndig
Frugt.

Der klagedes Gang paa Gang over de giftige Dunster, der kunde staa som en blaa Taage i Rummet, — men Begravelser i Kirken blev ikke forbudt før 1805.

Før Reformationen kunde man komme og gaa, lytte til Messen eller forrette en lille Andagt. Nu skulde Præsten prædike, og man maatte blive, til han var færdig. Fra den Tid stammer de udskaarne Stolerader. Deres Indførelse havde den uforudsete og lidet heldige Følge, at der samtidig indførtes en streng Rangforordning i Menigheden. De fornemste og rigeste fik de forreste Pladser. I Forordningen indskærpedes det f. Eks., at hvis det skulde gaa tilbage for Gaardmandsfolk, saa de blev Husmænd, da maatte de vige fra Gaardenes Stolestand og flytte bagud i Kirken. Allerbagest i Skibet sad de uærlige Kæltringer paa en skarp Fjæl. Trods alle faste Regler førte Systemet alligevel ofte til Haandgemæng i Kirken og dertil hørende Retssager. Hovedreglen var forøvrigt, at Kvinderne skulde sidde tilvenstre og Mændene tilhøjre for Midtergangen. Endnu i 1940-erne var Stengulvet i Kirkens højre Side mørkere end i den venstre: et Minde om mange mandlige Generationers Skraaspyt... Den Dag, da Kønnene blandedes i Kirkens Stolerader, var der sket noget nyt ude i det danske Samfund. Men selv efter den Tid kunde man se kvindelige Kirkegængere, der kom alene til Kirke, ubevidst vælge sig Sæde tilvenstre for Gangen.

Ogsaa Prædikestolen var en af Reformationens Nyheder. Den ivrige Reformator Bi-

*I Missionens første Aaringer over-
terede dens Tilhængere stadig ef-
ter troende Medarbejdere. En
Annonce i Missionstidende i 1899
lød: »En hellig Skomagersvend
— godt indarbejdet i Damearbej-
de — kan strax faa Plads hos
Skomager Elias Andersen i Hol-
bæk.« Den gav Tegneren Wivel
Stof til hosstaaende Karrikatur.*

*Paa adskillige ældre Herrers Maver kunde man endnu i 1940'erne
se Frugtbarhedstegnet: Hesteskoen anbragt.*

*Agern beskytter mod Lynnedslag
og lignende ondt. — Og er derfor
særdeles virksomme Amuletter
paa en Paraply.*

Oprindelig dyppedes de smaa Børn helt ned i Granitdøbefonten. Men paa Renæssancetiden lagde man et af de dengang nymodens Vandfade ovenpaa Fonten. Og derved blev det siden. Her gøres Daabsfadet klar til en ny Verdensborger.

Bruden med Biedermeierbuketten fra 1859

Buketten bandtes nu anderledes, men Brudedragten med det symbolske Slør, Kransen og Ringen er de samme i 1943. Om de forskellige Amuleters Betydning: se Teksten.

Fra sorte Kister gik man over til lyse og tilsidst helt hvide. Man begyndte med at lægge en enkelt Blomst paa Laaget — senere dækkedes næsten hele Kirkegulvet med Kranse — »Et Væld af Kranse«, som der uvægerligt stod i Begravelsesreferaterne.

Det nye Præstesprog

skop Peder Palladius udstedte følgende Vejledning: »Prædikestolen skal ikke være en Bogstol eller en Hivgippe. Den skal være dejligt opbygget hos den søndre Side af Kirken. Alle skal vende dennem imod Prædikestolen og ikke saa skændeligen sidde og vende deres Røv (med Forlov sagt) til deres Sognepræst, som somme grove og ufornumstige Bønder pleje at gøre. Kan en Almue hver især forsørge sig og sine med Stolestader udi Kirken, da maa de jo alle tænke til at lade Vorherre Jesus ogsaa faa sin Stol vel opbygget eller opmuret af de odelagte Altere, som saa mange nu findes alle Vegne i Kirker«.

Den nye Tids Præster talte dansk, og de førte et folkeligt Frisprog, som alle kunde forstaa, ikke mindst, naar det gjaldt at prise Ægteskabet, som Luther havde ladet komme til Hæder og Værdighed. F. Eks. kunde Dagens Tekst lyde som saa: »Kierlighed gør stærk, den oplyffter baade Skjorte og Særk«. Ogsaa naar der tordnedes mod Troldkarle og Hekse, forstod Prælaterne at holde Tilhørerne vaagne. Men ellers kneb det. Man manglede veluddannede reformerte Præster, og det bedre ikke Prædikerne, da det fra højeste Sted indskærpedes, at den samme Udlægning burde gentages saa ofte, at den ret kunde fæstne sig i Tilhørernes Sind. Nogle Steder blev det fornødent at lade Vægtene gaa rundt og vække de indslumrede med Stokkestød. Mange Øjne fulgte længselsfuldt Sandets Fald i Timeglasset. Andre stimulerede sig ved at betragte den sorte Tavle med Navnene paa de Medborgere, der havde faaet Børn udenfor Ægteskabet eller levede ufordrageligt med deres Ægtefæller. Nogle søgte Næring for de religiøse Forestillinger ved at iagttage de

gamle Kalkmalerier, hvor Jesus og Apostlene udførte deres Gerninger iført moderne Dragter, og hvor Djævle med lange Haler førte Syndere til Helvede. Men da Gejstligheden forstod, at disse Billeder kunde aflede Tankerne fra Ordets Forkyndelse, blev de pludselig overkalkede. I Aarhundreder forblev de skjulte, indtil man omsider atter begyndte at drage dem frem fra Glemselen — med Møje og Besvær. Flere Steder maatte man dog dække dem igen, fordi de fandtes at være uanstændige.

Men naar Salmesangen lød, vaagnede alle. Vel klang den ikke saa skolet som før, men mere kraftfuldt og folkeligt, for nu sang man paa Modersmaalet. Menigheden fik Sange som: »Vor Gud han er saa fast en Borg« og »Et Barn er født i Betlehem«, hvis Strofer blev ved at lyde gennem Aarhundreder under de gamle Hvælvinger. Ogsaa Bibelen blev oversat. Fra nu af kunde Menigmand selv læse den hellige Skrift, — hvis han da kunde læse.

Over de smaa Syndere havde Præsterne Magt, de kunde vises bort fra Altergangen eller skrives paa den sorte Tavle, men de store kunde man ikke saa let knægte, selv med Bibelens Ord. For Alteret i Skanderborg Slotskirke maatte Præsten vie Frederik IV til den purunge Anna Sophie Reventlow, som han lige havde bortført fra Clausholm — til venstre Haand, desformedelst, at Majestæten allerede havde en Dronning; men uden Hensyn til, at der var Dødsstraf for Bigami i de Dage. Just under den samme Fr. IV gik en ny Fromhedsbølge gennem Kirken: Pietismen.

I 1670 begyndte Præsten Spener i Frankfurt at holde gudelige Forsamlinger i sit Hjem, saakaldte Collegia pietatis, som vakte

Gabestok for at skulke fra Kirke

stor Opsigt og gav Deltagerne Spottenavnet Pietister: de fromme. Spener lærte, at man i Stedet for de ydre Forskrifter skulde lægge hele Vægten paa at være vakt og føre et fromt Levned. Guds frygt skulde vise sig i Gerning. I Danmark vakte Pietismen Frederik IVs levende Interesse. Han oprettede et Missionskollegium, og ud fra Tanken om de gode Gerningers og den personlige Paa-virknings Betydning, lod han opføre 240 Skoler med Religion som Hovedfag paa Kronens Ryttergodser i 1721, grundlagde Vajsenhuset i 1727 og udstedte kort før sin Død en Forordning, der under Trusler om Mulkter og Gabestok indskærpede tvungen Kirkegang om Søndagen. Nogle blev dybt grebne af Bevægelsen, og følte Trang til at staa frem og bekende og hverve andre Sjæle. I Horsens begyndte en ung Pige ved Navn Dorotea Maria Piil at holde gudelige Forsamlinger. At en Kvinde talte i en Forsamling havde man aldrig hørt om før, det vakte voldsom Opsigt og Forargelse, og Pøblen stormede hendes Hus. Provsten kaldte hende til sig og forlangte en Redegørelse for hendes Hensigter, men da de var redelige nok, fik hun Lov at slippe for videre Tiltale. Ganske tilsvarende Episoder fandt Sted i Aalborg og flere andre Købstæder. Men snart var Pietismen den officielle Statsgaranterede Religionsform. Chr. VI og Sophie Magdalene var endnu mere pietistiske end Frederik IV og lagde fromme Baand paa alt Forlystelseliv, mens de til Gengæld tillod gudelige Forsamlinger, naar de ikke var for lange og i Forvejen anmeldte for Præsten. Pietismen havde den gunstige Virkning, at dens Krav om en personlig Indsats fik Filantropien til at blomstre op, og at dens Tanke om det person-

lige Moments Betydning i Opdragelsen forbedrede Skoleundervisningen. Modersmaal og Realfag fik en mere fremskudt Stilling, men den religiøse Side af Opdragelsen blev vist samtidig helt overvældende og resulterede, i 1736, i Indførelsen af Konfirmationen. 14—15-aarige Børn skulde nu staa frem og bevidne, at de havde den rette Overbevisning. Det voldte nogen Ængstelse, at Drengene og Piger samtidig deltog i Undervisningen til Konfirmationen. Pietisterne nærrede en almindelig Frygt for at lade de to Køn mødes frit, om det saa var hos Præsten eller i Kirken. Det vakte Forargelse, at Mænd og Kvinder sad imellem hinanden, naar Biskop Balle holdt Bibellæsninger om Aftenen. Som et Udtryk for Formodningen om, hvad der kunde ske, mens Biskoppen talte, udsendtes et Kobberstik, hvorpaa man saa en gammel Dame pludselig tænde en Blændlygte og afsløre et elskende Par... Men Konfirmationsundervisningen kom til at bane Vej for Fællesundervisningen i Skolerne.

I ca. 100 Aar herskede Pietismen i den danske Kirke. Men i Mellemtiden gjorde en ny Bevægelse sig gældende ude i Verden. Ved Newtons Paavisning af, at hele Universet var underkastet faste Naturlove, svækkedes Troen paa en Guds Indgriben i Menneskelivet. Og den Forestilling bredte sig, at Menneskene burde leve Livet og indrette Samfundet efter hvad den saakaldte sunde Menneskefornuft tilskyndede, og ikke efter Bud, der sagdes at stamme fra en Gud. I England opstod Udtrykket og Begrebet Fritænker. I Frankrig førte denne Anskuelse til, at mange vendte sig mod Konge- og Kirkemagten, der byggede deres Autoritet paa den Forestilling, at de var

Kundskab om den menneskelige Aands Vildfarelser

indstiftede af Gud. Og fra Frankrig bredtes over hele Verden Voltaires Feltraab mod Kirken, knus den: *Ecrasez l'infame!* I denne Tid, som senere er kaldt Oplysningstiden, udskiftede mange Godtfolk deres Kristus- eller Mariabilleder med Buster af Rousseau eller Voltaire. Indenfor Kirken medførte de nye Anskuelser, at man prøvede paa ligesom Newton overfor Universet, at anlægge rationelle Synspunkter overfor Bibels Beretninger. Man søgte at forklare Miraklerne, og naar det ikke kunde lade sig gøre, afviste man dem som en forkert Opfattelse eller Gengivelse af den paagældende Fortælling. En af Oplysningstidens førende Præster i Tyskland, Pastor Schulz fra Berlin, prædikede om Underne i det nye Testamente efter Dispositionen: 1) Denne Historie er ikke sand, 2) hvis det var Tilfældet, saa havde den heller ingen Interesse for os! Ratio: Fornuft eller Forstand var alt. Rationalisterne spurgte kun om, hvad der tjente til Gavn og Nytte for Menneskeslægten. Religionen havde kun Betydning, for saa vidt som den tjente til Slægtens Forbedring. Den Generation af Præster, der nu rykkede frem paa danske Prædikestole og talte om Fornuften som den højeste Domstol, forstod at indflette nyttige Raad om Kartoffeldyrkning og det forstandige i at købe dansk Arbejde i deres Prædikener. Fra pietistisk Sværmeri med Salmesang, ustandselige Bønner og Bibelsprog gik Præsterne, ogsaa i Privatlivet, over til en mere blufærdig, ofte ganske verdslig, undertiden ogsaa munter Holdning. Ingemann fortæller i sine Erindringer fra Faderens Præstegaard, at man næsten aldrig hørte Salmer eller Bibelsprog udenfor Kirken, hyppigt derimod muntre Sange. Og Pastor Brøndsteds

Datter fortæller om Præstegaarden i Varde, at det ikke var Skik at tale om Religionen til daglig. Der var ogsaa Folk i Danmark, som blindt fulgte Feltraabet fra Frankrig. Bibliotekaren, Professor Rasmus Nyerup, foreslog, at det teologiske Fakultet skulde nedlægges og i Stedet anbringes som en særlig Afdeling under det historiske, — der burde hedde »Kundskab om den menneskelige Aands Vildfarelser«. I den Periode, hvor Pietismen veg for Rationalismen, blev Djævelbesværgelsen ved Daaben og Straffen for ikke at gaa til Alters ophævede, men Religionsfrihed indførtes først med Grundloven af 1849, idet det dog stadig hed: »Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten«. Nogle fandt denne Statsautorisation af et bestemt aandeligt Syn aldeles forkastelig. Men der skete ingen Ændring, heller ikke ved Grundlovsforandringen i 1915.

I den brede Befolkning, som i det store og hele næppe havde været dybere berørt under nogen af Bevægelserne, ytrede Holdningen overfor Kirken sig i en tiltagende Ligegyldighed. Fuldmægtig Rasmus Nielsen fortæller om Forholdene i 1840-erne:

»Den Maade, hvorpaa Aarhusianerne opfattede Religionen, var ikke meget bevendt. Man havde sin christelige Tro, saaledes, som den i Skoletiden var En indbanket gennem Balles Lærebog. Man kunde en hel Del Skriftsteder og Forklaringer udenad paa Remse. Man gik et passende Antal Gange om Aaret i Kirke og til Alters. Det var nu høist forskjelligt. Nogle kom meget ofte, andre sjældnere. Men man tænkte ikke meget over Religionens Problemer. Ligesaa lidt som man tænkte synderligt over Politik, men lod Regjeringen om det, ligesaa lidt tænkte man

Kirkelige Anstandsregler

paa Religionen, men lod Gejstligheden om det. Enkelte Undtagelser fandtes vel, men officielt dyrkede man kun den officielle Christendom efter den officielle Recept. Man var og ansaa sig ogsaa for at være et christeligt, gudfrygtigt Menneske, men hertil hørte ogsaa, at man ikke gjorde Opposition. Gudstjenesten og de kirkelige Handlinger gik deres reglmæssige Gang som et vigtigt Led i det hele Maskineri. Byens Præster, der alle nød den største Anseelse, havde ikke vanskelige Opgaver at løse.«

Kirkegangen var for mange kun en Paradeforestilling. Om de rette Folder, hvori Bedsteborgeren burde lægge sine Træk ved denne Lejlighed, hed det i Haandbogen for den gode Tone: »Ikkun et i høi Grad let-sindigt og lastefuldt, Menneske vil lade Blikket svæve frækt omkring; lægge en uanstændig og usømmelig Adfærd for Dagen, ved larmende at indtage sin Plads, ved, under Gudstjenesten, at tillade sig dristige, ublue Stillinger og Gebærder og fripostige Bevægelser; styrre Naboen i sin Andagt, ved at fortælle Nyheder, eller meddele sine Bemærkninger; eller hendrømme den korte Tid, en religiøs Handling varer, i sød Slummer. Den ædeldannede Mand derimod føler den uendelige Afstand mellem sin korte Tilværelse og den umaadelige Evighed; sin Ubedydelighed i Sammenligning med det store Verdensrum og sammes almægtige Skaber. Til ham opløfter hans Aand sig i Ydmyghed og Tilbedelse. Trukket tilbage fra ydre Omgivelser, og beskuende sig selv, er hans Tanke blot henvendt paa det Guddommelige, det Evige! og i denne himmelske Sands er enhver Adspredelse ham høist ufordragelig. Ei i smudsige Klæder; men heller ikke i yppig Flitterstads; eller i Rigdommens

Pomp, fremstiller han sig til religiøse Handlinger; men et beskedent, anstændigt Klædebon omgiver det dødelige Legeme. Enhver Stilling og Bevægelse udviser Ærefrygt mod det Himmelske; derfor er Blikket nedslaaet og beskedent, Legemets Bevægelser er blide, og Hilsenerne til andre Personer i Nærheden korte, simple og venlige. — Complimenterne ved religiøse Sammenkomster maae ikke have den Frihed, som følger med Spadseregangens, Skuespilhusets, Selskabets Complimenter. — Bekjendte, der ere i længere Afstand fra ham, blive enten slet ikke hilsede, eller dog blot neppe mærkeligt; for det Meste med et lidet, blidt Buk, da det er den Samvittighedsfulde en hellig Pligt, at forebygge enhver Forstyrrelse i Andres Andagt.«

Kirkegaarden, som man engang var gaaet gysende udenom, betragtedes nu som en offentlig Forlystelsespark. Sommersøndage havde Smaaborgerne for Skik at tage paa Udflugt til de dødes Have, som H. C. Andersen kaldte den, brede Dug over de flade Ligsten og fremsatte Madkurvenes Spise- og Drikkevarer paa dem. Og bag Plankeværket, hvor Graveren kastede de opgravede Skeletter (der skulde tjene det for en nyttig Borger saa tiltalende Øjemed at forvandles til Benmel i en Mølle) gik Drengene og morede sig med at trække Tænderne ud af Kranierne. Det blev fornødent at udstede Forbud imod, at Kirkegaarden blev anvendt som Legeplads for Børn og Spisested for Voksne.

En skønne Dag faldt en Sten i det slumrende Vand. En ung Mand raabte, saa det rungede gennem Kirken: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?« ... Paavirket af Romantikerne tog Grundtvig Kampen op mod Rationalismen. For ham var hverken

Grundtvigianisme og Indremission

Nyttemoral eller Dogmer, men Indlevelsen, selve den religiøse Flamme, Hovedsagen — Trosbekendelsen Kristendommens Kærne. Hans Modgang opfattedes af mange som noget personligt: Menigmands Afmagt overfor Autoriteterne. Og i Medgangens Aar blev han dansk Kirkes og dansk Folkelivs store Skikkelse, der atter gav Ordene og Salmesangen Liv. Hans Tale og Skrift fængede i talrige Sind og skabte et Livssyn, som man i Modsætning til Pietismen kaldte den glade Kristendom. Grundtvigianske Foredragsholdere med store Hatte og Slips begyndte at berejse Landet for at vække Folket med levende Ord — som det hed i Modsætning til de Lærdes Skriftsprog — til Medleven i Religion, Traditioner og Fortid. Af al denne Bragesnak, som akademiske Kredse med medlidende Foragt kaldte det, udgik den mægtigste folkelige Bevægelse, Danmark endnu havde set, i Skikkelse af Højskolerne.

I Mellemtiden var Pietismen ved at vende tilbage. Paa et Kirkemøde i Wittenberg i 1848 stod en Mand ved Navn Wichern frem og erklærede, at der var saa mange ikke-kristne indenfor Kristenheden, at det var paa Tide at gøre noget for at hindre deres Fortabelse. Man burde, ligesom de første Apostle, drage ud mellem Menneskene og missionere. Det var Starten til en storstilet Lægmandsbevægelse. Optaget af lignende Tanker samledes en Kreds af jævne Folk med Smeden Jens Larsen som Hovedmand sig i 1853 i Ordrup ved Ringsted. De dannede en Sammenslutning, men den blev hurtigt splittet af modstridende Meninger, og paa et Møde i Stenlille i 1861 besluttede man at opløse den igen. Her var imidlertid en ny Mand tilstede for første Gang: Præsten Vilh. Beck. Han traadte ind i Bestyrel-

sen for en Nydannelse, kaldet Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark. I 1865 dannedes en tilsvarende Forening i København, i 1875 Kristelig Forening for unge Mænd, i 1892 K. F. U. K. Og Missionærer og Kolportører med Vilh. Beck i Spidsen drog ud over Landet for at vække de sløve Masser til et nyt kristeligt Liv og om muligt omvende de livsglade Grundtvigianere til større Alvor. Navnlig Vilh. Beck, der blev Formand i 1881, forstod at tromme Folk sammen til vældige Vækkelsesmøder og skabe Uro i Sjælene med sine malende Billeder af Himmel og Helvede. Indremissionen vandt mange Tilhængere, ogsaa indenfor Kirkens Rammer, og Præster og Lægmand gik ind i Missionsgerningen.

Den nye Bevægelses Tilhængere kaldte sig »de hellige« og vendte sig i skarp Fordømmelse mod andre Retninger og mod alle, som i deres Øjne førte et syndefuldt Liv. De fordømte Dans, løssluppen Lystighed, Kortspil men ogsaa adskillige kulturelle Rørelser som f. Eks. Teater. Hvor omfattende Syndsbegrebet var for nogle, fremgik f. Eks. af en Annonce — Bladet har formentlig ikke villet optage Indlægget gratis — i Vesthimmerlands Avis: »Mon der er ret mange Forældre, der vil lade deres Børn lege med Djævelspil, naar de betænker, at de har ladet dem døbe til at forsage Djævelen og alle hans Gerninger og alt hans Væsen. Er der ingen, der vil tage til Orde mod dette gyselige Spil? — Søren Kjærsgaard«.

Missionsfolkene mente, at Tiden her paa Jorden var saa knapt tilmaalt, at al Energi maatte koncentreres om »det ene fornødne«. Men de viste sig samtidig som særdeles driftige og dygtige Borgere. Et enestaaende Sammenhold gav dem Styrke. De støttede

Det nye Verdensbillede

hinanden ved fortrinsvis at handle i Forretninger, hvis Indehavere ogsaa tilhørte Missionen, og de forlangte, at de Folk, som de antog i deres Tjeneste, skulde være af samme Overbevisning som de selv. Naar de averterede, var det efter »en troende« eller »en hellig Medarbejder«. En Annonce i Missionstidende i 1899 lød saaledes: »En hellig Skomagersvend — godt indarbejdet i Damarbejde kan strax faa Plads hos Skomager Elias Andersen i Holbæk«. Den gav Vittighedstegneren Wivel Anledning til en noget ondskafuld Tegning, hvor man saa en englebevinget Skomagersvend med himmelvendte Øjne beskæftiget med Maaltagning af en Dames veludviklede Smalben. Latteren ruede Landet over — udenfor Missionskredse. Den almindelige jævne Borger var nærmest bange for Missionsfolkene, maaske foruroligedes Samvittigheden ogsaa af den megen Talen om de frygtelige Pinsler, der ventede Syndere i det gloende Helvede.

Noget Hældøeri gav Bevægelsen uundgaeligt Anledning til. Vilh. Beck var klar over det og rede til at at slaa det ned, naar det ytre sig altfor iøjnefaldende. Det fortælles fra et af hans Missionsmøder i Middelby, at han paa Gaden mødte en lille gudhengiven Skrædder, der hørte til Byens hellige. Han standsede Missionshøvdingen og klagede med Hovedet paa Skakke: »Aah, jeg er en stor Synder, Hr. Beck!« »Hvad har du da gjort?« spurgte Pastor Beck strengt. »Aah,« stønnede Skrædderen, »jeg har begaaet Synd imod den Helligaand, Hr. Bek.« Da skal Vilh. Beck have svaret, ret i Morten Luthers Aand og Tone: »Du, din Lort, nej det skal der anderledes Karle til.«

500 Missionshuse skød op Landet over, hver By fik sin store, i Reglen særdeles kri-

gerisk udseende K. F. U. M.- eller K.-Højborg, Missionsfolket fulgte Grundtvigianernes Eksempel og skabte Højskoler, anlagde endog to Gymnasier. Overalt saa man Ungdom, der markerede deres missionske Indstilling ved at bære blaa Emblemer i Knaphullerne: K. F. U. K.-Mærket.

Men trods al Aktivitet fra Kirkens og de religiøse Bevægelses Side klagedes der i det ny Aarhundrede over LigeGYldighed overfor Kirken og efter 1918 over en stigende Irreligiositet.

I Kirkens Barndom troede man, at Jorden og Menneskeheden var Verdens Midtpunkt, senere blev det Solen. Ogsaa det Synspunkt maatte man forlade under høj Protest fra Kirkens Side. Saa slog man sig tiltaals med, at Æteren var det faste: at man kunde sige, om noget var i Ro eller i Uro i dets Forhold til Æteren. Nu opstod Matematikeren, Fysikeren og Filosofen Einstein og tvang tænkende Mennesker til at opgive ogsaa Æteren som det absolutte Maal for, om noget var i Ro eller i Bevægelse. Saaledes maatte den kritiske Tænkning efterhaanden opgive alle de faste Holdepunkter, under stadig Protest fra Kirken, indtil man nu var havnet i den rene Relativisme. Paa samme Maade var det ved at gaa med det moralske Verdensbillede. Selv om Trangen til at have et Staasted her var endnu stærkere, og selv om Modstanden fra dogmatisk Side her var endnu mere forbitret, gik Udviklingen mere og mere i Retning af et objektivt Syn. Man var ved at opgive Troen paa et absolut Udgangspunkt som Maalestok for menneskelige Handlinger, som Grundlag for en absolut Moral, en absolut Ret og Retfærdighed. Alt begyndte at flyde og svæve ...

En Trusel mod Folkekirken

I den højere Skole doceredes samtidig den statsautoriserede Religions teologiske Livsanskuelse og den moderne Videnskabs biologiske: dels Bibelens Lære om, at Mennesket var skabt fikst og færdigt af Gud, dels Darwins om, at det møjsommeligt var udviklet fra de laveststaaende Dyrs Stade. Religionslæreren lærte, at man maatte sætte hele sin frie Vilje ind paa at blive frelst, Naturhistorielæreren docerede, at det nu var fastslaaet, at Mennesket var et temmelig viljeløst Produkt af nedarvede Egenskaber.

Jeg har talt med mange unge Gymnasister, der var fortvivlede over den Splittelse de modstridende Synspunkter vakte i deres Sind.

Atter lød Røster, der ligesom Nyerup krævede Religionen henlagt under Historietimerne, om ikke under Kundskab om den menneskelige Aands Vildfarelser, saa dog under Oldtidskundskab. Og fra kommunistisk Side hed det i et Manifest: »At det kongelige Universitet ogsaa har et Fakultet, hvor Kristendommen doceres som Videnskab og sidestilles med Bohrs Atomteori, er et Symbol paa Landets primitive Kultur«.

I jævne Kredse kunde man høre, at Præsterne var Kapitalismens og Krigens Forbundsfæller, og at Kirkens Passivitet over for den sociale Nød forhalede tiltrængte Reforme. Det toges som en Bekræftelse herpaa og vakte voldsomt Røre, da Folketingsmand, Pastor Hans Thyge Jacobsen erklærede i Rigsdagen, at han ikke kunde stemme for Forslaget om en midlertidig Hjælp til de arbejdsløse. Socialdemokraten J. P. Nielsen svarede ikke blot med en Protest, men ogsaa med en Trusel: »Det er typisk,« erklærede han, »at hver Gang en konservativ Præst

tager Ordet om Arbejdsløshed, betyder det en Knytnæve mod Arbejderne. Hvis Præsterne bliver ved paa denne Maade, vil jeg henstille til Arbejderne at overveje en samlet Udmeldelse af Folkekirken, saa Præsterne kan blive arbejdsløse.« Den vrede Arbejderfører føjede endog til denne alvorlige Trusel sin Formodning om, at »dette maa-ske vilde hjælpe paa Præsternes Kristentro«. Nogen Masseudmeldelse af Folkekirken, der vilde have unddraget Statskirken det vante Tilskud gennem Kirkeskatten, kom det dog ikke til. Folk blev i Kirken, men gjorde stadig mindre Brug af den. Flere og flere blev viet og begravet paa »borgerlig« Vis uden gejstlig Medvirkning. Og flere og flere lod deres Børn gaa til en saakaldt borgerlig Konfirmation (for at de stakkels unge ikke skulde gaa Glip af Gaverne) i Stedet for at lade dem underkaste sig den sædvanlige Bestyrkelse i Troen. Men de meldte sig altsaa ikke ud — af Ladhed eller af Frygt for det afgørende Skridt. Et Skøn over Tilknytningen til Kirken kunde man faktisk kun danne sig ved at undersøge, hvor mange der virkelig tog Del i Kirkens Liv, nemlig ved at gaa til Alters! Ved en foretagen Opgørelse viste der sig at være godt 1 Million Alterbesøg i Landets Kirker paa et Aar. Det vilde sige, at der hver Søndag gennemsnitlig havde været godt 20000 Medlemmer af Folkekirken til Alters — godt en halv Procent af samtlige Medlemmer. Selv om man fra-drog et rigeligt Antal ukonfirmerede Børn som ikke Altergængere, kunde man altsaa ikke regne med, at mere end ca. 1 af 100 af Folkekirkens Medlemmer gik til Alters. Resten tilhørte den store Flok af ligegyldige, som for en stor Del ikke havde andet med Kirken at gøre end at betale Kirkeskat,

Den Helligaand som Diktator

maaske lade sig vie der eller møde op for at hygge sig Juleaften.

Midt under denne religiøse Krise fandt nogle paa, at det maaske var en Idé at modernisere Kristendommen. Forbløffede Avislæsere erfarede pludselig, at der var startet en Bevægelse, som med et meget aktuelt Udtryk gik ud paa at »gøre den Helligaand til Diktator« . . . Den amerikanske Præst Frank Buchman var kommet til Oxford og havde der mødt det Slægtled af unge skeptiske Studenter, som havde sat de fleste af deres Idealer til under Indtryk af Verdenskrigen. Han prækede ikke for dem, hed det i Avisen, men han viste dem, hvorledes han selv var blevet forvandlet og havde fundet Lykken. Denne Mand talte om det absolutte, eller rettere flere Absolutter: ubetinget Redelighed, ubetinget Renhed, ubetinget Uselviskhed og ubetinget Kærlighed. Og han krævede, at man aabent skulde bekende enhver Synd. Resultatet skulde have været, at den ene efter den anden af Oxford-Studenterne lukkede sig op for ham og betroede ham alt. Gennem denne frivillige Bekendelse og Ydmygelse blev en stor Byrde taget fra dem, og de følte sig gennemstrømmet af en ny Kraft. Fra nu af levede de Livet i frimodig Forvisning om Guds Aands Førelse i alle Ting — og handlede derefter. Hver af Studenterne dannede en Gruppe om sig, hvert Medlem af Gruppen dannede en ny, og Bevægelsen bredte sig som en Løbeild over Landene. Overalt forvandlede Menneskene: gammel Gæld blev bragt ud af Verden, sønderknuste Ægteskaber helede, Fjender forsonede, Skattesnyderier tilstaaet. Nu var Oxfordaanden naaet til Danmark. Den skulde ikke forstaas som en ny Retning, men som en Inspiration. Helligaandens

Diktatur vilde gøre Arbejderen til en bedre Arbejder, Arbejdsgiveren til en bedre Arbejdsgiver, Grundtvigianeren til en bedre Grundtvigianer, Missionsmanden til en bedre Missionsmand. Og der var det mærkelige ved Oxford- eller Gruppebevægelsen, som den ogsaa kaldtes, at den bredte sig i Overklassen, i det velklædte Bourgeoisie, mens man jo hidtil var mere vant til at møde Vækkelsen i Træsko, Galocher og Bomuldskjole. Ondskabsfulde Københavnerne havde allerede døbt den Smoking-Kristendom.

Middelbys Møde med Oxford-Bevægelsen fandt Sted i 1934. Haandværkerforeningens store Sal var stopfuld af nysgerrige, da en aarhusiansk Ingeniør traadte frem og forklarede, hvordan han fra en udpræget Selskabsfugl var blevet livsforvandlet, efter at hans Kone havde ført ham ind i Gruppebevægelsen. Derpaa traadte hans Hustru, en elegant Dame, frem paa Tribunen og vidnede:

»Jeg var en Egoist over for Mand og Børn. Jeg sov længe om Morgenen og kerede mig ikke om, hvordan min Mand fik sit Morgenmaaltid. Jeg sundede mig til langt op paa Dagen, røg Cigaretter og syntes, jeg havde voldsom store Problemer med at forhindre, at mine tre Piger skulde blive som jeg. Jeg var meget kritisk, da jeg kom til det første Oxfordmøde, og tænkte, hvad alle disse uvedkommende skulde blandes ind i andre Menneskers Forhold for, men jeg har lært noget andet, nemlig at Gud har taget mine Synder og givet mig en ubegribelig Kærlighed til Mennesker. Da jeg først var blevet forvandlet, var der saa mange, jeg maatte gaa til og sige, at jeg havde gjort dem Uret. Jeg er tidligere Skuespillerinde, og jeg havde iscenesat et Stykke paa Tea-

Ikke mere Aftenbøn

tret. Jeg ventede en Buket Nelliker fra min Mand, og da Tæppet var faldet, og jeg skulde ind og bukke for Publikum, tog jeg en Buket Nelliker, der laa. Først bagefter opdagede jeg, at Buketten var til en anden af Damerne, men jeg vilde ikke sige til hende, at jeg havde taget fejl. Jeg gik med Blomsterne op i min Garderobe, godt gal paa mig selv. Saa blev jeg altsaa Oxford og skulde være fuldstændig ærlig, og den første, jeg opsøgte var den Dame, hvis Nelliker jeg havde taget. Jeg gik til hende og forklarede, hvordan det hang sammen, og hun svarede mig, at hun selv havde købt Nellikerne, for hun var saa bange for ikke at faa nogen!»

Selveste Mr. Buchman gik paa Verdens-tourné med en Skare omvendte Bekendere og kom ogsaa til Danmark. Han sagde Vittigheder og grinede meget, mens han gjorde rede for sit Gudsforhold. Den store brede Befolkning fandt ikke hans Smil tillidvækkende, og blandt oprigtig kristne var der adskillige, der spurgte sig selv, om hans Krav til Redelighed, Renhed, Uselvskhed og Kærlighed i Grunden var noget nyt — om de ikke var lige saa gamle som Kristendommen! Men mellem Velhavere, der ikke var tyngtet af megen Tænkning, men desto mere af gryende Bekymringer, vandt han Tilhængere. Tiden var fuld af Uro og Ængstelse. Alle ventede i nervøs Spænding en kommende Krig. Og trods al Irreligiøsitet var der nogle, som opdagede, at de ikke kunde klare sig uden, som det havde heddet hos Ibsen: et fast Punkt udenfor sig selv. Nogle fandt det i Oxfordbevægelsen, andre vendte sig til forskellige yderliggaaende politiske Bevægelser, der erklærede at have en stærk Fører. De vilde have et Staasted, hvordan det saa blev.

Oxfordbevægelsen bredte sig noget i Middeby mellem velstaaende Forretningsdrivende. Ogsaa de traadte frem og bekendte, men til Byens Skuffelse dog kun de mindste Synder ligesom Damen med Buketten. Man ventede forgæves en social Revolution ad den Vej. Ingen tilstod saa store Brøder, at de kom i Fængsel. Ingen gik saa vidt som Jesus, at de forlod deres Villaer og delte deres Rigdomme ud til de fattige. Derimod satte Bevægelsen, eller selve Tidens Trang til Hjælpsomhed, en smuk Frugt i Foreningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse, der virkelig formaaede at yde en praktisk Indsats i en trang Tid.

Enkelte oxfordprægede Præster prøvede at lægge større Glød i deres Fortolkning og finde lettere fattelige Udtryk for deres Budskab. Men Kirkernes Stolerader gabede stadig af Tomhed, og de gamle religiøse Skikke som f. Eks. Bordbønnen var næsten forsvundet fra Hjemmene. Paa et Møde fastslog Forstanderinden Lis Rømer: »Tusinder af danske Børn vokser i Dag op uden at lære at bede Aftenbøn. Børnene og de Unge er vokset op i Hjem, hvor Gud ikke kendes, hvor Ordet ingen Betydning mere har. Det er ikke nok, at vi erkender disse Tilstande. Der gøres meget for Ungdommen, men der burde gøres mere for denne Ungdoms Forældre, for det er Hjemmene, der er kommet til kort«. Kirken angav nu selv, at 90 pCt. af Befolkningen maatte anses for »kirkefjerne«. Paa Lolland-Falster skulde det være særlig galt. Biskop Ammundsen erklærede i en revsende Tale, at Befolkningen der endnu ikke havde taget mod Reformationens Frugter: »Hvis Hans Tavsens havde levet, vilde han ikke have haft den katolske Kirke at kæmpe imod, men den lolland-falsterske

Kirken maa reklamere

Befolkning. Man har her den bedste Samvittighed, naar man lader være med at gaa i Kirke, ja, det er endog saadan, at hvis én giver sig til at besøge Kirken flittigt, siger Folk: — Hvad er der nu galt med ham, hvad har han at sone?»

Med blandede Følelser læste Offentligheden om gejstlige Forsøg paa »at følge med Tiden«. En moderne Præst havde i sin Kvide faaet den Tanke, at Kirken burde reklamere. »Mange faar et Gys, naar de hører, at Kirken og Reklamen skulde arbejde sammen«, læste man og mange gøs virkelig ved Referatet af Pastor Paul Fr. Busks Foredrag i Dansk Reklame-Forening, der fortsatte: »Det er imidlertid dem, der kun kender Reklamen fra dens Lømmelalder. Een Ting er at reklamere for et Parti billige Underbukser, en anden at reklamere for, at Folk skal lade deres Børn vaccinere mod Difteritis. Paa samme Maade er det én Ting at rekla-

mere for et Vaskepulver, der gør Tøjet rent, og en anden Ting at reklamere for en Tro, der gør Sindet rent. Jeg kan derfor ikke se andet, end at vi fra Kirkens Side med god Samvittighed kan reklamere, da vi har noget at byde paa. Der er nemlig en Kløft mellem Kirke og Folk. Vi maa gøre os det klart, at Danskerne er indifferente over for Kirkens Budskab. Flere og flere Danskere siger om sig selv, at de er Hedninger. De erkender det Faktum, som Kirken saa nødig vil se i Øjnene«. — Reklamedirektøren Hr. Harlang tilsagde venligst sin Støtte til en Reklamekampagne, der kunde omvende Tidens Hedninger . . . Og var der noget Tidens Hedninger troede paa som paa en Gud, var det Reklamen. Gejstligheden bevarede Tilliden til Fremtiden. »Kirken har altid ligget paa Sygesengen,« sagde den, »men den dør aldrig.«

Den sorte Overtro

Langt ældre end Kristendommen er de gamle nordiske Forestillinger om Naturens Besjæling, Genfærd og onde Aander, som muligvis kunde formildes ved Ofre, og Kendskabet til de orientalske Stjernetydere og Troldmænds, de saakaldte Mageres, hemmelighedsfulde Midler til at forudsige Skæbnens Gang og til at tvinge Mennesker. Og disse dunkle Forestillinger levede videre i Sindenes Dyb. Naar Natten rugede over Land og By, og Mørket i Nødsfald kunde tvinges bort fra en snæver Kreds med

en Tyristik, naar hemmelighedsfulde Lyde lød fra Skorstene og Træer, fra knagende Trapper og sukkende Loftsbjælker, steg de urgamle Rædselsforestillinger op til Overfladen. Mørkerædslen befolkede Natten med Fantasifostre. Og naar man i Dagens Lys søgte Trøst i Kirken hos Gud den almægtige, saa og hørte man, at selv Verdens Skaber maatte kæmpe med Mørkets Fyrste og hans Slæng. Djævelpak med Horn og Haler tittede frem fra alle Kirkens Vægge. Troen var ligeligt præget af Guds frygt og af

Mørkets Magter

Djævle frygt. For at faa Lindring for den altid knugende Angst, var man altid rede til at straffe Djævelens Værk — dog helst paa andre. Det lod sig lettest gøre over for gamle og værgeløse. Og det var altid muligt at finde en Syndebuk, naar man saa sig godt om i Byen. Hvis en gammel Kone havde Ord for at »kunne mere end sit Fadervor« var hun uhjælpeligt udleveret til Mistanke. Kundskaber var i sig selv mistænkelige, navnlig hos en Kvinde.

Hekseprocesser havde længe raset rundt om i Europa under Inkvisitionen i den katolske Tid. Men i Danmark tog de først Fart med den større Trosiver og den nærmere Berøring med Tyskland, som Reformationen medførte.

Der var angstplagede Folk, saavel unge som gamle, men mest ældre urtekyndige Koner, som søgte Glemsel for den stadig truende Rædsel og Elendighed ved at bruge Bedøvelsesmidler. Et af dem var en Salve, hvortil Opskriften muligvis var nedarvet fra det hedenske Præsteskab i Oldtiden. Bestanddelene var Fedt af Menneskelig, helst udøbte Børn, Skarntydesaft, Galnebær og Bulmeurt. I disse giftige Planter findes Alkaloiderne Coniin, Atropin og Hyoscyamin. Det sidste har en lettende Indflydelse paa Aandedrættet og kunde i Forbindelse med den tilvejebragte Narkose let fremkalde Drømme, der gav en Fornemmelse af Flugt, de andre Stoffer bidrog til at fremkalde en seksuel Ophidselse. Det er intet Under, at en saadan narkotiserende og drømmefremkaldende Smørelse fik Navnet Heksesalve. Brugeren af den vaagnede op med en Følelse af at have gennemgaaet alle de Oplevelser, som man i Skumringstimen havde talt om hørte med til Heksesabbaten. Ud af den al-

mindelige Djævleangst, og maaske bygget paa dunkle Forestillinger om hemmelige Offeringer, havde man digtet en hel Legende om en Djævlekultus, der særlig var knyttet til Valborgnat og St. Hansnat, og som henlagdes til Bloksbjerg, Bjerget Brocken i Harzerbjergene, eller til Hekkenfeld, Hekla paa Island . . . En Forklaring om Brockens Brug i saa Henseende gaar ud paa, at Bjerget i hedensk Tid skulde have været Samlingsstedet under Foraarets store Offerfester. Sakserne havde kun taget Daaben af Frygt for Dødsstraf og hang stadig ved de gamle Guder. Da de imidlertid ikke mere aabenlyst kunde udøve deres Fædres Gudstjeneste, gjorde de det i Nattens Mørke. Formummet til Ukendelighed i skrækkelige Laser sneg de sig til Stedet. Og naar Vagtposterne, der skulde hindre de nyomvendte i at holde hemmelige Møder, øjnede disse Skikkelser i Mulmet, var de overbeviste om at se Spøgelser eller Hekse. Lignende Offerfester har muligvis ogsaa fundet Sted paa Hekla . . . Men nu blev disse Steder Skueplads for Sindets dunkleste Lyster. Her skete just det, som enhver i sit inderste Hjerte frygtede allermest for at komme til at gøre sig Skyld i: den store Gudsbespottelse. Man lod de onde Tanker flyve ad Hekkenfeld til . . . Overskrævs paa Koste, Høtyve, Bukke eller Hunde for Heksene op gennem Skorstenene og strøg afsted i et vildt Sus under Skyerne gennem Natten. For at skræmme dem, tændte Borgerne Blus paa Højene rundt om Byen. Men det hindrede ikke Farten mod det fjerne Maal.

Paa Festen modtoges Heksene af Djævelen, som sad paa en Trone. Nu blev de omdøbte og fik et til Heksemetier'en svarende Navn. Derpaa fulgte et prægtigt Gilde med herlige

Med Heksene paa Hekkenfeld

Spiser paa Guld- og Sølvtoj. Kun én Mangel havde Middagen, den mærkelige, som karakteriserer mange Drømmespiser: at der savnedes Salt. Bagefter hyldedes Djævelens Majestæt med Runddans, og hver enkelt traadte frem og kyssede hans Bag. — I Hverdagslivet mellem jævne Borgere spillede en Hentydning til et saadant Podex-Kys allerede dengang en Rolle i haanende Talemaader ... Orgiet endte med, at enhver af Deltagerne forlystede sig med sin Bole- eller Horedjævel. Inden Afrejsen fik Heksene endelig overrakt Pulvere til at anrette Ulykker med.

Naar man vaagnede, kunde man ikke skelne Drøm fra Virkelighed. Mange troede fuldt og fast, at de var Hekse, og Tvangstanken drev dem til at leve saa nær op til Forestillingen som muligt. Saaledes har ellers skikkelige tandløse Gamlinge, trodsende Nattens Mørke og Rædsel, sneget sig gennem den lille Bys Gader ad Bagveje uden om Byporten til Galgebakken for at lede efter underlige Urter som Alrunen, der var spiret af de hængtes Blod og Sæd, eller for at skære en Finger eller et Øre af et af de Tyveskrog, der dinglede i Galgen, for at have noget til at drive Trolddomskunster med. Og i Angst for deres Synd og den Straf, der truede, tryllede de Ondskab over de misundte og Magthaverne. Som en aandelig Smitte bredte de uhyggelige Hallucinationer sig fra Sind til Sind, men mest mellem Kvinder. Vel var der Heksemestre, men de var i Faatal. Forøvrigt adskilte de sig fra Heksene ved i Reglen at gaa sagligt til Værks. Mens Kvinderne intet forlangte til Gengæld for Drømmeorgierne med deres Horedjævel — den grufyldte Vellyst var Løn nok — forskrev Mændene sig til den Onde

med saglige Dokumenter, der gav dem Rettigheder til Gengæld for deres Underkastelse. I Fyns Bispearkiv opbevares et Brev, hvormed Skomager Christen Pedersen dér i Staden forskrev sig til den Onde Aar 1634. Kontrakten har denne Ordlyd:

»Giver jeg mig til Djævelen at være hans egen med Liv og Sjæl. Efterat Doctor Faustus blev Djævelens egen, saa maa jeg ogsaa blive hans. Og et Punkt skal Fanden love mig, at han vil lade sig til Syne, naar jeg vil, og hvad Skikkelse jeg hannem vil have. Saa lover jeg hannem til større Bestandighed og Vidne med mit eget Blod er skrevet og dermed forskriver mig til Djævelen, at være hans egen baade med Liv og Sjæl til evig Tid. Derudimod skal Aanden Fanden love mig 10 Penninge til Nødtørft, og saa tidt jeg dennem behov haver at bruge og komme paa Fode med min ganske Livstid, heller ogsaa til en bestemt Dag, at jeg ikke saa elendig lever. Vil Fanden holde mig dette fri, saa lover jeg hannem dette Løfte fri, at jeg aldrig vil vige fra dig, men blive hos dig evindeligt til evig Tid. Dette lover jeg, Christen Pederson, at holde Fanden, som forskrevet staar. Des til større Stadfæstning haver jeg dette med mit eget Blod skrevet. Christen Pederson med egen Haand. Og blev dette skrevet anden Dag S. Michaelis 1634«.

Folk, som blev syge eller forfulgt af uforklarlige Uheld, gav straks Hekseriet Skylden og saa sig om efter et Offer for at blive fri for Lidelsen. Og den mistænkte blev øjeblikkelig kaldt for Domstolen af den nidkære Øvrighed. Hvis Tilstaaelsen ikke faldt af sig selv, skred man til Torturen for at faa Tungen paa Gled. Man kunde ogsaa lade Mestermannen og hans Hjælpere undersøge,

Epidemisk Hysteri

om der ikke fandtes et saakaldt Heksemærke paa den sigtedes Krop, d. v. s. en anæstetisk Plet, som antoges at være fremkommet ved, at Djævelen havde mærket Kvinden med sin Finger paa dette Sted. En saadan Plet var absolut fældende Bevis. Bødlerne og deres Haandlangere havde stor Færdighed i at finde anæstetiske Pletter ved Hjælp af Naale. Den store Hyppighed, hvormed de forekom, er et talende Vidsnesbyrd om den frygtelige Rædsel, Menneskene levede i. Saadanne Pletter, der er ufølsomme for Smerter, er et Kendetegn paa Hysteri. Gennem Aarhundreder rasede Hysterien epidemisk.

Hvis hverken Eftersøgningen af Heksemærker eller Torturen gav noget Bevis, blev Heksen underkastet en Vandprøve. Den Anklagede blev klædt af, Hænder og Fødder blev bundet sammen overkors, højre Haand til venstre Fods store Taa, venstre Haand til højre Storetaa. Og nu blev Heksen kastet i Vandet med et Tov om Livet. Hvis Heksen sank tilbunds, var hun frikendt, men risikerede rigtignok at have mistet Livet, for hun blev halet op. Skyede Vandet hende, saa hun flød ovenpaa, var hun skyldig og blev halet op for senere at blive brændt paa Baalet.

Hver Søndag manede Præsterne til Iver i Jagten paa Djævelen og hans Hjælper. Henrykt over Fremgangen udraabte Peder Palladius: »Troldkvinderne faar nu deres rette Løn. De kunne nu ikke længer bare sig i denne Evangelii lyse Dag. De faar nu en Verdsens Skam. Af Verden med dem. Det er og deres fortjente Løn. Man brændte jo lidt tilforn en Hob af dem udi Malmø, udi Kjøge og andensteds; og hører vi til, at der sidder atter en Hob greben i Malmø og skulle brændes. Udi Jylland og Smaalande-

ne er man paa Jagt efter dem som efter Ulve, saa der blev nu nylig og brændt paa Als og paa de andre smaa omliggende Lande henved 52 Troldkvinder; den ene røber den anden, saa at de følges ad hen til hin Verden.«

I mange Købstæder bredte Sygdommen sig som Besættelser, der angreb hele Husstande. Paa Hotel Prinsen i Køge sidder en Indskrift i Muren ud til Gaden, der minder om, hvorledes Hysterien engang har raset paa dette Sted: »Kjøge Huskors huserede her 1608—15.« Dengang laa Kræmmer Hans Bartskiærs Hus her paa Hjørnet af Nørregade og Torvet. Og her opstod en Huseren, som næppe har adskilt sig fra lignende Epidemier i andre Købstæder, men som er bedre belyst, idet Kræmmerens Kone Anna Bartskiær har efterladt en Beskrivelse deraf under Titlen: »Et forfærdeligt Huskors, eller en sandfærdig Beretning om en gruelig Fristelse, som tvende fromme Ægtefolk i Kjøge for nogen rum Tid siden har været plagede med.« Skønt skrevet af højst ukyndig Haand, er det dog en oplysende Journal over en epidemisk Hysteri's Forløb! Man begynder med at høre mærkelige Lyde i Huset og med at se fantastiske Skygger og Skikkelser, der udlægges som Djævelen i Dyreham. Nogle af Husbeboerne faar voldsomme nervøse Ansigtstrækninger og Kramper, der ryster deres Senge, saa stærke Mænd ikke kan holde dem fast. Den 12-aarige Jacob, som er i Slægt med Kræmmeren og bor hos Familien, bliver direkte besat af Djævelen. Lidt efter lidt angribes ikke blot alle Husbeboerne, men ogsaa tilfældige Besøgende af Hysterien og kommer til at lide af Kramper, Hørelses- og Synshallucinationer. Præster bliver tilkaldt og forsøger at drive den

Stakkels Maren Spliid

Onde ud af den stakkels sindsforvirrede Dreng. Men Djævelen taler ud af Knægtens Mund og forhaaner de Gejstlige og deres Bibler ... Angsten iler gennem Gaderne. Opskræmte Medborgere trænger ind paa Hans Bartskiær for at faa ham til at ransage sin Hukommelse — om han da ikke kan tænke sig nogen, der vil ham ondt, som kunde være Djævelens Haandlanger i denne Sag? Langt om længe mindes Kræmmeren, at han jo havde fornærmet Johanne Thomsen ved at købe et Hus, som hun engang vilde have haft. Aldrig saa snart har han nævnt Navnet, før Myndighederne griber den mistænkte, og under Forhøret tilstaar hun ikke blot alt, men angiver tilmed en hel Række andre Kvinder i Byen som medskyldige. Seksten Borgerinder udi Køge dømtes »fra Liv, paa Baal og Brand, til Høj og hedensk Jord.« Det lykkedes den ene at flygte, men de andre blev brændt, — og først da Baalene døde hen, faldt der Ro over Sindene.

Ogsaa Ribe har en Mindeplade, der fortæller om et af de mange Ofre for Hysterien og Kvindeforfølgelserne. Den angiver Stedet, hvor Maren Spliid levede — i Ro og Ubemærkethed indtil 1637. Men det Aar hændte det en Dag, at Ripenseren Dirik Harman blev syg og opkastede en mærkelig Masse, som efter Naboernes Udsagn løb rundt i Potten, som om den var levende. Synet deraf virkede saa stærkt paa Dirik, at han først blev stum og siden lam. Og da han nu begyndte at gruble over Aarsagerne til sin Sygdom, kom han i Tanker om, at Værtshusholderen og Skrædderen Laurids Sørensen Spliids Kone Maren en Dag under et Skænderi havde lovet ham al Landsens Ulykker. Det var ganske vist 13 Aar siden,

men den stakkels Mand fandt det ikke urimeligt, at Sygen kunde tage saa lang Tid om at slaa ud. Saa blev Maren Spliid hentet over paa Raadhuset, hvor hun blev indsat i Troldkonernes Kammer ved Siden af Finkeburet nede i Dybet. Med passende Mellemrum blev hun behandlet af Bødlen og dernæst draget op og stedt for Dommerne, der sad ved den svinelæderbetrukne Plade paa Danmarks ældste Retsbord, — som findes paa Raadhuset endnu. Retfærdigheden arbejdede med Sagen i samfulde fire Aar og tog de skrappeste Hjælpemidler i Brug; men da var der heller ikke Skygge af Tvivl tilbage hos nogen, — end ikke hos den arme Maren Spliid selv — om, at hun var en Heks, der havde gjort sig fortjent til Baalet. Hun blev brændt i 1641.

I Slutningen af Aarhundredet aftog Hekseforfølgelserne; men endnu 1693 dømte Højesteret to falsterske Kvinder til Baalet ...

*

Der kom mere Lys i Stjerne — og i Sindene. Læsekunsten bredte sig. Kendskabet til Naturmagterne udvidedes. Kirken mistede sin Stormagt. Djævelen var for mange kun en komisk Figur. Men i Sindenes Dyb levede Overtroen stadig. I 1817 udgav H. C. Ørsted, Elektromagnetismens Opdager, et lille Skrift, hvori han slog til Lyd for Anvendelsen af dansk Frugt til Fremstilling af Vin. Ørsted var paa det Tidspunkt Professor ved Universitetet og delagtig i sin Tids højeste Danelse, — men advarer ikke desto mindre i sin saglige Anvisning paa Vinens Fremstilling imod at stikke den om ved Fuldmaane eller naar det er Nordenvind!

Midt paa 1800-Tallet bar adskillige Men-

Bank under Bordet

nesker endnu Talismaner: skrevne Trylleformularer paa sig. Under Treaarskrigen 1848—50 skrev en Soldat Tryllesedler for Betaling til Kammeraterne. Hans hemmelighedsfulde Formularer skulde beskytte mod Skud: »I Krigen jeg nu skal gaa for mine Fjender at slaa. De Bøsser jeg nu dølgjer, deres Kraft fra dem jeg løser.«

I den temmelig irreligiøse Tidsalder efter 1900 gjorde ingen mere Korsets Tegn for sig for at drive onde Aander bort, men mange benyttede en meningsløs magisk Formular, sagde 7—9—13 eller bankede under Bordet for at søge Støtte hos en Naturkraft, naar de vilde afværge noget ondt.

Til de gode Midler mod Tandpine havde i sin Tid hørt at stikke Tandem til Blods med et Søm og hamre det ind i Træ. Derved skulde Smerten overføres til Træet. Det var den samme magiske Tanke, der laa til Grund for Bankningen under Bordet, touch wood hed det paa engelsk; det onde skulde overføres til den døde Genstand. Forestillingen var beslægtet med Tanken om en Syndebuk. De gamle Jøder overførte Folkets Synder til en Buk og jog den ud i Ørkenen ... Hos de gamle Nordboer var 7, 9 og navnlig 13 hellige Tal. De 12 var Flokken, den 13. Føreren eller den udvalgte: Rolf Krake havde 12 Bersærkere. I Eventyret blev de 12 spist af Trolden, men den 13. slap. Jesus havde ogsaa 12 Apostle, — men en af den udvalgte Skare, Judas, forraadte ham og bragte derved 13-Tallet i Miskredit. Menneskene er kun til Dels Fornuftvæsener. Nogle holdt fast ved den gamle hedenske Opfattelse, af Nr. 13 som et Lykketal, man kunde endnu i 1940erne se Talamuletter med 13-Tallet hos Guldsmede; men andre betragtede det som Judastallet og mente tværtimod det bragte

Ulykke. De vilde f. Eks. ikke for alt i Verden være 13 til Bords ...

Officielt troede ingen mere paa Thor og Odin, men mange ansaa alligevel Thors-Dag og Odins-Dag for særlig lykkelige, og flere følte sig overbevist om, at den gamle Gudelære havde Ret i, at Mandag og Fredag var særlig uheldige. Den udpræget religiøse Indehaverske af Middelby private Pigeskole ønskede aldrig at begynde Undervisningen efter en Ferie paa *en Mandag* ... Troen paa 32 saakaldte forvorpne Dage, der sikkert fejlagtigt havde faaet Navn efter Tycho Brahe, var ebbet ud. Men Forestillingen om »uheldige Dage« levede endnu, og det var almindelig Sprogbrug at betegne en Dag, hvor man ikke havde Heldet med sig, som en Tycho Brahesdag. Troen paa, at visse Genstande havde en særlig Magt, Fetischisme — af det portugisiske *feitico*: Trolddom — var optaget i den katolske Kirke i Form af Relikviedyrkelse, men bandlyst af den protestantiske. Og dog stødte man paa Rester af den endnu i Eksplosionsmotorernes Tid: Man saa smaa lykkebringende Dukker daske bag i Bilernes Ruder eller Lykkedyr sidde paa Styret af Motorcykler. Det var især Bjørne, der kunde forlene med Magt. I store Dagblade averterede Mystikere med Talismaner og Fetischer af forskellig Art, der kunde sikre »Velstand og Ry, Helbred, Kvindækærlighed« eller »Mænds Kærlighed«. Ogsaa Troen paa Amuletter var uhyre udbredt. De gamle Romere havde baaret Amuletter om Halsen, undertiden indesluttet i en Kapsel, bulla, i en Halskæde. Meget almindelige var en Form for Billedmagi: Gengivelser af mandlige Kønssdele, der skulde fremme Bærerens Frugtbarhed. De gik af Brug, men erstattedes af en knyttet Haand, hvis Tom-

Nutidens Amuletter

mel holdtes mellem Pege- og Langfinger. Denne Amulet saas endnu efter 1900 i flere ældre Herrers Slips eller paa deres Maver ved Guldurkæden. Den urgamle Del-Magi, der gik ud paa at besværges en Person ved at bære noget af den paagældende paa sig, indgik undertiden Forbindelse med Amulettbrugen, idet man bar en Lok af den elskedes Haar i en hjerteformet Medaillon paa Brystet.

Den mest almindelige af alle Amuletter: Ringen er i Slægt med Slangen. Denne Øgle havde tilsyneladende et evigt Liv, idet den nu og da skubbede sin gamle Ham af og pludselig optraadte i forynget og fornyet Skikkelse. Af denne Iagttagelse og fordi Dyret ved at bide sig selv i Halen kunde danne en Cirkel, det uendeliges Sindbillede, opstod Forestillingen om, at man kunde overføre Evighedskraften ved at bære dens Billede. Hos Babylonierne indgik Amuletten Forbindelse med Brugen af Signet: det almindelige Identitetsmærke. Ved Udveksling af Ringe gav man saaledes ikke blot noget af sin Personlighed bort, men knyttede det samtidig til Forestillingen om, at Venskabet eller Kærligheden skulde vare evigt. En særlig Betydning fik Troskabssymbolet, naar det blev anbragt paa fjerde Finger paa venstre Haand, thi hed det fra Oldtiden: »Vise Mestre og Læger skriver, at der ganger en Aare fra Hjertet og til den fjerde Finger.« Fingerringe og Ørenringe, der skulde styrke og bevare Synet, blev Genstand for Guldsmedes og Juvelerers kunstneriske Udfoldelser. Man indfattede kostelige Stene i dem; ogsaa Ædelstenene havde ifølge orientalske Overleveringer sælsomme Kræfter. Turkisen benyttedes f. Eks. mod ulykkeligt Fald, og kunde derfor ogsaa med Fordel anbringes

paa Seletøj. Ametysten havde Ord for at beskytte mod Beruselse; en Ametyst paa Navlen drog Vindunsterne bort. Smaragden beskyttede mod kønslige Fristelser, Diamanten mod Søvnløshed. Og Rubinen, ogsaa kaldet Karfunklen, viste ved sin aftagende eller tiltagende Glød sin Bærers eller den Elskedes Helbredstilstand. Brugen af glatte Ringe mellem Forlovede skal ifølge Legenden være indført af Don Philip af Spanien. Da den unge Prins i 1554 kom til England for første Gang at træffe sin Trolovede, Henrik VIIIs Datter Maria, medførte han ikke mindre end tre Ringe hver i sit Etui: een besat med straalende Diamanter, en anden med Rubiner og en tredje helt glat uden Udsmykning af nogen Art. Med Spænding ventede den unge Spanier sin kommende Ægtemage. Men desværre havde Naturen været særdeles karrig, da den tilmaalte Maria en Andel af den kvindelige Skønheds Overflødhedshorn. Og Skuffelsen var stor, da hendes magre Skikkelse endelig dukkede op. Don Philip skyndte sig at hviske til Skatmesteren med Ringetuierne: »Nr. 3 er mere end god nok — gem de andre Ringe.« Uforsømmetheden blev opfattet som en ny Mode, og det blev en særdeles holdbar Mode.

Paa Dameparaplyer kunde man endnu i det 20. Aarhundrede se en lille Snor ved Haandtaget med to smaa Kugler eller agernformede Træstykker. Ogsaa disse Genstande var Amuletter. En Forklaring paa deres Brug gaar ud paa, at de symboliserer Egetræet. Fra ældgammel Tid skal man have gjort den Iagttagelse, at Lynet forholdsvis sjældent slog ned i Egetræer. Man drog da den Slutning, at det var Træets Frugter, der beskyttede mod Lynnedslag. Mange Mennesker gik aldrig ud i Tordenvejrs uden at have Agern

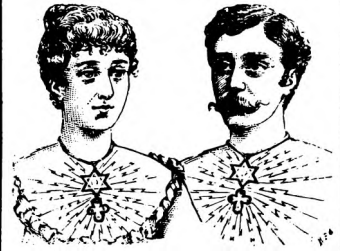

*Børn med Tandhalsbaand fotograferet
sidst i 90-erne.*

*Blandt de mange Humbugmidler, der
har været og stadig bliver avetteret, har
Vollakorset haft en særlig langvarig
Sukces. Annonce fra omkr. 1900.*

Køjesrlig Kgl. Patenteret.

Guldmedalje: Paris, London,
Bruxelles, Amsterdam og Ant-
werpen.

Smaa Mirakler.

Fra Laven skrives til »Silkeborg Avis«: Den gamle Gaardejer Anders Rasmussen, som i 3 Aar har været fuldstændig døv, har nu faaet en Del af sin Hørelse tilbage paa en mærkelig Maade. Hans Hustru, som havde hørt, at et Volta-Kors maaske kunde hjælpe for Tunghørighed, købte et saadant, og efter at Manden havde baaret det i 24 Timer, kunde han begynde at høre enkelte Ting. Efter 3 Dages Forløb kan han nu høre alt, hvad der tales omkring ham, naar det blot er nogenlunde højt. Anders Rasmussen er selvfølgelig overordentlig glad ved sin Helbredelse, og hans Hustrus og Børns Glæde er ikke mindre, da de i 3 Aar ikke have kunnet udveksle Tanker med ham.

Volta-Korset med den store Stjerne helbreder: Gigtsmerter, Nevralgi og rheumatiske Smerter i alle Legemets Dele, Nervøsitet, Lamhed, Brystsvaghed, Krampe, Hjerteranken, Svimmelhed, Humørsyge, Asthma, Tunghørighed og Susen for Ørene, Hudsygdom, Kolik, Hoved- og Tandpine.

Volta-Korset med den store Stjerne, der er særlig konstrueret for Lidende og Syge, der ingen Hjælp har kunnet finde, faas à 2 Kr.; og uden Stjerne i Kr. 50 Øre.

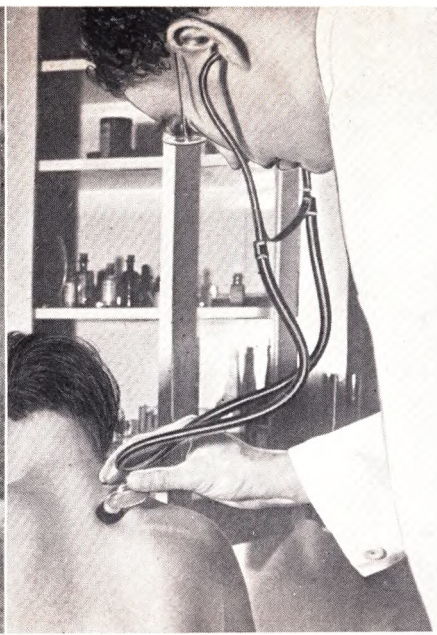
*En omrejsende Kvaksalver anbefaler sig paa Torvet
sidst paa 1600-Tallet.*

*Læger med Uringlas og Lægeurter afbildet af Olaus
Magnus først paa 1500-Tallet.*

Diskret Lægeundersøgelse i 1860-erne. (Constantin Hansen: En Konsultation hos Lægen, Etatsraad Fenger.)

Hos Lægen i 1943.

Kredslæge Bahn Jespersen vaccinerer i den gamle Raadhussal. Faaborg den 3. Juni 1924.

i Lommen. Og naar man knyttede Agern til Paraplyen, havde man altsaa sikret sig en virksom Lynafleder . . .

Allerede Oldtidsfolk naglede en Hestesko fast over deres Husdøre for at hindre Sygdom i at faa Adgang, sikre sig Fred og — navnlig — mange Børn. Oprindelsen til denne Brug af Hestekoene maa søges i dens Lighed med en Halvmaane. Nymaanen, der slank og smækker træder frem paa Himlen for langsomt at udvikle sig som en svulmende og svanger Kvinde, var Symbolet for den ægyptiske Gudinde Isis, Mødrenes og Børnenes Beskytterinde. Afbildninger af Halvmaaner maatte altsaa anses for en virksom Amulet, og da halvmaaneformede Hesteko blev særlig lette at faa fat i, kunde man lige saa godt bruge dem til at slaa op paa Husene. Men selvfølgelig var det af største Vigtighed, at den sad rigtigt, svarende til den tiltagende Maane. Hvor galt man kunde komme afsted, naar man ikke forstod Symbolikken, erfarede Chr. VI, da han vilde forære Beyen af Tunis en Gave og sparsommeligt valgte to af sine egne Salutkanoner fra et Skib paa Esrom Sø. Han lod det kongelige Navnetræk C. 6 forvandle til Halvmaaner og sendte dem afsted. Man skal spare, men paa de rigtige Steder. Her betalte det sig ikke: Beyen sendte fornærmet Kanonerne tilbage, idet han forklarede, »at hans Rige var i tiltagende, mens Maanerne paa Kanonerne var vist i Aftagende« . . . I 1940erne har jeg talt ialt 46 Hesteko paa Huse eller Udhuse i Middelby. Men disse Frugtbarheds- og Trivselstegn var, paa to Undtagelser nær, alle anbragt med Aabningen nedad, saa de ganske sikkert har virket imod deres Hensigt: Lykken er trillet ud af dem.

Astrologien, Læren om Stjernernes Ind-

flydelse paa jordiske Ting, havde ogsaa sine Tilhængere paa 1900-Tallet. Med Mellemlukkede Annoncer fra Spekulanter i denne Overtro stadig op i Bladene. Lysthavende blev tiltrukket af Billedet af en tillidvækkende Herre i en Halvmaane eller et Par mystisk stirrende Øjne bag en Maske og Overskrifter som »Vil De høre Sandheden?« eller »Manden, som læser Deres Karakter — gratis«. Reflektanter paa disse Annoncer opdagede dog snart, at Troldmændene ikke var absolutte Filantroper. Naar man besvarede Tilbudet fra »Professor Roxroy, Emmastraat i Haag« og opgav sine Fødselsdata, kunde man faa Meddelelse om, at man kunde glæde sig ved f. Eks. at være født i Skyttens zodiakale Afdeling, hvisaarsag man i sin Egenskab af Universbeboer befandt sig i udmærket Selskab; thi det samme var Tilfældet med »Andrew Carnegie, Carlyle, Berlioz, Mark Twain, Baron Holberg og andre lige saa bekendte Personligheder«. — Det var et Udtryk for Hr. Roxroys usædvanlige Delikatesse, at han stadig titulerede den gamle Fader Holberg som Baron, — hvis det ikke skyldtes den Omstændighed, at han kun kendte ham fra et Leksikon. Men til disse Oplysninger knyttede Astrologen yderligere en Del Bemærkninger, bl. a. den, at Modtageren »ifølge Stjernebilledernes Stilling snart vilde komme ind i en Periode, hvor han vilde gøre nye betydningsfulde Bekendtskaber og komme til at træffe livsvigtige Beslutninger«. Efter Professorens »foreløbige Tydning« kunde de forestaaende Transaktioner komme til at volde alvorlige Bekymringer, hvis alt blev overladt til Tilfældighederne; men lige saa sikkert kunde de »bringes til en lykkelig Løsning, hvis de fuldførtes paa et Tidspunkt, da de planetiske

Aldrig tre om een Tændstik

Indflydelser var gunstige«. Meningen var, at man fremtidig ikke skulde foretage sig noget som helst uden Astrologens Raad. Mange indlod sig herpaa — til stigende Priser; nogle kom i den Grad i den fremmede Mystikers Vold, at de førte en aarelang, kostbar Korrespondance med ham. Endnu flere søgte i disse Aar Bistand hos Grafologer, først for at faa deres egen Skrift analyseret og modtage Raad paa Basis af Grafologens Analyse, senere for at indsende Bekendtes eller Forretningsforbindelsers Breve — bag de paa-gældendes Ryg. Jeg kender Eksempler paa, at Damer i Middelby har søgt Raad hos udenlandske Grafologer med Hensyn til Behandlingen af deres Mænd, og Forretningsfolk, der lod deres Dispositioner være afhængige af, hvad Grafologen mente om Forretningsforbindelsernes Skrift.

Danske Ugeblade tog nu og da Astrologien op for Spøg, men et kirkeligsindet københavnsk Søndagstillæg drev Spøgen saa mange Uger i Træk, at det fik Karakter af Alvor. Andre Former for Mantik, f. Eks. Spaadoms-kunst i Kort, blev drevet mere lyssky; men ogsaa de hjemlige Spaakoner havde et fast, omend dog meget begrænset Publikum.

Paa Langeland moderniseredes Spøgelses-væsenet i 1935, idet hvide Genfærd for afsted paa Vejene om Natten — paa Motor-cykle. Politiet maatte gribe ind, og fik da ogsaa afsløret, at det var nogle Karle, der skjulte sig under Lagner, som havde spillet Spøgelses. Da de blev afsløret, sagde de disse Ord, som muligvis alle Dage har været Spøgelsesernes Motto: »Vi har ikke andet Sjov, end det, vi selv laver.« Saaledes drev de fleste nu Spot med Spøgelses. Men Troen paa Gengængere var dog langtfra forsvundet, i visse

Kredse var den endda taget til. Dyrkelsen af de henfarne var blevet moderniseret med Spiritismen. Der holdtes Seancer, hvorunder afdøde gav sig til Kende; men desværre bragte de ikke særlig nyttige Budskaber fra det hinsidige.

Trangen til Mystik og til magiske Formler i Dagliglivet var saa stærk, at der stadig skabtes helt nye Ritualer . . . F. Eks.: Under den meksikanske Borgerkrig sidst paa 1800-Tallet stod tre Soldater en Nat udenfor et Telt. En af dem rev en Tændstik for at give de to andre Ild og tændte derpaa selv sin Tobak. Lyset havde dermed skinnet saa længe i Mørket, at en af Modstanderne, der lurede i Mørket, havde faaet Tid til at tage Sigte paa den tredje Mand. Han blev skudt. Under Skyttegravskrigen 1914—18 blev det endnu mere nødvendigt at omgaaes Tændstikker med Forsigtighed om Natten. Og det uheldige i den Sparsommelighed at lade den samme Tændstik brænde saa længe, at flere kunde tænde deres Pibe eller Cigaret ved den, blev aabenbart. Faa Aar efter lød Verden over det ængstelige Udraab: »Aldrig tænde tre ved een Tændstik.« Jeg har mødt denne Overtro i alle Kredse i Middelby, selv de mest oplyste, i et enkelt Tilfælde mellem ivrige Kirkegængere. Spurgte man om Grunden, kunde ingen give Forklaringen. Nogle faa erklærede, at det muligvis bare var noget, Tændstikkongen Kreuger havde fundet paa for at forøge Forbruget. Men derved blev det jo ikke mindre mærkeligt, at de overholdt den magiske Regel. De fleste, jeg har spurgt om Grunden til, at de ikke vilde være med til at tænde tre Cigaretter ved den samme Tændstik, har givet det svævende Svar: »Man kunde jo aldrig vide.« En hemmelighedsfuld Angst for at komme til at støde

mystiske og ukendte Magter levede stadig i mange Sind.

Nu og da fik man Indtryk af, at Civilisationen kun var en meget tynd Fernis. Middelalderens Spøgelse og Angstfænomener kunde pludselig stikke Hovedet igennem. Det skete f. Eks. omkring 1935, da Mellemlkrigstidens Uro gav sig Udslag i en omfattende Angstneurose.

I Døgnets Spejl, den daglige Avis, læste man i de Dage om en ny Fordmodel, Tonefilmen, Fjernsynets Fremskridt, om Opretelsen af indenlandske Flyveruter, at Lægevidenskaben havde fundet den antianæmiske Faktor. Men Gang paa Gang formørkedes dette Døgnets Spejl af Fortidens dunkle Aander. I de samme nøgterne Spalter om det mekaniserede Dagligliv stod der at læse om Voldsforbrydelser og natlige Overfald, og Indsendere stillede Krav om at maatte forsvare Hjemmets Arne med Vaaben og om Dødsstraffens snarlige Genindførelse. Paa Ærø var den gamle Betjent blevet forhekset, fordi det var »læst« over nogle Rabarber, han havde spist. Der stod Artikler om en klog Kone i Gurre og hendes grønne Salve, om Kvavksalvere i Faaborg, Fladbro, Graasten, Sorø. Politiet havde optaget 2505 Rapporter om de kloge Mænds Konge, Sønderjyden Jep Nissen. Læger udtalte sig om, at mange af deres Patienter følte sig forfulgte af Hekse. Man talte om Selvmordere, der var drevet i Døden af Spaadomme ... Middelalderens hornede Djævel stak sit grinende Fjæs frem fra Dagens Avis.

Paa dette Tidspunkt kom jeg en Aften til Middelby og gik ind i en lille Beværtning. Nogle faa Stamgæster sad ved et Bord og sløvede over deres Bajere: en Benzintank-ejer, en Rutebilvognmand, en Vulkanisør og

flere Repræsentanter for den nye Tids nye Erhverv. Samtalen gik trent, indtil én bragte Dødsstraffen paa Tale. Saa blussede den op. Stærke Næver slog i Bordet med overbevisende Kraft. Men den ivrige Argumentation var ganske overflødig; for de var alle enige om, at Hovedet burde kappes af alle de Hallunker, der gjorde Landet usikkert for skikkelige Folk — til Advarsel. Det var almindeligt Samtalestof 1935: Brutalitet som Værn mod Angsten.

— Har I ogsaa kloge Folk her i Staden? spurgte jeg Mændene, der var ved at genindføre Dødsstraffen ved Folkeafstemning. Jojo, det havde de rigtignok. Og halvt sky, halvt smilende, men i Grunden stolte af den lokale Berømthed, forklarede de om Konen i Gaasegyde, som søgtes af Folk fra nær og fjern. — Givet er det, at hun kan læse over Vorter, bedyrede en. — Tror De for Alvor, at hun staar i Forbindelse med overnaturlige Magter? spurgte jeg. Saa kløede de sig noget i Nakkerne. — Tjah, at hun kan se mere end en anden en, det er nu givet! Og den lille spinkle Vulkanisør rømmede sig og fremsatte et i hans Øjne slaende Bevis derfor: Der havde været Bal paa Hotellet, og som saa ofte før var man kommet til at tale om den kloge Kone. Men en ung Mekaniker fra en Naboby havde ikke villet høre noget om denne Snak. Det var dog endt med, at han af Nysgerrighed var gaaet med nogle »troende« hen til Konen. De var blevet spaaet. Men da Turen kom til den vantro Mekaniker, havde Konen hurtigt smidt Kortene fra sig med alle Tegn paa Rædsel og nægtet at sige et eneste Ord. Jamen hvorfor? spurgte de alle. Bleg af Sindsbevægelse havde Konen svaret: Fordi der er intet at sige! De andre blev meget op-

skræmte, men Mekanikeren tog sig det let. Han vendte tilbage til Dansen og svang Pigerne og Glassene med. Tilsidst sad han og brovtede af sit Mod. Og saa kørte han hjemad i den gamle Fordvogn, som han havde lejet. — Men ved De, hvorfor der intet var at se i Kortene, spurgte Fortælleren aandeløst. Fordi han ingen Fremtid havde. Han splintrede baade Vognen og sig selv, lige som han var kommet udenfor Byen!

Der blev stille i Stuen. Jeg stirrede rundt paa Mændenes Ansigter. De bar alle Præg af Uro, en urolig Overbevisning om mørke Magters Kraft.

Nysgerrig drev jeg gennem de natlige Gader. Gaasegyden var belagt med toppede Brosten. Gadebelysningen var installeret i en gammel Lygte. Den hang med en gullig Glorie om sig paa Væggen til det lave Hus, der var udpeget for mig som Heksens Bolig. Tagskægget gik langt ned over de matte Ruder som en Hatteskygge over et Ansigt, der ønsker at skjules. Jeg stod udenfor Lygtens Rækkevidde og betragtede Mystikens Bolig. Den lille By syntes at slumre. Men netop som Kirkeuret — lige som i alle rigtige Spøgelseshistoier, — forkyndte Midnatstimen med sine 12 Slag, naaede Lyden af hurtige Fødder mine Øren. En slank, mørk Skikkelse dukkede frem af Mulmet, kom nærmere og standsede under Lygten. Jeg fangede en Glimt af et blegt og opskræmt Ansigt, indrammet i mørkt Haar. En lille behandsket Haand før frem af en Kaabes Folder og slog tre hastige Slag mod Ruden. En Dør knirkede paa sine Hængsler, en snusket fedladen Kælling viste sig — og Synet var borte ...

Den unge rødkindede Hotelstuepige, der bragte mig Morgenkaffen næste Dag, var me-

get snaksom. Jeg benyttede Lejligheden til at beskrive en mørk Dame, hvis Billede stod tydeligt i min Erindring, og spurgte, om hun vidste, hvem det var. Jojo, svarede Pigen grinende, har De allerede lagt Mærke til hende? Det er Byens smukkeste Dame, den rige Trælasthandler M.s Frue. — Ja saa, sagde jeg og førte Samtalen ind paa andre Emner. Men lidt efter spurgte jeg: — Har De maaske ogsaa været hos den kloge Kone, som alle taler om? — Naadadada, sagde Pigen, hvem har ikke det? Ja, De kan tro, hun kan mere end sit Fader-vor. Jeg kan takke hende for, at jeg har vundet 100 Kr. i Lotteriet. — Saah? — Joh, jeg spørger hende nemlig altid til Raads, og hun sagde, at jeg skulde lægge Mærke til, hvad jeg drømte. Se, saa hændte det, at jeg drømte om Tallet 7 — en hel Uge i Træk. Og saa holdt jeg selvfølgelig paa noget med 56 — for 7 gange 7 er 56 — og det var det rigtige!

Tøvende vovede jeg mig hen til Trælastgrosserer M. Han var en bister Mand og meget afvisende, indtil vi havde talt en Stund sammen, og jeg havde bragt visse Emner paa Bane. Saa lod han pludselig Masken falde. Den haarde Mine veg for et Udtryk af dyb Fortvivelse. — Det er sandt, at der findes Hekse, sagde han. Hende, vi har her, rider Byen som en Mare. Hun har ødelagt min Tilværelse... Som saa mange andre gik min Kone til hende for Spøg og blev spaaet det sædvanlige Bavl. Men min Kone er et meget nervøst Gemyt. Og snart plagedes hun af Tanken om »den lyse Dame, hun skulde tage sig iagt for«. Det blev en Tvangstanke. Hun begyndte at udspionere mig. Hun overfusede min Kontordame, — som tilfældigvis var blond. Det endte

Hysteri er smitsom

med, at jeg maatte afskedige den uskyldige. Men det var ikke nok. Før nylig lavede min Kone Skandale ved en Middag, hvor jeg havde Dr. C.s lyse Frue tilbords. Jeg nægter at tage mod Indbydelser mere. Dr. C. har tilraadet min Hustru et Ophold paa en Nerveklinik. Men det sætter hun sig imod med Hænder og Fødder. Hun vil overhovedet ikke se en Læge mere. Jeg har selvfølgelig forbudt hende at gaa til Kællingen. Men maaske gør hun det bag min Ryg. Hvad skal jeg gøre? Blande det offentlige ind i Sagen, blive skandaliseret og latterliggjort i alle Landets Blade? Nej, jeg — som mange andre — maa tie og fortsat ængstes for, hvad der vil ske.

Jeg gik til Dr. C. og spurgte ham, om det virkelig var sandt. — Det kan desværre ikke nægtes, svarede han med et mørkt Smil. Jeg har adskillige Patienter, som tror sig forfulgt af Heksen, fordi de mener at have fortrædiget hende paa en eller anden Maade. Hun har kastet sine »onde Øjne« paa dem, siger de. Jeg har konstateret et foruroligende Antal Tilfælde af traumatisk Neurose — Hysteri er jo smitsom. Det er, som om den Angstneurose, der er karakteristisk for hele den urolige og usikre Tid, vi lever i, helt er ved at formørke Sindene. Det er jo Folk, som har gennemgaaet de fremragende Skolepaladser fremragende Undervisning, de højt oplyste Vælgere, som gennem Aviser og offentlige Biblioteker følger med i Videnskabens Fremskridt — og ikke udelukkende aandelige Undermaalere, der søger de utallige Hekse og Heksemestre Landet over. Det er en Nervekrise. Alle de voldsomme Reaktionen, Kravet om Dødsstraf, Kravet om Retten til selv at værne sin Arne

med Vaaben, er et Udslag af det samme: menneskelig Angst.

Jeg spurgte Lægen om, hvorledes han selv bedømte den kloge Kone i Gaasegyden? — Hun er et kun maadeligt begavet Individ, svarede han, — hun lider af Intelligensdefekt, manglende Hæmninger, Vrangforestillinger. Ligesom Fortidens Hekse er hun vel Hysteriker. — Kan De ikke faa hende sat fast? — Men kære, Kvaksalveri er jo ikke forbudt. Loven indskrænker sig til at gøre Kvaksalvere ansvarlige for deres Handlinger (er vi ikke alle det?), og de kan kun tiltales, hvis de udsætter Folk for paaviseelig Fare. Om denne Fare foreligger, skal Domstolene skønne... Heksefølgelse eksisterer stadig, tilføjede han med et trist Smil, men i den Forstand at Heksene følger os andre. Det omvendte forbyder — Oplysningen!

— Skader hendes Tilstedeværelse Deres Praksis? spurgte jeg, og Dr. C. svarede, idet han saa ud af Vinduet: — Det kan ikke nægtes. Ikke saa meget paa Grund af Konkurrencen med hendes Vidundersalve som fordi hun formaar at udsprede de mest horrible Rygter om Fejldiagnoser, Magteløshed o. s. v. fra min Side. Det kan ikke nægtes, at mange, ogsaa udenfor den egentlige »Tryllekreds«, lader sig paavirke deraf. Mange rejser til andre Byer og lader sig behandle... Men det ønsker jeg selvfølgelig ikke at sidde og snakke om.

Dr. C. sprang hurtigt op fra Stolen med et misfornøjet Udtryk som hos den, der allerede har sagt for meget. Men i Dybet af hans Øjne ulmede en haabløs Bekymring. Jeg forstod, hvor langt Overtroens og Magiens Magt rakte. Den kunde gøre Folk brødløse...

Familiefester

Ogsaa i Folkets Fester, baade Familiernes og Aarets Højtider, blev Kristentro og Hedenskab sammenvævet i sælsomt Mønster.

Selve Navnet Bryllup, det forvanskede brudlop eller brudlaup, der betyder Brudeløb, minder om Kvindens mer eller mindre fingerede Flugt i den dunkle Fortid, da Bejleren røvede sin Brud. I en mere civiliseret Tidsalder blev det Skik, at han købte Bruden af Faderen. Naar Handelen var afsluttet, førte Faderen Bruden frem, tæt tilhyllet med udslagent Haar som Tegn paa hendes Uberørthed, og overgav Manden hende til ægte Eje. Handlingen besegledes med en Ceremoni, som senere Slægtled kun kender i Form af Børneleg: Først lagde Faderen Parrets Hænder sammen, saa lagde han sin egen Haand ovenpaa deres, og en efter en traadte de tilstedeværende til og lagde hver sin Næve ovenpaa Haandbjerget. Denne saakaldte Haandfæstning fuldstændiggjorde Bortfæstningen eller Trolovelsen. Saa fulgte Fæstensøllet: Parret drak af samme Skaal, og Bruden smed Resten af Indholdet bort bagover sin Ryg — som Offer til de usynlige onde Aander, der maatte lure paa hendes Lykke. De tilstedeværende flokkedes om de trolovede og dunkede dem i Ryggen. Dette Fæstedunk, som holdt sig langt op i Tiden, skal være en Mindelse om, at en Berøring af Frugtbarhedstegnet, Thors Hammer engang har hørt med til Indvielsesceremonien. Til Slut besteg Parret Ægtesengen, Gæsterne bændede sig omkring den og Maaltidet begyndte. Hver Gæst havde medbragt Føring

(faa betød paa gammeldansk: give) i en Potte med Hank.

Næste Dag red de trolovede i Optog gennem Byen — under Udfoldelsen af Skæmt, der afspejlede Brudeløbet og Indførelsen i fordums Dage. Men Optoget tjente tillige det Formaal, at alle paa Egnen blev taget til Vidne paa, at Kvinden nu var Mandens ægte trolovede Hustru — ikke Bihustru eller Frille. Ved Siden af de ægte Hustruer levede Mændene med flere Kvinder af lavere Byrd, det var især almindeligt, og befolkningsmæssig set heldigt, i Vikingetiden, da Mændene kunde være borte Aar ad Gangen. Baade blandt Friller og Hustruer kunde der være ret nære Slægtninge af Mændene; det ansaas ikke for uheldigt.

Men alt dette var fuldstændig forkert efter de sydlandske Synspunkter, som Kirken indførte. For det første fandt den katolske Kirke den ugifte Stand Gud mest velbehagelig. »Det var godt for et Menneske (hvorved forstodes en Mand) ikke at røre en Kvinde«, lød Løsenet. Bedst var det at gaa i Kloster. Ægteskabet var for den katolske Kirke kun et Kompromis, en taalt Mulighed, som man maatte indrømme de mindre fuldkomne, der ikke kunde bekæmpe Kødets Lyst og leve i Cølibat. Kirken formaaede ikke at fortrænge de hedenske Skikke, men den blandede dem med kristne. Trolovelse mellem Nærbeslægtede forbød den direkte og indførte tre Gange Lysning i Kirken for at faa det overholdt. Præsten trængte ind i Haandfæstningsceremonien, tog Ordet paa Faderens Vegne, stænkede Ægtesengen og Parret med Vievand og læ-

Den hellige Ægtestand

ste Bønner over Lejet. Præsten kunde ikke forhindre Samlivet, men søgte dog at forhale det. Han laante Bruden selve det hellige Kyskhedstegn, Kronen fra Mariabilledet henne i Kirken, og han fik Brudgommen til at aflægge Løfte om ligesom Tobias at vise sig gudfrygtig og from og afholde sig fra Samkvem med Hustruen i nogle Døgn. Til at minde Parret om dette Tobiasløfte anbragtes en Brudehane i en Kurv under Sengen... Desuden indførtes en hidtil ukendt, men gammel jødisk Sædvane: Som det bl. a. fremgaar af Ruths Bog, havde det i Israel været Skik at besegle en Overenskomst ved at drage sin Sko af og give den til Modparten. Som en tilsvarende symbolsk Handling forlangte Præsten, at Parret skulde bytte Sko. Undertiden læste han over Brudens Sko og lod den sømme over Sengen som Tegn paa, at Manden nu tilhørte Hustruen og maatte være hende tro.

Brudeløbet gik nu til Kirken. Men her traadte Præsten afværgende Parret i Møde. De maatte renses, før det hellige Sted kunde anerkende deres syndefulde Forehavende. Først, naar de havde aflagt deres Synd, velsignede Præsten deres Ringe, satte i Faderens Navn den ene paa Brudgommens Tommel, i Sønnens Navn paa Pegefingeren og sluttelig i den Helligaands Navn paa Ringfingeren. Hvorefter Brudgommen tog den anden Ring, lod den passere paa samme Maade over Brudens Fingre, til han endelig lod den havne paa dens blivende Sted med Tilføjelsen: »Amen — og der skal du blive«! Parret blev da indledt i Kirken og modtog den endelige Velsignelse, der beseglede Pagten.

I Kristendommens første Tid kom en verdslig Lov, der gjorde Kvinder arvebe-

rettigede: Døtre skulde arve halv Lod med Sønner. Denne Retfærdighedshandling havde den næppe tilsigtede Følge, at Pengene kom til at spille en fremherskende Rolle for de fleste ved Valget af Livsledsager. I Iver efter at sikre sig en Hustru med en rig Arvelod i Vente, bejlede mange til Smaapiger, og det blev almindeligt at fæste Piger bort allerede som Børn. Med Børnetrolovelserne faldt Haandfæstningens Betydning bort, og Kirken var ikke sen til at skaffe sig Eneret paa den lovformelige Ægtevielse. — Dog holdt Trolovelsen sig i Aarhundreder i Folkets brede Lag. Man ansaa Trolovede for rette Ægtefæller, og mange sparede den Ekstraudgift, som den kirkelige Vielse og Brylluppet medførte. Autoriteterne fordømte det, men først da Præst og Vidners Nærværelse ved Trolovelse blev forbudt i 1799 blev Skikken afskaffet.

Med Reformationen fulgte atter et nyt Syn paa Ægteskabet. Munkecellens Ensomhed passede ikke Dr. Morten Luther, og han lagde Vægten over paa Ordet: »Vorder frugtbare og formerer Eder«. Han hævdede, at det var imod Guds Bud at unddrage sig denne Pligt: »Paven med hans Kardinaler, Munke, Nonner og Præster have villet gøre det bedre og indrette en »hellig Stand«, hvori de skulde leve helligt og kysk. Men hvor helligt, rent og kysk Pave, Kardinaler, Biskopper, Munke, Præster og Nonner have levet, det ligger klart for en Dag. Det er saadant, at Sol, Maane og Stjerner have klaget derover. Svinestier ere urene og svin-ske, men imod Klostrene ere de skønne og rene. Thi i Klostrene have de ført saa kysk og rent et Levned, at man ikke godt kan tale derom. Hvorfor er det gaaet saaledes til? Netop fordi de have forrevet og forag-

Den store Glædesfest

tet Guds hellige Orden, Ægtestanden, derfor er de heller ikke blevne fundne værd at maatte gifte sig... Ægtestanden er Guds Orden, derved blive vi«. — Saaledes taledes Dr. Luther, og dertil holdt man sig siden — hovedsagelig.

Alle lyttede til de nye Toner, der udgik fra Reformatoren i Wittenberg, og selv katolske Præster gik hen og giftede sig. Mens det før havde været den ugifte Stand, blev det nu Ægtestanden, der var baade Gud og Mennesker mest velbehagelig. Byens Mænd krævede fremtidig af en Ansøger til et Embede, at han skulde være gift. Det forandrede hele Tilværelsen, Tobiasløftet forkastede Dr. Luther ganske. Alle skulde gifte sig og avle Børn snarest muligt. Heraf fulgte ogsaa, at enhver Enke eller Enkemand snarest muligt maatte se at blive gift igen. Paa den Maade kom Ægtefæller til at afvige betydeligt fra hinanden i Alder. Det normale var, at en purung Pige blev gift med en gammel Mand, og naar hun endelig blev Enke, og maaske kunde vælge efter sit eget Hoved, til Gengæld ægtede en ganske ung Mand. Saaledes suppleredes Enkens eller Enkemandens Børneflokk i Reglen med et nyt Kuld med den nye og yngre Ægtefælle. Thi det var Skik, at Børnene i et Gud velbehageligt luthersk Ægteskab fulgte hinanden efter Opskriften: »Naar den ene faar Tænder, faar den anden Hænder«. Resultatet blev en Børnerigdom, som ikke engang den store Dødelighed holdt i Skak, — og som atter førte til en lavere Værdsettelse af de enkelte i Flokken. Det var Ægtefællernes Aarhundrede, mens et senere, som indførte Børnebegrænsning, saa de Smaa blev færre og mere forkælede, kaldtes for Børnenes.

Brylluppet fik nu en særlig Glans. Det blev Livets største Glædesfest. Ceremoniellet og Hjælpernes Tal udvidedes. I Stedet for Brudgommen selv, gik nu en særlig Bedemand ud og bad til Gilde. Foregangskvinder gik i Lag med at drage Huset med Tapeter, andre med at gaa for Borde: skaffe Dækketøj og Service ved Laan for at gøre Bordet særlig overdaadigt, og Bruderedere laante Smykker og Stads til Bruden, redte, badede og pyntede hende. Skikken fra Henskabet Tid, at sende Føring, havde taget yderligere Opsving. Det strømmede ind med Madgaver til Bryllupsspisningen. Borgere, Raadmænd, Købmænd og adelige fra Omegnen havde Ret til at holde Bryllup paa Raadhuset. Andre maatte gøre det hjemme, men rev ofte Plankeværket ned til Naboen og slog Boder og Telte op i Haven. Olaus Magnus omtaler, at det kunde have sine Ulemper, at feste i Haven, idet berusede Gæster let kunde komme til støde til Bikuberne, saa hele Selskabet blev stukket; men derved var intet at gøre. Enhver vilde have saa stort et Gilde som muligt, og ingen ænsede den kongelige Forordning om, at der ikke maatte indbydes flere, end Huset kunde rumme.

Bruden blev smykket med egne og laante Smykker, saa hun var ved at segne under Vægten og undertiden ogsaa gjorde det. For sidste Gang i sit Liv bar hun udslagent Haar, det gamle germanske Tegn paa Jomfrudom. Trods Reformationen, der havde sat den hellige Jomfru i Skygge, brugtes Mariakronen endnu en Tid. Men Enevælden krævede Eneret paa Kronen, og samtidig udgik fra Ludvig XIVs Hof en ny Mode for Brudedragten, enkel og adel: Sløret vendte tilbage, Kjolen skulde nu være

Ragout for Damerne

helt hvid og Haaret kronet af en Myrte- eller Blomsterkrans, Sydens Symbol paa Jomfrueligheden.

Under Klokkeringning og med Trommer og Piber drog Brudeskaren ad den sandstræede Vej til Kirken. Jo mere Støj des bedre, thi efter de urgamle Forestillinger, der endnu levede i Sindene, havde Larmen den magiske Virkning at holde Troldtøj paa Afstand. Selv jævne Folk flottede sig efterhaanden med Musikledsagelse, hvilket foragede de mere velstaaende. I Haderslev indskærpedes f. Eks. i 1716: »Da simple Borgere og Haandværkere arrogerer sig Ledagselsen med Trompeter til og fra Kirken, og det dog er billigt heri ogsaa at være en Forskel, saa maa kun de fornemste og mest formuende bruge Trompeter ved Kirkegangen, men være de andre aldeles forbudt«. Musikanterne fulgte endog med ind i Kirken og spillede lystige Melodier paa Sækkepipe og Klarinet i Koret mens Højtideligheden fandt Sted.

Efter Vielsen raslede Kridthusene, og Følget defilerede forbi Alteret og lagde hver sin Skilling i Offergave. Hjemkommet til Brudehuset ilede Bruden til Arnen, Bordet og Stalden for at lade den kirkelige Velsignelse, der nu udstraalede fra hende, øge Tingenes Trivsel. Men næppe var denne kristelige Tanke tænkt tilende, før hun paa hedensk Vis drak Fæstensøl med Brudgommen og kastede et Offer bagover Nakken til de mystiske Aander.

Den mægtige Middag krydredes med Sange og Skaaler, først Guds, saa Kongens, saa Brudeparrets. Sluttelig gik Drikkeskaalen rundt blandt Gæsterne, for at hver kunde lægge sin Gave i den. Klingende Mønt var mest velset, og Køgemesteren raabte op,

hvad der var givet, saa ingen kunde snyde sig derfra. Bordtaler holdtes ikke — før den Tid kom omkring den franske Revolution, da ogsaa Menigmand mente at have et Ord at sige. Lige saa lidt sang Bryllupsgæsterne selv ved Bordet. Men Peblingene fra den sorte Skoles øverste Klasse var mødt op for at divertere med Sangmusik. Repertoiret sørgede Præsten for. I Overensstemmelse med det nye glade Syn paa Ægteskabet formanedes de Nyformælede til Frugtbarhed i Præstens Brudevers, og de tilstedeværende ugifte blandt Gæsterne opfordredes til at følge Eksemplet og snarest selv indtræde i den hellige Ægtestand. Da Biskop Krage-tunds Datter blev gift i Ribe i 1674, istemtes en Vise med den tiltalende Titel: »En liden Tvebak for Fruentimmeret at tygge paa«. Den faldt i saa god Jord, at den mange Aar efter brugtes ved lignende Lejligheder Landet over. Andre gode Bryllupssange, der priste Ægteskabets Glæder, var: »Ragout for Damerne« eller »Et Par Linier om de tvende Tal 1 og 0 fremlagt for Brudgommen«. De var væsentlig saftigere, men ogsaa morsommere end de Brudeviser, der kom i Kurs et Aarhundrede senere . . .

Køgemesteren dansede først ud med Bruden og overgav hende derefter til Brudgommen. Og efter mange Timers Drik, Dans og Lystighed fulgte endelig Brudesvendenes Afklædning af Bruden i alles Paasyn. Brudgommen kom hurtigt af Tøjet og sprang med et flot Sæt op i Sengen, men Bruden maatte verpes op til ham. Saa sang Følget en Salme. Der blev rakt Parret en styrkende Drik. Deltagerne dansede rundt om Sengen, sang en mere saftig Sang og forsvandt. Endelig laaste Brudens Moder Døren, — for at Manden ikke i sidste Øjeblik skulde fortry-

Under Tøflen

de og forsvinde uden at give Morgengave den næste Dag. Undertiden havde man for Spøg anbragt baade en Hane og en Høne under Sengen, og Brudehanen havde dermed faaet en noget anden Betydning end i Katholicismens Dage. Ogsaa med Brudetøflen spøjte man nu. Brudesvendene, der havde draget Skoene af Bruden, skulde efter en ny Skik vogte og opbevare dem til næste Dag. Men undertiden saa de deres Snit til at sømme den ene eller begge Brudetøfler over Himmelsengen. Og det gamle Tegn paa Brudgommens Trofasthed blev nu udlagt som et Varsel om, at han, trods Luthers Bud om, at Manden skulde være Kvindens Hoved, vilde blive den lille — komme »under Tøflen«.

Pietismen forkastede de Skikke, der fremhævede Ægteskabets kønslige Karakter. Ogsaa de ligefremme Bryllupsviser gik nu af Brug og erstattedes af mere adstadige. Men Borgerskabet fejrede stadig Bryllupper med saa stor en Pomp som muligt. De indbudte mødte i deres bedste Stads i Kirken, og uindbudte nysgerrige trængte sig paa fra alle Sider, hovedsagelig for at stirre paa Brudens og Brudfølgets Dragter. Bryllupsgildet stod i Brudens Hjem om Aftenen, og hele Kvarteret var illumineret. Til Ære for Brudeparret satte de omboende Lys i deres Vinduer, og i selve Brudehuset var det, i hvert Fald langt ind paa 1800-Tallet, Skik, at lade alle Gardiner være oppe, saa »Almuen kunde have den Glæde at iagttage Festen ude fra Gaden«. Mange trykkede Næserne flade mod Ruderne for at faa det hele med; men det bidrog kun til Feststemningen, at hele Byen paa denne Maade deltog i Familiehøjtiden.

Omkring 1900 kastedes yderligere et Slør

over Brylluppets Formaal. Enhver Hentydning til Brudesengen fordømtes, og saa stor blev Diskretionen paa dette Punkt, at Brudeparret stik imod Fortidens Sædvane oftest forsvandt ganske stille og rejste bort uden at tage Afsked med Følget. Men helt var Fortidsskikkene dog ikke fordømt . . .

Talerne, som var begyndt omkring 1800, var nu svulmet op til et næsten uhyrligt Omfang. Allerede ved Suppen begyndte det med et Velkommen fra Værten. En af Forloverne talte for Brudeparret, og Brudgommen havde derpaa den Pligt, som undertiden faldt ham tung, at takke Brudens Forældre. Den Maade, hvorpaa denne vanskelige Opgave løstes, var vidt forskellig, spændende fra blomstrende Taksigelser for »Livets skønneste og kosteligste Gave« til det lakoniske »Tak for Karoline«. Naar dette vanskelige Punkt var overstaaet, aabnedes Veltalenhedens Sluser paa vidt Gab, og den ene efter den anden af de tilstedeværende sprang op for at udbringe Skaaler for Familiemedlemmer, Venner og Slægtinge og oprulle Minder fra Brudens og Brudgommens Barndom. Hertil kom Afsyngelsen af et undertiden meget betydeligt Antal trykte Sange, om hvilke det venligste man kunde sige i Reglen var, at de var velmente. Nogle var lavet af professionelle Viseforfattere efter Opskriften: »For Brudgom og for Brud en Skaal vi bringer ud«. Og ved Desserten slap man ikke for Oplæsningen af de talrige Telegammer, som det nu var blevet Skik at sende til Bryllupper. Glæden over dette tekniske Hilsemiddel var gaaet saa vidt, at endog Naboer ringede til Telegrafstationen for ad denne Omvej at faa bragt en Hilsen ind ad Døren ved Siden af sig. Oplæsningen af Telegrammerne bestod i Reglen af en

En Tredjedel gaar udenom Kirken

uendelig ensformig Gentagelse af »Hjertelig Hilsen og Lykønskning«, saa det virkede som en vederkvægende Afveksling, hvis en havde tilladt sig den Spøg blot at telegrafere: »— ogsaa fra mig«.

Naar Middagen var forbi, plejede Brudeparret at forsvinde ganske stille — uden at tage Afsked med andre end Forældrene — for at begive sig paa en saakaldt Bryllupsrejse. Men jævnaldrende Venner stod paa Lur, for at smide en udtraadt Sko eller Tøffel efter de bortdragende. Saaledes var det gamle israelitiske Tegn omsider forvandlet til en fuldkommen meningsløs Magi.

Fortidens Skikke er sejglivede, men en dødbringende Trusel mødte de i den borgerlige Ægteforening, som blev mere og mere almindelig. Uden Slør og Jomfrukrans, nogle kastede endog Vrag paa de gamle Troskabstegn paa Fingrene, mødte Bruden sin hverdagsklædte Brudgom paa Raadhuset hos Borgmesteren og paahørte en lille Tale, blot for at have de lovformelige Formaliteter i Orden af Hensyn til Børnene. Omkring 1940 var af godt 35.000 Ægteskaber over 13.000 indgaaet ved borgerlig Ægteforening. I Hovedstaden gik over Halvdelen nu uden om Kirken, naar de vilde giftes, i Middelby en Tredjedel af alle giftelystne.

En karakteristisk Forskydning med Hensyn til Ægteskabet var det ogsaa, at Statistikken viste, at Bruden nu næsten altid — i Modsætning til, hvad der var Tilfældet før 1914 — var ældre end Brudgommen. Det almindeligste var, at Manden var et Par Aar yngre end den Kvinde, han giftede sig med. Det var Kvindens Selverhverv, der havde medført det. Den unge Mand vilde ikke vente paa den maaske svage Mulighed for engang at kunne ernære den unge Pige. Maaske var

det ogsaa en medvirkende Aarsag til Forskydningen, at Kammeratskabet nu spillede en større Rolle mellem Kønnene end før. — Men Ægteskabets mere interne Forhold vil vi prøve at analysere senere i en anden Sammenhæng ... *

Dunkle Angstelser bød den vordende Moder at vise den største Forsigtighed. Utalrige overtroiske Forestillinger herskede om en usynlig og skummel Verden af onde Aander, som kun pønsede paa at komme det nye Samfundsmedlem tillivs. Den svangre maatte f. Eks. passe paa, at hun ikke fik et Lig at se. I saa Fald vilde Barnet faa en tilsvarende gusten Ansigtssfarve. Drak hun af en skaaret Kop, kunde hun risikere, at Barnet under hendes Hjerte fik Hareskaar. Hvis hun kiggede gennem et Nøglehul eller en Dørsprække, blev Barnet skeløjet. Hvis hun fik Blodpletter paa sig under en Slagtning, vilde de gaa igen paa Barnet i Form af Modermærker. Det var i det hele taget saare vanskeligt at undgaa Modermærker. De kunde efter Sigende fremkaldes blot et Æble eller en Blommestempele mod den vordende Moder. Der blev da et Mærke paa Barnet af tilsvarende Form paa det Sted, hvor det ramte. Var Moderen tilstrækkelig raadsnar, kunde hun dog hindre Barnet i at blive skæmmet altfor meget af Mærket. Dersom Genstanden ramte hende i Ansigtet, kunde hun faa Modermærket flyttet derfra til et andet, mindre iøjnefaldende Sted ved lynsnart at føre Haanden derhen.

I en Tid, hvor mere videnskabelige Teorier iøvrigt var ved at trænge igennem, levede de mærkeligste Forestillinger om Arvelighed endnu i adskillige Sind. Omkring 1940 indeholdt et Ugeblads Brevkasse f. Eks. føl-

Er Permanentbølger arvelige?

gende Forespørgsel fra en ung vordende Moder: »Hvis jeg lader mig permanentkrølle, mens jeg er gravid, faar mit Barn saa ægte Krøller?«

Fødslen fandt i Oldtiden og den tidlige Middelalder Sted paa et Leje af Halm paa Jorden, hvorfor den assisterende Kvinde kaldtes Straamoder eller Jordmor.

Trods alle Forsigtighedsforanstaltninger kunde det hælde, at Barnet ikke var helt efter Ønske. Men de gamle Nordboer havde en virksom eugenisk Forholdsregel til Bekæmpelse af Slægtsdegeneration: det defekte, aandssvage, vanføre eller blot lidet levedygtige Barn blev udsat, anbragt paa et øde Sted som Bytte for vilde Dyr. Kun hvis Barnet var levedygtigt og ønskværdigt i enhver Henseende blev det knæsat: Som Tegn paa, at han anerkendte sit Afkom, satte Faderen det nyfødte Barn paa sit Skød. Det næste Skridt var at gøre det til et Menneske, at give det Identitet. Det skete ved Navnefæstning. Var det et Drengbarn, raktet et Sværd, var det en Pige, førte man Spindereskaber henover den lille. Og til Navnefæstningen hørte yderligere hos de gamle Nordboer den magiske Handling, at Vand fra en Kilde østes over Barnet for at give det Livets Kraft. Til de ældste kendte Navne hører: Dag, Ravn, Thord, Gorm og Tilnavne i Form af Betegnelser som Svend, Dreng, Karl eller Rød (blond). Ud fra den Tanke, at afdødes Aander kunde tage Bolig i den nyfødte, brugte man at opkalde den efter beundrede Forbilleder; — men kun, naar de var døde. Opkald i levende Live kunde rane Kraften fra dem, hvis Navn man tog. Menneskenavnet var helligt og skulde skaanes mest muligt. Deraf opstod en Tilbøjelighed, som holdt sig siden, til kun at bruge det ved

højtidelige Lejligheder og til daglig at erstatte det med en Omskrivning eller et Kæle navn. Men allerede i Vikingetiden hændte det, som ogsaa senere hyppigt har været Tilfældet, at nogle af Kælenavnene gik over til at gælde for alvorlige Identitetsnavne, f. Eks.: Uffe, Aage, Ebbe, Tove eller Toke.

Den gamle Navnefæstning fik en kristelig Karakter ved at blive indføjet i Daaben: Indvielsen til Guds Naade. Og ogsaa Knæsetningen fik et kristent Islæt, idet Faderen ikke blot lagde Barnet over sine Knæ, men samtidig holdt det en Bibel for Øjnene for saaledes straks at vænne den lille Hedning til den nye Lære. Barnet svøbtes i farverige Klæder og blev indsnøret i røde Baand. Og mens Moderen endnu laa i Barselseng, bragte en Gudmoder, ledsaget af mange Faddere, hurtigst muligt den lille til Kirken, for at den kunde blive forvandlet fra en grum Hedning til en Kristen, inden der stødte noget til. Ligesom det oprindeligt var Skik med Brudeparret, standsede Præsten Barnefølget udenfor Kirken, slog Korsets Tegn over Ungen, salvede dens Næse og Øjne med Spyt, Bryst og Skuldre med Olive for at drive Djævelen ud. Saa først førtes Barnet og Følget ind i Kirken. Her klædte Gudmoderen hurtigt den lille af. Og Præsten dyppede Barnet helt ned i den store Granitdøbefont, der var fyldt til Randen med Vievand. Efter denne Daab, der mindede om de første Kristnes Neddykning i Floderne, iførte Præsten den lille omvendte Kristentøj: en skinnende hvid Kjortel og Hue som Symbol paa det rene og ubesmittede. Faddergaver til Præsten sikrede Familien yderligere Afkom, og Ting af ædelt Metal beskyttede den lille mod Trolddom; naar det var formet som Skeer eller Bægere, var det samtidig praktiske Gaver . . .

De jødiske Hansener og Petersenner

Med Kristendommens Indførelse blev det Skik at give Børnene Navne, der vidnede om den nye Tro. Nogle blev ligefrem kaldt Christianus: den kristne, andre blev opkaldt efter den hellige Moder Maria, eller efter den Helgen, hvis Navn stod paa Almanakken den Dag, da Barnet blev født. Paa denne Maade indførtes et Utal af fuldkommen fremmedklingende jødiske og sydlandske Navne, som dog senere ved Aldershævd blev opfattet som udpræget danske:

Petrus: Peter, Per, Peder. — Nicolaus: Claus, Niklæs, Niels, Nik. — Johannes: Jon, Jens, Hans. — Andreas: Anders. — Severinus: Severin, Søren. — Katarina: Karen. — Christina: Kirsten. — Cecilia: Sesel, Sidse. — Mechtildis: Mette. — Angelica: Engelke.

Trangen til at helliggøre sig med Helgenavne skød i Tidens Løb mærkelige Vildskud. Lige saa kendt som sandfærdig er Historien om en Faders Forlangende om, at hans Datter skulde døbes Femsetrine, fordi hun var født 5. S. e. Trin. Præster har ogsaa været udsat for Krav om at døbe Piger med det religiøst klingende Hosianna (Hil dig). En af dem vides at have klaret sig uden om det ved raadsnart at erklære, at det var et Drengenavn — og paa Stedet bevise det med Skriftens Ord: »Hosianna, du Davids Søn«. Dog lykkedes det ikke at afværge, at en stakkels lille Pige, der var født 5. Juni 1849, blev døbt Grundlovise.

Reformationen forkastede Brugen af Vievand paa alle andre Omraader, men beholdt den ved Daaben. Samtidig skete der lidt efter lidt den Ændring, at man holdt op med at dyppe Børnene helt ned i Døbefonten. Selv om Peder Palladius havde givet Tilladelse til at lunke Vandet, kunde det være nok saa livsfarligt for et lille Væsen at faa den is-

kolde Dukkert om Vinteren i Kirken, — der nu ikke længere var opvarmet af talrige Lys og Munkes og bedende Kvinders daglige Færden i den Ugen igennem. Paa samme Tid vandt Servantestel af Tin og Messing Indpas fra sydlige Lande: Sengepotter og Vaskefade. Begge Dele blev brugt til Daabs-handlingen. Natpotterne blev skilt ud som mindre velegnede, men det endte med, at det flade Renæssancevandfad fik fast Plads ovenpaa den gamle dybe Døbefont. Og Præsten nøjedes nu med at øse de sparsomme Mængder Vand, der kunde være heri, over Barnets Hoved ved Daaben. Djævelbesværgelsen ved Daaben blev først afskaffet, men atter genindført af Hans Tavsens og brugtes til hen paa 1700-Tallet. Ceremonien med Iklædningen af Barnet i hvidt Kristentøj og Hue forsvandt derimod straks efter Reformationen. Fra nu af brugte man broget Daabstøj, men ogsaa det kunde længe lejes af Præsten. Huen vilde Folk ikke give Afkald paa, selvom Præsterne nu erklærede, at den ingen Betydning havde. Man lod da en af Fadderne faa den særlige Opgave at »holde Huen«. Saa var den i hvert Fald med. Det brogede Daabstøj holdt sig ligesom de brogede Brudekjoler, indtil den franske Hofmode paa dette Punkt vandt Indpas. Fra nu af skulde Børnene atter være i hvidt, men for at markere Forskellen paa Kønnene, satte man lyseblaa Sløjfer paa Drengenes og rosenrøde paa Pigernes Daabskjoler.

Endnu paa 1500-Tallet klarede man sig med de gamle Navne i den brede Befolkning; Slægtsnavne var saa godt som ukendte. Men for at bøde paa Fornavnenes store Ensformighed, brugte man at give Folk Tilnavne i det daglige Samkvem. De kunde be-

Hr. Zeuthen fra Søvten

tegne den paagældendes Haandtering: Skytte, Bager, Smed — og blive forvanskede eller forfinede til Schjøth, Bagger, Schmith; eller det Vaaben eller Redskab, som den paagældende hyppigst haandterede: Hammer, Skjold, Biil (Økse). De kunde antyde Ligheden med et Dyr: Hjort, Oxe, Ørn, Torsk, Buk, Høg, Krage. De kunde hentyde til legemlige Egenskaber: Lange, Kurz, Dichmann, Høj, Rask, Vind, Skel (øjet), Krog, Krøl (Pukkel). Det kunde være Drillenavne: Blaataand, Tyvskæg; særlig almindeligt var det at tildele Byens lettere levende Damer Øgenavne. En Kvinde med Temperament hed f. Eks. Dorte Lagensplitter, en Dame, der havde været i intim Berøring med Byens Kag: Hanne Hudløs, eller med Rakkeren personlig: Ane Rakkerbalje. Tilflyttere til Byen betegnedes ved til Døbenavnet at føje Hjemstedsnavnet: Morsing, Jyde, Laale eller de mange Stedbetegnelser med Endelserne: -rup, -toft, -gaard, -ager, -høj, -dal, -berg, -lev, -skov, -strand, -sø, -vig, -dam, -bæk, -vad eller -bro. Stoltheden over at kunne Latin fik lærde Folk til at latinisere saadanne Stednavne, Broby blev forfremmet til Pontoppidanus, Moseby til Palludanus, Søby: Lacoppidanus, Vejle: Welleius, senere Wedel, Skagen: Scavenius. Enkelte slog sig paa hebraisk: Landsbyen Søvten blev til Zeuthen. Nogle fandt ogsaa, at Dorchæus lød bedre end Torsk. Udlændinge betegnedes efter deres Afstamning — fra Flandern: Flemming, Friesen: Friis, Holsten: Holst, Frankrig: Francke, Bayern: Beyer, Bøhmen: Bøhm, Sachsen: Sachs. Adelige fik Tilnavne efter Heraldiken i deres Skjoldmærker: gyldne Stjerner, Ulvehoveder, Rosenkranse o. s. v. Endelig indførte Chr. IV den Skik at bruge flere Fornavne, idet han lod sine 10

Børn af andet Ægteskab døbe med Dobbeltnavne.

Men i Folkets brede Lag holdt den Daabskik sig fortsat, at Børnene blot fik Efternavn efter Faderen: Hans Pedersøn var Søn af Peder, Hanne Andersdatter Datter af Anders. Fra Slægt til Slægt skiftede For- og Efternavn saaledes, at Jeppe Hansen blev efterfulgt af Hans Jeppesen, der atter efterfulgtes af Jeppe Hansen o. s. v. Til sidst var det ikke til at hitte rede i. I 1828 udstedte Myndighederne da en Forordning, som skulde bøde paa Forvirringen, men i Virkeligheden kom til at forøge den. Det bestemtes, at alle, der paa dette Tidspunkt hed Nielsen, Petersen, Hansen, Jensen, Christensen o. s. v. skulde bevare disse Navne som Slægtsnavne. Resultatet heraf blev et uhyre Antal Fællesnavne. Efterhaanden havde intet andet Land i Europa en saa ensformig Navnerække som Danmark. For at raade Bod herpaa gav en Lov af 1904 Ret til Navneforandring. Adskillige benyttede sig heraf, men mange gav Udtryk for den Overtro, at de kunde gøre sig finere gennem Navnet. Det blev almindeligt at søge Navneforandring fra de jævne sen-Navne til bombastiske Betegnelser, der skulde faa naive Sjæle til at formode, at Indehaveren af det nye Navn havde et Adelskjold fuldt af heraldiske Fænomener: Rosenløve, Løvenstjert, Gylden-slette, Harenskjold eller Stjerneblad. Dette bragte den udmærkede Idé noget i Miskredit. Ved en Undersøgelse af Navnehypigheden i Middelby først i 1940-erne kom jeg til det Resultat, at sen-Navnene endnu var absolut dominerende, dog ikke i den Rækkefølge, som man almindeligvis antog. Efter den gængse Opfattelse skulde Sørensen f. Eks. være det hyppigst forekommende Navn,

Det almindeligste Navn er Nielsen

og »en Hr. Sørensen« kunde gaa for Gennemsnitsdanskere. Det var ikke Tilfældet i Gennemsnitskøbstaten. Nielsen hed 7 pCt. af Befolkningen, Hansen: 6,5, Jensen: 6,5, Petersen: 6,2, Larsen: 3,5, Andersen: 3,4, Christensen: (baade med C. og K.): 3,1, Olsen: 2,4, Jørgensen: 2,2, Rasmussen: 2,2 og Sørensen: 2,0 pCt. Herfra og til de næsthypigste Navne: Johansen, Kristiansen og Madsen var et betydeligt Spring, idet hver af disse Grupper kun udgjorde 1,1 pCt. Derefter fulgte Jacobsen: 1,0, Poulsen: 0,7, Frederiksen og Mortensen: hver 0,6 pCt., Svendsen og Thomsen: hver 0,5.

Hvad Fornavne angaar, da har de været underkastet Moden som alt andet. Efter at Kirken havde mistet sit stærke Tag i Befolkningen kunde ydre Paavirkning: en Bog, en Helt, et Teaterstykke, en Film paavirke Navnevalget. Sidst paa 1700-Tallet gjorde nogle udenlandske Romaner f. Eks. Navnene Emma og Amalie populære. En Tid blev den feminine Endelse -ine meget yndet. Poul Møllers fire Søstre hed: Rasmusine, Nielsine, Petrine og Trine, og endnu værre Former fulgte i disse Forbilleders Spor: Adamine og Murdochine. I Romantikernes Dage genoplivedes forglemte Oldtids- og Middelaldernavne som Karen, Ellen, Hakon og Thorvald. Det populære Stykke »Alt Heidelberg« (Hans Højhed) har haft utallige Karl-Heinzer paa Samvittigheden. Med Filmen kom en Mængde amerikanske Navneformer, efter 1920 en Række underlige Forkortelser og Kælenavne. I »Omgang med Mennesker« fra 1930 hed det om Tidens Navneskikke: »Der findes ikke længere nogen Pligt til, som i gamle Dage at opkalde Barnet, f. Eks.. efter Bedsteforældre. Derimod bør der tages Hensyn til Barnet selv, det skal jo slæbe rundt

med sit Fornavn hele Livet. Forældre eller velmenende Venner, som giver gode Raad i saa Henseende, tager desværre ikke altid Hensyn dertil, og giver deres Barn et Model eller Stemningsnavn, som det senere er besværligt at svare til. Børn, der døbes Liv, dør i Reglen i en ung Alder. Pigenavnet Lykke bringer sjældent Held ... I de sidste Dages Smag er i visse Kredse sødladne udenlandske, lidt latterlige Navne som Misser, Busser og lignende. En Mand døbte sin Datter Lady. Saa var hun det med det samme, mente han. Der er intet i Vejen for at kalde et lille rosenrødt Væsen i Vuggen for Busser. Men det er et kedeligt Navn at ha', naar Pigebarnet vokser til og bliver Borgerrepræsentant eller Folketingsmedlem. Fremmedklingende Navne staar i Reglen daarligt til danske sen-Navne«. Disse Advarsler frugtede ikke i videre Kredse. Under Indflydelse af Filmen og Ugebladenes næsten altid engelske Helte og Heltinder bredtes Dora'er, Alice'r, Mary'er, Kitty'er, Loretta'er, Claire'r, Charlie'r, Dick'er, Jack'er sig mellem Hansenerne og Nielserne. Og en Familie, der var begejstret for Førerprincippet, kaldte en Datter for Hitla ...

Fra urgammel Tid er et Barns Fødsel i Danmark fejret med Barnsøl. Kristendommens Indførelse bragte ikke noget Brud paa denne nedarvede Sædvane. Ganske vist bød Forskrifterne, at Barnet hurtigst muligt skulde bringes i Kirke, men at Barnemoderen skulde holde sig inde ikke mindre end 6 Uger efter Fødslen, før hun mødte og blev rensset i Kirken. Men aldrig saa snart var Fødslen overstaet, før en Pige blev sendt afsted for at invitere til Barnsøllet, senere kaldet Barselgilde. Bedepigen støttede sig til en afbar-

Barselpotten og Faddersladder

ket Pilekæp. — Dér, hvor hun lod Kæppen staa, skulde der blive Barsel inden Aaret var omme, hed det. Adskillige Steder undlod den unge Kone rødmende at henlede Bedepigens Opmærksomheden paa, at hun glemte sin Kæp; men andre Steder var Hentydningen mindre kærkommen. Hvis Konen et saadant Sted opdagede Kæppen i en Krog, eller maaske stukket op i Tagskægget, for hun ud og kastede den efter Bedepigen, idet hun raabte: »Nu skal du ske Fanden, din ledagtige Taskel!« Endnu før Moderen havde haft Tid til at overvinde de strenge Strabadser, begyndte de hankede Føringsspande — som ogsaa havde været i Funktion ved Brylluppet, men nu optraadte som Barselpotte — at indløbe. Oprindelig bestod Føringen altid af de gamle Nordboers Livret: Barselgrød, og der var sat tre Pinde i Potten for at symbolisere de tre Norner, der spandt den Spædes Skæbnetraad. Senere lod man haant om Nornernes Spind, men man lagde saa meget større Vægt paa at sende et rigere Udvalg af Spise- og Drikkevarer. De Indbudte indfandt sig snarest for selv at tage Del i Nydelsen. Det hørte til god gammel Skik, at Barselkone styrkede sig efter Anstengelserne med en Rus, og at de Indbudte gjorde det samme for Selskabs Skyld. Barselkvindernes Rasen efter et Barselgilde var almindelig frygtet i Byen. Paa Hjemfærden fra Gildet var selv ældre adstadige Koner stærkt rusede og med til at overfalde forbipassende, rive Huerne af Kvinderne og Hattene af Mændene, klatre op paa Vogne og tvinge Kuskene til at køre for sig. Da Brændevinen blev indført, tog Orgierne et yderligere Opsving. Da Kaffen kom til, og ogsaa Mændene fik Adgang til Barselstuerne, kom de i Vanry for de Rygter, der smededes der og den

Sladder, som blomstrede mellem Fadderne. Først Holberg formaade at give Barselgilderne Dødsstødet ved at latterliggøre dem i sin »Barselstue«.

Føringen blev afskaffet, og det blev efterhaanden Skik at sende Blomster i Stedet. Men i 1940-erne dukkede Barselpotten op igen — i Blomsterforretningerne til Vase for de Blomster, der sendtes en Barselkone.

*

Da Konfirmationen blev indført i 1736, fik man en ny Lejlighed til at holde Fest i Hjemmene, og den blev udnyttet i en Grad, saa det kirkelige Moment efterhaanden blev det mindst fremtrædende. De smaa Mennesker, der pludselig skiftede Udseende for at indtræde i de Voksnes Rækker, har vakt Moro og Medlidenhed lige siden 1736, og de kvindelige Konfirmanders luksuøse hvide Konfirmationskjoler har givet Anledning til Kritik lige saa længe. Flere Gange er der udstedt Forbud imod Overdaadighed paa dette Punkt, men til ingen Nytte. I 1942 blev Præsterne ved to Kirker i Odense enige med deres Sognebørn om, at de kvindelige Konfirmander fremtidig skulde nøjes med den beskednere og nyttigere saakaldte Andendagskjole. Det var maaske omsider Optakten til den dyre hvide Konfirmationskjoles endelige Bandlysning.

Konfirmationen kom til at spille en overvældende Rolle i den almindelige Familienselskabelighed. Jævne Folk satte en Ære i at gøre Traktementet saa flot som mulig. Undertiden ofredes aarelange Opsparinger paa et Konfirmationsskrald, for at der virkelig kunde staa Gny af det. Om Skik og Brug paa dette Omraade — og mere kultiverede Kredses Bedømmelse deraf — i det

Konfirmations-Knaldet

20. Aarhundrede, skrev Admiralinde Gad i sin »Takt og Tone«: »Af alle de mærkelige Skikke, der paa trods af sund Fornuft holdes vedlige i alle Lag af Befolkningen og særlig i folkelige Kredse, er vel Kirke-Konfirmationens Sammenblanding med det verdslige Liv en af de besynderligste. At en Dreng eller Pige ved Overgangen fra Barn til Voksen efter nogen Religionsundervisning bekræfter sin Daabspagt, uden just at have synderligt Begreb om Betydningen af det, er jo en fuldstændig religiøs Akt og kirkelig Sag, der intet har med Samfundet eller Selskabslivet at gøre. Men hvad sker: Der gives Ynglingen eller den unge Pige et fuldstændigt personligt Udstyr fra inderst til yderst, indbefattet Undertøj lige til en Festdragt, og naar Forældrene ikke selv formaar at udrede det, kan man indsende Ansøgninger til dertil oprettede Foreninger eller Legater, som da er forpligtede til at træde til. Konfirmanden kører, ledsaget af de arme Forældre, i den aarle Morgenstund i Karet eller Bil til Kirken, den unge Pige hvidklædt, Drengen sortklædt; Skaren placeres efter Kønnen vis a vis ned ad Midtergangen, der bliver de Unge siddende under den lange Ceremoni til højt op paa Dagen, stirrende paa hverandre med Forældrene bag sig. Moderen holder altid Stand, hvorimod Faderen er slem til med smaa Mellemrum at absentere sig for at nyde en Forfriskning paa den

nærmeste Kafé, hvad dog formentlig ikke vil blive regnet ham til Last ved det endelige Livsopgør.

Og naar de saa kommer hjem? Ja, saa modtages de af Kødets Lyst i Form af en fuldstændig Guldsmedebutik af Gaver, Brocher og Manchetknapper, Guldure og Kæder, alt, hvad der lige er egnet til at bortlede den unge Konfirmands Tanker fra den religiøse Handling. Denne forsætlige Bortleden bliver kun forstærket ved Dagens videre Forløb. I Stedet for den Eftertanke, som en rolig Dag bedst vil kunne frembringe, strømmer Blomsterbuketter, Telegrammer og Urtepotter ind, Konditorier bringer et pyntet Kransekagehorn med en Konfirmand paa Toppen og fra Bogtrykkeriet sendes Festsangen til Middagsbordet, mens Kogejomfruer og Opvartersker etablerer sig i Køkkenet, for, naar de pyntede Gæster ankommer, at servere den bestilte Middag ... Denne selskabelige Skik eller Uskik gaar igennem hele Befolkningen ...«

Irreligiøse Kredse, der endelig besluttede sig til at bryde den Sædvane, at unge ubefæstede Sjæle skulde møde i Kirken til Bekræftelse af Troen, erstattede den omgaaende med en saakaldt borgerlig Konfirmation. En religiøs eller overtroisk Frygt for at bryde med Skikke, der en Gang havde vundet Hævd, syntes nedfældet i Menneskene.

Den sidste Rejse

I de Egne, hvorfra Kulturbølger tidligt skyllede mod Norden — Forasien og Ægypten, brugte man at opbevare de døde i Huler

i store Klipper eller i Pyramider. I det danske Sletteland fulgtes Skikken saa godt som muligt ved Bygningen af Ligstuer af Sten,

Tre Haandfulde Jord

saa store, at senere Slægter kun kunde tænke sig, at det var Jætters Værk. Over Stenene kastedes Jord, der var skabt en Høj, Sletteboens Surrogat for Bjerget. Men som alt muligt andet er ogsaa Sorgen, Hukommelsen og Ærbødigheden begrænset. Naar Mindet om den Henfarne i Højen var visnet, trængte nye Slægter ind i Gravkammeret, ragede de gamle Ben tilside og lagde deres egne døde i Stedet. Og da en helt ny Dødskultus trængte frem, brændte man ogsaa de døde ovenpaa Stenaldergravene i Stedet for at anlægge nye. Kremation: Ligbrænding var den almindeligste Form for Ligfærd i Oldtidens Kulturlande. Hos Romerne var det kun Slaver og Forbrydere man lod raadne i Jorden. Baalfærd blev den foretrukne Ligbegængelse ogsaa i Norden, men selv om den døde blev brændt, fik han nogle af sine Dyr, undertiden ogsaa Trælle, Smykker og Vaaben med paa den sidste store Rejse. En særlig storstillet Form for Baalfærd var den, som f. Eks. blev Balder til Del. Da han var død, blev hans Ligbaal rejst om Bord paa hans Skib. Hans Hustru Nanna, der var død af Sorg, blev lagt om Bord sammen med Liget, talrige Trælle dræbtes som Dødsofre, Vaaben og kostelige Skatte fulgte efter. Saa hejstes Sejlene, det brændende Skib blev skubbet ud fra Kysten og forsvandt i det fjerne . . .

Før Baalfærden eller før Højen lukkedes, lød den dødes Eftermæle fra en af de Efterlevende. Og saa vendtes Interessen mod den Hest, der havde draget Høvdingen, eller den Ko, der havde ført den menige Krieger til Gravstedet. Den ofredes og skyldes ned med rigeligt Øl ved Mindefesten: Arvøllet eller Gravøllet. Her drak de Efterlevende den Dødes Minde, udbragte Skaaler for

Odin, Thor og de andre Aser, og Arvingen udstedte Løfter om at øve Daad.

Med Kristendommen kom nye Ligfærds-skikke, isprængt østerlandske, jødiske, græske og romerske Bestanddele og blandedes med de hævdvundne danske . . . I et oldindisk Digt hedder det: »Op stamper jeg Jorden omkring dig, og nedlægger denne Jordklump, at ikke Ulykken skal ramme dig«. Grækerne og Romerne fandt det nødvendigt at kaste mindst tre Haandfulde Jord paa et Lig for at skaffe den Afdøde Fred. Ellers vilde Skyggen af den Døde flakke om ved Bredderne af Styx i 100 Aar. Til de gamle Grækere Ligbegængelse hørte desuden at lægge en Mønt paa den Dødes Tunge og medgive ham en Honningkage. Det var Færgelønnen til Karon, der skulde fæрге Skyggen over Styx til Dødsriget, og en Godbid til at blidgøre Vogteren af Indgangen til Underverdenen, den trehovede Hund Cerberus.

Romerkirken optog Brugen af de tre Haandfulde Jord paa Liget og endog Medgivelsen af Færgelønnen til Karons Baad; — mere end til en Korshvid, den mindste Mønt, der bar et stempet Kors i Midten, strakte man sig dog ikke i Danmark. Og Kirken overtog Udfærdskoen for sin egen Mund, og hvis den døde var Ridder, en Pengesum i Stedet for Hesten — som Sjølegave. Samtidig gik det ud over Gravøllet. I de første kristne Aarhundreder havde Kirken intet at indvende imod Ligbrænding, men efterhaanden blev den gamle Skik forbudt som alt andet, der mindede om det overvundne Hedenskab. Det blev Skik at jorde de døde. Den mest eftertragtede Plads var i selve Kirkens Skød, saa nær ved Alteret som muligt; men kunde man ikke komme

Lad Sjælens Aa udløse Flydevand

indenfor Murene, maatte man nøjes med en Plads udenfor, paa Kirkegaarden, helst saa nær Kirkemuren, at Tagdryppet kunde væde Graven. Det var dog et mindre roligt Hvilested. Som der staar i Folkevisen: »Der gaar Dans paa Kirkegaard — under Lide — der danser Møer med udslagent Haar«.

Begravelsen fandt Sted meget hurtigt efter Dødsfaldet. Den døde blev lagt paa en Baare, kun svøbt i et Lagen og med Ansigtet utildækket. Fagfæller virkede som Ligbærere. Gilderne og Laugene fungerede jo som Begravelseskasser. I den smagfuldt smykkede Kirke stedtes den døde til Hvile under Musik og Sang med hele Katolicismens Festivitas — i en muret Grav. I Stedet for Eftermæle oplæstes den dødes Testamente ved Graven. Det gjaldt altsaa om at betænke Kirken i Tide, hvis man vilde slippe for et altfor langvarigt Ophold i Skærsilden.

Med Reformationen forsvandt Festligheden og Hyggen fra Kirken. Men til Gengæld besluttede Folk saa at fejre Ligfest hjemme. Det krævede Forberedelse, og den første Følge var, at Begravelsen blev udskudt, i adelige Kredse efter Chr. IIIs Forbillede i indtil 6 Uger, hos Borgerlige i det mindste en Uge. Først skulde Væggene drages. Duge og Lagner kom i Brug i jævne Hjem, Adelige og Storborgere brugte, trods talrige Forbud derimod, at drage med sort Klæde. Hidtil havde Mændene kunnet nøjes med at slaa Højtidskappens Hætte over Hovedet, naar de var i Sorg, Kvinderne med at kaste Kaaben over Skuldrene eller dække Ansigtet med et sort Slør, — hvilket kaldtes at være hænglet. Men nu blev der Tid til at faa syet virkelige Sørgedragter, saa man var i sort fra Top til Taa, Mændene desuden forsynede med Sørgeflor om de høje sorte

Hatte og Kvinderne hænglede. Som Kingo skrev i et Lejlighedsdigt om den rette Holdning ved Ligbegængelser:

Tag Sørge-floret paa, Dyd, Ungdom, Tuct oc Ære,
Lad Sindet gandske fuldt af stoor Bekymring
være,

Lad Øjne, Sjælens Aa, udløse Flyde-vand
Oc Velde-kilder af sin salte Taare-spand!

Sørgetøjet blev for mange den fineste Del af Garderoben og benyttedes siden ikke blot til Sorg, men ogsaa til Festdragt. En Nyhed efter Reformationen var desuden Ligkister. Der blev udfoldet saa stor Luksus paa dette Omraade med Fløjlsbetræk, Sølvbeslag, Fryndser og Gehæng, at Regeringen Gang paa Gang maatte udstede Forbud. Men det var enhvers Ærgerrighed at komme herfra i saa flot en Kiste som muligt. Og mange sikrede sig i levende Live dette Befordringsmiddel til den sidste Rejse. I Hjemmet stod Husfaderens Kiste parat inde i Dagligstuen.

De gamle Gravølsskikke vendte tilbage... Ligets Nedlæggelse i Kisten gav Anledning til den første af en Række fugtige Festligheder, et saakaldt Kistelagsgilde. Alle Vinduer og Døre i Hjemmet aabnedes, for at Sjælen kunde flyve ud. Den døde iførtes en af Tidens Nyerhvervelser paa Garderobens Omraade: en Natskjorte, senere, da Linnet ikke mere havde Nyhedens Interesse, sit fineste Festskrud. Den nye danske Salmebog blev lagt paa Halsen for at holde Hagen oppe. Efter Skærsildens Afskaffelse var Forestillingerne om den dødes møjsomme Vej i det hinsidige væsentlig udvidet; bl. a. med et foreløbigt Opholdssted et Sted ude i det uvisse. Af det tyske Krug: Kro og det italienske Nabisso: Helvede dannedes Betegnelsen for dette Bedested: Nobiskrog

Tak for Mad til Liget

eller Naboskrog. Her slog en Korshvid ikke længere til, den døde maatte have en større Sum af Tærepenge med i Kisten. Lejet var af Straa, senere Dynen, men der blev stukket Humle og Hørfro ned imellem dem — i den Tro, at den døde vilde give sig til at tælle alle Bladene og Frøene, før han fandt paa at gaa igen. Nogle satte ogsaa Staal: Søm eller Naale i Ligets Fødder for at besværliggøre Gangen. Naar Liget var gjort i Stand, mødte Gæsterne, som Bedemanden havde tilsagt. En for en gik de hen og hilste det salig Lig i den aabne Kiste, før de satte sig tilbords og drak dets Skaal. Endvidere udbragtes Skaaler for Ligets Hustru, som det hed, Ligets Børn og andre af de nærmeste Paarørende, og man var forpligtet til at godtgøre sin Hjertelighed ved hver Gang at tømme Bægeret tilbunds. Efter Maaltidet gik Gæsterne atter til Kisten, lagde Hænderne paa den dødes Hoved og takkede for Maden. Den Døde var stadig Husbond og Vært saalænge han endnu ikke var ført ud af Huset. Den sidste Nat før Begravelsen vaagede de nærmeste samt Gildesbrødre eller Standsfæller i Dødsstuen. Men heller ikke her sad Gæsterne med tørre Munde. Undertiden fik Vaagenatten et yderst livligt Forløb. Det er hændt, at én fandt paa at stille Liget hen i en Krog og selv lægge sig i Kisten for pludselig at forskrække de andre Svirebrødre med et uventet Bøh! Forholdene i de højeste Cirkler, blandt den danske Adel, gav Anledning til Udstedelsen af et Kongebrev i 1576, hvori det hed: »Os er mangfoldigen blevet berettet, hvorledes der holdes stor Uskikkelighed, hvor nogen Begravelse sker, med Overflødighed udi Mad og Drikke, før end Gudstjeneste sker og Liget begravnes, saa en Part af Følget kommer

drukne og fulde til Kirken og forholder dem fast uskikkelige med Bulder og Skrig, hvormed undertiden Gudstjenesten saa forhindres, at Præsterne med stor Nød kunde fuldføre deres Befalinger.«

Om Formiddagen efter Vaagenatten kom flere Standsfæller til, og flere Forfriskninger serveredes i Formiddagens Løb. De, der havde været med fra den foregaaende Aften, havde hyppigt svært ved at bestride deres Andel i Besværet med at lægge Liget paa Baaren og løfte den op paa Skulderen. Den døde blev bragt ud af et Vindue eller et Hul, der blev slaaet i Gavlen til samme Formaal — for at vildlede, saa han ikke let kunde finde tilbage igen, hvis Lysten dertil skulde paakomme. Nogle brugte ogsaa at kaste en Sko efter Liget for at forhindre, at det vendte tilbage. Omsider stillede Følget saa op: Forrest Skolens Peblinge med hvide Lys i Hænderne, derpaa Baaren paa de mere eller mindre sikre Ligbæreres Skuldre (i senere Tid paa en Ligvogn), saa de mandlige Efterladte eller Venner og slutelig Kvinderne. Den snavsede opblødte Gade var strøet med mange Vognlæs rent Sand og dækket med Grene. Og mens Peblingene sang af fuld Hals, drog Ligetoget afsted til Kirken. Mangen god Borger havde ikke blot sikret sig Plads, men endog ladet sin Mindesten opsætte i Kirken i Forvejen. »Ole Bager i Odense lod lægge denne Sten, thi han agter her at hvile sine Ben,« havde den rige Odensekøbmand ladet hugge i en Ligsten, som til Betyggelse var ham for Øje i mange Aar, naar han deltog i Gudstjenesten i Graabrødrekirken i Odense. Alle vidste og tænkte, hvad Fru Ingeborg Skeel til Voeraard saa aabenlyst havde givet Udtryk for paa sit og Mandens Epitafium, at »naar Ud-

Gravøl i flere Dage

arvinger de tager Gods og Peng', Hukommelsen om de Døde varer da ej læng'« ... Efter den egentlige Ligprædiken fulgte et Eftermæle, hvorunder Præsten fremhævede den dødes Dyder, uden dog altid helt at forbigaa hans Smaafejl, og opridsede hele hans Levned. Saa lagdes Liget i Graven. Under Jordpaakastelsen udtalte Præsten: »Af Jord har Gud skabt dig, Kød og Blod har han iført dig. Til Jorden est du kommen igen. Gud give dig en glædelig Opstandelse paa den yderste Dommedag.« En af den Afdødes Venner traadte frem og holdt en Mindetale. Den Dødes Identitetsmærke, Ringen med hans Signet, blev kastet ned i Graven. Og saa oprandt det mest spændende Punkt: Testamentets Oplæsning.

Efter Begravelsen drog Følget til Hjemmet for at deltage i Arvøllet. Ved Maaltidet var det Skik at drøfte, hvem der skulde indtage den Afdødes Plads i Ægtesengen. Men naar det var afgjort ud paa Aftenen, gik Enken til Ro — for at blive liggende i Sorgeseng nogle Dage. De øvrige festede videre, i Reglen ogsaa nogle Dage.

De levendes Tanker vendte ofte tilbage til den døde, der nu laa under Gulvet i Kirken, der stod kold og øde og uhyggelig hele Ugen igennem. Og ingen kunde frigøre sig fra den Tanke, at den døde vilde føle Trang til at forlade disse uhyggelige Omgivelser, staa op af sin Grav og søge tilbage til de Steder, hvor han før havde færdedes hjemmavant. Naar det gjaldt bandsatte eller Selvmordere, som Kirken havde udstødt til Høj og heden Jord, hvilket vilde sige til Begravelse udenfor Kirkens Enemærker ligesom de hedenske Forfædre, da var man helt sikker paa, at deres Skygger vilde gaa igen — og ikke for det gode. Det hændte, at Præsten

maatte ud for at mane saadanne Genfærd ned i Jorden igen med Korset og den hellige Bog. Til yderligere Sikkerhed blev der undertiden slaaet en Pæl ned gennem Liget ... Udtrykket er senere temmelig meningsløst benyttet om den endelige Tilintetgørelse af mindre holdbare Paastande.

Paa 1600-Tallet indførtes faste Ligbærere eller særlige Ligbærerlaug, og dermed bortfaldt Beværtningen før Begravelsen. Det skyldtes næppe, at Ligbærerne principielt var Modstandere af Forfriskninger. Talrige Vidnesbyrd bekræfter det modsatte. Hvor lidt melankolske Ligbærerne i Rudkjøbing var blevet af deres dystre Dont fremgaar af en Indførelse i Danske Kancellis Supplikprotokol fra 1772: »General, Grev Ahlefeldt til Langeland andrager, hvorledes Byfogden i Rudkjøbing, Generalauditor Flindt, tværtimod Politiforordningen og god Skik i denne Faste med en Del af Byens Borgere, der imellem sig har oprettet et Lig-Laug, ikke alene buldre 3 Dage og 3 Nætter, tilligemed Søndagen med Drik, Dans og Musik, paa Lig-Laugskassens Bekostning, men endog imod Forordningen om Brandvæsenet, saavel i Byens Gader plantede en Del Kanoner, som paa Torvet lod lægge 4 løse 3-pundige Kanoner, hvoraf blev affyret en Mængde Skud, saa at Vinduerne i nogle Huse sprang itu.«

Ogsaa mod Vaagenætternes Traktement rejstes der Indsigelse. Men det fandt varme Forsvarere, deriblandt selveste Professor Holberg: »De højviise Herrer ville maaske sige, at saadanne Metoder satte Folk udi nogen Bekostning, og at Smausen, Drikken og Støjen var uanstændig, helst i Sørgestuer. Hvad det første angaar, da vil ikke nægtes, at jo Folk derved sættes ud i nogen Bekost-

Et Væld af Kranse

ning; men en stor Nytte flød deraf, saasom Fortrolighed og kærlig Omgængelse derved befordredes mellem Venner og Naboer, og hvad Anstændighed angaar, helst udi Sørge-stuer, da mener jeg, at intet kunde være anstændigere end ved al optænkelig Lyst at opmuntre sørgende Paarørende og at komme dem til at glemme deres Forliis.«

Under Pietismen indskrænkedes Festlighederne væsentligt. Efter 1730 holdt Kvinder op med at deltage i Ligfærden; nærmeste kvindelige Slægtninge maatte overhovedet ikke vise sig offentlig i længere Tid efter Dødsfaldet. Men efter 1800 dukkede Damerne atter op i Kirken, først temmelig ubemærket i Baggrunden, senere aabenlyst og sluttelig gik de atter med i Følget. I Kriseaarene maatte man spare paa Begravelsesudstyret som paa alt andet. En af Tidens velmenende Filantroper, Assessor og Justitiarius Bäreus, udtalte sig stærkt mod den Uskik, at »herlige, dyrekøbte Planker skæres itu for i en Kiste at jorde saa mangt et Afskum af det menneskelige Køn«. Paa hans Forslag blev det tilladt at jorde Ligene i en Slags Vidjekurve i Stedet for Trækister. De nye besparende Vidjekister blev benyttet i ret stor Udstrækning, da en anset Dame havde givet det første Eksempel, og da Hr. Bäreus yderligere forsikrede: »Gode Mennesker ville faa Erstatning hisset, hvor Eders nærværende Legemers skønneste og ædleste Dele ved en raskere Flugt vorde forøenede med Eders udødelige Aand ... Tanken om at kunne vaagne op i Graven taber noget af sin Skrækelighed ved dennes Brug, og fordi de ædlere Legemets Dele synes lettere igennem den mere aabne Vidjekiste at kunne naa deres Bestemmelse.«

Da Tiderne bedredes, vendte Trangen til

at hædre de Afdøde med det dyrest mulige Udstyr atter tilbage. Kisterne blev stadig flottere og prægtigere udstyret. Fra sorte Kister gik man over til lyse og tilsidst helt hvide. Man begyndte med at lægge en enkelt Blomst paa Kistelaaget, senere blev det flere, tilsidst dækkedes den med Kranse. Efter 1900 blev det en staaende Vending, som det syntes umuligt at variere, i alle Blades Begravelsesreferater: »Kisten var dækket af et Væld af Kranse.«

Gravøllet var ikke afskaffet selv i Nødens Aar. I en Skildring af en Begravelse omkring 1808 hedder det: »Da jeg kom Kl. 5 om Eftermiddagen (efter Ligfærden), fandt jeg allerede et stort Selskab, bestaaende af mandlige og kvindelige Slægtninge, omtrent lige mange af hvert Kjøen, forsamlet. Først fik vi en Kontorkop Chokolade. Derpaa nød man varm Biskop og meget Punch. Der blev spillet Boston, Whist, L'hombre og Kvadrille ved fire Borde. I Stuen brændte ca. 20 Lys, men desuagtet kunde man næppe se hinanden for Tobaksrøg. En Appetitsoppen Rum blev nu serveret, og vi opfordredes til at gaa op paa Salen og tage Damer tilbords ... Vi sad 40 tilbords. Vi fik de mest udsøgte og forskjelligste Retter Mad. Men da jeg ved Slutningen af den 8. Ret havde mit sædvanlige Uheld, idet jeg da paa een Gang tabte al Appetit, gad jeg ikke mere bebyrde min Hukommelse med Retternes Navne eller Antal, men bukkede kun for de, saa vidt jeg husker, fire følgende — deri ikke iberegnet 7 à 8 Slags Syltetøj, Østers, saltet Laxebryst, Anchiovis, Ravrekling, Æbler, delige Pærer og Blommer, Figner, Druer, Krakmandler og Sukkerkugler. Utalige Skaaler blev udbragte ...«

Liget sminkes og friseres

Om Begravelsesceremoniellet i Aarhus i 1840erne, fortæller Fuldmægtig Nielsen:

»Naar nogen døde, blev Liget opbevaret hjemme indtil Begravelsen, som i Reglen ikke fandt Sted, førend otte Dage efter Dødsfaldet. Om saa det forraadnende Lig udbredte en aldrig saa rædsom Stank, blev det dog hjemme. Man vilde have anseet det for pietetsløst og hjerteløst, om man ikke beholdt den kjære Afdøde saa længe som muligt. Man pyntede Liget med Sløifer og Blomster af Papir, iførte det undertiden Brudekjolen, trak Handsker, Strømper og Sko paa det, sminkede Kinderne med rødt og friserede Haaret. Naar man ret tænkt sig hvor besværligt alt dette maa have været og hvor smagløst, maa man undres over, at alt dette overhovedet blev gjort og at man ikke kunde unde Liget den Ro og Hvile, som det trængte til. Sagen var nemlig den, at man et Par Dage efter Dødsfaldet var gaaet, kom der Visiter. Man maatte jo trøste de Efterladte. Til Gengjæld for denne Trøst tilbød de Efterladte de Besøgende den Fornøielse at se Liget. Det laae paa lit de parade i det bedste af Husets Værelser. Det var meget ofte et lidet tiltalende Syn. Men det vilde være høist uhøfligt, om man ikke for sidste Gang vilde se de kjære Træk. Ved hver af Sognekirkerne var der ansat en Bedemand. Denne Bedemand affattede efter Samraad med Familien en Liste over hvem der skulde indbydes til Begravelsen. Udrustet med denne Liste, iført sorte Klæder og med et Udtryk af ædel Sorg i sit karakterfulde Ansigt vandrede Bedemanden rundt med sine Indbydelser. Paa Begravelsesdagen samledes Følget i Sørgehuset. Forsaavidt Følget ikke kunde rummes derinde, opfyldte det Gaarden eller Gaden og For-

touget udenfor. Man tilbragte en Tid med Nydelsen af Vin og Kager og ved paa en agtelsesfuld Maade at mindes den Heden-gangne. Damer deltog aldrig i Begravelsesceremonierne. Naar Præsten gav Signal til, at han nu var rede til at begynde, traadte Bedemanden frem og med høi, om end noget skælvende, Stemme opraabte de indbudte Æresgæster efter Rangen, som nøie maatte iagttages. De Opraabte begav sig ud paa den med Sand og Buxbom bestrøede Gade, hvor allerede Ligkisten med Indhold var bragt ud. Naar de Indbudte havde indtaget deres Pladser nærmest efter Familiens mandlige Repræsentanter, kunde det øvrige Følge ordne sig, som det vilde. Yderst langsomt og med stor Værdighed bevægede Ligtoget sig saa gjennem Gaderne til Kirkegaarden, hvor selve Begravelsen foregik saaledes, at Præsten talte ved den aabne Grav, Liget firedes ned, Jorden kastedes over Kisten. Altsammen var det meget net og høitideligt. Man søgte at lægge et Udtryk af deltagende Sorg i sit Fysiognomi, saa godt som det kunde lade sig gjøre, og saa vandrede man hjem. Det ansaas for en Hæder for den Afdøde, om der var mange Uniformer i Følget, eller Rangspersoner. Man vilde gjerne have en pæn Begravelse. Fremfor alt var det en Skandale, om man ikke fik høit Laag paa sin Kiste. Det var kun Fattiglemmer, dem, der begravedes paa Fattigvæsenets Regning, der fik fladt Laag. Ofte vandrede de Efterladte om og tiggede Penge sammen til et høit Laag for en afdød Slægtning. Formodentlig har denne Animositet imod fladt Laag sin Oprindelse af, at Tugthusfanger, Slaver og henrettede maatte nøies med et fladt Laag.«

Kirkens Undergrund og Kirkegaarden var

En Ytring af Hedenskabet

efterhaanden fuldstændig opfyldt af døde. Ligdunster fyldte Kirken og trængte ind i de omliggende Huse. I 1805 blev det forbudt at indrette nye Gravsteder i Kirkerne, og der udstedtes et Paabud, gældende for alle Byer i Landet, om inden to Aar at anlægge Kirkegaardene udenfor Staden. Men Forholdene gav stadig Grund til Klage, mange Steder var Drikkevandet forurennet af Liggift. Nogle begyndte at tale om, at de gældende Begravelsesskikke ikke blot var uhygiejniske men desuden lidet pietetsfulde. Hele den Proces, de afdødes Legemer gik i Møde i Jorden, blev oplyst i Detaljer. I de første tre Maaneder foregik der en livlig Forraadnelse under Udvikling af stinkende Luftarter og Udtrædelse af raadnende Vædsker. I den følgende Tid fortsatte en langsom Forbrænding, hvorunder de organiske Bestanddele opløstes i stadig simplere Forbindelser, indtil der tilsidst dannedes Kulsyre og Vand samt Ammoniak eller Salpetersyre. Kun Knoglernes uorganiske fosforsure og kulsure Kalk kunde modstaa denne Opløsningsproces i næsten ubegrænset Tid. Ved Ligenes Opløsning medvirkede dels Baktier, dels Skimmelsvampe, ofte desuden Fluelarver, Biller og Rundorme. Kun under gunstige Forhold kunde Opløsningen forventes at være tilendebragt efter 5—10 Aars Forløb. Og i hele denne Periode kunde Liget under ugunstige Omstændigheder paavirke Grundvandet, muligvis endda sende Smitstof op til Overfladen med Regnorme. Dertil kom, at Gravens Fred i Reglen kun respekteredes i 20 Aar. Saa blev Ligresterne fjernet og lagt i en Fællesgrav, mens en ny afdød rykkede ind i Gravstedet for at gaa Forraadelsesprocessen i Møde. Tidens Hygiejnere og mere oplyste Folk fandt ikke,

at denne Behandling af de døde kunde være særlig trøsterig for de efterlevende. I Italien og Tyskland var man vendt tilbage til Oldtidens mere hygiejniske Baalfærd. Det var det rette! Denne Tale oprørte Gejstlige og Troende. Ligbrænding var en ugudelig Skik, hed det. Andre forsigtige Folk vendte sig imod Kremation ud fra mere snusfornuftige Synspunkter: Det vilde opmuntre til Giftmord, naar det blev Skik at brænde Ligene, og man fremtidig var afskaaret fra at grave døde op igen og undersøge dem . . .

I sin individuelle Etik skrev Biskop Martensen: »Naar der i vore Dage lader sig Stemmer høre, der kræver, at vi skulle ombytte Begravelsen med Ligbrændingen, da kunne vi heri kun se en Ytring af Hedenskabet. Disse Stemmer synes ganske at være blottede for religiøse Forudsætninger, opfatte Døden som en blot og bar Naturproces og støtte sig udelukkende til »sanitære« Grunde, om hvilke der kan disputeres i det uendelige pro og contra. At den christelige Kirke — selv om afchristnede Stater skulle gaa ind derpaa — ikke vil kunne inlade sig paa dette Forslag, lader sig med al Sikkerhed sige. Kirken vil ikke kunne brænde sine døde og lade denne Skik træde i Stedet for Begravelsen, vil ikke kunne bryde med sin ældgamle Tradition, uden med det samme at brænde, overgive til Forfængeligheden sit i Skriften grundede Billedsprog, der helt igennem taler om Død og Opstandelse under Begravelsens Forudsætning. Den maatte da anskaffe sig et nyt Billedsprog og f. Eks. tilegne sig Phoenixfuglen, der stundom har forvildet sig ind i den christelige Kirke, et Billede paa Menneskeaaften, der som Phoenix opsvinger sig af Asken og overvinder Døden ved egen Kraft. Men at

En Tugthusfange som Prøveklud

kræve, at Kirken skal opgive sit gamle, fra Herren og Apostlene stammende Billedsprog, hvori den udtaler sin Grundbetragtning baa- de af de himmelske og de jordiske Ting, og skabe et nyt Billedsprog, hvilket er en Umulighed, vilde være at stille en aandløs og absurd Fordring.«

Biskop Monrad imødegik denne Opfattelse. Han hævdede, at naar Kristus havde sagt »Lad de Døde begrave de Døde«, saa betød det, at Begravelsesmaaden maatte overlades til Staten.

Paa Foranledning af Professor, Dr. med. F. Levison stiftedes i 1881 en dansk Forening for Ligbrænding, som kort efter henvendte sig til Justitsministeriet med en Skrivelse, der forklarede Ligbrændingens Fordele og indeholdt en Forespørgsel, om der kunde være noget til Hinder for, at Folket- kirkens Præster ydede deres Bistand ved Baalfærd. Justitsministeriet forhandlede med Kultusministeriet om Sagen, og dette Ministerium afæskede Landets Bisper og flere andre Gejstlige en Udtalelse om deres Holdning. Ligbrændings-Sagens Venner havde ventet, at Biskop Monrad vilde støtte dem. Men selvom han tidligere havde udtalt, at Kremation vel ikke, som Martensen mente, var direkte stridende mod den kristne Religion, veg han dog tilbage fra at tilraade Indførelsen. Biskop Monrad angav som Grunde for sin Holdning: at det kunde saare mange Kristnes Følelser, at det vilde give Anledning til unødigt Strid i vort lille Fædreland, at Danmark kunde tabe i Agtelse derved, at Kløften mellem Protestantisme og Katolicisme yderligere vilde forøges — og endelig, at Danmark derved vilde faa en isoleret Stilling i Norden, idet hverken Sverige eller Norge formentlig vilde gaa med. Biskop Fog

hævdede i sin Besvarelse af Forespørgselen, at Ligbrændingsbevægelsen i hans Øjne kun var en Bestræbelse for paa den hurtigste Maade at skaffe Ligene ud af Syne og dermed ud af Tanke. Biskop Balslev saa Grunden til Ligbrændingsbevægelsen i »den fritænknerske og hedenske Strømning, som i vore Dage gaar gennem Landene«, og derfor som et Angreb paa Kristendommen selv. Andre gejstlige beklagede vel denne Tendens til at gaa bort fra de gamle Skikke, men kunde ikke indse, at Ligbrænding direkte stred imod den kristelige Tro og Lære. Det endelige Resultat blev et ministerielt Afslag paa Ligbrændingstilhængernes Andragende.

Saa søgte Foreningen Folketingets Støtte. Ved en Afstemning blev der Flertal for et Forslag om, at Borgerne frit maatte kunne vælge den Ligbegængelse, hver enkelt foretrak. Men Ministeriet overhørte denne folkelige Tilkendegivelse. Imidlertid blev Ligbrændingsforeningens Bestyrelse enig om, at Landets Love jo ikke indeholdt noget direkte Forbud mod Ligbrænding, og den besluttede at bygge et Krematorium paa Nylandsvej i København. Da det stod færdigt, viste det sig umuligt at skaffe et dansk Lig til en Prøve. Men gennem Universitetet i Lund fik Foreningen overladt en død Tugthusfange — paa Betingelse af, at Universitetet fik tilbagesendt Asken til sin Samling. Den 13. September 1886 fandt den første Ligbrænding — siden den tidlige Middelalder — Sted i Danmark, og med absolut tilfredsstillende Resultat. Kort efter indløb en Opfordring fra Sverige om at brænde Liget af en højtstaaende svensk Embedsmand. Foreningen maatte desværre afslaa det hæderfulde Andragende. Justitsministe-

riet havde omgaaende udstedt Forbud mod yderligere Brug af Krematoriet! Foreningen søgte Forbudet hævet ved en Retssag, men det lykkedes ikke. Forbudet hævedes først i 1892. Faa Aar senere blev det tilladt Folkekirkens Præster at medvirke ved Ligbrænding. Saaledes genindførtes den ældgamle Baalfærd i Danmark — dog særdeles langsomt. Ligbrændingsforeningen agiterede paa Møder rundt om i Landet, men saa sent som i 1927 rejstes de samme Indvendinger i flere Byer, f. Eks. i Odense, som Ligbrændingsmodstanderne havde ført i Marken i 80erne. Alligevel fik Landet efterhaanden 19 Krematorier, og i 1940erne var Danmark det europæiske Land, der havde det højeste Procenttal Brændinger. Ligbrænding anvendtes nu ved godt 12 % af alle Dødsfald.

Flertallet foretrak stadig den gamle Form for Jordefærd. Ved Begravelser i Middelby samledes det sortklædte Følge endnu oftest i den gamle Kirke. De tændte Kandelabres blanke Messingglans var dæmpet af Sørgeløse. En hvid Kiste, dækket af Blomster, stod paa Gulvet nedenfor Alteret, og en Flod af Kranse flød fra Kisten op ad den røde Løber i Kirkens Midtergang. Kordegnen, i Smoking, gav Tegn til Organisten. Orgelets dybe Toner rullede frem under de hvide Hvælvinger. Og saa traadte Præsten frem fra Sakristiet i sin lange sorte Kjole med den hvide Pibekrave. Han stod stille paa Grænsen mellem Alteret og Kirken, mens Salmen blev sunget. Da den sidste Strofe døde hen, traadte han et Skridt frem. »Naade«, var hans første Ord. Og saa citerede han Ingemanns Salme: »Slægt skal følge Slægters Gang«. Han talte om Menneskelivets Forkrænkelighed, om Minderne, der kommer flyvende og sætter sig ved en

afdødes Kiste, og om Haabet ... Han saa ned paa de efterladte, der sad paa første Række. Taarerne begyndte at rinde. Enken snøftede og hulkede højt. Nysgerrige i Baggrunden rejste sig for at se paa hende. Endelig knælede Præsten ved Alteret, bad og rejste sig og raabte med lydelig Røst: »Guds Fred med hans Sjæl!«

Den saa yndede Salme »Altid frejdig, naar du gaar«, lød fra Menigheden, og Orgelet blev ved at spille, mens Følget langsomt gled ud af Kirken. Venner af den døde bar Kisten med synligt Besvær og skød den ind paa Ligbilen, der ventede udenfor. En Række Droskebler startedes. Familien og Præsten tog Plads i den forreste, og saa gled Vognrækken langsomt ud over Torvet gennem Gaderne. Folk stod stille paa Ligtogets Vej. Herrerne tog Hatten af. En Soldat gjorde stram Honnør. Og ud fra Vinduer og Døre kiggede nysgerrige Ansigter. Mange Munde kommenterede Graden af den Sorg, der lagdes for Dagen, og talte Taarerne. Ligtøget passerede forbi den Afdødes Bopæl, hvor Gaden var strøet med Grankviste. Der standsede det et Øjeblik. De Efterladte tog Lommeørklæderne frem, det skinnede hvidt mod alt det sorte inde i Vognene.

Ude paa Kirkegaarden gik Folk med Blomster og Vandkander og smaa Skovle og puslede om Gravene. De laa alle i snorlige Rækker, mellem skarpkantede Hække, søjleformede Buske og Træer, der var klippet trekantet. De fleste Gravsteder lignede smaa Dagligstuer med Tæppe af Græs, Puder af Blomster og Væggene af glatklippet Hæk. Man havde bevaret den Forestilling, at Graven var som et Hjem for den Afdøde — og værgrede sig ved at tænke paa, hvad det var, der i Virkeligheden skete nede

Begravelsen har fundet Sted

i Dybet. Enkelte velhavende Familier havde rejst hele Huse med Søjler og Tag over Graven — i beskeden Efterligning af Kariens Hersker Mausollos. Gravstenenes Indskrifter forkyndte, at her laa alle de trofaste Hustruer, de elskede Mænd, begravte Svigermødre og savnede Arvetanter. De onde blev ikke begravet paa Kirkegaarden... Kærlige Ord, undfanget i Sorgens Kvide, var mejslet i Stenene, sammen med Titler og Data. Selv Gravstedernes afvigende Størrelser og Pragt var et Vidnesbyrd om Trangen til at markere en Standsforskkel, der skulde strække sig hinsides Døden...

Omkring en nygravet Grav, hvorfra den tidligere Beboers rustbrune Rester nylig var fjernet, var anbragt en Forhøjning af Brædder, og to svære Reb var lagt tværs over det gabende Hul: 1,88 m dybt. Graverkarlen gik op paa Forhøjningen og anbragte en trebenet Beholder med Skovl og Muld ved Siden af Graven. Saa gled Følget frem mellem de linealtrukne grønne Buske. Vennerne, der bar Kisten, og var uøvede i at bære tunge Byreder, maatte flere Gange sætte den fra sig paa Bukke og puste ud. Med en sidste Kraftanstrengelse fik de den op paa Rebene, og saa hejsedes den langsomt ned i Dybet. Præsten traadte op paa Træplankerne og greb Skovlen i det trebenede Trug. »Af Jord er du kommet«, Blomsterne nede paa Kisten sukkede og Laaget svarede med et dumpt Ekko, da den tunge Muld faldt. Enken hulkede sagte. I Skovlens Flade var udskåret et Kors. Den blaa Himmel lyste igennem det, nu da den

var tom. Endnu en Skovlfuld dalede ned i den trange Slugt: »Til Jord skal du blive«. Atter glimtede Korset i Skovlen, og atter fyldtes den med Muld: »Af Jord skal du igen opstaa«.

Præsten bad, løftede Armen og lyste Velsignelsen over de forsamlede: »Herren velsigne Eder og bevare Eder«. En af Ligets Sønner traadte frem og takkede for Deltagelsen og bad de tilrejsende om at møde paa en Restaurant og drikke en Kop Kaffe. — Det var alt, hvad der var tilbage af Gravøllet. Præsten trykkede de sorgendes Hænder og skyndte sig bort...

Han havde undertiden flere Lig at tale over samme Dag. Men det var yderst sjældent, at nogen Præst tog fejl. Dog kunde det selvfølgelig hænde. Da en ugift ældre Frøken blev begravet paa Næstved-Eggen i 1933, endte Præsten til Følgets Bestyrtelse med at rette nogle velvalgte trøstende Ord til hendes efterladte Børn. Han skulde senere tale over en afdød børnerig Moder — og havde haft det Uheld at bytte om paa de to Taler.

Der var Folk, som fandt denne gængse Form for Ligbegængelse utiltalende: den offentlige Udstilling af Sorgen, de grædende Menneskers Tog gennem Byen, Tilløbet af nysgerrige og ligegyldige Mennesker. Flere begyndte at avertere i Bladene: »Begravelsen foregaar i dybeste Stilhed«. Og nogle gik endnu et Skridt videre mod den fuldstændige Afskaffelse af det gamle Ceremoniel og meddelte samtidig med Dødsfaldet: »Begravelsen har fundet Sted«.

Kampen for Sundheden

Det er en ejendommelig Tanke, at netop Bakken bag Byen med de børnerigeste Boliger, hvor Barnestemmernes Brusen altid lyder som en Livets Brænding mellem Husmurene, engang har været de ulykkelige Forvisningssted. Nu minder kun Navnet derom: St. Jørgensbjerg, og ikke engang det siger Beboerne noget. Jeg har spurgt baade store og smaa om, hvad Navnet betød, men ikke en af dem anede det...

Blandt det Bytte, Korsfarerne hjembragte fra deres Færd til det hellige Land, skjulte sig tre uhyggelige Hævnere: Kopper, Pest og Spedalskhed. Kort efter Korstogstiden bredte Spedalskheden sig ogsaa til Danmark. Folk kunde pludselig blive overmandet af Træthed og sove ind midt i Arbejdet eller under en Samtale. Snart viste der sig Pletter i Ansigtet, senere paa Kroppen, og Pletterne blev til Knuder og Saar. Neglene blaanede og revnede, Haar og Øjnbryn faldt af, Øjnene mistede deres vanlige Form og blev runde som Dødnings. Aandedrættet begyndte at stinke, og lidt efter lidt løsnede Fingre og Tær sig fra Legemet. De syge raadnede bort i levende Live. Da Soten viste sig overordentlig smitsom, blev de ulykkelige forvist fra Samfundet. Og man gav dem intet Haab om at vende tilbage. Under de samme Ceremonier, som brugtes ved Ligbegængelse, lod man dem tage Afsked med deres Familie. Kun Kirken tog sig af dem. Biskop Absalon oprettede et Isolationssted for Spedalske nord for Stege: Speilsby, d. v. s. Hospitalsby. Andre Biskopper fulgte Eksemplet. Snart havde hver Købstad et saadant

Hjem for de ulykkelige udenfor sine Mure. Den ædle og heltemodige St. Jørgen var de Spedalskes Skytshelgen, og deres Opholdssteder kaldtes derfor St. Jørgensgaarde. Disse Danmarks første Hospitaler holdtes strengt afspærrede. De Spedalske maatte kun ved sjældne Lejligheder færdes udenfor Murene og skulde da ikke blot være let kendelige ved særlige Tegn paa Klæderne, men desuden advare fremmede paa Afstand ved at gøre Alarm med en Skralde eller en Kæp. Hen paa 1500-Tallet ebbede Spedalskheden ud og St. Jørgensgaardene blev nedlagt.

Den næsten lige saa frygtelige Farsot, Bubonpesten, naaede til Danmark i 1349. Sygdommen angreb først Smaabørn og Unge, siden ogsaa Ældre. Det begyndte med stikkende Smerter og Kuldegysninger, og saa brød Pestbyldeerne frem. Nogle døde allerede den første, andre anden eller tredje Dag. Ligene udbredte en frygtelig Stank og var umaadelig smitsomme. Soten fik Navnet den sorte Død. Og den gik som en Dødens Høstmand henover Landet og rev $\frac{2}{3}$ af Befolkningen med sig. Hele Kirkesogne lagdes fuldstændig øde, og der var Byer, hvor Gilderne ikke kunde opfylde deres Forpligtelser til at føre Brødrene til Graven, fordi der ikke var saa mange tilbage, at de kunde bære en Baare. Tidens Lægekunst stod magtesløs. Man søgte at fordrive de stinkende Taager, der lagde sig kvælende over Byen, ved at antænde store Baal, og at gøre Opholdet i de pestbefængte Boliger taaleligt ved at ryge Enebær og stænke med Eddike.

Helbredet er en dunkel Ting

Centrum for Middelalderens Lægevidenskab var den medicinske Skole i Benediktinerklostret i Salerno i Italien. Herfra udgik paa 1100-Tallet en Helselære, som senere Tider fuldt ud har anerkendt Berettigelsen af, dog væsentligt i Teorien:

Vil du din Helse bevare, dig legemlig Sygdom
bespare,
slip da de tunge Bekymringer, slip den
plebejiske Vrede,
afknap din Mad og vær afholdende med
Drikke,
glem ej det gode Raad at gaa fra Bordet,
efter Maden er det nyttigt at staa, hvis ej
man vil tusinde Skridt gaa.

De vordende Doktores, der skulde praktisere paa egen Haand, lærte desuden almindelig Menneskekundskab og Patientbehandling, f. Eks.:

Mens den Syge endnu ryster,
og hos Lægen angst sig trøster,
kræver du Betalingen.
Er først Sygen overstaaet,
og naar Smerten væk er gaaet,
snøres Pungen i igen.

Naar det gjaldt epidemiske Farsoter, stod selv Salernoskolen magtesløs. Men Tidens højeste Viden om Sygdomme spredtes herfra ud over Verden gennem Klostrene. En af Skolens berømteste Elever i Norden blev Kanniken Henrik Harpestreng i Roskilde, der døde 1244. Denne, den danske Lægekunsts Fader, forfattede flere Lægebøger, som blev bestemmende for Sygdomsbehandling ikke blot i Danmark, men langt ud over Landets Grænser i de næste 300 Aar — og hvis Anvisninger endnu senere kunde spores i gamle Husraad og kloge Mænds og Koners Vidundersalver. De højerestaende

Gejstlige tog sig ikke personlig af Lægekunstens Udøvelse, men overlod den til menige Munke og Lægbrødre. Det var fortrinsvis Medicinen, der dyrkedes af Klostrenes lægekyndige Brødre, selvom adskillige Fund, bl. a. i Øm, viser, at de ogsaa har foretaget heldige Trepanationer. Kirurgi i al Almindelighed ansaas for vanærende. Saarbehandling og alle legemlige Indgreb overlodes til de saakaldte Balneatores: Bademestrene ved St. Jørgensgaardene og Badstuerne, og gik derfra over til Barskærer og Barberer. Iøvrigt gav Skarpretteren sig ogsaa af med at doktorere, og han havde særlig let Adgang til Medikamenter, som den store Befolkning satte overordentlig højt: Menneskefedt og Remme af Menneskehud, der skulde være véstillende.

Ærkebiskop Olaus Magnus, der sad inde med sin Tids højeste Oplysning, omtaler i sin Skildring af Norden en Række af de Midler, der almindeligt anvendtes i Folke medicinen paa 1500-Tallet: Til Behandling af Kræftbylder: Faaregalde, til Fjernelsen af Vorter: Faarets Afføring, blandet med Ed-dike, mod Brandsaar: smeltet Voks og Rosenolie, mod aabne Saar: en frisk afflaaet Faarehud. »Derfor plejer ogsaa Retstjenere, hvis de nærer Medlidenhed med dem, de har hudstrøget, at lægge en saadan varm Hud paa deres mishandlede Ryg, hvorved denne læges paa et Døgn. Og kan dette kaldes de hudflettedes Lægemiddel«. Om Sygdomme og Lægebehandling i al Almindelighed udtaler Olaus Magnus:

»En overmaade dunkel og hemmelighedsfuld Ting er Menneskenes Helbred, en lige-lig Blanding af modsatte Vædsker; naar nogen af disse svulmer ud over deres bestemte Maal, fremkaldes snarligen en For-

Den omrejsende Kvaksalver

andring i Kroppen, og Sygdom indfinder sig. Heraf følger paa den ene Side, at et svækket Helbred kan genoprettes gennem passende Føde, mens paa den anden Side alt det, der indtages, som ikke er passende, bliver en Gift. Thi Sygdom bødes ej ved et Slumpetræf eller ved sligt, som bereder en flygtig Vellyst, men udelukkende gennem lagttagelsen af visse bestemte Regler, som de gamle har fundet hensigtsmæssige efter indsigtsfulde Forsøg. Derfor er det da ogsaa det tryggeste for Syge at betro sig til saadanne, der fuldstændig kender Sygdommenes Aarsager. Det er baade bedre og sikrere at overlade Omsorgen for sit Helbred til saadanne, end raadløs at ængstes for Dødens truende Nærhed... Dog er der en Sag, som uden Undtagelse plejer at forurolige enhver arm Svækling: Da man nemlig en Gang er blevet narret af en daarlig eller uheldig Læge eller maaske snarere Kvaksalver, tror man, at alle, selv de mest indsigtsfulde, næppe er til at lide paa. Heraf kommer det sig, at der kun findes ganske faa Læger i de nordiske Lande, som kunde give de Syge en god Pleje. Dette beror ingenlunde paa, at de nærer Tvivl om deres Kunst eller Dygtighed til at kurere Sygdomme, men derpaa, at de, som skulde kureres, er saa umedgørlige... En anden endnu mere betydende Ulempe er ogsaa den, at Krydderierne eller Lægemedlerne maa føres lange Veje over Land og Hav, inden de fremkommer til disse fjerntliggende Egne, hvorved det hænder, at de mister deres naturlige Kraft og Virkning eller endog for Vindings Skyld forfalskes og fordæres af Skipperne, som fragter dem.« Endvidere erklærer han: »I disse Lande findes talrige Felt-skærere, idet disse Folk knapt lader en Dag

eller Time forgaa uden at slaas«. Men Medicinere kneb det altsaa med, og ogsaa dem har der dog i høj Grad været Brug for, idet den indsigtsfulde Ærkebisp som de almindeligst forekommende Sygdomme nævner: Gigt, dog kun blandt Stormænd, Hoste, Sten-, Øjen- og Tandsmerter, Tarmslyng, Feber, Snue, Skab, Fransoser (Syfilis), allehaande Barnekramper, Pestepidemier samt Skørbug.

I Tidens Løb hjemsøgte Landet i stadig større Grad af udenlandske Landfarere, Circumforanei, der bragte fremmede Lægemedler med sig, slog Boder op i Byerne og anbefalede deres Varer og deres Kunst paa markskrigerisk Vis. Lige til henimod 1800 praktiserede saadanne Landefarere. Et Bud bragte pludselig en omfangsrig Plakat ind ad Dørene til Godtfolk i Byen, hvorved f. Eks.: »Det højstærede Publikum blev bekiendtgjort, at den berømte Mecklenburg-Strelizske Hof-Tand- og Øienreparateur, Johannes Schneider, Borger til Krakau i det Mecklenburgiske, som og cessionert af kongelig Grossbritannieniske og Churførstlige Regeringen til Hannover, er ankommet. Han ønsker, at alle som ville bruge hans Raad, sig i Tide for ham melder, fordi han ikke bestemt kan angive, hvor længe han bliver.

1) Kurerer han alle Blindhed af Øinene, som: Stær, Brandkorn og Blatterfælle, skulde de ogsaa være kommet af Kopper; naar kun Øieaplen heelt er. Tilligemed kurerer han alle røde, keede og mørke Øien, som Blindhed foraarsager... Og naar han ikke kan hielpe, saa advarer han Patienten straks for videre Omkostninger. 2) Forstaar han at tage alle afbrokkene stumpe Tænder og Røder, som af uerfarne er blevet fordærvet, uden besynderlige Smerter, og i den

Advarsel mod Fuskerkram

største Gesvindighed ud af Munden. 3) Kan han med subtile Instrumenter, alle sorte, forbrændte og med Viinsteen besatte Tænder, gjøre hviid og reen.« ... I de følgende 17 Paragraffer opremsedes yderligere Færdigheder og Midler for: »Skiærbut, Rottighed i Munden, tabt Tandkød, Orm hos ung og gammel, Lever- og Sommerpletter, Ligtorne, Vaarter, Kropper og tykke Halse, Brog (Brok), lille Børn, som er anvokset, eller betallet med den eng.iske Sygdom, Skurg paa Hoved«. Reklamen sluttede med en Forsikring: »N.B. Det Høistærede Publikum tiener herved til Efterretning: at de ikke maae troe, at dette er een af de falske Sedler, som slige Quaksalvere dringe Folk paa, for at blive deres forfalskte Varer løs. Naar saadanne Karle har tient et Aar hos en fornuftig Kunstner, og har seet et Operation, saa reiser de straks omkring, giver sig ud for Operateur og søger at bedrage Publikum. Jeg beder derom, at de vil gjøre et Forskjel paa en lærde privilegeret Operateur, og en Landstryker, som løber kuns Folk i Huset for at bedrage dem. Tillige advarer jeg enhver, at de ikke ville høre slige onde Mennesker, som sig flittig udgiver, at være mine Venner, og Folket med deres Fuskerkram paa den skrekkeligste Maade anfører. — Sedlen bliver om nogle Dage igien afhentet«.

Paa 1600-Tallet fik den danske Lægevidenskab et Opsving, baaret frem af Caspar Bartolin, hans Søn Thomas, Ole Worm, Simon Paulli og Steno. I 1736 aabnedes en særlig kirurgisk Læreanstalt, og i 1752 lagdes Grundstenen til Frederiks Hospital i København, der med sin velindrettede Fødselstiftelse fik stor Betydning for den kliniske Undervisning. Men endnu holdt

Barbererne og tildels Skarpretterne Stillingen ude omkring i Landet. Saa sent som 1784 fik Skarpretteren i Aabenraa Bevilning til at kurere Arm- og Benbrud samt Forvridninger, og efter hans Død gik den i Arv til hans Datter, der var gift med en Styrmand. Men nye Anskuelser var undervejs.

I Landboreformernes og Bondefrigørelsens Tid brød et nyt Syn paa Almuen ind. Man erkendte, at det ogsaa var Mennesker, og at det kunde være af Betydning for Nationen som Helhed, om man interesserede sig for deres Ve og Vel. Den første Folkesygdom, som faldt i Øjnene paa det Tidspunkt, var Syfilis. Denne Sygdom havde hærget siden sidst paa 1400-Tallet, men nu gjorde den sig gældende selv ude paa Landet som en alvorlig Folkesygdom. Biskop Hanson i Aarhus klagede i 1792 over, at det var næsten uudholdeligt at holde Altergang i Bjerre Sogn ved Horsens, — fordi der mødte saa mange næseløse Personer op. En Indberetning fra Biskoppen foranledige det kongelige Kancelli til at anstille Undersøgelser. Medicineren, Dr. Hahn fra Aarhus og Distriktschirurgus Flock fra Horsens drog ud i Marken og undersøgte 700 Mennesker, hvoraf nogle var saa gyseligt tilredt, »at ald levende menneskelig Lighed var forsvundet. — Af Næsen var ingen Spor uden Aabningen til Ganen; de kiødagtige Deelee, der skiule den øvere og nedere Tandgierde, saavel som en Deel af Kinderne, Hagen og Gummerne var borte, saa at det skelleteerte, tørre Kiævebeen med Tænderne viiste et skræksomt Syn«. Iøvrigt hed det i Indberetningen: »Hvad Lægen angaar, saa bruges samme Maade i denne liden Kroeg, som blandt den største Deel af

Den første Epidemilov

Meniskekønnet, nemlig at agte mindst paa sit eget psysiske Vel: Først brugte de, hvad de selv troede at viide, Venners og Naboers Raad; dernæst de saakaldede kloge Mænd (Qvaksalvere) — hvis Mængde her i Landet er et ødelæggende Onde for Landmanden; de bruge disse helst, fordi de ere deres Lige, snacker dem efter Munden, anvende kuns et Medicament til alle Svagheder (nemlig Mercurius), omgaaes saa frit dermed som andre med Brød, og give dem, naar Medicinen hændelsesviis treffer Sygdommen, een saa betryggende Attest, at de nu og til alle Tider uden Fare kan omgaaes ald Smitte uden deraf at blive befængte... Den veneriske Sygdom, maa derfor paa een fra den sædvanlige Cuur afvigende Maade behandles, ifald slige ulyckelige Følger skal forebygges. Men dertil udfordres Kundskaber, Dømmekraft og Meniskekierlighed, hvilke Egenskaber disse Qvaksalvere aldeles mangle, hvis eneste Attraa er Gevinst«. Dette førte til, at der indførtes Lovbestemmelser til Forebyggelse af Smittens videre Udbredelse. I 1782 gennemførtes den første Epidemilov med Forordninger »angaaende de fornødne Hjælpemidler til de blandt Almuen opkomne smitsomme Sygdommes Helbredelse og til at forekomme deres videre Udbredelse«. Og i 1790 indførtes der tvungen vederlagsfri Behandling for Kønssygdomme i Danmark.

De Steder, hvor man søgte at isolere de angrebne, lod dog ikke saa lidt tilbage at ønske. Oftest svarede de til Fysikus Frischs Skildring af Hospitalet i Ribe 1782: »Uden Sengesteder, uden Opvarterske og høist trængende til Reperation kan det ikke bruges i det Øiemed, hvortil det er leiet, da de Syge deri ligger koldt, fugtigt og næsten gør

Cuuren umulig ved det, at de ideligen maa gaae ud enten for at kiøbe eller betle deres Nødvendigheder, ikke uden Fare og i det mindste til Væmmelse for Byens Indbyggere.«

Men Isolationen havde sin store Betydning. I Begyndelsen af 1800-Tallet ebbede Syfiloidet ud, kun i Aalborg holdt Sygdommen Stillingen. Distriktskirurg van Deurs udtalte sig ikke rosende om Sædelighedstilstanden i Nordjyllands Hovedstad: »Der findes vistnok ikke megen Sædelighed hos Fruentimmerne af de lavere Klasser,« erklærede han. Og han gjorde opmærksom paa, at Sygdommen fra Aalborg spredtes viden om med de saakaldte Skrædderpiger, der drog ud og syede hos Folk, undertiden opholdt sig i Uger i fremmede Hjem og i Reglen i denne Tid sov hos Husets Børn. Til den almindelige Udbredelse af Sygdommen dengang tjente de gængse uhygiejniske Fremgangsmaader i Dagliglivet — som at knække Kandidis med Tænderne før et Selskab for at spare Gæsterne for Ulejligheden, eller en Ammemetode, der bestod i at fylde Munden med Komælk og lunkent Vand og lade Spædbørn suge det af de fremstrakte Læber. Og saa selvfølgelig det fælles Grødfad.

I 1806 paalagdes det Amterne at oprette Sygehuse. Selv om Hospitalsforholdene saaledes bedredes, var Foranstaltningen dog væsentligst af social Karakter: lægeligt set kunde den Tids Syge lige saa godt behandles i Hjemmene. I 1810 indførtes delvis tvungen Vaccination med Kokopper. Denne Sygdom havde længe været saa almindelig, at koparrede Personer fandtes i næsten hver eneste Familie. Hvor haabløs man tidligere havde fundet den Slags Epidemier fremgaar bl. a. af en Samtale, som Portrætmaleren

Hver By sin Læge

Hans Hansen gengiver i sin Dagbog fra 1790-erne, da han opholdt sig i Horsens: »Ved Bordet blev talt om smitsomme Sygdomme Smaae-Kopperne. Jomfru A. fortalte, at hun havde hørt, at der var et Land, hvor man var saa bange for denne Sygdom, at saa snart man mærkede den i et Hus, blev dette uden Barmhjertighed brændt med alle deri værende Mennesker, — og dette biefaldt Pastor Hansen og lagde til, at naar han vidste et Sted, hvor der var kommet Pest eller andre smitsomme Sygdomme, og ingen Anstalter var til at forekomme Udbredelsen, saa vilde han ikke gjøre sig nogen Samvittighed af at dræbe saadanne ulykkelige Mennesker«.

I 1838 blev den kirurgiske og medicinske Eksamen forenet til almindelig Lægeeksamen, og endelig i 1840 var man naaet saa vidt, at ogsaa Middelby — hver eneste Købstad i Landet fik Læge. Om Lægeforholdene i en saadan Købstad midt paa 1800-Tallet fortæller Galschiøt i sine Erindringer fra Helsingør: »Regimentskirurg Ravn havde taget Eksamen i 1827 ved Akademiet; han havde et raslende Skelet hængende indvendig paa sin Dør, vist iøvrigt en god Reklame for en Læge paa de Tider. Kompagnikirurg Hjorth foreviste et Slot med tre forgyldte Taarne (8 Sk. for Voksne og 4 Sk. for Børn), ellers satte han Iglar og Blodkopper og solgte Pulver til bestryge Barberremme med. — Læge Niels Klem var Mediciner, altsaa »rigtig« Læge, da han 27 Aar gammel nedsatte sig som »privat Practicus« i Helsingør. I 1831 blev han Stadsfysikus, afgaaet 1865. Han var en nidkær Læge, som søgte at udvikle Folks Sans for andet end at spise og drikke og tjene Penge, idet han holdt gratis Forelæsninger i

a Portas Kafé og arbejdede paa at udvikle den almene Sundhedstilstand ved Indretning af Karantæneundersøgelser og Epidemisygehus i 1847. I 1842 oprettede han en russisk Dampbadeanstalt i sin Gaard i Sophiegade, som han holdt i Gang en Snes Aar, skønt den aldrig betalte sig, da Folk mente, at det var for meget at betale tre Mark — 1,50 Kr. — for et Bad. I Løbet af de 3 Vintermaaneder blev der kun taget 127 Bade af Herrer og 37 af Damer, og siden tog Benyttelsen yderligere af. 1861 blev Joh. Martin Hansen Læge i Helsingør, han var ingen Ven af Mixtur. »Sygdomme maa have sin Tid,« plejede han at sige, »jeg kan jo sagtens skrive noget op til Dem, hvis De vil have det, men det gør saamænd hverken fra eller til, Naturen hjælper sgu allerbedst sig selv, bare man vil have lidt Taalmodighed.« Han var derfor mindre vellidt af Apotekeren, som engang sendte ham en Blok Receptblanketter, da han saa sjældent saa Recepter fra ham. Han har Fortjenesten af at have indført Listers antiseptiske Metode saa godt som det lod sig gøre i den tarveligt indrettede og udstyrede Operationsanstalt. Indvendige Svulster og Blindtarmsoperationer indlod han sig aldrig paa, kun Amputationer, naar det var uundgaaelig nødvendigt. Et af de ganske faa gode Instrumenter Hospitalet ejede var et Trepaneringsbestik, men det har aldrig været anvendt. Dr. Hansen gik oftest i en meget medtaget Dragt og fik ofte Drikkepenge paa Gaden af Folk, naar han havde gjort dem en Tjeneste, idet de antog ham for en Sjover. — Om Lægernes økonomiske Forhold giver Læge Wilhelm Galschiøts Regnskabsbog fra 1840—50 et godt Begreb. Første Aar, 1835, var hans Indtægt 406 Rdl. 4 Mrk. og 10 Sk., 1840 naaede han 690 Rdl.

Den gamle Huslæge

og 1852 2047 Rdl. Hans Honorar som Huslæge laa mellem 10 og 25 Rdl. om Aaret, det sidste betaltes kun af et Par af Byens bedst stillede Familier. Nogle af Haandværkslaugene holdt ogsaa Huslæge, som betaltes af Laugskassen, saaledes Smedene og Snedkerne, der betaltes da 5 Rdl. Kvartalet af hvert Laug. Folk, som bragte Patienter til Lægen, fik Provision, gerne 25 pCt., til Gengæld fik Lægen Procenter af Apotekeren af den Medicin han foreskrev. For Dr. Galschiøts Vedkommende beløb dette i 1846 sig til 40 Rdl. 4 Mrk. 6 Sk. En hyppigt forekommende Indtægtspost er en Tandudtrækning 1—2 Rdl. Man sad da i den store Doktorstol med en Klaphylde over Armene for ikke at løfte dem«.

Snart blev det almindeligere at søge Læge- raad, der kom flere Læger til Byen og deres Kaar forbedredes. Alle blot nogenlunde velstillede Familier havde nu Huslæge, — i Reglen en venlig og værdig og velklædt svær Herre med sølvknapet Stok og høj Hat, der kom paa Visit med Mellemrum, ogsaa uden at være kaldet. Huslægen var en Blanding af Raadgiver og Ven, Læge og Tilidsmand for hele Familien. Han assisterede ved Børnenes Fødsel, fulgte dem gennem Børnesygdommene, var hyppigt de Unges Fortrolige, naar de første Skridt paa Kærlighedsstien skulde tages. Han holdt Bedstemoderens Haand, naar hun drog sit sidste Suk. Huslægen kendte Husfaderens Bekymringer og Husmoderens smaa Fejltrin. Han var nøje fortrolig med hver enkelt Familienmedlems Karakter og aandelige Indstilling, kendte alle deres Sygdomme, hele Slægtens . . . Hans videnskabelige Indsigt og hans Evne til at helbrede var maaske ikke frem-

ragende, men han var den store Trøster i Nøden.

En Koleraepidemi i 1853, der bortrev Tredjedelen af Indbyggerne i en Købstad som Middelby, skabte det Frygtmoment, som virker saa overordentlig fremmende for Gennemførelsen af sundhedsmæssige Foranstaltninger. En direkte Følge var Sundhedsvedtægten til Kontrol af Spildevand og af Drikkevand, hvis Grundprincipper endnu var de gældende næsten 100 Aar efter. I 1868 indførtes den Listerske Antiseptik ved Saarbehandling. Man begyndte at tale om Pasteur og om Baciller. Hidtil havde Folkets Flertal tilskrevet næsten alle Sygdomme en uheldig Indflydelse af Vind og Vejr, navnlig Fugtighed og Træk. Nu anede man med Skræk en ny usynlig Verden af onde Aander: de allestedsværende Mikrober. En sand Bacilleskræk bredtes i oplyste Kredse. Fællesfadet forsvandt fra Folkestuen og Børnene fik Smæk, hvis de spiste noget, som først var faldet paa Gulvet . . .

I 1890-erne satte Kampen mod Tuberkulosen ind. De første Sanatorier byggedes. Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse dannedes omkring Aarhundredskiftet. Idealistiske Læger holdt Foredrag om Brystsyrge og Smittespredning. Spyttbakken og Brugen af fælles Tobakspibe kom i Miskredit i vide Kredse. Samtidig rykkede en ny Tandlægestand frem . . .

I 1794 blev den Bestemmelse indført, at alle, der vilde udføre Tandlægegerning, skulde have Bevilling af Justitsministeriet. Fire Aar senere krævedes desuden en Eksamen paa Chirurgisk Akademi, og fra 1852 foregik den ved det medicinske Fakultet. Men den var ikke saa streng, at den just betød nogen effektiv Garanti, hverken for

Den stærke Tandudtrækker

Tandlægenes Færdighed, Indsigt eller almindelige Dannelse.

I Nordisk Kvartalsskrift for Tandlægekunst rykkede Tandlæge J. Møller i 1871 ud med en kraftigt manende Artikel, hvori det bl. a. hed: »Tandlægerne besidder akkurat saa megen Kundskab, som er nødvendig for at opnaa Ret til at spolere ens Tænder! Det er desværre slet ikke ualmindeligt at høre Folk tale saaledes; og det er saa meget mere beklageligt, fordi denne Mening er altfor ofte tilnærmelsesvis rigtig ...« Efter denne Indledning fremhævede han, at Tandlægeeksamen var ganske parodisk, idet man kunde begynde Studiet, blot man havde Attest fra en eller anden anset Mand for at besidde almindelig Dannelse, og at selve Eksaminationen var et latterligt Komediespil, idet de samme tre Spørgsmaal gik igen i det uendelige, saa Kandidaten kun behøvede at forberede sig paa disse tre for at faa første Karakter. Dertil kom, at ikke blot en Række uduelige Tandlæger, men ogsaa Barbererne foretog Tandudtrækninger efter en stor Maalestok, og Apotekere og Materialister faldt Midler mod al Slags Tandpine og Stoffer, hvormed Folk selv skulde kunne plumbere deres Tænder. Artiklen mandede ud i et Krav om en Omlægning af Tandlægeeksamen og Forbud mod Kvaksalveri paa Omraadet.

Denne Artikels Berettigelse bekræftedes umiddelbart efter af en Hændelse i Middelby, hvor en Dame henvendte sig til Tandlæge P. for at faa en Tand trukket ud. Hun lod sig overtale til at lade sig kloroformere, hvilket Tandlægen selvfølgelig ikke havde Lov til, og da hun endelig var blevet bedøvet, tog Tandlægen, assisteret af sin Søn,

fat med voldsom Energi og rykkede ikke blot den syge Tand ud, men fortsatte ogsaa med de følgende. Da en Veninde, der ledsagede Patienten bemærkede det, protesterede hun. Men Tandlæge P. den yngre svarede med at sætte hende udenfor Døren. Saa fortsatte P. den yngre Tandudtrækningen, til han blev træt i Armen, hvorefter P. den yngre fuldbragte Værket. Da Patienten vendte tilbage til Bevidstheden, havde hun mistet ialt 31 Tænder, hvoraf i hvert Fald de 28 var aldeles friske. Men Tandlægerne lykønskede hende til, at det hele nu var overstaaet, idet hun stod sig meget bedre ved straks at faa et helt nyt Tandsæt!

Denne Hændelse bragte Talsmanden for den skærpede Tandlægeeksamen i Harnisk, og han tog den op til Behandling i det næste Nummer af Tandlægebladet. »Hvad Kannibalens Bevæggrund angaar,« skrev Tandlæge Møller, »da har den øjensynlig kun været Lyst til at tjene 40 Rigsdaler, — hvilket nok skal være Hr. P.s Pris for et Over- og Understykke af Kautschuk — medmindre man vil forudsætte momentan Forstyrrelse i Hjernen ... Hvorvidt vore træge, umedgjærlige Myndigheder ville tage sig af omhandlede Tilfælde, og sørge for, at de Herrer P. og Søn bliver straffede efter Fortjeneste, er desværre meget tvivlsomt ... Hr. P. svarer i de fleste Retninger til det Billede, jeg har udkastet af en dansk Gennemsnitstandlæge. Han er egentlig Smedesvend, og er først bleven Tandlæge i sit 41.—42de Aar. Han har ogsaa ved denne Lejlighed vist, at han ikke har glemt sit gamle Haandværk; thi Udtrækning af 31 Tænder er et Arbejde, som fuldkommen er en af Vulcans Sønnen værdigt ... Han er aldeles blottet for almindelige Skolekundskaaber. Alligevel har

Den første Skoletandklinik

han som saa mange andre vidst at skaffe sig Attester for almindelig Dannelse for at faa Tilladelse til at underkaste sig Tandlægeeksamen . . . Mon vi efter en Skamfærd som denne snart kunne vente at faa et tidsvarende Eksamensreglement? Eller skulle mange tusinde Tænder endnu ødelægges for Statens Borgere«.

Det resulterede i, at Tandlægeeksamen skærpedes i 1873, uden dog at blive forbundet med en klinisk Prøve. Først i 1889 oprettedes Tandlægeskolen, der gav de vordende Tandlæger en virkelig tidssvarende Uddannelse.

I 90-erne hørte man fra Tandlægestanden den opsigtsvækkende Paastand fremsat, at Mundhulens Organer ikke var isolerede, men en integrerende Del af hele Organismen, med andre Ord: Tændernes Tilstand kunde influere paa Helbredet som Helhed! I 1896 blev den første danske Skoletandklinik oprettet — i Svendborg af Tandlæge M. Kiær. Allerede den første Dag mødte 48 Børn, som var i høj Grad lidende, og hvis Tilstand tydeligt vidnede om, at selv de mest elementære mundhygiejniske Regler var dem og deres Forældre ubekendt. Efter Kiærs Afgang bestredes Arbejdet i Svendborg i flere Aar vederlagsfrit af to andre Tandlæger, indtil Kommunen overtog Klinikken. I 1910 stiftedes dansk Forening for Børnetandpleje med det Formaal at arbejde for Udbredelsen af kommunale Tandklinikker — og endelig i 1920-erne fik Middelfart ogsaa iværksat en konstant Kontrol med og Behandling af Skolebørnenes Tænder.

Omkring 1900 laa Bekæmpelsen af de store folkelige Farsoter i saa faste Rammer, at dette Problem maatte siges at være løst. Sundhedslovgivningen fra omkring 1800 var

udbygget til Fuldkommenhed. Men denne Lovgivning havde væsentlig bestaaet i en Beskyttelse af Samfundet mod Smittespredning, mindre paa Behandlingen af de angrebne. Nu indtraadte en ny Fase i Kampen for Sundheden. Man erkendte, at der var andet end Folkesygdomme, som gjorde Masseangreb. Der var ogsaa individuelle Sygdomme. Den enkelte Borger, Patienten, blev nu Hovedsagen. Lægevidenskaben havde gjort mægtige Fremskridt. Takket være Antiseptik og udviklede Bedøvelsesmidler kunde man gennemføre Operationer, som før var utænkelige. Blindarmsoperationer blev almindelige, og de gunstige Resultater fik Folks almindelige Frygt for Kirurgien til at svinde. Ogsaa Medicinen udvikledes eventyrligt og vakte berettiget Haab hos mange syge, som tidligere havde været uhelbredelige. Opgaver, som i det foregaaende Aarhundrede havde været anset for uløselige, kunde nu løses, naar blot man fik Midlerne dertil. Og nu rejste Lægerne Kravet dels om, at de ydre Betingelser: Operationsstuer, Instrumenter, Røntgenapparater o. s. v. skaffedes Landet over, for at Videnskabens Fremskridt kunde udnyttes fuldt ud, og dels om, at alle Lidende kunde komme til at nyde godt af de nye Muligheder for Helbredelse. Folket selv, som gennem Rigsdag, Amdsraad og Byraad var blevet bevilligende Myndigheder, stillede sig forstaaende overfor Kravene . . . Saadan havde det ikke altid været. Da man f. Eks. byggede Amtssygehus i Rudkøbing i 1859, og Udgifterne langt oversteg Overslaget, udtalte Borgerrepræsentationen i en Protest: »Da Amtet har ladet oprejse et kostbart Sygehus til et Brug, som vanskeligt nogen kan godtgøre, at der her paa Øen nogensinde har vist sig Trang til, og som,

Store Operationer i en lille Stue

støttet paa alle Erfaringer, næppe vil komme til nogen betydelig Anvendelse i Fremtiden,« ... saa vilde Borgerrepræsentationen pure nægte at betale noget som helst.

Den karakteristiske Udvikling af Hospitalsvæsenet i en Købstad af Middelstørrelse indenfor det korte Tidsrum fra 1899 til 1920erne har Overlæge Axel Hansen kortelig skitseret saaledes:

»Da jeg kom til Silkeborg i 1890, fandtes Amtssygehuset fra 1867 endnu i Skikkelse af et almindeligt Beboelseshus. Det ansaas at kunne rumme 16 Patienter med saavel epidemiske som kirurgiske Sygdomme. Der var Gas, men hverken Vand eller Elektricitet i Bygningen. Sygehuslæge var Justitsraad Olaf Trygvesen Schjødt, der ogsaa bestred Distriktslægeembedet, — og hvis Efterfølger som Sygehuslæge jeg blev i 1899. Økonomien og Sygeplejen bestredes af forhenværende Sognefoged, Natvægter Kokborg og hans Hustru, et Ægtepar, der ikke blot var et Billede paa Flid og Frugtbarhed, men ogsaa paa en Properhed, der i væsentlig Grad raadede Bod paa Forholdenes Primitivitet. Der fandtes ingen Indretninger til Sterilisering af Instrumenter og Forbindsager. Kogningen af Instrumenter og Madlavningen til de 16 Patienter samt Ægteskabets Børneflokk, der naaede det samme bemærkelsesværdige Antal, foregik paa et lille Komfur i et diminutivt Køkken. Sygehuset havde ikke nogen Operationsstue. Operationer for Strubehoste, indklemmt Brok og lignende, samt Behandling af aabne Benbrud forekom — og udførtes i en almindelige Sygestue, sædvanligvis med Hjælp af Natvægteren og hans Kone. Ved enkelte Lejligheder kaldtes dog ogsaa en af Byens praktiserende Læger til Assistance. Selvfølgelig kneb det

med at skaffe Ekstrahjælp af fornøden Kvalitet til Nattevagt og lignende. Under en Difteritisepidemi maatte f. Eks. en Tjenestepige fra Egnen vaage hos et haardt angrebet Barn. Hun gik til Værket uden Nervøsitet. Om Morgenen laa hun og sov i Sengen ved Siden af den lille Patient. Allerede næste Dag viste det sig, at hun var smittet. Hun blev meget syg — kom sig dog heldigvis ... Patienter med kirurgiske og epidemiske Sygdomme maatte fordeles paa den indskrænkede Plads efter bedste Skøn. Tyfus, Difteritis, Strubehoste med Dødsfald hørte dengang ikke til Sjældenhederne, men trods den aabenbare Fare skete der ingen alvorlige Ulykker ved Smitte fra Patienterne til Ægteparret Kokborgs 16 Børn.

I 1902 fik Silkeborg et mere tidssvarende Hospital: Den hvide, taarnsmykkede Hovedbygning ud mod Aarhusvejen med 24 Senge til kirurgisk og medicinsk Afdeling og en bagved liggende epidemisk Afdeling i to vel adskilte Etager til 16 Patienter. I Hovedbygningen var Operationsstue, og i Tidens Løb blev et af Sygeværelserne indrettet til Røntgenrum. Byen leverede elektrisk Lys og Gas, men Sygehuset maatte have eget Vandværk. Arkitekten, Professor Rosen, havde nedlagt særdeles megen Opfindsomhed og et Opbud af dekorative Detaljer i Udarbejdelsen af Facaderne. Arkitekten stræbte bevidst efter det Maal: gennem Bygningens Udsmykning at tilhulle dens Formaal, at være Sygehus; og det tør antydes, at han i Sygehusets Indre ikke heller fulgte de Saglighedens Principper, som senere blev fremherskende ved Indretningen af Hospitaler. Dog, Sygehuset af 1902 var et stort Fremskridt!

Befolkningens Vækst, Sygekassernes Ud-

Kampen for Sundheden

vikling og den stigende Lyst til Hospitalsindlæggelse medførte i Aarenes Løb en betydelig Overbelægning, og ved Forhandlinger mellem Amsraad og Bystyre vedtoges en stor Udvidelse af Sygehuset i 1921. For Udvidelsen, der fuldendtes i 1925 og medførte en Udgift paa ca. 1 Mill. Kroner, stod Arkitekt Frimodt-Clausen. Det nye Sygehus bestod af en kirurgisk Afdeling med 52 Senge, 2 Operationsstuer, en Optagelsesstue til Behandling af Tilskadekomne, to Liggehaller, en Røntgenafdeling og Laboratorier i Kælderen, altsammen i en 2-Etagers Hovedbygning; en medicinsk Afdeling paa 23 Senge, en Afdeling for Behandlingsbade og en Epidemiafdeling, med 16 Senge indrettede i de ældre Bygninger. Hertil kom en ny Funktionærbolig samt en Økonomi-, Vaskeri- og Maskinbygning. Efter Udvidelsen, som var præget af stor Fremsynethed hos de bestemmende Faktorer, kom Sygehusets Personale til at bestaa af 2 Reservelæger, en Forvalter, en Oversygeplejerske, 3 Afdelings- sygeplejersker og 24 Sygeplejersker og Elever ... De tre Stadier: — det primitive Lazaret, der lod saa meget tilbage at ønske, det første egentlige Sygehus fra 1902, hvor man endnu ikke havde fundet faste Former for Indretningen af Provinssygehuse, og det nye Sygehus, der med Hensyn til Indretning tilfredsstillende alle Tidens rimelige Krav, — betegner en Udvikling, som synes mig at være saare karakteristisk for Forandringerne og det Tempo, hvori de er foregaaet i de første 25 Aar af det 20. Aarhundrede.«

Selv de nye Sygehuse, der var bygget med storstilet Offervilje af Amter og Kommuner, viste sig snart for smaa, maatte udvides og deles i selvstændige kirurgiske og medicinske Afdelinger med hver sin Overlæge. I

1875 var der 93 Sygehuse med 3773 Sengepladser i Danmark, i 1939: 194 med 26479 Senge. I 1875 havde Middelby to Læger, i 1939 12. Antallet af Læger i hele Landet var nu 3252, af Tandlæger 1006.

Samtidig udvikledes en Lovgivning, som fik den største Betydning for Sundhedsvæsenet: Sygekasselovgivningen, Sociallovgivningen, Loven om Folkeforsikring, der sikrede praktisk taget hele den ubemidlede Del af Befolkningen Adgang til den bedst mulige Sygebehandling.

Aar for Aar gav Videnskaben bedre Muligheder for Udnyttelsen af det mægtige Apparat, der efterhaanden var organiseret. Mange mente, at alt nu var godt, men andre erklærede, at det ikke var nok. Kampen for Sundheden gik ind i en tredje Fase. Læger og Sundhedsautoriteter væbnede sig nu mod den ukendte Fjende: Begrebet Sygelighed og imod den blotte Mulighed for Opstaaen af Sygdomme. Man vilde saa vidt mulig forhindre, at sunde blev syge.

Efter Aarhundredskiftet var Spædbørnsdødeligheden dalet jævnt fra 12—13 % til 8. Men derved blev det; mens Spædbørnsdødeligheden i Sverige og Norge kom ned paa 4—5. Man anede, at der maatte være noget galt med Pasningen af de smaa her i Landet. Og for at faa det fastslaaet anstillede Sundhedsstyrelsen omkring 1930 det Forsøg i en 6-aarig Periode at udsende 3 uddannede Barneplejersker til 3 forskellige Forsøgsdistrikter: i et tætbefolket Landdistrikt i Holbæk Amt, i et tyndtbefolkede i Vejle Amt og i et Bydistrikt i København. Disse Plejerskers Opgave bestod i at besøge Hjem med Spædbørn og gratis at tilbyde Raad og Vejledning med Hensyn til Ernæring, Paa-klædning, Vask, Luft og Lyskultur. Medicin

Bedre at forebygge end at helbrede

og Styrkemidler blev ikke anvendt, ikke engang Levertran, kun gode Raad. Resultatet var, at Sygeligheden blandt Spædbørn faldt til næsten intet og Dødeligheden reduceredes til det halve i alle tre Distrikter. — Paa Grundlag af dette Forsøg gennemførtes den første danske Lov, som ikke tog Sigte paa Foranstaltninger til Bekæmpelse eller Behandling af bestemte Sygdomme, men udelukkende gik ud paa Forebyggelse af Sygdom og Sygelighed i al sin brede Almindelighed: Loven om Sundhedsplejersker, der skulde uddannes i Aarhus og føre Tilsyn med Spædbørn Landet over.

Køge var den første danske By, der ansatte en kommunal Sundhedsplejerske; flere, men ikke alle, fulgte snart Eksemplet. Jeg har ledsaget Sundhedsplejersken i Middelby paa hendes Færd og set hendes heltemodige Kamp mod gammel Skik og Brug paa Børnepasningens Omraade. Hun fik Besked fra Jordmoderen om alle Fødsler, og meldte sig saa med et venligt: »Goddag, jeg har hørt, at der er kommet en ny Verdensborger her i Huset; bryder De Dem om, at jeg kommer og vejer Deres Barn?« Saa aabnede hun en Voksdugspose, tog en stor Bismervægt frem og vejede den lille. Med diplomatisk Takt roste hun baade Moderens og den lilles Udseende og begyndte at rette paa Puderne i Sengen. »Jeg synes, Hovedgærdet er for højt,« sagde hun, »jeg ved nok, at De gør det om igen, naar jeg er gaaet, men nu reder jeg Sengen, som jeg har lært paa Børnehospitalet.« »Vi reder den ikke om igen,« svarede Moderen medgørligt. »Jo vi gør,« snærrede en Svigermoder sagte. Men Sundhedsplejersken bad kun om Lov til at maatte komme igen, og gik saa til den næste. Fra Aar til Aar kæmpede hun mod Li-

sten, som et Flertal af Smaabørn stadig var indsnøret i, saa de daarligt kunde aande, endsige bevæge sig. Hun søgte at faa Mødrene til at give Børnene Bryst i Stedet for den udbredte Havresuppe, — som nu og da serveredes i en Bajerflaske med Etiketten paa. Hun talte for større Renlighed, mere frisk Luft, Appelsinsaft, Kartoffelmos og Vælling i Stedet for det gængse Franskrød dypet i Kaffe. Der var nok at tage fat paa.

Sundhedsautoriteternes nye Kurs nødvendiggjorde en Indsats af de enkelte Borgere. Og man tog helt nye Midler til Hjælp: Pressen, Radioen, Udsendelsen af Pjecer, i 1939 afholdtes endog en stor Sundhedsudstilling, — der instruktivt skulde fastslaa den gamle Sandhed, at det er bedre at forebygge end at helbrede. Der viste sig ogsaa en stigende Interesse blandt Publikum. Populære Lægebøger var f. Eks. meget efterspurgt paa Bibliotekerne. En Læge i Middelby har fortalt mig, hvorledes en Mand en Dag kom til ham med en Urinprøve og sagde, at han mente nok, at han havde Sukkersyge. Han led af Tørst, stærk Sult og forøget Vandladning, og han havde læst, at dette var Symptomer paa Sukkersyge. En Undersøgelse bekræftede, at Patienten havde Ret, og han blev straks taget under Behandling. En saadan Medhjælp var af stor Betydning i et Tilfælde som dette.

*

Kendskabet til det menneskelige Legeme bredte sig stadig, — hos nogle. Men Uforstand og Overtro beherskede alligevel stadig utroligt mange Sind. Der var Modstandere af medicinske Foranstaltninger, som var anerkendt for snart et Aarhundrede siden, f. Eks. af Kokoppevaccinationen. Takket

Voltakors og Abrakadabra

være denne Vaccination havde de sorte Kopper været holdt borte saa længe, at mange havde glemt deres Eksistens, glemt, hvilken Sum af Lidelser denne Sygdom tidligere bragte sine Ofre, ofte Døden, i hvert Fald Vansiring. Nogle gjorde sig til Talsmand for Vaccinationens fuldstændige Afskaffelse! Ligervis var der stadig Mulighed for Afsætning af værdiløse Patentmediciner, og hos en Del af Befolkningen vandt mere eller mindre samvittighedsfulde saakaldte Naturlæger uden Lægeuddannelse stadig Tiltro som Helbredere. Paa 1700-Tallet havde man set Annoncer om St. Germain's Livseliksir, som sikrede Evne til at nyde Livet i mindst 200 Aar, eller om »den berømte Steen for Tandpine, en orientalsk sympathetisk Ring for Krampe og Næse-Blod, saa og en Electriseer-Maskine«. Med Elektriciteten fulgte de første Spor af en Elektroterapi og lige saa hurtigt en humbugsmæssig Udnyttelse af Fænomenet gennem Styrkebæltet eller Kors til at hænge om Halsen. Apparaterne bestod af en Zinkplade og en Kobberplade, som under Indflydelse af Legemets Fugtighed skulde frembringe undergørende elektriske Strømme. Korsene, der vandt særlig Udbredelse, opkaldtes efter den elektriske Strøms Opdager: Alessandro Volta. Men Voltakorsene svarede ganske til Abrakadabraformlen, som mange hidtil havde baaret om Halsen eller i Sygdomstilfælde lagt over det angrebne Sted; det var udelukkende Troen, det kom an paa. Den mystiske Formel er muligvis oprindelig hebræisk: ab, ruach, dabar (Fader, Aand, Ord) eller abra, kad, abra (forbi er Feberen). Sammen med Voltakorsene sidst paa 1800-Tallet florerede Brahma Livseliksir og den ægte Riga Sundhedsbalsam, kaldet »Dyvels

Gigtbefrier«, der anbefalede som et fortrinligt Middel mod Rheumatisme, Nervesmerter, Stivhed i Lemmerne, Hold i Siden o. s. v. Baade Voltakors og Livseliksirer annonceredes længe efter 1900, og St. Germain's Elixir var efterspurgt indtil 1914, skønt det nu maatte være definitivt fastslaaet, at den ikke havde hjulpet nogen til at blive 200 Aar. Midlet var stærkere end Menneskene. — Det bestod af et Dekokt af Sennepsblade og var altsaa et lettere Afføringsmiddel.

Livseliksirernes Saga var ikke ude i Bibliotekernes og Radioens Tid. Nye Vidunderkure lanceredes med en overmægtig og behændig Reklame, der virkede suggererende paa naive Sjæle. Naar alle Avislæsere tilstrækkelig mange Gange havde set en Bedstefar blive saa lebendig af at spise Foryngelses-Salt, at han satte over Klaveret eller kurede ned ad Gelænderet, blev en vis Procentdel overbevist om, at her virkelig var en Mulighed for Foryngelse. Andre Annoncer besvor Folk, der »manglede Fut og ikke kunde holde Tempo med Kollegerne, til at drikke et Glas sprudlende Frugtsalt hver Morgen. Saa vilde en ny, ungdommelig Vitalitet, Oplagthed og Energi snart gennemstrømme dem. Sygekassepatienter kom til deres Læger og forlangte at faa Patentmedicinerne paa Sygekassens Regning. Men Lægerne henledte Opmærksomheden paa, at de moderne Livseliksirfabrikanter hyldede nøjagtig den samme Kongstanke som St. Germain paa 1700-Tallet: — Tre Dele Natriumbicarbonat og 2 Dele pulveriseret Vinsyre vilde udøve nøjagtig den samme Virkning for en Brøkdal af Prisen. Der blev daglig trukket de haardeste Veksler paa Offentlighedens Godtroenhed. F. Eks. averteredes Midler som blodrensende, skønt det fremgik af Tidens

Hos den kloge Mand

almindelige Skolelærdom, at Blodets Sammensætning afhang af Reaktionen inde i Kroppen og ikke af den Mad, man fortærede. Trods stigende Oplysning bekræftedes saaledes stadigt det gamle Ord: Verden vil be- drages!

Husraad fra Henrik Harpestrengs og Skarpretternes Dage holdt sig endnu efter 1900: en Skraa i Øregangen som Middel mod Øresmerter, Indgnidning med Tobakssaft for Ringorme, Ørenringe for daarlige Øjne, Tandhalsbaand til Fremme af Børns Tandskifte, en Hund i Sengen som Middel mod Gigt. Endnu omkring 1940 kunde det sidste Fænomen optræde paa Byraadets Dagsorden i Middelby: »Ansøgning fra Aldersrenten- yder N. N. om Fritagelse for at betale Afgift af en Gigthund.«

Ligesom nogle fæstede mere Lid til Pa- tentmedicin og gamle Husraad end til den faguddannede Apotekers Varer, var der ogsaa Folk, som foretrak Mirakelmagere frem for de mere nøgterne statsuddannede Læger. Naar man hørte om de kloge Mænds og Koners Midler i Fortiden maatte man undres. Da Sidse Clausen og hendes Datter stod anklaget for Kvaksalveri i 1868, oplystes det i Retten, at deres Middel mod Gigt var tørt Gulvsand paa det lidende Sted — udenpaa Tøjet — samt Formularen: »Jeg skal binde med mine ti Fingre, saa du hverken skal komme til at hoppe eller springe, men ligge ganske stille, som Jesus laa i vunden Svøb, da han blev født.« — Troldko- nernes Terapi var baseret paa den Formodning, at Kristus blev behandlet paa samme Vis i Stalden i Betlehem som Børn paa 1800-Tallet. Et udbredt Mirakelmiddel var det at læse — mere og mindre forstaelige

Formularer — over det syge Sted; f. Eks. besvor man en Byld med følgende Linjer:

Du har en Bulde;
hun sidder, som hun skulde:
i Dag som en Peere,
i Morgen aldt du kand bære;
i Dag som en Nød,
i Morgen som en Gade høj,
høj som Birken, blaa som Bølgen.
Gud gi, du buldner og blaaner,
saae hver Mand rømmer af Skaane.

Endnu mere maatte man undres over, at ganske de samme Midler kunde vinde Tiltro i Flyvemaskinernes Tidsalder. Den officielle Lægevidenskab havde dog gjort visse Fremskridt.

I den særlig nervøse Mellemkrisperiode, da Kvaksalverne i Danmark oplevede en Guldalder, havde Middelby ikke blot en klog Kone, men ogsaa en klog Mand. Jeg besøgte ham en Dag i 1935. Der sad 12 Mennesker i en lille Stue og ventede, og der var stillet Stole ud paa Trappegangen til endnu et Par Stykker. Jeg havde nok hørt, at hans Ry var betydeligt, men en saadan Søgning oversteg alligevel mine Forventninger. Patienterne var alle af moden Alder, men tilsyneladende af forskellige Samfundslag og Af- skygninger. De fleste var tilrejsende. Nogle saa ud til allehaande, navnlig i Retning af aandelig Uformuenhed, men andre var respektable, intelligent udseende Mennesker. Endelig var det min Tur. Jeg traadte forventningsfuldt ind til den kloge Mand. Interiøret var just ikke præget af Mystik. Der var ingen udstoppede Krokodiller under Lof- tet og ingen kabbalistiske Tegn paa Væg- gene. Kun et broderet Hjertesuk, maaske en Paamindelse til Mirakelmandens Kone og Børn: »Hvad er et Hjem uden Fader«, samt

De vidunderlige Draaber

det saa mangfoldigt reproducerede Billede af Bonden, der lokker Koen til sig: »Komse da«. Det virkede symbolsk ... Man kunde heller ikke paastaa, at den kloge Mand saa særlig klog ud, ej heller tillidvækkende. Han var sværlemmet, med en lang kold Næse midt i de grove Træk, — øjensynlig af landlig Ekstrakt. Dette Indtryk bestyrkedes af hans Tale: Vestjyde. Hans Negle var ikke helt rene. Et Par smaa forskende Øjne plirede under de buskede Bryn. Hans Blik krøb som en Rotte op ad mig fra Fødderne til Skuldrene, ikke højere; for naar jeg søgte at fange det, smuttede Øjnene bort, ned paa Gulvet, hen i en Krog. En medicinsk Student, der var hjemme paa Ferie, havde tilskyndet mig til at gaa derhen. Selv havde han Dagen i Forvejen faaet en Flaske rød Medicin — efter at have opremset alle Symptomerne paa saadan noget som en nedsat Funktion af Skjoldbruskkirtlen. Jeg sagde: »Hvad skal man gøre, naar man« — og saa gav jeg ham en Række Oplysninger om en Leverlidelse, som Medicineren paa Forhaand havde instrueret mig om. Mirakelmanden hørte mig ikke til Ende. Han lod sine grumsede Hænder glide henover mit Tøj. »Jæ, det er ikke godt, det føler a nok, men vi skal vel faa Bugt med det ogsaa,« mumlede han og hævede saa pludselig Stemmen og raabte med visionær Kraft: »Det er dér, det sidder.« I det samme pegede han paa min Mave. Jeg spurgte, om han ikke kunde lokalisere det lidt nærmere; men han ænsede det ikke. Det var en optaget Mand. Hurtigt hentede han en Flaske med et rødt Indhold, trykkede mig den i Haanden og sagde: »Det er 2 Kroner, hvis De vil give noget, og saa 3 for Flasken.« Aabenbart hylkede han Salernoskolens Princip: »Mens den

syge endnu ryster —«. Jeg betalte pligtskyldigst, og med manende Røst sluttede han Konsultationen: »Nu tager De 10 Draaber af Miksturen før og efter hvert Maaltid, og det kan jeg sige Dem, inden Flasken er tømt, vil det allerede have forandret sig meget med Deres Sygdom.«

Indholdet af de to Flasker med Vidunderdraaberne, der skulde kunne hjælpe for saa forskellige Sygdomme, bestod ifølge en Analyse af Hindbærsaft, Sukker og Salt.

Myndighedernes Syn paa Kvaksalveri har været præget af en forbavsende Overbærenhed, ligesom en Anerkendelse af, at »der maaske var noget om det«. Først overfor aabenbare Ulykker, foranstaltet af Fejlbehandling har man grebet ind. Sidst paa 1800-Tallet udstedtes der endnu Privilegier til særlige Benbrudslæger og Gigtdoktorer, og med Mellemløb kunde man læse Annoncer i Købstadbladene fra den Tids Landefarere som følgende: »Lamhed, Gigt, Tungehørighed, Susen for Ørerne, Værk og Svækkelse i hele Legemet, Brystsygge, Krampe, Ængstelse, Kolik, Humørsygge, Modersygge, Ligfald, Koldfeber, Kjertelsygdom, nervesvage Øine, Stær paa Øiet, Hoved- og Tandmerter m. v. kan helbredes ved den nyopfundne medicinske Helbredelses-Cylinder eller Livsvækkeren med tilhørende Kraft og Styrkebeholder, hvorpaa Hans Majestæt Kong Christian IX allernaadigst har tildeelt Eneret i Kongeriget Damark i 5 Aar. Ærbødigst H. Saabye, Elektropath og Patenthaver fra Kjøbenhavn«.

En Fornylse paa dette Felt indtraf imidlertid, da en klog Mand i Kansas ved Navn Andrew Still en Dag kom til at strække en Patients Hals ved at løfte hendes Hoved. Hun kom sig omgaaende. Og lige saa

hurtigt havde Mr. Still et nyt Helbredelses-system færdigt: Osteopati. Ifølge hans Teori stammede al Sygdom fra Forskubelse af Rygsøjlen, idet Ryghvirvlerne kom til at presse paa Nerver, som udgaar fra Rygsøjlen, og derved hæmmede Livets Strøm. Hans Teori blev udnyttet i stor Stil, og Ideen bredte sig over Verden under Navnet Kiropraktik. Paa store Skoler i Amerika kunde man lære at skubbe de forfløjne Ryghvirvler paa Plads, naar de gjorde sig udtilbens, og derpaa drage ud i Verden og praktisere. I Mellemløbet bredte Bevægelsen sig ogsaa til Danmark, og der blev oprettet Kiropraktorkliniker i næsten alle Byer. Myndighederne lod det ske — skønt man paa dette Tidspunkt allerede i Skolerne fik indprentet, at den ene Hvirvel laa saa fast ned over den anden i Rygraden, at de kun kunde bringes ud af Stilling ved et Brud. Og skete dette, saa der øvedes et Pres paa Nerverne, vilde det fremkalde en Lammelse...

Kiropraktorerne blev søgt i stor Udstrækning. En Overgang rejstes der endog Krav om, at Sygekassemedlemmer skulde kunne faa Behandling hos Kiropraktorer. Det blev dog ikke til noget. Fra de autoriserede, universitetsuddannede Lægers Side betegnedes Kiropraktiken som Kvaksalveri — uden at denne Paastand blev gendrevet med Sagsanlæg. Under en Retssag i 1942, — der var opstaaet ved, at en Kiropraktor i Aalborg havde behandlet en Blodprop med det Resultat, at Patienten døde, — udtalte Amtslægen, at »Kiropraktorens Teorier var sort Uvidenhed eller Humbug, og at han som Kvaksalver maatte betegnes som en Fare for sine Medmenneskers Liv«. — Paa dette Tidspunkt blev der givet ca. 190000 Be-

handlinger aarlig paa kiropraktiske Kliniker i Danmark.

Synet saavel paa Sjælen som paa Legemet var præget af saavel Tro som Overtro.

*

Paa Trods af Uforstand og Kvaksalveri, takket være Lægevidenskabens Fremskridt og en mere hygiejnisk Levevis levede Folk stadig længere. Fra gammel Tid holdt Sproget haardnakket fast ved Udtrykket en Menneskealder og Betydningen deraf: ca. 33 Aar. Det var efterhaanden ganske forkert, et urimeligt sprogligt Rudiment.

Men engang havde det været rigtigt. De store Farsoter i Middelalderen bragte i lange Perioder Middellevetiden ned under 30. Paa Renæssancetiden spillede ogsaa Drik og Drab en mærkbar Rolle som livsforkortende Faktorer. I Tidsrummet fra 1559 til 1648 uddøde ikke mindre end 94 gamle danske Adelsslægter. En Ottendedel afgik ved en voldsom Død, i Reglen i Forbindelse med Drik. To Tredjedele af de afdøde var under 35. Paa 17—1800-Tallet har Gennemsnitslevetiden nok været 33 Aar og altsaa svaret nogenlunde til en Generation: tre Slægtled paa 100 Aar. Men i 1860 anslog Professor Panum den gennemsnitlige Levetid til ca. 38 Aar, i 1868 var den 43 — og saa steg den proportionalt med de vældige Fremskridt paa Sygdomsbekæmpelsens Omraade: Bakterielæren, Antiseptiken, Tuberkulosebekæmpelsen, de kemiske Midler mod Syfilis, senere ogsaa mod Gonorre og Lungebetændelse, Insulinet og andre Hormoner, den anti-anæmiske Faktor o. s. v. Sidst paa 1800-Tallet sagde man om den tyfoide Fieber, at af den døde Patienterne og levede Lægerne. I 1890 talte man ca. 5000 Til-

Middellevetiden fordobles

fælde, men i 1934—40 kun 21 Tilfælde aarlig. I 1890-erne anmeldtes aarligt over 20000 Tilfælde af Difteri og Strubehoste, i 1930-erne 860. Nogle Sygdomme var fuldstændig, andre paa Vej til at blive udryddede. I 1930-erne var der kun to Tilfælde af Spedalskhed over hele Landet. Den ene Patient var en Dame, der boede isoleret i en Villa paa Fyn, den anden en lille Pige i København. Men i begge Tilfælde var Smitten kommet udefra. Leprabacillen fandtes ikke i Danmark. Pest og Kopper havde man ikke kendt i mange Herrens Tider. Der forekom kun 460 nye Syfilistilfælde aarlig, og i Modsætning til tidligere kunde de nu helbredes... Middellevetiden var omkring 1918 mellem 55 og 60 Aar, i 1931—35 62 for Mænd og 63,8 for Kvinder, i 1940-erne ikke mindre end 67 Aar for Kvinder og 65 for Mænd.

Menneskealderen var med andre Ord fordoblet; Livet forlænget med ca. 100 %.

I den korte Levealders Tid startede man tilsvarende tidligere. En Student paa 15 og en Brud paa 16 var ret almindeligt. Atten var i hvert Fald den giftefærdige Alder for Piger; fra da af nærmede Faren for at blive Gammeljomfru sig rapidlyt. »Naar hun er 20, drejer hun om Hjørnet, naar hun er 25 springer hun over Plankeværket,« hed det endnu paa 1800-Tallet. Henimod 1940 var de fødende Mødre gennemsnitlig 28—29 Aar gamle. Studenter startede nu først deres Studium i 18—20-Aarsalderen og var ofte først færdige med deres Uddannelse henad 30. Før resignerede man tilsvarende tidligt, Kvinden som Bedstemoder med Kappe paa Hovedet allerede i 30-erne, Manden som skægget Ærværdighed henimod de 40. Christian Winther erklærede 45 Aar

gammel: »I min Alder, naar man er saa nær ved Aftenen, er det for sildigt at bygge Rede«. Mange var nu nødt til at vente saa længe med deres første, og for hvert 5. Person i Landet var 40-erne just det vanlige Tidspunkt for Indgaaelsen af det andet Ægteskab. Man resignerede ikke, fordi de første graa Haar meldte sig, men holdt krampagtigt fast paa Ungdommen. Bedstemødrene klædte sig saa vidt muligt som Døtrene og dansede Jazz paa offentlige Steder efter deres Sølvbryllup. Nogle fornægtede rent ud Alderens tydelige Kendetegn, der trods alt dog indtraf omkring de 40. En Skuespiller vandt stor Tilslutning ved offentligt at udtale, at man nu om Stunder først blev voksen med 50-Aarsalderen, hvilket maa ske tydede paa, at han aldrig vilde blive det. Det var Tidens Drøm, at Hormonlæren skulde gøre det muligt at forlænge Levealderen endnu yderligere og vedligeholde Appetiten paa Livets Nydelser ind i de saakaldte Støvets Aar hinsides de 70.

Endnu var det dog mindre Ungdomstiden end den sidste og tungeste Ende af Tilværelsen, der var forlænget. Og nogle var utaknemmelige nok til at finde, at det var en tvivlsom Fordel. I Tidsrummet 1930—40 har jeg talt med alle her i Landet, der opnaaede at blive 100 Aar og med samtlige Gamle i Middelby over 85. Med en enkelt, særlig senil, Undtagelse erklærede de alle, at deres højeste Ønske var at faa en snarlig og smertefri Død. De var alle trætte af Livet og dets Plager. Ingen af dem var bange for det hinsidige, enten de saa satte deres Lid til et Paradis, hvis Art de dog ikke ret kunde anskueliggøre, eller de tappert saa den Sandhed i Øjnene, at Dødsriget var det store ubekendte. De gamle

Nyt Syn paa Døden undervejs

havde det materielt behageligere end før, men de var langt mere ensomme. Før boede Bedste- og Oldeforældre hos Børn og Børnebørn paa en Slags Aftægt. Efter Familiernes Sprængning og Spredning var de overladt til sig selv eller til fremmede, oftest i Stiftelser. De saa kun Børnene enkelte Gange om Aaret. Mange Gamle følte sig forladte...

Ud fra selve Lægevidenskabens Etik og for at bevare Befolkningens Tillid maatte Lægerne fastholde, at de var Livsbevarere, ikke under nogen Omstændighed Livsforkortere. Officielt vilde de aldrig give op, men i Haabets Navn stadig forlænge Døds-kampen, — officielt. Den officielle statslige

og folkekirkelige Opfattelse gik ud paa det samme: at en hvilken som helst Form for Tilværelse var at foretrække for Døden. En Lov, der tillod Svangerskabsafbrydelser i visse Tilfælde, var det første forsigtige Brud med denne Regel. Og det sporedes, omend svagt, at et nyt Syn paa Medlidenhedsdrab — ogsaa Selvmedlidenheds — var ved at brede sig mellem Menneskene. Den logiske og tekniske Konsekvens af den kunstige Forlængelse af Livet burde, det udtalte enkelte nu offentligt, være Retten til og de rette Midler til ogsaa at forkorte det. Døden burde ikke naturnødvendigt belastes med forudgaaende Forfalds og haabløs Sygdoms Pine.

Ved Højtiderne

De store Fester markerer Aarets Gang. De største og ældste er Midvinterens og Foraarets... I Julen, alle Festers milde Moder, afspejles de gamle Nordboeres dundrende Blotgilder, de lystige Romeres Midvinterfester, Saturnalierne og Mindet om Jesu Fødselsdag, Livssolens Sejr over Mørket.

I Norden var det oprindeligt en Mørkets Fest... Trækfuglenes fjerne Vingesus, Vildgæssenes Rejseskrig i de overskyede Efteraarsnætter og endelig det knugende Mørke og Julestormenes Vildskab fødte og vedligeholdte Forestillingen om et natligt Rædselsridt. Anført af Guro Rysserova, Gudrun Hestehale, slæbte alskens Troldfolk Mennesker bort, bundet til Hestenes Haler, mod

Dødsriget Oskor eller Asgaard. Eller det var selve Odin, der som en vild Jæger var ude med et Slæng af Trolde, der før i Rei fra Hus til Hus for at søge at tilrane sig noget af Øllet og Maden. Stærkest huserede den vilde Jagt i de mørkeste Nætter omkring Aarets korteste Dag. Af de Kristne fortolkedes Fænomenet senere som onde Hedninges fredløse Sjæle. Men den vilde Jæger fik man ikke fortrængt af Folkets Bevidsthed; i Jylland kaldtes han langt op i Tiden for Un (Odin), paa Hindsholm: Fynshovedmanden, paa Falster: Goen, paa Stevns og Bornholm: Underjordskongen, paa Sjælland: Kong Volmer. Over alle andre Forestillinger dominerede den skæggede Odin som selve Jolnir: Julens Herre. Og

Julenissernes Stamfader

han blev Stamfader til alle Julenisser. I Tyskland sporedes Afstamningen i Skimmelrytteren, der Schimmelreiter, der optraadte skægget og fornummet paa en prustende graa Skimmel eller Kæphest, eller i Knægten Rumprecht, der viste sig med et Tugtens Ris til de uartige Børn, undtagelsesvis ogsaa med Gaver til de gode. Efterhaanden vævedes hedenske sammen med kirkelige Forestillinger. Den internationale Julemand St. Martin, er maaske identisk med Ridderen, der flængede sin Kappe over med Sværdet for at dele den med Tiggeren paa Vejen, og som senere, takket være Gæsenes Forrædderi, blev Biskop i Tours og efter sin Død ophøjet til Helgen. Fantasien har ogsaa laant Træk fra den fromme Biskop St. Nikolaus fra Myra i Lilleasien... Denne brave Mand elskede at hjælpe Folk, som var i Nød, men han var lige saa beskeden som St. Martin, og hadede at blive takket derfor. I Bispedømmet Myra hændte det derfor Gang paa Gang, at fattige Folk, netop som Nøden var allerstørst, pludselig fandt et Guldstykke, eller endog en velspækket Pung i deres Hjem uden at ane, hvor den var kommet fra. Omsider sivede det dog ud, og det blev almindeligt at sige om noget, der kom uventet og netop i rette Øjeblik: »St. Nikolaus har sendt det«. Endvidere var den brave Bisp kendt som en særlig Børneven. Det havde sin gode Grund, hvis man kan fæste Lid til Legenden: En styg Krovært havde myrdet to Dreng, og da han ikke blot var grusom, men ogsaa pengegridsk, havde han saltet Børnene ned med den uhyggelige Bagtanke senere at servere dem for sine Gæster som en sprængt Kødret. Men den gode St. Nikolaus anede Uraad og afslørede Synderen. Da

Kroværten benægtede sin Brøde, slog Bispen Korsets Tegn over Saltfadet, og de to Drenge rejste sig lyslevende op af Saltlagen.

I de to Omstændigheder: at Bispen var den usete Overbringer af velkomne Gaver og samtidig en udpræget Børneven, var der naturligvis Stof til en rigtig Julemand eller til en Tildigning af mere menneskelige Træk hos den barske Odin eller Skimmelrytter. I nogle Lande kaldtes han St. Nikolaus, i andre Santa Claus, i Danmark den rare Julemand. Miniatureudgaverne af den skæggede Odin forklædt som Biskop Nikolaus; de smaa hyggelige Dværnisser med Tophuer og Vatskæg, holdt først deres Indtog i Julestemningen midt paa 1800-Tallet, da et københavnsk Boghandlerfirma udsendte en Serie Billeder med saadanne dansende og grødspisende Nisse-mænd. Her var den sidste Afglans af Julenattens Rædselsridt: den skæggede Anfører og det ledsagende Troldtøj smeltet sammen. Julemanden var en gammel Gubbe, men fuld af Livskraft og kunde stadig fostre nye Børn.

Til de gamle Uhyggeforestillinger om Julen hørte ikke blot Troldenes Overmagt i den mørke Tid, men ogsaa den Tanke, at de Døde just da vilde vende tilbage til deres Boliger. Aanderne maatte afværges. Det skete først og fremmest ved Hjælp af Lys, alle mørke Magters Fjende. Der tændtes Lys paa Bordet, i hvert Fald et for Husfaderen og Husmoderen. Og en mægtig Træstamme blev hentet ude fra Skoven og draget ind i Storstuen til Arnen. Husets smukkeste Pige satte sig paa den, og alle drak hendes Skaal, eller Omridsene af et Menneske tegnede i Barken — nok en Overlevering fra den Tid, da der ofredes Mennesker til de grumme Guder under Midvinterfe-

Julebukkens Optræden

sten. Vikingerne bragte Skikken til England, og der holdt den sig, efter at være forsvundet i Hjemlandet, stadig under det danske Navn: Yule-clog. Desuden satte man Mad ud til de mystiske Væsener, til Rædselsridtets Heste — eller Himmelens Fugle — serveredes et Neg. Alle Husdyrene fik ekstra Forplejning, og Lænkehunden løstes. For at afværge Skadedyrs Anslag mod Kvæg og Ejendom talte man kun hviskende og omskrivende om dem, kaldte Ulven for »Guldfod« og Musene »de tede«. Den nye Trø bragte et nyt Middel til Værn mod det onde: nu slog man Korsets Tegn over Dyrene, skrev det paa Dørtærskelen og Brødene.

Men naar alle Forsigtighedsregler var tagne, vendte man Blikket fremad mod de kommende Dage, der jo dog atter vilde bringe Lyset og Vaaren, og saa druknede man Mørkerædslen i Øl. Juletønden var Aarets bedste Bryg, at drikke Jul var Udtrykket for Højtideligholdelsen af Aarets Vendepunkt. Der blev drukket Skaaler for Odin og de andre Aser, — senere for Gud og hans hellige Mænd. Et Dyr, der var helliget Guderne som Offer, slagtedes og fortæredes. Paa Island og antagelig ogsaa her var det en Sonegalt, mindende om Særimmer, som de afdøde Kæmper fortærede i Valhal. Denne Galt eller Thors Buk gik igen paa Julebordet i Form af Julekager eller som en Julebuk formet af Halm. Julebukken kunde ogsaa optræde levende i Mummeskikkelse, ganske tydeligt som en hedensk Trold fra den vilde Jagt eller efter kristelige Forestillinger som selve Djævelen. Denne Figur var Hovedpunktet i de Julelege, der legedes i Julestuerne 14 Dage i Træk, og som oprindeligt sikkert afspejlede hedenske Offerskikke. I Tidens Løb indgik

ogsaa Bukken Forbindelse med Forestillingerne om en Julemand. Herredsfoged Ole Lund fortæller i sine Optegnelser om »Gamle Dage i Helsingør«, d. v. s. fra 1800 —1830: »Dengang forstod man ogsaa ret at lege Jul; da havde man mange Steder sin Julebuk med de store bevægelige Horn i Panden, der snart gav Gaver og snart truede med Riset, alt efter som Enhver havde fortjent det og satte Skræk baade i Store og Smaa, naar den pludselig og uventet traadte frem fra en eller anden skjult Krog. Da kunde man ret af Hjertenslyst lege de gode gamle Jule- og Pantelege; da bleve de Gamle atter Unge og maatte kigge Stjerner, hænge, falde i Brønden eller støde Peber m. m.«. — Det var de sidste Minder om hedenske Offerfester i den danske Købstad.

De saakaldte Julestuer røbede ogsaa en Kultursammenhæng med Romernes Saturnalier. I det gamle Rom var det Skik, at Slaverne under disse Fester havde Frisprog overfor deres Herrer, undertiden endog blev opvartede af Herskabet. Alle skulde være lige under Midvinterfesten. I Norden udtryktes det ligefremt derved, at Herskab og Tyende sov sammen i Halmen, der blev strøet paa Gulvet i Julestuen. Men da Herskaberne efterhaanden blev for fine til Julestuerne Skæmt, og de overlodes til Tyendet alene, udartede de til Drikkegilder og grovkornede Løjer, der gav Anledning til Forargelse og sluttelig Forbud.

Selvfølgelig var Vendepunktet mellem Mørke- og Lystiden særlig egnet til at tage Varsler. Man tog dem af Lysene, der brændte paa Bordet. Pigerne skrællede Æbler i en Strimmel, kastede Skrællen bagover Hovedet og søgte af dens Former at tyde Forbøgstaverne paa Navnet af deres Tilkom-

Efter alle Julemærker at dømme

mende. Og Husbonden tegnede paa Loftsbjælken 12 Cirkler og indføjede i hver af dem en Betegnelse for Vejrliget i de kommende 12 Dage. Efter disse Julemærker skulde man saa kunne forudsige Vejret i de 12 Maaneder.

Julens mægtige Opbud af Mad var ikke blot tiltænkt de levende, men ogsaa de Døde, der ventedes paa Besøg Julenat. Derfor maatte der ikke tages af Bordet. Og saa mange som muligt skulde deltage i Minde- maaltidet — ingen maatte bære Julen ud.

Foruden Sonegalten i en Flæskestegs Skikkelse bestod Julemaden af et vældigt Grødfad i hvis Midte Soltegnet ridsedes og yderligere fik Glans ved en straalende Smørklat. I den katolske Tid blev Julekosten reduceret til tørret Fisk og Sødgrød, og Soltegnet forvandlede til et Kors, for at de spisende kunde blive mindet om Korsfæstelsen. Senere blev den staaende Ret Skinke og Grønlangkaal. Men Grøden holdt sig. Herredsfoged Ole Lund beretter om sin Barndoms Jul først paa 1800-Tallet: »Naar den hellige Aften begyndte, maatte intet Arbejde afkræves Tyendet, og det var Husmoderen og Døttrene, eftersom de voxede til, der maatte gjøre al Gjerning, dække Bordet, lave Maden, hvis den ikke alt stod færdig paa Ildstedet, bringe den ind, tage af Bordet og opvarte ved dette. Retterne vare konstante, nemlig Juleaften røget Svinehoved, ferske Kjødpølser med Grønlangkaal og hjemmelavede Butterdeigskager med Svesketærte til ... Hvorfra den Tradition hidrører, at man paa Juleaften skal have Risengrød, Gaasesteg og Kage, samt Juletræ, er mig ikke bekjendt; men den er ikke meget gammel ... Endnu den Dag i Dag er jeg sikker paa, at der i hele Jylland ikke

til Julemaaltidet bruges Andet end Flæsk og Grønkaal og, naar det gaar meget høit til, Æbleskiver der ovenpaa, fraregnet maaske Herregaarde eller saadanne større Gaarde, hvor Tyendet maaske til deres Nader faa Risengrød istedetfor den almindelige Smørgrød. Ei heller tror jeg, efter hvad Andre have meddelt mig, at den Skik kjendes paa Fyen som almindelig og lige saa lidt i mangfoldige Kjøbstadhjem. Det er vistnok nærmest en lokal Skik fra Kjøbenhavn, og efter hvad jeg har bragt i Erfaring, er det nok lige saa hyppigt at bruge Kalkun- og Gaasesteg.«

Men efterhaanden blev Gaasestegen den almindelige Juleret i alle borgerlige Hjem. Det var Mortensgaasen, der rykkede hen paa Julens Plads. Om Skikken at spise Gaas Mortensaften fortæller Legenden, at den hellige Martin af Tours vægrede sig ved at modtage den ham tiltænkte Ære: at blive Biskop. For at undgaa Udnævnelsen gemte han sig sluttelig i en Gaasesti. Men Gæsene forraadte ham ved deres Skræppen. Han blev fundet og gjort til Bisp. Det skete den 11. November, og for at straffe Forræderiet paa hele Gaaseslægten, bestemte St. Morten, at alle Franskmænd skulde slagte Gæs og spise dem paa den Dag. Med stor Veneration fastholdt man ved Mortens- eller Julegæssenes Tilberedning gennem Tiderne den oprindelige Opskrift fra de Dage, hvor Kogekunsten bestod i den størst mulige Sammenblanding af de flest mulige Ingredienser: »Urter, Rosiner, Svesker, Æbler, Pærer, at de des bedre deraf skulde vorde smagendes«. Saaledes stod en rigtig Renæssance- eller Midlaldrerret stadig paa Julebordene i det 20. Aarhundrede.

1400 — En Menneskealder er
22, højst 25 Aar.

1600 — En Generation og en
Menneskealder er nogenlunde
sammenfaldende.

1880 — Gennemsnitslevetiden
er steget til 38 Aar.

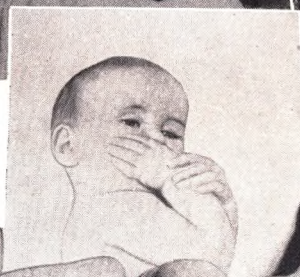
I 1940-erne var Middelleveti-
den steget til 67 for Kvinder,
65 for Mænd.

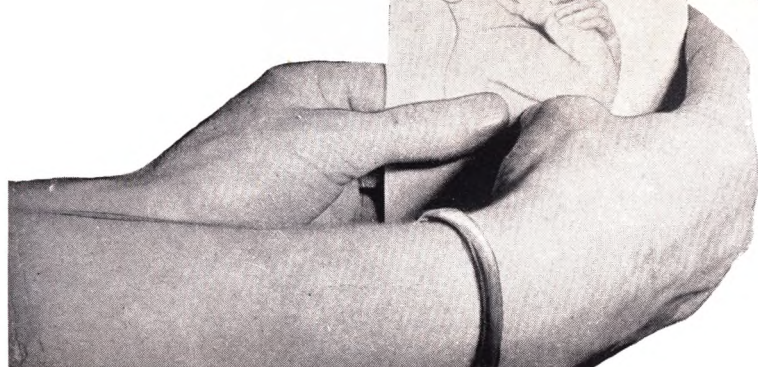
1400

15—1700

1800-Tallet

1940'ne — og Fremtiden

Julenissens Stamfader er selve Odin. Afstamningen skimtes tydeligt i den tyske Skimmelrytter.

Verdens første egentlige Julekort tegnet af Horsley for Mr. Henry Cols 1846.

De smaa Nissemænd er Julemandens sidste Efterkommere. De begyndte først at myldre frem sidst paa 1800-Tallet.

Under Misteltenen

Til Romernes Saturnalieskæmt hørte den Skik at gemme en Bønne i en Kage. I Norden brugte man at putte en Skilling i en af Julekagerne. Mandelen i Grøden, der indbringer Finderen en Gave, mener Troels Lund, at allerede Chr. III har kendt. Af nyere Oprindelse er den ved Julegilder yndede Hukommelsesleg at spille Filippine: Idet to deler en Dobbelt nød eller -Mandel, aftaler de en Tid, paa hvilken de skal hilse hinanden med Ordet Filippine, formentlig en Forvanskning af det tyske Vielliebchen. Og den, der glemmer Aftalen, skal saa af med en Gave. At denne Selskabsspøg kunde overdrives og senere kom i Miskredit, fremgaar af følgende nedsættende Bemærkninger i »Kunsten at blive en Gentleman« fra 1852: »Vogt dig for Omgang med Folk, der formelig gjøre en Haandtering af at fremtvinge en Anledning til at spille Philippine med Gud og hele Verden, og at afpresse Enhver, som har deelt Mandlen med dem, en Føræring. Slige Karle, som sætte os en Pistol i Form af en Tvillingmandel for Brystet, kan bringe en Philister til at philippine med dem; men en Gentleman spiller aldrig Philippine med nogen; selv ikke da, hvis Guds Moder steg ned fra Himlen for at tilbyde en saadan«.

Misteltenen spillede allerede en Rolle i den nordiske Gudelære: Den blide og skønne Balder kunde ikke rammes af noget, hverken paa Jorden eller under Jorden. Den onde Loke, der vilde ham tillivs, fandt da paa at lave en Pileod af Misteltenen; for den groede hverken paa Jorden eller under Jorden, men i et Træ. Balder blev ramt, og alle Ting paa Jorden og i Himlen græd over hans Død. Ogsaa Freja græd, og hendes Taarer flød over den lille grønne Plante, der

var den uskyldige Aarsag til den sørgelige Hændelse — og de guddommelige Taarer blev siddende der for stedse i Skikkelse af Misteltenens perlegraa Bær. Men da Freja havde grædt ud, besluttede hun sig til at lade Balder vende tilbage til Jorden . . . Denne smukke Fortælling medførte, at Misteltenen blev Tegnet paa, at Kærligheden er stærkere end Døden. Hedenske Præster hædrede Misteltenen som en hellig Urt. Den blev skaaret ned fra Træerne med gyldne Knive under Udfoldelsen af mange Ceremonier, hvortil ogsaa hørte Ofringen af en hvid Okse. Traf to Bersærker hinanden i Skoven under en Mistelten, blev de nødt til at bekæmpe deres Stridslyst, for Loven forbød dem da at kæmpe før næste Dag. De gamle Kæmper hængte Misteltenen over Indgangen til deres Boliger for at antyde, at der herskede Fred og Venskab. Fra Velkomsthilsenen, der udveksledes i Døraabningen, under den grønne Plante med de taaregraa Perler, stammer formentlig den Ret, som navnlig Ungdommen stadig fastholdt, til at besegle Mødet under Misteltenen med et Kys.

Som andre nordiske Skikke førtes Brugen af Misteltenen til England med Vikingerne. Den blev bandlyst af Kirken som tilhørende Hedenskabet. Men i England holdt den sig, og i Tidens Løb vendte Misteltenen tilbage til Danmark som en af Julens mange symbolske Blomster.

Den gamle nordiske Skik at sætte et stedsegrønt Træ udenfor Huset for ligesom at styrke Troen paa, at Skoven atter vilde grønnes til en ny Sommer — og den romerske Skik at smykke Boligerne med grønne Grene eller endog et oplyst Træ, fordømte Kirken ligesom Misteltenen. Men Sagnet om,

Juletræer er Barnepjat!

at Planterne blomstrede i Julenatten, kunde gaa an, forsaavidt denne Symbolik kunde tjene til Jesu Ære. Maaske var det Munkene selv, der plantede den hvide orientalske Julerose, som Ludvig den Hellige oprindelig skal have ført til Frankrig fra Østen, heroppe i det kolde Nord. Og den blomstrede jo virkelig i den hellige Vinternat . . .

Det 20. Aarhundredes specielle Juleblomst, den lille lyserøde Begonia, blev først tiltrukket af en fransk Gartner i 1890-erne, men bredte sig derefter hurtigt til andre Lande.

Juletræet, som Romerne kendte, optraadte i Frankrig paa 1100-Tallet og længere mod Nord i 1605. Det omtales af en ukendt Mand i en Dagbog fra Strassburg paa denne Tid: Man brugte at sætte et Grantræ op i Stuerne Juleaften og hænge Roser og Papirspynt paa det. Noget senere fordømmer en Prælat i samme By Juletræet med haarde Ord: »Hvorfra Skikken kommer, ved jeg ikke, men det er Barnepjat. Bedre var det, om man henviste Børnene til det aandelige Cedertræ Kristus.« Trods denne og andre strenge Mænds Fordømmelse vandt Juletræet Indpas i hele Tyskland. Goethe yndede det meget og bidrog til dets Popularisering. I Fru Kørners Erindringer fortælles, at Goethe og Forfatterindens Fader en Jul morede sig med at pynte et Træ til Glæde for en Hund ved Navn Joli, som de alle holdt af. Ved Siden af Træet, der var behængt med lækre Sager efter Hundesmag, stod til Glæde for Børnene en Krybbe med et Kristusbarn af Sukker. Goethe iklædte Hunden en rød Trøje og førte den ind; — men — »Joli var slikt uforstandigt, ja ukristeligt Kreatur, at han ikke viste den ringeste Respekt for den pyntede Krybbe, der stod inde under Træet; men snuste til alt, snappede Jesusbarnet,

som var af Sukker, og knaste det mellem Tænderne. Goethe og Fader lo af alle Kræfter, vi Børn derimod græd vore modige Tårer«.

Juletræer er formentlig ført til Danmark af indvandrede tyske Familier paa 1700-Tallet. Blandt de københavnske Familier, som først optog Skikken nævnes Konferensraad Martin Gottlob Lehmann, Orla Lehmanns Far. Han tændte i hvert Fald Lysene paa et Juletræ Juleaften 1811 i Ejendommen Frederiksholms Kanal 18, der dengang hed Ny Kongensgade. Begivenheden vakte voldsom Opsigt. Folk stimlede sammen paa Gaden udenfor for at betragte det sælsomme Syn, nogle satte endda Stiger til Vinduerne for ret at se. Rygtet om det smukke Træ bredte sig, og allerede Aaret efter optog andre Familier den samme Skik. Det første Juletræ i Jylland tændtes i Begyndelsen af 1820-erne hos Pastor Kruse i Randers. I 1822 skrev Aviserne: »De i Tyskland saa almindelige Juletræer, behængt med alle Slags Smaating, oplyst med Lys og bestemt til at fornøje Børnene i Juletiden, er nu ogsaa kommet til Kjøbenhavn; men paa fornemme Steder mere for Voksne end for Børn. Sidste Jul havde man saadanne Træer paa adskillige Steder. Træet behænges med alle Slags Fruentimmerstads som Sjaler, Slør, Bijouteri o. s. v., hvilket betegnes med Numre og uddeles blandt Damerne i Selskabet«. Midt paa 1800-Tallet var Juletræerne almindelige baade i Tyskland og Danmark, og en Kunstner, Hr. Schwedgeburch, der vilde fremstille en Juleaften i Luthers Hjem kunde ikke tænke sig andet, end at et lysende Træ ogsaa der havde været Midtpunktet. Allerede nu havde man en For-

De første Julekort

nemmelse af, at Juletræet ligesom de fleste andre Juleskikke stammede fra Oldtiden.

Naar man i Begyndelsen af det 20. Aarhundrede gik gennem Gaderne i Middelby Juleaften, straaledede Juletræernes Lys ud fra alle Hjem. De fleste havde endnu bevaret den gamle Skik, at lade Gardinerne være oprullede, saa Forbipasserende ogsaa kunde fange et Glimt af Julens Skær. Og i 1932 klædte hele Byen sig i Juleskrud. Byraadet lod rejse et Juletræ for alle midt paa Torvet og Gaderne blev pyntede med Granguirlander og Stjerner. Hver eneste Forening holdt nu Juletræsfest. Der var Børn, som blev fuldstændig udasede af at gaa fra det ene Juletræ til det andet mellem Jul og Nytaar. Forbruget af Juletræer androg ca. 1 Million Stykker i Danmark — en hel Skov.

Det ældste Julekort skal være kommet til Verden i England i 1844: En Mand ved Navn Dobson sendte en af sine Venner en Skitse, der forestillede Julens Aand. Næste Aar tegnede han et andet Billede, som han lod litografere og udsende til en større Kreds. I 1846 gik Mr. Henry Cole et Skridt videre, idet han lod en Kunstner ved Navn Horsley tegne et Julekort. Det var ikke større end et Visitkort, men rummede mange og interessante Detaljer. I den fremstillede Familie-kreds spillede de fyldte Glas en fremtrædende Rolle, og man saa endog et lille Barn drikke med af Julepunchen. Datidens Afholdsfolk, som var faatallige, men fanatiske, udstedte harmfulde Protester mod dette Julekort. Men Times anmeldte alvorligt og sagligt den nye Idé, som Bladet spaaede en glansfuld Fremtid. Der gik dog en rum Tid, før man begyndte at bruge Julekort i Danmark. Først 1883 gjorde et dansk Firma L. Levison jun. i København en beskeden Be-

gyndelse. Men i 1889 engagerede Firmaet nogle af Landets mest kendte Kunstnere til at fremstille Originalerne: Otto Bache, Carl Bloch, Brendekilde, Tom Petersen, Mønsted, Erik Henningsen o. s. v. I 90-erne holdt Humoren sit Indtog paa Julekortene: næsepilende eller ballonopstigende Nisser og Satirer af Alfred Schmidt. I 1898 vakte det Opsigt og Forargelse, at en Tjenestepige i Aalborg kørte til Torvs paa Cykle. Det var den senere kendte Hjemstavnsforfatterinde Helene Strange fra Falster. Og den vittige Schmidt fik hende omgaaende sat paa Postkort — det første aktuelle Julekort.

Julekortene kom til at spille en stor Rolle, ikke paa Grund af deres Indhold, for det var ens paa de 99,9 pCt. af dem, men fordi de gav en overkommelig Lejlighed til at give Udtryk for noget særegent ved Julen: at der tænktes paa Venner og Bekendte i det fjerne, »Glædelig Jul ønskes dig og dine fra mig og mine«. I de sidste Dage før Julen 1942 afgik der over 27.000 Julekort og Julebreve fra en Købstad som Middelby . . .

Skikken at give Gaver er saa gammel som Saturnaliefesterne i Oldtidens Rom. Horats spørger en af Guderne om, hvordan det nu egentlig kan være, at denne Skik er opstaaet: »Hvorfor bortgives til Vennen den rynkede Figen og Dadlen, hvorfor Honningen sød, brun i den hvide Skaal?« spørger han, og Guden svarer: »Varsel det er, at Sødmen fra dem i Dagene blandes, og, lig Begyndelsen sød, sødt fuldendes dit Aar«.

Det smukke Udslag af Sindets Offervilje udartede nogle Steder til en ren Uskik, idet Folk overbød hverandre med Gaver. Der har endog været nedlagt Forbud mod Gaveudveksling. Men det var ikke Børnene, der blev overbebyrdet med Gaver. De kom først med

Den fyldte Julestrømpe

forholdsvis sent. Det blev Skik, at de smaa satte et Julefad ud i Forventning om at Julemanden skulde komme noget godt i det. At det var sket, tilkendegav den gode Aand med et Slag paa Døren. I Sverige fik selve Gaven Navn herefter: Julklap. Paa Oplysningstiden bredte den Skik sig fra Tyskland, at Børnene skulde have fornuftige og oplysende Gaver: et Knippe bestaaende af »noget godt, noget nyttigt og noget opdragende«. En saadan pædagogisk Julegave kunde f. Eks. være et Stykke Kage, en Læsebog og et Ris til Gavemodtagerens Bag. Senere kom fra Tyskland den Julegavevits at pakke selv den mindste Ting ind i en umaadelig Mængde forskellige Æsker og Papiromslag. Det skulde frembyde Overraskelse, naar Modtageren tog Lag efter Lag bort, stadig uden at finde den Genstand, som han eller hun efter Pakkens ydre Omfang havde regnet med var af ganske betydelige Dimensioner. Den største Overraskelse frembød de unge Kavallerer, som selv lod sig pakke ind i store Kasser og bringe til deres Hjerters Udkaarne. I England hændte det efter Sigende, at Santa Claus, der trods sit aldrende Udseende med stor Lethed færdedes paa Hustagene, engang kastede en Pung gennem en Skorsten — saa den faldt lige ned i en Strømpe, der var hængt til Tørring foran Kaminen. Glad blev den Dreng, der mærkede Gaven, da han næste Morgen stak Tærne i sin Strømpe. Og det var ikke sært, at engelske Børn efter den Tid altid hang deres Strømper frem om Natten ved Juletid, for at Julemanden kunde have et praktisk Sted at anbringe Gaverne i. Denne Skik kom ikke til Danmark i sin oprindelige Skikkelse, men efter 1900-Tallet i industrialiseret Form som færdiglavede Julestrømper med Godter og Legetøj.

Om Juleaftenens videre Forløb i det gamle Købstad hjem, fortæller Herredsfoged Ole Lund: »Der holdtes ingen almindelig Bordbøn, men inden Maaltidet begyndte, foldede Enhver sine Hænder og bad i Stilhed sit Fadervor. Naar der var afspist, og der af Husfaderen var drukket paa en glædelig Jul for Alle og Enhver — der serveredes med Rødvin og Gammelvin efter det forskellige Behag, — fik al Tyendet deres Julegaver af Husbond og Madmoder, men de uddeltes af Madmoderen og bestode altid i Gjenstande, der kunde være til Nytte og Gavn saasom Kroplinned, Strømper, Uldtrøier med Andet af den Slags, men aldrig i rede Penge. Ogsaa Børnene betænkte, men det var kun med Bagateller; de fik nemlig deres bedste Gaver paa deres respektive Fødselsdage ... Efter Bordet trakteredes der med Æbler, Hassel- og Pebernødder samt Kleiner og mange andre Slags Smaakager, alt hjemmebagt, og derpaa fik man et Glas Punch. Derefter legedes der alle Slags Julelege og dandsedes lidt efter Folkesang, hvori alle deltog, saa godt de kunde, baade Store og Små til Klokkeren slog Tolv, hvorpaa man drak med hverandre paa en glædelig Jul og lidt efter sagdes Godnat, og Enhver søgte sit Leie«.

Julesindets milde Rørelser gjorde ogsaa Julen til Almissernes Tid. I den sorte Skoles Dage gik Peblingene fra Dør til Dør og sang og belønnedes til Tak med Mad og Penge. Endnu i 1880-erne drog fattige Børn i store Skarer tiggende fra Dør til Dør i Middelby for at skaffe Midler til lidt Ekstraforplejning. Men nu endelig begyndte man at finde dette Massetiggeri nedværdigende. Brave Borgere dannede en Komité med det Formaal at samle Penge sammen, saa Friskolens Børn kunde faa en god Jul.

Handelsgudens Højsæson

Bidragene strømmede livligt ind, og Aviserne kunde meddele, at »Komiteens Arbejde har bevirket, at man nu holder dette afskyelige Tiggeri nede uden at gøre noget Skaar i de fattige Børns Juleglæde«. Siden har talrige andre Indsamlinger appelleret til Folks Offervilje ved Juletid — og aldrig forgæves. Bladene gik ind for Sagen og bragte lange Lister over gavmilde Borgeres Bidrag til Syge, Fattige og Trængende. Men mest brugte Folk dog Penge paa sig selv. Efter 1900 tog Julegaveudvekslingen et voldsomt Opsving. Gavmildheden og Opfindsomheden stimuleredes med en kraftig Annoncering flere Uger før Jul. De sidste Dage var præget af en kolossal Travlhed. Gadelivet i Middelby florerede trods Vinterkulden. Mumlende Menneskeskarer bølgede frem og tilbage under Hovedgadens Granquirlander. Gamle og Unge stod med lækkersultne Blikke udenfor Urtekræmmernes Vinhandlernes og Viktualieforretningernes Vinduer. Ikke blot Juleaften, men ogsaa de følgende Dage skulde fejres med en særlig ihærdig Spisen og Drikken efter Urfædrenes Skik. Smaa begejstrede Barnemunde pustede hede Dampskyer mod de blanke Glasvægge til Eventyrets Land, hvor Legetøjet straaledes som en Virkeliggørelse af de mest fantastiske Juledrømme. En levende Julemand med vældigt Vatskæg stod ved Indgangen til Varehuset med de mange nyttige og unyttige Ting og uddelte Ønskesedler, hvorpaa de smaa kunde skrive og faa Ideer til Ønsker, som de aldrig ellers vilde have drømt om. Der handledes febrilsk ved alle Diske. Ekspedienter og Ekspeditricer var dødtrætte. Legetøjsbutikkernes Lagre lettedes, Viktualieforretningernes Kodbjærge sank sammen, Chokoladeforretningernes

Marcipangrise og Godter forsvandt fra Hylterne. Julemaaned var Handelens Højsæson. Viktualieforretningerne solgte lige saa meget paa 24 Dage som ellers i 1½ Maaned, Urtekræmmeren lige saa meget som i 2 Maaneder, Boghandlerbranchen havde et kvart Aars Omsætning, og Legetøjsforretningerne fejrede et sandt Udsalgsorgie: det halve Aars Omsætning laa i de første 24 Dage af December. Officielt var Julen helliget Freden og Frelseren, men i Virkeligheden var den næsten helt og holdent kommet til at staa i Merkurs Tegn.

Oprindeligt havde Kirken heller ikke villet kendes ved Julefesten. Den gamle kristne Kirke fandt ikke engang Anledning til at fejre Frelserens Fødselsdag. Den store Kirkefader Origines sagde: »Bibelen beretter kun om, at gudløse Mennesker holder Fødselsdag; Herodes Antipas højtideligholdt endda Dagen ved at lade Johannes den Døbers Hoved servere paa et Fad«. Desuden oplyste Evangelisterne intet om, hvornaar Kristus blev født. Allerede tidligt fik man dog fastsat Dagen til at være den 25. December, og Aar 353 fejredes Kristi Fødsel, trods alle hidtidige Protester, ved en Fest i Rom. Den første Juleprædiken blev holdt i Konstantinopel 379, ikke før 634 blev der holdt en egentlig Juleprædiken i selve Kristi Fødeland. — Men paa sin Vej ud over Landene, og navnlig i Norden, mødte Kristendommen saa rodfæstede hendenske Jule-skikke, at den blev nødt til at affinde sig med dem og prøve paa at give dem en mere kristelig Karakter. Endnu i 1940-erne var det kun delvis lykkedes. Kirkegangen Juleaften var det mindste Punkt i Julens omfattende Festprogram.

*

Nytaarsnattens Aandemaning

Nytaarsnat fejredes med det størst mulige Spektakel for at drive onde Aander paa Flugt. Da man fik Fyrværkeri og Geværer blev denne Skik ikke ufarlig — og Aarsag til adskillige Saar og Brande. Endvidere hed det sig, at skaarede Kar vilde bringe Ulykke, hvis de fik Lov at overleve Skellet mellem det gamle og det nye Aar. De kunde tjene til at forhøje Spektaklet, naar de kastedes mod Døre eller Skodder. Oprindelig tømtes Potterne ikke forud for deres Indhold, hvilket ikke gjorde Skikken mere tiltalende. Paa 1800-Tallet var det dog kun tomme Potter, der brugtes. Nytaarsnattens Spøgefugle, der ogsaa kunde finde en ufattelig Glæde i at fjerne Laager og Udhusdøre og hænge dem op paa Tagene, formummede sig med Halm- eller Hømasker for ikke at blive kendt. Blev en grebet, hvilket undertiden skete, blev han halet ind, og alt efter Graden af de Spilopper, han havde faaet Lejlighed til at udføre, enten trakteret med Vin og Pebernødder eller en Dragt Prygl. Om de mange Varsler, der kunde tydes Nytaarsnat, fortæller Herredsfoged Ole Lund: »Det var den rette Tid ved Midnat at kigge ind ad Vinduerne, hvor man havde glemt at rulle Gardinerne ned, for at faa at vide, om Nogen af dem inde i Stuen, og da hvem af dem der skulde dø i Aarets Løb; thi disse sade eller stode uden Hoved eller spadserede med det under Armen. Vee ogsaa den, der den Aften kom til at slukke et Lys ved at pudse det fra Helligaftenens Begyndelse og til Klokkeren var slaaet 12, eller som saa en Høvlspaan i Lyset, thi skjøndt det sidste aldrig betød noget godt, viste det den Aften aldeles sikkert, at en af de tilstedeværende skulde dø. Denne Aften spillede ogsaa Cyprianus (en Troid-

mand, der blev kristnet og døde som Martyr Aar 290) sin Rolle ... Jeg har set den hos to af de saakaldte Rendekjæringer. De medbragte altid en Kurv med Smaating i, saasom Sy- og Knappenaale, smaa Speile, Kamme o. m. m. og paa Bunden af denne Kurv laa den fortræffelige Cyprianus nok saa omhyggelig skjult. Hvor Overtroens Frø var nedlagt, og det var det saamænd dengang alle Vegne, kom Bogen snart frem, naar Dørene var godt aflaaede. Rullegardinerne trukne ned og Nøglehullet vel tildækket, og enhver af de tilstedeværende kunde da faa sin Lyst styret imod en efter Omstændighederne passende Betaling ... Foruden denne Metier var Rendekjæringerne ogsaa stærkt afbenyttede som hemmelige Budbringere mellem Mænd og Kvinder, og i Reglen søgte man at staa sig godt med dem, fordi de paa en listig Maade forstode at blive indviede i Familiehjemmenes smaa og store Hemmeligheder og derfor kunde gjøre megen Skade. Iblandt Overtroens mere uskyldige Udslag hørte det ogsaa til paa denne Aften at slaa Hviden af et Æg op i et Champagneglas eller andet meget spidst Glas, for at se, hvad det spaaede den følgende Morgen. Viste der sig Slotte, Skibe, Taarne eller Personer, tydede det paa, at man skulde blive eller faa en Herremand eller Sømmand, blive Præst, fæste Bo eller blive gift, og det var vidunderligt smukke Ligheder, man kunde finde deri, naar der blot fandtes det svageste Spor af den Paagjældendes Ønsker. Gik man sig en tidlig Morgentur, kunde man i saare mange Vinduer, baade Høies og Laves, se saadanne Glas staaende i dem. Af stor Vigtighed og Betydning for de unge giftefærdige Pigers Fremtid syntes det at være at

Æblekærner paa Ansigtet

fæste Æblekærner paa Panden, over Øinene, bag Ørene og flere forskellige Steder i Ansigtet. Enhver Kjærne betegnede en bestemt Person eller Tilbeder, som den unge Pige syntes om, men som jo var skjult for alle Andre, og blev en Æblekærne siddende til Pigebarnet vaagnede den paafølgende Morgen, var det et sikkert Tegn paa, at hun vilde faa den, som Kjærnen betegnede. Den unge Pige, som havde mange Tilbedere, havde da ogsaa en stor Del Skønhedspletter i Ansigtet, naar hun gik til Sengs; men hvorledes hun ræsonnerede, hvis to eller tre eller flere Kjærner vare blevne siddende, er mig ubekjendt, men det er dog at antage, at hun, som enhver anden fornuftig Evadatter, har forbeholdt sig selv Valget.«

Eftersom Aandemaningen med Fyrværkeri og Gadespektaklerne tog af, blev Nytaarsaften mere og mere en Hjemmenes Fest. Midnatstimen var Aarets højtideligste Stund, hvor alle rejste sig med hævede Glas for at ønske hinanden glædeligt Nytaar og takke for det gamle, naar Klokken slog. Men efter 1900 gjorde den almindelige Opløsning sig ogsaa gældende paa dette Omraade: flere og flere begyndte at fejre Nytaarsaften ude paa Restauranter under karnevalsagtig Dans med Serpentinekastning, Nattesouper og livlig Bægersvingning.

Paa Aarets første Morgen mødte i ældre Tid en Rad af Nytaarsgratulanter: Avisbudet, Købmandens og Skomagerens Dreng, Skraldemanden, Postbudet og Vægteren. I det velstaaende Borgerhjem havde Husfaderen forud lagt Nyaarsgratualerne frem paa en Bakke, men Børnene fik Lov til at overrække Gratulanterne deres Drikkepenge. Vægteren, som havde vaaget over Husets Velfærd i mange mørke Nætter, blev be-

tænkt med den største Sum, i Reglen en hel Rigsdaler. Da Vægterne forsvandt, Skraldemanden blev kommunal Tjenestemand og de øvrige noget bedre lønnede, faldt denne Nytaarssskik bort. Kun Postbudet kunde i enkelte Huse endnu forvente at finde et kontant Udtryk for Familiens Velvilje.

*

Epifanie: Tilsyneladelsesfesten paa den Dag, da den Helligaand lod sig tilsyne over Kristus i Vuggen, antog efterhaanden Karakter af en særlig Højtid for Vismændene fra Østerland. De blev gjort til Konger, men man kunde længe ikke enes om, hvormange der havde været. Først fra det 5. Aarhundrede slog man sig til Ro med tre i Overensstemmelse med det hellige kirkelige Tal eller de tre Stammer: Semitter, Hatitter og Japetitter. Efter Aar 900 fik de ovenikøbet Navne: Kaspar, Melchior og Balthazar.

Selve Julefesten var ogsaa en Tredagesfest, indtil den evangeliske Kirke langt op i Aarene skar alle Højtider ned til to Helligdage. Det er ligeledes ejendommeligt, at det først er nogle hundrede Aar efter Kristi Fødsel, at det smukke Motiv, Maria med Barnet, som senere er gaaet igen i tusinder af prægtige Kunstværker, viser sig i de religiøse Afbildninger. I Reglen ser man en Okse og et Æsel trofast holde Hovederne frem over Vuggen. En tysk Forsker har fremsat den Paastand, at det muligvis skulde være den forkerte Oversættelse af »Lad det blive kundgjort i Aarets Midte,« der i mange Aar hed: »Midt mellem to Dyr skal du erkendes,« som forledte Kunstnerne til at give netop disse to Husdyr en saa fremtrædende Plads. Det blev Skik at fremstille en Krybbe med et lille Jesusbarn i Kirken

Spiser og drikker, men betaler ikke gerne

Juleaften. Ved Siden af sad den hellige Moder og bag hende stod de tre Vismænd fra Østerland, der repræsenterede Alverdens Folkeslag, hvorfor en af dem altid fremstilledes i en Negers Skikkelse. Efterhaanden kom flere Personer til, saa alle den hellige Scenes Skikkelser fremtraadte i Voks med brogede Klæder. Heraf udvikledes Julespillene. Oprindeligt smukke og højtidelige Skuespil i Lighed med dem, der bevaredes i Oberammergau, senere mere løsslupne, undertiden ligefrem grove Løjer. Den sidste Rest af Epifaniefesten var nogle store Drenge Tiggergang fra Hus til Hus Hellig Trekongersaften. Med sværtede Ansigter, vendte Overfrakker og en Stjerne paa en Stang for at understrege, at de forestillede de hellige tre Kongers Optog, løb de Folk paa Dørne og brølede det lille Vers, hvis tilsigtede Virkning var at skaffe dem Del i andres Overflod paa Julebryg og Godter: »De hellige tre Konger med deres Stjerne, de spiser og drikker, men betaler ikke gerne.« I 1860-erne blev der udstedt Forbud imod »at løbe med Stjernen« i flere danske Købstæder, men det varede en rum Tid endnu, før Skikken blev afskaffet. I Maribo eksisterede den stadig i 1930-erne, her sang Børnene: »— — der hopper en Høne, der springer en Kat — god rolig Nat og mange Tak!«

Til Hellig Trekongersaften den 6. Januar hører ogsaa Kærestevarslet som jeg har hørt skal være praktiseret i 1943, dog kun for Spøg: Den unge Pige stillede sig med et Lys foran et Spejl og sagde: »Jeg beder Jer hellige Konger tre, at I i Nat mig lader se, hvis Dug jeg skal brede, hvis Seng jeg skal rede, hvis Kæreste jeg skal være, hvis Barn jeg skal bære, hvis Arm jeg skal sove i.«

Den efterspurgte skulde saa vise sig bag hende i Spejlets blanke Sø.

Den katolske Kirke spækkede efterhaanden Kirkeaaet med Helligdage: Mariedage, St. Hansdage, Aposteldage, Korsfester, Martyrdage, Helgendage. Der blev saa mange, at Paven maatte indskrænke deres Tal. Efter Reformationen reduceredes de yderligere, og endelig i 1770 fandt en mægtig Nedskæring Sted, ved hvilken den tredje Festdag af de store kirkelige Højtider forsvandt til lige med Hellig Trekongersdag, Mariæ Besøgs- og Mariæ Renselsesdag, St. Hansdag og St. Mikkelsdag, medens Mariæ Bebudelsesdag og alle Helgensdag henlagdes til den næstfølgende Søndag. Endda blev der en temmelig urimelig Mængde Helligdage tilbage i Aarets første Halvdel: alle præget af Levn fra Fortidens Foraarsfester.

*

Naar Solen sejrede, tog Menneskene atter det aabne Land i Besiddelse. Men for at fordrive det sidste af Vinterens Troldtøj tændtes Blus paa Bakkerne. Længe efter, at man havde faaet mere hensigtsmæssige Metoder, skete det ved Nødiild eller Vridiild: den oprindelige, muligvis af selve Arnens Opfinder anvendte, Metode med Gnidning af to Træstykker. En særlig Fest- og Fordrivesild tændtes inde i Byen: Gadeilden. Her samledes Karle og Piger til Ungdommens Elskovsfest. En Kappelstrid udspandt sig mellem Karlene om at springe gennem Ilden og kaste brændende Grene mod Himlen. Den, der kunde slynge sin Brand højt i Vejret, blev kaaret til Gadebasse. Han valgte sig den kønneste Pige til Gadelam og bestemte, hvorledes de øvrige Karle og Piger skulde parres. Som et Udtryk for

Fastelavnsriset befordrer Frugtbarheden

Kapløbet mellem Vintermørke og Sommerlys løb en Karl omkap med en afklædt Pige. Og for at vække Jorden til Vaarliv, spændtes nøgne Jomfruer for en Plov. De pisledes frem over Marken og mærkede Ageren med deres Køns Tegn: Furen.

Ved Romernes Fester for Faunus løb Præsterne, kun iført Bukkeskind, rundt om Palatinerhøjen med Remme af de ofrede Dyr og slog løs paa alle de Kvinder, de mødte. Det skulde befordre deres Frugtbarhed. Ogsaa i Norden var det Skik at vække Vinterens slumrende Liv ved Slag af en Livskvist paa Træer og Dyr og Kvinder. Oprindelig brugtes Risningen kun paa Hustruer, særlig barnløse og unge. Mændene piskede løs paa dem paa alfar Vej, og Kvinderne tog det ikke unaadigt op. De anerkendte Midlets befordrende Evne ved at takke og belønne Bæreren af Riset med et Offerbrød, en Hvedebolle. Frugtbarhedspiskningen blev en af de varigste Bestanddele af Foraarsfesterne i Norden. Noget forrykket, men dog stadig med tydeligt Præg af Oprindelsen, florerede Risningen stadig paa 1800-Tallet. Herredsfoged Ole Lund, der har antegnet Festsykkene i sin Barnheds Helsingør, før 1830 fortæller om Forberedelserne til Fastelavnsmandag: »Der skulde jo af hver enkelt gjøres Indkjøb af alle Slags kulørt Papir, Guld- og Sølvpapir, udklippes Figurer og meget Andet, og det skulde jo altsammen forberedes i største Hemmelighed. Jeg mindes meget godt, at hele Børneflokken og Barnepigen sade oppe den hele Nat eller den største Del af den for at faa Risene færdige. Man vilde imidlertid feile, hvis man antog, at denne Risen op kun var en Barnefordøjelse; nei, Pigerne indbyrdes og Karlene ligesaa toge

Del deri, men de brugte solide Birkeris, og det kunde vel hænde, at der ikke blev lagt Fingre imellem, naar En eller Anden havde lidt Udestaaende med den Paagjældende og var saa heldig at træffe ham eller hende i Sengen.«

Solens Kamp mod Mørket eller Sommerens mod Vinteren kunde ogsaa udtrykkes ved Vædekampe: Dystløb til Hest eller mellem to lansebevæbnede Kæmper, der stod paa hver sit Fartøj. Senere fulgte Ringridning af udklædte Ryttere, eller de slog en Tønde i Stykker eller red til Gaasen. Det sidste bestod i den Kunst at trække i Halsen paa en ophængt Gaas, til det uheldige Fjerkræ døde. Det gjorde det ikke behageligere for Dyret at dets Halsfjer var plukket af og Huden indsmurt i Smør. I Tønden var en Hane eller en levende Kat. At den skulde forestille en af Mørkets onde Aander er sandsynligt. Omkring 1800 puttede de paa Vejle-Horsens-Egnen en ikke særlig afholdt Skrædder i Tønden, midt paa 1800-Tallet rev de endnu Hovedet af levende Gæs og i 90-erne forekom levende Katte i Tønderne flere Steder i Danmark. Gamle Sædvaner er sejge og sejrer over sund Fornuft ...

Til Sydens Solfester hørte en Fremstilling af det Fartøj, hvori Solen om Natten sejlede tilbage fra Vest til Øst. En blomstersmykket Baad: carrus navalis kørtes paa Hjul gennem Gaderne, ledsaget af et festligt Blomstertog. Ogsaa denne Sædvane forplantedes mod Nord og fulgtes i det 20. Aarhundrede stadig i Nyborg og Randers.

Da den katolske Kirke mødte disse hedenske Frugtbarhedsfester, gjorde den gode Miner til slet Spil og omfortolkede dem saa vidt muligt. Piskningen blev nu høfligst

Den blaa Mandag

forklaret som et Minde om Kristi Lidelser. Mummespillene, Optøjerne og Løjerne i Forbindelse med Soldyrkernes carrus navalis blev et tilstedeligt carnevale, af caro: Kød og levamen: Fjernelse, eller med en Munkevits: carne vale: Farvel Kød! før den lange Faste. Det danske Fastelavn dannedes af det tyske Fastelauen eller -abend: Aftenen før Fasten, men kaldtes længe Fastelagen, fordi den sidste Del af Ordet med en karakteristisk dansk Fejltagelse opfattedes som Lag, d. v. s. Gilde. Kirken krævede, at der skulde fastes 40 Dage før Paa-ske, men tillod til Gengæld, at de sidste Dage før Fasten blev benyttet af Folk til at faa noget at staa imod med og til at slaa sig rigtig løs før Ansigterne lagdes i alvorligere Folder. Den sædvanlige Menu udtryktes med Navnene Flæskelørdag, Flæskesøndag og Flæskemandag. Undertiden kaldtes den sidste Mandag før Fasten ogsaa blaa Mandag, da Alteret da var dækket med et blaat eller violet Klæde. Det var dog ikke den fromme Tanke herpaa, der senere vedligeholdtes i Udtrykket »at holde blaa Mandag« men derimod den verdslige: at Fastelavnsmandagen brugtes til at fortsætte Søndagens Lystighed og spæde Søndagsrusen op. Efter de første Dages fede Flæskespiser fulgte hvide Tirsdag, hvor man fik hvid Mad: Strutter og Boller i kogt Mælk. Senere Forbud indskrænkede Nydelsen af Fastelavnsboller til Mandagen alene. Om Onsdagen gik Fasten ind. Syd-paa havde det været Skik at brænde Palmegrene Palmesøndag og gemme Asken til denne Dag for at strø den ud over Menigheden. I Danmark, hvor man savnede Palmerne, kom Dagen ligefuldt til at bære sit Navn Askesøndag med rette, idet Folk i Stedet forsy-

nede sig fra Arnen, tegnede sig Sodkors paa Panden og overstrøede sig selv og andre rigeligt med Brænde- eller Tørveaske. Efter Reformationen udartede Skikken, saa Folk ikke sjældent slog hinanden med Poser fulde af Aske.

Med stor Liberalitet lod den katolske Kirke de gamle Mummespil og Frugtbarheds-ceremonier fortsætte i Form af en »Løben Fastelavn«. Alle fornummede sig, selv Gejstlige, og efter Reformationen fulgte de protestantiske Præster ogsaa i lang Tid Eksemplet. Alle bar Masker og fantastiske Kostumer, Slagteren gemte sig brølende i en Oksehud, Mænd i Kvindedragter og Kvinder i Mandsdragter, nogle optraadte ogsaa efter gammel Skik i Adam- eller Eva-kostume, splitternøgne som i Badstuen, men med en Maske for Ansigtet. Og de fornummede Skikkelser trængte sig ind i fremmede Folks Huse, drak og svirede med vildt fremmede, Smeden kyssede Bagerens Kone og omvendt. Alle Dyder sattes paa den yderste Prøve. Med Henblik paa den vanlige Løssluppenhed i Februar—Marts hed det sig, at »Novemberbørn har altid to Fædre«.

I de rhinske Købmandsbyer havde man haft et Folketog, der førte selve Naturguddommen ind i Byen. Det blev afløst af et Optog af alle Byens Laug, der her fik en Lejlighed til at fremvise deres Vaaben, Klæder og Klenodier. Denne Skik naaede gennem Hansetæderne til de danske Købstæder og kom fra Middelalderens Slutning til at spille en stor Rolle.

Af de løsslupne Fastelavns-optog opstod dramatiske Forestillinger: Fastelavns-spillene, der sammen med Mysterierne og Skolekomedierne udviklede sig til Teatret. Ved

Gækkebrev og Bindebrev

Hoffet fik Fastelavnsløjerne en ny Karakter, da kun en Del af dem foregik i Form af Deltagelsen i Amagerbøndernes Tøndeslagning, mens Resten henlagdes til Slottets Enemærker. Maskeringsløjerne blev til Maskerade. Paa 1700-Tallet afholdtes offentlige Maskerader efter Hoffets Forbillede i København, og i 1803 blev de tilladt i det øvrige Land. De knyttedes stadig til Tiden før den gamle Faste og kaldtes Karnevaler.

Den sidste Rest af de brogede Fastelavnsopptog, der engang satte Staden paa den anden Ende, var i det 20. Aarhundredes Middeby nogle smaa forkomne Fyre i Forældrenes aflagte Tøj og med propsværtede Øjenbryn eller Papmasker for Ansigterne. Men i de blaafrøse Hænder holdt de Fastelavnsris med Papirblomster, Storke, Svøbelsesbørn og andre Frugtbarhedssymboler. Det var det sidste men umiskendelige Minde om Livskvisten, hvormed fjerne, mere fyrige Forfædre havde frempisket Frugtbarheden.

*

Gækkeliljen eller Vintergækken, der brød gennem Sneens Dække og spottede Vintrens Strenghed, gav fra gammel Tid Anledning til Skæmt mellem forelskede eller gode Venner. Man klippede Randen af et Stykke Papir i kunstfærdige Mønstre, smykkede det med en eller flere Vintergækker og skrev et gækkende Vers i Midten, undertiden underskrevet med et Antal Prikker, svarende til Bogstaverne i Afsenderens Navn. Hvis Modtageren ikke kunde forhindre, at et saadant Brev kom ham i Hænde, eller hvis han ikke kunde afsløre Afsenderen, var han gækket og maatte bøde med et Paaskeæg eller en lignende Gave. Paa

Sjælland var det mere almindeligt at sende Bindebreve med en versificeret Gaade. Det skete ogsaa paa Navnedage eller en af de fire Tamperdage, de Fastedage, der indledede hvert kirkeligt Kvartals Begyndelse i den katolske Tid. Modtageren af et Bindebrev var bundet, indtil han løste sig ved at gøre et Gilde. Denne Form for Morsomhed antog et saadant Omfang, at der blev udgivet Bøger med Vejledninger i Affattelsen af Bindebreve. Udgiverne fremhævede deres kulturelle Betydning for »Bønderne og den simplere Folkeklasse«, idet Affattelsen udviklede Skrivefærdigheden og Tydningen almindelig Omtanke og Skarpsindighed. Et Eksempel fra »Materialier til Bindebreve for Bønder og andre, hvormed man kan fornøje sig i Selskaber og i det daglige Liv«, trykt i Odense 1822 er følgende:

- 1) Jeg findes i Luften, jeg findes paa Vand, men egentlig jeg boer paa det faste Land.
- 2) Min Moder jeg følger ved Nat og ved Dag,
- 2) Jeg er hendes Træl, hendes kjæreste Skat.
- 4) Men fanges min Moder, da fanges jeg med, da rives jeg bort fra min Moder kjær.
- 5) Mit Liv da ei spares jeg henrettes maae;
- 6) Men først jeg nu Liv paa Jorden mon faae.
- 7) Ved mig saa udrettes mangfoldige Ting.
- 8) Mit Arbeid da fare ald Verden omkring.
- 9) Men endelig tilsidst jeg slides da op, og slænges saa bort med en halvdød Krop.

Løsningen paa denne Gaade er: »1) Pennefjeder, som findes hos Vildgjæssene, der opholde sig snart i Luften, snart i Vandet, men egentlig er deres Ophold paa Landet, hvor de udruge deres Æg. 2) Gaasen. 3) Den bruger Pennefjedrene til at flyve med. 4) Fanges Gaasen, da plukkes Pennefjedrene af. 5) Pennefjedrene skjæres til Penne. 6) Da bruges de overalt til at skrive med. 7) Ved

Paaskeæg og Paaskelam

dem skrives Breve, Dokumenter o. s. v. 8) Breve, som farer omkring med Posten. 9) Naar Pennen er opskaaren, da slænges den øverste Del bort.«

Bindebrevene udstyredes undertiden med Malerier i Randen og blev af Modtageren sat i Glas og Ramme og hængt op paa Væggen. Efter 1900 kunde man stadig se dem i enkelte Hjem i Middelby, men ingen skrev dem mere. Gækkebrevene holdt sig mellem mindre Børn. Men hos Voksne fortrængtes baade Binde- og Gækkebrevenes Gaader af Bladenes Kryds- og Tværsopgaver.

Et andet ældgammelt Foraarsymbol er Ægget. Det indgik i de hedenske Fester som Tegnet paa Grokraft, det ufødte Livs uandede Muligheder. Med lidt god Vilje og Henblik paa Kyllingen, der pikkede sig ud af Skallen, kunde det senere opfattes som Billedet paa Opstandelsen. Det blev Skik før den hellige Paasketid at udfolde husmoderlig Kunstfærdighed ved at binde Blade og Blomster paa Æggeskaller og dyppe dem i Farvestof, hvorved de dækkede Partier kom til at staa i hvide Mønstre. Man kunde ogsaa farve hele Hønsægget og ridse Skrifttegn og fromme Fremstillinger i Farvelaget, f. Eks. Korset og Paaskelammet. Pæsach eller Paaske er en gammel Kvægavlerfest paa den Tid, da Faar og Geder kaster deres Unger. Jøderne ofrede et Lam eller Kid for hver Husstand og strøg Blodet paa Dørkarmen. Men den kristne Kirke gav ogsaa Paaskelammet en ny Betydning som det Guds Lam, Agnus dei. Lammet, der bar et Kors, blev Billedet paa selve Kristus. Skærtorsdag kommer af det oldnordiske skira, at rense. Paa denne Dag tog man Foraaret til sig i Form af 9 Slags Kaal, eller, da et

saa storslaaet Udvalg sjældent kunde skaffes i Danmark, ved at spise en Kaalret tilsat grønne Skud af 8 forskellige Foraarsurter. Paa den lange bitre Fredag mindedes Kirken Jesu Korsfæstelse og Gravlæggelse ved at Præsterne, undertiden ogsaa Menigheden, mødte i sorte Klæder, Alteret stod tomt og al Musik forstummede. Man maatte kun spise beskedent, f. Eks. en Ret som skidne Æg. Paaskelørdag velsignede de katolske Præster Saasæden, ganske som de hedenske formentlig tidligere havde gjort det. Og Paaskesøndag gik man aarle ud for at se Solen staa op, som tidligere Soldyrkere havde gjort, men nu for at mindes Kristi Opstandelse. Efter Messen mødte Folk med smaa Paaskelam i Voks for at faa dem velsignet til Styrkelse af Faareflokkenes fremtidige Frugtbarhed. Men Kirken lod gøre særlige Kager af Vokskerterne og Sølvmonter med Gudslammet og solgte dem til Erindring om Paaskens kristelige Betydning. Senere paa Dagen gik Børn og Unge ud paa Bakken bag Byen og trillede Paaskeæg. Den, hvis Æg stødte andres i Stykker, havde vundet dem. Paaskelammet forsvandt efter Reformationen, men dukkede op igen paa 1800-Tallet, dog i en mindre kristelig Skikkelse end tidligere, nemlig af Sukker, Chokolade eller Marcipan og beregnet til at ædes som et hedensk Offerdyr. Paaskeæggene holdt sig mere haardnakket i den oprindelige Skikkelse, men heller ikke de udgik efter 1900 nær saa hyppigt fra Naturens som fra Chokoladeindustriens Værksteder og antog efterhaanden overdaadige og fantastiske Former med Tilbehør af Sløjfer og Pynt, men i Reglen ogsaa af Kyllinger. Uden at ane hvorfor, men tilskyndet af Traditionens dunkle Magt fastholdt

Talen ved Majtræet

Fabrikanter saaledes stadig Forbindelsen med Paaskeæggets oprindelige Symbolik.

Ved Vaarfesten den 30. April havde man i Oldtiden afbrændt Jætten Tjasse paa Vaarbaalet. Kirken foretrak at han kaldtes Judas, og det skete uden større Skaar i Glæden. Efter Reformationen, da Overtroen og Heksefrygten bredte sig, blev Vaarbaalets Funktion først og fremmest at holde Heksene paa Afstand.

Byens Unge vaagede ved Ilden og drev ogsaa i den kristne Tid, sagdes det, megen hedensk Handel med Drik og Usædelighed. Ud paa Natten drog de til Skovs for at hente Majtræet til Torvet og grønne Grene til at maje Stuerne med.

En Rest af Oldtidens Sommerblot bestod i at føre Sommer i By. Det udviklede sig til, at der hvert Aar, i skiftende Egne til forskellig Tid, valgtes en Majgreve. Den vigtigste Kvalifikation, der krævedes for at komme i Betragtning, bestod i Evnen til at kunne give en eller flere Tønder Øl. Man satte en Majkrans paa hans Hoved, og han kaarede sig en Majinde eller Majgrevinde ved ligeledes at kranse hende. De øvrige Deltagere blandt de Unge valgte hver sit Gadelam. Og naar Sommeren var ført eller redet i By, samledes Deltagerne om Majtræet eller Majstangen og drak Skaaler og dansede. Det kunde undertiden gaa nok saa voldsomt til, og i den obligate Festtale indflettedes sædvanligvis i spøgefuld Form en Formaning til de mandlige Deltagere om at aflægge deres Vaaben og undgaa Slagsmaal og støjende Adfærd. I en Skæmtetale fra et Majgilde i Begyndelsen af 1700-Tallet hed det:

»I Godtfolk! Giver en liden Stund Lyd og hører til min Tale! I skulle strax komme til Eders Snak igjen. Paa Majgrevens og Majgrevindens Vegne skulle I Alle være os velkomne, Dannemænd og Danneqvinder, ledige Karle og lokkede Qvindfolk, Svende, Dreng, Piger, Smaa-rumplinger, Grønksolinger, Spøttegøge og Volvebuge, hver efter sin Stand og Vilkaar. Efterdi vi ere nu ret plejede med Mad og har lagt en god Grundvold til en Tønde Øl eller mere paa Maden, da, paa det, naar vi bleve ølbidne og rusende, at vi da ikke skulle fuse paa hverandre, og hænge vor Næste om Halsen, som en Hund paa en Halvdør, en Flue paa et Bøttelaag, en Lus paa en tjæret Kaabe, eller en Kjøbstadrenge paa en Bondeslæde; ej heller hastelig overfalde Nogen, enten kille hverandre i Tarmene med en Madjunge eller for Skjemt trykke hinanden til Væggen, saa Hjertet bævrer i Livet, ikke heller kaste Qvindfolk næsegrus paa Ryggen; — derfor ville vi aflyse disse efterskrevne ulovlige Vaaben og Værge: først Spidser, Turnerespær, Hellebarder, Knebelspyd, Bogespyd, Slagsværd, Ridesværd, lange Basser, Fyrrør, Pistoler, Musketter, Pusterør, Kiltedaggerter, hollandske Daggerter, Spejljunge, Madjunge, Otteskillingsknive, Hverdagsknive, Markedsknive, Gjæstebudsknive, Skjæreknive, Saveknive, Penneknive, Flaaknive, Kokkeknive, Skomagerknive eller Skinderknive o. s. v. Item skal være forbuden Raaben, Skrigen, Skraalen, Vraalen, Stormen, Banden, Purken, Snurken, Truen, Trodsen, Kiven, Senden, Skjenden, og Skjælden; item Næseknep, Øreknep, Ørepust, og Haardræt, Spytten, Biden, Støden, Høden, Søden, Murren, Knurren, Snurren, at hvidske Pokker ud, at see paa sned

Kun Karrikaturen tilbage

eller tvert, at gennemsee hverandre, at lee ad hverandre, som Hunde lee ad Svin, at hvirre med Hovedet, eller sætte sin Hat paa snur med vred Hu ...«

Paa 1500-Tallet brugte Skolerne ogsaa at drage til Skovs og vende tilbage med grønne Grene til en Tiggergang gennem Byen. I Kolding bevaredes denne Skik endnu, dog

uden Tiggeri, paa 1900-Tallet. Men i Mid-delby bragte Beboerne Sommer i By uden nogensomhelst Festlighed ved at drage til Skovs enkeltvis eller i Grupper og plyndre den for nyudsprungne Bøgegrene og Anemoner. Af Fortidens smukke Naturfest var kun en Karrikatur tilbage.

FAR, MOR OG BARN

Foroven tilvenstre: Chokoladehandlernes Paaskeudstilling 1943 med Udgaver af det Guds Lam i Sukker og forskellige Ægformer som Symboler paa det usødte Livs uanede Muligheder — eller for den Kristne paa Opstandelsen.

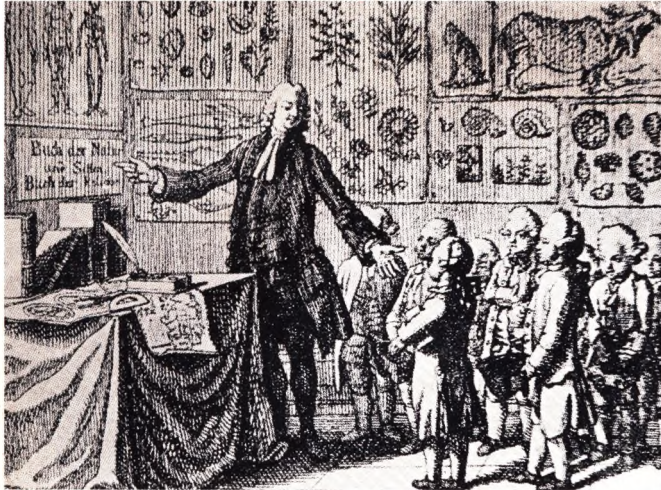

Den tyske Raderer D. N. Chocowieckis Fremstilling af et af de første Juletræer i Sydtysskland sidst paa 1700-Tallet.

Fastelavnsriset med sine Frugter og paahæftede Barselkuro og Svøbelsbørn vidner om, at det stammer fra Livskvisten, hvormed fjerne Forfædre piskede Koinderne under Vaarfesten for at fremme deres Fruutbarhed.

Omkr. 1930 begyndte Byerne at rejse Juletræ paa Torvet og at smykke Gaderne med Guirlander — som det her ses paa en typisk mørk Juleaftensdag i Nakskov.

En Skolestue med smaa parykbærende Elever fra 1774. Kobberstik af Chocowiecky.

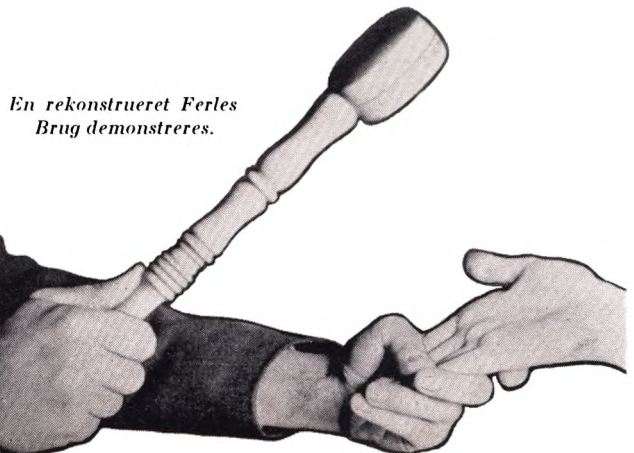
Lærer og Elever i den moderne Kommuneskole. — Holbæk vestre Skole 1942.

En Tobaksaase visende Læreren fra Midten af 1800-Tallet. Han holder Riset parat i højre Haand.

Kalkmaleri i Tudse Kirke af en Lærer med Ris og Ferle.

En rekonstrueret Ferles Brug demonstreres.

Fra Latinskole til Matematikskole.

I 1934 indviedes et nyt imponerende Skolepalads i Middelby. Den store Skolebygningens flade Tag var indrettet til Friluftsgymnastik. Under Taget laa de veludstyrede Skolekøkkener, hvor hvidhættede Piger og undertiden ogsaa Drengene med Forklæder paa lærte moderne Madlavning. I samme Etage fandtes Haandarbejdsafdelingen, hvor andre Piger lærte at sy deres eget Tøj, og Sløjdsalen, hvor Drengene lærte at forme praktiske Ting med deres Hænder. Nedenunder fulgte Naturhistoriesalen, der var fuld af kostbare Præparater og udstoppede Dyr, saa kom Fysiksalen med de mange interessante Apparater, endelig Rækken af Klassevædelser med store Ruder, mange Billeder og Kort paa Væggene. Smukke Trapperum, smykket med Vægmalerier, førte ned gennem Huset. Rundt om i Korridorerne var anbragt Vaskekummer, i Kælderen en flot Badeanstalt. Rene Pragtrum var Skolens Læsestue og Biblioteket med Bøger om alle Tidens Emner. Dets Udstyr ledte Tanken hen paa, hvad man havde læst om Millionærbo-ligers Indretning.

Indvendte man overfor den stolte Fremviser af det moderne Skolepalads, som

havde kostet op imod 1 Mill. Kroner, at der muligvis kunde være et vist Misforhold mellem de Kaar, Hjemmene bød Børnene, og hvad der her ydedes dem paa Bekostning af Skatteyderne, og antydede man, at mindre maaske kunde gøre det, saa svarede han: »Nej, de smukke Omgivelser giver den opvoksende Slægt øget Lyst til Arbejdet og øget Sans for Skønheden, og de dyre sanitære Indretninger beskytter deres Sundhed og giver dem renlige Vaner« ... Og den moderne Skolemand sammenfattede sin Opfattelse i disse Ord: »Vi kan ikke ændre Børnenes Karakter, men vi kan skabe gode Vaner, og ved at bidrage til, at Børnene ser alt i Sammenhæng gennem Emneundervisningen, kan vi øge deres Forstaaelse overfor andre — og dermed forhaabentlig højne ikke blot Civilisationen og Dygtigheden, men ogsaa Kulturen blandt dem, der skal føre Danmark ind i Fremtiden.«

Jeg sikrede mig Overlærerens Tilladelse til at tilbringe nogle Dage i Skolen for personlig at faa Lejlighed til paa nærmeste Hold at iagttage det Slægtled, der skulde føre Danmark ind i Fremtiden. Og saa gik jeg ud for at forberede mig paa Besøget. I det samme strømmede Børnene ud i Fri-

Hvad er en Skofte

heden. Halvdelen var paa Cykler, alle havde gode Bøger — havde deres Forældre ikke selv Raad, betalte Kommunen dem. De unge Kulturbærere hujede og skreg betydeligt og lagde ikke pinlig Vægt paa Overholdelsen af Færdselsreglerne. Paa en Villavej stødte Strømmen fra Kommuneskolen sammen med Strømmen fra den nærliggende Stats-skole, der udtømtes i det samme. Et Par store Gymnasiaster var temmelig hensynsløst ved at vælte en lille Mellemskoledreng. Da lød der et Raab, som fik mig til at studse: »Saadan nogle Skofter,« skreg Drengen fra Kommuneskolen. »Hvad er en Skofte for noget?« spurgte jeg. »Det kalder vi dem, der gaar i Latinskolen,« svarede Drengen. Men iøvrigt vidste han ikke hvorfor.

Jeg gik til Bøgerne og efterforskede det mærkelige Ord og fik derved et Indblik i Børnenes Kaar under hele den lange Udvikling, der laa bag den nye Skole ...

En Skofte viste sig at være en gammel Betegnelse for et groft Skillingsbrød, som almindeligvis gaves til Heste, men som ansaas for godt nok til at give Drengene fra »den sorte Skole«, naar de tiggede ved Dørene ... Saaledes levede i Munde, men ingeniende i Sinde, endnu Mindet om de forfærdelige Skoleforhold i fordums Dage.

For 5—600 Aar siden var der en Latinskole knyttet til Klostret og Kirken, her som i andre Købstæder i Danmark. Hvor Kirken var en Domkirke eller Katedral, hed de Dom- eller Katedralskoler ellers hyppigst Klosterskole. De søgtes af Drengene, der skulde være Præster og Degne. De fik Ophold og Klæder, særlige Gratialer, naar de sang ved Begravelser, og de fattigste af dem havde desuden Ret til at »gaae for dørre«, d. v. s. tigge hos Borgerne. I den katolske Tid har

Kirkernes Rigdom nok begrænset Tiggeriet, men senere blev det Disciplenes eneste Eksistensmulighed.

Det har ikke været rart at være Barn i Middelalderen, men senere blev det endnu værre. Troels Lund har paapeget, hvorledes Reformationen medførte et ændret Syn paa Barnet. Hidtil havde »Moderen med Barnet« været Sindbilledet paa det højeste i Tilværelsen. Man kunde se dem i Kirken i Kærternes Glans. Jesus var en lille Dreng, og Skæret af Forestillingen derom faldt mildnende over Menneskebørnenes Hoveder. Men efter Reformationen forsvandt Madonnabillederne. Moderen og Barnet blev sat paa Pulterkammeret eller Kirkeloftet, hvis de ikke blev hugget til Pindebrænde, og Gudfader og hans Søn Frelseren kom i Stedet. Før havde Jesus været et Barn, nu var han blevet voksen. Barnet havde ikke længere nogen selvstændig Plads i de blidere Betragtninger, det var kun en vordende Voksen, en Slags Poltergeist, som maatte dresseres for at blive et rigtigt Menneske. Og i ethvert Menneske boede som bekendt ifølge Dr. Luthers Ord en Rest af den gamle Adam: Djævelen selv, som kun kunde aves ved streng Tugt. Konsekvensen var klar: Djævelen maatte tidligst muligt knægtes. Det blev Børneopdragelsens Hovedopgave at piske Djævelen ud. Dertil kom, at det ikke gjorde saa forfærdelig meget, om der gik et Barn eller to med i Løbet. Dr. Luthers Lovprisning af det ægteskabelige Samkvem, som før nærmest havde været en Synd, havde sat en uhørt Fart i Børneproduktionen.

Tidens pædagogiske Indstilling er klart udtrykt i Ordsprogene: »jo kærere Barn, jo skarpere Ris« eller »Børn skal have Hug som et Asen«. Christian Pedersen tilraadede For-

Krudt i Kakkelovnen

ældre og Lærere: »Spar ikke Riset, gør dem smukt blaa om Lænder og Rygge, naar de bruger nogen ond Stykke«. Niels Hemmingsen udtalte: »Den som sparer Riset, han elsker ikke Barnet«. Selv en saa fremragende og klog Mand som Anders Sørensen Vedel havde den Skik paa Langfredag at tage sine Børn ind i Studerekammeret og give dem en ordentlig Rundhjuling til Amindelse om Frelserens Lidelser paa denne Dag. »Man skal revse godt Barn, at det ikke bliver ondt«, mente han, »og ondt Barn, at det ikke bliver værre«. Naar Slag alene ikke virkede tilstrækkeligt i den lærde Skole, lod Lærerne Børnene knæle paa Kirsebærstene eller Ærter. Alle var overbeviste om, at dette var den rette Vej til Lærdom, Dyd og gode Sæder. Denne Opdragelse har Mænd som Anders Sørensen Vedel, Peder Palladius, Anders Bording, Ole Borch og Hans Adolf Brorson faaet i Ribe gamle Latinske. Og da Kongen under et Besøg i Byen spurgte Skolens Rektor om Aarsagen til, at der udgik saa mange lærde Mænd her fra Ribe, saa svarede Rektor uden Tøven: »Det skyldes, Deres Majestæt, at der er saadan en skøn Birkeskov lige her uden for Byen; den gjør gode Disciple.« Foruden Risene, som Børnene selv maatte skære, opfandt det pædagogiske Snilde et særligt Opkvikningsinstrument i Form af den saakaldte Ferle, en trækkeligende Indretning med en flad Klump til at slaa Ofrene paa Ryggen eller inden i Haanden med. Det er karakteristisk, at der ikke i Danmark findes opbevaret et eneste Eksemplar af de to gamle Torturapparater: Træhesten og Ferlen. Den Ferle, jeg har fotograferet, stammer fra Statens pædagogiske Studiesamling, som har ladet den rekonstruere efter gamle Afbildninger.

I Christian V's danske Lov hedder det i Afsnittet om Skolemestre: »Færler maa de ej bruge i Skolerne at lemlæste Børn med«; — men Loven tilføjede i samme Aandedræt: »dog maa de vel have Færler, om nogle store Rebeller ville sætte sig op imod dennem«. Saadanne Rebeller har aabenbart eksisteret langt op i Tiden. I Optegnelser om førnævnte lærde Skole i Ribe læser man, at den haarde Tugt affødte tilsvarende skrappe Spilopper. Naar man hulede Tællelysene ud et Stykke nede og fyldte Hullet med Krudt, havde man sikret sig en dramatisk Afbrydelse eller Afslutning paa Timen. Ligeledes har det sikkert været af stor Virkning, naar Læreren konfiskerede en af de Boldte, som Disciplene spillede med bag hans Ryg i Timen, og straffede Synderen ved at putte den i Kakkelovnen — at den da var fyldt med en Ladning, hvis Eksplosion fik den gamle Jernkæmpe til at revne. Ferlerne holdt sig længe; men hvor længe ved man altsaa ikke.

»Menneskets Væsen bestaar af en Mængde koncentriske Lag, af hvilke de dybestliggende er de mest uforanderlige, de yderste de mest omskiftelige« hedder det i Pædagogikken. Troen paa Djævluddrivelsen holdt sig i de dybestliggende Lag af adskillige Læreres Sind. Jeg har i hvert Fald i min Skoletid i dette Aarhundredes første Tiaar overværet Pryglescener af betydelig Raahed. Og jeg ved, at Eleverne i Middelby Borgerskole endnu i 1914 brugte en Betegnelse om deres Lærere, der hentydede til den Legemsdel, hvorigennem Lærdommen hyppigst indpiskedes.

Efter Reformationen blev Klosterskolerne husvilde. Biskop Peder Palladius oplyser i sin Visitatsbog fra 1551, at der ingen latinske Skoler var i Nykøbing, Ringsted, Præste

Alteret som Legeplads

og Vordingborg. Og han meddeler, at der »den Tid vi, som nu ere Klerche herinde, ginge thill Skole oc vaare smaa Sincher, da maatte vi hen offuen paa Skole Lofften; saa mange Peblinge vaare der, at det vaar fuld bode offuen oc nedent: 700 udj Riber Schole, 900 udi Roeschild Schole, ichon for de skulle bliffue Munche oc Alterpræste.« Mens Forholdet nu var, at der selv »Udi Kiøbenhaffns Skole kun var halfftreddie hundret deilige Peblinge«. Det gav Anledning til et Kongebrev til Købstæderne om at sørge for at faa oprettet Skoler, »at Eders Børn ei skulle løbe udi Gaderne og gjøre Skalkhed og vænnes til Utugt«.

»Thi bede vi Eder og ville,« skrev Kongen, »at I tiltænke med det første at tilforordnere en Huus derudi Byen til en Skole, som Eders Børn kan sidde og læse udi, og at I tilskikke Eders Sognedegn, som kan holde dennom til Lærdom og under Ave, og I tillægge hannom nogen Løn for hans Umage, paa det, at de ikke skulle løbe udi Gaderne og andetsteds og gjøre Skalkhed.« At Answeret saaledes blev lagt paa Byerne selv, bidrog ikke til en hurtig Ordning af Skolevæsenet. Mange Steder maatte man give Skolen Husly i selve Kirken, i et af Side-skibene. I Frikvartererne løb Peblingene rundt og legede Skjul bag Alteret, eller gjorde det som værre var. I St. Bendts Kirke i Ringsted skar de f. Eks. deres Navnetræk og Data i de ældgamle Munkestole. Derved er Mindet om Peblinge som Petrus Ahasverus og Rasmus Nielsen, der færdedes omkring Anno 1729 i den historiske Kirke ganske ufortjent bevaret fra Glemsel.

Iveren efter at komme i Skole, især Latin-skolen, har ikke været fremtrædende, og Folkerevseren Peder Palladius rykkede da

ogsaa ud med »En Formaning thill Folchet, att de sette dieris Børn thill Schole«. Det hed her:

Oc huilche smaa drenge, som j fornemme, at de lære vell, oc det løber i dem som bred smør, huad degnen lærer dem, oc di vil haffue bog oc vil thill skole, naar j spør dem ad, saa lader dem gjerne komme till neste kiøbstad til skole! Leyer eder heller en liden plougdræng saa lenge, at j kunde see, huad Gud skicher eders barn thill, och huad der skall bliffue aff hannem. Effter et fierdinge aar kunde j spørge skolmester thill, om eders barn lærer noget; siger hand nej, da kunde j tage hannem hiem igien oc gjøre aff hannem, huad Gud haffuer forskicket om hannem; siger hand ja, det er et got barn, han lærer vell, det vaar stoer synd at tage hannem fra skolen: da vare din hud, om du tager hannem der fra igen! enthen skall hand snart doe bort, eller du skalt faa lidet got oc gaffn aff hannem. Aarsagen vil jeg sige dig: fordi at du vilt da nøde oc tvinge dit barn fra det, som hand er født thill aff sin moders lifff; oc naar en bliffuer nødt oc thuungen der fra, da bliffuer hand thill en dagetiff ... Der sidder thit paa en bondeqvindes skød en deilige liden drenge barn, som voxer op oc kommer thill skole oc kand siden hielpe en hiel hob slect indthill niende knæ med Gudz salige ord oc andre gode raad, saa i kunde faae aff eders egne børn thill sogneprester oc thill sognedegne, det vaar jo eders store ære; desligest thill borgemestere, raadmend, skriffuere etc., saa at en hiel slect kunde helle dieris hoffuet thill en frommer mand, som haffde slidet sin børne skou ij skoele.«

Om Føden skulde vordende Peblinge ikke bekymre sig, man havde jo Skoftesystemet:

Paa en Time lærer man tigge

»Haffue j iche at føde eders børn med, lader dem iche derfor bliffue fra skoelen: faar dem hokrogen i munden oc lader dem føde sig selff! J saa aldrig nogen pebling suelte ihiell; de faae deris føde halff snarere end andre. Vi kommer letter ad vor føde, den thid vi ginge oc tiggede vor brød for gode dannemends dørre, end vi giøre paa denne dag. Jeg gaff en pebling vdi Assens skoelen en danske huiid, for hand skulle lære mig at gaa om bye oc tygge almisse; men hand vaar jehun min mester en middags stund, siden lærde det sig selff, at jeg thurde iche der giffue meere ud for.«

Kort sagt, sluttede Biskoppen: »Lad ichon dit Barn løbe hen thill Roeschild, thill Kiøbenhaffn, thill Malmøe, thill Tyskland! dør hand bort, saa finder du hannom i Himmerrige; bliffuer hand ved lifluet, saa kommer hand dig glad noch hiem igien, der tørst du intet tuile paa . . .«

De gamle Skikke, hvoriblandt ogsaa den barbariske Straf at staa Skoleret, svarende til Soldaternes Spidsrod, holdt sig i den sorte Skole næsten helt op til Nutiden. Disciplene skulde skiftevis opvarte deres Hørerne, som Lærerne kaldtes, idet deres Virksomhed var den passive, at lytte til de latinske Remser og kun gribe aktivt ind med Riset og Ferlen, naar der indløb Fejl. De smaa Fyre i de sorte Kapper maatte op Kl. 3—4 om Morgenen for at gøre Hørernes Støvler rene, gaa Ærinder i Byen, hente Vand, Mad, børste Klæder o. s. v. Sønner af formuende Folk fandt det fornærmeligt at forrette en Tjeners Arbejde og betalte derfor en daarligere stillet derfor. Til Gengæld for Betjeningen tilskaaenede Hørerne sine fattige Opvartere Kost og Ugepenge og hjalp dem lidt med Klæder eller Bøger, — hvis han da ikke

selv var saa fattig, at han maatte tigge. Det var f. Eks. Tilfældet med en Lektiehører som Matthias Toldorph i Horsens, der levede omkring 1770, var gift og havde 5 Børn. Trods den strengeste Økonomi kunde han umuligt klare sig med sin Løn paa godt 100 Rigsdaler, men sank stadig dybere i Armod. Til sidst maatte han i sin Fritid hjemsøge de omliggende Landsbyer sammen med sin ældste Søn for at indsamle Fødevarer til sin og Familiens Underhold.

Den senere Rektor Joh. Henr. Tauber, Søn af en Kobbersmedemester i Aalborg, som gik i Latinskolen der omkring 1750, har givet et detaljeret Billede af Skoleforholdene i den danske Provinsby i sine Erindringer (udgivet i Serien Memoirer og Breve). Aalborg lærde Skole var dengang installeret i Fløjen af det gamle Helligaandskloster, der efter Reformationen var blevet omdannet til et almindeligt Hospital. I nederste Stokværk boede Hørerne, i det øverste var et Rum til Mesterlektien, og et hvori alle de øvrige Lektier var samlet. Om Skoledagens Gang fortæller Tauber:

»Om Sommeren begyndte Læsningen i Latinskolen Kl. 6, om Vinteren Kl. 8. En halv Time før Skoletiden maatte den Discipel af den nederste Part, hvis Tur det var, gaa ned i Bispensgade til Rektor og Konrektor for at vare og afhente Nøglen til Skolen. Saa snart Kl. slog 6 eller 8, naar hver Læsetime efter Mellemtimerne begyndte, gik Discipelen ned for at vare, og Kl. 6 om Aftenen blev Nøglen baaren hen til Rektor og Konrektor. Om Vinteren læste man fra 8—11 og fra 1—4 eller fra 2—5. Sommerlæsningen begyndte efter Eksamen og Flytningen, strax efter Pintsedag. Saa snart enten Rektor eller Konrektor paa hvis Ankomst den

første Lektie skulde passe, var paa Vej til Skolen, bleve Hørerne til hver Lektie tilvarede af en af dens Disciple. Alle Disciple var paa deres Sted og enhver Hører i sin Lektie for oprette og staaende at hilse Rektor eller Konrektor. Saa snart de var komne ind i Mesterlektien, blev Døren, som ellers under Læsningen stod lukket, staaende aaben, og en af Mesterlektianerne traadte frem i Døren og begyndte Sangen. Saa snart Psalmen eller de befalede Vers var afsungne, traadte en anden frem, som messede: »Vi have syndet o. s. v.«. Og alle Disciplene i den øverste og de andre Lektier svarede: »Vi have mishandlet ...«. Ligesaa blev messet: »O Herre! Hør vor Bøn« og svaret af Koret. Derpaa blev Morgenbønnen, som staar i Luthers liden Kathekismus, messet. Sangeren afløste den messende og istemte et Vers; naar det var forbi, traadte en anden efter sin Tur frem i Døren og oplæste en af Davids Psalmer. Derpaa begyndte Læsningen overalt i den inderste og yderste Skole. En af den nederste Lektie maatte i sin Tur træde frem ved en Pille lige for Lektien og med Vægterstemme raabe hver Time, Læsningen skulde ophøre: »Hora octava! Deus adsit nobis sua gratia«. Ligeledes »Hora decima« o. s. v. Enhver Lærer holdt ved denne Raaben Hatten for Øjnene og gjorde i al Stilhed i et Par Minutter sin Bøn. Naar Klokken om Sommeren var tre Kvarter til otte, piggede en Discipel af femte Lektie paa Døren, som strax blev aabnet, og Rektor traadte strax frem. Disciplen stillede sig i en tre Skridts Afstand lige for ham og oplæste en latinsk Bøn. Rektor og Konrektor holdt ligesom hørende Hatten for Øjnene. Naar dette var forbi, blev Døren igen lukket. Femte Lektie gik med sin Hører i Kor til

Budolfi Kirke, fjerde Lektiehører ligeledes med sine Disciple til Frue Kirke. De af Mesterlektien, som var Degne enten til Hospitalet eller til Vester-Fattighus (bygget af Jens Bang udenfor Vesterport), gik bort paa samme Tid. Døren blev strax lukket for Helligdommen og Læsningen fortsat. Kl. 8 raabte igen den latinske Vægter, Døren blev igen aabnet, et Vers sunget, og hver gik i Mellemtiden hjem for at spise Frokost og lære sine Mellemlæktier. Kl. 9 gik Opvarteren af Mesterlektien igen for at vare, strax kom Rektor, og Læsningen begyndte igen, men uden Sang og Bøn. Kl. 10 ringedes fra Taarnet, som stod paa Skolen og kaldtes Hospitalstaarnet, af et Hospitalslem — i min Tid en blind Mand med et Klæde for Ansigtet, fordi han havde Kræft — og Disciplen raabte; ligeledes Kl. 11, da Døren blev oplukket, og et Vers sunget, og dermed endtes Formiddagslæsningen. Kl. 1 begyndte Eftermiddagslæsningen med samme Ceremonier med at vare, dog uden Sang; i det Sted blev oplæst et Kapitel af det ny Testamente af en Discipel af Mesterlektien, staaende i Døren. Kl. $\frac{3}{4}$ til 2 gik alle Degnene med fjerde og femte Lekties Disciple igen i Kor som om Formiddagen. Kl. 3 endtes igen Skoletiden, og man gik en Time bort til Kl. 4, da Læsningen igen begyndte uden Bøn og Sang og varede ved til Kl. 6, da Vægteren raabte, Mesterlektiedøren aabnedes, en Psalme eller nogle Vers blev sunget og Aftenbønnen læst. Derpaa gik hver hjem til sit. Lørdag Eftermiddag havde vi Lov; men en af Mesterlektien, hvis Tur det var at opvarte tilkommende Uge, maatte lade Skolen feje af første, anden og tredje Lektie, som maatte forrette denne Tjeneste for intet, ja selv anskaffe Kosten.«

Blod strittede til alle Sider

Om Tonen mellem Hørere og Disciple og mellem Disciplene indbyrdes fortæller Tauber gennem denne Episode:

»Som jeg stod allerbedst og svarede paa, hvad min Hører spurgte mig om, kom to Disciple med Dødsangst i Ansigtet; de vare anklagede for Slagsmaal og andre Skurkestreger. Den ene, som nylig var ankommen og hed Johannes Viborg, havde en gammel, pjaltet og forreven sort Kjole paa, af hvilken Stykkerne flagrede omkring ham. Han havde taget Huen af en forbigaaende Dreng og pissede i den. Den anden, Søren Klæstrup, havde sat ham i rette derfor og, da han ej vilde lade det være, banket ham, saa de kom i Haandgemængsel; Klæstrups Paryk røg i Rendestenen. I den Forfatning kom de, den ene med en Klage over den anden, efter Ordre ned paa Kammeret (hvor Høreren boede) for at modtage deres Produkt. Johannes Viborg maatte først holde for; han fik en utallig Mængde Haandtager eller Dask af den tykke Ende af et haardt sammenbundet Ris, men modtog dem med en mandig Stoicismus. Jeg, som første Gang saa dette Syn, troede, at han maatte blive slaaet ihjel. Den anden, mindre skyldig, fik mindre Straf; men i den Tilstand, han var, følte han den ti Gange smerteligere end hans Medskyldige; thi hans Hænder sad i en Kage af den fæleste Udslet. Han tiggede og bad for sig; men der var ingen Forbarmelse. Ved hver Hug af Livsstyrke brølede han, og Materie og Blod strittede til alle Sider ...«

Tauber priser Latinskolens Rektor for hans mere humane Indstilling:

»Rektor de Hemmer (1710—63) havde en egen Gave til at holde Disciplene til en streng Orden uden udvortes Tvangsmidler; alle frygtede og ærede ham, turde ej gøre

ham imod, da han aldrig glemte det, og hans Vrede skaffede dem idelige Ubehageligheder, ikke alene i Skolen, men ofte ved Akademiet. De dovne og forsømmelige foragtede han, gik dem ofte forbi, som om de aldrig var nærværende, overgav dem til sig selv og deres Skæbne, forhaanede dem med Skældsord, værre af hans Mund, i den Tone og med den Mine, de blev udtalte, end et Skindfuld Hug. Naar han selv sagde til en: »I er ret en Æsel; eller »I er ret en Svinigel«, saa var denne Synder haardt nok straffet og et Skumpelskud, til han forbedrede sig. Var han endelig nødt til at slaa, skampryglede han ikke, men gav nogle Haanddask, og Skammen at faa Hug i den øverste Lektie var den største Straf. Aabenbare Laster og Udskejelser, som kunde udsætte Disciplene for Øvrighedens Tiltale eller forvolde, at de kunde falde i Rettens Hænder, blev haardt straffede enten af ham selv, ved at lade dem løse Trøjen, eller ved at han lod dem staa Lektie — og den allerhøjeste Straf, Skoleret. Engang havde et Par af den øverste Lektie udenfor Byen skudt lige igennem Vinduerne af St. Jørgens Kirke. Der blev klaget, og Personerne maatte løse Trøjen. Han foreholdt dem, hvor lemfædig den Straf var imod den, de kunde frygte for, dersom det skulde gaa til offentlig Undersøgelse. De tog med Glæde mod nogle Slag af Riset paa den bare Ryg inden lukte Døre i deres Meddisciples Nærværelse. — Engang havde en af fjerde Lektie brudt ind i en Købmandsbod og bortstjaalet en stor Del. Der mumledes om Angivelser, og Rektoren gjorde strax Anstalter, at Tyven kom til at staa Lektieret. Han maatte trække Skjorten ned over Ryggen, fik en halv Snes drøje Slag paa den bare Ryg af sin Hører og derpaa af hver

Elendig pukkekygget Tykvom

Discipel fire Slag saa lemfældige eller saa drøje, som de yndede eller ikke yndede ham. Da der nu kom Klage fra Købmanden med Trusel om at overlevere Tyven til Retten, svarede Rektor: »Han har allerede offentlig udstaaet sin Straf, og jeg vil se den, som kan gøre ham det mindste.« Derpaa blev han afskediget med et lille Testimonio vitæ for at søge sin Lykke paa en anden Vej. — En anden Gang indtraf der et Spektakel med en Discipel af femte Lektie i Konrektors Dag. Han svarede sin Hører overmaade grovt, da han satte ham i rette, fordi han var forsømmelig. Da han nu for denne Grovhed blev budet Hug, svarede han: »Gid Fanden tage et Slag af Jer.« Hørerne, ellers en from og sindig Mand, blev opbragt, piggede paa Mesterlektiedøren, der strax blev lukket op, og fortalte Konrektoren denne Grovhed. Denne, saa overbærende han ellers var, saa opbragt blev han og dømte Discipelen til at staa Skoleret eller dobbelt Lektieret af hans egen og Mesterlektien. Da den studsige Discipel hørte dette, sprang han op af sit Sted og vilde løbe bort, men blev i Flugten greben af en af Hørerne, Kantor Møller. Dette forværrede hans Sag, ellers var maaske Straffen bleven formildet. Han maatte trække ud. Konrektoren gav ham nogle Rap paa den bare Ryg, hans Hører maatte ligeledes give ham fire dygtige Slag, derpaa alle af den øverste Lektie, og de, som ikke slog stærkt, men kun lod som saadan, blev truede med at skulle staa i hans Sted. Da han nu havde faaet den første Salve af Mesterlektien, faldt Turen til femte Lektie, som forbitrede over den Skam, der overgik Lektien for hans Skyld, indsmurte hans Ryg, saa han kunde huske det. Da dette var forbi, skammede den kærlige og ømt tænkende

Konrektor ham ud og formanede ham. Mennesket blev helbredet ved dette beske Lægemiddel og blev siden en dygtig og duelig Præst«.

Ligeledes fra Rektor Tauber ved vi, hvorledes Borgersønnen fra et nogenlunde velstaaende Købstadshjem var udstyret, naar han forlod den sorte Skole for at rejse til København, hvor Studentereksamen den Gang skulde absolveres: Foruden »en Madkurv, som kunde udholde en Belejring i 4—6 Uger, hørte til Normaludstyret tvende nye Klædninger, en sort og en affarvet med alt Tilbehør, sorte Silkestrømper, Sølvske, Teskeer, Madspand, Knive og Gafler, Sukkertang, Servietter og Haandklæder.«

*

Ved Siden af Latinskolerne udvikledes efterhaanden private Skrive- og Regneskoler samt Læseskoler, hvor Eleverne *kun* lærte at læse. Pigerne undervistes hjemme eller hos selvbestaltede Lærerinder: Læremødre eller Sømkvinder. Med Skolemestrene var det saa som saa. Et typisk Eksempel nævnes af afdøde Overlærer Laurids Pedersen i Helsingørs Skolevæsens Historie. Denne Skolemester omtales i Provstens Visitatsbog som en »elendig pukkekygget Tykvom«. I 1632 viste en Prøve af hans Elever ganske vist, at de var »Gud ske Lof smucke«, men ved en senere Fremstilling udviste de »hverken Flid eller Kundskab«. Foruden i Visitatsbogen nævnes denne Skolemester ogsaa i Retsbogen, nemlig fordi han har stjaalet Frugt i en Raadmands Have. Som de fleste af sine Kolleger levede han i yderste Fatigdom. Overlærer Pedersen optegner Mandens Indbo efter en gammel Skifteretsprotokol, og det kan siges, at intet Menneske

Madammen bag Kirken

i nogen dansk Købstad har været saa fattig efter 1900. Som man kan tænke, stod det ofte sløjt til med Kundskaberne hos disse den danske Folkeskoles første Mænd; men én Ting forstod de alle saa godt som nogen Latinskoles Rektor: at svinge Tugtens Ris. I sine Erindringer skildrer Apoteker Claus Seidelin en Dag i Pogeskolen i Nykøbing F. paa 1700-Tallet: »Da ieg een Morgen icke kunde min Lectie, gav Skolemester mig een Formiddag 9 Gange paa Rumpen, skiønt det icke for Graad var mig muligt mellem hver Gang at læse bedre over.«

Ca. Hundrede Aar senere var Forholdene ikke forandrede. Den berømte helsingørske Færgemand Lars Baches Søn, Konsul Niels Bache fortæller: »Jeg gik i Aaret 1800 i mit femte Aar og med nye grønne Manchestersbuxer og Trøje, Hat paa Hovedet, en ny Skammel i Haanden, og en dito A. B. C. under Armen blev jeg fulgt i Skole hos »Madammen bag Kirken«, det var hendes Navn for Gud og Alverden, og jeg har aldrig vidst andet. Jeg mindes tydelig denne Gang, som gik højtidelig og med Glæde under Moders Formaninger om at være artig, thi saa vilde Hanen, som stod i glimrende Farver foran i Bogen, gøre en Rosin til mig hver Dag, og naar jeg kunde kende Bogstaver, skulde jeg faa en ny Toskilling. Det havde regnet om Natten, men det var nu en smuk Solskins Foraarsmorgen. — Mine nye Sko trykkede mig. Madammen boede i et eget lille lavt Hus i Strædet mellem begge Kirker, en meget stille Gade (det nuværende Kirkestræde). Der var et lavt Trin ned til en lille Forstue, belagt med Mursten og bestroet med hvidt Sand. I Skolestuen tronedede den gamle Matrone med en stor hvid Kappe med brede Strimler i en Lænestol foran et lille Bord,

hvorpaa der blandt andre Rekvisitter laa et Ris saa stort som en lille Kost. Pigerne sad rundt i Stuen, hver paa sin lave Skammel, (saa vidt jeg husker, var jeg eneste Dreng), nogle læsende højt, andre syende. Madammerne udvekslede venlige Hilsner med tilhørende tvende Kys, og jeg blev anbefalet og formanet, — en temmelig stor Pige, Mo'er Oxens Datter, lovede at følge mig hjem. Alt gik godt, indtil Moder tog Afsked og gik, saa stak jeg i at skraale, og da verbale Trusler ikke kunde bringe mig til Tavshed, blev det store Ris holdt mig under Næsen med fornøden Forklaring. — Læsningen maa formodentlig have gaet godt, thi hver Morgen, naar jeg gik til Madammen, havde Hanen ydet sine Rosiner. — — Da A. B. C. en var lært og læst, blev der købt en Katekismus, paa Bindets ene Side var Morten Luther, paa den anden Pavens Portræt i Træsnit og et dejligt Vers, som blev lært udenad. Jeg husker endnu Slutningen:

Saalænge jeg er til,
Din Pestilentz jeg være vil.
Naar du er død, skal jeg opstaa,
Det skriver Luther, svar derpaa.«

Et halvt Aarhundrede senere var Forholdene stadig uforandret. Herom har Direktør Johannes Borch offentliggjort følgende om sin Fars Sognepræst Christen Frausing Borchs Skolegang i Aarhus — i Den Gamle Bys Aarvog for 1938:

»Straks efter Faders Ankomst til Aarhus (1840) begyndte hans Skolegang. Den 4-Aars Dreng blev puttet ind i en Pogeskole, hvor han efter Tidens Skik tilbragte seks Timer daglig — i en lavloftet, beklumret Stue, der af økonomiske Grunde aldrig blev udluftet. I hans Optegnelser hedder det: — Lærer-

Børns aandelige Tyggemad

inden var Jomfru Martha Bøggild. Hun var tro i sit Arbejde, ivrig og flittig og passende skarp til at kunne holde Disciplin. Vi blev omhyggeligt underviste i Skrivning, Regning og Læsning samt Bibelhistorie. En ufri-villig Opmuntring ydede Jomfru Bøggild ved jævnlig at tage Hoffmannsdraaber og skære de dertil hørende Grimacer. Hun oplivede Undervisningen ved at lade os lære Smaasange af en »Dyderig Sangbog«. Jeg erindrer et enkelt Vers:

Glad og munter vil jeg være,
mens jeg skal paa Jorden bo.
De, der elske Dyden, ere
altid glade, altid fro.
Visdom, Stræbsomhed og Dyd
er belønnede med Fryd.

De to følgende Vers begyndte: »Lad den dovne Daare græde« og »Gudsfrygt, Dyd og Nøjsomhed det er min Lyksalighed« ... Den for en lille Dreng, lange, unaturlige Siddestillen i Forbindelse med den daarlige Luft bevirkede, at jeg inficeredes med Tuberkulose, som senere fik en meget stor Part i hele min Barndoms og Ungdomsliv og aldrig helt har forladt mig.«

*

Hovedhjørnestenen i al Undervisning var længe det Værk, der bærer denne opløftende Titel: »Børns Aandelig Melck oc Tyggemaad / Det er: Den høy-opliuste Guds Mands Doct. Martin Luthers liden Catechismus / udi enfoldige Spørsaal oc Giensvar / med dens egne Ord / til dis bedre at fatte oc forstaa dens Forklaring / oc finde Meeningen der aaf i Hjertet / synderligen for Børn oc de Enfoldige / til Gudelige Øffvelser.«

At det var en alvorlig Sag indprentedes

Børnene med disse Ord, som alle skulde kuune udenad: »Spørsaal: Hvort hen kommer de, som icke vilde lære catechismum? Svar: Til Helfvede.«

Utallige henfarne Generationer i Middelby har hulket over Regnebogen: »Compendium Aritmeticum eller Vejviser hvor ved mand paa korteste og netteste maade kand ledsagis til Regnekunstens rette brug — til Trycken befordret af Søren Matthisen 1680.« Dertil kom A. B. C.en. Fra 1770 og langt ind paa 1800-Tallet var den mest yndede Thielles illustrerede og versificerede A. B. C. Baa-de dens Billeder og Tekst maatte bibringe Børnene sælsomme Forestillinger. Den begynder under A med en Tegning af noget, der ligner fedmavede nøgne Mennesker, og Linjerne: »En Abekat blandt Dyrene Meest findes liig et Menneske.« Under Billedet af en langstrakt Fisk med Grisehoved staar at læse: »Naar Crocodillen ynksomst græder, Den allersnarest Folk opæder.« Om Østens Dyreliv gives denne Oplysning: »I Indien man finder Drager, som mangen megen Skræk indjager.« Ikke mindre mærkelig lyder denne kortfattede og tankevækkende Oplysning: »De fæle Marekattes Rænker Er større end du muelig tænker« ... En Tankegang, der svarede til disse gamle Bøger, har Menneskene levet paa i Aarhundreder.

Men det var kun de bedst stillede i Byen, der nød denne Undervisning. De fattigste Børn var oprindelig helt overladt til sig selv. Fattigvæsenet var ordnet som et organiseret Tiggeri for dem, der havde »Bysens Tegn«, og de fleste Børn foretrak at følge med Tiggerne og Stodderkongen (Fattigfogden) paa Tiggeri. Vil man forestille sig Gadebilledet i Middelby omkring 1600, maa man indflette deri Synet af Skarer af halvville, skrigende

Modersmaalet i Skolen

og rapsende Børnevagabonder. Først under Chr. IV blev der oprettet et Børnehus i København i Tilknytning til Tugthuset, hvor fattige og hjemløse Børn kunde anbringes og lære at bestille noget — under temmelig depraverende Forhold. Lignende Optagelseshjem oprettedes senere i andre Byer. Om Børns Vagabondering i danske Købstæder faar man et Indtryk af Vedtegningerne i det helsingørske Børnehus' Protokol fra 1600-Tallet. Det hedder f. Eks.: »Niels Jensen fød i Horsens haffuer løbitt her paa gaede en tiid lang« eller: »Niels Nielsen fød i Sæbye haffuer løbitt en tiid lang her« eller: »Jep Broersen haffuer fuld en blind Mand en tiid lang.«

Ogsaa paa Landet strejfedes Masser af Børn omkring sammen med Tiggere. Nogle fik dog Undervisning hjemme af deres Slægtninge eller af en læsekyndig Knøs, enkelte Steder holdt Degnene Skole, og efterhaanden fik de et lille Tilskud af offentlige Midler for at undervise fattige. Ellers var Skolepengene i Degneskolerne en eller to Skilling ugentlig for Læsning og Katekismus og det dobbelte for Skrivning og Regning. Dertil kom senere faste aarlige Afgifter i Form af Korn og Tørv. Om Vinteren var det almindeligt, at Børnene hver mødte med et Par Tørv i Skolen ...

*

De gamle kirkelige Skoler fra den katolske Tid bar med rette deres Navn Latinskoler, idet deres Hovedformaal var at lære Eleverne at læse, tale og skrive det klassiske Sprog. Efter Reformationen stilledes Religion i Spidsen som Hovedfag, men Latin blev stadig dominerende, og Modersmaalet i den Grad trængt i Baggrunden, at det enkelte

Steder helt var forbudt, endog paa Legepladsen. Først under Pietismen, der krævede praktiske Udslag af Kristendommen, blev Forholdene ændrede. 1708 udstedtes en Forordning om, at alle Forældre skulde holde deres Børn til Skole. Medlemmer af Kongehuset, Prins Carl og Prinsesse Sophie Hedvig begyndte at rejse Skolebygninger rundt om paa deres Godser, 23 ialt. En af Prins Carls Skoler fra 1719 staaer stadig — i Store Torøje paa Stevns. Kongen, Frederik IV, fulgte sine Søkendes Eksempel og byggede 240 Skoler i 12 Distrikter, hvor Rytteriet var indkvarteret; mange af disse saakaldte Rytterskoler er ogsaa bevaret. Gods ejere fulgte det kongelige Eksempel; men de Skolehuse, som de rejste, og den Løn, som de bød Lærerkræfterne, var ofte saa usle, at Skolerne snart kom til at staa tomme. Nogle Steder brugtes de til Dans og anden Ugudelighed. I Kirke Hyllinge Skole udtryktes de bange Anelser om Husets Fremtid saaledes i en Indskrift paa en Loftsbjælke: »Anno 1724 Er dette Huus byet tel en Skolle og Gud fordome dem, som bruger det tel andet.« Købstæderne fulgte Landets Eksempel. Pietismen krævede, at der blev taget lidt mere Hensyn til Børnenes Natur, og desuden medførte den, at Modersmaalet og Realfag som Matematik, Historie og Geografi fik større Betydning. Middelby Skole begyndte at dyrke Realea og fik Navnet Realskolen.

Aar 1777 overtog Ludvig Reventlow Brahetrolleborg og begyndte at virkeliggøre Oplysningstidens Ideal af en Godsejer. »Børnenes Opdragelse er ustridig det vigtigste, som skal give et grundet Haab til en mere oplyst Almue,« erklærede denne de store Reformers Fader. Han begyndte indenfor

Op ad Stolper, ned ad Vægge

sit eget Omraade med en helt ny Skoleordning og med Lærere, som fik deres Uddannelse i Kiel. Flere af Grevens Standsfæller fulgte hans Eksempel, og med de store Landboreformer fulgte ogsaa store Skole-reformer i Danmark. Medvirkende ved Skolens Nyordning var bl. a. Biskop Balle, der desuden ydede et praktisk Bidrag ved at skrive en ny Lærebog i Stedet for den gamle Katekismus. Balles Lærebog, som var et stort Fremskridt for sin Tid, var baseret paa Forfatterens Ønske om, »at tænke og tale efter Almuens Fattevene, ganske stemt i Folkets Tone og Aand.« I 1790 oprettedes det første danske Seminarium paa Prins Carls tidligere Ejendom Blaagaard udenfor Københavns Nørreport. Nye Skolelove fulgte. I Købstæderne indførtes almindelige Borger-skoler og borgerlige Realskoler, men Jylland var stadig langt tilbage, endnu i 1830 savnede mange jyske Sogne en Skolebygning. Det gjorde Stege forøvrigt ogsaa, men der lejede man en Stue i Fattiggaarden, og i St. Hedinge og Rødby maatte Kirkerne stadig træde til.

Der var stadig Folk, navnlig i Romantik-kens Tid, som saa med en vis Foragt paa Skolearbejdet. Biskop Mynster erklærede f. Eks.: »Vist er Skoler nyttige og nødvendige Anstalter, men de er virkelig ikke alt; fra dem vil Menneskehedens Forædling aldrig udgaa.« Grundtvig var af en anden Mening ...

Under Frederik VI indførtes mange Steder et nyt pædagogisk System, som var ud-gaaet fra England. Undervisningsstoffet var delt i Lektioner og fordelt paa Tabeller, der hang paa Stolper og Vægge, — hvoraf Udtrykket at læse eller sludre op og ned ad samme Genstande. Iøvrigt skulde Eleverne

undervise hinanden indbyrdes. Læreren ledede det hele i en Aand, der ret gefalt Enevoldskongen, med korte Befalinger eller Pift i en Fløjte. Det hele skulde gaa som en Ekcersits. Denne Skoleundervisning blev efterhaanden bekæmpet fra flere Sider, bl. a. af Grundtvig. Han gjorde sig til Talsmand for »en for alle Samfundsklasser fælles Undervisning om alt, som er dansk i Historie, Sprog og Litteratur, Lov og Ret«. Undervisningen skulde gøres levende og tjene til ikke blot at gøre de Unge skikkede til at røgte borgerlige Hverv, men til at genføde Folkelivet. Det var den første nationale Retning i dansk Skoles Historie.

I 1870-erne gjorde en ny aandelig Retning sig gældende: Realismen. Den krævede et haandgribeligt Grundlag ogsaa for Aandens Arbejde. Den første, der saa, hvor tomt der var i Skolestuerne, var en tidligere Haandværker og Landsbylærer Emil Sauter. Han indledede den Bevægelse, der siden har fyldt Skolerne med haandgribelige Ting: naturhistoriske Samlinger, Fysikapparater, Billeder.

Ny-Humanismen satte human Dannelse som Latinskolens Maal. Man skulde dyrke Indlevelsen i den antikke Kultur og ikke blot Sprogenes Grammatik, og samtidig kom Matematikken til at spille en stigende Rolle. Den gamle Latinskole fik nu det mere humanistisk klingende Navn: Gymnasiet.

*

Endnu for 100 Aar siden var der adskillige Mennesker i Middelby, som hverken kunde læse eller skrive, og som var helt afhængige af mere oplyste Folk, naar de skulde skrive et Brev eller træffe vigtige Afgørelser, som skulde besegles af Doku-

Analfabetens Mindreværdsfølelse

menter. Mange af dem har sikkert lidt frygteligt under Bevidstheden om denne Underlegenhed. Thomas Overskou skriver i sine Erindringer: »Af mit Liv og min Tid« om sin Far: »En stille, hans hele Liv gnavnede Kummer var det ham, at han ganske savnede Skolelærdom. Flere Gange gav hans Dygtighed ham god Udsigt til at blive Meister paa et Raffinaderi; men hvor ivrigt han end ønskede at komme ud af sin Trang, han udbrod mismodig: »Nei, jeg kan hverken læse eller skrive, jeg vil kun blive til Nar,« trak sig tilbage og gav selv Anviisning paa andre, som han meente, vare »lige saa store Kjødhoveder som han«, men ved begjærligt at tage Posten, »dog skaanede ham for at lade Folk komme til at mærke, at han ikke vidste, om Bogstaverne stod paa Hovedet eller Benene«. — Saadan har sikkert mange følt sig: underkuede i Bevidstheden om manglende Kundskaber. Man aner det Svælg, der har adskilt Byens belæste Borgere fra den store uvidende Hob.

I 1914, da samtlige Værnepligtige blev underkastet en Prøve, hvis Formaal var at udfinde, om der var nogen iblandt dem, der ikke kunde læse og skrive, viste det sig, at der kun var to Analfabeter. I 1940 var der ingen, naar undtages abnorme og aandssvage. Med rette hævdedes det i patriotiske Taler, at Danmark hørte til de mest oplyste Lande i Verden. Ingen følte sig længere trykket ved Bevidstheden om manglende Evner. For alle kunde jo læse og skrive, — selvom Læremestre og adskillige Professorer hævdede, at det skortede paa Evnen til at stave rigtigt. Derimod kunde det ikke nægtes, at det kneb ikke saa lidt med Brugen af de mange Fremmedord, som de fleste yndede at slaa om sig med — selvom det

vel var et Undtagelsestilfælde, naar et Byraadsmedlem i Middelby konsekvent sagde insolere i Stedet for isolere og Pointet i Stedet for Pointen og brugte Udtryk som Salomonsens Leksikon, Polemik og Teror med Tryk paa sidste Stavelse; hvorfor det synes overflødigt, naar han ved given Lejlighed understregede, at han ikke var akademisk Borger.

Den danske Skole er et Barn af Kirken. I de Aarhundreder, der var forløbet siden Middelalderen, var Verdensbilledet ændret og biologiske Synspunkter havde erstattet teologiske. Men Skolen holdt urokkeligt paa det gamle. Det hed stadig om Skolens Opgave, at den gik ud paa, »at danne sine Elever til gode og retskafne Mennesker i Overensstemmelse med den evangelisk-kristelige Religion samt bibringe dem de Kundskaber og Færdigheder, der er dem nødvendige for at kunne vorde nyttige Borgere i Staten«. Nogle syntes, det maatte være en umulig Opgave, maaske endda til Skade for Elevernes Karakter, daglig saa at sige fra Time til Time at balancere mellem en teologisk og en biologisk Livsanskuelse. Men Skolen gjorde det.

*

I 1870 oprettedes den matematisk-naturvidenskabelige Retning, i 1903 den nysproglige, og man forlod den frygtede og strenge ørstedeske Karakterskala med de negative Karakterer. Den sorte Skole var komplet forvandlet. Ingen sang længere, at »de var Herrer i Aandernes Rige«, fordi de blev Studenter. Gymnasiet var for alle, Akademikerne, der udgik derfra, et Udsnit af hele Folket, og selv et saa lille Udsnit af Sam-

Studentens Forkærlighed for det omtrentlige

fundet som Middelby var gennemsyret af Akademikere.

I en af sine Romaner skrev H. C. Andersen: »Der gives een Lyksalighed, som endnu ingen Digter har ret besjunget, ingen nok saa elskværdig Læserinde har oplevet eller vil komme til at opleve i denne Verden: det er en Lyksaligheds-Tilstand, som kun er den mandlige Classe tildelt ... Lyksalige Øjeblik, som ingen Quinde, hun være nok saa god, nok saa smuk og aandrig kan opleve: at blive Student!«

Nu oplevede Masser af unge Piger denne Lyksalighedstilstand, — altfor mange, sagde nogle, thi det var jo ikke nogen Hemmelighed, at det oftere var en Ærgærrighedssag for Forældrene end en brændende Lyst til Lærdommen, der førte Pigerne ind i Gymnasierne. Mange gjorde det for at hæve sig i Samfundet, komme ind i nye Kredse og gøre bedre Partier. Jeg har kendt adskillige Folk i Middelby, Overbetjente, Postkontrolører o. s. v., der aabent indrømmede, at de havde tilskyndet deres Døtre til at holde ud i Skolen med dette Formaal for Øje. Nogle begyndte at ymte om, at den store Produktion af Studenter samtidig betød en Nivelering af Niveaue, og at den friere humanistiske Skoleform gik ud over de eksakte Kundskaber. Disse Sortseere fik voldsom Vind i Sejlene, da en stakkels ung Mediciner i sin Egenskab af Volontør paa et Hospital under Professor Carl Jul. Salomonsen skrev en »fortygget« Tyndtarm i Journalen, skønt han som Student og vordende Læge dog burde vide, at der skulde have staaet fortykket. Professoren lod ham ikke dø i Synden, men skrev lange Kronikker om »den moderne Students Forkærlighed for det omtrentlige«. Det var Optakten til et Uvejr af

Artikler i alle Blade Landet over om Gymnasieundervisningens overfladiske Karakter og Studenternes manglende Kundskaber i de rent elementære Fag som Stavning og Regning. Enderesultatet blev, at den årstedske Karakterskala genopstod fra de døde, og trods mange Angreb holdt Stillingen. Dermed var man atter vendt tilbage til et lignende Terperi som i den gamle sorte Skole. Den stigende Konkurrence ude i Livet medførte en strengere Kurs, Dygtighederne maatte have deres Chance og de mindre dygtige stemples i Tide. I Overensstemmelse med Konkurrencen som det ledende Princip gik man ind i Duksemenneskenes Tidsalder. Eksakte Kundskaber, Specialviden, Sagkundskab blev Løsenet. Det gammeldags Dannelsesideal, der flot udtryktes ved »at have læst alt og glemt det igen«, blev en Umulighed. Ingen talte heller mere om »Hjertets Dannelse«. Flere og flere vordende Studenter lagde deres Planer med en bestemt Karriere for Øje. Ingen havde Tid til at dyrke noget overflødigt. Og da den Myte bredte sig, at den matematisk-naturvidenskabelige Retning var det fordelagtigste Udgangspunkt for de fleste Studiegrene ved Universiteterne i Aarhus og København, valgte flere denne Vej og stadig færre de humanistiske Linjer: den gammelsproglige eller nysproglige. I 1927 dimitteredes ialt 1254 Studenter fra danske Skolegymnasier, og heraf var 68 klassisk-sproglige, 731 nysproglige og 455 matematiske. I 1941 var der 2001 Skolestudenter, hvoraf 62 klassisk-sproglige, 836 nysproglige og 1103 Matematikere. Det akademiske Duksemenneske blev en Matematiker: — hvad han end valgte som Speciale, uddannet som en Beregner, en Ingeniør!

Ingeniøraanden sejrer

Det var en Kendsgerning, som nogle beklagede: »Hvis Ingeniørerne sejrer, dør Digtning og Aand« — lød et Klageraab fra Højskolen, fremsat af Folketingsmand Erik Appel paa et Møde i 1942. Andre mente ikke det var saa galt: »Vi lever jo i Teknikkens Aarhundrede,« sagde de. »Der hører teknisk Kunnen saavel til at arbejde i Laboratorierne som til at bygge Skibe og Flyvemaskiner, slaa Broer — og maaske allermest til at regulere hele det moderne komplicerede Samfundsmaskineri.«

I 1943 gik man atter bort fra den ørsted-ske Skala, d. v. s. de negative Karakterer afskaffedes, men man beholdt den tilintetgørende Karakter slet. Det forrykkede ikke den

matematiske Tendens. Men flere og flere sluttede sig efterhaanden ogsaa til den Opfattelse, at det just var Matematikere, der var Brug for.

Efter gammel europæisk Tankegang var det bærende Midtpunkt den gudfyldte Mand: Profeten eller Præsten. Nu var man ved definitivt at opgive Haabet om, at Præsterne kunde forbedre Verden. Eksperter maatte overtage Præsternes Plads — Beregninger Drømmenes. Menneskehedens Flertal saa hen til Ingeniøren som den moderne Frelser, der efter nøgterne Beregninger skulde konstruere en ny og mere hensigtsmæssig Verdensorden.

Moderne Skolebørn

I 1930erne var Middelbys Gader hver Morgen fra 7½ til 8 præget af smaa gaaende og cyklende Færdselister med Citytasker og Dokumentmapper. Mange var helt skæve af at slæbe de tunge Skolebøger i den ene Haand; men den praktiske Tornyster var ikke moderne, og hvad der ikke var moderne, var simpelthen latterligt ... Netop dette Udtryk benyttede en 12-aarig Pige, som jeg en Dag drøftede Spørgsmaalet med paa Vejen.

Jeg fulgte Strømmen af Skolebørn gennem de morgenfriske Gader, hvor Isenkræmmere og Manufakturhandlere var ved at stille et lokkende Udvalg af deres Varer ud paa Fortovene. Jeg hørte Børnenes Bemærkninger om de sidste Sportsbedrifter og

den sidste Film, saa dem standse og sammenligne Facitter. — Skal du ikke have at vide, om du har regnet rigtigt? spurgte jeg min lille Ledsagerske. — Næh, svarede hun overlegent, vi, der har Telefon, ringer rundt og taler om det, mens vi læser Lektier. —

Mit Blik fangedes af en lille Skikkelse i en mørk Port: En Dreng, vel paa en 14 Aar, stod lænet mod Muren og indsugede de sidste Drag af en Cigaret, mens han stirrede haabløst ned i Brostenene. Hans pæne Tøj (alle var velklædte i Middelby) var noget præget af stor Foretagsomhed, hans Ansigt af store Betæneligheder. »Du ser noget mellemfornøjet ud,« sagde jeg. Han gned Gløden af Cigaretten med et øvet Strøg mod Muren og puttede Stumpen i Lommen. »Er

En Drengs Lomme

der noget i Vejen?» spurgte jeg venligt. »Jæh,« sukkede han, »jeg har tabt noget.« Hans Stemme havde en haabløs Klang som hos den, der lige har faaet Meddelelse om, at han har mistet en Formue. »Penge?« »Jæh!« Han syntes paa Nippet til at græde, og stammende betroede han mig, at han lige havde faaet Penge til at blive klippet for, naar han gik hjem fra Skole; men at han havde mistet dem. Det lød meget sandsynligt. Hans gule Haar ragede ud over den spinkle Nakke og de to store Ører som et Straatag over en Husmur. »Hvem har du faaet Pengene af?« »Af Mor, men jeg har selv tjent dem. Jeg faar 5 Kr. om Maaneden for at gaa med Aviser.« »Bruger du dem allesammen selv?« »Næ, Mor faar dem allesammen — til Konfirmationstøjet.« »Og nu har du altsaa faaet Penge til at blive klippet for — har du tabt dem her?« Jeg tog til Vestelommen. Hans Ansigt lyste noget op ved Tanken om Undsætning, og han udtalte Formodningen om, at Pengene maatte være faldet i »Kloarken«. »Jeg havde dem her,« sagde han og vendte en Bukselomme. Den indeholdt en mindre teknologisk Samling: foruden Cigaretstumpen og en Pakke grøn Cecil, en Møtrik, Bunden af en Cykleklokke, en Kniv uden Blad, en Blylinje fra en Sættemaskine, en Elastik, Linsen til en Lommelygte, nogle Genstande af ubestemmelig Oprindelse iblandet Lommesnus og tre Ventilhætter til Bilringe (her var Forklaringen paa, hvorfor disse Genstande ustandselig forsvandt) — men der var ingen Penge. »Hvor meget koster det at blive klippet?« »Hvor meget?« gentager han i dyb Undren over en saadan Uvidenhed. »Hvor meget?« Han saa paa mig med et Blik, hvori Mistænksomhed og Snedighed kæmpede om

Overtaget, men saa tilføjede han beslutsomt: »Det koster en Krone.« »Her er en Krone,« sagde jeg i mild og fortrolig Tone, idet jeg tog Mønten op af Lommen; men naar du nu faar den, saa kan du jo godt indrømme, at det ikke er helt sandt, at du har tabt Pengene, men at du er faldet for Fristelsen til at solde dem op?« Et Nu stod det lille Menneske som forstenet, men saa bredte et listigt Smil sig over Gavytveansigtet, og med den skalkagtige Fortrolighed, som hersker mellem Sammensvorner, bøjede han sig forover og hviskede: »Ja — jeg kom til — at købe Cigaretter for Pengene!« I næste Sekund havde han snappet Kronen af mine Fingre. Og med et hjerteligt: »Tak skal De ha!« fløj han som et Føl ned ad Gaden mod Skolen. Jeg fulgte efter — med den tilfredse Bevidsthed om egen Kløgt og Godhed. Vejen førte forbi en Barberforretning, og jeg kikkede paa dens Vindue med uvilkaarlig Interesse. Der hang et Skilt, hvorpaa der stod: »Klipning 1 Krone — Børn det halve.«

Legepladsen var et hujende Virvar. Jeg stod oppe paa Trappen og stirrede ud over det bølgende Børnehav sammen med Inspektøren, der administrerede hele Byens Skolevæsen. Han forklarede, at der var to Skoler i Middelby med ialt 50 Lærere, denne var den største og omfattede baade Grundskole, Mellemskole og Realklasser. Ialt var der 1500 skolesøgende Børn i Byen, og hvert af dem kostede gennemsnitlig Kommunen 169 Kroner om Aaret. Alle Børnene var rene og velklædte, ingen saa fattige ud. »Hvor mange af dem har Bypladser?« spurgte jeg Inspektøren. »Skönt Mellemskoleeleverne ikke maa have Pladser,« svarede han, »har ca. Halvdelen af samtlige Børn over 11 Aar Bypladser — desværre — de gaar Byærinder

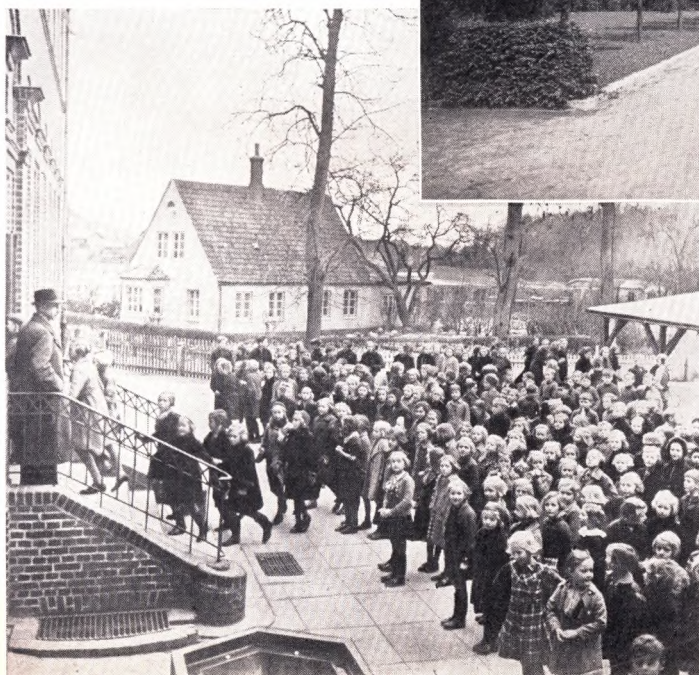

*Den gamle Byskole i Kerteminde, som nu er flyttet til
Den gamle By i Aarhus.*

*Slægt efter Slægt har leget de samme Lege paa Skolepladsen.
Her ses Tornerose i Slummer.*

Den slottlignende Statsskole i Randers.

*Naar Klokken ringer, stiller Børnene op. —
Billedet er fra Tønder.*

Stik fra 1645, der viser Familien ved Bordbønnen. De mindste Børn maatte ogsaa staa op og spise.

Det 20. Aarhundredes Børn var ikke under saa streng en Tugt. Nogle havde det saadan.

. men adskillige havde det saadan . .

Paa Legepladsen

for Købmænd, bringer Aviser rundt eller passer Smaabørn, en enkelt har et Job som Indsæber fra Kl. 15—16 til 18—19, og de tjener 3—4 eller 5—7 Kroner om Maanedens derved, det er ret varierende; men i alle Tilfælde et kærkomment Tillæg til mange Familiers smaa Indtægter. Men unægtelig: det gaar ud over Lektierne.«

»Hvordan det ellers staar til med Lærelysten? — Det overvejende Flertal gaar maalbevidst til Værks,« bedyrede Skoleinspektøren. »De vil lære noget og taaler ikke, at andre forstyrrer Undervisningen. En god Vittighed er i høj Kurs, men »Fest med Læreren«, som før ofte virkede som en Sabotage af Undervisningen, kender vi næsten ikke. De store Børn holder selv Justits, og Forældrene opmuntrer ikke mere deres Drenges til Spilopper ved at give deres Bifald til Kende, som det har været almindeligt, da mange nærmest ansaa Skolegangen for Tidsspilde. Paa mange Maader er Lærens Gerning taknemmeligere. Klasserne er mindre — fra 36 er Gennemsnittet faldet til ca. 30 i de senere Aar, et Resultat af Børnebegrænsningen.«

»Og Børnene er langt friere overfor os end i min første Tid som Lærer,« fortsatte den graanende Skolemand, »de kommer ofte til os med deres Problemer og betror sig til os om Forholdene i deres Hjem. Børn nu om Stunder er meget alsidigt interesserede. Alle de større er Avislæsere og i hvert Fald i nogen Grad inde i og optaget af Tidens Problemer.«

Nu og da maatte jeg holde Haanden bag Øret for at opfatte, hvad Skoleinspektøren sagde. Et Brus af Larm stod op om os fra Legepladsen. Drengene kæmpede, forfulgte, flygtede, sprang afsted paa ilsom Flugt —

som fjerne Forfædre under deres legemlige Kamp for at opretholde Livet. Enkelte spillede Effen og Ueffen med Kugler eller Mønter, ganske som Børnene gjorde i det gamle Ægypten. Nogle spillede de samme Boldspil, som man ser paa antikke romerske Vaser. Andre hoppede Paradis gennem Kvadrater paa Jorden, saadan som de første Kristne antagelig har demonstreret Sjælens Vandring i skiftende Instanser gennem Helvede til Paradiset. De allermindste legede Tornerose og gav dermed en Prøve paa Fortidens Folkeviser og Folkedans i Skyggen af det 20. Aarhundredes Skolepalads. Og fra Børnehaven hørte man de skingre Barnestemmer synge om »Munken, der breder ud sin Kappe saa blaa og beder skøn Jomfru at knæle derpaa« — Smædevisen om de vellystige Klosterbrødre i Katolicismens Dage.

Men der lød ogsaa nyere Toner i Skolegaarden. Der var Pignediskussioner om Filmstjerner og Kjoler, og Drenge snak om Sportspræstationer og smarte Biler. Og Hanne, en lille Pige paa 7½, foretog for sine Veninder denne Vise, som hun havde lært hjemme i Gaden, og som omhandlede hendes eget forventede Levnedsløb:

Naar jeg er 1 Aar, jeg ud af Vuggen gaar.
Naar jeg er 2 Aar, jeg mig en Dukke faar.
Naar jeg er 4 Aar, jeg ned paa Gaden gaar.
Naar jeg er 6 Aar, jeg hen i Skolen gaar.
Naar jeg er 10 Aar, jeg mig en Lussing faar.
Naar jeg er 14 Aar, jeg ud af Skolen gaar.
Naar jeg er 16 Aar, jeg mig en Kærest faar.
Naar jeg er 20 Aar, jeg rigtig med ham gaar.
Naar jeg er 22 Aar, jeg mig en Dengse faar.
Naar jeg er 60 Aar, jeg Aldersrente faar.
Naar jeg er 80 Aar, jeg ned i Graven gaar.
Naar jeg er 1000 Aar, jeg op af Graven staar.

Klokken ringede. Legepladsens hujende hvirvlende Virvar stivnede og udkrystallise-

Skolens Arbejdsform

redes i ordnede Rækker. En for en defilerede Klasserne forbi Skoleinspektøren paa Trappen og fordelte sig behersket støjende, i mumlende Strømme i den store Bygnings mange Rum. Saa ilede Lærerne til med deres Bøger under Armen og steg op paa Katedrene. Langsomt døde den summende Uro bort i Skolehusets store Kube. Undervisningen begyndte. Jeg hørte de mindste begynde at stamme Alfabetet, *a, b, se, de, e, æf, ge, haa*. Og saa fulgte Stavningen: *h* siger *haa*, *a* siger *a*, *v* siger *ve*, *d* siger *de*, *e* siger *e*: *hade*. *n* siger *æn*, *o* siger *o*, *g* siger *ge*, *l* siger *el*, *e* siger *e*: *no'ne*. Og *l* siger *l*, *e* siger *e*, *g* siger *ge*, *e* siger *e*: *lajæ*. Det var jo saa klart ... I en anden Klasse hørte man Lærerinden gennemgaa de gamle jødiske Myter, der forklarede, hvorledes Gud skabte Adam og Eva fiks og færdige. I en tredje indprentede en Lærer Eleverne, at Menneskeslægten møjsommeligt gennem utallige Generationer var fremstaaet af de laveste Væsener paa Jorden. I en fjerde hørte man, at det højeste her i Livet var Kravet om Klarhed og Sandhed ...

Mange Steder var de sorte Tavler fulde af kulørte Kridttegninger, udført af Læreren eller Eleverne selv som Illustrationer til det Emne, de beskæftigede sig med. Emneundervisningen var den moderne Skoles Arbejdsform. En Mellemskoleklasse havde f. Eks. den Opgave gennem Udflugter og Biblioteksarbejde at udforske Egnen omkring Middelby Aa, der udmunder i Fjorden. Jordbunden skulde skildres, Plantevæksten, Aaens Dyreliv samt Strømmens Værdi som Kraftkilde. Man kom ind paa Mølle- og Fabriksdriften i Fortiden, stødte paa en industriel Foregangsmand i forrige Aarhundrede, læste i den smukke Læsesal i Bøger

fra Biblioteket om hans politiske og kulturelle Indsats, om Kunstnerne, der kom i hans Hjem ... Saaledes skulde Geologi, Zoologi, Botanik, Fysik, Historie og Litteratur føjes sammen til en Enhed: Stoffet faa Liv, fordi det afspejlede det virkelige Liv i dets Mangfoldighed og sindrige Sammenhæng.

En Strøm af Viden gik fra Lærere og Lærerinder over i de smaa og større Elevhjørner, der var samlet i Skolehusets store Kube. I ordnede Rækker ragede Hoved ved Hoved op over Skolebordene som smaa Krukker, der Dagen lang fyldtes med Viden. Der lagdes for med Adam og Eva, i næste Time gaves en Portion Chr. IV, saa kom et Lag Frøæg, endelig lidt Moræneler, derefter den elektriske Telegraf og oveni en passende Viden om Kineserne.

»Hvad ved du saa om Kineserne, Peter?« spurgte Geografilæreren.

»De er flittige og ærbødige mod deres Forældre,« svarede Duksen Peter, »men de er fejge, og de har ingen Æresfølelse, og saa er de slemme til at ryge Opium.«

»Udmærket, Peter,« svarede Læreren, og Peters Svar var da ogsaa i fuld Overensstemmelse med Lærebogens 7 Linjers Karakteristik af Befolkningen i det Land, som rummede en Femtedel af hele Menneskeheden. Naar man i Løbet af nogle Aar skal have Besked om næsten alt mellem Himmel og Jord, maa en Del af det nødvendigvis blive noget summarisk ... Naa, Hovedsagen er jo, at man forstaar at bruge sin Viden med Omtanke.

Men spurgte man nu Fysiktimens Børn, som just var indviet i den elektriske Telegrafs Mystorium, om, hvorledes man da sender et Telegram, saa røstes der aabenbart ved et Problem, som ingen nogensinde

Det almindeligste Svar

havde tænkt over. Alle de smaa Pander slog dybe Rynker. »Man køber et stort Ark med Blomster paa og sender det med Posten,« mente en. »Man sender et Telegram ved at slaa et stort Kryds over Konvolutten,« erklærede en anden, mens en tredje efter lang og dyb Grunden fik den lyse Idé, at man jo »kunde sende det med en Brevdue.«

»Det ved jeg ikke,« erklærede de fleste med det Svar, som jo er det hyppigst forekommende i alle Skoler og i alle Tilfælde, hvor man overhovedet bliver spurgt om noget. Men en meget samvittighedsfuld Pige paa 13 Aar tilføjede: »— skønt jeg har lært det i min Fysik, jeg skammer mig ogsaa over det.« Af 30 Børn svarede kun 10: »Saa kortfattet som muligt« eller »man gaar ind paa Telegrafstationen.« Ingen fandt paa at kombinere Telefonen med Telegrafan.

Saa gik jeg ind i Klassen, der havde Sang, og hvor »Vift stolt paa Kodans Bølge« brusede gennem Luften til Lærerens taktfaste Fodslag af en stor Fedtlæderstøvle. Bagefter fik jeg Lov til at spørge Klassen, om nogen kunde denne Sang, som de saa ofte havde sunget, udenad. Det viste sig, at alle kunde citere de første Linjer. »Hvad er Kodans Bølge?« spurgte jeg, ikke uden en Smule Forlegenhed, for det stod ikke mig selv helt klart. Ikke een af Klassens 30 Medlemmer vidste det. En fremsatte den Formodning, at »det var en Film til et Kodan Fotografiapparat.« En anden sagde: »Det er Vandet ved Køge, i Bugten, for dér laver de Kodan-Støvler.« En tredje mente, at det var Vesterhavet, en fjerde Østersøen; men Flertallet gav blankt op. Det var aldrig faldet nogen af dem ind at forhøre sig hos Læreren om det mærkelige Ord — eller Læreren at forklare det.

Hvordan levede disse Børn hjemme, hvad skjulte der sig i de smaa kuplede Hoveders Gem? Lidt kunde man vel erfare derom ved at spørge . . . Saa gik jeg med Skemaer fulde af Spørgsmaal, som jeg havde udarbejdet i Forvejen, fra Klasse til Klasse med Børn af alle Samfundslag i 13—14 Aarsalderen, ogsaa i Mellemskolen, hundrede ialt. Da de verdenskløgt havde forvisset sig om, at deres Navne ikke kom frem eller blev røbet for Lærerne, kastede de sig med Iver og Interesse over Besvarelsen. Ansigtstræk spændtes, Tunger borede sig ivrigt ud i Kinderne, Pegelingre krummedes. »Hvor mange Aftener har du været hjemme i sidste Uge?« spurgtes der. »Ingen,« skrev 50 af 100. »To—tre,« sagde ca. 25. Kun ti havde været hjemme hver Aften. »Hvor mange Ispinde har du spist i sidste Uge?« Svarene varierede fra 20 til 1, hyppigst var 3—4. Men kun 6 Børn var saa ulykkeligt stillede, at de helt havde maattet undvære dette vigtige Nydelsesmiddel. »Hvor ofte har du været i Biograf den sidste Maaned?« Med Undtagelse af 7, »som ikke maatte for deres Far«, havde alle været i Biograf, gennemsnitlig to Gange, 31 dog 7—8 Gange.

Iøvrigt viste det sig, at de fleste drev en eller anden Sport i deres Fritid. Adskillige Drengene angav som deres Fritidssyssel »Notering af Biler«, hvilket vil sige, at de paa Middelbys Parkeringspladser gjorde op, hvor mange Vogne der fandtes af de forskellige Mærker. Kun én opgav en indtægts-givende Kæphest af den Art, som var almindelig blandt de Middelby-Drengene, som nu var voksne (hver tredje af dem havde Kaminer eller Duer), han avlede Undulater og tjente 10—15 Kr. pr. Maaned derved.

»Hvad vil du være — og hvorfor?« lød

Udsnit af Spørgeskemaet til Skolebørnene:

Nogle af Spørgsmaalene:	Mary, 14 Aar	Charles 14 Aar	Ida, 13 Aar	Per, 13 $\frac{1}{2}$ Aar	Karen, 14 $\frac{1}{2}$ Aar	Arne, 13 Aar
Kender du en berømt nulevende Forfatter? Skuespiller(inde)?	Nej Olga Svendsen	Buhave Ib Søborg	Gunnar Jørgensen. Shitly Temple Lindberg Ranghild Hveger og Inge	Leck Ficher Olga Svendsen Lindberg Henry Nielsen	Nej Margoride Viby H. C. Ørsted lever des- værre ikke mere Inge	Torry Gredsted Greta Garbo Niels Bohr Willy Falck Hansen
Videnskabsmand? Sportsmand?	Niels Bohr Willy Falck Hansen	Falk Hansen				
Hvor mange Ispinde (Slikpinde) har du spist i sidste Uge?	Fem Ispinde	20 Ispinde	3 Is. For 10 Øre Lakrids	4 Is	En Is, lidt andet, tre Kokosboller og for 50 Øre — —	Mange
Hvordan sender man et Telegram?	Ved det ikke	Med en Brevdue	Gaar op paa Posthuset	Det ved jeg ikke	Man slaar et Kryss over Konvolutten	Det ved jeg ikke
Foretrækker du mandlige eller kvindelige Lærere? Hvorfor?	Mandlige Lærere, fordi de bedst forstaar at sætte sig i Respekt	Manlige, for de kan bedst styre os og de gør ingen Forskel	Kvindelige, de forstaar mig bedst	Lærere, for de er mest retfærdige	Det vil jeg ikke svare paa	Jeg foretrækker helst mandlige Lære, de er mest retfærdige, kvindelige Lære er slemme til at gøre Forskel
Hvad er Danmarks Hovederhverv?	Landbrug	Handsel	At udføre Flæsk og Smør	Ved det ikke	Kvægavl, Industri	Industri
Hvad er dit højeste Ønske?	At blive en berømt Sportskvinde	En Hund	At faa en rigtig god Eksamen	At blive Te- lefondame	At komme ud af Skolen	Godt fast Arbejde

Mandlige Lærere foretrækkes

endnu et Spørgsmaal. »Det har jeg ikke tænkt over endnu,« sagde 25, Resten vidste det. »Telefonistinde — fordi Lønnen er meget stor.« »Kontordame — fordi jeg gerne vil have en Stilling med god Løn.« »Stuepige — for det skal jeg« — var typiske Svar fra Pigerne. Mange Drengene vilde være Mekanikere eller blot »noget med Biler«, ogsaa de lagde Vægt paa den gode Løn, eller Forældrene havde truffet Valget for dem. Sine Drømme kunde man jo ikke følge. Som Peder skrev: »Jeg vilde gerne være Flyver eller Jazzdirigent, men det kan jeg bare ikke blive, saa vil jeg helst lære et Fag, for det er bedst, men Far faar maaske ikke Raad...«

»Hvem kan du bedst lide: din Far eller din Mor?« spurgte jeg videre paa Skemaerne. Mod Forventning erklærede næsten alle, saavel Piger som Drengene — modsat den gængse freudske Opfattelse, — uden Tøven, at de holdt mest af Mor — »for hende er jeg mest sammen med.« Eller det hed: »For hun gør saa meget for os Børn.« Eller: »Fordi hun ikke gør Forskel.« »Fordi hun ikke slaar,« lød flere Motiveringer. Kun 22 sagde: »Lige godt.« Kun en af de 100, og det var en Dreng, udtalte sig afgjort til Fordel for Faderen — og det viste sig, at hans Mor var syg og uligevægtig.

»Foretrækker du kvindelige eller mandlige Lærere?« Der var ingen Tvivl om, at de mandlige blev foretrukket: 85 % udtalte sig til Fordel for dem, og i alle Tilfælde hed det, at Grunden var den, at »de er mest retfærdige,« eller »de gør ingen Forskel.« Dertil føjedes paafaldende ofte, baade af Drengene og Pigerne, en Udtalelse om, at »de kan bedst styre os.« Flere Drengene erklærede: »for de slaar bedst,« og intet tydede paa, at de-

res Svar skulde opfattes ironisk. Et Par store Drengene gav Udtryk for den Tanke, at kønne Lærere distraherede dem, og at de grimme irriterede dem. Naar nogle af Pigerne, og det var kun de yngste, udtalte sig til Fordel for Lærere, oftest en bestemt navngiven, var det fordi »hun forstaar os bedst,« eller »for hende kan vi tale med om saa meget.« Nogle svarede paa Spørgsmaalet »Hvorfor« (de synes bedst om Læreren): »Det vil jeg ikke sige,« og det betød antageligt det samme: En Pige vilde helst tale om de rent kvindelige Problemer — med en Kvinde.

Paa Spørgsmaalet om, hvordan Humøret var, svarede Halvdelen: »Jeg er i knippelgodt Humør.« »Hvorfor?« Svar: »Fordi jeg har det godt« eller »Fordi jeg ikke kan lide sure Folk« eller »Fordi de fleste Mennesker ikke bryder sig om dem, der er i daarligt Humør.« Men mange, forfærdelig mange klagede over, at Humøret ofte svigtede.

I den Klasse, hvor jeg traf min Ven, der trængte til at blive klippet — og blev hilst af et uforknyt Blik og et kammeratligt Haandsving i Luften — var tilfældigvis samlet et Udvalg, der af Lærerne betegnedes som Skolens »tungeste« Elever. De klagede uden Undtagelse over en komplet Svigten af Humøret, naar de skulde i Skole. Men baade disse og mange lærenemme Elever i den Alder, hvor Livets Problemer begynder at melde sig baade indefra og udefra, røbede i deres Svar Skyggerne af svære Bekymringer. Paa Spørgsmaalet om, hvad der var den hyppigste Aarsag til det daarlige Humør, svarede der ofte: »At jeg maaske skal blive arbejdsløs.« »At Far ikke kan komme ud at sejle.« »At Tiderne er saa daarlige.« »Fordi jeg saa tit gør noget for-

Det højeste Ønske

kert.« »Jeg bliver saa irriteret.« Eller denne Klage fra et Pigesind: »Jeg gør tit noget helt andet end det, jeg vil, jeg bliver saa gal paa mig selv, saa jeg er ved at tude.« Hyp-pigst af alle Aarsager til Forstemmelse var Forurettelse, indbildt eller virkelig. Fra flere Sider lød det: »Jeg er tit ked af det, fordi Verden er uretfærdig.« Retfærdighed var den Dyd alle Børnene satte højst. Ogsaa min Ven, der skulde til Barberen, skrev med sine mægtige vaklende Bogstaver: »Jeg er i daarlig humør, naar jeg føler mig Forudrettet.«

»Hvad er dit højeste Ønske?« frittede Ske-maerne videre.

Nu spidses mange Munde i frydefuldt Begær: »Jeg vilde gerne ønske mig en Lomme-løgte,« skrev en, som aabenbart kun var lidt fremsynet. En anden ønskede sig »et elektrisk Lommartiv«. En tredje vilde have et Guldur, en fjerde en »Rasercykle«, en femte et »Fotografiapparat«, en sjette »en Hund, men den skal være lille og sjov«. En sagde: »Jeg vil gerne være meget ri,« og en lignende indstillet: »Jeg vilde gerne være en flodt Konge.« Men min Ven vred sig vaan-defuldt paa Bænken og gav endelig — ved at lukke det ene Øje og kaste Hovedet rask tilbage — tilkende, at jeg skulde komme nærmere og raade ham.

»Maa man ønske, lige hvad man vil?« hviskede han. »Selvfølgelig, skriv lige, hvad du tænker, men det højeste Ønske,« svarede jeg med stærkt Eftertryk paa det højeste. »Godt,« nikkede han, og i dyb Alvor bøjede han sig over Papiret og skrev, som var det til Skæbnegudinden personlig, men skyggende med Haanden, saa Sidemanden intet kunde se: »Jeg vilde ønske, jeg kunde se en nøgen Kvinde.«

Tredive Dreng og Piger i de andre lidt mere vaagne Klasser nærrede et brændende Ønske om at vinde Laurbær indenfor Sporten: »Mit højeste Ønske er at blive en berømt Sportskvinde,« »at komme til Olympiaden næste Gang, jeg træner i Crawl som en gal.« Et Par drømte om, »at komme ind ved Filmen,« og mente aabenbart, at saa gik Resten af sig selv. En enkelt ønskede sig Berømmelse for en hvilkensomhelst Pris og ved hvadsomhelst. Hun var en Undtagelse i Børneskaren; mens en lignende Indstilling ingenlunde var ualmindelig blandt Voksne. — Men for Flertallets Vedkommende blandt de 100 Børn var Ønskerne præget af iøjne-faldende Nøjsomhed: De, der vidste, hvad de vilde være, skrev blot dette: »Det er mit højeste Ønske at komme i Forretning, at blive Telefondame, Mekaniker, Sygeplejerske, Jazzdirigent« o. s. v. Nogle tænkte kun paa Familien: »Jeg vilde ønske, Mor blev rask,« »Jeg vilde ønske, Far maa tjene rigtig meget i Forretningen,« »Jeg vilde ønske, at det maa gaa os bedre.« For flere var det Lykkedrømmen »at komme til Udlandet«, hvor det var nærmere bestemt: Tyskland eller England, men ikke fjernere Lande. Et større Antal var enige om at ønske sig »en rigtig god Eksamen«. Men endnu flere udstødte blot et resigneret Suk: »Hvis jeg skulde ønske mig noget, var det en god Stilling.« Tolv Dreng og fire Piger skrev omtrent det samme, — kan man møde med beskednere Krav paa Livets Tærskel: »Godt fast — Arbejde!«

Saaledes tegnede sig Billedet af den Ungdom, der sad paa Skolebænkene i Middelfby omkring 1940, og man maatte forbavses over de Klager, der lød over den, naar den færdedes udenfor Skolen ...

Børn og Unge

I Aarhundreder har Husene givet Genlyd af Hustugten, der opretholdtes af Hug og Slag under Graad og Tænders Gnidsel. Hjemmene fulgte Skolens Eksempel med haarde Revselse som det vigtigste Middel til Børneopdragelsen. En Endefuld afsluttedes normalt med, at Synderen maatte kysse Riset. De smaa skulde *kues*, det hed omkring 1750: »I Overflødheds Skød sløves ofte Menneskenes Sjæl og Legemskræfter ved Magelighed og Ørkesløshed. Men Mangel og Nød er Driftigheds Moder.« Rystende Indtryk fandtes nyttige til at bestyrke Børnene i Lydighed og Underdanighed. Ida Johnsen fortæller i »Mellem to Tidsaldre« om sin Bedstemors Opdragelse: »Den Dag, Struensee blev henrettet, satte Bedstemoders Fader hende paa Tjenerens Arm og lod dem følge med for at se paa det frygtelige Skuespil. Og da det var forbi, fik hun et Ørefigen for at huske det.« Afstanden mellem Børn og Voksne var umaadelig. Børnene maatte staa op ved Bordet og kun tale naar Ordet blev henvendt til dem. Kun de allermindste fik Lov til at sige du til Forældrene; naar de begyndte at gaa i Skole, maatte de sige *De*. Marie Rørdam fortæller i sine Erindringer om den Sorg det voldte den lille Karsten Hauch, da han blev 6 Aar i 1790 og nu erklæredes for stor til at kunne sige du til Far og Mor. I 1830-erne var en ny Skik ved at trænge igennem og Faderen bad da sin nu 40-aarige Søn om fremtidig at sige du til ham. Enkelte Undertagelser fra de strenge Omgangsformer mellem Forældre og Børn fandtes, men omtaltes som Mærkværdigheder. Portrætmaleren

Hans Hansen fortæller om, hvor bevæget han blev ved at iagttage det inderlige Forhold mellem Kammerherre Gersdorff og hans Datter. Han skriver herom i sin Dagbog fra 1794: »Her er ogsaa den gode Maade, som jeg saa vel lider, at hun siger Du til sine Forældre, thi det maa unægtelig vække Fortrolighed.« Konsul Bache fortæller om Opdragelsen i Færgemandens Hjem i Helsingør, at Børnene selv i disse jævne Omgivelser brugte at sige »søde Far« og »søde Mor« og at kysse Forældrene paa Haanden efter Maaltidet, naar de kom og naar de gik.

Naar en lille Dreng havde Fødselsdag i Begyndelsen af 1800-Tallet holdt hans Fader ikke sjældent en Tale som følgende: »Ved det nye Aarskifte bevidner jeg Dig min Tilfredshed med Din hidtil førte Vandel, Din Flid og Din Lydighed. Forlad heller ikke, i dette Aar, Vejen til Viisdom og Dyd, men fordobbel Din Iver og Dine Anstrængelser, for at danne Dig til et dueligt Lem af Samfundet. Da erhverver Du Dig alle Ædles Kærlighed, Dine Forældres Yndest, og vil være min Alderdoms Glæde og Støtte. Det er nødvendigt, at Du stundom anstiller Betragtninger over Dit hidtil førte Liv, og fatter fromme Beslutninger, ufravigelig at skride frem paa Vejen til Dyd og Duelighed. Derfor ønsker jeg af Hjerter, at Du ogsaa vil gjøre Begyndelsen af et nyt Aar til Begyndelsespunktet for et nyt Tidsrum, i hvilket Du, med forøget Kraft, udvikler Dine Evner, ret alvorligen indvier Dig til Dydens Dyrkelse, lader Letsindighed fare, og, paa det Ivrigste, bestræber Dig for,

En Barndom uden Kærtegn

at vinde Din Faders Kjærlighed ved en anstændig og dydig Opførsel.«

Hertil skulde den lille Purk svare ved højtideligt at rejse sig og aflire følgende udenadlærte Remse: »Den varmeste Tak til Dem, den Bedste af Fædre for den store Glæde, som Deres Godhed idag har beredt mig. Kun den algode Gud kan lønne Dem for de mange Velgjerninger, som de dagligen beviser mig. Gid han, endnu i en lang Række af Aar, vil lade Dem leve med mig! og, indtil den høieste Alderdom, forunde Dem Legems Sundhed og Aands Fyrighed.«

Først efter Aarhundredets Midte indtraadte det mere ligefremme Forhold mellem Forældre og Børn, som efter 1900 gradvis udviklede sig til et Kammeratskab. Men om de rette Metoder for Opdragelsen har der altid været afvigende Meninger.

Ved et Skolemøde i Odense i August 1893 holdt Morten Pontoppidan et Foredrag for Opdragere med Titlen: »Om Respekt«. Han gav deri et Billede af Forholdet mellem fornemme Folk og deres Børn i Begyndelsen af Aarhundredskiftet, idet han citerede af Bogen om Frederika Bremers Barndomsliv: »Frederika og hendes Søstre maatte være paaklædte paa Slaget 8. De vandrede da fra deres Kammer til Moderens Kabinet, hvor de traf hende, en sirlig og statelig Dame, siddende ved sit Kaffebord. De skulde gaa hen og neje for hende og kysse hende paa Haanden. Hun mønstrede med et skarpt Blik deres Paaklædning, deres Holdning, deres Gang frem i Stuen og deres Kompliment. Kom de ikke godt derfra, maatte de gaa hen til Døren igen og gøre det om. — Derfra begav de sig ind til Faderen, nejede ligeledes for ham og kyssede ham paa

Haanden. Han var ikke i Stand til at øve en saa skrap Kritik, idet han paa det Klokkeslet var under Frisørens Behandling — sad paa en Stol midt paa Gulvet, indsvøbt i en stor, hvid Pudderkaabe. Pigebørnene havde nu Lov til at overvære den højtidelige Akt, at Husherren blev friseret af den sirlige Monsieur Hagelin, der løste, redte og flettede hans Nakkepisk, greb Pudderkvasten af en Tjeners Haand o. s. v. . . . Iøvrigt frøs de smaa det meste af Tiden, fordi deres Mor holdt paa, at de skulde følge Moden og gaa tyndt klædte med bar Hals og bare Arme. Og kun ved Middagsbordet fik de Lov til at spise sig helt mæt. Efter en lang Dags Undervisning fulgte de med Guvernanten ind til Tebordet, men kun for at sidde der som Tilskuere.« Frederika Bremer udbryder senere som Voksen i en af sine Fortællinger: »Faders og Moders Kærtegn! Jeg vilde med mit Liv have købt Eder.«

Dette mente Morten Pontoppidan dog var for kølig en Holdning, og han fremholdt dette Ideal paa Forholdet mellem Opdragere og Børn:

»Iblandt Gustav Kønigs Tegninger til Luthers Levnet findes et smukt Billede af den lille Morten Luther, der for første Gang kommer i Skole. Hans Fader fører ham ind i Skolestuen, hen til Skolemesteren, der sidder i en Lænestol med en lille Dreng paa Skødet, medens en læner sig op ad ham, og en tredje sidder paa en Skammel ved hans Fødder. Intet kan for saa vidt være mere overensstemmende med vor Tids Ideal. Men i sin højre Haand — den samme, hvis Arm han kærligt har lagt om den lille paa Skødet — holder denne Skolemester Riset, et rigtig godt, stort Birkeris. Denne Skikkelse kunde jeg have Lyst til at tage til Symbol

Moderne Opdragelsesprincipper

paa det, jeg her har ønsket at slaa til Lyd for: Respekten midt i Kærligheden. — Jeg haaber, De forstaar, at det ikke er min Mening at anbefale Genindførelsen af Birkeriset som Skoleinventarium. Overfor vor Tids Børn tror jeg, finere og mindre fysiske Midler til Hævdelsen af Respekten med mere Virkning kan anvendes. Men hvilke Midler der nu end monne være bedst at bruge, Respekthævdelsen maa Opdrageren aldrig slippe af sin Haand ... Men er det fornødent, da maa strenge Midler bringes i Anvendelse, om det saa skulde være selve Birkeriset. Forældre maa skaffe sig Respekt, og kan det ikke lykkes dem paa anden Maade, maa den korporlige Revselse til.«

Det viste sig ofte i Skoler og navnlig paa Opdragelsesanstalter, at Opgaven at skabe den fornødne Respekt ikke kunde løses uden Riset eller Spanskrøret. Forholdene paa Opdragelsesanstalterne efter 1900 er klart og uimodsagt belyst af Sabroe, Knuth Becker og Bech Nygaard. Og omkring 1940 anerkendte man stadig helt officielt det lutheriske Princip for Djævluddrivelse, naar det gjaldt særlig vanartede Børn. I et Optagelseshjem i Nærheden af Middelby har jeg set Ministeriets »Reglement for Anvendelsen af Hustugt i anerkendte Optagelseshjem«. Der stod i Paragraf 5: »Som legemlig Revselse kan anvendes: 1) et eller to Slag med den flade Haand paa Kinden uden at Øret berøres eller 2) for Børn under 10 Aar indtil 5 Slag paa Sædet med den flade Haand, eller 3) for Drengene mellem 10 og 15 Aar indtil 3 og Drengene mellem 15 og 18 Aar indtil 6 Slag paa Sædet med et tyndt Spanskrør, der ikke maa være over 4 cm i Omkreds og ikke over 1 m langt.«

Det mindede en Del om Regulativet for

Bødlen i gamle Dage, men man haabede og troede jo, at det var sandt, naar det hævdedes, at disse Straffemidler kun undtagelsesvis bragtes i Anvendelse. Det svarede ikke til den Omstændighed, at man nu var begyndt at kalde Tidsalderen for Børnenes Aarhundrede.

Efter Krigen 1914—18 begyndte Børn og Unge endelig at tage Revanche for mange foregaaende Aarhundreders Underkuelse. I 1920-erne var der dog endnu delte Meninger om Børneopdragelsen ogsaa indenfor Hjemmenes Rammer.

Af 100 Besvarelser angaaende dette Spørgsmaal fra Forældre i Middelby, fremgik det, at Synspunkterne spændte lige fra Psykoanalytikernes fuldkomne Frihedslære og Lawrences' »Jeg tror, det er en Forbrydelse at lære Børn noget, der i mindste Maade er Skolelærdom« til Morten Pontopidans Teori eller Schlüters Forslag i Skuespillet »Nu er det Morgen«: »Drengene bør staa lænket til Væggen, til de blir voksne.«

»Vi forstaar ikke, hvordan han er blevet saadan, vi har ellers været strenge nok,« har jeg hørt et bekymret Forældrepar sige; mens det fra anden Side paapegedes, at Drengen netop havde udviklet alle sine uheldige Anlæg, fordi han var blevet behandlet saa strengt. Man havde tærsket Komplekserne ind i ham.

Men langt de fleste smaa Middelbyborgere opdroges efterhaanden i Mildhed og Frihed, nogle mente: altfor stor Mildhed. Da en moderne kvindelig Pædagog i 1920-erne holdt Foredrag i Middelby om de nye Synspunkter med Hensyn til Børneopdragelse, bragte Avisen i causerende Form et temmelig spydigt formet Referat, hvori det bl. a. hed: »I gamle Dage var det Forældrene,

De forkælede smaa

der opdrog Børnene. Hvor mange af os tør med Haanden paa Hjertet sige, at Resultatet er blevet godt? Men nu til Dags opdrager Børnene sig selv og derefter deres Forældre. Systemet er saa udmærket, at det bør overføres paa Skolen, saaledes, at Børnene kommer til at undervise Lærerne. Det er jo ogsaa helt i Overensstemmelse med moderne Skoletanker . . . Foredragsholderen advarede en Moder mod at blive fornærmet, hvis hendes Datter vilde hævde sin egen Mening. Det var temmelig overflødig. Det er noget, en Mor højst vil give sig af med en enkelt Gang, det skal Datteren nok sørge for. De moderne Opdragelsesprincipper er nemlig meget skrappere end i de Tider, da det var Forældrene, der opdrog Børnene . . . Fruen havde ganske Ret, naar hun hævdede, at Kammeratskabet mellem Forældre og Børn ikke behøver at medføre Mangel paa Respekt. De fleste Forældre har den største Respekt for deres Børn . . .«

Men eftersom Tiden gik, sejrede de moderne Opdragelsesprincipper, og Børnene tiltvang sig stadig større Frihed. Nogle Forældre gav helt op overfor deres Afkom. Der var Hjem, hvor Ungerne kommanderede det hele og frit fik Lov til at genere Husets Gæster med allehaande næsvise Spørgsmaal. Og den opvoksende Ungdom, der gav den ældre Generation Skylden for Verdenskrigen og den efterfølgende økonomiske Misere, viste den sin Foragt ved aabenlyst at trække paa Skuldrene, ryste paa Hovedet og afskære den Ordet. Ikke mindst i Byens brede Lag var Børnene præget af større Selvstændighed i deres Optræden overfor Forældrene end omvendt. »Saa kommer saadan en Rad (Barnet er 10 Aar) hjem og belærer os om, at vi drikker for meget

Kaffe, og hun siger, at hun vil ikke ha Franskbrød, men Rugbrød,« har en hovedrystende Jernbaneportør fortalt mig.

Masser af Børn blev frygteligt forkælede. Det var karakteristisk, at Børn fra de faglærte Arbejderes Kredse var, om ikke de bedst klædte, saa de allermest pyntede i hele Byen. Det var blandt dem jeg har set de eneste Smaapiger under 10 Aar med Neglelak paa Fingrene. Og det var betegnende, at alle Forældre var optaget af Tanken om, at de smaa skulde blive noget mere end de selv (aldrig Fars Profession) — og det var betegnende, at de alligevel nærrede Tvivl om, at det vilde bringe dem større Lykke.

Jeg sad en Dag i Maskinarbejder Jensens skinnende Spisestue, hvor der ligefrem var Trængsel af Livets Goder i Form af Spejlglassbuffet og Radio og Renæssancetobaksbord og Nysølvopsats og Billeder i ægte Olie fra Buldog. Vi talte om hans smaa, pæne Piger, der skulde til Fødselsdag i lyserød Kunstsilke og Laksko. »Hvor er de fine,« sagde jeg. »Jæh, de mangler ikke noget,« svarede Faderen tilfreds. Men da jeg saa spurgte: »Tror De Børn er lykkeligere nu end før?« — da drog Tvivlen som en mørk Sky henover Jensens Ansigt. »Jeg er bange for, at de ikke er det,« sukkede han, »se, jeg er født herude i Baklund. Jeg gik med Træsko eller løb barbenet omkring til daglig; men om Søndagen fik jeg Lov til at tage mine Fjedersko paa. Jeg kunde glæde mig til det hele Ugen. Og naar Tiden kom, var det en ren Nydelse. Jeg kunde spejle mig i de Fjedersko, saadan var de pudset. Jeg turde knapt røre mig af Frygt for, at de skulde faa den mindste Plet. Men dejligt var det. Se, nu har alle Børn jo Sko; men

De bliver let utilfredse

de har ingen Glæde af at gaa med Sko. Børnene har det selvfølgelig bedre end dengang; men de tager alle Goder som en Selvfølge. De er ikke saa nøjsomme, og de er ikke taknemmelige; men derfor har de ogsaa færre Glæder. De bliver lettere utilfredse, baade mens de er smaa og senere, naar de bliver voksne.«

Jeg har talt med mange Forældre, der beklagede sig ret bittert over deres store Børn. En Lærers Kone fortalte mig om, hvilket Kunststykke hun udførte for at faa Mandens lille Gage til at slaa til, saa to Sønner kunde gaa i Gymnasiet og en staa i Lære: »Det kan kun lade sig gøre, fordi min Mand hjælper til paa alle Maader,« sagde hun. »Han sparer selv til det yderste, for at Drengene kan være velklædte, under sig kun en Cigar, naar her er fremmede, staar ofte i Kælderen om Aftenen og forsaalet Fodtøj ... Naar jeg saa siger til Drengene: »Nu skal Græsplænen slaas,« saa svarer de: »Det kan Far godt gøre.« De generer sig for, at deres mere velstillede Kammerater skal se dem ...«

Udtrykket »vi lever jo i Børnenes Aarhundrede«, hørte man stadig gentaget ogsaa i Middelby Byraad i Aarene 1920—40, og alle Partiernes Repræsentanter var enige om Bevillinger til Sandkasser, Legepladser og kostbare Legeapparater. »Intet er for godt til Børnene,« hed det ligeledes under Debatterne om Bevillinger til Skoleudstyr og Sportspladser.

Men der var ikke desto mindre Børn, som kun mærkede lidt til, at de levede i Barnets Aarhundrede. Adskillige Børn levede i Hjem, hvis Indretning var en iøjnefaldende Modsætning til de paladsagtige Skoler. Kom man en Aften ind i en af de

gamle Rønner med de ædle Bindingsværksfacader, hvis Skønhed pristest af Turistforeningens Brochure, kunde man se Børn sidde og læse Lektier i smaa Lejligheder, der meget mindede om Rottereder ... Et af de mange Steder, hvor jeg har kigget ind, stod Konen f. Eks. i det dampfyldte Køkken og puslede om den spæde, — hvis Ankomst hun forgæves havde anmodet sin Sygekasselsæge om at forhindre. Datteren, der om Dagen var Spinderske, sad ved Køkkenbordet og sminkede sig ved et skaaret Spejl om til en filmstjernelignende Skønhed, der skulde straalet i et Danselokales brogede Lygteskær. Duften af hendes Pudder, af Vuggen og Komfurets Gryder blandede sig med Lugten af Cigaretrøg og af Bleerne, der hang ved Kakkelovnen i den lille tilstødende Stue. Her sad den ældste Søn paa en Kurvestol i Krogen med et kulørt Ugeblad og dampede paa en Cigaret, hvis Aske han flot strøede ud over det rottegnavede zinkpladebeslaaede Gulv. Ved den ene Ende af Bordet sad Familiefaderen og en Ven med Øller mellem Albuerne paa Pladen og diskuterede Priser, højtlydt raabende for at overdøve den evigtkørende Radio. Ved den anden Bordende sad de to yngste Dreng, den store skrivende en Stil, den mindste stavende hørligt fra sin Læsebog. Ude af Stand til at samle Tankerne, forpint og irriteret vrissede den store over den lilles Højtlesning. Men saa greb Faderen ind som Retfærdighedens Vogter. Foruden Radio, Raab og Røg var der nu ogsaa Øretæver i Luften ... Det virkede som en Lettelse for alle Parter, da Drengene smækkede Lektiebøgerne i og forsvandt ud af Døren mod en uvis Skæbne i den mørke Aften.

Gennem Børneværnet kender jeg Eks-

De havde ikke Tid til at være uartige

empler paa Børn, der ligefrem blev drevet ud paa Gaderne, oftest fra Hjem, hvor Moderen eller Faderen havde skiftet Ægtefælle. Hvad de bestilte om Aftenen kunde man med Mellemrum læse om i Aviserne.

Disse Børn, der altid var overladt til sig selv, var dog Undtagelser i Børnenes Aarhundrede. Langt flere var under konstant Opsigt og Behandling — af Skolelærere gennem Hverdagens Timer og af professionelle Ungdomsførere om Aftenen og paa Helligdage. De blev uniformerede og lærte at tænke og marchere ud fra militæriske, kristelige eller socialdemokratiske Principper indenfor forskellige Organisationer. Man skulde synes, at disse Børn en Gang imellem maatte sukke efter at være alene, og, hvis de kom det, straks maatte gøre noget af alt det, der var forbudt og ugørligt under den stadige Opsigt. Det hændte ogsaa . . .

Enten det skyldtes det ene eller det andet, saa steg de ældres Klager over Børn og Unge.

Der var mange Duksebørn, og de var storartede. De forstod fra første Færd, hvad det gjaldt om: at slide og slæbe og udmærke sig frem for de andre. En Overgang brugte man at give dem Bøger med Titlen »Jeg vil fremad« til Konfirmationen. Og de masede paa med fornyet Kraft og skubbede andre til Side med religiøse og nidkære Albuer. Disse smaa Duksevæsener førte an i Konkurrencen indenfor Skole, Sport, Spejderbevægelse, Drengeforbundet o. s. v. De havde daarligt nok Tid til at være uartige. Saa-danne maalbevidste ug-Børn havde en Chance for at komme fremad, d. v. s. opnaa de Stillinger, de stiledede efter. Men allerede for dem med mg var det værre, og for tg-Børnene saa Udsigterne sorte ud. Før

Børnenes Aarhundrede kunde et almindeligt begavet og flittigt Barn regne med at faa i hvert Fald den samme Stilling, som Faderen havde haft. Udsigten alene skærpede Iveren. Der var et opnaeligt Maal at styre henimod. Men nu var Forholdene ændret. Overalt var der Skranker og Spærringer: rent talmæssige, Adgangsbegrænsning paa Grund af Fagets Overfyldning, eksamensmæssige, stadig stigende Krav om stadig højere Eksaminer og bedre Karakter for Ansøgerne, desuden økonomiske og organisationsmæssige Skranker at overvinde. Overalt i Livets Kapløb gjordes Hurdlerne højere. Kun ug-Mennesker kunde føle sig nogenlunde sikre paa at klare den. For de jævnt begavede og kun jævnt energiske maatte Udsigterne synes haabløse. De mange Skranker repræsenterede ganske sikkert en karakternedbrydende Faktor. Nogle opgav paa Forhaand at følge med i den haarde Konkurrencekamp. Og selvom de under Indtryk af Moden var med i forskellige Ungdomsbevægelser, var det ikke med Hjertet, og de undsaa sig ikke for i givet Fald at benytte det som Skalkeskjul. Der kom en Tid, da de ældre fra de almindelige Klager, der havde lydt siden Stenalderen over Ungdommens Umulighed, gik over til at paa-staa, at de sorte Faar nu var sortere end nogensinde.

Den nye Krig med dens Mørklægning og fuldkommen tilslørede Udsigt til Fremtiden gjorde det ikke bedre. Fra alle Kanter hørte man om Løftebrud, Bombeoverfald paa sagesløse og Nedmejning af Millioner af Unge. Men de hjemlige havde bare at være rolige og artige. Det var de ikke — alle.

Aviserne begyndte at bringe Meddelelser om Hærværk, udøvet paa Banegaarden, Ki-

Afsporet Ungdom

oskerne, Badeanstalterne, i Anlægget og de omliggende Skove af Drengene fra det flot udstyrede Skolepalads, hvor de aldrig skar saa meget som en Ridse i Bordene. Og man hørte Gang paa Gang om Rapserier og Tyverier og Overfald paa Pigebørn paa Gaderne i de mørklagte Aftener. De unge Piger begyndte i en meget tidlig Alder at interessere sig for Erotik og flygtede hjemmefra under forskellige Paaskud for at faa den tilfredsstillet. »Ofte forfærdes vi over,« sagde Politimesteren, »hvad vi bliver Vidne til i Retning af Usandfærdigheder fra de unge Pigers Side — løgnagtige Paastande om, at de har været til Møde i K. F. U. K., i Ansarsalen, til Gymnastik eller i Skolekøkken.« Det var ikke ualmindeligt, at halv-voksne Pigebørn rejste ud paa Eventyr. Flere Gange bragte Middelby-Aviserne Meddelelser som denne: »Sædelighedspolitiet i Aalborg har for Tiden særlig travlt med at sende kvindelig Ungdom fra Randers, Aarhus og andre jyske Byer hjem, naar det konstateres, at de er uden Arbejde eller fast Tilknytning til Familie der i Byen, opholder sig paa Restauranter og andre Steder, bl. a. paa de kommunale Badestrande og i de kommunale Anlæg.« Selv Thisted kunde udøve en farlig Tiltrækning: »Politiet i Thisted har opdaget, at der hver Søndag ankommer indtil en halv Snes unge Piger fra Holstebro ...« stod der i Bladene. Og i Slutningen af 1942 modtog Byens Ungdomsorganisationer en Pjece fra Københavns Politi, der gjorde opmærksom paa, at 75 % af Hovedstadens unge løsgtige Piger var indvandret fra Provinsen. Næsten daglig bragte Bladene til Skræk og Advarsel Artikler under Overskrifter som »Hjemmene og de Unge« af velmenende Præster og »Ord

til den kvindelige Ungdom« af lige saa velmenende Damer om disse Børn og Unge, der angaves 50 % af hele Ungdommen, »der,« som det f. Eks. hed i et Indlæg af Sognepræst Fredslund Andersen, »enten gaar som Faaret i Ørkenen ad forvildede Veje eller som den fortabte Søn har sat Arven, den danske og kristne, overstyr og nu sidder ude blandt Svinene og sulter og kan ikke bekvemme sig til at »gaa i sig selv«, d. v. s. bryde op og vende tilbage til Hjemmet, vort fælles danske Hjem med dets aarhundredgamle dybe Rødder i Menighedens Tro og Liv.«

Rekorden i Forargelse naaedes i 1943 af Oxfordpræsten Hjerl-Hansen i Hellerup, der mente at kunne fastslaa, at det ikke blot var den daarligt stillede fattige Ungdom, men ogsaa Overklassens Unge, der var moralsk fordærvede. Han talte om »Overklassens afsporede Ungdom«. — Et socialt Nervesammenbrud, et tidstypisk Udtryk for moral-insanity, hvis hektisk-giftige Blomster voksede og visnede paa Vulkanens Rand.« Han mente at have fastslaaet, at »dens Religion er Swing, dens Gudstjeneste Varietéernes Opvisning i mekanisk Seksualmasse, Cirkus Eros, hvor to Dusin nøgne Pigebørn sparkede i Takt som Stempler i nye Cylindre.« Ganske vist viste et af Præstens mest graverende Eksempler paa det moralske Forfald sig at være baseret paa urigtige Oplysninger, men det fik ham ingenlunde til at ændre Anskuelse eller trække Angreb tilbage. Tiden var unægtelig nervøs: ikke blot Unge, men ogsaa Ældre kunde gaa over Gevind.

»Det er Hjemmene, der har Ansvaret,« hed det Gang paa Gang, — skønt alle vidste, at det jo kun var en Brøkdel af Tiden

Altfor overbærende Mødre

Børnene i bedste Fald kunde være hjemme. En Skoledirektør udtalte ved et Forældre-møde: »Skab Hygge i Hjemmet, saa de Unge føler, at de her har det bedre end alle andre Steder.« Og han tilføjede denne Karakteristik af, hvad han forstod ved Hygge »— hellere lidt Aske paa Tæppet, lidt Uryddelighed og et godt Hjem, de Unge søger, end et stilfuldt, koldt Hjem, der faar dem til at søge ud. Den Far og Mor, der bogstavelig talt lever Livet udenfor Hjemmet og kun er hjemme enkelte Aftener for at samle Kræfter til de næste Fornøjelser, kan ikke med Vægt prædike Moral for deres Unge.«

Men selv om Børnene maatte strø Aske paa Gulvet og Forældrene holdt sig hjemme for at prædike Moral for dem, gik det ofte galt. Middelby Avis skrev i en ledende Artikel: »Det er galt med Ungdommen her som i mange andre Byer. Drengenes Tilbøjelighed til at stjæle er taget til i en uhyggelig Grad, selv Smaafyre paa 6 Aar har været impliceret i Tyverier her i Byen. Og der er Eksempler paa, at Smaapiger strejfer rundt om Natten, og Pigebørn paa 14—16 Aar bliver angrebet af Kønssygdomme. Amtslæge Bendix-Poulsen i Aalborg har nylig udtalt, at han ofte møder saadanne halvvoxne Piger, der tager Situationen med en rystende Ro og nævner Navne paa 10—11 Mænd, som de havde staaet i Forbindelse med indenfor de sidste 6 Uger. — Taler jeg saa med Mødrene,« udtaler Amtslægen, »hører jeg Gang paa Gang: — Det havde jeg aldrig tænkt om min Pige.«

»Forældrene følger altfor lidt med i Børnenes Forehavender,« fortsatte Avisen, »og i mange Tilfælde svigter Forældrene og Hjemmet helt. Børneværnet har mødt Eksempler paa, at Mødre i fuldt Alvor mente,

at deres mindreaarige Dotre skulde have Lov til at more sig, gaa i Biograf og paa Restaurant og danse om Aftenen. Det er, som om hele Moralen er blevet sænket, som om alle Hæmninger, der før var til Stede, er gledet i Baggrunden.«

Adskillige blandt de ældre betragtede Forholdene i dyb Fortvivlelse. De Ideer, som de hidtil har hyldet: at bedre Kaar skabte bedre Mennesker syntes dem at svigte. En Skolemand, der havde ændret sit Syn paa Sagerne, udtalte saaledes ved et Møde i Middelby: »Der er ikke en Tid, da der er gjort saa meget for Ungdommen som i vor. Skolevæsenet, de ideelle Bevægelser, alle disse Institutioner og Anstalter, som virker for de unges Uddannelse og Forbedring, hvilket Kæmpearbejde udfører de ikke. Disse Mængder af Biblioteker, der har gjort Bogskatte tilgængelige for alle — fik man blot en oplyst Ungdom, saa mente vi Samfundsforbedrere, at alt var vundet. Men hvorledes er det gaet? Verden i Dag er mere oplyst end nogensinde, — men ogsaa mere ond. Og hvad har de højere Lønninger og hele den øgede Velstand hjulpet? Ungdom bliver ikke bedre, fordi den har godt med Penge. Vi maa tilbage til de gamle Idealer: Guds frygt og Nøjsomhed.«

Andre pegede paa, hvorledes det altid er galt med Moralen i Krisetider. Saaledes var det i 1800-Tallets første Tiaar: Børnetyvebander huserede, Gadedrenge lavede Hærværk i alle Byer og gik i København saa vidt, at Overhofmarskallen saa sig nødsaget til at paakalde Politimesterens Indskriden: »Thi næsten hver Gang det behagede den enevældige Monark at tage i Teatret, indfandt der sig paa Slotspladsen en Hoben Dreng og Lediggængere, som ej alene med

Findes Lykken ikke i Friheden?

Hujen og Skrig forfulgte de kongelige Ekvipager og trængte sig ind mellem disse og Løberne, men tilmed opsamlede de fra Faklerne faldende Ildstykker for at bombardere Hestene dermed uden Hensyn til Majestættens Liv og Sikkerhed.« Ogsaa omkring 1840 bredte Kønssygdommene sig, og det hed sig, at Tjenestepigerne, der fra Provinsen strømmede til København, »ikke brød sig om Løn, naar de blot kunde faa Lov til at gaa nogle Nætter paa Danseboder, hvor der var rigelig Adgang til Fortjeneste«. Provinsblade skrev, at det var almindeligt, at Tjenestepiger mødte frugtsommelige i deres Pladser. Ogsaa dengang paapegede Moralister, at det sædelige Forfald sikkert var en Følge af den forudgaaende Formildelse af Tugten i Skole og Hjem, samt af, at Piskningsstraf for Kvinder og Brændemærkestraf for Mænd nu kun sjældent udførtes! Ligeledes var 1900-Tallets første Verdenskrig til moralsk Fordærv for mange. Og Lysseere klyngede sig da under den nye Krigskrise omkring 1940 til den Tro, at den øjeblikkelige Elendighed ogsaa kun var et Overgangsfænomen og ikke en varig Følge af den mildnede Børnetugt. Som Skoledirektøren i Aalborg udtalte paa et Forældre-møde, hvoraf et Referat gengaves i Middelbypresen efter Aalborg Amtstidende: »Jeg skal ikke for den megen Snak om, at vor Tids Ungdom er en daarlig Ungdom, undlade ærligt at indrømme, at Tidens Ungdom er mere aaben end de ældre Generationers Ungdom, mere videbegærlig og velgørende realistisk indstillet. Tonen er renere, og der er mange flere Interesser — tænk blot paa Tilslutningen til den udvidede Undervisning og til Sporten. Der er større Frimodighed mellem Børn og Forældre, men er det ikke

bedre at have sit Barn som en god Kammerat, end at se Fortidens noget lumre Ærefrygt genoplivet?« Hertil føjede Middelby Avis den Bemærkning — skønt en Præst paa en anden Side af Bladet angav, at 50 % af Ungdommen var vildfaren — »Det er de faa, Klagerne gælder, men de faa er blevet til flere, og Samfundet kan ikke se ubekymret paa denne Udvikling.«

Enkelte mente, at hele Miseren skyldes, at Opdragelsen ikke er fri nok. Den gav ikke Børnene tilstrækkeligt Afløb for deres Eventyrløst og naturlige primitive Instinkter, og derfor søgte de ud paa Gaderne i Mørket. Men flere vendte i Nødens Stund Blikket mod Fortiden, mod Tugtens Ris som den eneste Frelse. Som den gamle Middelby-Pessimist sagde: »Er disse Børn og unge lykkelige? Nej, Mennesket har ikke fundet Lykken i Friheden og maa derfor atter søge den i Pligten.«

*

I Virkeligheden vandrede de fleste unge Mennesker stadig Dydens og Pligtens Vej. Man fik i hvert Fald et overvældende Indtryk af Flid og Paapasselighed, naar man kiggede indenfor i de offentlige Bygninger, Gymnastiksale, Sløjdlokaler og Skoler om Aftenen. Mens mange svang sig i røgfyldte Lokaler til Musikkens Toner og andre var i Biograferne, sad endnu flere bøjet over Bøger i teknisk Skole, Handelsskolen eller i forskellige Studiekredse. Jeg har besøgt en hel Række af disse Steder, hvor den maaltbevidste Ungdom anvendte Størstedelen af sin saakaldte Fritid. Og jeg har medbragt Stabler af trykte Spørgeskemaer, som jeg har uddelt og faaet de unge til at udfylde — for paa den Maade, ligesom gennem et

Ingen Interesse for Poesi og Maleri

Masseinterview at faa et Indtryk af deres Indstilling, Drømme og Tanker.

Jeg fulgte med de unge Handels- og Kontorlæringer ind i Aftenskolen og uddelte Skemaerne, hvorpaa der øverst stod: »Jeg vilde gerne have talt med hver enkelt af Dem, men da det vanskeligt lader sig gøre, beder jeg Dem venligst besvare nogle Spørgsmaal skriftligt.« Derefter fulgte en Række Rubrikker med Spørgsmaal om mange forskellige Emner, som man vilde komme ind paa under længere fortrolige Samtaler. Jeg spurgte f. Eks.: Hvad er Deres Yndlingsblomst — Farve — Forfatter o. s. v. Det interessanteste ved Behandlingen af Spørgsmaalene i denne Rubrik viste sig (efter at Skemaerne var udfyldt og samlet sammen) at være, at ikke en af disse unge Forretningsmænd og -damer saa sig i Stand til at opgive nogen Yndlingsdigter og Yndlingsmaler. At en nævnede Rembrandt, en anden A. Jensen og en tredje Renoir (forkert stavet) forrykkede ikke det Indtryk, som jeg ogsaa andetsteds fik bekræftet, at store Dele af Ungdommen voksede op praktisk talt uden noget som helst Kendskab til og uden Interesse for Poesi og Malerkunst. Jeg spurgte om Deres Yndlingsfarve! Kun en eneste holdt paa det inciterende og lidenskabelige *røde*, det var en Kvinde; næsten alle de andre foretrak det lidenskabsløse *blaa*. I senere Rubrikker fulgte forskellige Samvittighedsspørgsmaal. Et af dem lød: »Hvad er Deres største Fejl?« Hertil svarede mange, som aabenbart kun regnede med smaa Synder: »At jeg ryger for meget.« Andre nævnede Mangler som: Glemsomhed, Egensindighed, Langsomhed, Hidsighed. Ellers var Besvarelserne selvfølgelig saa forskellige, som Menneskebørn plejer at være,

selvom de har valgt det samme Fag. Her er nogle Eksempler: Taler for meget. — Jeg er lidt for overfladisk. — Det er vist mine Mindreværdskomplekser. — Jeg lider af en hidtil ukendt Stædighed. — Mangel paa Karakter. — Moralsk Fejghed ... Endelig udstødte en det mærkelige Hjertesuk: »Et for lyst Syn paa Verden,« mens en, muligvis meget munter, eller muligvis meget selvbevidst ung Lærling erklærede: »Min største Fejl er den, at jeg er for beskedene.«

»Hvad er det skønneste Ord, De kender?« Herpaa lød enkelte Besvarelser: Fred — Fri — Danmark — Elskede — Smuk — Gud — Ære — Kærlighed — Mor! Men over Halvdelen lød Spørgsmaalet ubesvaret, sikkert fordi det var for følelsesbetonet. Derimod besvarede alle det lignende Spørgsmaal: »Hvad er det vigtigste af alt?« med Svar som: Vilje — Guds Kærlighed — Enighed — At huske — Danmarks Uafhængighed — At være tilfreds — Energi — At naa sit Maal — At erhverve sig Kundskaber — At have et uplettet Rygte! Enkelte sagde: »Helbred«, men det var faa, hvilket formentlig betød, at de fleste følte sig sunde.

Endvidere spurgte Skemaet: »Hvad er Deres Valgsprog?« Det viste sig, at Halvdelen havde formuleret deres Livsfilosofi i en saadan enkelt rammende Sætning. Undertiden lød den saa tillært som: »Bedre at ramme ved Siden af end slet ikke at ramme.« Men mange skrev Fyndord, som synes formet af dem selv, og det var karakteristisk, at de ofte var præget af en mærkelig Kølighed overfor Medmennesker — som f. Eks. dette: »Hellere undvære end dele.« Det største samlede Antal gav Udtryk for en forretningsmæssig og forsigtig Livsfilosofi, svarende til, hvad tre forskellige

Karikatur af politiserende Damer fra 1800-Tallet.

*Fra den romantiske Tid.
Litografi af Morain:
Bortførelsen:*

*Fra den mere adstædige:
En vordende Frier. Vilh.
Marstrand. (Kunstmusæet).*

Fra den galante Tid. Erik Paulsen: Overraskelse. 1785.

Elskovsscene efter de bedste Forbilleder omkr. 1900.

Filmen udviklede Kysseteknikken. — Greta Garbo ses her sammen med John Gilbert, kaldet the screens champion-kisser. Læger og Moralister klagede over, at der kysedes for meget, navnlig ved selskabelige Lejligheder.

I 1943 hævdedes det, at Konssygdommenes Stigning skyldtes det selskabelige Kysseri, som nu var paa Mode. — Brugen af Læbestift gjorde Kvindernes Læber særlig egnet til Opholdssted for Mikrober. Titusinder af Baciller er talt pr. cmm brugt Læbestift.

Udsnit af Spørgeskemaet til Aftenskoleeleverne:

<i>Nogle af Spørgsmaalene til de Unge i Middelby.</i>	<i>Albertine H. Bogbinder, 17 Aar</i>	<i>Bernt N. Smedelærling, 18 Aar.</i>	<i>Gurli K. Kontorist, 18 Aar</i>	<i>Svend S. Slagterlærling, 19 Aar</i>	<i>Sylvia A. Ekspeditrice, 25 Aar</i>	<i>Gunnar A. Kemigraf, 19 Aar</i>
<i>Hvad er tungest — et Kilo Fjer eller et Kilo Bly?</i>	<i>Bly</i>	<i>Vil De gøre Nar af mej</i>	<i>Lige tungt</i>	<i>Lige tunge</i>	<i>Lige tungt</i>	<i>Vejer lige meget.</i>
<i>Nævn Deres Yndlings-Forfatter Skuespillerinde Maler Blomst Ret Fritidsbeskæftigelse</i>	<i>? Greta Garbo Lundstrøm Roser Engelsk Bøf At læse</i>	<i>Djæg London. Walæs. Dumas Liva. Margurit Viby Marine-malerier Roser, Cyrener Lejrspport, Dans, Alt</i>	<i>Selma Lagerløf Ellen Got-schalck Joachim Skovgaard Liliekonval Gaasesteg m. Rødkaal Syning, Klaverspil</i>	<i>? Marguerite Viby Joh. Skou-gaard Rose Bøf med Løg Svømning</i>	<i>Harald Bergstedt Liva Veel Mørkerøde Roser Andesteg Syning Skovture</i>	<i>Kurt Mahler Viby og Clara Østø Rembrandt Roser Fjerkræ Tegning. Oplæren-de Læsning</i>
<i>Hvad er Deres Valgsprog?</i>	<i>Videre frem</i>	<i>Arbejde — Sundhed</i>	<i>Orden paa Ens Arbejde og — altid rettidig</i>	<i>Dansk</i>	<i>Fremad</i>	<i>Ovenover Skyerne er Himlen altid blaa</i>
<i>Tror De, der er et Liv efter dette? Hvorfor (ikke)?</i>	<i>Ja, det har jeg følt. Ellers var der ingen Mening med Livet</i>	<i>Nej. Fordi der er Liv i alt og alle</i>	<i>Ja, det har vi lært i Skolen og hos Præsten, og desuden har vi jo Bibelen, hvori det hele staar</i>	<i>Ja</i>	<i>Det hører til Ens Barne-tro. Ellers var dette Liv jo noget tomt</i>	<i>Nej, har ikke faaet Indtryk af det hos Præsten.</i>
<i>Hvad er den største Ulykke, der kunde times Dem?</i>	<i>At gaa for-tabt</i>	<i>Sygdom</i>	<i>At miste mine For-ældre</i>	<i>At blive for-elsket</i>	<i>At miste min Kæreste</i>	<i>At miste min For-stand og Førlighed</i>
<i>Anser De Samliv udenfor Ægteskab for forkasteligt?</i>	<i>Ja, hvis det ikke er med en forlovet</i>	<i>Selvfølgelig ikke</i>	<i>Ja, det er forbudt af Skriften</i>	<i>Nej</i>	<i>Det kommer an paa For-holdene</i>	<i>Enhver er selv Herre over sin Person</i>
<i>Hvad vilde De ønske, hvis De pludselig kunde faa et stort Ønske opfyldt?</i>	<i>En Rejse Jorden rundt</i>	<i>Arbejde man kunde leve nogen-lunde godt af</i>	<i>At komme en Tur til Svejts</i>	<i>At blive selvstændig</i>	<i>At jeg maa blive ved at være rask</i>	<i>At blive en intelli-gent og anset Mand og økono-misk uafhængig</i>

Haandværkerlærlingens Valgsprog

skrev i Valgsprogsrubrikken: »Stol ikke paa andre, kun paa dig selv.«

Paa Spørgsmaalet: »Hvem beundrer De mest?« svarede mange: »Min Mor«, nogle: »Kongen«, enkelte: »Hitler«, men Halvdelen saa sig ikke i Stand til at opgive nogen Personlighed, som de nærede dyb Beundring for. Spørgsmaalet »Hvad er Deres højeste Ønske?« besvarede alle, og næsten alle paa en Maade, der viste, at de ikke lod deres Drømme flyve mod Stjernerne. »Et jævnt og muntert virksomt Liv paa Jord« var de fleste nok. Der svarede isøvrigt saaledes: »Mit højeste Ønske er at faa en Stilling, saa jeg kan gifte mig.« Eller »At blive gift og faa en Bestyrerplads eller min egen Forretning,« eller: »At blive Bogholder, gift og leve lykkeligt med min Kone,« eller: »At faa en vellønnet og sikker Stilling.« Kærligheden spillede næst efter den faste Stilling den største Rolle. En ung kvindelig Kontorist svarede følgende, som forøvrigt vidner om den Aabenhjertighed, hvormed de næsten alle udtalte sig: »Jeg skal sige Dem, jeg ønsker kun en eneste Ting, alt andet er mig ligegyldigt: jeg vil saa forfærdelig gerne giftes med den Herre, som jeg traf i Søndags for 14 Dage siden. Men det dumme er, at jeg vist er for ung til ham. Jeg er 18, og han er 48, saa han vil nok ikke have mig.«

Lange Rækker af flittige Unge fyldte ligeledes den tekniske Skole de fleste af Ugens Aftener. Til Haandværkerlærlingenes ypperlige Egenskaber hørte imidlertid ikke den, at de lagde særlig Vægt paa, hvorledes deres Modersmaal stavedes. Flertallet koncentrerede sig aabenbart udelukkende om det faglige. Det fremgik med al ønskelig Tydelighed af deres egne Plakater og Op-

slag paa Skolen og af Bogstaveringen af Svarene paa de Spørgsmaal, som jeg stillede dem. Et af dem lød saa dumt som: »Hvad er tungest: et kg Fjer eller 1 kg Bly.« Flertallet af de vordende Haandværkere sendte mig da ogsaa medlidende Tanker i Anledning af, at jeg kunde spørge saa naivt. En skrev: »Det er et domt Spørgsmaal,« en anden: »Vil de gøre nar af mej.« Men der var dog 15, som uden Tøven erklærede, at 1 kg Bly selvfølgelig var tungere end 1 kg Fjer. Et andet Spørgsmaal til Eleverne i teknisk Skole var dette sindrige: »Hvor lang en Strækning tilbagelægger en Bogorm, der æder sig gennem et Værk i to Bind paa Reolen — fra første Side i 1ste Bind til sidste Side i 2det Bind, naar Bladene i hvert Bind ialt er 5 cm tykke og hvert Yderbind har en Tykkelse af $\frac{1}{2}$ cm?« Herpaa svarede saa godt som alle med den udførligt antegnede Ligning: $2 \times 5 + 2 \times \frac{1}{2} = 11$ cm«. Kun en eneste, en Bogbinder elev, opgav det rigtige: 1 cm. Der var flere andre Bogbinderlærlinge, som ikke havde lagt Mærke til, at Titelladet i et Værks første Bind er vendt imod Bagsiden af Værkets andet Bind, naar de staar i Reolen. Med andre Ord at kun de to Stykker Yderbind (i det givne Tilfælde à $\frac{1}{2}$ cm) skiller det første Bind fra det sidste i Værket paa to Bind . . . Selv en Haandværker slutter altsaa ikke altid fra Virkeligheden til sig selv, men fra sig selv til Virkeligheden. Han stirrede grundende bort over de to Bøger, som stod lige foran ham, og som kunde sige ham alt. Han underkastede Problemet en Beregning i sit Indre, men uden at berøre selve Genstanden for sine Overvejelser . . . Man forstaar, hvorfor Aristoteles kunde paastaa, at Fluerne kun har fire Ben. Han havde aldrig set efter.

Den kollektive Tankegang

Spørgsmaalet om et Valgsprog misforstodes af en Mængde Haandværkerlærlinge, idet det opfattedes som Yndlingsprog; de svarede: Dansk eller Tysk. Men andre gav Leveregler som f. Eks.: Videre frem. — Keep smiling. — Aldrig give op. — Støt dig ikke for meget til andre Mennesker, men hav Tillid til dig selv. — Det gaar nok. — Man lærer, saa længe man lever. — Lær noget og bliv dygtig. — Ærlighed varer længst. — Frihed, Lighed og Broderskab. — Hold Kæft, Trit og Retning. — Tab ikke Modet. — Bare rolig! De vordende Haandværkere gav saaledes oftest Udtryk for noget af det mest oprindelige i det danske Naturel: Udholdenheden og Sindsligevægten. De fleste levede efter Læresætningen: — Tab ikke Modet, men tag den med Ro!

Ogsaa deres Ønsker var præget af stor Beskedenhed: at blive selvstændig, at kunne klare sig, var de fleste af dem nok. De holdt sig til Jorden, som en af dem skrev paa Spørgeskemaet: »Man skal ikke stile højere, end man kan naa.«

I en Studiekreds, hvor ganske unge Socialdemokrater sad samlet om et Bord, viste Besvarelserne af mine Spørgsmaal sig at være ganske overordentlig ensartede. Kun Besvarelserne af nogle Spørgsmaal om berømte Kunstnere gav Udtryk for Smagsforskelle. Som et Eksempel paa en berømt Forfatter nævnedes et Flertal Bernard Shaw og Maxim Gorki, de øvrige: Thit Jensen, Harald Bergstedt, Knuth Becker, Kirk, Knut Hamsun og Hemingway. Af Skuespillerinder nævnedes enkelte Greta Garbo, flere Bodil Ipsen, men Marguerite Viby overskyggede alle andre i Popularitet og Berømmelse i denne Kreds. Af Videnskabsmændene fik

Picard og Niels Bohr de fleste Stemmer, dernæst Einstein og Lauge Koch. Det var overraskende, at ganske faa paa Spørgsmaalet om, hvade de læste i Bladene, svarede: *Sport* og endnu færre *Biografanmeldelser*. Den politiske Interesse overskyggede enhver anden. Som Fritidsbeskæftigelse angaves *Læsning* af de tre Fjerdedele, og næsten alle de øvrige sagde: »Aktivt Arbejde for den socialistiske Ungdom.«

Spurgte man disse unge Mænd og Kvinder, hvad der var den største Ulykke, der kunde times dem, svarede de intet af det, som man ventede. Ingen af de unge Piger tænkte paa deres Ydre, som man gjorde i saa høj Grad i mange andre Kredse. Ingen af dem tænkte paa en eller anden, der stod dem nær, og som det vilde være forfærdeligt at miste. Ingen svarede: at blive sindssyg, at miste Synet, at ligge under for en Last. Kun en sagde: »Det vilde være den største Ulykke at miste mit gode Helbred.« Kun en, og det var en Mand, erklærede, at den største Ulykke for ham synes at være den, »at blive ulykkelig gift.« Kun et Par sagde: »at blive arbejdsløs.« Nej, de havde lært ikke at tænke paa sig selv, at Individet er intet, Helheden, Partiet alt! Og de fleste sagde: »Den største Ulykke, der kunde times mig, er at se Socialdemokratiet sprængt,« eller: »At se Proletariatet gaa til Grunde.« Den samme kollektive og upersonlige Indstilling finder man overfor et saa personligt Spørgsmaal som: »Hvad vilde De ønske Dem, hvis De kunde faa Deres Livs højeste Ønske opfyldt?« »Varigt og godt Arbejde,« sagde en enkelt beskedent, — og hun kunde dog lige saa godt have ønsket sig Rigdom og Helbred og Lykke. Næsten alle de andre svarede saadan noget som: »Koope-

Vilde De gifte Dem med en politisk Modstander?

rationens Indførelse overalt.« Og en 16-
aarig Arbejdsdreng erklærede: »Ligevægt
mellem Produktion og Fordeling.«

I en anden Studiekreds, hvor unge kon-
servative sad samlet under et Dannebrog-
flag, stillede jeg bl. a. det Spørgsmaal: »Vilde
De gifte Dem med en politisk Modstander?«
Det viste sig at være et paa Forhaand dis-
kuteret Emne, som de fleste havde taget
Stilling til. Halvdelen svarede Nej, nogle
med den Motivering, at: »det vilde forstyrre
Husfreden.« En Kontormand svarede med
Erfaringens bitre Overbevisning: »Har prø-
vet — aldrig mere Krig.« De, der svarede
Ja, var mest ganske unge, som nærede den
optimistiske Opfattelse, at det var ganske
givet, at Ægtefællen vil blive omvendt til
deres egne Anskuelse i Løbet af særdeles
kort Tid. Den samme Part erklærede, at det
skønneste Ord, de kendte, var »Kærlighed«,
mens flere af de lidt ældre nævnede Ord
som: Energi, Musik eller Liv! Men hele Re-
sten svarede: »Det skønneste Ord, jeg ken-
der, er Danmark.« Eller »Dannebrog« eller
»Fædrelandet«. De angivne Valgsprog vid-
nede om en lignende national Begejstring:
»Alt for Fædrelandet,« sagde en ung Pige.
»Frihed for Danmark,« erklærede en ung
Ekspedient. »Sine Venners Ven, sine Fjen-
ders Fjende,« sagde en Journalistlev. Men
der var ogsaa Svar, som blót vidnede om
Ungdom og Virkelyst: Fremad. — Gaa paa
med frisk Mod. — Opsæt ikke til i Morgen,
hvad gøres kan i Dag! En mere pessimistisk
Indstilling var sjælden, men forekom. En af
de ældste mandlige Deltagere sagde: »Det
gaar altsammen, om ikke paa anden Vis —
saa galt.« Og en af de mest modne blandt
Damerne besvarede Spørgsmaalet saaledes:

»Da jeg var ganske ung, havde jeg et Valg-
sprog: »Ærlighed varer længst«, men efter-
haanden er jeg blevet mindre sikker paa,
at det passer.«

Hvad var den største Ulykke, der kunde
times disse unge Mennesker? For en nyfor-
lovet Dame: at miste sin Forlovede, for en
purung Pige, at dø ung. Helt rørende var det
at høre om en Gymnasiasts Forestillinger
om det frygteligste af alt: »Det vilde være
at komme til at leve i det fremmede uden
at skulle gense Danmark. Hvorfor: Fordi
jeg elsker mit Land.«

Jeg spurgte: »Vilde De vige tilbage for et
Bedrag, som aldrig kunde opdages, hvis De
derved kunde gøre en stor og god Gerning?«
Flertallet svarede hertil Nej. Motiveringen
var den, at Hensigten helliger Midlet, at det
altid er skønt at gøre store Gerninger, at
man ikke bør vige tilbage for noget som
helst, hvis man dermed kan tjene en vir-
kelig stor Sag eller sit Land. En kvindelig
Student paa 20 Aar svarede: »For en ædel
Gerning bør man være villig til at ofre alt,
ogsaa sig selv.«

Jeg har ogsaa besøgt de unge, der læser
ved Middelby Seminarium. Skoledagen
strækker sig over 6 Timer. Saa gik Eleverne
hver til sit. Der var 80 unge Mænd og 60
unge Piger, hvoraf de 20 boede paa selve
Seminarieret i en Bygning, de kaldte Klosteret.
Resten spredtes over Byen i Værelser og
Pensionater. Bøgerne kom frem, der var
mange Lektier at læse, og nu og da lød der
Violintoner rundt om fra de smaa Værelser.
Men om Aftenen samledes mange i smaa
Grupper hos skiftende Kammerater om Kaf-
fen, som i de senere Aar stadig var blevet
daarligere og tyndere paa Grund af Tider-

To lever af én Portion

nes Ugunst. Og adskillige tændte de lange Piber, som atter var ved at vinde Indpas, ligeledes paa Grund af Tidernes Ugunst, da Røgtobak var billigere end Cigarer og Cigaretter. Hvad talte de om? I et lille overfyldt Værelse, hvortil jeg var indbudt af en ung klarøjet Seminarine, talte vi om Økonomien. Det viste sig, at langt de fleste læste paa Laan. De havde Pengene fra en Sparekasse paa et Par ældre Venners eller Slægtinges Kaution. De fleste maatte klare sig med 1200 Kr. aarlig, men spiste sig ogsaa kun sjældent helt mætte, f. Eks. var det almindeligt blandt Kvinderne at to delte en Middagsportion fra et Pensionat.

En af de tilstedeværende Seminarister sagde: »Et Mandfolk kan ikke klare sig paa saadan en Smalkost uden at tage Skade paa Huld og Sjæl, men flere gør det, og maa dog regne med en Læsegæld paa mindst 6000 Kroner. — Det er en temmelig tung Byrde at starte med, navnlig hvis man saa bliver Vinterlærer paa Vestkysten og faar 960 Kr. for 6 Maaneder minus 80 Kr. for Bolig, hvilket oftest vil sige et lille Værelse med en Kogekakkelovn.«

Fra dette timelige drejede de ind paa religiøse Problemer. Det var en almindelig Vending i Samtalernes Gang, hørte jeg. De anerkendte, at Seminariet havde en udmærket dygtig Religionslærer, men de fleste mente, at Kirkehistorie og Dogmatik tog alt for megen Plads op i Undervisningen. Skolen var jo en Religionsanstalt ifølge sine Statutter, men det virkede alligevel lidt voldsomt, naar der alene til 1ste Del skulde opgives 113 Kapitler i det gamle og det nye Testamente. Mange paatrængende praktiske Fag maatte vige i Seminariet, mens man diskuterede Problemer som »Guds Væsen«.

»Det kan ligefrem virke afkristnende med al den Dogmatik,« sagde en. »Udviklingen synes ikke at være skredet synderlig frem, siden man for snart 200 Aar siden prædikede over Temaer som: »Kan de salige se de fordømte i Pinen, og de fordømte de saliges Glæde i Himlen?« Hvoraf det første Spørgsmaal blev benægtet, da det jo vilde forstyrre deres Glæde, mens det sidste blev bekræftet, da det jo var en Del af de fordømtes Straf.«

De talte om Børnene og om Arbejdet i Øvelsesskolen. En af de unge Seminarister strøg sig smilende gennem Haarmanken og sagde: »Disse mange smaa Fødders Tramper lyder som Fodslaget fra en March, der fører ind i Fremtiden. — Vi faar en stor Opgave som Lærere.«

Jeg spurgte dem om mange forskellige Ting, bl. a. om, hvad de ansaa for »det vigtigste af alt.«

»Troen paa Fremtiden,« sagde en. »At holde Sindet ungt og rent,« svarede en anden. »Selvtillid,« svarede en tredje. »Medfølelse,« erklærede en fjerde. Kun en enkelt spottede de andres Idealisme ved kort og godt at give det selvfølgelig ogsaa i bogstavelig Forstand rigtigste Svar: »Mad«.

Jeg spurte: »Hvilken Last betragter De med størst Overbærenhed?« To unge Kvinder erklærede: »Overtrædelse af det sjette Bud,« og paa Spørgsmaalet: »Hvorfor? svarer de begge: »Fordi det er den naturligste.« Det gav naturligvis Anledning til megen Diskussion om, hvorvidt man kan tale om en Last i denne Forbindelse, undtagen i rent bibelsk Forstand.

En af Mændene svarede: »Homoseksualitet — ikke af personlige Grunde, men fordi dens uskyldige Ofre trænger til al mulig Overbærenhed — og sjældent møder den.«

Manden er Kvindens Hoved

En anden ytrede: »Drikfældighed — fordi ingen kan sige, hvorfor Jeppe drikker.« En Seminarist med et strengere Livssyn erklærede: »Hvis jeg betragter noget som en Last, bærer jeg ikke over med det.« En ung Seminarine svarede: »Laster jeg selv har, f. Eks. Uorden. — Objektivt set er alle Laster lige »gode« eller beklagelige.« En anden af Damerne medgav: »At sove for længe om Morgen. Hvorfor? Fordi jeg ikke har noget Vækkeur.« Men Resten erklærede alle, at den Last de betragtede med størst Overbærenhed var Tobaksrygning; »det er en Last, men det er vist den mindst skadelige, man kan hengive sig til.«

Saa stillede jeg det afgørende Spørgsmaal: — Hvorfor vil De være Lærer? Var det nu ikke den faste Ansættelse og Pensionen,

der fristede, eller for Kvindernes Vedkommende Udsigten til økonomisk Selvstændighed og Lysten til at flygte fra Husarbejdet og Moderkaldets Besværigheder? Nej, det benægtede de alle. De vilde være Lærere, fordi det for dem var Livets Lyst at have med Børn at gøre. — Jamen skal det ikke helst være i en Bys behagelige Omgivelser? Nej, sagde de fleste, vi er fra Landet og ønsker at vende tilbage til Landet igen. For der hører vi hjemme, og der er det det største Kald at være Lærer. »Læreren paa Landet,« hævdede de, »betyder det samme i Sagnet i Dag som Præsten for 200 Aar siden.«

Det var ikke disse Kategorier af Unge, der med Rette kunde give den ældre Generation Grund til Hovedrysten.

Kvindernes Kaar

I Paulus' første Brev til Korinthierne hed det: »Ligesom i alle de helliges Menigheder skulle Eders Kvinder tie i Forsamlingerne, thi det tilstedes dem ikke at tale, men lad dem underordne sig ligesom ogsaa Loven siger«. Her havde de Kristne selve Bibelens Vejledning i det rette Syn paa Kvindekønnen. Luther indskærpede det yderligere: Manden er Kvindens Hoved! Ægtemandens Pligt indenfor Ægteskabet var, næst efter at avle Børn, den at holde Hustruen nede: »Naar Hønen for sin Hane galer og Konen førend Manden taler, Hønen straks paa Spiddet jag, og Kvinden giv et godt Mundslag«. Den Opfattelse holdt sig i det væsentlige til

midt paa 1900-Tallet. Udenfor Ægteskabet skete der derimod visse Forandringer i Kvindens Stilling.

Trods Bibelens og Luthers Ord, har den djærve Husmoder, der selvstændigt ledede den store selvforsynende Husholdning og Tjenestefolkernes talstærke Skare nok alligevel haft en Del at sige. Hendes Selvstændighed markeredes bl. a. derved, at hun bar sit eget Navn. Først hen paa 1600-Tallet vandt den personlighedsudslettende Skik Indpas, at Hustruer maatte markere deres Underkastelse ved at antage Mandens Navn. Ved samme Tid naaede de franske Hofmo-

Jeg tror, Rokkehovedet taler

der hertil, og Kvindetypen fik en ny Drejning. Nu var det ikke mere den djærve Hustru og Moder, men den forfinede, pudrede og snørte Elskerinde, der blev Forbilledet. Det blev mindre fint at bestille noget end før. Dragterne gjorde det ogsaa vanskeligere. Damerne henvistes til Koketteri og Konversation. Men ikke om politiske og saglige Emner. »Jeg tror, Rokkehovedet taler,« bemærkede Holberg, da en Kone, der sad og spandt, tillod sig at indskyde en Bemærkning i den Samtale, som han førte med hendes Mand.

I en meget læst Bog af Eilschov, der udkom 1749 under Titlen: »Forsøg til en Fruentimmer-Filosofi, eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Filosofiens Parter«, klagede en Frue sin Nød over den almindelige Opdragelse af Kvindekønnet: »Vi opdrages i Forfængelighed, vi lærer næsten kun at stadse os og pynte os. Vor fornemste Forretning i Verden skal bestaa i at behage, især Mændene, hvilket læres os fra de spædste Dage, og vor hele Levetid stræbe vi kun efter at gøre os fuldkomne deri. Med det Maal for Øje lære vi Musik, Dans, Sang og Ridekunst; Fransk og Tysk skulle vi forstaa for at kunne færdigen besvare Kavalernes Komplimenter eller for at læse franske Romaner, galante Historier og andre Bøger af det fordærvelige Slags, hvorimod vi forsømme saadanne grundige Videnskaber, der kunde raade Bod paa vor Skrøbelighed. Fenelon har Ret i, at den Vankundighed, hvori Pigebørn opdrages, er Grunden til deres Ørkesløshed, som atter er en frugtbar Moder til Laster, og han har Ret i sin Beklagelse over de unge Pigers Hang til at læse Romaner med forlibte Historier,

hvorved de faar fantastiske Forestillinger om Mændene som Helte og Kvinderne som Prinsesser, hvorfor de vægrer sig ved at nedlade sig til saadanne Smaating, som forefalde i en Husholdning.«

Den frembrydende Industri flyttede Rokkene hen paa Spinderiet, Vævene til Væveriet, Bryggerkarrene til Bryggeriet, Kærnerne til Mejerierne. Hjemmenes Flokke af Tjenestepiger maatte for en stor Del følge med og være tilfredse med Dag ud og Dag ind at udføre et enkelt af de utallige Gøremaal, som de før havde vekslet imellem i den store selvforsynende Husholdning. De blev Arbejdersker. Hjemme sad Husmoderen og hendes Døtre alene med Hænderne i Skødet. De gjorde en Dyd af Nødvendigheden og erklærede sig for for fine og for svage til at bestille noget videre. Gradvis lukkede de sig ude fra Virkeligheden og rødmede, naar de hørte Tale om den. Der var Kvinder, som undlod at lade sig behandle for Underlivssygdomme af Blufærdighedsgrunde. De trak Portierer for Vinduerne ...

Den Forestilling fæstnede sig, og forblev længe uimodsagt, at Fruentimmer, som Kønnen kaldtes, ikke blot var i enhver Henseende anderledes end Mænd, men ogsaa lavere, mindre begavede Væsener. Da den almindelige Valgret drøftedes i den lovgivende Rigsforsamling i 1849, udtalte Ahlgreen Ussing disse Ord, som uden Tvivl har dækket de fleste Middelby-Borgeres Mening om Sagen: »Hvorledes man end opfatter dette Begreb, maa der fra Stemmeretten altid udelukkes Børn, Umyndige, Fruentimmere og Forbrydere.«

Men allerede Aaret efter, ved Juletid 1850, udkom en lille Bog, der skulde bane Vejen

Er vi skabt af et ringere Stof?

for et nyt Syn — omend langsomt. I Berlingske Tidende kunde man i velvillige Vendinger læse om det lille Værk, der hed »Clara Raphaels Breve« og var udgivet med Forord af selve Professor Heiberg. Paa denne Anbefaling, der antydede, at det drejede sig om Fruentimmerlekture af uskyldigste Art, anskaffede brave Familiefædre Bogen til deres Koner. Derfra gik den videre til Døtrene — og fremkaldte Undren og Uro i adskillige Ungpigensind.

Her var en af deres egne, som tillod sig at mene, at hun ikke fra Naturens Haand var dømt til at staa langt under Mændene. Et Sted hed det f. Eks. i disse »Breve«, der syntes stilet direkte til Læserinden:

»For første Gang i mit Liv føler jeg Sorg over, at jeg ingen Mand er. Hvor fattigt og indholdsløst er ikke vort Liv imod deres? Er det med rette, at de halve Mennesker ere udelukkede fra al aandelig Beskæftigelse? Eller har virkelig Vorherre skabt os af ringere Stof end Mændene, — hvilket jeg hørte en af de interessanteste Herrer her i Egnen for fuldt Alvor paastaa — saa vi maa lade os nøje med automatmæssig at udføre det trivielle Arbejde, der er os anvist i Livet? Har vor Aand da ikke Kraft og vort Hjerte ikke Begejstring? O jo, men det egentlige Liv i os er ikke kommen til Bevidsthed, vor Aand er fangen, og Fordommen staa paa Vagt ved dens Fængsel.«

Et andet Sted stod der:

»Du vil vide, hvad min Hensigt er med Damerne, om jeg vil have dem rigtig emanciperede, saa de deltage i alle Herrernes Rettigheder og Forrettigheder. Nej, titusinde Gange nej! ... Jeg vil hellere være Sypige end »noget paa et Kontor«, og du skal aldrig opleve den Dag, da du ser mig med Piben i

Munden, fordybet i lærde Undersøgelser i det tilstøvede Studerekammer ...

Kvindens Frigørelse bestaar ikke i, at der banes hende Vej til Embeder og andre Erhvervskilder. Gør hende til Læge, og se, om hun bliver friere derved! Hvad hjælper det, at hun lærer at obducere og at anatomere, naar hendes Aand imidlertid hentæres af Mangel paa Næring af det evige Livs Kilde? Det er denne Nærings-Vej, der skal aabnes for hende. Men hermed være ikke sagt, at jeg forkaster en Udvidelse af vor Virkekreds som uhensigtsmæssig. Jeg mener kun, at den maa komme som en Følge af Emancipationen selv. Virkekraften skaber Virkekredsen — ikke omvendt ... Vi tillægger Mændene en alt for stor Indflydelse, naar vi tro, at disse Herrer i Aandens Rige have udelukket os fra Friheden og nu gaa omkring med Nøglen i Lommen. Ingen er udelukket fra Aandeverdenen — vi leve midt i den. Men vi leve i Mørke, derfor kende vi den ikke. Oplysning er det, vi trænge til, Oplysning om Livet ... Hellere end være det ægte Guld og ligge hen som Skuepenge, vil jeg byttes om i gangbar Mønt, om saa Trefjerdedele af Værdien gaar tabt derved.«

»Clara Raphaels Breve« vakte stor Opmærksomhed Landet over. Men Heiberg, der som sagt i god Tro havde skrevet et Forord til Bogen, trak sig snart tilbage. Og da Berlingske Tidende ogsaa opdagede, hvilken Rækkevidde de udtalte Tanker havde, skiftede Bladet ligeledes Kurs. Flere Steder fremkom en nedsablende Kritik af den anonyme Forfatterinde, f. Eks. fra Goldschmidts Pen. Kun en enkelt Mand af Format traadte i Skranken for hende: Grundtvig.

Rasende rev den gode Middelby-Borger Bogen ud af Døtrenes Hænder for selv at

Fruentimmer og Blaastrømper

sætte sig ind i dens Indhold. Saa rystede han paa Hovedet, taknemlig over, at det forskruede Fruentimmer dog i det mindste ikke var hans Datter. Det var nu kommet frem, at der bag Pseudonymet Clara Raphael skjulte sig en Datter af Oberst Fibiger: Mathilde Fibiger, der havde skrevet Bogen, mens hun var Lærerinde hos Skovrideren paa Maltrupgaard ved Saksøbing. Man ansaa hende for en Skamplet paa Familien og, da det rygtedes, at hun vilde fordriste sig til at tale offentligt, for en Skamplet paa hele Kvindekønnen. Lykkeligvis blev Mathilde Fibigers offentlige Fremtræden da ogsaa forhindret, selv Grundtvig syntes, at det var at gaa lidt for vidt.

Det første offentlige Foredrag af en Kvinde i Danmark holdtes først i 1865 i Aarhus — af Pauline Worm, en Præstedatter, der havde en lille Privatskole i Randers.

Adskillige ansvarsbevidste Sind var dog vakt til en vis Eftertanke, dels paa Grund af Røret om Clara Raphaels Breve, dels paa virket af Frihedstankerne, der bølgede gennem Landene. I Regeringskredse gjorde man sig klart, at Kvindens retslige Stilling faktisk var ensbetydende med en fuldkommen Til sidesættelse af de almindelige menneskelige Krav, man ellers talte saa meget om. Endnu var Hustruen tildels underkastet Mandens Tugtelsesret. Datteren var helt afhængig af Faderens Vilje med Hensyn til Ægteskab. Kvinden var umyndig baade som Hustru og som ugift. En Søster havde ringere Arveret end en Bror. En Kvinde var udelukket fra saa godt som alle indbringende Næringsveje, da Laugsvæsenet kun omfattede Mænd (men dog tillod Enker at fortsætte afdøde Mænds Næring). Paa alle Punkter var Kvinderne til sidesat til Fordel for

Mændene . . . Det førte til den første danske Lovgivning til Fordel for Kvinder. I 1857 fik ugifte Kvinder lige Myndighed med Mænd, Søstrene lige Arveret med Brødrene og Kvinderne fuld Næringsfrihed, — hvilket ingen dog udnyttede før langt senere. En gennemgribende Forandring var gennemført ganske stille.

Mens dette skete mistede Ordet Fruentimmer sin oprindelige Klang. Det vakte en lidt pinlig Opmærksomhed, da Prins Ferdinand ved en Fest paa Skydebanen sluttede en Skaaltale med et »Fruentimmerne leve«. Efter den nye Sprogbrug var det kun mindre værdige Damer, der hed saadan. Andre havde nu genvundet selve Kønnets gamle Navn: Kvinder. Det vil sige, de der optraadte som Talsmænd for deres egne Rettigheder, kaldte man hyppigt for Blaastrømper. I og for sig var der ikke noget haanende i denne Betegnelse. Den stammede fra England, hvor nogle initiativrige Damer sidst paa 1700-Tallet havde gjort Forsøg paa at reformere det kedsommelige Selskabsliv med dets evindelige Kortspil. De indbød til Aftenselskaber, hvor litterære og aandelige Emner stod paa Programmet, og hvor Paaklædningen var daglig Dragt i Modstrid med Skik og Brug. En af de skattede Skønaander mødte en Dag med Hverdagens blaa Uldstrømper i Stedet for glatte sorte Silkestrømper. Det gav Anledning til, at man kaldte Deltagerne i saadanne Sammenkomster for »Blaastrømper«. Betegnelsen gik efterhaanden — noget ulogisk, men fordi man ikke kunde finde paa noget originalere — over paa Damerne og naaede omsider til Danmark i Kvinderrørets Dage.

Diskussionen om Kvindernes Stilling var ikke længere til at standse. Men det var et

En Forsyndelse mod Kvindens Natur

eksplosivt Stof, som fik Freden til at ryge i Luften i mange gode Familier, hvis ogsaa Hustruerne dristede sig til at berøre det. I de fleste Borgerhjem sad de bly Døtre bøjet over deres Broderier uden at vove at sige noget, men nu og da sukkede de ligesom Clara Raphael. Et saadant Suk lyder fra Ida Johnsens Erindringer fra hendes Hjem i Randers i Tiden efter 64:

»Mit Sind trængte i den Grad til Arbejde for et virkeligt Maal, at jeg formelig hadede de Broderier, der var de eneste Opgaver, der i de Tider blev stillet og tilladt de velstillede Hjems unge Døtre. Jeg sled tidlig og silde og med stor Flid kun for at have noget mellem Hænder, men jo flere »kløvede Blade« mine store franske Broderier fremviste, des stærkere havde mine Tanker faaet Fart. Jeg bad om Tilladelse til at forberede mig til en Lærerindevirksomhed; men Fader svarede, at det sømmede sig ikke, at jeg tog Brødet fra de unge Piger, der ikke havde Raad til at leve i deres Hjem.«

Frøken Johnsen fik da den Idé, at hun vilde være med til at pleje Syge, noget hidtil uhørt i bedre Kredse: — »Damer af bedre Familie fik endnu den Gang 1866 ikke Adgang til Hospitalerne som Sygeplejersker. Hverken fra Lægernes eller fra Samfundets Side var det paa nogen Maade velset. Kun Diakonissestiftelsen dækkede ved sin religiøse Form over slig Skandale og lagde et skaanende Slør over det »emanciperede« i Tanken. Og jeg maatte døje mange spidse Ytringer og høre mig underlagt mange sære Bevæggrunde i Anledning af min Beslutning.«

Men Ida Johnsen blev Sygeplejerske, og andre besluttede sig efterhaanden til at følge hendes Eksempel. Efter 1876 kom der rigtig

Fart i Uddannelsen af Sygeplejersker. I 1859 oprettedes en særlig Eksamen for Lærerinder, og tusinder af Kvinder benyttede sig i de kommende Aar af Adgangen til at blive Lærere i Folkeskolen. Der skete stadig noget nyt. En Dag i 1870 kunde man læse i Middelby-Bladene, at Skuespillerinder ved Det kgl. Teater i København fra nu af skulde benævnes Frue og Frøken i Stedet for Madam og Jomfru. Det fandt man dog lige haardt nok. Og da det hed sig i 1875, at Kvinderne nu skulde have Adgang til alle Universitetseksaminer, undtagen den teologiske, rystede Filistrene paa Hovederne; for de ansaa det for utænkeligt, at en Kvinde f. Eks. nogensinde skulde kunne blive Læge og se paa en nøgen Mand. Men flere og flere unge Piger begyndte at tigge deres Forældre om at faa en Uddannelse, der mere svarede til deres Brødes. De fleste blev ganske vist afvist. En saadan Uddannelse maatte anses for skadelig. Man kunde i denne Henseende henvise til en Kapacitet som Hertzberg, der havde skrevet om Opdragelsen i Hjemmet i 1880: »Men Kvindens aandelige Organisation er nu en Gang ikke den samme som Mandens; det vilde være en Forsyndelse mod hendes Natur at paatvinge hende det samme Dannelsesstof, de samme Dannelsesmidler og den samme Methode som Manden. Den dybe Grundforskel mellem hendes og Mandens hele Livsanskuelse gjør en Forskel i denne Henseende uomgængelig nødvendig; ingen Misforstaaelse kan være større end den moderne Kvinde-Emancipation, forsaavidt som den fordrer for Kvinden de samme Virkefelter, de samme Uddannelsesveje og Maader som for Mænd.«

Halstarrige Hoveder blandt de unge Kvinder holdt alligevel paa, at de vilde tilegne

Kun en Kvinde

sig det skadelige Dannelsesstof, og under svære Kampe med Forældrene indenfor Hjemmets Vægge lykkedes det stadig flere af dem at sætte deres Vilje igennem. Der var Brug for dem uden for Hjemmets Vægge, men ikke indenfor.

Den 15. December 1871 var der blevet stiftet et Dansk Kvindesamfund i København »for at hæve Kvinderne i aandelig, sædelig og økonomisk Henseende, navnlig ved at aabne dem Adgang til Selverhverv«. I 1886 dannedes den første udenbys Kreds i Aarhus, og snart sluttede modige Kvinder rundt om i andre Byer sig ogsaa til Bevægelsen, stadig dog kun faa; for Flertallet frygtede Latterliggørelsen — Mændenes Hovedvaaben i Kampen mod den fremadskridende Kvindeemancipation. I 1888 udsendtes fra København et Kvindeblad med Titlen »Hvad vi vil«, som spredtes over Landet og læstes, ofte i Smug, af de underkuede Kvinder rundt om i Hjemmene. I en Kampartikel forklarede Redaktøren, Fru Johanne Meyer, her sine Medsøstre, hvad de havde at kæmpe for:

»Kvindesagen er en Bestræbelse for at skaffe Kvinden den Ret, der tilkommer hende som Menneske. Det er en Bestræbelse for at aabne alle Erhvervsgrene for hende, for saavidt hendes fysiske Kræfter kunne række. Hvad aandelige Kræfter og Evner angaar, er Kvinden Manden jævnbyrdig. Hun maa med et Ord blive stillet økonomisk uafhængig. — Den er en Bestræbelse for, at hver enkelt Personlighed kan komme til just at udvikle de Evner, hun fik, uden Hindring fra nogen Side, hvad enten denne Hindring hedder Stat, Kommune, Kirke, Skole, Arbejdsgiver eller Mand eller Kvinde; thi i den højeste som i den lavestes Sam-

fundsbevidsthed lyder det inderst inde: »Kun en Kvinde«, og man er altid rede til at skyde hende tilside som et Væsen af en lavere Art. Denne Ringeagt for Kvinden og for hvad hun magter, er en Hindring saa stor, at Kvinderne maa anspænde alle deres Kræfter for gennem deres Arbejde i deres Liv at vise, at den er uretfærdig. — Kvindebevægelsen er en Bestræbelse for at skaffe Kvinden Borgerrettigheder paa alle Punkter. Kan man dog ikke se, at det er nedværdigende for Kvinden at gaa retsløs og ansvarsløs omkring i Verden? Tror man da ikke, at hendes Hjerte banker højt for Frihed, for Folk og for Fædreland? At ikke ogsaa hun har Trang til at yde sit Bidrag til lykkelige Samfundstilstande? Jo sikkert! Men hidtil staar hun kun som Tilskueren ved Skuespillet, nydende, men ikke ydende, uden den herlige Ansvarsfølelse, som er en mægtig Spore til Daad. Og er det dog ikke saare rimeligt, at vi vil have et Ord med at sige om de Loves Affattelse, hvorunder vi lever, og som vi skulle lyde, og have en Finger med i Spillet ved Bestyrelsen af de kommunale Anliggender, saasom Skole og Fattigvæsen o. s. v. Kvinden sidder som Fuglen i Bur; hun kvidrer, men hun vilde saa gerne flygte fra Buret og synge med i det store Fuglekor under Guds Himmel. Kvinden sidder inde med Kræfter, som Samfundet hidtil har forsmaaet, med Længsler saa stærke, at de sukker efter Befrielse og stundom truer med at sprænge Buret. — Vi mener, at som Kvindesagen staar og banker paa hver Mands Dør, saa indeslutter den ogsaa i sig de to Opgaver, for hvilke vort Blad skal være Organ, nemlig Arbejderspørgsmaalet og Fredssagen. I Erkendelse af, at der allerede er gjort noget for Kvin-

Ej blot til Lyst

den fra Statens Side, og i Erkendelsen af, at mange Mænd har ydet Kvindesagen god og kærlig Hjælp, ville vi bede disse i Fremtiden at bære vor Sag, Kvinderet for Kvinder, frem i Forening med os.«

Da man havde fejret 100 Aars Jubilæet for Stavnsbaandets Løsning, kunde man læse følgende, skrevet af Fru Luplau i Kvindebladet »Hvad vi vil«:

»Af Stavnsbaand har vi nok tilbage, der er Baand i Hundredvis, og skulde jeg her opregne alle de Baand, der binder Friheden for Kvinder, blev jeg næppe saa snart færdig; men for at nævne nogle af de vigtigste, vil jeg blot minde om Hustruens Umyndighedstilstand i Ægteskabet, Kvindens Udelukkelse fra alt Arbejde i Statens og Kommunens Tjeneste o. s. v. o. s. v. Det er Fordom og Forstening, Rester af den gamle Trolld. Hvorledes skal vi faa ham dræbt, hvorledes skal vi faa Samfundet til at værdsætte os som Mennesker, hvis Arbejdskraft det nok var Umagen værd at vinde? Hvorledes skal vi faa mange Mænd til at ophøre med at prise sig lykkelige, fordi Kvinden staar som Blomsten i Blomsterhaven med sin Sphære og Duft og fryder hans Øje, faa dem til at ophøre med at betragte hende som et Legetøj, man tager frem i ledige Timer til sin Morskab? Hvorledes skal vi faa mange Kvinder til at forstaa, at et Liv i Arbejde er den største Velsignelse for et Menneske? Hvorledes skal vi faa mange Kvinder til at kaste Paafuglehalen med sin Glimmer og iføre sig en Dragt, der aandeligt talt passer for en alvorlig Kvinde? Aah gid det kunde blive skrevet udenpaa hver Kvinde »Ej blot til Lyst« og inden i hvert Kvindehjerter »Ej blot til Lyst, men til Arbejde og Fuldkommenhed«.

Selv Frihedstankernes Forkæmpere blev bange for, at her var noget i Gære, som kunde faa frygtelige Følger. Georg Brandes udtalte i 1885 sin Betænkelighed ved, at Kvinder i alt Fald i de romanske Lande fik mere end økonomisk Frigørelse. Hvis de vandt politisk Ret, kunde man vente en religiøs-politisk Reaktion. Kvindesagens førende Forkæmper blandt Mændene, Fr. Bajer, erklærede Aaret efter, at »det vil næppe falde nogen ind i Dag for Alvor at foreslaa, at Kvinder i Morgen skulde vælges ind i Folkerepresentationen«. Men flere og flere af Nationens oplyste Mænd var efterhaanden enige om, at Kvinderne ikke stod saa langt under Mandkønnet, at de burde være retsløse. Her overfor paaviste Professor Starcke imidlertid i 90erne med Henvisninger til Ægteskabets Historie, hvor farligt det havde været at give Hustruer retslig Selvstændighed. Det havde givet Anledning til Polyandri hos flere vilde Folk og til de uheldigste Forhold i det gamle Rom. »At tage Ordet for en saadan Ordning for Fremtidens Forhold vilde være overordentligt letsindigt, da man ikke kan paapege en eneste Grund, hvorfor Følgerne denne Gang vilde blive anderledes. Man har den Pligt at gjøre sig det klart, at naar man giver begge Ægtefæller retlig, især formueretlig Selvstændighed lige overfor hinanden, har man allerede slynget et Skilismaal ind i Ægteskabet, der tidligere eller senere vil overgive Skilsmismissen til Vilkaarlighed. Men en vilkaarlig Skilsmisse vil sige at nedsætte Ægteskabet til et Konkubinats ... Formueretlig Selvstændighed hos de høiere Klasser vil uundgaaelig føre til selvstændigt Erhverv, og Kvindens Liv vil kunne blive et Gjenbillede af og ikke en Fuldstændiggjø-

Kvinderne faar Valgret

relse af Mandens. Vi kunne kun advare imod, at man glemmer, at Manden i sine haarde, nu Kvinden saa lokkende Kampe, har tilsat den Æmhed og Finhed i Følelsen, som udruster Moderen til at pleie Barnets Sjæl. Hvad besidder vel Kvinden, som kunde begunstige hende saaledes, at hun ved at tage Mandens Byrde paa sine Skuldre ikke undergik hans Skjæbne?»

Trods denne Advarsel indrømmede Lovgivningen i 1899 Hustruer Særeje og gav Adgang til Oprettelsen af Ægtepagt, de første forsigtige Skridt paa Vejen til en større økonomisk Selvstændighed, der fortsattes i 1908, da Faderens Underholdningspligt overfor Ægtebørn og hans Pligt til at udrede et bestemt Bidrag til Husholdningens Førelse lovfæstedes. Kravet om politiske Rettigheder mødte større Modstand. I 88, 93 og 95 vedtog Landstinget stadig Dagsordener om, at det »hverken var i Kvindernes eller Samfundets Interesse at give Kvinderne Del i det offentlige Liv«. Men Tiden arbejdede for Kvinderne. Der var Brug for dem i Mændenes Virksomheder og blev det i stigende Grad. I 1903 fik de Valgret og Valgbarhed til Menighedsraadene, i 1907 til Hjælpekasernerne og endelig i 1908 til Kommunalraadene. Middelby fik sit første kvindelige Byraadsmedlem. Ialt blev 62 Kvinder valgt ind i Købstædernes Byraad. Men Dansk Kvindesamfund holdt stadig paa, at den i Grundloven omtalte lige og almindelige Valgret stadig ikke var indført i Danmark, saa længe Kvinderne ikke ogsaa havde politisk Stemmeret. Mange gav dem Ret. I 1910 var Modstanden mod Kvindevalgretten faktisk brudt, kun en enkelt Kandidat fremsatte den spage Indvending, at »det blev for megen Ulejlighed, naar man altid skulde

slæbe Konen med for at gøre sin Stemme gældende«. I 1915 var alle Partierne enige om at give Kvinderne Valgret til Rigsdagen — og de fik det.

Men Kvindernes politiske Aktivitet blev langt fra saa stor som ventet. De dannede ikke noget nyt Kvindeparti, men gik ind i Mændenes. Dermed var de handicappet. Der blev dobbelt saa mange Vælgere, men ikke Mandater; de Kvinder, der skulde ind paa Tinge, var henvist til at tage Mandater fra Mænd! Og adskillige savnede helt politisk Interesse. Ca. 30 Aar senere var der kun 48 Kvinder i Byraadene, 2 i Folketinget, 0 i Amtsrådene ...

Den almindelige Udvandring fra Hjemmene havde Teknikken forlængst nødvendiggjort. Kvinderne fulgte Redskaberne til deres nye Pladser i Fabrikkerne. Den økonomiske Omvæltning tvang Fædre, skønt de var imod det, til at sende Døtrene ud; fordi de ikke havde Raad til at holde dem hjemme og flere og flere nye Stillinger aabnede sig for dem. Mathilde Fibiger var den første, der blev ansat i Statens Tjeneste som Telegrafistinde. Senere var talrige Kvinder rykket ind paa Felter, der før havde været forbeholdt Mænd. Mange Steder blev Kvinderne foretrukne, fordi de arbejdede billigst. »Lige Løn for lige Arbejde«, hævdedes som et Retfærdighedskrav allerede i 1889 af Kommunelærerinde Anne Bruun, og det blev gentaget Aar for Aar — men uden Resultat. I 1918 spurgte Dansk Kvindesamfund Postvæsenet: »Har Kvinderne i de Stillinger, i hvilke de findes ansatte, og i hvilke de har faaet lige Uddannelse med Mænd, vist sig lige saa anvendelige som Mænd eller bedre eller mindre anvendelige?« Postkontoret i Middelby svarede: »De her

Har Kvinder færre Fornødenheder end Mænd?

tjenstgørende kvindelige Postmedhjælpere har vist sig i enhver Henseende lige saa brugbare som Mænd.« Postmesteren i Hjørring var mere mandfolkeligt forbeholden: »Jeg kan egentlig ikke udtale, at jeg har haft Grund til Beklagelse. Ikke desto mindre bør efter min Mening 3 Betingelser være til Stede for Kvindernes Indtræden og Forbliven i Postvæsenet: 1) at Kvinderne ikke indtager en ledende Stilling, da jeg har den Overbevisning, at Kvinderne mangler administrative Evner, ligesom det forekommer mig bagvendt, at Manden er Kvinden underordnet; allerede det, at det utvivlsomt vil skorte paa den fornødne Respekt, er uheldigt. 2) at Kvinden bør have mindre Løn, idet jeg gaar ud fra, at hendes Arbejdsevne utvivlsomt vil aftage betydeligt tidligere end Mændenes. Dertil kræver nu engang Mændenes Levemaade betydelig flere Fornødenheder. 3) at Kvinden i Tilfælde af Ægteskab — i alt Fald med Børn — ubetinget bør give Afkald paa sin offentlige Stilling.«

Det fra Dr. Luther nedarvede Mandfolkesynspunkt, at det var »bagvendt«, om en Kvinde nogensinde skulde være en Mands Overordnede, uanset Kvalifikationerne, eksisterede stadig. Men i Realiteten fastslog samtlige Besvarelser dog, at der ikke fra Naturens Side syntes at være noget til Hinder for, at en Kvinde kunde udføre en Postmedhjælperes Funktion lige saa grundigt som en Mand. Den Hjørring-Postmesters Erfaring om, at det var dyrere at være Mand end Kvinde, tiltraadtes af uhyre mange. I 1919 behandlede Rigsdagen et Lovforslag om Aldersrente. Det hed sig, at der her var Tale om en simpel Ret for de gamle, en Pension eller Efterløn. Men selv de gamle paa Efter-

løn ansaas for at have højst afvigende Fornødenheder. Der blev fastsat et væsentligt mindre Beløb for Kvinder end for Mænd. — Ogsaa Socialreformen i 1933 fastholdt, at kvindelige Aldersrentenydere maatte kunne klare sig med mindre end mandlige ...

Ligelønsprincippet indførtes i 1920 for Statens Tjenestemænd. Paa det øvrige Arbejdsmarked anerkendtes det dog ikke. I 1921 fik Kvinderne Adgang til alle Statsemployer undtagen to: de kunde hverken blive Officerer eller Præster. Officererne havde maaske ikke noget særligt imod at faa kvindelige Kolleger, i hvert Fald ytrede de intet derom, og i andre Lande var Kvinder da ogsaa ved at faa forskellige militære Opgaver. Men Præsterne var arge Modstandere af Kvindernes Ligeberettigelse. De færreste henviste dog til Korinthierbrevet. Allerede Grundtvig havde i 1856 udtalt, at det var en uforstandig eller forkert Fortolkning, naar man mente, at troende Kvinder ikke kunde opløfte deres Røst til Herrens Pris og Troens Udbredelse. Enkelte Præster fulgte dette Synspunkt — som én skrev i Middelby Avis: »Man skulde sandfærdigen tro, at Danmarks nuværende Præstestand var et Kuld af ypperlige Mænd, som med rette kunde slaa sig for Brystet og sige: Vi gør den Gerning saa godt, som den kan gøres. Og maaske har en og anden ogsaa Lyst til at tale saadan. En Statistik over Kirkens Befolkning Søndag efter Søndag skal dog snart faa slige Ord til at forstumme ... Lad os mande os op til at byde Kvinderne velkomne som Arbejdsfæller. Ringere end vi kan de dog ikke godt blive.« Kristeligt motiverede Betænkeligheder var traadt i Baggrunden. Naar Flertallet af Gejstlige vendte sig mod Tanken om kvindelige Præster, synes Hovedindvendingen

Hvorfor er Præstegerningen kønsbundet?

kun at være den, som Pastor O. Rothe med aabenhjertig Naivitet havde røbet, at det syntes saa sært — komisk! Hertil bemærkede en Talsmand fra Dansk Kvindesamfund, at det altsaa i Virkeligheden var en primitiv og seksuelt bestemt Opfattelse af Præstegerningen som en kønsbunden Funktion af magisk Karakter, der laa bagved Indvendingerne mod kvindelige Præster.

Den gamle Opfattelse, at Kvinder og Mænd var vidt forskellige Væsener var ellers saa smaat ved at blive revideret. Oplyste Folk ansaa Kønnen for flydende. Det eftertragtede 100 Procents Mandfolk eksisterede kun i Reklamer. I enhver Mand var et Stykke af en Kvinde, i enhver Kvinde ogsaa mandlige Elementer — i varierende Sammensætning, men altid sammenblandet. Det var de mindst maskuline Mænd, der stærkest slog paa deres Mandfolkeart ...

*

Selvom adskilligt endnu stod tilbage, havde Kvinderne i store Træk opnaaet, hvad de havde kæmpet for gennem Generationer. Den Kvindetype, som 1800-Tallets Mænd havde gruet for, var nu en Kendsgerning: den selverhervende, selvstændige Kvinde. Det var ikke Mandfolkevelvilje, men den tekniske og økonomiske Udvikling, der havde skabt hende. Nogle tog Plads for at bruge deres naturlige Evner. Andre blot for at faa Tiden til at gaa og tjene Lommepenge. De bidrog til at trykke Lønniveauet. Oprindeligt havde Kvinderne blot forlangt Ret til Uddannelse og Arbejde, men efterhaanden blev Flertallet tvunget ud paa Arbejdsmarkedet enten de vilde eller ej. Adskillige Kvinder var selverhervende mod deres Vilje, de skulde jo leve og kunde ikke blive gift. Nogle vilde

hellere have »haft Paafuglehale og været blot til Lyst«, end sidde paa et Kontor. Nogle forbandede, at de var nødt til at forlade Hjem og Børn for at gaa paa Arbejde. De fleste Fabriksarbejdersker maatte udføre to Mænds Gerning: 8 Timers Arbejdsdag paa en Fabrik for mindre end Mandeløn og 4—5 Timer hjemme med Rengøring, Madlavning, Syning og Børnepasning. Jeg har talt med mange Arbejderkoner i Middelby, der erklærede, at det var deres højeste Ønske at blive fri for at gaa hjemmefra; de længtes efter den Dag, da de kunde faa Aldersrent!

De, der paa Grund af deres Dygtighed, Uddannelse og Energi svang sig op i mere tilfredsstillende Stillinger og kunde gaa op i deres Arbejde, følte samme Tilfredsstillelse derved som Mænd. Men ganske som Mænd ønskede et stort Antal af dem alligevel at blive gift og faa, om ikke Børn, saa dog Ægtefælle og Hjem. Nogle egnede sig ikke til andet. Et Hjertesuk i Bladet »Moderne Ungdom« vidner derom:

»Jeg er fyldt de Tredive, men — i det mindste hvad Udseende angaar — er jeg stadigvæk ung nok til at kunne kaldes en ung Pige. Jeg faar mit Haar lagt om en Gang om Ugen, jeg gaar til Ansigtsbehandling to Gange om Maaneden, og jeg har en Dameskræderinde, man ikke finder bedre i København.

Jeg er ikke smuk, men jeg er slank, har en frisk Teint, og de Mænd, jeg arbejder sammen med, kommer paa et eller andet Tidspunkt med en Kompliment om mine Ben. Derfor vælger jeg altid mine Sko og Strømper med særlig Omhu.

Jeg bor i en af de større danske Provinsbyer. Jeg har en enkel, men elegant lille Lejlighed med Bad, elektrisk Køkken, og

Den selverhvervende Kvinde

hvad der nu ellers hører til, for at man kan kalde en Lejlighed moderne.

Jeg er Forretnings -»mand«, havde jeg nær sagt — og jeg har en Indtægt, der ligger over mange Mænds og de fleste Kvinders ... med andre Ord: Jeg har en Bunke Fortrin og Fordele fremfor — maa jeg bruge Udtrykket »Gennemsnitskvinden«? Egentlig burde det altsaa være *hende*, der misundte mig; men — Forholdet er lige det omvendte.

Jeg er misundelig paa hende — misundelig af hele mit Hjerte. Jeg er misundelig paa hende, fordi hun har Lov til at være svag, hjælpeløs og forsvarsløs, men først og sidst (lad mig bare sige det rent ud med det samme) er jeg misundelig, fordi »Gennemsnitskvinden« i min Alder er gift.

Altsaa — kort og godt: Jeg vil ha' mig en Mand!

Før jeg fyldte tredive ønskede jeg ikke at blive gift — ikke bevidst i hvert Fald. Jeg havde altfor travlt med at skabe mig en Karriere, at komme fremad, opad, og jeg levede med mit Arbejde, spiste med det og sov med det. Arbejdet erstattede mig Mand og Børn, og jeg tror, at min Optagethed af mit Arbejde og min Uafhængighed holdt de Mænd, der var i Giftehumør, paa Afstand. Det var først efter at jeg havde rundet Tredivernes skarpe Hjørne, at jeg en Dag kon-

staterede, at jeg i Grunden følte mig lidt ensom, og at jeg af og til, ja, kedede mig. Og saa gik det op for mig, at mit Arbejde ikke var mig nok.«

Ogsaa selverhvervende Kvinder kunde ønske at blive gift. Men adskillige veg tilbage derfor, selvom de kunde blive det, fordi det i en urimelig Grad vilde gaa ud over deres Selvstændighed. Trods en ny Ægteskabslovgivning, der bl. a. gav lettere Adgang til Skilsmisse og sikrede Hustruer og Børn Underholdsbidrag, og trods den officielle Lovprisning af Ægteskabet, var Ægtefæller ikke stillet lige for Loven. En Hustru var f. Eks. ikke selvstændig Skatteyder. Ved Giftermaal blev de to Parters Indtægter slaaet sammen, og de kom til at betale mere i Skat, end hvis de levede sammen ugift. Den ugifte kunde fradrage 400 Kr. i Skatteansættelsen, hvis han eller hun havde en saadan eller en højere Udgift til Forsikring eller Pension, men Ægtefæller maatte *tilsammen* kun fradrage dette Beløb. Hvis kun Manden, hvilket normalt var Tilfældet, havde underskrevet Lejekontrakten, kunde han smide Konen ud af den fælles Lejlighed, hvis det faldt ham ind en skønne Dag. En gift Kone kunde ikke faa Borgerskab ... Men Sæd og Skik i Forholdet mellem Kønnene er et Kapitel for sig.

De to Køn

I gamle Skrifter af opbyggeligt Indhold finder man ofte Formaninger til unge Mænd om at tage sig vel i Vare, før de vælger

en Livsledsagerinde. Kvinderne advares derimod ikke. Det ansaas for mere skæbnesvangert at være gift med en daarlig Kvinde

Besøg i Kvindehuset hørte engang til Borgernes almindelige Forlystelser.

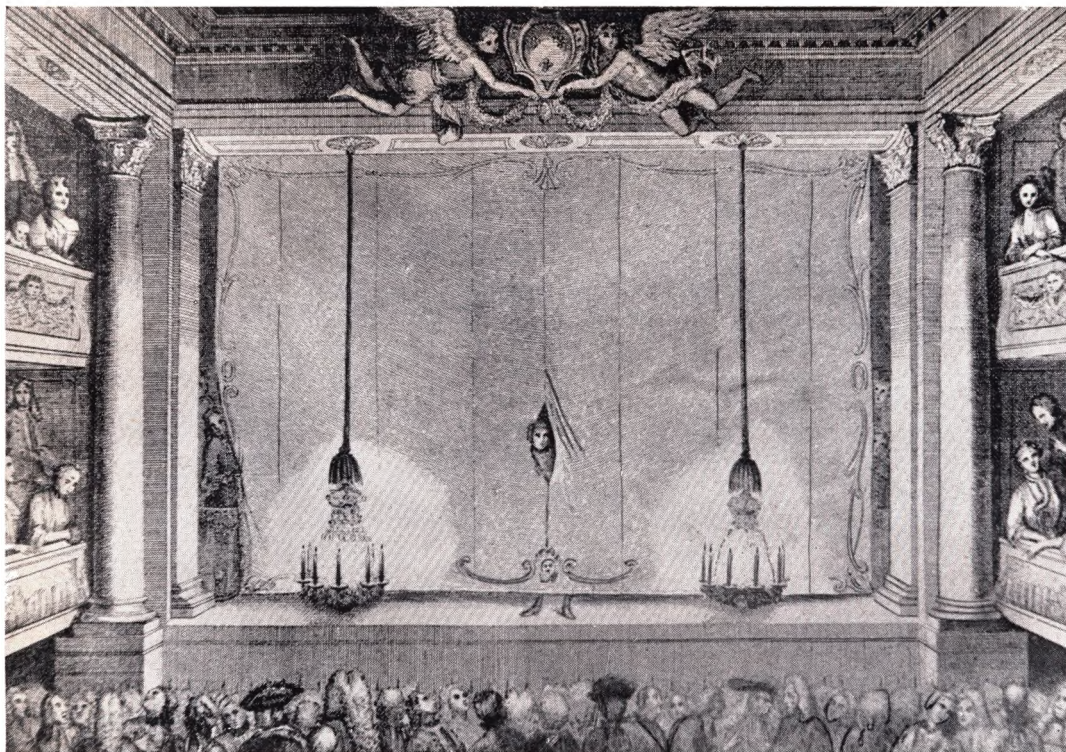
Det moderne Provinshotel med Tagterasse. — Nykøbing F.

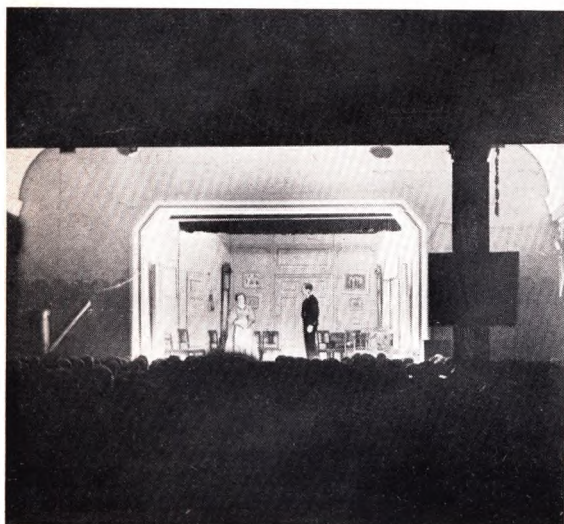
Man begyndte med en enkelt Pianist, saa kom en Sanger til eller et lille Varieténummer. Billedet viser Willumsen og Storm P. under en Optræden i Vejle.

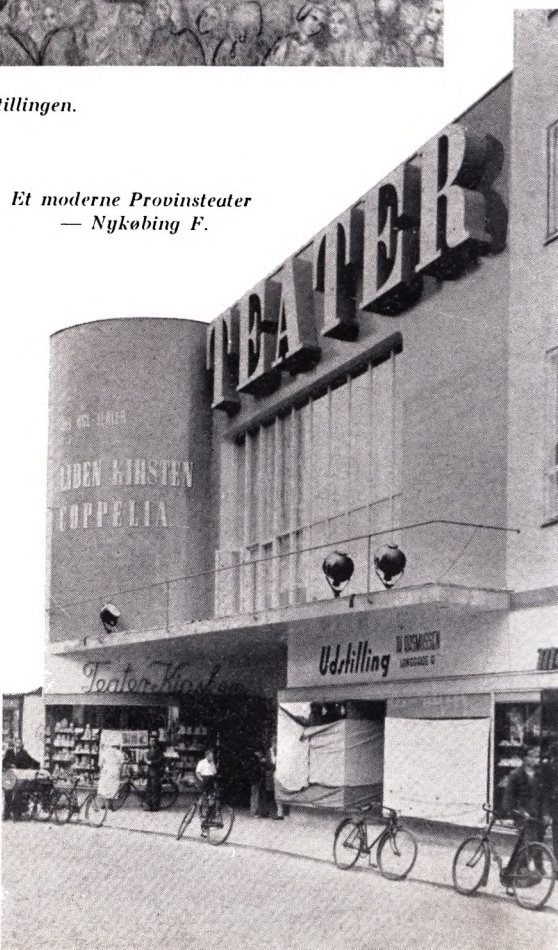
Men efterhaanden bød Restaurationerne paa hele Varietéprogrammer ganske gratis for Gæsterne. Der var Artister, Dansepar og Kor. En gejstlig Moralist kaldte det i 1943 »Cirkus Eros, hvor to Dusin nøgne Piger sparker i Takt som Stempler i nye Cylindre.«

Charles Coppel: Før Forestillingen.

En Dilettantkomedie.

*Et moderne Provinstæter
— Nykøbing F.*

Et sælsomt Kvindeideal

end med en uheldig Mand. Toppunktet af Forsigtighed er naaet med de Raad, der gives i et Skrift fra 1500-tallet:

»En gammel Mand bleff en gang adspurt/ oc tagen til raad aff en unger Person/ huad for en Pige hand skulde troloffue sig/ oc tage til Ecte/ som gaff hannem Suar saaledes: Vilt du ræt vel fare/ saa tag et hurtigt oc ærligt Quindfolck/ som er Blind/ Døff/ Lam/ Krum oc Stum.

Den unge forfærdedis/ oc atspurte/ Huorledis skal jeg det forstaa? Manden sagde: Hun skal være:

Blind: at hun icke lader Øyne løbe uforkammed hid oc did.

Døff: At hun icke lyster at høre utuctige/ skammelige Horeske Ord/ Tale/ uhøffuiske Viser oc squalder.

Lam: At hun icke løber paa Gaden om Dagene/ oc undertiden Natten med/ oc lysterer/ dricker oc dantzer/ med letfærdige Selskab.

Krum: Paa Hænderne/ at hun icke tager oc annamer Guldringe/ Kieder/ Klenodier/ Edelstene/ Klæder oc andre Gaffuer/ aff Mandfolck/ huor aff hun kand bliffue fortenckt/ oc kand foraarsage sig et ont oc skammeligt Rygte.

Stum: Icke være en Ordgydere/ Squalder-taske/ der bruger en uforkammed Mund/ med Horactige Ordsprock/ Sang oc Viser. Thi Klocken kiendis ved sin Klang/ oc Horen ved hendis utuctig Sang.«

Man raadede med andre Ord den unge Person til at vælge sig en Hustru, hvis eneste Fortrin var det, at hun ikke fristede andre. — Dr. Luther havde sagt, at man skulde gifte sig; hvem det var med, synes ham og hans samtidige ligegyldigt. Den nødvendige Kærlighed kom af sig selv,

mente man, naar først Ægtefællerne kom i Seng. Der var ikke Tale om Drømme; men krævede Virkelighed i Kød og Blod.

Valget foretoges af Forældrene efter saglige og økonomiske Principper. Olaus Magnus forklarer i sin store Skildring af Norden, at Forældre, i hvert Fald i de bedre Kredse, plejede at udforske en mulig Friers sande Karakter, bl. a. ved at stille ham paa to vanskelige selskabelige Prøver: Skakspil eller Drik.

»Intet er sværere her i Verden end at udforske Menneskenes Tanker og Følelser eller Drivfjedrene for deres Handlemaade eller klart at bedømme deres Evne til at beherske deres Lidenskaber saavel i Glædens som i Sorgens Stunder,« fastslog den vise Biskop. »Derfor plejer fornemme Gother og Svear, som vil skaffe deres Døtre et hæderligt Parti, at benytte sig af de sindrigste Midler for at udforske Friernes Sindelag og Lidenskaber. Især søger de at gøre dette ved Brædtspillet eller Skakspillet. Thi ved dette Spil plejer Vrede, Kærlighed, Gerrighed, Snuhed, Letsind og mange andre Daarskaber og sjælelige Rørelser, Lykkens Indflydelse og personlige Egenskaber at træde for Dagen. Saaledes kan man udfinde, om Frieren har et raat og brutalt Sindelag, ifald han nemlig ved en uventet Fremgang ytrer sin Glæde paa en upassende Maade, eller paa den anden Side, om han, hvis der sker ham nogen Uret, viseligt forstaaer at taale eller høvisk afvende den. Dog mener man i Samdrik at have den bedste Prøvesten, naar det gælder at opdage Hjertets dulgte Hemmeligheder eller Kroppens Lyder. Thi naar nogen har drukket, vorder han (saaledes som selve Platon har bevidnet i sit Værk om Lovene) i Førstningen

Frieren og Kurven

mere oprømt, end han var tilforn. Jo mere han siden drikker, des mere opfyldes han af kæk Selvtillid og faar derudover en høj Tanke om egen Betydning. Sluttelig begynder han, i den Tro, at han er mægtig vis at svulme af Selvfølelse, Frimodighed og Dristighed, at han uforknytt siger og gør alt, hvad han lyster. Og saa foretager han sig tilsidst et eller andet, som uden videre viser, hvordan hans fremtidige Levned vil blive.«

»Det var sædvanlig *udi gamle Dage*, at Bejlere selv røgtede deres Ærinde,« hed det hos Sakse. Men saadan var det ikke mere. Selvom den unge Mand havde bestaaet Prøven i Spil og Spiritus, gik det ingenlunde an, at han selv aabenbarede sin Følelser for den, de var rettet imod, eller anholdt Forældrene om hendes Haand. En Talsmand blev beskikket til at bejle paa hans Vegne og holde en lang og salvesfuld Friertale i Vidners Nærværelse. Der blev efterhaanden udarbejdet færdige Friertaler, og de var, som det fremgaar af Den politiske Kandestøber, endnu i Brug paa Holbergs Tid ... Efter saa mange og forsigtige Forberedelser var Afslag sjældne, men til Genæld saa meget mere forsmædelige, og den afviste Bejler blev Genstand for alles Spot. Spøgefugle satte en Hornske i hans Hat maaske for at antyde at han havde faaet en lignende Behandling som en Buk kunde vente af en vrangvillig Ged. Eller Frieren puttades i en bundløs Kurv, som »han faldt igennem«. Senere nøjedes man med at hænge en bundløs Kurv op paa Taget af Frierens Hus, naar Pigen blev gift. Og nogle Steder brugte man at sende ham en hel Kurv med en rød og sort Papirfigur. Den sorte skulde forstille den forsmæede Bejler, og var til yderligere Understegning her-

af ledsaget af en Mursten »til at tørre Øjnene med«.

Endelig *fæstedes* Parret — i Kirken, og den egentlige Trolovelse fandt Sted — helst ved tiltagende Maane. Fæstemanden skænkede sin Fæstemø Mangletræer, som han selv havde udskaaet og malet, Huer, Spænder eller Skeer. Hun gav ham en Skjorte, det intimeste Klædningstykke, som man jo dengang bar inderst mod Kroppen, som et Tegn paa deres fremtidige intime Forhold. Senere blev Fæstegaverne Armringe og endelig Fingerringe, selve Troskabens Symbol.

Der var et Spring fra dette strenge officielle Ceremoniel til de gængse Omgangsformer. Det var f. Eks. en hævdvunden Skik, der holdt sig haardnakket paa Landet langt frem i Tiden, at de unge Karle havde Lov til at besøge Pigerne paa deres Værelser Lørdag Aften og Natten før Helligdage.

Ved disse Lejligheder har Tonen næppe været fuldt saa højtidelig som ved Dagens Lys. I de bedste Kredse brugte man ved festlige Lejligheder efter Dansen at trække sig tilbage Par for Par for at »ligge sammen paa Tro og Love«. Anstanden tillod det, men krævede absolut Reglen om »Tro og Love« overholdt af Deltagerne, hvilket vel ogsaa faldt naturligt i Betragtning af, at de unge Par var fordelt rundt om paa Himmelsenge og Vægbænke i de samme Rum. Men til god Tone hørte det, at de unge Piger ved saadanne og lignende Lejligheder løskede deres Kavallerer. Skikkens Oprindelse var gammel; det omtales allerede i Folkeviserne, at Damer som Tegn paa Venskab kæmmede og børstede Haaret paa Mænd. Men til Løsningen hørte desuden, at Manden lagde sit Hoved i Kvindens Skød, og at hun strøg med Fingrene gennem hans Haar. Under

Den snusfornuftige Frier

denne Proces opmuntrede han hende med Kæleord som »min Hjerte-Gris«, min skønne Klud, min Sengero, min lille Kat«. Folkevisernes »Liljevaand« var paa Renæssancetiden afløst af Dyrenavne og andre mindre sarte Betegnelser. I Skuespillet »Samsons Fængsel« opfordrer Dalila sin Helt: Læg Hovedet i mit Skød, lille Mus«. Og Samson siger: »Hvad snakker I, min lille Gris«, og muntrer hende med Ord som: »Løsk mig endnu, grusk lille Kat, straks slumrer jeg saa overbrat«. Ligeledes hørte det til god Tone, at man tog Damerne paa Skødet, og den galante Kavaller hilste (som omtalt i Forbindelse med den rette Holdning) unge Jomfruer ved at berøre deres Bryster.

Brugen af en Fortaler ved Frieri holdt sig endnu paa 1700-Tallet. Selv en Enkemand eller ældre sat Herre veg ofte tilbage fra at fri paa egen Haand. Det gjorde f. Eks. den udmærkede Skolemand, Johan Henrik Tauber, da han blev Rektor i Horsens i 1773. Af hans Selvbiografi fremgaar det, at han længe havde tænkt paa at forlade Ungkarlestanden og til dette Formaal købt Guldringe, Halssmykker, Spænder og en Haarkam. Han dølger heller ikke, at adskillige Horsensdamer har lagt an paa ham, hans Værtindes Datter endog i en lidt generende Grad med Suk og rødrandede Øjne. Men Rektoren var en forsigtig Skolemand, og han besluttede sig til i saa vigtig en Sag at søge Raad hos den øverste Tilsynsførende ved Skolen: Biskop Rottbøl i Viborg. Af hans Brev derom fremgaar det, at det ikke vilde være uvelkomment, om Bispen vilde foreslaa sin Hustrus Selskabsjomfru som en passende Rektorfrue. Det var en Provstedatter ved Navn Gregoriane Begtrup, som Tauber tidligere havde truffet. Dengang havde han ikke selv

haft Giftetanker, men da han havde fundet den unge Dame særdeles velegnet til Ægtestanden, havde han søgt at vække en Vens Hu for hende. Imidlertid havde Bispen ingenlunde Lyst til at miste den udmærkede Hushjælp, og han lod, som om han ikke forstod Hentydningen i Rektorens Brev. Nu henvendte en Kancelliraad i Horsens sig til Rektoren og meddelte ham, at han havde faaet Konsistorialraad K.s Datter i Kommission, men desuden vilde henvende hans Opmærksomhed paa en Datter af en anden Kancelliraad, Hr. F., idet hun havde en Medgift paa 1000 Rigsdaler foruden Udstyr. Ganske vist var hun allerede tilsagt en vis Person, »men«, erklærede den hjælpsomme Kancelliraad, »vil De have hende, som er den bedste, saa skal han have den yngste«. Ogsaa Professor Balle ønskede at befordre Rektoren ind i Ægtestanden og fortalte ham, at han havde tiltænkt ham en ganske bestemt »Schatz«. Naar dertil kom, at Rektor Tauber ogsaa havde Tilbud om en Vejermeisters særdeles huslige og fornuftige Datter, vil man se, at denne lille pedantiske Herre var særdeles omsværmet. Dag og Nat overlagde han Sagen, og nedskrev endelig i sin Dagbog til Støtte for sin Beslutning, at han hos alle de Kvinder, der var bragt i Forslag »maatte savne Sjæls Styrkelse, en god Smag, den udvortes Kultur, som gaar under Navn af god Levemaade«. Huslighed og gode Midler var ham ikke nok. Han agtede ikke »at vælge en Kone til Tidsfordriv eller til sanseelig Mættelse for nogle Aar«. Han maatte se paa sin Stilling i Samfundet og tænke paa det forventede Afkom. Kort og godt: han vendte tilbage til Tanken om Gregoriane, skrev atter til Biskoppen — og bad ham opgive, hvad hun vilde faa i Udstyr af sine

Bryggerkarlen i Barselseng

Forældre! Da Svaret var tilfredsstillende, fremsendte han tilsvarende Oplysninger om sine egne Indtægter, idet han venligst bad Biskoppen om at fri for sig hos Jomfruen saavel som hendes Forældre.

Et Møde mellem Bispen, Provstefamilien og Jomfruen blev arrangeret i Professor Worms Hjem i Aarhus. Da de to Parter var ladet alene, fremsatte Rektoren sin Bøn til Jomfruen. Hun svarede ikke, men tillod ham som en Indrømmelse at kysse hende paa Kinden. Den store Forsamling af Tilrejsende kunde selvfølgelig ikke bide i det uendelige hos Professoren, og Bispen greb nu ind og gjorde Jomfruen opmærksom paa, at hun maatte skynde sig lidt med at tage en Bestemmelse. Næste Dag lodes de tvende Parter atter alene, og ifølge Rektor Taubers Optegnelser formede det endelige Frieri sig saaledes: Jeg forlanger ikke Ja, kun ikke Nej. Hun: Jeg har just ingen Modbydelighed til Dem. Han: Ja, saa er det godt, saa ere vi skabte for hinanden! Efter at have kysset Jomfruens Haand tilføjede Rektoren disse Ord, der ret viste ham som den fine Mand: — Nu først vil jeg betro Dem en Hemmelighed, som maaske vil glæde Dem; efter min Moder har jeg arvet 1000 Rigsdaler, som kan hjælpe til at grundlægge vor fælles Lykke!

Til dette praktiske og snusfornuftige Syn paa Ægtestanden svarede naturligt en vis Overbærenhed overfor smaa eller større Eskapader ...

*

Kønsmoralen har til alle Tider givet Anledning til Forargelse. Selv indenfor Klosterens Mure kunde det knibe med Overholdelsen af det sjette Bud. Kong Christian I saa

sig foranlediget til at udjage alle Nonnerne af Ribe Nonnekloster paa Grund af deres Usædelighed. Og under Kong Hans hændte det mærkelige Mirakel i Munkeklosteret St. Knud i Odense, at Kokken, Bryggerkarlen og Kældersvenden kom i Barselseng paa samme Tid.

Ægteskabet var uopløseligt i den katolske Tid. Men ingen fik ondt af, at Folk søgte Variation i Byens Kvindehus. Selv Ægteskabsbrud tog den offentlige Mening sig forholdsvis let. Et ganske livligt Billede af Tidens Syn paa Sagen giver Paragraffen i Ribe Ret fra Erik Glippings Tid om Straffen for en Hustru, der blev grebet i Hor med en anden Mand: »Hun skal drage ham ad By, den ene Gade op og den anden ned, ved det samme Lem, dér han gjorde Synden med hende, og saa skal han blive kvit for den Sag«. I Betragtning af, at Ribe Ret var berygtet for sin Strenghed, maa man gaa ud fra, at den moralske Forargelse har været endnu mildere andre Steder. Men efter Reformationen blev der vendt op og ned paa dette Forhold ...

Lutheranerne klagede over Munkenes og Nonnernes Usædelighed, men Katolikerne klagede over, at Lutheranerne nedbrød den menige Mands, hele Folkets Moral. Om Renæssancens Dyrkelse af det nøgne erklærede den katolske Biskop Olaus Magnus: »Lutheranerne, disse de utugtigste af alle Kættere, har ved hyklerisk Tale om udmærkede Malerier og Beundring for Kunsten indført nøgne og skamløse Billeder, og Øvrigheden har lukket Øjnene derfor«. Det kunde selvfølgelig ikke forblive uden Følger. Saa længe Katolicismen endnu havde Hold paa Menigheden »vendte Kvinderne ærbart Øjnene bort«. »Men,« fortsatte Bispen, »da omsider

De ugifte Kvinder malkes

Tiden kom for den skammelige lutherske Læres Optræden — varslet gennem den vidunderlige Kalv, som en Ko fødte i Aaret 1517 paa Wittenbergegnen i Hertugdømmet Sachsen — da løsnedes overalt og i næsten enhver Landsdel Anstændighedens Baand, og de mest fordærvede Sæder vandt Indpas, i Særdeleshed blandt Kvinderne, hos hvem de forraadte sig i Udseende, Tale, Dragt, Gang, Bevægelser og overhovedet i alt, hvori Skamløshed kommer tilsyne; saa viser de sig nu letsindige, aabenmuede, trodsige og taabelige, saa det ikke gaar meget bedre til end i et Skøgehus. Det er navnlig Tilfældet i saadanne Hjem, hvor Husmoderen selv er umoralsk, thi hende plejer hele Huset at efterligne i al Daarligdom.«

Lutheranerne kæmpede just for en ny og strengere Moral.

Luther hævdede Ægteskabet op til en gudsvelsignet Institution og priste Ægtesengens Glæder. Men som en Slags Afbigt for den Ildhu, hvormed man skred til Samlivet indenfor Ægteskabet, fordømtes de tilsvarende Glæder udenfor den af Kirken velsignede Stand tifold strengere end før. Hor var Djævelens Værk! som Dr. Luther sagde, og i Modsætning til tidligere indførtes Straffe som Kagstrygning eller Piskning af ugifte Kvinder, der skulde have Børn og ikke kunde bevæge Barnefaderen til at gifte sig med dem, Halshugning af Ægtemænd for Hor, og Drukning i Sæk af medskyldige Kvinder. Og der blev indført den skarpest mulige Moralkontrol. Chr. III befalede, at nogle Dannekvinder i alle danske Købstæder to Gange aarlig skulde gaa rundt og malke de ugifte Kvinder. I Ribe var selve Biskop Hans Tavsens Hustru mellem de Dannekvinder, der udførte dette ærefulde Hverv i Sædelig-

hedens Tjeneste. Men hverken denne Kontrol, de barbariske Straffe, end ikke den Svøbe, som Herren selv sendte de ugudelige i Form af den nye Sot, Pokkerne, kunde holde Kødets Lyst indenfor Ægteskabets snævre Skranker. Renæssancetidens Levevis var ikke af en saadan Art, at den mildnede Blodets Brusen, tværtimod var Spægelsen og Fasten jo afskaffet. Gang paa Gang faldt selv de bedste for Fristelsen. Endog Gejstlige blev fundet i Senge, hvor de intet havde at gøre. Ingen Ægtemand kunde føle sig sikker paa, at Konen ikke bukkede under for Djævelen, mens han var borte. Og nogle gik da den Vej, at hjælpe hende i Kampen mod Fristelsen ved at udstyre hende med en Rustning, en saakaldt Dydsbeskytter. Manden laasede Konen af, naar han gik! Efter af Sandsynlighed har Brugen af Dydsbeskyttelse eller Kyskhedsbælter været meget udbredt, men kun ganske faa er opbevaret. Senere Slægter har ikke fundet det delikat at opbevare disse Minder om henfarne Bedste- eller Oldemødres Nedværdigelse. Paa Ringkøbing Museum findes et jernsmedet Eksempel, der har været brugt indenfor en Slægt der paa Egnen. Ogsaa om den østrigske Friherre Sigfred Rindschatt, der boede paa Herningholm i Begyndelsen af 1600-Tallet, ved man, at han anvendte et lignende Jernbælte til sin Frue. Men den Slags Konstruktioner var jo ikke for Fattigfolk. Præsten Hr. Hans i Alslev paa Falster fandt da en billigere Form for Dydsbeskytter, idet han konstruerede et Par Benklæder til at lukke med Laas og Nøgle. Han var selv engang blevet fradømt sit Embede for Hor, saa han vidste af personlig Erfaring, hvor svært det var at staa imod. Men hans Hustru var tværtimod et højst tugtigt og dy-

Risikoens Ligkiste

derigt Menneske, og hun fandt ikke Behag i at skulle bruge Opfindelsen. Prygl gjorde hende ikke gladere for det aflaaede Klædningsstykke, og Sagen endte da for Retten. Her tog en beslutom Dommer en Kniv og sprættede Bukserne af Præstekonen.

Et Par Aarhundrede huserede Horedjævelen, og Frygten for Kvindekønnets Fristelser slog ud i hysteriske Luer — bl. a. paa Heksebaalene. Saa veg den strenge Ægteskabsmoral langsomt for sin Modsætning. Omkring 1700 blev der gjort en Opfindelse, hvis Formaal og Virkning var den stik modsatte af Kyskhedsbæltets ...

Pudderets, Parykkernes og Petitesseernes Tid, da Paavirkningen fra Frankrig blev mærkbar Verden over, kaldtes ogsaa med rette den galante. Detaillerne, Udsmykningen, Formen og ikke Indholdet var Hovedsagen, — i Kærligheden: Teknikken. Koketteriet dyrkedes som Kunst. Der blev skrevet Haandbøger om erotiske Raffinementer. For altid at være ydedygtig opfandt og brugte man alskens Parringsmidler. Damerne bød Pilules d'amour eller Liebespillen af deres Emaljedaaser med de ømme Hyrdescener paa Laaget. Og Ønsket om at kunne dyrke forskellige Passioner uden varigere Følger medførte tekniske Hjælpemidler af en hidtil ukendt Karakter. Et forholdsvis sikkert Middel skyldtes den ved Carl II.s Hof levende Læge Kondon: en Beskyttelseskappe, der fik Navn efter sin Opfinder, men endnu hyppigere betegnedes ved Kælenavne som Ærbarhedens Panser, Risikoens Ligkiste eller de hemmeligt Elskendes bedste Ven. Efter alt at dømme naaede dette og lignende hemmelighedsfulde Hjælpemidler hurtigt en betydelig Udbredelse i højere Kredse, endog

i Danmark. I den store Verden hørte det til god Tone, at Ægtefæller hver havde sit erotiske Supplement i Form af en eller flere Elskere og Elskerinder. Og det var Skik og Brug at invitere i hvert Fald Madames opvartende Kavaller med, naar man ønskede at se Ægteparret. Det var i de Dage, man som et Eksempel paa Aand og Aandsnærværelse fortalte Historien om Madame de Me-revals Mand: Fruen var netop ved at tilstaa en ung Officer sin Gunst, da Gemalen traadte ind i Værelset. Han trak sig straks diskret tilbage, dog ikke uden en lille Bebrejdelse: »De er meget uforsigtig, Madame, sæt det nu var en anden end mig, der var kommet ind.« Som Casanova erklærede ud fra sit Kendskab til de europæiske Hovedstæder: »Skøger har vi ikke Brug for i disse lykkelige Tider«. Ved Christian VII's Hof i København forlangte Kongen at unge Kavallerer skulde krybe under Bordet og op under Hofdamernes Skørter under Taflet ... Det er ikke sikkert, at man bar sig saaledes ad i Middelby. Men Moden fra Paris og København har næppe kunnet undgaa at sætte sit Spor paa dette Omraade som paa alle andre. Og i bedre Kredse læste man bifaldende Marmontels »Moralske Beretninger«, hvori det hed om den værdige Opførsel mellem Ægtefæller: »Nu ser man Venlighed, Frihed og Fred herske i Familiens Skød. Naar Ægtefællerne elsker hinanden, da er det godt, de lever med hinanden, de er lykkelige. Naar de holder op med at elske hinanden, siger de det som anstændige Mennesker og giver hinanden deres Løfte tilbage. De hører op med at være Elskende, de er Venner. Det kalder jeg selskabelige Sæder, behagelige Sæder«. Man var ved at indrette sig paa Ægteskabsformen: suppleret Mono-

Som man parrer Duer

gami med Bimænd og Bihustruer, — en Tanke, der i 1943 blev genoptaget som en Mulighed for at forhindre Skilsmisser ...

At man kendte og brugte Metoder til Børnebegrænsning i Danmark sidst paa 1700-Tallet fremgaar med stor Tydelighed af flere Ytringer, bl. a. en Artikel i Tidsskriftet *Minerva* fra August 1793. Forfatteren nævner, at de danske Købstæder vokser, men de blomstrer ikke: Thi det er kun Almuen, der formerer sig. Om Aarsagen til, at det kun var de daarligst stillede og mindst begavede, der formerede Byernes Befolkning, hedder det: »Thi endnu har Almuen ikke overalt i Provinsen lært det, som voksende Tvang snart vil lære den: Jeg mener baade den Skamløshed og den ulyksalige Konst og den uanstændige Smag at tilfredsstille Drivten uden at faa Afkom.«

*

Forretningsmæssige Grunde var stadig bestemmende ved Ægteskabets Indgaaelse. Den ældre Generation mente at have bedst Forstand paa, hvorledes et lykkeligt Ægteskab kom i Stand, og sørgede for, at den rette blev udset til Trolovelsen — i givet Fald ved Hjælp af Tvangsmidler. Men der begyndte at opstaa Modvilje og Protester mod Systemet. Gamle Tamperretsprotokoller er fulde af Tilfælde som f. Eks.: »Pigens Fader tilstaar, at han og hans Hustru har med Trusel nødt deres Datter til at indgaa Trolovelsen«, — eller: »Saavel af hendes Moder som af hendes Stifbroder ikke alene med haarde Ord og Trusel, men og med Hug og Slag nødt til at lade sig trolove«. Fra Kolding er der Eksempler paa, at de Unge, som man havde bestemt for hinanden, blev laa-

set inde i en Stue og forhindret i at komme ud, indtil de bøjede sig for Forældrenes Vilje. Det var den samme Metode, man brugte, naar man skulde parre Duer; — men disse unge Koldingensere svarede saa lidt til det kærlighedsfuldt kurrende Duepar, som en senere Tid anvendte som Elskovssymbol paa Postkort, at de gik til Retten for at blive fri for at faa hinanden.

Fra Varde fortælles om et grøt Tilfælde i 1720erne: En havesyg Enke havde tvunget sin Datter til at ægte en Mand, som stod væsentlig over hende i Alder og under hende i Dannelse. I sin Fortvivlelse søgte hun Trøst hos en Officer, — hvilket ikke forblev ubemærket i den lille By. Kort efter blev Ægtemanden dræbt paa en Rejse. Der skaffedes ikke mindste Bevis for, at Hustruen var medskyldig i Overfaldet, men hun mistede dog alt sit Gods og al medborgerlig Agtelse ... Dette Tilfælde gav Anledning til en almindelig Drøftelse, ogsaa i andre Byer, om, hvor langt Forældrenes Ret med Rimelighed burde gaa. Enkelte Skribenter fremhævede Betydningen af, at de Unge stemte overens i Gemyt og Tilbøjeligheder. Det var en helt ny Tale ...

Lidt efter lidt brød Følelserne frem — først i de europæiske Romaner, som man nu sad og læste i Middelbys Borgerhjem, f. Eks. Richardsons berømte »Pamela eller den belønnede Dyd«, der var blevet oversat i 1740erne, senere i Klopstocks Kærlighedsdigte og endelig i luende Flamme med Goethes *Werther* 1774. Et ganske andet Sprog end Rektor Tauber talte Johannes Ewald til Arendse. Han havde to Formeninger om Kærligheden: »Den ene, at den første sande Kærlighed beror alene paa en Art af Sympati eller en skjult Drift, som jeg ikke kan

Hjertets Jomfrudom

forklare, og kan aldeles ikke frembringes af blot Overlæg — den anden, at Hjertet, om jeg tør udtrykke mig saaledes, har sin Jomfrudom, som umuligt kan tages af mere end een.«

Unge Mænd og Kvinder læste med rødme under hans Møde med Arendse Hulegaard: »Mine Kinder brændte, mine Knæ sitrede, jeg stammede mit Ærinde ud, saa godt som jeg kunde, uden at tænke paa andet, uden at se eller føle andet, end Arendse. Da jeg havde forrettet mit Ærinde, vovede jeg skælvende at trykke hendes Haand til mine Læber, og Guders Ild, salige Luer fo'r af hendes Fingre i det inderste af min Sjæl. Jeg kendte mig ikke mer. Jeg gik baglænds bort og bukkede mig hvert Øjeblik. Da jeg var kommet ud paa Gaden, gav jeg mig først Tid til at drage min Aande ... Jeg paastaar, at der ikke gaar og ikke kan gaa saa stor en Revolution for sig i vor Sjæl som den, der frembringes af den første sande Kærlighed. Et tykt Tæppe falder fra vore Øjne ... Vi se paa Himlens fulde Glans og blive som ved en Omskabning paa en Gang af Børn til Mennesker ... Du er hende ikke værd, men du skal ikke lade af, førend du bliver det ... Jeg havde gjort et helligt Lofte ikke at tillade mine Læber den mindste Tilstaaelse af min Kærlighed. Men min ømtførende Pige kunde ikke andet end forstaa mig.«

Snart kunde endog Ægtefæller flyde hen i Rørelse over hinanden — næsten bogstavelig talt. Skuespilleren Rosing har skildret, hvorledes han gik Tur med sin Kone, Skuespillerinde Johanne Katrine Olsen, da de hørte en fremmed Kone beklage sig til sin Broder over, hvor ulykkelig hun var i sit

Ægteskab. Skuespillerparret var det modsatte, og kyssede hinanden af Fryd over at være det. Derpaa vandrede de bevæget videre: »Vi gik vel en halv Time og snød vore Næser uden at snakke et Ord. Du kan tro, det var hverken Snue eller Tobak, der kom os til det ...«

Fra Pietismen spirede Udviklingen i Retning af et følelsesbetonet Forhold mellem Ægtefæller, stigende til Romantikens Dage, hvor Oehlenschlaegers Digtning udviklede et rent ideelt Syn paa Kvinden, den elskede, Livsledsagersken og ikke blot Husholdersken. Nathuerne og de mange brave Folk af Rektor Taubers Type, der endnu levede rundt om i Landet, kaldte denne frembrydende inderlige Dyrkelse af Kærligheden for en usmagelig Trang til »sandselig Tilfredsstillelse«.

Lidenskabens Luer blussede voldsomt i den romantiske Tidsalder. Mens det før havde været Idealet at holde sig koldsindig, skulde man nu ofre alt: Mand og Børn og Rygte for at følge sin »Passion«. Med Gysen hørte man selv i Middelby Rygtet om Lady Ellenborough, der havde haft fem europæiske Ægtemænd, før hun endte hos en Sheik fra den arabiske Ørken. Og alle talte om Smeden i Gretna Green, der i Tidsrummet fra 1811—39 viede 7744 Par, hvoraf den kvindelige Del var bortført eller løbet hjemmefra. Helt tæt ind paa Livet af den danske Provins rykkede den romantiske Lidenskab, da selve Prins Christians Gemalinde, Prinsesse Charlotte Frederikke blev skilt og forvist til Horsens, fordi hun havde ladet sig bedaa af sin Musiklærer, den tidligere Don Juan fra det kongelige Teater du Puy.

Nogle begyndte ligefrem at protestere mod »Ægteskabets Lænker«. Snart kunde man

Figenblad-Moralen

læse, at en Kvinde som George Sand vovede at hævde Kravet om »den frie Kærlighed«.

»Naar to Mennesker ønsker at være sammen,« sagde hun, »behøves intet Baand for at holde dem sammen; men ønsker de det ikke, da er det tvungne Sammenhold en Krænkelse af deres Ret og Værd som Mennesker.«

Fra selve Ægteskabet blev Tyngdepunktet fra nu af lagt over paa den forudgaaende Forelskelse. Menneskealdre igennem blev der fra nu af skrevet Bøger, som kun handlede om Forelskelse, og hvor Hovedpersonerne først »fik hinanden i Enden«, som man sagde. Bøgerne sukkede af Elskovskval, men sluttede efter en fast Opskrift i et Rosen-skær, der lod ane en kommende ægteskabelig Lykke, — som dog vist ikke sjældent udeblev. I hvert Fald hørte man aldrig om den i Bøgerne. Romantik var maaske heller ikke det varigste Grundlag for et aarelangt Samliv ... Man talte om Følelse og Forelskelse, men kun i Herreværelserne om den »kødelige Side« af Kærligheden. Aarestrups yndige Digte blev citeret til Toddyerne efter Middagene i Middelby, men kun bag Herreværelsernes lukkede Døre, thi de ansaas absolut ikke for passende for Kvinders høviske Øren.

Den store franske Revolution var Dommen over de herskende Klassers Letsind. Nu skulde en mere moralsk Del af Menneskeheden vise, hvad den evnede. Før havde de højere Lag kunnet synde som de lystede uden Hensyn til de bredere. Men det opkommende Borgerskab maatte tage Hensyn til det Folk, det var udgaaet fra, og som det repræsenterede. Resultatet blev en fuldkommen afvisende Holdning overfor det tidligere Letsind og overfor alle seksuelle Emner, Udviklingen af den saakaldte Figen-

blad-Moral. Før spøjte man legende let med Fænomenerne fra den seksuelle Sfære, nu omtalte man dem overhovedet ikke. Før havde det heddet lige ud, at en Kvinde var svanger, nu nævnedes det efter en undskyldende Rømmen, at hun var i »velsignede Omstændigheder«. I Sproget var Hentydninger til Kønslivet tabu.

En mandig og moralsk Vejleder i kvindelig Anstand skrev i 1856: »Ligesom det hos vort Kjøen er en Svaghed at rødme, saaledes er det hos det smukke Kjøen en sand Prydelse, og naar nogle mene, at det er et Beviis paa et fordærvet Hjerte, naar en ung Pige rødmer, da er dette en lige saa vrang som nedrig Mening, thi netop den uskyldige rødmer, men den lastefulde og forhærdede skifter ikke Farve. Det er nedlagt i Quindens Natur at rødme, uden at være sig nogen Brøde bevidst, og den blufærdige og uskyldige Pige rødmer derfor, naar den frække og fordærvede beholder sin Farve.«

Klunkedamen stilledes op paa en Piedestal ligesom de sødmefyldte Calipastafigurer, der stod paa Søjler under Tapetserernes tempelagtige Ophængninger. Hvis hun vilde ned af Piedestalen, f. Eks. for at deltage i Mænds Arbejde eller deres politiske Samtale, skulde man nok sætte hende paa Plads igen. Omgangstonen mellem de unge Mænd og Kvinder i Middelby har næppe været strengere end i Klunketiden. Og selvom de unge Herrer kom til Hovedstaden og foldede sig ud paa Studenterballer, holdt de strengt paa — i Modsætning til den næste Generations Unge — at der skulde være Luft mellem Parrene. Vel at mærke, naar det gjaldt de »virkelige Damer«, kun de ophøjede og rene, helt uberørte kunde man tænke sig engang at ægte ...

De forelskedes Korrespondance

I Erindringen om sin Studentertid umiddelbart før Brandes begyndte sine Forelæsninger i 1871 skriver Erik Skram:

»Vi havde stor Evne til at skelne mellem de forskellige Sfærer, hvori vi delte vor Tilværelse, og der faldt os ikke andet ind, end at denne praktiske Dualisme var nødvendig, en Livsanskuelse, vi trofast havde arvet fra vore Fædre. Et var Livet og dets Fordringer, et andet var Idealerne. Og blandt Idealerne anbragte vi den sande Kvinde, d. v. s. de Damer, med hvem vi eventuelt kunde tænke os at blive gift. Og Gud naade disse Damer, hvis de brød ud af de Former, vi efter Fædres Eksempel havde vedtaget skulde være Idealets. Da der i sin Tid — og det var end ikke mine allertidligste Studenteraar — for første Gang blev Tale om Oprettelsen af en Skjøteløberforening, var det med Bekymring vi tænkte paa, at vore Damer skulde indmeldes med Navn i denne Forening; en ung Dames Navn kunde man da ikke saadan uden videre sætte ind mellem Pers og Pouls i en Protokol, der fandtes et eller andet Sted ude i Byen. Og vi vare dog ikke sippede, tværtimod, vi havde Ord for at være raske paa det, citerede vi maaske ikke Heine og Goethe og Musset, naar det kneb? Og vi vare ikke Spor af bange for at forsvinde med en Dame paa et Karneval en hel Time, om det skulde være, men vi førte hende rigtignok tilbage til den ventende Moder uden saa meget som at have vovet at trykke et Kys paa hendes Haand. Saadan noget kunde en Kontorist gøre, en Student ikke. Mærkelig nok skyede de unge Damer os alligevel ikke.«

Selv mellem Tjenestefolk holdt man strengt paa Formerne, naar der var Alvor med i Spillet. Det ansaas ikke for god Tone at

fremsætte Ægteskabstilbud paa Gaden, og der var sjældent Lejlighed til det andre Steder. Hvad skulde en i Stilhed tilbedende Ungersvend, der ikke engang kunde skrive, have gjort i de strenge Sæders Tid, hvis han ikke kunde søge Hjælp hos alles Ven i Nøden: Brevskriveren. Med forsigtig Kløgt sammensattes følgende Skrivelse for den forelskede Gaardskar til den tilbedelsesværdige Tjenestepige i Middelby:

»Kjære Emilie. — Da jeg ikke kan erholde nogen Leilighed til at tale med Dem selv, saa vil jeg i Korthed med Pennen overlevere et Par Ord, for derved at tilkjendegive Dem min oprigtige Mening som er, at jeg ønsker, at De ville være min Ledsagerinde gennem Livet. Mit Venskab og oprigtige Kjærlighed har længe svævet for Dem, og mit Æresord gives herved til Dem, at den aldrig vil kjølne. Da jeg ofte ser Dem gaae i Byen, saa vil jeg være saa fri ved første Leilighed at komme Dem i Møde for at vi kunne vexle nogle Ord sammen, hvoraf jeg kunne erholde Deres behagelige Mening, som jeg dog vil ønske og haabe maa være til Glæde for mig. Imidlertid ønsker jeg Dem, kjære indtagende Emilie, at leve lykkelig og tænke paa Deres oprigtige Tilbeder. Ærbødigst Chr. Rasmussen.«

Samme Eftermiddag har den attraaværdige Emilie givet Møde hos samme Brevskriver. Hun har vist ham Frierbrevet og fremsat sit Syn paa Sagen, — som sikkert er paavirket af en Samtale med det høje Herskab, hvis artige Manerer hun daglig har for Øje. Resultatet blev følgende Svar:

»Gode Chr. Rasmussen. — Vel har jeg seet Dem, men aldrig troet, at Deres Tanker kunde være saaledes og ej heller troer jeg det endnu, førend ved en nærmere Sam-

Upassende at samtale paa Gaden

tale. De tilskriver mig, at De vil søge Samtale med mig paa Gaden; det vil jeg aldeles ikke tillade, da det ikke er passende; ønsker De nærmere Samtale, saa generer det ikke mig, og haaber eiheller det skulle genere Dem, at komme op til mig i Aften og i min Frues Nærværelse at forklare Deres Mening; mulig da at en nærmere Forbindelse kunde finde Sted. Jeg tilstaar selv at jeg føler for Dem, men læg blot Mærke til, at man ej bør være for hidsig i sine vigtige Anliggender. Lev nu vel min gode Chr. Rasmussen, det ønskes af — Emilie Frandsen.«

Mere skriftkloge Folk kunde søge Hjælp i den vanskelige Affære ved at slaa op i f. Eks. »Haandbog om den gode Tone eller Anviisning til at tale høflig og overensstemmende med Talens Gjendstand, samt til at opføre sig anstændig i Selskaber og i alle Livets Forhold«. Her tilraadedes det Frieren at forme sit Ægteskabsandragende saalunde:

»Alt længe har jeg, hulde Frøken! beundret Deres Dyder, Deres herligt straalende Egenskaber og Deres store Hjertensgodhed, alt længe tilbedt Dem; men stedse med Anstrængelse undertrykt den heftig sig fremtvingende Tilstaaelse af min brændende, inderlige Kjærlighed for Dem; ...«

Modtageren af en saadan skriftlig Tilstaaelse kunde i samme Haandbog finde en Formular saavel for et afslaaende Svar: »Saa meget jeg end finder mig æret ved Deres uventede Tilbud, og saa glimrende end den Udsigt er, som fra Deres Haand straaler mig i Møde; saa er jeg dog tilfulde overtydet om, at jeg ei kan opfylde de Forventninger, som De er berettiget til at gjøre om Deres Gemahlinde« o. s. v. eller for et ikke afslaaende — der dog ikke burde være upassende imødekommende: »Om jeg end

reent ud tilstaar Dem, at jeg gjerne befinder mig i Deres Selskab, og at Deres Omgang er mig meget behagelig; saa har jeg dog aldrig kunnet troe, at Deres mig beviste Venskab vilde formaae Dem til at tilbyde mig Deres Haand. Da De veed, at jeg er afhængig af mine Forældre, og jeg har gjort mig det til en Regel, alene at følge deres Raad og Bestemmelse, uden at tage Hensyn til mine egne Følelser og Tilbøieligheder, saa vil jeg ei heller i dette for mig afgjørende og vigtige Skridt, forholde mig anderledes; men underkaste mig deres Beslutning som et lydigt Barn, uden mindste Modsigelse ...«

Saa var der ikke andet at gøre for Frieren end at blade videre i Haandbogen og finde Formen for en passende Henvendelse til den Tilbedtes Forældre. Ogsaa den fandtes: »Tilgiv min Dristighed, at jeg vover at nærme mig Dem, og bede Dem om min høieste Lykke. De har en smuk Datter, som er Deres Huses Stolthed, Selskabernes Ziir, et Mynster paa Huslighed o. s. v. Alt længe har jeg tilbedt hende i mit Hjerte, men indtil nu søgt at skjule den inderste Kjærlighed; men nu anraaber jeg Dem om at gjøre mig til den Lykkeligste ...«

Den galante Tids Talemaader »min Due« eller »mit Hjerte« forstærkedes nogle Generationer senere til »min Skat«, »Elskede« og »Tilbedte« og naaede i Klunketiden op til det helt æteriske »min Engel«. Erotik var upassende selv mellem Ægtefæller.

Klunketidens Opfattelse af Ægteskabet findes udtrykt i en Bog af Professor Starcke fra 1890-erne: »Et Ægteskab er slet, i hvilket det erotiske er det fremtrædende i Forholdet mellem Ægtefællerne. Den fælles Husholdning, hvor enhver har sin Opgave,

Forargeligt Samliv

og den fælles Interesse at faa Børn og opdrage dem, vare de to Grundpiller, paa hvilke Ægteskabet først blev bygget. Og af den Sympati, som uundgaaelig fremgaar af de fælles Interesser, voxer atter den Kjærlighed frem, som endelig iværksætter Ægteskabets Fuldendelse og Befæstelse.«

Lovgivningen havde en Paragraf om forargeligt Samliv, og Bedsteborgere i en lille By skulde nok sørge for, at Myndighederne ikke fik Lejlighed til at lukke Øjnene for slige Forhold. Et af talrige Eksempler fra 1870-erne: En Skomager i Middelby og en Kvinde boede uden at være gift sammen i en fælles Lejlighed, hvor Kvinden sørgede for Husholdningen. Brave Borgere gjorde opmærksom paa det, og Parret modtog en Advarsel fra Myndighederne imod at fortsætte Samlivet. Manden flyttede strakt bort fra den fælles Bopæl og tilbragte ikke siden nogen Nat sammen med Kvinden. Derimod kom han stadig til hende om Dagen og spiste. Begge blev derpaa tiltalt for forargeligt Samliv. Underretten frifandt dem, men Højesteret idømte baade Skomageren og hans Kæreste Fængselsstraf. Der var ligeledes Straf for Hor. Og en Kvinde, der fik et Barn udenfor Ægteskabet, var for stedse udstødt af det gode Selskab. Først med Straffelovsforslaget af 1924 bortfaldt Straffene for Ægteskabsbrud, forargeligt Samliv og normalt ogsaa for homoseksuelt Forhold mellem Voksne.

Moralen fra Klunketiden krævede den køligste Anstand og Afstand mellem Unge af forskelligt Køn saa længe, de ikke var forlovede, men saa snart det var sket, tolereredes det, at de sad paa Skødet af hinanden og kyssedes for alle Familiemedlemmers Øjne. Et Stykke efter 1900 holdt denne Skik

sig, skønt den officielt fordømtes af Tidens Talsmænd for den gode Tone. Haandbogen »Kunsten at behage« erklærede i 1904: »God Tone byder, at man ikke for alles Øjne udveksler ømme Kærtegn, men dette synes forlovede, især nyforlovede, ofte at glemme. For den udenforstaaende findes der imidlertid ikke noget, der er mere utaaleligt at se eller høre paa, end et Par Kærestefolk, der kurrer og kæler for hinanden. Det er meget upassende af et Par Kærestefolk at give sig til at kærtegne hinanden, selv om der kun er Slægtinge til Stede. Familiefaderen er maaske optaget af sin Avis og Husmoderen af et eller andet husligt Arbejde, saa de ikke lader sig forstyrre af Suset af Kyssene, men tænk paa den gamle Ungkarls Forargelse eller paa den ugifte Tantes Tortur ved at se, »hvad der kunde have været«, men som hun aldrig har været med til, for ikke at tale om de yngre Søkende, som nysgerrige og fnisende med spændt Opmærksomhed iagttager Kærestefolkene. De forlovede selv lægger ikke Mærke til dette, mærkelig nok; thi man skulde synes, at de maatte have en Følelse af, at deres Kærlighed profaneres paa den Maade. Kærestefolk vil næppe følge Lægens Raad og nøjes med at kysse paa Panden i Stedet for paa Munden. Hvis begge de elskende er sunde, kan de uden Fare kysse, dog maa de i dette som i alt andet vide at holde Maade og ikke Aften efter Aften udveksle en Mængde lidenskabelige Kys, thi Nervesystemet lider under den ved Kyssene frembragte sanselige Spænding.«

Det var svært at være ung og uforlovet.

En ung Dame, hvis Rygte ikke var helt uplettet — og der skulde meget lidt til at plette et Rygte — kunde umuligt gøre sig

Ungdommens Oprør

Haab om at gøre et godt Parti. I Bogen om »Kunsten at behage« fra 1904 staar der: »Det maa indrømmes, at enlige Damer, særlig naar de er unge og smukke, har en vanskelig Stilling, thi de kan næsten ikke foretage sig noget uden at synde mod den gode Tone. De maa ikke uden at være i Selskab med andre Damer lade sig ledsage hjem af Herrer, de maa ikke modtage Herrebesøg i deres Hjem, uden at der er en Tante eller en ældre Dame til Stede, de maa ikke uden Ledsagelse gaa i Teatret eller til Koncert, kort sagt, de skal optræde yderst forsigtigt, hvis de skal undgaa at komme i Konflikt med den gode Tones Love. Enten skal de leve meget tilbagetrukkent eller ogsaa skal de i deres Samkvem med andre Mennesker altid være meget afmaalte og korrekte.«

*

Saa kom Krigen og Ungdommens Oprør. Pludselig blev alting anderledes.

I 1918 skrev Emma Gad i sin »Takt og Tone«: »Den Tid er forbi, hvor den unge Mand, der kom i en Familie og havde givet sit Hjerte til en af Husets Døtre, henvendte sig til hendes Fader, anmodede om en Samtale og bad om hans Datters Haand, hvorpaa han fremkom med Oplysninger om sin Familie, sine Formuesomstændigheder og sine Udsigter, før Forældrene talte med Datteren, og Bestemmelsen for Livet blev taget. — I vore Dage melder den unge Pige simpelthen sine Forældre, maaske ved Frokostbordet, at hun Aftenen før har forlovet sig med Bankfuldmægtig eller Løjtnant N. N., som de aldrig har set for deres Øjne, og at han vil give Møde ved Totiden, for at de kan stifte Bekendtskab med denne unge Mand, som de fra nu har at modtage og

elske som en Søn. Forældrenes Stilling er ved denne Tingenes Udvikling blevet lidt vanskelig . . .«

Da man i 1930 fandt, at Sæd og Skik var undergaaet saa gennemgribende Forandringer, at en ny Anstandsbog var paakrævet, og Savnet blev afhjulpet af »Omgang med Mennesker«, var den gængse Omgangsform mellem Unge af de to Køn hovedsagelig præget af *Flirt*. Det hed i Indledningen til Afsnittet om Forlovelse: »Den unge Mand, der indbilder sig, at han for at vinde en moderne Pige skal sige hende romantiske Komplimenter, tager sørgeligt fejl. Hun vil kun finde ham latterlig. En diskret Flirt hører derimod til. Det er Nutidens Form for Galanteri. Selv Herrer af en ældre Aargang har maattet bøje sig for denne Kendsgerning. Maaske helt ubevidst har de ændret Taktik, naar de gør det smukke Køn deres Opvartning. De føler instinktivt, at en ny Erototeknik maa anvendes, dersom de vil besejre den unge Pige af i Dag. — Flirtens Valpladser er Selskaberne, de tilfældige Møder paa Restaurant og andre offentlige Steder samt Sportspladser. Derimod hører Flirten ikke hjemme paa Kontorer, Magasiner og Værksteder, hvor unge Kvinder og Mænd arbejder sammen. Noget andet er, at det i Reglen ikke lykkes at holde den udenfor. Det er vanskeligt at indordne Kærlighed under faste Love. Den er som stærke Drikke for den, der synes om dem. Folk siger nok, at de er skadelige, men kommer dog bestandig tilbage til dem . . . For de Unge er Udviklingen fra Flirt til Forelskelse og senere Forlovelse ikke markeret af skarpe Overgange. Man kommer til at synes om hinanden, man opdager udmærkede Egenskaber hos hinanden, og man anser det for

Sex appeal og Oomph

praktisk at frugtbar gøre disse Egenskaber ved en Forening. Udviklingens sidste Stadium faar udadtil sit Udtryk derigennem, at Parret holder op med at flirte.«

I Modsætning til tidligere kunde Anstands-bogen nu nøjes med blot at strejfe den forhistoriske Skik, at unge Par sad paa Skødet af hinanden — med den Tilføjeelse: »Det er ikke engang Skik, at forlovede paa Gaden spadserer med hinanden under Armen.« Og saa den gamle Skik at udveksle Forlovelsesringe var ved at dø ud paa dette Tidspunkt. Kun i enkelte Kredse i Middelby skelnede man stadig mellem forskellige Forlovelsesnuancer fra »at gaa med en« til en Tilstand, som svarede til Fortidens Trolovelse i Alvor og markeredes ved at være »ringforlovet«.

Sidst i 1920-erne kunde man læse i Vitsrubrikken i Middelby Avis, som ofte afspejler Virkeligheden, at Frieri nu ofte foregik pr. Telefon efter Recepten: »Han: — Kommer du til mit Bryllup? Hun: — Hvem skal du giftes med? Han: — Med dig! Hun: — Ja, saa kommer jeg.« Iøvrigt var det nu ofte de unge Piger, der tog Initiativet til at skaffe sig en mandlig Partner. Mellemløstidens Pigebørn var smittet af den almindelige Tendens ude i den store Verden, hvor Kampen om Mændene førtes med en hidtil ukendt Haardhed paa Grund af det store Mandefald i de foregaaende blodige Aar. Selv her i det fredelige Middelby talte man om *sex appeal*, det erotiske Instinkt eller Tiltrækningsevnen overfor det modsatte Køn. I gamle Dage rødmede de unge Piger, naar de skammede sig, nu skammede de sig, naar de rødmede. Disse unge Piger, — hvis Bedstemødre havde rødmet, naar Vinden løftede deres Kjoler et Par Tommer op over Brunellerne, eller hvis de fik Øje paa en Variete-

stjerne i Uldtrikot paa en Plakat, — havde kastet de slæbende Skørter, sminkede sig som forhen kun »Damer«, der vilde understrege, at de ikke var Damer, og udstillede dristigt deres Ben for alles Øjne. Ja, de gik endog saa vidt omkring 1930, at de begyndte at udstille sig helt og holdent paa Skønhedstævner for at blive bedømt og faa Præmier ligesom Hopper paa et Dyrskue. Tilsidst blev deres Paa-gaaenhed trættende, som en ung Herre i Middelby bemærkede: »En Pige, der helt er indstillet paa *sex appeal*, er som et Tapet med et meget broget og storblomstret Mønster ... Først er man begejstret; men man bliver hurtigt træt af det — og vælger det derfor højest til Weekend-Huset.« Saa lagde Damerne om til det mere passive, mere modne, lidt mere kælnede og kurrende *Oomph* a la Filmsforbilledet Mae Westh, men det var kun en flygtig Overgang. Den næste Mode gik mod den verdenserfarne Backfisch. Selv ældre Damer bestræbte sig paa at ligne Backfische ved Hjælp af megen makeup, Gummikorsetter og Brystholdere, der fik Barmen til at strutte i tilsyneladende konstant ungdommelig Oplagthed.

Førkrigstidens Ideal i Retning af Jomfruelighed og Uberørthed gik ud af Kurs efter 1918. Uerfarenhed fandt Tidens moderne Ungdom latterlig. Et yderliggaaende men dog tidstypisk Vidnesbyrd om Tendensen hos 20-ernes Ungdom: En yndig ung Pige, Student, velhavende Mands Datter, skulde giftes med en ung Sagfører. Men en skønne Dag var Pigen forsvundet fra Byen. Der gik adskillige pinefulde Dage, saa modtog hendes Forlovede følgende fra Paris:

»Vær ikke urolig, min Skat. Jeg kommer snart tilbage. Men jeg maa tilstaa noget for dig: Da du før vores Forlovelse spurgte mig

Skamfuld over ikke at være kysset

om min Fortid, løj jeg for dig. Af Angst for, at du skulde synes, jeg var dum, vovede jeg ikke at indrømme, at jeg aldrig havde haft en rigtig Flirt og aldrig havde kysset nogen Mand. Maaske vilde du ogsaa have tvivlet om min Oprigtighed, hvis jeg havde indrømmet det. Derfor meddelte jeg dig nogle smaa Synder, som jeg aldrig havde begaaet. Du svarede dertil: Saaledes er det ogsaa bedst. En Mand kan ikke regne med en uerfaren Kvinde! Jeg har indset, at du havde Ret og vil retfærdiggøre mig overfor dig og bøde paa min Usandfærdighed ved at indsamle de fornødne Erfaringer, mens der endnu er Tid. Du aner ikke, hvilket Offer jeg derved bringer paa vor Lykkes Alter. Jeg morer mig her med sammenbidte Tænder. — Men naar jeg virkelig ser, hvor forfærdelig kedeligt alt *det* er, som maaske senere vilde have forekommet mig tillokkende, saa forstaar jeg dig helt. Jeg glæder mig vanvittigt til ...«

Det blev mere og mere almindeligt at søge en Partner til Flirt eller en Ægtefælle offentligt gennem Bladene ... De første Ægteskabsannoncer fra Mænd fremkom allerede i 1803, og Kvinderne kom med i 1808. Disse første Ægteskabsannoncer havde mange Modstandere — og pudsigt nok, saa uransagelige er Kærlighedens Veje, endte nogle af Modstanderne netop med at blive gift pr. Annonce. En af de første Damer, der indrykkede en Ægteskabsannonce i *Berlingeren* har senere fortalt derom: »Der indkom 42 Billetter, som alle syntes at være oprigtig ment; men kun én af dem faldt i min Smag. Vedkommende skrev blot: »Nærmere Oplysninger ønskes«. Men der var noget ved hans Skrift, som tiltalte mig. Jeg skrev til

ham. Allerede Dagen efter havde jeg Svaret — som var en stor Skuffelse. Han skrev, at han aldrig havde haft i sin Tanke at lægge Billet ind paa en Ægteskabsannonce. Det var en Ejendom, der averteredes til Salg, som han ønskede nærmere Oplysning om. Han havde byttet to Tal om i Billettens Numer. Deraf Fejltagelsen. Jeg skrev til ham og bad ham undskylde, at jeg havde ulejliget ham. Men samtidig betroede jeg ham min store Skuffelse over, at netop *hans* Brev var en Fejltagelse.« De blev gift.

Efter 1900 steg Ægteskabs- og Flirtannoncerne ganske betydeligt. De unge Pigers Aktivitet afspejledes ogsaa her, f. Eks. i en Annonce fra et Blad i Middelby som denne:

Kammerater, kom an,
I skal vise, hvad I kan.
Det er det, vi venter paa.
Tre Smaapiger raaber i blandet Kor
disse kaade Ord:
I Vinter maa Tiden gaa
(i Købstaden her vi bo)
og til lidt Tidsfordriv,
vi derfor denne Tanke fik,
lidt Korrespondance let og kvik
o. s. v. . . . Billet mrk. 3 gamle Jomfruer i
Alderen fra 18—23 o. s. v.

I den Tid, da Saglighed var Løsenet, gik man ogsaa sagligt tilværks paa dette Omraade. Om en større Næringdrivende i Middelby ved jeg, at han benyttede en tilsyneladende saare vel gennemtænkt Metode ved Valget af en Hustru. Han var blevet ked af Ungkarlivets Uhygge og havde besluttet sig til at gifte sig; men med hvem, vidste han ikke.

Der var ikke nogen i Byen, som han syntes om, og han greb da Sagen an som den praktiske Mand, han er: Han indrykkede en An-

Hvad man vil vide om den Tilkommende

nonce i flere udenbys Blade med den kendte Tekst om, at han »undtagelsesvis ad denne ikke længere usædvanlige Vej« o. s. v. Der kom en Vognladning Billetter som Svar paa Ægteskabsannoncerne, men efter en omhyggelig Sortering var der kun en Snes, som kunde komme i Betragtning. Med disse 20 Billetskriversker indledte han en anonym Korrespondance, som hurtigt reducerede Tallet yderligere — ned til 10. Nu fulgte nogle ret interessante Søndage, hvor han skiftevis mødtes med de lysthavende i forskellige Nabobyer. Herefter blev Tallet begrænset til 3, hvorpaa han lod et Bureau undersøge de udvalgte Forhold paa det nøjeste. Saa endelig faldt Valget. Om han særlig lagde Vægt paa Formuens Størrelse, Damens Ry for forretningsmæssig Dygtighed eller hendes sædelige Vandel vides ikke, ej heller om han under Frieriet meddelte, at Valget var truffet efter sande forretningsmæssige Principper, og at Betingelserne for et godt Kompagniskab derfor maatte siges at være til Stede. Men man ved, at han blev skilt et Aar senere. Trods alle saglige Forsigtighedsregler gik det saadan med mindst hvert 10. Ægteskab.

*

Jeg har spurgt Masser af unge Mennesker i Middelby om, hvordan de havde fundet hinanden. Det almindeligste Svar var, at »det gik af sig selv«. Har jeg spurgt dem om, hvilken af Parterne det var, der friede, saa har selve Ordet oftest fremkaldt Munterhed. Iøvrigt udtalte de Unge sig gerne om Kærlighedsforhold, naar bare man kaldte det noget andet. Hyppigere end for-elsket sagde de »skudt i« eller »varm paa«

eller endog kun »lun paa«. De mest frem-skredne erklærede, at Erotik og Slægtens Fortsættelse var to forskellige Ting, som man burde holde ude fra hinanden. Gjaldt det Ægteskab, burde man frem for alt ikke handle i Blinde, men lade det indlede af et Prøveforhold; kunde det glæde de Gamle, kunde man godt kalde det en Forlovelse. Deres Synspunkt var det, at »da man jo ikke køber et Par Støvler, før man har prøvet dem, er det latterligt at tro, at man i Blinde kan finde den Ledsager for hele Livet, som passer En, eller som man passer sammen med.«

Jeg har spurgt Masser af unge Mennesker mellem 17 og 20 om, hvad de forlangte af og hvad de vilde vide om deres Tilkommende. Svarene var varierende. En vis Type Kvinder vilde vide alt om *hans* Fortid, en vis Type Mænd krævede ligesom i Kyskhedsbæltets Tidsalder, at *hun* aldrig havde kendt andre Mænd, mens nogle var ligeglade og andre tværtimod erklærede, at de ikke brød sig om en Partner, der ikke kendte »noget til Livet«. Bedsteborgernes Døtre tog temmelig vidstrakte Hensyn til Partiets økonomiske og sociale Standard. Mens kun faa, deriblandt et Par unge vordende Medicinere, lagde Vægt paa deres Tilkommendes Helbredstilstand og hendes Slægtsforhold, ikke ud fra økonomiske, men ud fra arvebiologiske Synspunkter.

Nogle ganske enkelte, og det var meget unge Piger, erklærede, at de slet ikke vilde spørge og intet vilde vide, kun føle — og vandre med lukkede Øjne ind i Kærlighedens Land. En enkelt ung Pige, Student og meget selvstændig, hævdede, at hun vilde bevare sin Frihed. »Det nuværende Ægteskab,« sagde hun, »er stadig et Patriarkat, gammeldags

Plakaten, hvormed Opvisningen af Fotograf Elfelts levende Billeder annonceredes under Tournéen i de danske Byer.

Theatret i Helsingør.

Søndagden **13. Septbr.** Kl. 8 pr.

gives

Hr. kongelig Hoffotograf Elfelt
en interessant stor Fremvisning ved Kinematograf af sine bekendte

Levende Billeder

med store og righoldigt Program, hvorfra findes flere aktuelle Billeder fra Helsingør.

AF Programmet fremhæves:

1ste Afdeling	2den Afdeling
Vestpæren på Amalshøje.	Drængd-Strøm, Stigtgæst.
Panorama "Aalborg".	De hvide Sneer.
Kirkeindens Arkitekt, Helsingør.	Nybyggerens Gæde.
Blade i Taktfuld Japan.	Hvide Vindmølle.
Selskab med Hestevognkø.	Kampen med Uoverskueligheden.
Polstede Præge.	Fra Anna Larsens i sit Paaløbshøjeste.
Kampstævne med Fjendensløber.	Erasmusens sidste Opvisningstykke.
Maritimeløben i Venezia.	Kirkeindens Arkitekt, Billeder 1902.
Tyrolerfæltet i Spanien.	Turkiske, russiske Soldater.
De kongelige Fotografens på Hersted.	Panorama Helsingør.
Dromerede Nætter i kinesisk Havn.	Konstigt Bredt fra Tivolis Degeneration.
Kæret med grundtvadske Hænder.	Billeder Danne.
Reklame og Post Post Bryllupsbryllup.	Dansere.
Brandtrouset rykker ud.	Horandansen af "Elverhøj".
Vinterglæder.	Automobiler, Dr. Ludvigens Bør.

Musik under Fremvisningen.
(Imellem 1ste og 2den Afdeling er 10 Minutters Pause.)

Billetpriserne: 1ste og 2de Række 75 Øre, 3de Række 50 Øre, 4de Række 25 Øre, 5de Række 10 Øre, 6de Række 5 Øre, 7de Række 2 Øre, 8de Række 1 Øre, 9de Række 50 Cents, 10de Række 25 Cents, 11de Række 10 Cents, 12de Række 5 Cents, 13de Række 2 Cents, 14de Række 1 Cent, 15de Række 50 Cents, 16de Række 25 Cents, 17de Række 10 Cents, 18de Række 5 Cents, 19de Række 2 Cents, 20de Række 1 Cent.

**Denne morsomme og højst interessante Aften
bør Alle overvære!**

Historien om »TOSCA«

Michel
SIMON
Imperio
ARGENTINA
ROSSANO BRAZZI
REGISSEUR
CARL K.

Forbudt for Børn

Paaskriften »Forbudt for Børn« stimulerede Nysgerrigheden for voksne, men i endnu højere Grad hos dem, der var saa uheldige at være under 16 Aar.

En offentlig Udraaber omkring 1600.

Det samme System b
nytttes med stor Fo
del flere Steder d
Dag i Dag, bl. a.
Rodby.

Provinsredaktøren — og hans endnu levende Konkurrent,
den kommunale Udraaber.

Nogle Steder bruger man Klokke,
andre Steder forkynnes den levende
Avis med Trommeslagning. - F. Eks.
i Varde, hvorfra ovenstaaende Skilt
stammer.

Et Fabrikproduktets Betydning

Fadervælde efter luthersk Mønster, der, om ikke saa utilsløret som tilforn, saa dog stadig indrømmer Manden den afgørende Magt. Jeg vil ikke giftes, selvom jeg antagelig nok vil have et Par Børn, dersom de økonomiske Forhold tillader det. Til den Tid vil jeg se mig om efter en Far til mine Børn — men ikke efter en Mand, der skal bestemme over dem og mig.«

Ingen af de unge Mænd, jeg har talt med, kunde tænke sig at leve Resten af Livet som Ungkarle — *a la carte*, kaldte de det, idet de aabenbart tænkte sig Ungkarlelivet som Promiscuitet mellem mandlige og kvindelige ugifte, hvilket det muligvis ogsaa var.

Langt, langt de fleste unge ønskede at blive gift paa gammeldags Maner — og beklagede kun, at det var saa svært at blive det.

*

Skønt Paragrafen om forargeligt Samliv var strøget, og man talte og skrev en hel Del om det af den amerikanske Dommer Lindsay lancerede Kammeratægteskab, eksisterede dette Begreb ikke i en lille og overskuelig Købstad som Middelby. Men det var ingenlunde ensbetydende med, at de Unge levede i Cölibat.

Aabenhjertige Forespørgsler til 100 unge Mennesker af begge Køn i 25—30-Aarsalderen, hvoraf ingen nægtede at udtale sig, gav til Resultat, at 5 erklærede aldrig at have haft Samleje — 80 erklærede at have det nogenlunde regelmæssigt — 20 erklærede at praktisere coitus interruptus — 80 at bruge Præservativer.

Antikonceptionelle Midler, der som nævnt allerede omtaltes i 1790-erne, var blevet bedre, billigere og gjort til Genstand for

Massefabrikation. Og det var gaaet som dengang forudsagt: Trang havde udbredt deres Brug. Man talte blot ikke derom. Fortielses-systemet gik saa vidt, at Statistikken ikke bragte noget Tal for Forbruget af Præservativer; men at det var betydeligt, kunde ingen, der gik forbi et Kloakudløb, undgaa at konstatere. Dette sjældent omtalte Fabrikprodukt havde i høj Grad medvirket til at forandre de to Køns Holdning overfor hinanden.

Ifølge Schopenhauers Opfattelse, hvis Rigtighed Biologien kun havde understreget, var den kønsbestemte Kærlighed et uimodstaaeligt Instinkt, der virkede for Slægtens fortsatte Eksistens. Kærlighedens Længsel, som Digtere til alle Tider havde søgt at beskrive, gik langt ud over Individets Grænser og Fatteevne: det var Slægtens Krav, der fremsattes med Selvopholdelsesdriftens Styrke. De forelskedes mærkelige, ofte komiske Opførsel, skyldtes netop, ifølge denne Teori, at Parterne ikke mere tilhørte sig selv, men var taget i Besiddelse af Slægtens Aand. Skønt Verden var en Jammerdal og Fremtidsudsigterne mørke, skønt alle var enige om, at det var lykkeligst ikke at være født, gik Folk stadig hen og forelskede sig — fordi de ikke kunde lade være! »Men midt i den plagsomme Tilværelses Tummel,« sagde Schopenhauer, »ser vi to Elskendes Blikke længselsfuldt mødes. Hvorfor saa hemmeligt, frygtsomt og stjaalent? Fordi disse Elskende er Forrædere, der hemmeligt stræber efter at føre hele Nøden og Plageriet videre, som ellers vilde faa en hurtig Afslutning, hvilket de vil forhindre, som andre før dem har gjort det.«

Siden Schopenhauer var det altsaa blevet

Gummitiden er inde

muligt at følge denne Naturens uimodstaaelige Kalden uden Tanke paa »Forrædderiet« eller Ansvar for at sætte et nyt Individ ind i denne plagsomme Verden. Her var i hvert Fald en af Aarsagerne til, at de Unge mødte hinandens Blik mindre frygtsomt og stjaalent end i tidligere Generationer. Teknikken havde øvet sin Indflydelse ogsaa paa Kærlighedens Væsen.

Dybt modstridende Meninger gjorde sig gældende om dette vigtige, men saa sjældent diskuterede Emne. Som den gamle Middelby-Pessimist udtalte: »Naar Manden og Kvinden forud for deres Samlivs Kulmination skærer Realitetsindholdet af deres Handling bort, maa det sætte dybe, sjælerystende Spor. Alle Indgreb i Naturens Gang giver Bagslag. Ogsaa her vil det melde sig, frygteligere end nogen drømmer om!«

Som Kredslæge N. sagde: »Dette tekniske Fremskridt har i høj Grad bidraget til Kønssygdommenes Bekæmpelse, til en Begrænsning af Svangerskabsafbrydelser, til Formindskelse af Frygten for uønskede Børn og dermed til et mere uafhængigt, naturligt og sundt Syn paa Kønsakten.«

Moralister kunde kun se et Udslag af Ugudelighed og Umoral, et almindeligt Dekadencetegn. Digterpræsten Kaj Munk skrev i Jyllandsposten:

»Gummitiden er inde: Ned ad Bakke farer vi paa det fjedrende Gummi, og vil nogen føle os paa Pandeben eller Rygrad, saa siger det Svup ... Vel handlede du, gamle Moses, at du knaldede Stentavlen med det sjette Bud. Dansen gaar ganske vist ikke længere om Guldkalven, men nu om noget, som minder om en Narresut; men saa lidt som Guldkalve giver Narresutter Næring og stiller dog de umyndige tilfreds, de smaa i

Uskyldighedsstanden. Endelig har Mennesket gjort sig til Herre over den blinde eller skadefro Natur. For naturligvis er det to Menneskers ganske private Sag, hvad de har for med hinanden; det rager hverken andre eller Samfund eller Gud. De Børn, der kunde komme ud af Samværet, kvæler man i Undfangelsen, saa er man klar af alt Vrøvlet og slumper Afroditen trods al Forsigtighed ind i forbandede Omstændigheder, skærer man dem bare itu. En forældet Lovgivning, der bundede i uhumsk Munkeaskese og Middelalderselvplagerier og Mandens brutale egoistiske Syn paa Kvinden som Ejendom, forbød ganske vist i sin raa Afstumpethed alle Forsøg paa Mord, men den har vi forlængst sat ud af Praksis og gør det nu ogsaa i Teori. Skulde Kvinden maaske have sin Figur ødelagt for et Uhelds Skyld? Skulde en dejlig Pige maaske sættes ud af Spillet i mindst flere Maaneder for noget saa uvedkommende og saa i al Evighed besværligt som et Barn?

Næste Skridt maa blive, at vi faar smaa Drabspavilloner, indrettet i alle Stationsbyer, hvor enhver Kvinde med lidt Respekt for sig selv kan henvende sig ganske gratis og blive skaaret op. Og Børnene maa jo i Skolerne allerede fra den tidligste Alder have Besked, klar og udførlig, helst med Demonstration, saa de staar fuldt rustet ved Konfirmationalderen ...«

For en mere nøgtern Betragtning var Børnebegrænsningen den naturlige Konsekvens af den tekniske og økonomiske Udvikling. Det var paa dette som paa andre Omraader Forholdene, der tvang Menneskene og ikke omvendt. Som Professor Arthur Christensen i al Stilfærdighed bemærkede: »Er det da virkelig saa svært at stove og lægge sam-

Et Tilpasningsfænomen

men? Det drejer sig jo ganske simpelt om et Tilpasningsfænomen paa et Tidspunkt, hvor den før saa vide Verden med katastrofal Pludselighed er bleven trang. Det er en Naturforeteelse, og det er forsaavidt ligegyldigt om man syntes om det eller ej. Man kan foretage sig nyttigere Ting end at diskutere med en Brandstorm.«

Samfundets officielle Opfattelse laa lige midt imellem. Man tilstedte Salget af anti-konceptionelle Midler — i det skjulte. Man anerkendte som Morten Luther, at Kønndriften var uimodstaaelig, men mens Luther raadede de Unge til omgaaende at gifte sig, uden mindste Hensyn til, om de havde Raad eller ej, indtog Samfundet den Dobbeltstilling paa én Gang at fordømme og besværliggøre de fattige unge Menneskers Samliv udenfor Ægteskabet og at forhindre dem i at gifte sig, før de blev gamle. For Aar siden havde Dansk Kvindesamfund henledt Opmærksomheden paa Samfundsmagtens uvenlige Holdning overfor Ægteskabet. Det hed i et lille Replikskifte, som gengaves i Blade Landet over:

»Hun (der har tjent 750 Kr. og selv vil betale Skat af dem) til Manden, der sidder med Selvangivelsen: — Hvor meget skal jeg nu af med?

Han: — Ja, vent lidt. Du skal nu betale i Kommuneskat løseligt regnet 36 Kr.

Hun: — Og hvis jeg ikke var din Kone, men boede paa den anden Side af Gaden?

Han: — Uden Baby 11 Kr., med Baby 8 Kr.

Hun: — Jeg skal altsaa bare fordi jeg ikke er »saadan en«, men en hæderlig gift Kone, blokkes for 36 Kr. ... I Fælleskab finder Ægteparret ud af, at hun med Statsskatten skal betale 58 Kr., altsaa mere end 7

Gange saa meget som hvis hun havde været en ugift Moder.«

Dette Forhold ændredes ikke til det bedre, efter at Skatterne begyndte at stige til helt andre Beløb.

Undertiden gik Myndighederne direkte over til Offensiven overfor Folk med Ægteskabsplaner. Middelby Kommune antog principielt kun ugifte Kontoristinder. I Struer Byraad blev i 1931 foreslaaet at afskedige Lærerinder, naar de giftede sig. I Aarhus forsøgte man at faa Lærerinderne til ved Ansættelsen at forpligte sig kontraktmæssigt til at gaa ned paa halvt Timetal, hvis de giftede sig. I Kolding Byraad stilledes i 1934 fra socialdemokratisk Side følgende Forslag: »Saa længe der blandt Seminarister findes nævneværdig Arbejdsløshed, ansættes der ikke ved Kolding kommunale Skolevæsen nogen Lærer, hvis Hustru i Forvejen er ansat som Lærerinde, og ligeledes ansættes der ikke nogen Lærerinde, hvis Mand i Forvejen er ansat som Lærer.« Forslaget blev imødegaaet fra konservativ Side, særlig kraftigt fra Byraadets eneste kvindelige Medlem. Lærerraadet blev spurgt og svarede, at der ved Ansættelser kun burde tages Hensyn til pædagogiske Betingelser og ikke til Lærernes Privatliv. Ogsaa Dansk Kvindesamfunds Kolding-Kreds tog Sagen op med stor Energi. Men Forslaget blev vedtaget.

I Middelby som andre Steder Landet over fandtes der flere Virksomheder, der beskæftigede unge Kontorister og Kontordamer, og som truede dem med Afsked, hvis de giftede sig, — hvilket deres Gager forøvrigt ogsaa praktisk talt forbød ... Som en kvindelig Læge en Dag sagde: »Man henviser flere og flere til længere og længere at leve

En Tilstand af Nød og Barbari

i Cølibat (hvis man er tilstrækkelig verdensfjern til at tro paa denne Mulighed) eller at anvende tekniske Opfindelser til at forhindre Fødsler af Børn, som de ikke har Raad og Lejlighed til at opdrage. Men man undrager sig Pligten til at give nogen officiel Oplysning om de antikonceptionelle Midlers Brug. De virkelig letsindige og Skøgerne skal nok klare sig; det er for de mest uskyldige og naive det gaar galt ... Hvordan det var, naar Manøvrerne udelades eller slaar fejl, det hører vi jo dagligt om. Den ulykkeligt stedte ugifte Kvinde, der mister sin Stilling og ofte faar ødelagt sin Fremtid, hvis hun skal sætte et Barn i Verden, søger forgæves Lægehjælp. Og det samme gælder den fattige Kone, der ved, at en Forøgelse af hendes store Børneflokk betyder en Forøgelse af Fattigdommen for hele Familien. Loven forbyder os at hjælpe, — vi tør ikke. I Stedet gaar de til Kvaksalverne. — Der er en Tilstand af Nød og Barbari paa det seksuelle Omraade,« sluttede denne kvindelige Læge, som talte af dyb Erfaring. Og til Over-

flod pegede hun paa den næsten daglig foreliggende Dokumentation af Tilstandene i et af de lokale Blade:

»For Tiden vises i Slotsbio i Randers en Lægefilm »Kvinder i Venteværelset«. Det er en Film, som omhandler Fosterdrab, og sandsynligvis paa Baggrund af den nylig afslørede Affære har der været stort Tiløb. Under de to Forestillinger i Aftes besvimele ikke færre end ca. 30 af Tilskuerne. Der er stationeret fire Samariter i Biografen, og de havde, bistaaet af Kontrollørerne, nok at se til hele Aftenen. Som et interessant Faktum kan det nævnes, at Flertallet af de besvimele var Mænd.«

Og paa samme Side stod en stor Artikel, der begyndte saaledes: »Ved Odense Kriminalret er der i Gaar afsagt Dom over 11 af de 15 implicerede i den store Fosterdrabs-sag, som har Forgreninger til flere Egne af Landet. I Retten fremstilledes 7 Kvinder, der havde ladet sig behandle af en Kvaksalver ...«

Moderne Ægteskab

Saa tilspørger jeg dig, Karen Marie Mortensen: Vil du have Niels August Hansen, som hos dig staar, til din Ægtemand? — Ja.

— Vil du elske og ære ham og leve med ham baade i Medgang og Modgang, i hvad Lykke Gud den almægtige vil tilskikke Eder, som en ægte Hustru bør leve med sin Ægtemand, indtil Døden skiller Eder ad? — Ja,

— Saa giv hinanden Haand derpaa.

Under Haandspaalæggelse paa Brudepar-

rets Hænder fortsætter Rituallet med de Ord, der angives at være udtalt af Herren selv: — Det er ikke godt, at Mennesket er ene; jeg vil give ham en Medhjælp, som skal være hos ham! Og med Jesu Ord: — Derfor, hvad Gud har sammenføjet maa et Menneske ikke adskille! Og med Kirkens Ord: — Udvis da som kristne Ægtefolk al god Troskab mod hinanden baade i gode Dage og under de Byrder, som Gud for Syn-

Vielsesritualet mildnes

dens Skyld har lagt paa Menneskelivet ogsaa i Ægtestanden ...

Dette var Pagten og de gode Forsætter, hvormed $\frac{2}{3}$ af Middelbys Giftelystne i 1940-erne indtraadte i den hellige Ægtestand. Ca. 62 Par viedes hvert Aar i Middelby Kirke under disse højtidelige Former. 37 viedes paa Raadhuset hos Borgmester Hansen under mindre Højtidelighed, mange i Dagligtøj, enkelte helt uden Ringe. Ingen mødte dog i Arbejdstøj, som det hændte i København, hvor en Mælkeassistent f. Eks. kom op fra Gaden i sin blaa Bluse og blev viet, hvorpaa han hastigt fortsatte den afbrudte Runde med Flasker til Kvarterets A-Mennesker.

Af de 99 Vielser var regelmæssigt mindst et Par Genforeninger, hvilket altsaa bekræftede Paastanden om den gamle Kærligheds rustfrie Egenskaber. Men samtidig lod 10 Par sig skille. I København blev hvert femte Ægteskab opløst; saa galt var det ikke i det øvrige Land, der var det gennemsnitlig hvert tiende; men Tallet var stigende.

Enten Folk lod sig vie paa den ene eller den anden Maade, viste Ægteskabet sig at være en saare vanskelig Sag. Det syntes sværere for den Tids Mennesker end for tidligere Slægtled at bevare »den gode Troskab mod hinanden baade i de gode Dage og under de Byrder, som Gud for Syndens Skyld har lagt paa Menneskelivet«.

105 Par i Middelby var separeret eller skilt. De fleste var Arbejdere, ofte Ægtefæller, som en Tid havde været ramt af Arbejdsløshed og kommet til at bides ved den tomme Krybbe. Nogle har betroet mig, at de ingenlunde havde giftet sig af Kærlighed, men af Hensyn til Familien, fordi den kvindelige Partner skulde have et Barn. I andre

Tilfælde havde der kun været Tale om en brændende eller paastaaet brændende Kærlighed fra den ene Parts Side, oftest Mandens, og Kvinden havde givet efter — af Medlidenhed. Men i slige Tilfælde viste det sig ikke sjældent, som et gammel Ord sagde, at Manden, som vilde gaa i Ilden for sin Kæreste, ikke var til at drive til at hente en Spand Vand for sin Kone ... Efter de daarligst stillede var Tallet paa separerede eller skilte størst blandt de bedst stillede, som drev Selskabelighed og løb Flirtens Risiko. Der var dog heller ikke faa Rentiers og Pensionister, der havde ladet sig skille i en fremrykket Alder. Med andre Ord: Fatigdom, Selskabelighed eller Lediggang dannede hyppigst Baggrunden; men Aarsagen angaves i næsten alle Tilfælde som »Gemytternes Uoverensstemmelse«. Endvidere var det en Kendsgerning, at det femte Aar var Ægteskabets mest kritiske.

Før 1899 hed det i Brudevielsens Ritual: »I Kvinder, værer Eders egne Mænd underdanige som Herren; thi Manden er Kvindens Hoved, ligesom og Kristus er Menighedens Hoved, og han er sit Legemes Saliggører«. Men i dette Aar ledte man i Bibelen efter et lidt mindre skrap Udtryk for Underdanighed og erstattede det med følgende, der dog stadig var i Overensstemmelse med Luthers Opfattelse af Ægteskabet: »I Kvinder, værer Eders Ægtemænd underdanige ... Thi saaledes frydede sig ogsaa forud de hellige Kvinder, som haabede paa Gud og var deres Ægtemænd underdanige.«

I 1912 blev ogsaa denne Passus om, at »Hustruer skal underordne sig deres Mænd«, strøget af Vielsesritualet, der nu lød som ovenfor angivet. Heller ikke det borgerlige Ritual krævede Underdanighed. Og naar

Modtager De Ordre af Deres Mand?

man nu spurgte moderne Hustruer, om »de modtog Ordre af deres Mænd«, vilde man vente at faa hundrede mer eller mindre kraftige Nej-Svar. Men det var ikke Tilfældet! Jeg har gjort det ved Hjælp af 100 Spørgeskemaer, der ogsaa indeholdt forskellige andre Spørgsmaal om Tidens Ægteskab, og som jeg fik uddelt til Husmoderforeningens Medlemmer. Halvdelen svarede »Ja« paa Spørgsmaalet, nogle med Tilføjesen: »hvis jeg finder dem rimelige,« en Fjerdedel sagde: »Selvfølgelig«, kun et Faatal svarede »Nej«. Men paa et andet Spørgsmaal, nemlig om: »Hvad der irriterer dem mest?« svarede en Mængde ganske vist kort efter netop dette: »At jeg modtager Ordre af min Mand.«

Konens Selverhverv var den nødvendige Basis for mange unge Ægteskaber, og her var Reglen om at modtage Ordre fra Manden mindre almindelig. Opimod Halvdelen af de unge Hustruer, der var blevet gift i de senere Aar, havde et Selverhverv, nogle som Arbejdersker paa den store Fabrik, andre paa Kontorer og i Forretninger, enkelte som Lærerinder. Og det ytrede officielt og med en næsten paafaldende Iver, at det var dem en stor Tilfredsstillelse at være selvstændige ogsaa i økonomisk Forstand. Men deres Mænd —? Paa Kvindesiden i Middelby Avis sluttede en ledende Artikel, den samme, som gik igen i en lang Række andre Blade Landet over, med følgende Passus:

»Nu om Stunder, da Kvinderne for det alermeste har et Selverhverv, kan hjælpe til med Udgifterne, bære deres Del af Dagens Byrde udenfor Hjemmet og er tilfredse, nu har de ingen Grund til at være gnavne. Men saa har deres Mænd det saa meget mere —.«

Det var skrevet af en Kvinde for Kvinder — og blev ikke modsagt fra nogen Side.

— Hvorfor er Ægteskabsspørgsmaalet saa vanskeligt? »Det er det saamænd heller ikke,« sagde en ung mørk Frue lidt hvast, »hvis bare Gentlemen, der foretrækker Blondiner, ikke gik hen og giftede sig med Brunetter.« »Paa Grund af Flirten,« svarede mange andre. »Fordi man anerkender, at hverken Mænd eller Kvinder skal være Slaver, fordi de er gift,« erklærede en Del unge Ægtepar og tilføjede: »— men fordi nogle alligevel ikke forstaar, at der hører Takt til, hvis man skal benytte sig af Friheden uden at støde den anden Part.«

I Anledning af en Stigning af Antallet af Kønssygdomme udtalte Overlæge ved Rudolph Berghs Hospital, Aage Kristjansen i 1943: »Der er ingen Grund til at skjule, at Aarsagen til de stadig hyppigere Syfilis-Tilfælde er en tiltagende Promiscuitet i Befolkningen. Denne Promiscuitet, som man kan kalde Ligepladhed med, hvem man omgaas intimt, findes nu i alle Lag. I de øverste som i de nederste. I Ungdommen som hos de modne, blandt Kvinder som blandt Mænd, blandt Gifte som blandt Ugifte. Det er karakteristisk for den Syfilis-Bølge, der i disse Uger og Maaneder gaar over København, at ogsaa Kredse og Personer, der ikke før var blandt Venerologernes Klientel, nu udsætter sig for Smitte. Naar man nu ved, hvilken Ulykke en Syfilis-Infektion er, er der størst Grund til indtrængende at gøre opmærksom paa de bestaaende Tilstande. Det er tillige rimeligt at advare mod et selvkabeligt Fænomen, der synes særlig udbredt i vor Tid: Kysseriet i Flæng, naar Folk kommer sammen til Middag. Ja, jeg siger Tingene rent ud. Denne Form for sel-

skabelig Underholdning er i Strid med al Etik, den er uhygiejnisk, i visse Tilfælde farlig. Jeg har flere Gange i den senere Tid konstateret, at Patienter er smittet ved denne særegne Form for Underholdning.«

Det var tekniske Fremskridt, der havde medført dette Tilbagekridt: de nye virksomme Lægemidler mod Kønssygdommene havde mindsket Frygten for dem, — og Frygten er Moralens fornemste Forbunds-fælle.

Overlægens Udtalelser gjaldt Hovedstaden, men kunde lige saa godt have taget Sigte paa Forholdene i Middelby. En Sagfører, der kendte hele Byen og havde en aarelang praktisk Erfaring fra mange Skilsmisser, udtalte om Aarsagen til deres Hyppighed indenfor sit Klientel: »Før satte man alt ind paa at undgaa ethvert Skær af Utroskab, nu er det moderne at lade, som om Jalousi er et Fortidsbegreb. Skinsyge er latterlig, Flirt en anerkendt Form for Adspredelse. Det hører ligefrem med til Underholdningen ved Selskaber mellem adskillige af de yngre her i Byen at bytte Koner og give de Lysthavende Lejlighed til at være om ikke alene, saa dog usete ... Men Sandheden er den, som Lægen og Filosoffen Carl Jørgensen har paavist, at Skinsyge er uudryddelig, simpelthen et biologisk Fænomen. Selv Casanova var skinsyg — hver Gang. Men samtidig er det en Kendsgerning, at Trangen til nye Indtryk er til Stede hos alle normale Mænd og Kvinder. Variationstrangen kræver ogsaa sin Ret. Før bekæmpede man den eller skjulte den, nu demonstrerer man den. Mange yngre Middelbyborgere, fortrinsvis dem, »der giver Tonen an«, lever under den moderne Form for Samliv, som svarer til den galante Tidsalders: suppleret

Monogami ... Det er der maaske ikke noget at sige til, hvis bare deres Nerver kunde holde til det; men det kan de altsaa ikke. Det kommer trods de bedste Forsætter fra begges Sider om Tolerance undertiden til Scener, Ballade — Skilsmisse!«

Naar det kom til Scener i disse Kredse skyldtes det mindre hyppigt virkelig Sorg og Græmmelse end Frygten for at blive betragtet med Medlidenhed eller som den bebragte. Det supplerende Monogami var vel en Kendsgerning, men ikke saa officielt anerkendt som i den galante Tid. Og da mange nu var enige om, at Ægteskabet i den hidtidige Form havde overlevet sig selv, og lige saa enige om, at Skilsmisser var til Sorg og Skade for Børnene, begyndte de at se sig om efter en Form for Lovfæstelse af det supplerende Monogami, saa ingen behøvede at føle sig saa saaret, at det fik Ægteskabsophævelse til Følge. Et Forslag til en Løsning, der skulde tilfredsstille Variations-trangen uden helt at bryde den hidtidige Ægteskabsform, blev fremsat af Professor Johan Almkvist i Stockholm i Bogen »Sexuallivet«, der udkom i Stockholm i 1942. Den svenske Professor, der var kendt for sin Interesse for Nøgenkulturen, plæderede for en Slags lovlig Polygami med anerkendte Bihustruer og Bimænd. Ved Hjælp af Biægteskaber skulde man efter Professor Almkvists Mening kunne undgaa de mange smertelige og sønderlidende Skilsmisser. »Hem och familj äro för mig helige begrepp, och jag anser att skilsmässa bör förekomma endast i yttersta nödfall.«

Det var maaske en Løsning — for de bedrestillede. Forslaget var i hvert Fald i Overensstemmelse med Udviklingen indenfor bedrestillede Kredse i Norden. Men der var

Virker den svangre Kvinde anstødeligt?

ogsaa andre Kredse, hvor man ikke kunde tillade sig en saadan Løsning af økonomiske Grunde og heller ikke ønskede det af moralske. Skilsmissegiverens Karakteristik af Ægteskabsforholdene i Middelby gjaldt sikkert mange, men ikke alle. Et rørende Indtryk af en helt anden Bedømmelse af smaa Escapader fik man af følgende Annonce under »Efterlysninger« i de lokale Blade:

»FUNDET. En Dametaske er efterladt i min Vogn, medens den parkerede paa Torvet. Indeholder Papirer, Smaating og ca. 15 Kr. i Smaapenge etc. Ejerinden kan afhente Tasken mod at beskrive dens Udseende og betale denne Annonce. Hvis Ejerinden kan give min Kone en tilfredsstillende Forklaring paa, hvorledes Tasken er kommet i min Vogn, betaler jeg Annoncen. Billet, nrk. . . .«

Spurgte man Byens mest brave og satte Mødre — og jeg har skriftligt spurgt Husmoderforeningens agtværdige Medlemmer — om, hvad der var »den hyppigste Aarsag til Uenighed i Hjemmet«, saa svarede mange kort og godt: »Husholdningspengene«; men 70 af 100 sagde: »Børnenes Opdragelse«, — og der under viste Spørgsmaalet om seksuelle Spørgsmaal sig aller vanskeligst. Masser af Forældre har jeg haft Lejlighed til at spørge direkte, om de har talt med deres Alkoi om, hvor Børn kommer fra. »Hr. Heft,« svarede en lykkelig Moder til 5 store Dreng og løftede Traadhandskerne besværgende i Vejret, »mine Børn har aldrig hørt uanstændig Tale i deres Hjem.« En almindelig Skyhed eller Angst var endnu fremtrædende i Byens bedste Hjem, naar det gjaldt dette Omraade.

Da i længst henfarne Dage den geniale

svenske Naturforsker Linné paaviste Betydningen af Planternes Blomster og Støvdragere og inddelte dem i enkönnede og tvekönnede, betegnede mange hans Opfattelse som uanstændig. Det var umoralsk, at flere Støvdragere levede i Konkubinatsforhold med den samme Frugtknude, og man erklærede Linnés Paavisning af, at Blomsterne var Planternes Kønsdele, for en Fornærmelse ikke blot mod de skønne Vækster men ogsaa mod Vorherre. Dette Synspunkt betegnede nu et tilbagelagt Stadium, ligeledes Snakken om Storken, — som dog havde holdt sig længe efter 1900. Den fornævnte Frues Holdning var en Undtagelse. Reglen var den, at Mødrene med en Blanding af Stolthed og Genert-hed forklarede mig, hvorledes de just søgte til Linné og gennem sød Tale om Blomster-nes Bestøvning og lignende romantisk Uden-omssnak havde bibragt deres Børn et første forvirret Indtryk af Menneskelivets Opstaaen. Det var derfor intet Under, naar man fortalte, at man ved et Brudepars Bortkørsel fra Kirken havde hørt en lille Dreng spørge sin Mor: »Bestøver han hende nu med det samme eller venter han, til de kommer hjem.«

Heller ikke Skolen gav klar og tydelig Oplysning, derom kunde saavel Sundhedsplejersken som Byens Læger fortælle en hel Del.

Myndighederne havde givet Tonen an ved at betegne Synet af en Kvinde, der tydeligt havde fulgt Budet om at »vorde frugtbar«, som anstødeligt, og hendes Tilstand som sygelig. Det hed i Bestemmelsen om Lærere: »Naar en Lærerinde venter sin Nedkomst, skal hun ophøre med sin Virksomhed i Skolen fra den 1. i den efter Udgangen af Svangerskabets 6. Maaned følgende

I en Bue udenom Venus

Maaned, med mindre de stedlige Skolemyn- digheder efter hendes Ansøgning giver hen- de Tilladelse til at fortsætte med Skoleger- ningen udover det nævnte Tidsrum«.

Den Paagældende blev sygemeldt, og hen- des Tjeneste i Samfundet for at forøge Bor- gernes Tal paa lovformelig Vis, blev der- med indrulleret i Statistikken som Sygedage.

Da dette Forslag blev fremsat i 1931, pro- testerede Dansk Kvindesamfund, idet det udtalte: »at vi meget beklager, at den Be- tragning skal finde Udtryk i Lovgivningen, at Synet af en gravid Kvinde skulde virke anstødeligt paa Børn og Unge. Dette natu- rlige og alment menneskelige Forhold bør ikke kunstigt tilsløres. Vi finder, det er mo- ralsk anstødeligt og krænkende for den kvindelige Tjenestemand, at hun »beordres« til Besigtigelse hos Myndighederne efter Ud- løbet af 6. Svangerskabsmaaned. — I det hele taget maa vi beklage den Tendens, som gennem visse Bestemmelser i vor Lovgiv- ning — i Stedet for at fremme — modvirker Ægteskab og Moderskab. — Sluttelig maa vi protestere mod Bestemmelsen om, at en tvungen Fratræden fra Tjeneste betragtes som Sygemelding, endda uden at der ydes fuld Løn. Dette Forhold vil ydermere uret- færdigt paavirke ikke alene vedkommendes egen Sygestatistik, men ogsaa hendes kvin- delige Kollegers«.

Protesten hjalp altsaa ikke, Myndigheder- ne gennemførte Bestemmelsen — men op- fordrede dog fortsat Borgerne til at vise Samfundssind og sætte Børn i Verden.

Hvorledes Lærerne maatte gaa udenom Spørgsmaalet om de to Køn og udvise den største Forsigtighed for ikke at brænde sig, har den mangeaarige Lektor i Helsingør, Dr. phil. S. P. Cortsen, fortalt om: »Et af de

første Aar, jeg var heroppe, gennemgik jeg Venus fra Medici i Oldtidskundskabstimen. Jeg forklarede, at de beskyttende Hænder ikke var noget Udtryk for Blufærdighed, men skulde henlede Opmærksomheden paa de specielt kvindelige Ynder. — Paa det seksuelle Omraade maa man udtrykke sig særlig forsigtigt. Skolen vil ikke rigtig aner- kende, at der er to Køn, hvorfor Undervis- ningen i Historie og Oldtidskundskab aldrig kan blive ærlig (med den seksuelle Under- visning staar det sørgeligt til de fleste Ste- der trods Koryfæernes Udtalelser fornylig). Et Par Uger efter blev jeg kaldt op til da- værende Borgmester Lyngbye og krævet til Regnskab; jeg skulde have sagt, at hun dæk- kede over det, Mandfolkene satte saamegen Pris paa. Jeg forklarede, hvad jeg havde sagt, og spurgte Borgmesteren, hvorledes han vilde have udtrykt sig. Jo, hun holdt for det dernede. Jeg maatte gøre Borgmeste- ren opmærksom paa, at der ogsaa var noget deroppe. Saa skete der ikke mere. Men for Eftertiden gik jeg i en stor Bue udenom Venus.«

En førende Personlighed indenfor K. F. U. M., der talte til de Unge i Middelby, nævnte som et Eksempel paa Renhed en ung Mand, der var saa uskyldsren, at han vendte sig undselig bort, blot han saa Billedet af en Kvinde med udtalte Former!

*

I 1911 udgjorde Børnene $\frac{1}{3}$ af Danmarks samlede Befolkning, i 1943 knap $\frac{1}{4}$.

Af samtlige gifte Kvinder i Danmark havde omtrent 40 pCt. ingen levende Børn under 18 Aar, ca. 25 pCt. havde et Barn, omtrent 17 pCt. to Børn og omtrent 17 pCt. tre eller flere Børn. Eftersom endvidere 40 pCt. af alle

Børnebegrænsning i Præstegaardene

voksne Kvinder var ugifte, ser man, at Spørgsmaalet om Flerbørnsægteskaber som kvindelig Livsopgave ikke angik en Kvinde af ti.

Der fødtes 177 Børn i Middelby i 1942. Deraf 157 indenfor og 20 udenfor Ægteskabet. Der var en lille Stigning, som nogle mente skyldtes den Kendsgerning at Folk under Mørklægningen var mere hjemme. Men det forrykkede ikke den forlængst paa-begyndte Udvikling hen imod Et-Barnssystemet. Blandt de helt unge var det barnløse Ægteskab ikke en Undtagelse, men en Regel. Det var flere Aar siden alvorlige Folk med Præsterne i Spidsen havde henledt Opmærksomheden paa denne Udvikling og udtalte, at »Nedgangen i Børnefødslerne maatte opfattes som et højst alvorligt Advarsels-signal«. Man kunde (men ingen gjorde det) i den Forbindelse have henledt Opmærksomheden paa, at denne Nedgang, som næppe skyldtes Naturens regelmæssige Gang, var begyndt for mindst hundrede Aar siden, men havde taget Fart omkring 1900 — og navnlig tydeligt kunde spores i Præstegaardene. Hvordan det end var gaaet til, saa var Børneflokkene i Præstegaardene reduceret fra 8—10 til 2 højst 3 i Gennemsnit. Det var de saakaldte dannede Klasser: Præster, Læger og Sagførere, der begyndte at begrænse Antallet af deres Børn, — uden at det nogensinde blev sagt — sikkert som en Følge af den stigende Vanskelighed ved at opretholde en passende Levefod og skaffe Børnene den vante Uddannelse. Men i de senere Aar havde Bevægelsen bredt sig ogsaa til Arbejderkredse. Som et pessimistisk Byraads-medlem i Middelby udtalte: »Snart bliver det kun fra Barakkerne og de aandssvages Rækker, Slægten formeres.«

Spurgte man de unge Familier om Grun-

den til, at de ingen Børn havde, saa svarede de fleste, at der ikke var Raad. Det gjaldt ogsaa unge Ægtepar, som levede i forholdsvis Velstand, og de mente med andre Ord, at de hellere vilde have en Bil, en Villa, bedre Møbler eller flere Fornøjelser. Eller ogsaa var der andre egoistiske Bevæggrunde: de vilde ikke afstaa fra personlige Behageligheder for Børnenes Skyld, adskillige unge Mødre lagde heller ikke Skjul paa, at de ikke »vilde have deres Form ødelagt«. Gang paa Gang gik Beklagelser fra patriotiske Indsendere om Nedgangen i Børnefødsler gennem Bladene, og lige saa ofte hørte man om de børnerige Familiers vanskelige Stilling. — Jeg ved, at flere af disse patriotisk indstillede Folk ikke under nogen Omstændigheder ønskede at have Familier med flere Børn boende i deres Lejligheder! Og de gifte Folk med store Børneflokke beklagede sig over, at Samfundet, som ønskede disse Børn, kun ydede et ganske kummerligt Tilskud til dem. Folk, der kunde regne, henledte Opmærksomheden paa, at de Forældre i Danmark, der ikke havde unddraget sig den lutherske eller borgerlige Pligt til at sætte Børn i Verden omkring 1942 maatte bære en Særudgift paa mindst 500 Mill. Kroner om Aaret, hvis man regnede saa lavt som 40 Kr. mdl. i Udgift pr. Barn under 16 Aar.

Naar jeg har talt med barnløse Forældre, der var saa lykkeligt stillet, at økonomiske Hensyn overhovedet ingen Rolle spillede for Spørgsmaalet Børn eller ikke Børn, har de forklaret deres Barnløshed paa to Maader. Den ene var: »Hvor kan man forsvare at sætte Børn ind i en Verden som denne.« Den anden: »Børn er saa forfærdelig utaknemme.« — Det sidste bekræftedes som før nævnte af mange, der talte af bitter Er-

Jeg har ikke bedt om at blive til

faring. Det var ikke uhørt, at Børn i deres Utilfredshed over, at Verden ikke gik efter deres Hovede, bebrejdede deres Forældre at være sat ind i den.

I et Middagsselskab, hvor der undtagelsesvis taltes om Ting af Interesse, kom ogsaa disse Spørgsmaal paa Bane, og en af Middebys Læger, Dr. Christiansen, udtalte da:

»Moderne halvvoxne Børn har to staaende Argumenter, som det unægtelig er Pokkers vanskeligt at gi igen paa. Det ene lyder: »Det er arveligt«. Det andet hedder: »Jeg har ikke bedt om at blive til«.

»Ja, vis mig nogen Børn, som er taknemmelige mod deres Forældre,« sagde en ung (barnløs) Ingeniørfrue — »og saa kan De undre Dem over, at mange foretrækker at være helt fri for Afkom.«

»Taknemmelighed,« sagde Lægen (der dog kun havde to Børn selv) »det er jo ikke det, det drejer sig om. Kalven takker ikke Koen.

Man sætter ikke Børn i Verden for at blive takket. Man kan ikke *forlange* Taknemmelighed.«

»Men hvorfor i al Verden skal man saa ofre sig for Børnene?« sagde den unge Frue.

»Man afdrager paa Gæld — man betaler det tilbage til sine Børn, som man selv har faaet af sine Forældre,« sagde Lægen. »Og undslaar man sig helt for at afdrage paa denne Gæld, vil den Dag ikke udeblive, da man føler Utilfredshed, som naar man har tilsidesat en Forpligtelse, Uro i Sindet, Tomhed! Det vil de fleste barnløse Ægtefæller opdage, efterhaanden som de ældes. De har bortamputeret en Del af Livets Mening. Og tro mig, det bliver nok almindelig Viden en Dag. Det vil atter bliver moderne at faa Børn.«

Den unge moderne Frue lyttede høfligt, spidsede saa Munden og sagde: »Mon!«

FRITIDENS PROBLEMER

Paa offentlige Steder

Et af Menneskenes største Problemer har bestaaet i at skaffe sig Fritid, det næststørste i at faa den til at gaa . . .

I Byens Barndom har Muligheden for Forlystelser udenfor Hjemmene ikke været mangfoldige. Men for Flertallet af Beboerne, de tjenende i Huse og Værksteder, eksisterede Begrebet Fritid jo praktisk taget heller ikke. Fyraften vilde blot sige en Ændring af Systemerne under Husmoderens Opsigt, saa vidt Lyset slog til og saa længe man kunde holde Øjnene aabne, hvilket den gensidige Underholdning med Viser og Fortællinger skulde bidrage til. Kun Husfædrene og de velstillede Borgersønner havde Raad og Stunder til at gaa ud og søge de offentlige Forlystelser. De kunde f. Eks. gaa i Kvindehuset.

Man saa noget anderledes paa Begreberne Skøgevæsen og Prostitution end en senere Tid. Selv Korstogshærene, der drog ud med saa helligt et Formaal, havde været ledsaget af næsten lige saa store Hære af Skøger. De ansaas for en Fornødenhed. Allerede Adam af Bremen beretter, at der var talrige fastboende Kvinder, hvis Ynder var

tillfals, i alle Handelssteder i Norden, men desuden kom Masser af Tilrejsende til ved Markeder og lignende Lejligheder, der forarsagede et større Behov. Byernes Øvrighed ordnede Skøgenes Forhold laugsømmæssigt efter bestemte Regler og sørgede for Kvindehusets Fornødenheder i forskellige Retninger, f. Eks. gennem Leverancer af Vin og Vildt. Det var de professionelle Kærlighedskunstnerinders Opgave at forskønne Byen. F. Eks. var det Skik, at lade fornemme fremmede og fyrstelige Gæster byde velkommen til Staden af en Buket af de smukkeste — i nogen Pragt. Ligervis var Vejen til Kvindehuset oplyst, og den eneste oplyste i Byen, under de fremmedes Besøg. For Byens egne Borgere gjaldt det, at Omgang med Skøger var tilladt de ugifte, men ikke Ægtemænd. Det tog man dog næppe nøje. Tværtimod hændte det efter alt at dømme ret hyppigt, at et Selskab af brave Borgere brød op i Flok og Følge under en Fest for at gaa til Kvindehuset, hvor der altid var Sang og Dans og Lystighed — ligesom det senere undertiden var Skik at gaa i Natklub eller paa Smugkro.

Fangerne bag Vinkælderen

Kvindehuset var en kommunal Institution, men Myndighederne saa mindre velvilligt paa dem, der drev det ældste af alle kvindelige Erhverv uden Autorisation . . . De letlevende Damer har altid ført an, naar det gjaldt nye Moder. Dels for at hindre, at de skulde overstraale Borgerskabets Damer, der altid har efterlignet, men sjældent foregaaet dem, og dels for at man straks kunde skelne dem fra ærbare Kvinder, der kun solgte sig til en enkelt Forsørger, lod Kong Hans i Aaret 1496 et Mandat udgaa over hele Riget, som bød, »at Almyns Quinder (offentlige) og Skjøger skulde bære paa deres Hoved en Hue, halv rød og halv sort, og intet Klæde bedre end Deventyrsk og intet Lærret bedre end Alen paa en Skilling«. At det ingenlunde var Meningen, at de skulde være daarligt klædt eller behandles daarligt, indskærpedes senere af Christian II, der befalede, at »Almyns Quinder skulde forvises en synderlig Plads i Kjøbstedet, som de alle skulle høre paa, og ville Vi, at de maae og skulle bære gode Klæder og Andet, eftersom de formaae og afstedkomme kunne, dog saa at de ei skulle bære nogle Kaaber, paa det man dem kjende kan fra andre Dannequinder og ærligt Folk, og ville Vi, at der ei skal skee dem nogen Overlast med Slag eller Saar.«

Men Kønssygdommens Udbredelse og det nye Syn paa Ægteskabet, der trængte frem med Reformationen, medførte en ændret Opfattelse af de Kvinder, der stykkede deres Kærlighed ud. Deres Færd rantes særlig af de nyindførte haarde Straffe for Hor. Og det blev nu et dagligdags Syn at se en Skøge blive kagstrøget i god luthersk Aand paa Torvet, blive vist nøgen af Staden eller faa skaaret et Øre af, dersom hun alligevel vendte tilbage.

Paa samme Tid som Kvindehusene stod ogsaa Badstuerne i fuldt Flor. Men der kunde man tage Konen med. Man dyrkede de sunde Dampbade og senere Karbade under festlige og fornøjelige Former. Der var Servering, navnlig af Øl, under Badet af velvillige, velskabte Opvartersker — og Separatbadeværelser for dem, der følte Trang til at være i Enrum. Den Syndsbevidsthed, der senere opfandt Badedragten, eksisterede ikke. Men ogsaa fra Badstuerne blev Folk fordrevet af Kønssygdommens Svøbe. Saa havde man kun Raadhuset at ty til.

Raadhuset var oprindeligt den eneste grundmurede Bygning med en ordentlig Kælder, hvori man kunde holde saavel Skarnsfolk som Øl og Vin behørigt opbevarede. Man gjorde begge Dele og fandt det særdeles praktisk. Drikkevarerne kunde Borgere nyde i den ene Afdeling, og skikkede de sig ikke vel under Rusen, hvad man vidste, at de ikke altid gjorde, kunde Bysvendene hurtigt føre dem over i den anden. Den gamle Raadhusbygningens svære Mure omsluttede samtidig de dødsdømtes Fortvivlelse og de svirendes Lystighed.

Naar det gik rigtig muntert til, afsluttedes en glad Aften i Raadhuskælderen med Tilkaldelsen af Byens Pibere og Trommere for at de kunde følge Gæsterne hjem. Var de brave Borgere ikke sikre paa, at deres Festtog gennem de mørke Gader var tilstrækkeligt til at delagtiggøre alle i deres gode Humør, understregede de det yderligere ved at dunke paa Skodder og Døre i Forbifarten og raabe til de slumrende inde i Sengene. Ofte opstod der Sammenstød, som endte med lidt Blodsudgydelse i samme Anledning. Men det tog man med i Købet. Godt og ondt, Lystighed og Sorg var lejret tæt op

Hans Tegers berømte Billede og Replik fra et Lejebibliotek (i Punch): — De har vel sidste Del, for jeg er saa frygtelig spændt paa Enden.

Unge Læsche i det moderne Skolebiblioteks Læsestue.

1,3 Mill. Aviser bragtes først i 1940'erne hver Dag ud til 1 Mill. Familier.

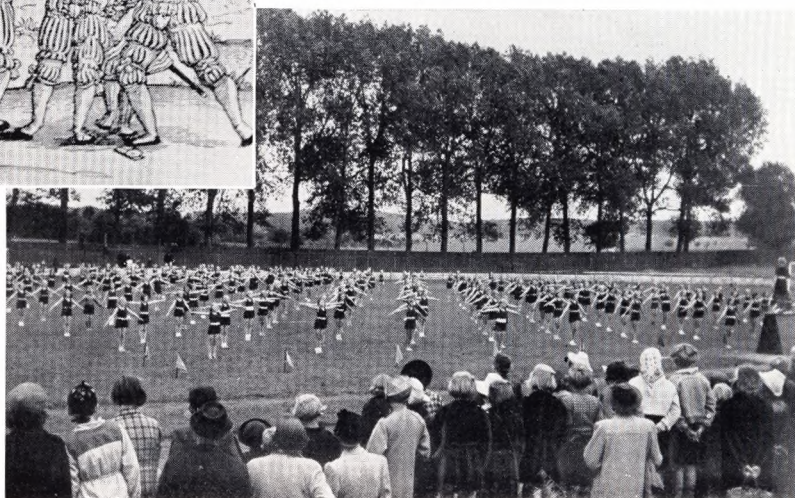
Olaus Magnus Fremstilling af Fugle- og Skiveskydning med Armbrøst og Bøsser paa 1500-Tallet.

Skydebrødre og Skive fotografieret i Odense i 1939.

Idrætsmænd paa Renaissanceetiden, der over sig i Stenkast og Fægtning.

Et moderne Skole-Idrætsstævne — i Idrætsparken, Slagelse.

Konfekt hos Apotekeren

ad hinanden i Sindene — som Fangerne bag Vinkælderens Væg.

Foruden Raadhusets Øl- og Vinkælder afgav Ølkipper rundt om i Byen Lejligheder til Drik i Samdrægtighed i Tide som Utide. Efter 1550 skal der have været Beværtninger i næsten hvert Hus i Middelby, hvor man kunde faa sig en Taar eller flere over Tørsten, — men rigtignok samtidig maatte være indstillet paa Haardræt, Ørepust, Kindheste og ved særlige Lejligheder, hvilket vilde sige nogle Gange om Aaret selv i saa lille en By, paa et Øksehug eller et Knivstik. Indtil Ensformighed gentages Beretninger om afhuggede Hænder, Næser og Ører i Retsprotokollerne. Beværtningsbesøg var ikke for Damer.

Da Apotekerne bredte sig efter 1600, fik man et nyt Sted at gaa hen. Her falbødes sjældne og lækre Sager som Sukker, Syltetøj, Konfekt, Kager og det styrkende Aqua vitae, og der var intet til Hinder for, at Apotekerens Bekendte, hvilket i Middelby vilde sige hele Borgerskabet, kunde nyde Delikatesserne paa Stedet. Det blev Skik at gøre det. Og da Samværet paa Apoteket havde en mere privat Karakter end i Raadhuskælderens og paa Ølkipperne, og da Traktementet øvede en særlig Tiltrækning paa Damerne, blev det Skik at tage dem med.

Snart gik andre Apotekeren i Næringen. Hans Monopol paa Brændevinsbrændingen blev brudt, og hans Konditorkunst overgaaet af Postejmagere og Sukkerbagere. Snart kunde man ogsaa gaa paa Konditori.

*

Det har næppe været højere Materier, der drøftedes paa disse Samlingssteder, men

Trangen og Evnen dertil var heller ikke stor. Den kom først med den stigende Oplysning sidst paa 1700-Tallet og med de fra de store engelske og franske Filosofer udgaaede Ideer om Frihed og Borgerdyd. Nu skulde Almensansen og Oplysningen fremmes. Man maatte læse om de nye Rørelser, have et Bibliotek og et Sted at drøfte det læste. Trangen til Samvær resulterede i Dannelsen af Klubber, stadig dog kun for det bedrestillede Borgerskab: Bourgeoisiet.

Klublivets første og varigste Følge var en Sammensvejsning af det bedre Borgerskab og en Udslettelse af de hidtil saa nøje overholdte Klassegrader indenfor det. Men det gik galt, hvis man udvidede Rammerne, saa Demokratiseringen blev drevet for vidt: Rudkøbing vilde efter lang Betænkningstid ogsaa have sig en Klub ud fra den sunde Opfattelse, at »almindelige selskabelige Sammenkomster ansees for gavnlige, idet de kunne blive et Middel til at udbrede Enighed, fremme Almenaanden og adspredde Sindet«, og dannede i Overensstemmelse hermed en Forening, foreløbig dog kun med det beskedne Formaal at afholde 1 à 2 Baller om Vinteren og en Fugleskydning om Sommeren. Det var ifølge Forhandlingsprotokollen Langelands første Forsøg paa »at lade Embedsmænd, Borgere og Indvaanere samles i en fælles Forening«. Om Forløbet af Eksperimentet kan man danne sig et Skøn af en Klage fra Byens Distriktslæge dateret 3/6 1846: »Da jeg ikke ønsker oftere at udsættes for et enkelt Medlems uforskammede og anmassende Tiltale, endnu mindre ønsker at sidde i Selskab med Haandværksdreng eller -svende, saaledes som Tilfældet var i Gaar Aftes ved Skytte-laugets Aftenmaaltid, maa jeg herved til-

inelde den ærede Direktion for Rudkjøbings Skyttelaug, at jeg ønsker snarest at udtræde af Selskabet.»

Andre Steder, f. Eks. i Aarhus, gik man derfor den Vej at danne to Klubber: Polyhymnia for den finere Portion og Harmonien for den mindre fine, hvilket dengang vilde sige for Haandværkerne og de mindre Handlende.

Mange spurgte sig selv, om det nu ogsaa gik an at tage Damer med i Klubben. Rektor Lembcke fortæller i sine Erindringer om den tøvende Forsigtighed, hvormed han første Gang betraadte dén danske Købstads-Klub, der blev den berømteste og livskraftigste af dem alle, Harmonien i Haderslev:

»Min Hustru og hendes Søster Sofie vare ankomne Dagen i Forveien, og skjønt der var adskilligt at arrangere i Huset, og det kunde have voldt lidt Besvær at faa Toiletet i Stand, kunde de nok være komne med; men jeg vilde dog helst sondere Terrainet lidt, inden jeg førte Damer derhen ...

Min Entré var ikke uden stor Fare; jeg løb rask op ad Trappen og vilde lige til at række min Kappe til en af de to Personer, der stode opstillede udenfor Døren, da til stort Held Koch (Formanden), der kom lige bagefter mig, tiltalte dem fortroligt og forestillede mig Direktionen. Indenfor Døren stod en aldeles lignende Person i Sort og Hvidt; men nu var jeg bleven forsigtig og nærmede mig til ham med et Par Bemærkninger, hvorpaa jeg strax efter erfarede, at det var Leietjeneren. Lidt efter kom en Mand hen til mig og begyndte paa en Samtale om de slemme Tider, der havde været, og meddelte mig derpaa, at »forresten var han Skomager Fridriks og hvis jeg havde Brug for Fodtøi, anbefalede han sig paa det

bedste«. Men uagtet man mærkede, at man var blandt jævne Folk, (de havde blandt a. en stærk Tilbøjelighed til at komme med Cigaren i Munden ogsaa indenfor Balsalens Dør), saa maa jeg sige, at jeg hverken den Aften eller ved senere Leiligheder saae Noget der, som kunde genere en Dame« ...

I de første Aar omkring 1800 var det Dilletantkomedie og Musikaftener der prægede Klublivet, senere blev det en mere almen og banal Underholdning. De daglige Gæster mødte for at læse Bøger og Aviser, de færreste holdt jo Blade hjemme, eller spille Kort. Taksten var omkring 1850 24 Skilling courant af hvert Spillebord med to Spil nye Kort og Stearinlys. Nøjedes man med almindelige Talglys, da kun 16 Sk. courant af hvert Bord, og nøjedes man desuden med gamle Kort, blev Prisen kun 8 Sk. Middelby Klubs Program for Vintersæsonen 1850 bestod i: To store Baller og et Maskebal samt Assembler med Dans en Gang om Maaneden fra Kl. 19 til 1. — Et Orkester paa 6 Stemmer præsterede Dansemusik og der serveredes varm Steg, alt, ogsaa iberegnet Belysning, for 1 Mark pro persona. Desuden musikalske Soireer hver 6. Uge fra Kl. 20 —1 og Forelæsninger om fædrelandshistoriske eller fysikalske Emner af fremtrædende Klubmedlemmer 3 a 4 Gange i Vinterens Løb.

Den Fest, der overstraaede alle andre i den folkekære Frederiks Dage, var Kongens Geburtsdag. Da kappedes Klubbens Husdigtere om at digte Hyldestvers, som i givet Fald kunde indbringe en kongelig Knap-hulsbelønning. Resultatet blev i Reglen efter følgende Opskrift, der stammer fra Ting-skriver Th. Rumohrs Haand og er forfattet til Harmonien i Haderslev:

Beværtningen bliver Restaurant

Hil dig, stærke Skud af Stammen
Fred'rik, danske Drot!
Du er Folkets Lyst og Gammen
Danmark er dit Slot
Du har sløjft Fordoms Volde,
derfor løftes du paa Skjolde,
paa det frie Folkes Skulder
midt i Kampens Bulder.

Men der kunde ogsaa lyde skønnere Toner fra Klubbens Lejlighedsdigtere. Da Lembcke, som var blevet en ivrig og skattet Gæst i Harmonien, engang blev opfordret til at skrive en Afskedssang for den bortdragende Pastor Fr. Boisen, blev Resultatet den danske Sang, der maaske har bevæget de fleste danske Hjerter. Hans egen Beretning derom lyder i al Knaphed: »Det har altid pint mig at skrive Sange paa Opfordring. Jeg gik og spekulerede først paa en Melodi, og saa blev jeg hængende ved »En deilig ung Ridder«, som dengang netop var indført af Sangkvarteren. Men imens jeg nynnede paa den, saa kom af sig selv »Vort Modersmaal« frem næsten uden at jeg vidste af det, og saa maatte jeg til at skrive en anden til Lejligheden. Begge Sange blev sunget ved Festen« ... Og, kunde Eftertiden tilføje, blev senere sunget ved alle sønderjydske Fester i gode og navnlig onde Tider.

I den første Klubs Spor fulgte efterhaanden et Utal af Foreninger: Den dramatiske Klub, Spilleklubben, Sangklubben og Sammenslutninger af Folk med særlige Livsanskuelser som Højskoleforeningen, Afholdsforeningen, Sportsklubben, Rotary og endelig de mange faglige Sammenslutninger, som ogsaa tog Underholdning og Oplysning paa Programmet. Flokkene af Tjenestefolk var draget ud af Hjemmene til Kontorer og Værksteder og Butikker. Arbejdstiden var

forkortet. De havde faaet Fritid i et Omfang, saa Tilbringelsen af den var blevet et Problem. De mange Klubber og Foreninger løste deres Del af Problemet, men kun en lille Del af det ...

I Betragtning af, at Haandværkere oprindeligt overhovedet ikke taaltes i Middelby selskabelige Klub, er det et talende Vidnesbyrd om Samfundslagenes Forskydning, at denne agtværdige Institution ca. 100 Aar senere kom til at føre en hensygnende Tilværelse — aldeles overskygget af Haandværkerforeningen. Den samlede efter 1920 praktisk talt hele Borgerskabet, endog Flertallet af Klubbens Medlemmer under sine vide Rammer. Og dens Omfang tillod den at skaffe sine Medlemmer den dyreste og lødigste Underholdning i Form af Koncerter, Foredrag og Skuespil.

*

De, der i gamle Dage ikke var fine nok til at komme i Klubben, maatte holde sig til Værtshusene, hvis Tal da heller ikke lod noget tilbage at ønske. Paa 1800-Tallet var der Gader i Middelby, hvor hvert eneste Hus havde sin Beværtning, enkelte endda Værtshus baade i Kælder og Stueetage. Arbejdere og jævne Haandværkere kendte ikke andre Forlystelser end at gaa paa Værtshus i deres knapt tilmaalte Fritid. Men efterhaanden som Drikkeriet tog af, indskrænkedes Værtshusenes Tal, og efterhaanden som Kravene steg, forbedredes de tilbageværende. Arbejderne nøjedes ikke længere med blot at drukne deres Træthed og Utilfredshed i en Rus. De begyndte at tale om Sagerne og skaffede sig efterhaanden ogsaa Tid til det. Fra at være en Kaste ingen kendte eller omtalte under anden Betegnelse end den almin-

delige »Sjover«, blev de selv Bestanddele af Borgerskabet. . . . Den bramfri Jensens Beværtning blev til Ølhalle, Ølhallen afløstes af det endnu finere Café og endelig af det helt affekterte Restauration, der sluttelig blev til Restaurant — af det franske restaurere: føre tilbage til sin oprindelige Skikkelse. — Hvilket trods Fremgangen i Dyd og gode Sæder ingenlunde altid svarede til den Tilstand, Gæsterne blev bragt i under Besøget. Men Bestræbelserne for at højne Niveauet var iøjnespringende. Til Slut steg og saa Ædrueligheden med samme Kæmpeskridt som Priserne og Beskatningen. Mens Værtshusuorden før hørte til Dagens Orden, blev det nu en Undtagelse.

*

Paa Postgaarden havde der altid været nobelt. Det Hotel, der var vokset ud af Middebys gamle Posthus og kgl. privilegerede Bedested, søgtes dog kun undtagelsesvis af Byens Folk omkring 1900. Gæsterne var næsten udelukkende Handelsrejsende. Men Værten kendte disse farende Folk og kappedes med de Konkurrenter i Nabobyerne, hvorfra de kom eller hvortil de rejste, om at give dem det mest mulige for Pengene. Det var intet Under, at disse evige Hotelgæster dengang hørte til de mest velnærede i Landet. Lidt før Kl. 12 ringede Hotelværten rundt i Byen til de Forretninger, hvor han vidste de Rejsende, befandt sig, eller han sendte Karlen afsted, for at kundgøre, at nu var Maden færdig. Kl. 12 samledes man i Hotellets store Spisestue ved Værtens aflange Bord: Table d'hote, som det hed efter fineste franske Mønstre, skønt adskillige af de Herrer Rejsende udtalte det lidet parisisk som Tabledott. Mens Gæsterne satte sig

og svøbte Servietterne om Halsen, stod Værten for Bordenden i sort Diplomatfrakke og øste med subtile Bevægelser den dampende Suppe op i Tallerkenerne, som Overkelneren, almindelig kaldet Herr Ober efter tysk Sæd, derefter bar rundt. En daglig Middag ved Table d'hote til 2 Kr. bestod først paa 1900-Tallet af Suppe, to Slags Fisk efter Valg, en Mellemret, som f. Eks. Slikasparges, to Slags Steg, to Slags Dessert samt Frugt. Ønskede man en halv Flaske Rødvin dertil, hvilket mange daglig gjorde, kostede den 1 Kr. Om Aftenen inviterede de Rejsende hyppigt en eller flere af deres bedste Kunder med Damer paa Cabaret, hvilket vilde sige et omfangsrigt koldt Bord, en solid varm Ret og et stort Opbud af Oste, — der altsammen ligeledes kostede 2 Kr. . . . For Snaps dertil beregnedes 10 Øre pro persona; Gæsterne fik Flasken paa Bordet og kunde forsyne sig ad libitum. Efter Kaffe og Likører serveredes Soda og Whisky — haandskænket, endda med rund Haand — til 30 Øre pr. Sjus. Gjaldt det en større Ordre, knaldede undertiden til Damernes Ære desuden en Flaske Champagne — til 8 Kr.

Var der ingen særlig Lejlighed til at feste, skabte disse muntre mangepundige Mænd den selv og spiste og drak med hinanden, undertiden endda skæmtefuldt omkap. Den navnkundige »Tonys Bror«, der har forevigt sine og Kollegernes Meriter i et Memoireværk, fortæller om, hvorledes en af hans velnærede Venner i Anledning af et Væddemaal væltede hele den Portion Asparges, der var bestemt til samtlige Middagsgæster, over paa sin Tallerken — og spiste den. Det flerstemmige forargede Udraab: »Tror De ikke vi andre ka' li' Asparges?«, afviste han tyggende med Bemærk-

Danmarks Svoger

ningen: »Jo, men ikke saa godt som jeg«. Det var den samme, maaske Danmarks sidste ægte Ædedolk, der gik ud i Ekkodalen paa Bornholm og raabte: »Hvad er Menneskets største Glæde?« hvortil Ekkoet — som et Orakel, der bestyrkede ham i hans Livsanskuelse, — svarede med et rungende: »— æde«.

Disse Rejsende levede et Slaraffenliv, som den næste Generation vanskeligt begreb lod sig forene med regelmæssigt Arbejde. Deres Munterhed drog ofte nogle af Byens Borgere til Hotellet om Aftenen, og der udfoldedes et Leben, præget af mange Omgange og harmløse, i Reglen højst naive Løjer, mindende om det svundne Aarhundredes Selskabsspøge. I dette Samvær udviklede enkelte hjemmesidende Borgere, der gerne vilde gaa for Spøgefugle, deres medfødte Anlæg til groteske Dimensioner. Provinsens Prototype i saa Henseende var »Danmarks Svoger«. Det var en Vognmand og Koholder udi Køge, der udmærkede sig ved den legemlige Færdighed at kunne svøbe Tungen om sin bemærkelsesværdigt lange Næse, ved en ejendommelig Fantasi og et absolut Minimum af Selvkritik. Navnet havde han deraf, at han drak »Svogerskaal« med Folk. Ifølge Redaktør Opffers Opgivelse havde han over 1000 Svogre, deriblandt først og fremmest Blomsten af Danmarks Handelsrejsendestand. Hver Aften gav han forskellige Numre til bedste paa Hotel Prinsen. Glansnummeret, som kaldtes »Christian II ved Dyvekes Baare«, var i impressionistisk Iscenesættelse. Det lagendækkede Ligs Hoved var en Tændstikæske, Maven markeredes af en rundpudset Hat under Lagnet og de smaa kolde Fødder af et Par Bajerflasker. Svogers Talent og mærkelige Evne til at more beroede der-

paa, at han formaaede at faa alle til at agere med — under en Snestorm endog en inde-sneet Biskop.

Gamle Borgere, der havde oplevet den Tids Form for Munterhed, plejede senere, da Forlystelselivet var blevet industrialiseret, at mindes den med et Suk: »Dengang forstod man at more sig. Nu er Byen propfuld af professionelle Artister, men de er ikke nær saa morsomme, som vore egne Pappenheimere, naar de foldede sig ud.«

Datidens Rejsende stillede store Fordringer til Køkken og Kælder, men ikke til Hotellets øvrige Indretning. Skønt Postgaarden omtalte sig selv som »Byens eneste første Klasses Hotel«, var der i den første halve Snes Aar efter 1900 stadig kun Stearinlys og Kakkelovne paa Værelserne. Belysningen var gratis, men Kakkelovnsvarmen førtes paa Regningen i Form af »En Kurv Brænde: 15 Øre«.

Saa kom Krigsaarene. Folk tjente store Penge og begyndte at stille store Krav. De Rejsende var ikke længere de dominerende Gæster. Byens Handlende og Omegnens Storbønder begyndte at omsætte en Del af deres stadig stigende Indtægter ved at spise og feste »ude«. Ogsaa Damer kom nu i større Tal paa Restaurant, undertiden endda uden mandlig Ledsagelse — noget hidtil utænkeligt. Og der kom Turister i Bil, undertiden langvejs fra, — Folk, der var vant til at komme ud og stille Fordringer, og Folk, der ikke var det, men hurtigt vænnede sig til det, selv om Fordringerne undertiden var lidt mærkelige. Det kneb til Tider for den gamle, i sin Ungdom vidtberejste Overkølner paa Postgaarden, at holde Masken. Naar f. Eks. et Par af de nye rige havde taget Plads, og Fruen lavmælt hviskede til sin

Spørgsmaalet Drikkepenge

Mand: »Du Christian, nu skal vi ha' noget rigtig dyrt, ikke,« hvorefter han bestilte en Flaske Bourgogne af Aargang med Tilføjel- sen: »Men paa Is, Kelner.«

Silkeborg d. 26/2 1911.	
HOTEL DANIA	
	Kr. Øre
An 9 g. Lax	9 00
» 9 g. koldt Bord	13 50
» 9 Tuborg	2 25
» 9 Snapse	90
» 9 Caffé	1 80
» 9 Cigarer	1 80
» 9 Cognac	3 60
» 9 Caffé	1 80
» 4 Cognac	1 60
» 5 Caloric	1 75
	38 00
	+ 4 00
	42 00
Betalt	
for F. Grabow	
Chr. Ørneborg.	

En Regning fra 1911.

De nye Gæster forlangte Værelser — og Mad, naar det passede dem. Det gamle Sym- bol paa det hjemlige ved Hotellet, Table d'hote afskaffedes. Man spiste nu ved smaa Borde i den hastigt udvidede Restaurant, om Sommeren endda udenfor paa Fortovet. Det elektriske Lys holdt sit Indtog paa Værel- serne, senere Centralvarmen, og Hotellets eneste Badeværelse og W. C. blev til flere.

Byens originale Kafegæster blev borte, fordi de ikke følte sig fine nok til de nye Omgi- velser, og fordi ingen mere gouterede deres Form for Morskab. Men andre Bysbørn kom i Stedet: unge Erhvervsfolk, Turistforenings- folk, Bridgedamer, Journalister, Byraads- medlemmer og Fagforeningsledere. Omsider gled den gamle Handelsrejsendetype ogsaa ud og erstattedes af en ny, mere nøjereg- nende, mere nøjsom, mindre drikkende og spisende, stilfærdigt bridgende Forretnings- mand eller Ingeniør, ofte en ung vordende Chef. Til sidst dukkede Byens Ungdom frem, forlangte Musik — og fik det, i Begyndelsen dog kun Søndag Eftermiddag.

Da Krigens Pengestrøm ebbede ud, havde Folk vænnet sig i den Grad til at komme paa Restaurant, at de blev ved, skønt Pri- serne dér havde svært ved at følge den al- mindelige Nedgang. De mægtige Udvidelser og Forbedringer skulde jo forrentes. Og Drikkepengene steg. Man sagde, at det skyld- tes Overkompensation af de som Restau- rantgæster debuterende Damers Frygtsom- hedskompleks: de var saa bange for at give for lidt, at de altid gav for meget. Da en ny Krig med tilhørende Prisstigninger meldte sig, var den nye Tids Handelsrejsende oppe paa daglige Udgifter til det nødtorftigste, som maatte faa deres gamle hedenfarne Kol- leger til at vende sig i deres Grave. Værelset kostede nu omtrent lige saa meget som en Flaske Champagne før 1914: 6 Kr., Morgen- komplet: 2,25, Frokost med Øl til 5,50, Mid- dag med Øl og Kaffe 7, ialt 20,75 Kroner. Hertil kom 15 pCt. til Betjeningen: 3,11, af- rundet til 3,15, og 1 Kr. til Karlen — summa summarum 24,90. Den Rejsende, der boede paa Hotel 250 Dage aarlig, betalte over 1000 Kr. i Drikkepenge til en fremmed Mands

Palmehaven og Landsbyen

Personale. I 20 Aar havde Folk protesteret mod den gamle Uskik, at lade Gæsterne lønne de Opvartende med Drikkeskillinger, ikke blot fordi de nødigt vilde af med Pengene, men ogsaa fordi de fandt det nedværdigende for Modtagerne og i Modstrid med Tidens Princip paa alle andre Omraader, hvor der var indført tariffmæssige Lønninger. Men Opvarterne, som forlængst var blevet Kellere og dernæst ønskede sig kaldt Tjenere (mindende om fine Huses Herskabs- eller Kammertjenere og ikke om Beværtning) foretrak Nedværdigelsen, fordi de mente, det stadig vilde være det mest indbringende.

Naar undtages dette Punkt stod alt i Forvandlingens Tegn efter Krigen 1914—18. Flere Steder fik man endog kvindelig Betjening, Servettricer kaldet faglig set, men af Publikum simpelthen Frøkener. Nye Drikke, nye Toner og Trin kom paa Mode: Cocktails og Jazz, der rystede Folk sammen efter ganske nye Regler.

Først i Aarhundredet havde Hotel d'Angleterre i København indrettet en saakaldt Palmehave, som hurtigt samlede et mon-dænt Damepublikum. Ti Aar senere havde ogsaa Postgaarden i Middelby en Palmehave, hvor et Par blegsottige, tørstende Palmer længe kæmpede en fortvivlet Kamp med den kvælende Tobaksrøg og Mados. Og nu fik Hotellet en Bar, endda kaldet Funkisbar, d. v. s. et Sted, hvis Siddepladser udmærkede sig ved en særlig Grad af Umagelighed. Man sad paa høje forniklede Taburetter langs en Nikkelskranke med en Nikkelstang til at gribe fat i, hvis man vaklede paa de bittesmaa læderklædte, rygløse Sæder. Bag Skranken stod en særlig indforskrevet erfarer og spritkyndig ung Dame og rystede Blandinger af stærke Drikke sammen. Det

mest funktionalistiske ved Arrangementet var, at det fremskyndede Alkoholpaavirkningen. Man drikker hurtigst staaende, næsthurtigst, naar man sidder umageligt. Byens velbeslaaede unge Damer og Herrer fik for Skik at »smutte ind i Baren« før et Maaltid i Restauranten eller i Pauserne paa Teatret ved Siden af for at faa sig nogle faa — som det hed i Amerika, hvorfra Systemet stammede: — Quick ones.

Det næste Skridt i Udviklingen (hvilket Ord, som ikke almindelig kendt betyder Forandring, men ikke altid Fremskridt) stammede fra Lorry i København. Dette Etablissement indrettede en Papby med Kulisser langs Væggene og Papbjerge i Baggrunden, mindende om en tyrolsk Bjergby. Ogsaa dette Eksempel smittede Landet over. Hver eneste Købstad fik sig en Landsby. Før det førende Hotel var Indfaldet dog for folkeligt; Postgaarden nøjedes med at lave sin Palmehave om til en Spejsal, som skulde fremkalde Forestillinger om Versailles. Byens mindre Restaurationer lavede Interiors, der mindede om alt muligt, men altid noget fortidigt eller fjernt. Thi Restauratørerne havde regnet ud, at det Menneskene higede stærkest efter i Fritiden, var at komme bort fra Nutiden, — skønt den officielt pristest som saa saglig og vidunderlig fremskreden. Alle anede, at de levede i en Mellemkrigstid, at Nutiden var en Overgang, der vilde ende med en Forskrækkelse. Men man dansede, mens man ventede paa den næste Krig. Fælles for alle de smaa og store Restauranter var Paaskriften Dansant — dog oftest stavet med c. Meningen var den, at de snarere forventede, at Gæsterne vilde indfinde sig for at danse end for at spise og drikke. Man sagde og følte, at man levede

Enderne morer sig, Ansigterne keder sig

midt i en Jazztid eller i Cocktailalderen. Alt var sammenrystet, alting blendedes. Alle Restauranter havde forlængst indført Musik. Og ingen, der ansaa sig selv for moderne, kunde længere spise uden at faa Musik til Maden. Restaurantorkestrene spillede efter Evne let og lødig Musik imellem hinanden til Øl og Bøf, Østers og Porter, Is og Madeira. Ingen ænsede den enlige, der sendte Bud op til Orkestret med en Beklagelse over, at det ikke var ham muligt at tygge i Takt til nogen Del af Musikprogrammet. Efter den egentlige Taffelmusik satte Orkestret i Landsbyen Tyrolerhatte paa Hovederne og spillede amerikanske Negermelodier mellem de sydtyske Papbjerge. Og unge Par dansede ud, saa man nu fik baade Støv og Musik til Smørrebrødet. Men ikke nok med det: Konkurrencen medførte, at der i den paafølgende Publikumsdans blev indlagt Pauser, hvor Hypnotisører, Ekvilibriste, Tryllekunstnere, Sangerinder og professionelle Dansepar optraadte. Der skulde hele Tiden ske noget — i broget, forvirret Blanding.

I det knivskarpe Lys under de græsgrønne Guirlander mødtes Bagere og Manufakturhandlere, Kontorfolk og Haandværkere og en fast Stab af unge Piger fra Butikker, Lagere og Fabrikker Aften efter Aften for at danse til Tonerne af Jazzorkestrets paagaende Musik. De gik til Sagen med stor Sælgelighed, som til en alvorlig erotisk Opgave. Alle de Dansende var unge, men ingen syntes glade. Deres Ansigter var lukkede, men Hofterne vuggede. De talte ikke sammen, men berørte hinanden saa meget inderligere. Clemenceau havde sagt om denne Forlystelsesform: Enderne morer sig, men Ansigterne keder sig ... Til Gengæld arbejdede Musik-

ken, som var den betalt for at more sig ikke blot paa egne, men ogsaa paa Gæsternes Vegne. Efter Negeriskik vred Musikerne sig paa Stolene, rullede med Øjnene og fortrak Ansigterne til Grimacer, der foregøglede maniakalsk Livsglæde. Nu og da slyngede Refrænsangeren nasale Sentimentaliteter ud gennem en Raaber, hist og her faldt en Pigestemme ind med en religiøs Alvor, som gjaldt det en Salme eller Negerkraalens naturlige Fest for Frugtbarhedens Gud. Og saa tampede Janitsharen løs paa sin Tromme og sparkede til et Messingbækken med en sammenbidt Energi — som en Mand, der vil tæve sin Kone til at se glad ud.

Ingen begreb, hvor de Unge fik Penge fra til at gaa ud Aften efter Aften, navnlig ikke, hvordan de purunge, sletlønnede Piger fik Raad til Kaffe, Kosmetik og Kjoler ...

Den ustandselige Dansen gik ud over Nattesøvn og mange andre Ting, nogle nævnedes ogsaa Moralen. Kvindehuset, de offentlige Kvinder og den Rest af Prostitutionen, der trods officiel Fordømmelse havde holdt sig i Sidegaderne gennem Aarhundreder, blev endelig afskaffet, d. v. s. overflødiggjort af de Omgangsformer, den offentlige Dans skabte mellem de unge. Da jeg engang i 1930-erne spurgte Formanden for Turistforeningen i Middelby, om der var noget demimondænt Natteliv i Staden efter Lukketid, svarede han: »Nej, hun er rejst.«

Han sigtede til fornævnte Bardame. Hun var overflødig efter Lukketid. Alle vidste, at Byens unge Piger havde vanskeligt ved at finde hjem, og at de ikke altid lod sig følge af den samme. Det blev ikke bedre under den ny Krigs Mørkelægning. Pædagoger, Præster, Fædre og Mødre klagede over Dansens uheldige Indflydelse. Til sidst blev Em-

Siskernes Dans mellem Bordene

net fremdraget i Rigsdagen af Politimester Vagn Bro fra Præstø — under Finanslovdebatten i 1941. Han ønskede den offentlige Dans indskrænket til en a to Aftener om Ugen for at begrænse, hvad han kaldte »Siskernes Dans mellem Bordene«. Et Præstekonvent i Hammer og Tybjerg tog ogsaa til Orde mod Dansedjævelen. Ingen hørte dem. Vagn Bro vendte flere Gange tilbage til Spørgsmaalet. I 1942 udtalte han paa et af det unge Venstres Møder: »Jeg har, siden jeg rejste denne Sag, modtaget 2-300 Breve fra Folk i alle Stillinger, ulykkelige Mødre, ja ogsaa ulykkelige Kærester, der alle har givet mig Tilslutning i mine Udtalelser og Bestræbelser. For mig er det et alvorligt Angiggende, at vort Folk fortsætter Livet i Ubekymrethed. I mit Distrikt er der nu kun 10—12 offentlige Baller, men der er kommet Dansanter i Stedet, hvor de unge bliver lænset for 5—10 Kr. hver Aften. — Jeg er alde-

les ikke Sortseer og ønsker heller ikke at gøre Reklame for mig selv, men jeg staar som Modstander af den Tomhjærthed, der giver sig Udtryk i, at man skal danse 5—6 Aftener om Ugen.«

Et Aars Tid senere kunde man læse i Bladene, at 150 Børn i Aalborg havde arrangeret et offentligt Bal paa et af Byens Hoteller. Værten troede, at det var et Skolebal. Men Politiets Undersøgelser viste, at det var tre større Dreng, som havde indbudt Eleverne i to Realskoler til Bal for en Entré paa 1,50 Kr. Politiet skred ind ved 23-Tiden og sendte de danselystne Dreng og Piger hjem.

Trods alle velmenende Folks Formaninger gik Dansen videre i de kulørte Danserestaurationer. Det var den Maade, hvorpaa mange af de unge benyttede den Fritid, som deres Forældre havde kæmpet haarde sociale Kampe for at skaffe dem.

Men der var ogsaa andre —

Trangen til Teater

En hemmelighedsfuld Lyst til at afdække det inderste, stille sig blot og prostituere sig i aandelig Ekshibitionisme lever i alle Mennesker — og samtidig en Trang til at stige ud af Selvet, paatage sig andre Skikkelser og prøve andres Skæbner ... Skuespilkunsten er saa gammel som Menneskeheden.

Sagnet siger, at Dramaet er fremgaaet af Dionysosdyrkelsen i det gamle Grækenland: Danseren Thespis skal have været den første, der indførte Heltene talende og handlende i sine tragiske Sange og Danse. De græ-

ske Betegnelser minder om Skuespilkunstens første Fædreland: Theatron: Tilskuerrummet, Orkestra: Skuepladsen og Skenen: Skuespilhuset, selvom de har skiftet Betydning i Tidens Løb.

I Middelalderen dannede der sig en ny Skuespilkunst ud af Gudsdyrkelsen: de saakaldte Mysterier. Den katolske Kirkes dramatiske Fremstillinger af Biblens Fortællinger var en Amatørkunst, hvortil alle Samfundsklasser ydede Bidrag. Alle fik Udløsning for deres Lidenskaber ved at agere, ogsaa Tilhørerne, der ofte gik saa stærkt op

Hele Byen spiller med

i Optrinene, at de greb ind i Handlingens Gang og støttede de godes Kamp mod de onde Magter. Hele Byen spillede med, Kirken, der staar her den Dag i Dag, dannede den faste Baggrund, Trappetrinene var Opgangen til Paradis, Dybet foran Helvede, Borgernes bølgende Mængde paa Torvet en vældig hujende eller klagende Statistiskare. Paa 1400-Tallet tog det sceniske Maskineri et flot Opsving, og Maskinmesteren blev en vigtig Faktor ved Mysteriepillene. Takket være hans Teknik kunde afhuggede Hoveder hoppe henover Scenegulvet, Øjne trækkes ud af Hovedet paa Skuespillerne og Vin forvandles til Vand. Det var ligesaa rystende at overvære de optrædende Martyrers Lidelser som at se Mestermanen i Funktion.

Paa samme Tid begyndte man at bruge Komediespil som Undervisningsmiddel i den lærde Skole. Peblingene lærte f. Eks. en af Terents Komedier paa Latin og opførte den for Paarørende og omboende. Da Reformationen fordømte den hidtidige Form for kirkelige Skuespil, blomstrede Skolekomedierne op som en Erstatning. Der skabtes et nyt dansk Repertoire, f. Eks. »Den utro Hustru« af Skolemester Chr. Hansen i Odense eller »Karrig Nidding« af Præsten Hieronymus Justesen Ranch i Viborg. Peblinge og Hørere indstuderede dem, løb Byen rundt og laante Tøj hos Godtfolk til at klæde sig ud med og indkaldte saa til Skuespil i Skolegaarden eller et Hjørne af Torvet. Frodig Fantasi erstattede kostbart Udstyr. En Konferencier, kaldet Fortaler eller Herold, traadte frem og forklarede Scenegangen og Omgivelsernes Betydning. Ved en magisk Gestus fik han Tronstole, Borge og store Teltlejre til at vokse op af Stenbroen. »Se der hin skøn og dejlig Zion, her staar og

Israels kongelig Tron,« raabte han, og takket være Indbildningskraftens Styrke saa Tilskuerne straks den israelitiske Pragt straale for deres Øjne. Skolekomedierne aabnede rig Mulighed for Improvisation og var fulde af drastiske Optrin som Prygle-scener og Forførelser for aabent Tæppe, — og Skoledrengene spillede paa Livet løs. Jo mere de henrykkede med deres realistiske Fremstilling, des rundeligere blev de belønnet af Tilskuerne. Da et noget mørkere religiøst Syn afløste Reformationens rosenfarvede, saa Gejstligheden med stadig mindre Mildhed paa Komedie. Biskoppen Jesper Brochmand foreholdt saaledes sin Samtid, at ingen Kristen i Grunden nogensinde kunde paatage sig at spille Rollen i et Skuespil som lastefuld Synder. Enkelte holdt dog endnu Haanden over Skolekomedierne, navnlig naar det gjaldt de latinske, som fortræffeligt udviklede Disciplenes Talefærdighed. Til disse hørte Præsten Sleidanus i Byen Slesvig. Han lod i 1635 Skoleungdommen opføre Terents' Andria foran Højaltetret i selve Domkirken. Et talrigt Publikum fulgte Forestillingen, med særlig Interesse den Scene, hvorunder en af Peblingene i Skikkelse af en Skøge nedkom med et Barn — i Skikkelse af et af de smaa Kirkebilleder. Myndighederne fandt imidlertid ikke, at Kirken var det rette Forum for en saadan Opførelse og forlangte fremtidige Skolekomedier henlagt til Raadhuset. Overfor slig Modstand ebbede det hele Dilettantvæsen langsomt ud hen paa 1600-Tallet. I Stedet rykkede udenlandske Skuespillerbander frem. Frederik II holdt et Par engelske Trupper ved sit Hof. Et Minde om den Begejstring, som de aabenbart har vakt i Helsingør er bevaret i Form af en Post i Kæm-

En fransk Idé til et dansk Teater

nerregnskabet, hvor der staar: »Givet for at lade færdige det Plankeværk mellem Laurids Skrivners og Raadhusgaarden, som Folk rev neder, den Tid de Engelske legte i Raadhusgaarden: 4 Sk.« At det har været Folk med Temperament fremgaar af den Oplysning, at en af dem, Thomas Bull, for sine Synders Skyld »blev halshuggen for Kronborg«. Det er sandsynligvis ham, der stak en Rival ned i Kampen om den rødhaarede Elsabe, Datteren af Gertrud Clettens, kaldet Engelskvinde. — Moderen bar dette Tilnavn, fordi hun husede Englænderne i sit Gæstgiveri; — det livlige Sted laa der, hvor det agtværdige Missionshotel senere er rejst. Aarsagen til, at Shakespeare skal have haft det for Helsingørs Turistsag saa lykkelige Indfald at lade Hamlet se Spøgelser paa Kronborg, skal være, at nogle af de Skuespillere (der overlevede Besøget) senere kom til at optræde i hans Trup i England og under Omtalen af det stolte Slot lagde en saa glødende Begejstring for Dagen, at Digteren har kunnet se det lyslevende for sig. I hvert Fald skabte Datidens store Fornyer af Alverdens Skuespilkunst jo den berømteste af alle Scenebetegnelser i Adressen: »Elsinore, a platform before the castle.«

Der taltes ikke mere dansk ved nogen Skuespilopførelse i Danmark. Hoffet favoriserede udenlandske, navnlig franske Skuespiltrupper og Balletensembler. Og dette Forhold forblev uforandret til 1722. Da skete det, at Monsieur Montaigu, Formanden for en Trup franske Skuespillere, — der havde giftet sig med en Københavnerinde og besluttet sig til at blive her i Landet, — fik den ejendommelige Tanke, at ogsaa det danske Sprog maatte kunne anvendes paa en Scene. Han ansøgte Frederik IV om Til-

ladelse til at oprette Une Comedie Danoise. Muligvis har den foretagsomme Franskmand læst Peder Paars og derigennem faaet Indtryk af en Dansker, som var aandsbeslægtet med Moliere. I hvert Fald henvendte han sig til Forfatteren, den unge Satiriker og Professor ved Universitetet Ludvig Holberg. Og Holberg skrev i rasende Fart en Række Komedier, hvoriblandt de udødelige Erasmus Montanus og Jeppe paa Bjerget. De blev opført af tilfældige Studenter, der var kommet paa Kant med deres Embedseksamen, og blev dresserede, saadan kaldtes det, af Monsieur Montaigu. Saaledes vendte det danske Sprog tilbage som Tjener for Menneskefremstillingen. Og den dramatiske Kunst gjorde den danske Tunge levende og smidig og berigede den i Tidens Løb med en Række af nye Udtryk, der gjorde det muligt at formulere nye Tanker paa en ny og rammende Maade.

I Pietismens Tid, hvor enhver Ytring af Livsglæde knebledes, laa den danske Skuespilkunst atter i Dvale. Men Wessel og Ewald genvakte den. I 1796 oprettedes det første danske Provinsteater — i Foregangsbyen Odense. I Aarene efter 1803 gav Skuespilleren Fr. B. Schwarz Forestillinger i Helsingør og i Jyllands største Købstæder med en Trup af unge Elever, og flere Selskaber fulgte i hans Spor. Og samtidig begyndte Folk selv at spille Landet over. Sidst paa 1700-Tallet oprettedes dramatiske Selskaber i alle Købstæder, i Helsingør hele tre. Borgerskabets Damer og Herrer spillede fra nu af ustandselig Dilettantkomedie, ofte Holbergstykker eller Gulddaasen af Olufsen — for bagefter at samles med Tilskuerne til Smørrebrød, Kniplingskager, Punch og Kirsebær suppe og endelig Dans til Kl. 2. Alle-

Hvorfor agere Abinder?

rede i 1790-erne antog denne Form for Forlystelsesliv et saadant Omfang, at Tidens Moralister blev betænkelige. I Billedgalleri for Fruentimmer udbrod Pastor Birch i 1793: »Hvorfor ville I ædle Mødre, ædle Borgerinder af Staten, spilde Eders kostbare Tid, Eders gode Navn og Rygte, Eders Mænds Kærlighed og Efterverdenens Højagtelse for den daarlige Fornøjelse at agere Abinder for andre, som ere lastefuldere og ligesaa daarlige som I. I bør skælte for Eders og Eders unge Døtres Dyd.«

Men den dramatiske Lyst flammede videre i lys Lue. »Hver 14. Dag var der Komædie i Slagelse af det dramatiske Selskab,« beretter H. C. Andersen i Erindringerne fra sin Skoletid hos Rektor Meisling. »Scenen var i et Baghuus, hvor der før havde været Stald; en lille Jernlysekroner hang med Tællelys under Loftet, de dryppede slem, saa at der altid, under dem, var en aaben Plads, om ellers Huset var nok saa propfuldt. — Paa Forpeppet var malet et Springvand, hvor Straalen stod lige op af Souffleurhullet. — Til Gade-Decoration havde Maleren givet Slagelse Torv, saa man i ethvert Stykke fandt Scenen der. Skov-Decorationen var malet paa den bageste Væg, der ofte bragte stor Forlegenhed; saaledes havde man anskaffet sig en ny, praktikabel Maane, men det var ikke mueligt at anbringe den anderledes, end foran Trætøppene paa Bagteppet.

Til Generalprøven fik hvert Medlem to Billetter til sine Tyende, desuden bekom Skoledisciplene fri adgang, thi Directionen vilde have fuldt Huus for at de Spillende kunde vænnes til at træde frem for en Mængde. Der var da en Masse Tjenestpiger og Drengene. I Orkestret spillede en gammel Gartner og to Svende derfra Byen, og sædvan-

lig kun Molynasky, som Drengene trampede Tacten til.«

De dramatiske Dilettanter begyndte at opføre Stykker af Heiberg og Hertz, og til Afveksling indførtes desuden Tableauer som »Amor og Psyke« eller »Krigeren med BARNET«. Genren udvikledes til en Slags levende Illustrationer under Højtlesning. En af Dilettanterne stod frem foran et Tæppe og deklamerede, men standsede ved de dramatiske Højdepunkter og lod Tæppet gaa. Og da saa man den omhandlede Scene i bengalsk Belysning. Den dramatiske Klubs unge Damer og Herrer stod stille som Statuer i udtrykfulde Attituder hyllede i Rødlisenes og Blaalyisenes fantastiske Skær. Denne nye Belysningseffekt gjorde et vældigt Indtryk, ikke mindst fordi Røgen fra Blussene undertiden fik de optrædende til at nyse og hele Publikum til at hoste og fælde Taarer.

Ved Aarhundredets Midte var de dramatiske Selskabers Storhedstid forbi. Nu gav man sjældnere Forestillinger, og da i veldædigt Øjemed. Paa denne Maade dyrkedes Dilettantkomædien i Middelby endnu i Ny og Næ af Byens bedre Borgerskab efter 1900. De Optrædende morede sig oftest bedst, navnlig under Indstuderingen selvom Prøverne regelmæssigt gav Anledning til smaa Skinsygedramaer, naar Elsker og Elskerinde gik for stærkt op i Rollerne. Det hændte, at man tog sig saa fordrende Opgaver paa som Udførelsen af Ibsens Problemdramaer; men efterhaanden som de omrejsende Selskabers Præstationer blev hyppigere og bedre, skabtes generende Muligheder for Sammenligning. Det endte derfor med, at Amatørerne fra disse Lag gav op. Nu dyrkedes Dilettantkomædien kun af de yngste, i Skolen og indenfor Ungdomsforeningerne en el-

Rangforordningen paa Tilskuerpladsen

ler to Gange hver Vinter. Trods de mange andre Ting, der krævede Ungdommens Opmærksomhed i 1930-erne, var Dilettantoptræden i Byen og navnlig paa Landet saa udbredt, at det følte som et Savn, at der ikke fandtes noget Hjælpe middel til Amatørinstruktion. Denne Mangel blev afhjulpet af Førstelærer N. Tynneskov fra Topshøj ved Sorø i 1937. Hans Vejledning giver et Indtryk af en Førstelærers psykologiske Sans og af de Krav til Menneskefremstilling, som Dilettantskuespillere i Arbejder- og Landbokredse mente at kunne nøjes med at honorere. Om Levemanden hed det f. Eks. i Bogen »Vi spiller Komædie og læser op«: »Han hører til de Typer, som er lette at kopiere. Hans Paryk skal være tyndhaaret eller skaldet. Hvis han fremstilles med fuldt Haar, skal han være stærkt friseret og med flot vikset Skæg. Hans Ansigtstræk skal være slappe og Øjnene trætte og rødrandede og omgivet med mørke Skygger. Hans Hudfarve kan være gulbleg, men ogsaa rødspængt. Hans Læber er blege. — Klæde dragten er meget udhalet. Fingrene prydet af Ringe med store Pladesten. Hans Sprog skal være træt, slæbende og monotont ... Den lærde Type, Juristen, Lægen, Præsten, Læreren, skal have bleg eller gullig Hudfarve. De bærer som Regel Briller eller Lorgnetter. Deres Kinder skal være tynde. Næsen helst spids eller krummet. Skæg og Paryk efter personligt Skøn. — Blandt disse Typer bæres ofte det store Russerskæg. Men her er iøvrigt et stort Felt for Variationer skabt gennem Iagttagelser. — Talen skal være myndig, fast og klar, ofte lidt salvelsfuld.«

Forfatteren hyldede den Teori, at jo mindre man vidste om en Mennesketype og jo

fjernere man stod den, des lettere var den at fremstille paa Scenen. F. Eks. hedder det om alle i Frankrig, at »Franskmændene har bleggul Hudfarve med blaa Skygger under Øjnene, tyndt spidst Overskæg eller Fip-skæg«.

Det er intet Under, at Dilettantkomædiene virkede noget ejendommeligt, men de Optrædende og deres Paarørende morede sig dejligt, — og det var Hovedformaalet.

*

De professionelle Skuespillere tog Luven fra Amatørerne. Menneskene var ikke mere saa umiddelbare, heller ikke saa følelsesfulde som før. Den tiltagende aandelige Passivitet i Borgerlighedens Aarhundrede tildelte Borgeren Tilskuerens Rolle i Skuespil kunstens Fantasiverden. Det sømmede sig ikke for den sindige Mand og den adstadige Madam at optræde. Men ogsaa de havde Hjerter indenfor Diplomaten og Korsettet og følte Trang til at drømme sig bört fra Hverdagen. Et stigende Antal omreisende Skuespiltrupper imødekom den. De spillede paa Loftet over Apoteket, senere i en Dansesal; det hele Udstyr var yderst primitivt, men de spillede af deres Sjæles fulde Kraft og altid mange Timer i Træk. Undertiden fik Publikum to Forestillinger paa en Aften — og forsynlige Folk havde altid Smørrebrød og Kager med i Lommen.

Kgl. Fuldmægtig Nielsen har givet en detailleret Fremstilling af Teaterforholdene i Aarhus i 1840-erne:

»Tilhøjre førte en Fløidør ind til selve Tilskuerpladsen. Det var en aflang, firkantet Sal med en Kakkelovn paa hver Side i en Niche. Væggene vare hvidtede og uden al

Helten i Høvlspaanerne

Decoration ... Gulvet var ved en sindrig Construction saaledes indrettet, at det efter Behag kunde stilles skraat, til Theaterbrug, eller i Vaterpas, til Dandsebrug. Det var alt-
saa et Slags Underværk, en Prøve paa men-
neskelig Snille. Paa dette Gulv var der stil-
let Bænke med Hynder og Rygstød saaledes,
at der var en Gang langs hver Side og
en Gang paalangs i Midten, der delte Bæn-
kene i to Grupper, et Høire og et Venstre.
Det var nu et ganske mærkværdigt Phæno-
men, at uagtet Pladserne ikke vare numme-
rerede, og uagtet de vare til samme Pris, saa
grupperede Publicum sig i Theatersalen paa
en vis bestemt Maade. Den venstre Side af
Theatret var den fine Side. Forrest sad Ho-
noriatores. Jo fornemmere man var, jo læn-
gere fremme sad man og dannede alt-
saa et første Parket. Men selv den bagerste Bænk
blev kun besat af Folk af den finere Ver-
den. I Gangen til venstre for disse Bænke,
langs den venstre Væg stod Byens fornem-
mere Herrer op, Adjunker, Officerer, yngre
Kjøbmænd, Embedsmænd, Proprietairer o.
s. v. Det var Løvegaarden. Paa Bænkene til
høire sad den simplere Classe, saaledes at
Borgerstanden indtog Pladserne paa de for-
reste Bænke og Yderpladserne henimod
Midtergangen. De øvrige Siddepladser i høi-
re Gruppe overlodes til Tjenestefolk, Haand-
værkssvende og Karle. I Midtergangen stod
Haandværksmestre og mindre Handlende. I
Sidegangen til Høire stod Gaardskarle og
Dragoner.

Nederst foran i Salen, umiddelbart foran
Scenen, var Orchesteret anbragt, og langs
det Stakit, som skilte Orchesteret fra Salen,
stod Latinskolens og Realskolens mindste
Drenge. De større holdt sig aller forrest i
Løvegaarden til Venstre for ikke at staa i

Veien. Til Høire stod de simplere Drenge ...

Der viste sig af og til for en kort Tid Ta-
lenter, saasom Mantzius og Vilh. Wiehe;
men i Almindelighed var Talent det, som
det skortede mest paa. Det maatte erstattes
med Routine. Men Routine det havde man
ogsaa til Gavns, hvilket ikke var underligt,
da den samme Person optraadte i et høist
heterogent Repertoire, saa at den, der iaften
spillede Trop, imorgen kunde spille Erke-
bisp eller Kineser, i overmorgen Père noble
og paa Fredag norsk Bonde eller engelsk
Lord ... Den, der spillede Elskerrollerne og
de yngre Helte, var Gjenstand for Damer-
nes Beundring. Dette var i høi Grad Tilfæl-
det med Prinzlau. Han var ogsaa en smuk,
ung Mand og spillede godt. Hans Glanspe-
riode varede kun kort. Han blev forfalden
og døde tidligt. Helten par excellence, den
høie alvorlige Mand, som statelig spankede
paa Aarhus Gader med tragisk Fodskifte og
udtrykfuldt Aasyn, var høist beundret af
Latinskolens Elever. Man var nærved at me-
ne, at hans egentlige Stilling var Heltens,
Jarlens, Keiserens, den engelske Lords, og
at han kun om Formiddagen nedlod sig til
at være et temmelig almindeligt Menneske.
Der gik underlige Rygter om ham, at han af
oconomiske Hensyn ikke havde nogen
egentlig Bolig, men sov om Natten i Høvl-
spaaner i en Ligkiste, som blev brugt i Slut-
ningsscenen af Hakon Jarl og som stod oppe
bag Scenen.

Mærkeligt nok vare Primadonnaerne al-
mindeligvis temmelig gamle, ofte gifte Ko-
ner med en Del Børn. Større Skjønheder
forekom sjældent, uden forsaavidt et vist
triveligt Ydre maa kaldes Skjønhed ... Ko-
sturnerne vare under al Kritik. At »Ørkenens
Søn« optraadte med en høi rød Fløjels Hue,

En manglende Fortand forstyrrer ikke Illusionen

kantet med Vat, der forestillede Svanedun og som ogsaa benyttedes af Keiser Carl V i Dronning Marguerites Noveller, at det Sværd, som hang ved Hagbarts Lænd, var en moderne Kaarde af den Slags, som høre til en Herredsloged eller Kammerjunkers Uniform, at Greven af Monte Christo viste sig med lange Fedtlæders Kanestøvler, forrede med Lammeskind, at en nordisk Helt havde Moustacher og Bakkenbart, at en norsk Bonde gik med trekantet Hat, alle den Slags Ting generede ikke det taknemmelige Publicum.

Man oversaa ogsaa velvilligst, at Dronning Bera fremstilledes af en halvgammel, i høieste Grad corpulent Kone, at Kong Frantz I var en tykmavet hjulbenet Mand, der snøvede stærkt, da han manglede Luft i sin flade Næse, at den ganske unge Mand i »Nat og Morgen« var temmelig tilaars og manglede en Del Fortænder, alt saadant gjorde ikke noget.«

Da Sindigheden gik over til Blaserthed, og det hørte til god Tone at gaa saa upaavirket som vel muligt gennem Livet, maatte denne Holdning, i hvert Fald i det ydre, ogsaa markeres overfor Skuespillet. I Reglerne for en Gentlemans korrekte Optræden hed det med nogen Overdrivelse: »Kun Philisteren morer sig i Theatret. Gentlemanen maa helst hykle Kjedsomhed overalt, saa meget mere i Theatret, gabe under hver Scene 2—3 Gange og derhos stryge sine Bakkenbarter ... Ved Theaterbesøg iagttag følgende: Kom aldrig førend Skuespillet alt har begyndt. Et Menneske, som sidder en halv Time tidligere paa sin Plads, er en afgjort Philister. Gentlemanen kommer som allesteds, ogsaa i Theatret sildigere end enhver anden, og gjør ved sin Indtræden saa me-

gen Støi, at de omkringværende nødes til at hysse ad ham.«

Trods Sarkasmen og Overdrivelsen i disse Anvisninger, blev de temmelig trolig fulgt af adskillige af Byens Familier, som mente at understrege deres Finhed derved. Endnu paa 1900-Tallet var der Folk, som regelmæssigt kom for sent til Teaterforestillinger — og maste sig ind paa deres Plads i Parkettet, i Reglen med Maven i Nakken paa de foransiddende og Ryggen til dem, der maatte rejse sig, netop som Tæppet gik op. Saa var de sikre paa at blive set.

Omkring 1900 fik Aarhus en særlig Teaterbygning, enkelte andre Købstæder fulgte efter i de kommende Aar, og ogsaa Middelfyk fik omsider Teater i 1907. De omrejsende Selskaber og deres Repertoarer blev stadig bedre. En Tid var det Skik, at Tournélederne førte kostbare københavnske Stjerner ud over Landet og lod dem straale selv i de mindste Byer, dog i Reglen i en Indfatning, der svækkede Helhedsindtrykket. Endog Det kgl. Teater nedlod sig til at arrangere Provinstourneer. Men talrige andre Forlystelsesformer dukkede op og truede Teatret fra alle Sider. Mange spaaede dets Død. Teaterforestillingen var for dyr, for stillestaaende, for langtrukken. Det saa temmelig truende ud en Tid, men saa traadte Foreninger til og købte Forestillinger til deres Medlemmer. Og det viste sig, at naar det ordnedes paa den Maade, d. v. s. gennem et Afbetalings-system som saa meget andet, kunde et stort Udsnit af Befolkningen stadig afse Tid og Interesse og Penge til at gaa paa Komædie. Talen om, at det primitive Teater havde overlevet sig selv, forstummede. I den dramatiske Kunst var der mere menneskelig Varme end i andre Kunstformer. Teatret var

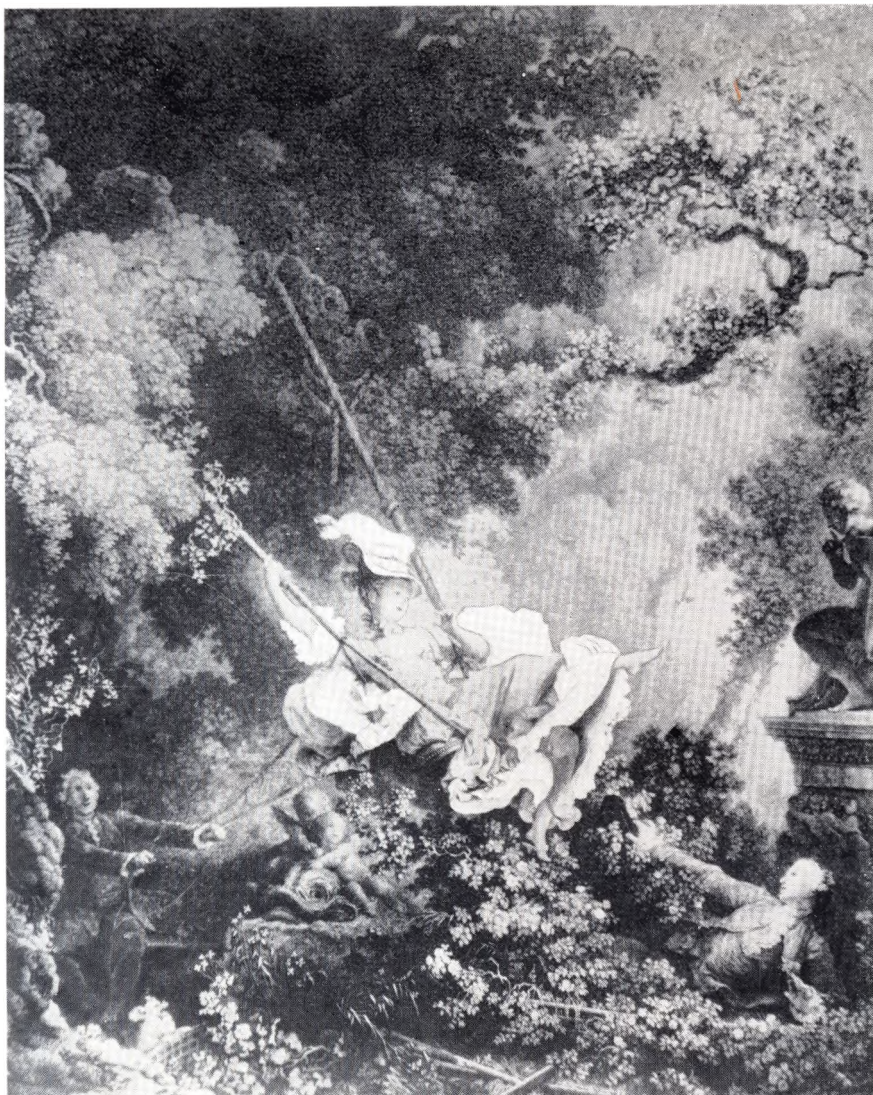
Erstatning for Hverdagens Fattigdom paa Følelser

stadig den bedste Erstatning for den borgerlige Hverdags Fattigdom paa Følelser. Til gode Stykker var der altid fuldt Hus i Middelby Teater, og der var en Feststemning, som sjældent fandtes ved andre Lejligheder. Der sad det gode Borgerskab i Festskrud, Damerne i fine Aftenkjoler, mange af Herrerne i Smoking. De rankede sig med Ansigter, der var stivnede i de Folder, som Indehaverne nu engang fandt svarede til deres Rolle i Livet. Tung og selvbevidst, med korslagte Arme tronede det store Kreatur paa Pladsen, Byens Matador, miidt i Parkettet. Og saa gik Tæppet. Mørket lagde sig skjulende over Tilskuernes Ansigter. Et Øjeblik saa den gode Borger ud, som naar han var helt alene eller meget træt. Den første Replik svævede ud over Rampen og fløj gennem det mørke Rum henover de opadventede Ansigter. Øjelaag glippede, som naar en Svale skød forbi. Spillet begyndte. Lidenskaber rasede over Scenen: Had og Elskov og Sorg. Der sad den gode Borger, hvis hele Opdragelse og hele Stræben gik ud paa det ene: at skjule sine Følelser, og iagttag med sin vante, lidt hovne Mine de erhvervsmæssige Følelsesmennesker deroppe, som fik Penge for at give efter for deres aandelige Ekshibitionisme. Men lidt efter lidt fængede Følelserne. Hans Liv havde formet sig som en Vandring ad det borgerlige Livs lige Gade, under ustandselig Agtpaaagivenhed overfor Gadespejlene. Men i Teatrets Mørke følte han, at den samme Offerskaal, som luede i Heltenes Bryst, ogsaa brændte i hans eget — kun ganske svagt af Mangel paa Næring. Den Næring fik han her. Han følte, at Begivenheder ogsaa kunde

omskabe ham. Han drømte vaagen — om sig selv. Hans indstuderede Ansigtstudtryk, som svarede til hans Position i Byen, opløstes i Bevægelse. Hans Puls bankede, hans Mund stod aaben. — Og saa faldt Tæppet og Lysen tændtes. Den gode Borger lagde Armene over kors og saa sig om med den samme haarde Rømmen, som plejede at faa Personalet paa Kontoret til at fare sammen. Men en Stund havde han været borte, uden for sig selv.

Lidenskaben til at spille Teater og se Teater var en endnu levende Urdrift i Teknikens Tidsalder.

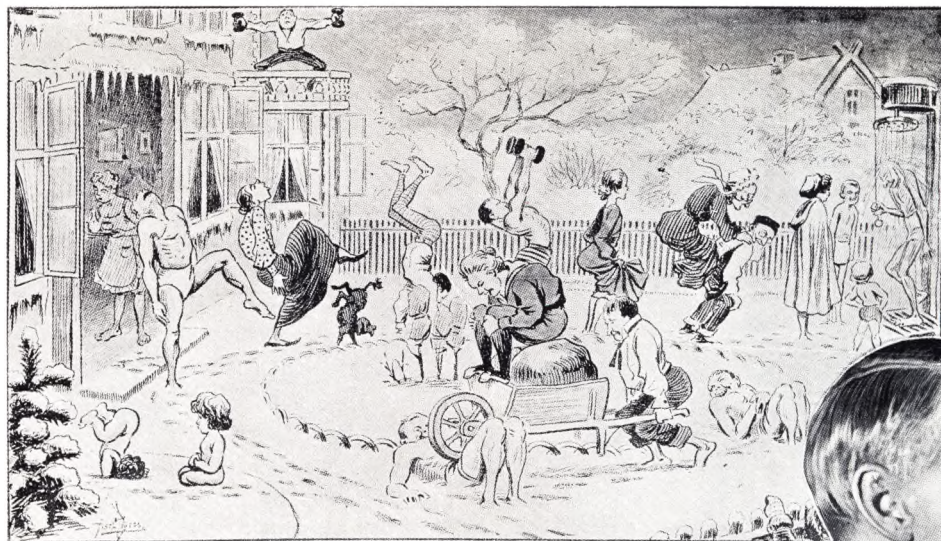
Men ganske vist maatte den gamle Skuespilkunst taale en haard Konkurrence fra den nye industrialiserede. De bredeste Lag fik ikke mere Skuespil som i Mysteriernes og Skolekomediernes Dage, men Film. Og nogle vilde ikke have andet. En Dag berettede Middelby Avis: »En ung Skuespiller boede i den Tid, hvor Selskabet spillede her i Byen og i Omegnen, hos et Par rare gamle Mennesker. De havde taget sig af ham paa det bedste, hvorfor han vilde gøre dem en særlig Glæde. Han spurgte dem, om de ikke havde Lyst til at se ham optræde paa Teatret og gav dem Penge til et Par Billetter. Da han kom hjem om Aftenen efter Teatertid, sad de to gamle i Sofaen. De saa glade og veltilpas ud, og det var tydeligt at se, at de havde haft en dejlig Aften. — Naa, hvordan syntes De saa om Forestillingen? spurgte Skuespilleren forventningsfuldt. — Naah, joh ... svarede Manden. Vi var nu inte i Teatret. Vi gik i Biografen i Stedet for, og saa drak vi Kaffe for Resten af Pengene.«

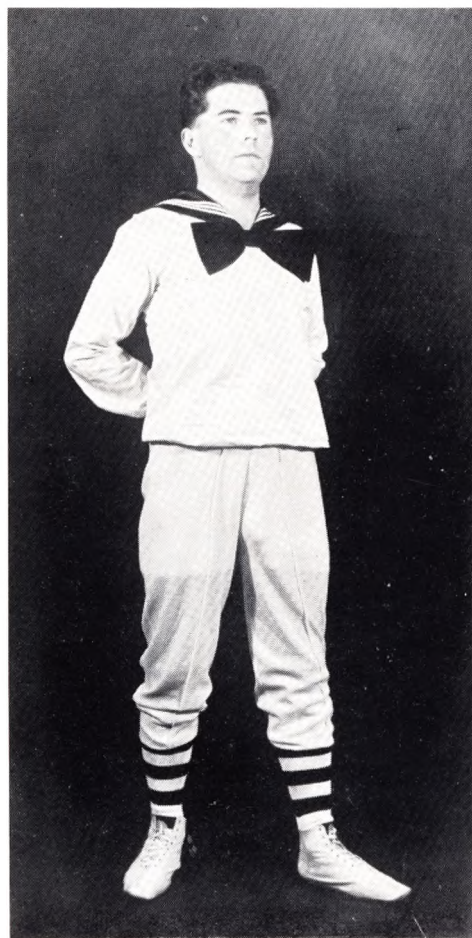
*Rokotidens Sportsform var Gyngen, som sagdes at stimulere
Konsdriften. (N. de Lanney: Les hasards heureux).*

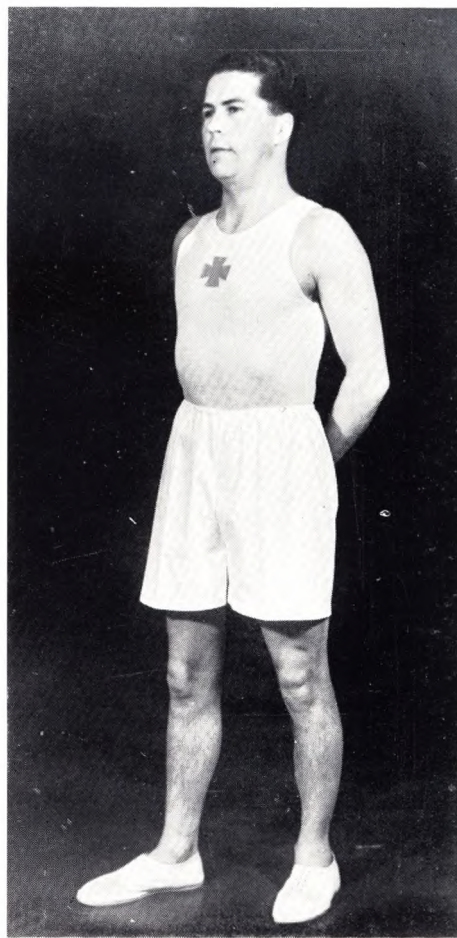
*Et Gymnastikhold sidst paa 1800-Tallet,
hvor andre Formaal tilstræbtes.*

Banebryderen for hele den moderne Sol-, Luft- og Vanddyrkelse: I. P. Muller — og en Karikatur af hans System fra 1903.

En Herre fra omkr. 1900 i Tidens kække Gymnastikdragt med Matroskrave.

Gymnastikdragten fra 1943 var noget mindre indelukket.

Filmens Publikum

Den 27/12 1895 kunde man læse i Bladene: »Til i Aftes Kl. 7½ var annonceret en Forvisning af elektriske Lysbilleder i København med Prospekter fra Alverdens Riger og Lande, og ved den fastsatte Tid sad der 3 á 400 Mennesker i Salen. Da disse Mennesker i en halv Time forgæves havde ventet paa, at Forestillingen skulde begynde, traadte en Herre frem paa Tribunen og beklagede, at der var sket et Uheld. Der forløb herefter yderligere en Snes Minutter, saa tabte Publikum Taalmodigheden og stampered i Gulvet, klappede i Hænderne og blev meget uroligt. Atter viste Herren fra før sig og erklærede, at Forestillingen maatte opgives. Publikum kunde faa Pengene tilbage. Latter, Protest og hurtig Udvandring.«

Det var den danske Offentligheds første men negative Indtryk af Edisons sælsomme Opfindelse fra 1894, Kinetoskopet, saaledes kaldet efter det græske Begreb: Bevægelseslære.

Men snart blev »Automater med levende Fotografier« en fast Forlystelse i København. Man saa Danserinder svinge sig paa en mørk Baggrund, Tryllekunstnere drage Kaniner op af høje Hatte, Mennesker myldre paa Gaderne i London og Bølgerne brydes mod Revlerne ved Dover, altsammen i en noget utydelig og flimrende Gengivelse. Men Folk var begejstrede, og Københavnerbladene erklærede: »Bedre Billedbog for Voksne findes ikke, og nye Blade vil stadig blive indhæftede. — De levende Fotografier er ikke tom Underholdning; de vil lidt efter lidt blive Illustrationer i en Verdenshistorie, som Fantasiens aldrig havde tænkt sig. Ki-

noptikon vil kunne bidrage med nogle lærerige Blade fra Attenhundredoghalvfemserne.«

De første lærerige Blade skabtes paa dansk Grund af Hoffotografen P. Elfelt. Han var en Dag kommet i Snak med en Mand ved Navn Pacht, der havde aabnet en af de første Automater for elektriske Lysbilleder, og havde derved fattet Interesse for den nye Teknik. Da Lumiere havde forbedret Edisons Opfindelse Perforeringsmaskinen og Kinematografen, der kunde bruges baade til at optage og gengive Billeder, henvendte Elfelt sig til en Landsbysnedker, som havde Ord for at være en Slags Tusindkunstner, og bad ham bygge en Kinematograf. Det lykkedes ham at løse Opgaven, og Hoffotografen begyndte at eksperimentere i 1897. Aaret efter sattes hans Evner som Kinematograf paa en Prøve, der sent vil gaa i Glemme.

Christian IX's Hof paa Bernstorff Slot var paa denne Tid hver Sommer Midtpunktet for Verdens Opmærksomhed, thi her samledes alle den danske Kongefamilies Slægtninge fra Rusland, England og Grækenland . . . En Dag fik Hoffotograf Elfelt Ordre til at møde paa Bernstorff for at tage et Gruppebillede af de fyrstelige Personer. Han indfandt sig til den fastsatte Tid, — men lod sin Bror følge med, bevæbnet med Kinoapparatet. Det blev stillet op nedenfor Slots-trappen, hvor den kongelige Familie skulde fotograferes efter Frokosten . . . Døren gik op, og ud strømmede en Skare glade Børn i Sømandstøj. Det var Prinserne Axel, Viggo, Aage og den russiske Zars hvidklædte Døtre, som

Elfelts levende Billeder

hoppede ned ad Trappen og satte sig paa det nederste Trin. Derpaa kom Zaren tilsyne. Da han hørte Kinoapparatets Snurren og saa den drejende Mand, klappede Selvherskeren over alle Russere i Hænderne og raabte: »Han tar levende Billeder.« De øvrige kejserlige og kongelige Frokostgæster strømmede til, og snart udspillede en utvungen og gemytlig Familiescene foran den drejende Kinematograf. Fyrsterne morede sig kongeligt. Prins Nikolaus af Grækenland sprang Buk over Zardötrenes Hoveder. Zaren selv fór gestikulerende op og ned ad Trappen. Kong Georg af Grækenland sprang leende i Vejret, og Prins Valdemars Sønner slog deres Far paa et i de Dage unævneligt Sted.

Filmen blev ualmindelig vellykket, skønt Vejret havde været overskyet. Hoffotografen overlod den senere til en Mand ved Navn Odewahn med det Forbehold, at den ikke maatte forevises, før den kongelige Families Tilladelse var indhentet — et Paabud, som han naturligtvis ikke fulgte.

Elfelt tog flere Billeder fra Dagliglivet, og i 1903 rejste han selv ud i Landet og viste dem frem. Det blev Middelbys første Forbindelse med Filmen. Dannebrogscarvede Plakater reklamerede for den enestaaende Forestilling og Folk strømmede til i tætte Skarer. I Helsingør Dagblad anmeldtes Aftenen saaledes den 14/9 1903: »Hr. Elfelts Fremvisning af levende Billeder paa Teatret i Aftes havde samlet et meget talrigt Publikum, begge Parketter og Galleriet var næsten fuldt besat. Paa Scenen var udspændt et stort Lærred, paa hvilket Billederne kastedes fra Kinetoskopet, der var opstillet ved Udgangen i 2. Parket. I Stedet for elektrisk Lys maatte Hr. Elfelt i Aftes benytte en Gasart med mindre kraftig Lysevne, hvilket virkede

noget uheldigt paa Billedernes Tydelighed og Stabilitet. Fremvisningen var imidlertid interessant, og flere af Billederne, som f. Eks. Skiløb paa Holmenkollen, badende Dreng, Brandvæsenet rykker ud, Kejserinde Dagmars Ankomst til Helsingør, Dagmar Hansen og Fru Anna Larssen i deres Paaklædningsværelser samt Hestevæddeløb, gjorde megen Lykke og hilstes med stærkt Bifald. — De levende Billeder er, som det maaske vil være bekendt, en Række Fotografier paa en lang Gelatinestrimmel, som med jævn Hastighed føres forbi en Glødelampe i Kinetoskopet. I et Sekund passerer der ca. 50 Billeder forbi Glødelampen.«

Samme Aar blev de første underholdende Film indspillet i Amerika. Fremstillingen af særlige Filmdramaer fulgte efter og udvikledes ogsaa i andre Lande, i Danmark fra 1906, da Nordisk Films-Kompagni stiftedes. I 1907 aabnedes Middelby Kinematograf, et besværligt Navn, som senere forkortedes til Kino. Alle Træbænkene i det smalle langstrakte Lokale var fyldt, 25 Øre for Voksne og 10 Øre for Børn, da Spillelærerinden Frøken Hendriksen anslog Gladiatorernes Indtogsmarch paa Klaveret. Saa blev der mørkt. Der hørtes en sagte Susen fra Bagvæggen, hvor den mangeaarige Lysbilledassistent fra Haandværkerforeningens Foredragsaftener, Blikkenslager Baldschmidt stod indenfor et Glughul og drejede Filmen gennem Apparatet med Haanden. En hvid Lyskegle skar sig gennem Rummet over de mange Hoveder i Salen. Og Publikums undrende Øjne iagttog fra Mørket, hvorledes en fuld Mand styrtedes fra det ene Eventyr til det andet, tilslut svævede rundt mellem Skyerne og blev opslugt af Maanen. »Det var forbløffende at se,« erklærede Bladene Dagen efter. Ogsaa de føl-

Aandelig Konfektion

gende Aftener var der fuldt i Kino, om Søndagen endda overfyldt, og saadan blev det ved Aar efter Aar. I 1910 aabnedes yderligere et Filmsteater, kaldet Biografen — af Bio: Liv og Graf at skrive. Billetpriserne steg til 40 Øre og 25 Øre, men der blev ogsaa budt mere for Pengene.

En Tid havde Filmsfremstillerne udelukkende svælget i de mange Muligheder for Tryllekunster og Tricks, som Fotograferingen frembød. Publikums Indtryk af Filmen fremgik af Brugen af det nye Ord: at filme blev i daglig Tale ensbetydende med at svindle eller lade noget forsvinde, en Film var det samme som et Svindlertrick. Men saa gik Producenterne over til Kærlighedsdramaer med mange Kys, og Sprogbrugen skiftede samtidig: at filme betød nu at flirte, en Film i overført Betydning var Kærlighedens Kispus eller den mandlige eller kvindelige Partner i et saadant Foretagende. Filmens Paavirkning viste sig saaledes hurtigt i Sproget, lidt efter lidt ogsaa i Smag og Klædedragt. Velmenende Mennesker anede, at det kunde faa katastrofale Følger. En lille Purk kom hjem fra Kinoens Søndagseftermiddags Forestilling og erklærede, at han nu endelig vidste helt sikkert, hvad han vilde være: Bankrøver! Og hans store Søster kom hjem fra Bio og forlangte at faa klippet sit Haar ligesom Asta Nielsen, fast besluttet paa at blive en stor og farlig Fristerinde. Valdemar Psilanders lidt søvnige Mannerer, Jaketten og Knaphulsblomsten gik igen i talrige Efterligninger i Middelby. Fruer friserede sig som den blonde Tyskerinde Henny Porten og deres Mænd begyndte at gaa med Urkæden i Jakkeopslaget og Ur i Brystlommen ligesom Amerikaneren Maurice Costello.

Biografdirektørerne blev Filialbestyrere indenfor en Verdensindustri. Moder og Mannerer fra fremmede Lande førtes til Middelby og smittede uvægerligt af paa det store Publikum, for hvem Filmsteatret med de billige Priser blev Hovedkilden til Underholdning. Den danske Filmsindustri lededes af en tidligere Markedsrejsende og smart Forretningsmand, der havde sat sig for at overgaa de gængse Knaldromaner ved at servere det samme primitive Drømmestof paa en endnu gevaldigere Maade. Hans indbringende Idé var den, at Biografbilletten skulde give enhver Adgang til at leve med i »højere Cirkler«. Den stadig mere fremherskende amerikanske Filmsindustri lededes af Folk som den ungarske Tøjrensningsekspert og Manufakturhandler Wilhelm Fuchs (senere amerikaniseret til Fox), den polske Handskerejsende Samuel Goldfish (senere Goldwyn), Buntmager Zukor (senere Paramount-Præsident) og lignende begavede Herre af Konfektionsfaget. De gjorde Filmen til en verdensomspændende Forlystelsesindustri ved at overføre Konfektionsindustriens Principper paa den. De var vante til at regne med en vis Gennemsnitssmag og visse Gennemsnitsmaal for Højde, Brystvidde og Bukselængde. Og da de skiftede Branche, baserede de den paa en Slags aandelige Maal af Menneskeheden, saa deres nye Varer kunde passe de flest mulige bedst muligt . . . En af deres første Hjælpere, den kanadiske Kedelsmed Michael Sinnot (amerikaniseret til Mac Sennet) paapegede straks, at Kølleslag i Knolden, Maling paa Tøjet og Piger i Badedragt vækker Interesse hos næsten alle, lige fra kinesiske Kulier til amerikanske Bondepiger. Senere udvidedes Rammerne for Tilfredsstillelsen af Menneskehedens sjæle-

lige Behov. Der leveredes efterhaanden gennem Verdens ca. 60.000 Biografer Stof til Drømme om baade Kærlighed og Heltemod og navnlig Rigdom, men efter samme Princip. Og Drømmestoffet draperedes om Mannequiner — Stjerner, der kontraktmæssigt var forpligtede til at bevare et vist Ydre og en vis Stil, saa enhver Mand Verden over kunde finde sin Type: den kolde, den varme, den uskyldige eller den skyldige Elskerinde. Og enhver Kvinde kunde se sit Ideal udfolde sig paa Lærredet: den bredskuldrede Ædelhed, det romantiske Letsind, Sportsmanden, Levemanden eller den tilforladelige Fadertype.

Stjerner straaledede paa Filmsfirmamentet, blegnede og forsvandt. Nye Typer lanceredes: Drengeliste som William S. Hart og Tom Mix, der aldrig viste sig uden Revolvere, Chaplin, der hævede Knock-a-bout-Genren op i en højere Sfære ved at skabe den gribende, sørgmuntre Middelmandskikkelse, Menjou, der spillede med Elegance og Skuldertræk, Jannings, der udførte store Karakterroller i stumt Spil, den sødladne barnligt udseende Mary Pickford, et Sæt af Vampyrer med Pola Negri i Spidsen og endelig Efterkrigstidens lange slanke Ideal: Greta Garbo. Alle smittede de af paa de Tilskuere, der stadig havde dem for Øje. Selv i Middelby spankulerede Pudsensmagere som Chaplin, Drengeliste Cowboys, Kommis-ser trak paa Skuldren som Menjou og der vrimlede formelig med smaa Garboer, mer og mindre heldige, men alle med den samme Frisure, det samme makeup og saa vidt muligt det samme livstrætte Udtryk.

Konkurrencen medførte en Kappelstrid, saa der blev fremstillet stadig længere og bedre Filmstykker, men Styrkeprøven gik først og

fremmest ud paa at forøge Udstyret. 85 Procent af Filmsproduktionen var stadig præget af Konfektionssystemet.

I Løbet af en halv Snes Aar havde Filmen udviklet sig fra nogle flimrende Lysbillednarrestreger til en blændende Billedforlystelse; — men dens indre Liv stagnerede. Teknikken gik frem, Indholdet var stadig det samme — paa faa bemærkelsesværdige Undtagelser nær. Man trængte til en Fornyelse, og den meldte sig med Muligheden for Lydfilm. I 1923 fremførtes den første Talefilm i Paladsteatret i København. Middelby bemærkede det næppe. Men i 1929 slog Amerika helt over paa Talefilmen, og Producenter i andre Lande blev nødt til at følge efter. Nu skrev Middelby Avis:

»I Øjeblikket eksperimenteres der paa Kraft med Talefilm i alle Lande, ogsaa i Nordisk Tone-Films Laboratorier. De store Atelierer i Hollywood er helt forvandlede. Der er Revolution i Filmsbyen. Skønne Stjerner af begge Køn er ved at slukkes og andre tændes. De der ikke kan tale rent, og det er mange, glider ud af Filmslivet. I alle større amerikanske Biografer er der installeret Apparater til Talefilms, og det store Tilløb kan kun opnaas, naar disse moderne Forestillinger staar paa Programmet. I Amerika er Stumfilmens Dage forbi. Selv den tavse Chaplin gaar i sit Atelier og øver sig i at sige Repliker . . . Englænderne har indtaget en mere konservativ Holdning, men ogsaa deres Modstand er brudt. Det skete efter Opførelsen af Talefilmen »Den syngende Nar« i London, og nu vil Englænderne overhovedet kun se og høre Talefilm. De engelske Filmsfyrster skælver. De tør ikke fuldende de store Stumfilm, som er under Indspilning og imødeser deres Ruin

Filmens Internationale er brudt!

fra den nydannede british Lydfilm Fabrik, som er startet med Støtte af tysk Kapital. »Den syngende Nar« er saa gribende, at Publikum hensmelter i Taarer — selv Johannes Poulsen græd, da han saa og hørte den i London. Den er indspillet af Øjeblikkets største Talefilmskuespiller, Al Johnson.«

Og Bladet tilføjede følgende interessante Fremtidsbetragtninger: »Talefilmen vil bringe Taledramaet ud til Millionerne, som ellers aldrig ser et godt Skuespil ordentligt spillet. Den vil fremelske Smag for god Kunst selv i de laveste Lag. Men Talefilmen vil bryde Filmens Internationalitet — den stumme Films store Styrke, der samtidig har været dens Svaghed. Kun et Faatal i hvert Land vil være i Stand til at følge en Talefilm paa et fremmed Sprog, og den Tanke, som man har set fremsat i flere Blade: blot at lade Skuespillerne bevæge Læberne og derpaa forsyne Filmen med »Lyd« ved tyske, franske, danske . s. v. »usynlige« Skuespillere, er naturligvis en ren Utopi. Hvert Sprog har sin Mimik, sit Lydsystem og sin Sætningsbygning, og det vil virke komplet latterligt, at se en Mand tale f. Eks. fransk med de Mundbevægelser, der svarer til engelsk. Nej, Filmens »Internationale« vil være endt med Talefilmens Sejrsang; men til Gengæld kommer — som William de Mille har forudsagt — det virkelige Nationalteater for Dagen. Ogsaa de smaa Lande kan være med, da Fremstillingen af en Talefilm er væsentlig billigere end en Stumfilm. Vi har nu en gunstig Lejlighed til at blive fri for udelukkende at maatte indrette os efter de store Landes Smag, en Chance for, at det danske Nationalteater kan komme til at spille for hele Landet.«

Det gik ikke ganske som forudsagt. Den hendøende danske Filmsproduktion lavede op igen som Talefilm, men Udlandets overmægtige Produktion blev ved med at dominere. Da Talefilmen i Begyndelsen af 1930-erne helt afløste Stumfilm ogsaa i Middelbys Filmteatre, gik alt videre i den gamle Gænge, blot ledsaget af Replikker, som til den almindelige Amerikanisering i Klæder og Manerer føjede en sproglig. Selv de mest landlige Biografgængere krydrede deres Tale med All right og O. K. Rundt regnet 85 % af Produktionen var fortsat skaaret til efter Konfektionssystemet. Selv Titlerne prægedes af en iøjnefaldende Ensformighed. Af 13905 Titler paa amerikanske Film, fremstillet omkring 1938, begyndte en Tredjedel med Ordet Kærlighed: Kærlighed er Løgn, Kærlighed er en Raket, Kærlighed er farlig, Kærlighed er en frygtelig Ting, Kærlighed er — saadan! Eller, hvad der jo ikke kunde nægtes: Kærlighed er Kærlighed! Næsten lige saa hyppigt forekom Ordet Hjerte i Titlerne, dernæst Helvede og endelig Pige. Efter Erotikken spillede Revolverne den største Rolle. I en Uge, hvor den ikke stod paa Kærlighedsdrama, kunde Programmet i Middelby Kino byde paa »Hvor Revolverne knalder« og Bio paa »Præriens vilde Ryttere« med den tilføjede anbefaling: Film med Slagsmaal, Skyderi og Halløj. Filmstjernedyrkelsen antog groteske Former. Over unge Drengene og Pigers Senge kunde man se Fotografier af Greta Garbo eller Deanna Durbin. Det var deres Madonna-billeder. Særlige Blade saa deres Opgave i at opdrage de helt smaa til Filmsheltdyrkere. Der blev dannet Børneklubber til Børnestjerneforherligelse. I 1936 kunde man f. Eks. læse i Ugebladet: »Har I faaet Jeres

Forbudt for Børn under 16 Aar

Medlemskort? Ellers send Konvolut med Frimærke, Navn og Adresse, saa bliver det sendt omgaaende. Paa første Side af Medlemskortet sidder et yndigt Billede af Shirley; paa næste Side er der Plads til, at I kan indklæbe jeres eget Fotografi — underneden skal jeres Navn og Adresse staa. Paa tredje Side staaer jeres Medlemsnummer. Og husk saa, at alle kan blive Medlem af Shirley Temple-Klubben, og at Indmeldelse og Medlemskort er ganske gratis. Emblemet derimod koster 50 Øre. Det er et smukt, lille Mærke, der bærer Shirleys Billede. Drengene kan sætte Mærket i Knaphullet, og Pigerne kan bruge det som Broche.«

De resterende 15 % af Filmsproduktionen blev efter de flestes Mening, stadig bedre. Frankrig rykkede frem og skabte Talefilms med et Sæt helt nye Skuespillere, Typer fra Livet, der spillede paa deres medfødte Anlæg og fik Lov til at udfolde sig i almindelige Omgivelser. Hverdagen trængte frem. Og denne mere realistiske Form for Menneskefremstilling blev efterlignet i andre Lande, ogsaa i Danmark. Folk vilde gerne se de gode Stykker, men da der imidlertid var mere Teknik end Talent i Verden, blev det ikke den lødige Produktion, der kom til at præge Programmerne, men den mindre lødige. Nogle ansaa stadig de 85 % af Biografprogrammerne for underlødige, andre endda for direkte skadelige. I Betragtning af, at unge Mennesker i 1930—40-erne gennemsnitlig besøgte en Biograf 4 Gange maanedlig, mange 8—10 Gange, lød det jo temmelig foruroligende . . .

De Retsregler, som Alverdens Filmsfremstillere, mindst de franske, havde for Øje som Rettesnor eller i Sindet som Hæmninger, var i Hovedtrækkene den i Amerika

opstillede saakaldte Hays' Codex. Ogsaa i Danmark fulgte Censuren disse Regler, hvorefter Forførelse ikke maatte vises direkte, Kys ikke være for lange, Nøgenhed ansaas for uanstændig og Kærlighed mellem hvid og sort for aldeles usædelig. Filmens Opgave skulde være at værne Sømmelighed og Ægteskab . . . Da Forholdet mellem Kønnene dybest set er det mest spændende af alt, var det naturligt, at Kærlighed kunde trække de fleste til Billetlugerne og lige saa naturligt, at Producenterne lod deres Manuskriptforfattere, Instruktører og Skuespillere gaa saa tæt til den tilladte Streg som mulig. Formaålet var at kunne reklamere paa Plakaterne med Bogstaver, der udstraalede en erotisk Atmosfære: *sex appeal*, *erotisk Charme*, *Oomp*, *it* eller rent ud *flammande Kærlighed*, hed det i Filmssproget. Naar dette skete, og Indholdet i nogen Grad svarede dertil, havde man i Danmark Mulighed for at faa Linen slappet en Smule gennem et Forbud imod at Filmen saas af Børn under 16 Aar. Et saadant »Forbudt for Børn« blev da ensbetydende med et: »Her gaar man ikke blot til Grænsen, men et lillebitte Stykke over den.« Det stimulerede Nysgerrigheden hos Voksne, men i endnu højere Grad hos dem, der var saa uheldige at være under 16 Aar. At de gjorde alt for at komme ind og anskue de forbudte Frugter var intet Under. Undertiden lykkedes det. Organet for Danmarks Lærerforening, »Folkeskolen«, anklagede i 1942 Biograferne for at være for slappe med Hensyn til Kontrollen paa dette Punkt. En Lærer oplyste, at en Elev i 3. Mellem en Dag havde spurgt ham, om Rasputin var en historisk Person. Det afslørede, at Drengen havde set Filmen om denne Forførelsesperle, der just gik i

Harmdirrende Protest mod Filmsforraaelse

Byen. Han var meget velvoksen, men kun 14 Aar og aandelig altsaa ikke moden nok til Rasputin efter Myndighedernes Mening. Et fortsat Forhør viste, at endnu flere Elever under 14 havde set Rasputin-Filmen, en af dem i Selskab med begge sine Forældre, en anden sammen med sin Fader — der tilmed var Politibetjent. Bladet forsikrede, at »disse autentiske Eksempler kunde suppleres med talrige andre«, hvilket ingen tvivlede om, og anbefalede en Oprykning af Aldersgrænsen, evt. helt til 21-Aarsalderen.

I lige saa høj Grad som Kærlighedsdramer ansaa velmenende Mennesker de udbredte Revolver- og Gangsterfilm for farlige for Ungdommen. Ud fra en, maaske lidt for simpel, psykologisk Slutning, gik de københavnske Kommunalæraeres Blad saa vidt, som at sammenstille en 17-aarigs Overfald og Mord paa en gammel Kone med hans Stilling som Chokoladesælger i en Biograf — med stadig Udsigt til amerikanske Forbryderfilms. »Hvornaar rejser Danmarks Mænd og Kvinder sig til en harmdirrende Protest mod den Forraaelse af Samfundet og de unges Sind, som ikke alene sker gennem Biografen, men ogsaa forberedes gennem Filmsromaner og Pressen, naar Amerikas Underverden skal forherliges?« udraabte Lærerorganet. Her overfor hævdedes fra mere moderat, maaske ogsaa mere eftertænksom Side, at man næppe kunde paa-vise, at Ungdomskriminalitetens Udvikling stod i noget direkte Forhold til Filmens, men at den maaske snarere hidrørte fra den uheldige sociale Udvikling: Arbejdsløshed, Skilsmisser og lignende. Nogle vilde endog hævde, at Biograferne med deres Gangster- og Kærlighedsfilm tværtimod virkede afledende og afværgende paa kriminelle Til-

bøjeligheder. Biografen var et Sted, hvor man kunde afreagere de onde Lyster, finde Udløsning ved at se andre udføre det dunkelt tænkte og eftertragtede — og sluttelig blive afsvalet ved Overværelse af den gængse, hurtigt paafølgende Afstraffelse af Synderne, som Censuren uvægerligt krævede.

Et var der imidlertid Enighed om, at Filmen, navnlig takket være den dominerende amerikanske Produktion, virkede voldsomt som Annoncering af amerikanske Biler, Badeværelser, Dragter, Kosmetik, Cigaretter, Cocktails og kunde lokke svage Sjæle til en urimelig Forlystelseshunger og et Luksusbehov, som laa udenfor Flertallets Rækkevidde. Den ydre Paavirkning fra Filmen var paafaldende. Selv i Middelby fandt man Folk, der arrangerede deres Stuer i Hollywood-Stil, og unge Mennesker der klædte og opførte sig efter Filmens Forbilleder. I Middelby Social-Demokrat opløftede Nanni Preskorn-Thygesen i 1942 sin Røst mod den overhaandtagende Filmsmani. »Prøv engang at lægge Mærke til en Del af de unge Piger, der befolker vore Restauranter,« hed det bl. a., »de har ikke det straalende glade Smil, man kunde forlange af dem paa et saadant Sted, de bevæger sig blaserte og mutte gennem Lokalet, lægger med et Suk deres Taske fra sig paa Bordet og synker trætte ned paa Stolene. Ja, selv naar de danser Jitterbug, og hvad nu alt det andet Swingpjat hedder, kan de, tiltrods for St. Veits-Bevægelserne faa én til at tænke paa »danse macabre«. Det er fint og moderne at se træt og fornærmet ud, for saadan, lunefuld og koket, er Loretta Young og de andre paa Filmen ... Men det er nedstemmende, at en sød ung Pige skal se sur og utilnærmelig ud, fordi Greta Garbo eller en

Afvænningskur for Filmskrukkeri

anden hinsides Atlanten engang imellem gør det ... Jeg kendte en ung Pige, som havde faaet den Ide, at hun lignede den mexikanske Filmstjerne Dolores del Rio. Og da Dolores del Rio i sin sidste Film bevægede sig a la Carmen med bølgende Hofter, begyndte omtalte lille solide danske Pige ogsaa at gaa rundt og vrikke med Hofterne, saa hun lignede en Jolle i Søgang ... Jeg kom forleden Dag ind i en Forretning, hvis Personale bestod af to unge Piger. Den ene af dem var en pæn, naturlig ung Pige, men den anden, ja, den anden, hun var aabenbart slet ikke født til at staa der, hendes trætte Øjne med de smalle sorte Øjenbryn over, stirrede mut og fornærmet ud paa Gaden, hvorfra Gary Grant eller Clark Gable skulde komme og bortføre hende i en Rolls Royce med Benzintildeling. Det blev hende, der trods alt skulde ekspedere mig, og hun indledte Forhandlingen med et Suk.« Forfatterinden opfordrede disse unge Abinders Omgivelser til at underkaste dem en Afvænningskur for Filmskrukkeri, — om ikke med andre Midler, saa med en hjertelig Latter.

Saaledes drøftede velmenende Mennesker det Abevæsen og de endnu værre Følger, som Filmen syntes at fremkalde. — Det store

Filmspublikum lod dem snakke, Filmselskaberne producerede videre og Biograferne spillede videre. I 1939 var der 349 Biografer i Danmark, deraf 135 i Købstæderne og 166 paa Landet. De havde tilsammen 106.008 Siddepladser og Fyldningsgraden var godt 40 %. De spillede gennemsnitlig to Forestillinger hver Aften, hvilket altsaa vilde sige, at ca. 100.000 Mennesker hver Aften var i Biografen i Danmark. Trangen til Teater er gammel som Menneskeheden. Men alle kunde ikke komme i Teatret. Derimod kunde alle komme i Biografen.

Unge og gamle, fattige og rige samledes i det demokratiske Billedteater. Nogle gik glade og smilende ind, flere med lukkede Ansigter præget af Kedsomhed. Nogle kom for at søge Lindring for denne Kedsomhed, som var værre end Sult, eller for at søge Oprejsning for Dagliglivets Skuffelser i nye Drømme eller blot for at være fri for at tænke. Alle kom for at tilfredsstille en Opleveleshunger, som det ordnede politikontrollerede Dagligliv ikke kunde stille — og saa for at sidde sammen og gensidig føle den menneskelige Varme, naar Lyset sluktes og de mange Enheder smeltede sammen til en Klump i Mørket.

Læselysten

Der findes Billeder fra 1500-Tallet, hvor man ser en Mand gaa gennem Gaden med en Klokke, ringe Folk sammen og forkynde Kundgørelser fra Myndighederne. Det var Byens ældste Avis — og den trivedes ufor-

anderligt trods alle tekniske Fremskridt endnu i 1940-erne. Midt i Maskinlarmen, Bilbrølene og Radiobrummeriet kunde man pludselig høre en Klokkes Klang efterfulgt af en kraftig Røst: »Walbom har friskt He-

Præsten som Reporter

stekød i Dag, Walbom har friskt Hestekød.« Og i det samme svingede den kommunalt autoriserede offentlige Udraaber, Skomager Jensen, frem fra et Hjørne. Jensen lagde ogsaa Røst til adskillige af Byraadets Beslutninger og optraadte som en offentlig Samvittighed, der opfordrede til Sparsommelighed med Vandet eller henstillede til Husejerne om at faa fejtet udenfor deres Døre. I mange Købstæder var den samme Institution bevaret, enten i Skikkelse af en Klokkemand eller en offentlig Trommeslager. Systemet havde sine umiskendelige Fordele. Middelby var just ikke forfordelt med Hensyn til lokale Blade, der var hele fire, men naar noget virkelig hastede, var Jensen alligevel den hurtigste. Inden Aften vilde Walbom have solgt sit Hestekød. Hvis han derimod averterede i Bladene, vilde det hurtigst kunde ske Dagen efter — og være væsentligt dyrere. Jensen udbasunerede Hestekødsannoncen for en Daler.

Den offentlige Udraabers Betydning i Nødens Stund blev klart fastslaaet i Rødby i Begyndelsen af 1930-erne, da man mindre velovervejede prøvede paa at rense en tilstoppet Gasledning hos Barbermester Andersen med Ilt, — med det Resultat, at hele Byen var ved at springe i Luften. — Tak for Seven, raabte Barberen, og lignende Ytringer fremsattes samtidig i 10 andre Hjem, hvor Gasmaalerne eksploderede. Redaktør Petersens Messingurtepotte røg op i Loftet, Frøken Thomsens Frisørspejle og Parfume-flasker knustes, og Apotekerens Krukker sprængtes. Hvad der yderligere vilde være sket kan umuligt overskues. Men en Kendsgerning er det, at den offentlige Udraaber reddede Situationen. Han greb omgaaende den kommunale Klokke og kundgjorde med

ringende Røst gennem Gaderne, at man skulde lade Gashanerne staa aabne. Derved drev Faren for yderligere Eksplosioner over. Det urgamle System var lige saa effektivt, som hvis man havde haft en lokal Radio-station med Højtalere paa alle Gadehjørner.

*

Udraaberen maa ifølge Sagens Natur fatte sig i nogenlunde Korthed. Publikums Trang til sensationelle Nyheder maa tilfredsstilles skriftligt. Oprindeligt skete det gennem Flyveblade. Det ældste danske er fra 1542 og hedder »Sanddru og forferdelige Ny Tien-der, som skeede i Schlessien i det Aar MDXlij den XVdaw Augusti. Om saadanne græsshopper som ingen haffuer seet tilforn. Huor mange de haffue wærid, och huad skade de haffue gjort.« En af de ældste indenlandske Sensationer offentliggjordes 1629 i et Flyveblad med Titlen »Vnderlig oc of-fuer-naturlig Fødsel, seet i Nagskou i Laaland, Aar 1628 dend 25 Augusti.« Den lokale Reporter var Sognepræsten i Nakskov, Anders Pedersen Perlestikker, saaledes kaldet, fordi hans Fader havde drevet dette Erhverv. Og Skildringen angik et Par dødfødte Tvillinger, født af en Arbejdsmands Kone i Østergade, men saa mærkelige at skue, at de ganske sikkert maatte varsle onde Tider.

Det første danske Dagblad i moderne Forstand var Anders Bordings »Den Danske Mercurius«, der startede i 1666 og hver Maaned meddelte inden- og udenlandske Nyheder i flydende Alexandrinervers ledsaget af smaa poetiske Ræsonnementer. Bording ledede sit Blad med stor Dygtighed i 11 Aar og en Efterfølger fortsatte det med mindre Dygtighed i de følgende 14. 1672 optraadte den første Prosajournalist i Danmark: Da-

Bladene omtaler ikke Mord

niel Paulli, hans Efterfølger som Bladudgiver blev Joachim Wielandt, kaldet »tyske Jochum« — der atter 1749 efterfulgtes af den mecklenborgske Bogtrykker E. H. Berling. Provinsbyerne maatte klare sig med københavnske og tyske Blade og de mundtlige Rygter, der udbredtes fra Posthusene. Hver Gang Posten kom, ilede Borgerne til Postgaarden, — som Biskop Jens Bircherod f. Eks. noterer i Odense 1677: »Jeg gik til Posthuset, hvor man plejer at høre adskilligt nyt.« 1735 fik Foregangsbyen Odense den første danske Provinsavis. Starteren var en Bogtrykker, som efter Holbergs Udsagn tidligere skulde have trykt uartige Viser i København, som »sjunges til Fioler i begge Paradiser«, hvilket vilde sige de to Bordeller Øster- og Vesterparadis. Men han gik til Opgaven som Provinsredaktør med en Højtidelighed, som straks manifesteredes i Bladets Titel: »Ugentlige Provincial-Notifications-Lister«. Megen Hjælp har han ikke haft i Redaktion og Trykkeri; det fremgaar bl. a. af følgende Beklagelse 26/8 1741: »At jeg nu icke tvende Gange hafver efter min plict ladet de Sædvanlige Notificationslister udgaa beder jeg ydmygest motte mig Pardonneres, da jeg hafver været Lovlig undskoldt, siden jeg hafver staaet under Reparation med mit iboende Sted.« Landets dengang næststørste By, Aalborg med 4000 Indbyggere, fik den næste, og som det skulde vise sig mest livskraftige af alle Provinsaviser i 1767. I Aarhundredets følgende Aar kom hertil yderligere fem Blade udenfor Hovedstaden. De Pressepionerer, der redigerede disse første Blade, kunde vanskeligt klare sig og maatte hyppigt paatage sig forskellige andre Hverv. Et særlig foretagsomt Eksemplar var E. Balling, Udgifveren af

»Helsingørs kongelige alene privilegerede Adresse-Contoirs nye Efterretninger«. Han var Auktionarius, Fabrikant og Forhandler af en fortræffelig god og skarp Eddike, Fremstiller og Forhandler af Tegninger til det saakaldte Gnavspil, Forhandler af Oksetælle og frisk nedsaltet Oksekød samt Konsulent og Skriver for enhver, der ønskede Assistance med Pennelfjeren. Redaktionsarbejdet bestod til Gengæld saa kun i at klippe nogle Meddelelser fra københavnske og nordtyske Blade. Datidens Aviser var højt hævet over det Stof, som en senere Tids Presse med Forkærlighed svælgede i. Berlingske Tidende, som de fleste klippede efter, noterede foragteligt i 1753: »Adskillige i disse Dage her i Staden passerede Ulykker, saasom at en fra China hjemkommen Matros har myrdet et Barn, og en Grenader sig selv, hengives som Scandala generis humani heller til Forglemmelse end, at derom noget udførligt skulde meddeles.« Bladene holdt sig for gode til at omtale Mord, den Slags overlod man til Visedigterne, hvis Produkter blev falbudt af Visekællinger paa Gader og Stræder og iøvrigt befordredes fra Mund til Mund Landet over. Viserne erstattede en senere Tids Knaldromaner og Film for det store Publikum. Her var Stof til at sætte Fantasien i Sving: »Et Speyl paa en blodig Hævns Følge, som viste sig i Mosqveteer Johan Schurses afskyelige Gierning, da han paa en forskrækkelig morderisk Maade anfaldt sin Kiæreste i Lille Kongensgade og ynkeligen skilte hende ved Livet. For hvilken Grumhed han den 18. April blev henrettet med Sværd«. Til Afveksling fra Uhyggen kom ogsaa lystige Meddelelser som f. Eks. »Den nye Vise over alle Løjer Nr. 1, 2, 3 og 4, om Manden, der malede

En Avis kommer til Staden

Æselet paa sin Kones Mave, om det naturlige Vand i Skræderens Lomme, om Madame Diabels Dyder«, eller »En smuk Nye Vise om den vakre Fastelavn, hvor Folk faar Ild i Gumpen af Riis paa Rumpen, om Mjød og Boller og Gaas og Kat og Dans og Spil den hele Nat«. Kun et Faatal læste Bøger; det antydedes i den Programartikel, hvormed »Den Viborger Sanler« startede i 1773: »Ugeblade ere nu ei nye meere. Det vilde vel altsaa være overflødigt, om vi her sagde meget enten for at forsvare eller rose dem. Den sædvanlige Opdragelse og Tænkemaade gjør det for de fleste Mennesker enten umueligt eller ubehageligt at læse mange og store Bøger, og dog behøve disse, ligesom andre, at udvide deres Indsigt, at forbedre deres Sæder og forfremme deres Velstand. Skulde et Ugeblad ikke vel være eet af de bequemteste Midler til at opvække Agtsomheden hos dem, der af Af-skye for Bøger intet læse«.

Hvert Stift havde efterhaanden sin Stiftstidende, som havde Ret til alle offentlige Bekendtgørelser — et Privilegium, som først afskaffedes 1904. Aar 1800 var der ialt 10 Blade i Danmark: 3 i Hovedstaden og 7 i Provinsen. Hertil kom efter 1820 en Del Amtstidender. Om de Forventninger en lille By har næret ved at faa sin egen Presse, giver Hjørring Amtstidendes Ankomst et bevægende Indtryk: En Martsdag i 1842 drog en Skare Hjørringensere med Byens Førstemand, Konsul Chr. Nielsen i Spidsen ud ad Landevejen i højtideligt Optog. I det fjerne kom et Par Bondevogne rokkende over Vendsyssels opblødte Veje med en sækkelærredsindhyllet Genstand, der mindede om en Guillotine ragende højt tilvejs. Det var Peder Konnerup, der holdt sit Indtog

med Pressen til den første Avis »norden for Lov og Ret«. De fremmødte Borgere raabte Hurra for det nye Foretagende og fulgte derefter Vognene ind i Staden, idet de oprømte talte om den Fremgang, der sikkert vilde blive deres By til Del, naar den nu fik sin egen Avis ...

Middelby maatte stadig klare sig med Blade fra andre Byer, og det var ikke hver Mands Sag at holde en Avis. Kiøbenhavnposten kostede 12 Rdl. 32 Sk. om Aaret, hvortil kom Forsendelsesomkostninger paa 3 Rdl. 58 Sk., Neue Hamburger Zeitung kostede 17-18 Rdl. og Times den enorme Sum af 93 Rdl. De, der var i Klubben, kunde gaa derhen og læse Aviserne. De kostbare Blade var fæstnet til Stænger, der undertiden atter var lænket fast, saa ingen kunde stikke af med dem. Det hed sig, at nogle var ganske forfaldne til Avislæsning: »Avisen er mangfoldige Menneskers største Despot. — *To Gange* ugentlig er de vant til en saadan Ret.« For andre gjaldt det om at staa sig godt med den store Købmand. Naar Fatter havde faaet sin Middagslur, lød det ofte: »Aa, spring hen og laan Avisen.« Den store Købmand havde to eller flere Eksemplarer af Københavnerbladene, men det var selvfølgelig kun de største Kunder, der kunde laane dem hjem. De mindre maatte ulejlig sig hen i Butikken og staa og læse der. Menigmand saa overhovedet aldrig en Avis. Selv i de Byer, der havde deres eget Blad, og hvor det derfor var forholdsvis billigt, var det kun Embedsmænd, Præster og større Handlende, der abonnerede. Trangen til Læsning var imidlertid stadig stigende. Henimod Aarhundredets Midte hed det: »Det er en Skam at leve i Verden uden at bekymre sig om, hvorvidt det gaar enten op eller

Den eneste Form for Trykkefrihed

ned. At læse en Avis kan man kalde at rejse uden at trætte sin Fod eller lette sin Pung«. Meget stod der dog ikke i de hjemlige Blade. Provinsredaktørens redaktionelle Hovedværktøj var stadig Saksen. Om Forholdene i 1830-erne udtalte Orla Lehmann: »Papiersaksen var Redaktør, og efter Oversættelsernes Beskaffenhed skulde man tro, at det var Sætterne, der besørgede dem«. Vilde man læse om Politik, maatte det ske i udenlandske Aviser. De hjemlige kendte ikke dette Emne. Censuren var ældgammel i Danmark. Oprindeligt udførtes den i Kirkens Interesse, senere i Kongernes. I Struensees paa saa mange Maader frisindede Lovgivning afskaffedes den, men Glæden blev kun kort. Da en Adresse, der allerunderdanigst ytrede det Haab, at Ytringsfriheden ikke maatte blive indskrænket yderligere, med 572 af Danmarks mest ansete Navne under blev indgivet til Frederik VI i 1836, svarede Majestæten med de historiske Ord: »Ingen uden Vi alene kan være i Stand til at bedømme, hvad der er Statens og Folkets sande Gavn og bedste«. Gang paa Gang blev Købehavnerbladene beslaglagte, Provinsbladene sjældnere, da de sjældent ytrede nogen som helst Mening, men højst gengav Regeringens. Da det skandinaviske Selskab i Hamborg holdt Julegilde i 1843, bestod en Lotterigevinst meget aktuelt af en Brevpresser og en Portion Glauber-salt, ledsaget af Verset:

Mens Cancellie og Censor trykke
det hele danske Skrivi —
vi byde dig, o sjeldne Lykke,
en Presse, som endnu er fri.

Den Thomsenske Avis i Odense havde den Dristighed at gengive dette Vers om

den eneste eksisterende Trykkefrihed. Al fri Meningsudveksling om offentlige Anliggender var banlyst; men man kunde lufte personlige Uoverensstemmelser og Stridsspørgsmaal, og denne Ret benyttede Blade sig af i rigeligt Maal. I Aalborg havde Nathan Philip Ree en Tid en Præst som Medredaktør. Denne Fagmand indledede en Kirkestrid, men begge Stiftstidendes Redaktører blev sat paa Plads af en anden Gejstlig, der karakteriserede dem saalunde: »Een kan ej se for Kraven, en anden ej for Maven«. Hertil svarede Redaktør-Præsten, at Modstanderen var forsynet med »en superlativisk Vom og en Pande hul og tom«. Randers Amts Avis, der var stiftet af Nordmanden Søren Wissing Elmenhof, havde ogsaa en Præst blandt Medarbejderne, nemlig Steen Steensen Blicher, der besad en lignende Gave til at komme i Bladstrid. Her underholdtes Læserne med polemiske Udgydelser, hvori Modstanderne udnyttede Publikums almindelige Kendskab til Blichers Svagheder og kaldte ham »Bjørnetrækker og Vaasepræker« og en »kulsort Ræv ... med ildrødt Fjæs og Øjne luerøde, hvis lumske Blik (en vittig Hentydning til Navnet) er synligt for enhver«.

Denne Form for Bladstof har stadig hørt til det mest yndede — baade af Læserne og Redaktørerne. Det læsende Publikum har betragtet det som et Surrogat for offentlige Hanekampe.

Den 24. Januar 1848 hævdedes alle Presse-sager. Og nu skød nye Blade frem i alle Egne af Landet, i Løbet af 15 Aar ikke mindre end 35, Hovedstammen i den konservative Presse. Ogsaa Middelby fik nu endelig sit eget Organ: Middelby Avis. Men trods Ytringsfriheden var det stadig Udklippene,

Et Surrogat for Haarmangel er tabt

der dominerede den redaktionelle Del. Det lokale Læsestof bestod kun i Annoncer, Indlæg om Gadernes Tilstand og nu og da en Polemik mellem Abonnenterne indbyrdes. De første Dødsannoncer fremkom i 1776, de første Ægteskabsannoncer fra Mænd i 1803, fra Kvinder i 1808, men blev først almindelige efter nogle Ti-Aars Forløb. Da det var sket, hørte Annoncespalterne til de grundigst studerede. Mere spændende end nogen politisk Betragtning var det at læse: »Greve eller Baron — med Hjem, som vil indgaa Ægteskab med borgerlig 50-aarig ugift Dame af sjældent smukt og fornemt Ydre, fin og musikalsk, Rente 800 Rdl. . . .«

I samme Spalte kunde man opleve Sorgen ved en kær Hunds Bortgang fra sit Hjem: »En lille Skjødehund af chinesisisk Race, skiddenhvid, gulbrune Pletter med dito lange Øren er bortkommen. Da nu denne Husveninde er bekjendt for Munterhed, Fromhed og Troskab o. s. v.«. Der var Kundgørelser om udkomne Værker, som nok kunde kildre Nysgerrigheden: »Kærligheds Almanak for smukke Piger og Koner med Oplysning om hvormange Gange, der kan kysses i een Time, 12 Skilling« eller »Smaa Skildringer af forførte unge Piger sørgelige Historie. — Denne lille Bog, som viser vor Tids sørgelige Opdragelsesmaade, og hvorledes Kjæresteri og Letsindighed fører saa mange unge Piger i Fordærvelse, tør man anbefale enhver Moder at nedlægge i sin Datters Haand. Faaes for 12 Sk. hos Boghandler G.«. Adresseavisen, som Byens Velhavere holdt ved Siden af den lokale, var altid fuld af Efterlysninger angaaende tabte Ejendele, hver med sin lille Historie, som kunde fremkalde Smil eller Medlidenhed, f. Eks.: »Efterlysning. Et

Surrogat for Haarmangel er tabt paa Gaden. Finderen af samme vil aflevere det i Gothersgade Nr. 17. Bemældte Paryk er Ejeren saa meget kærere, da denne er en Foræring af en Ungdomsbekjendt for mere end 50 Aar siden, hvorfor han ogsaa med Fornøjelse giver Finderen en Taknemmelighedsgave«. Nu og da saa man ogsaa private Kundgørelser, der afslørede smaa Idyller fra Dagliglivet: »Den Person, som den 12. ds. mellem 7 og 8 gik forbi mit Huus! Jeg sad i Vinduet i Tanker og spyttede ned paa Gaden, men sigtede ingen efter. Da nu formedelst Vanvare, maaskee ogsaa Blæsten havde Skyld i det, thi det ramte rigtig nok en Person, som gik forbi mit Huus, der aldrig har gjort mig noget. Meningen er, at han ikke maa fortryde paa det, men tage det op i den bedste Mening.«

Naar Byens Forhold ikke frembød særlige Diskussionsemner, greb man undertiden andre Lejligheder ved Haarene. Maaskee satte Redaktøren ogsaa nu og da et saadant Spilfægteri i Gang — i Erkendelse af, at det stimulerede Interessen for Bladet. Saaledes stod der engang i 1840-erne i Aarhus Avis et højst mærkværdigt Forslag til Oprettelsen af en »Døde- og Ligkasse«, undertegnet »Anders Nøthen«. Kort efter dukkede denne Anders Nøthen op og erklærede, at han havde været syg, og at det maatte være en ham fjendtlig sindet Person, der havde indrykket Forslaget. Fuld af Skrivelyst protesterede han samtidig mod Hensigtmæssigheden af en saadan »Lig- og Dødekasse«, idet han mente, at det kunde »befrygtes, at ildesindede Personer kunde finde paa at tage sig selv sund og frisk af Dage, for desto før at nyde godt af Kassen. Til Underskriften var dengang føjet »ggl. Frimu-

Trykkeri i en Toværelses Lejlighed

rer«. Og nu drog en ny Indsender i Leding for at udtrykke sin Tvivl om, at Nøthen var berettiget til at føre en saadan Titulatur. Hertil svarede Nøthen til Redaktørens og Læsernes forsatte Glæde, at han mente sig fuldt berettiget dertil, idet han elskede Kongen og Friheden og desuden var Murer af Profession. Sligt morede man sig over. Men vø den, der vovede at udtale sig nedsættende om Borgerskabet i Almindelighed eller dets Damer. Dr. Dampe skrev i sin »Avis for ti Kjøbstæder« i Slagelse om det saakaldte Papegøjehus, at det »formodentlig var opkaldt efter de mange Damer, der spadserede her forbi til Skoven om Sommeren« — med det Resultat, at han var en død Mand i Byen. En Maaned senere maatte han fortrække som Redaktør.

Fra 1866 skød Pressen atter friske Skud. Det opadstræbende Demokrati gjorde sig gældende ved Venstrebladenes Oprettelse. Fra denne Periode stammer Middelby Folkeblad og andre Købstæders Folkeblade eller Tidender. Mange af dem begyndte under trange Kaar. I Holbæk havde en ung Typograf, Conrad Hansen, sparet 200 Rigsdaler sammen af sin beskedne Ugeløn og ved at spille til Landsbygilder om Aftenen, og startede paa dette spinkle Grundlag et Bladforetagende med gamle slidte Haandskrifter og en brøstfældig Haandpresse i en enkelt Stue i en Bagbygning. I Nakskov startede Valdemar Petersen i en 2-Værelses Lejlighed, hvoraf den ene Stue rummede Papirlageret, Sætteriet og Trykkeriet, den anden Redaktørens Kontor, Soveværelse og Privatbolig, mens Køkkenet tjente som Logi for det tekniske Personale: en eneste gammel Typograf. Det konservative Borgerskab betragtede Venstreredaktørerne som Indbegre-

bet af al menneskelig Forvorpenhed. I Anledning af en forestaaende Grundlovsfest averterede en Proprietær i Højrepressen paa Lolland, at al Adgang til hans Jorder var »forbudt Venstremænd og løsgaaende Kreaturer«. Og da den særdeles beskedne og religiøse unge Lærer Klaus Berntsen overtog Assens Amts Avis og første Gang mødte som Referent i Byraadssalen, maatte han staa op og skrive i en Vinduesniche, fordi Borgmesteren, Justitsraad Lindberg, nægtede at skaffe ham en Stol.

Men Venstrebladene voksede hurtigt til en Magtfaktor. Deres Kamptid faldt sammen med en rivende teknisk Udvikling. I 1866 oprettedes Ritzaus Bureau. Lolland Falsters Stifttidende var det første Provinsblad, der tegnede Abonnement, men andre fulgte hurtigt Eksemplet. Godt en halv Snes Aar senere fik Bladene ogsaa Telefon. Et nyt Tempo satte ind ... Christiansborg Slots Brand i 1794 havde man først hørt om i Aarhus en Uge senere. Efterretningen om Københavns Bombardement og Overgivelse den 2. og 4. September 1807 naaede først frem i Bladene i Odense den 14., i Aarhus den 16. og i Aalborg den 18. Napoleons berømte Bulletin fra Storarmeen i Rusland afsendtes den 3. December 1812, naaede til Paris den 17., til København den 29. og bredte sig derefter over Landet ca. en Maaned efter Afsendelsen. Før var forulykkede forlængst begravede, naar man læste om deres Ulykke. Nu kom Nyhederne Slag i Slag gennem Telegrafene. Ustandselig rystedes Sindene af Meddelelser om Hændelser i andre Landdele og i fremmede Lande. Man begyndte at leve med i den store Verdens Begivenheder. Nervøsitetens Tidsalder satte ind.

Foruden det voksende Telegramstof præ-

Maa man kalde en Hund Estrup?

gede lange Referater Bladene. Gennem Avisen kunde alle følge med i de stærke indrepolitiske Kampe, og den politiske Interesse forhøjede Læsernes Tal. Men Fremgangen standsedes brat i 1885 af Estrups Presseprovisorium, der vilde knægte alle Meningsytringer overfor Regeringens Beslutninger. »Nu er vi alle lige deri, at vi ikke har noget at sige,« erklærede Venstre-redaktørerne. Alligevel sagde de saa meget, at den ene efter den anden blev idømt Fængselsstraf for Overtrædelse af Ytringsfriheden. Modet mistede de dog ikke. For nogle blev det en Sport at udforme drilagtige Hentydninger. I Svendborg Avis' Brevkasse fra 15. Juli 1886 fordristede en Indsender sig til Spørgsmaalet: »Er det lovligt at kalde en Hund Estrup, naar det ikke er en Svinehund?« Endnu dristigere var Redaktøren, der optog Spørgsmaalet og besvarede det med: »Der gives ingen Bestemmelser om, hvilke Navne man maa give Hunde. Heller ikke eksisterer der Forbud mod bestemte Hundenaavne, lige saa lidt som visse Hunde er favoriserede med Hensyn til Navne. En Svinehund er altsaa berettiget til at bære samme Navn som en Silkepudel, en Mynde, en Jagthund o. s. v.« Otte Dage senere blev Redaktøren, A. C. Bondegaard, stævnet af Konsejlspræsident Estrup, og ved Underretten fik han en Bøde paa 100 Kr.

I 1870-erne kom de første Arbejderblade, og gennem 80-erne og 90-erne udviklede den socialdemokratiske Provinspresse sig. Borgerskabet kom ud for lignende sjælelige Rystelser som da Venstreoppositionen satte ind. — Nu vilde Folk, hvis Program gik ud paa at bryde Kronen, styrte Altrene og knække Sablerne, ogsaa til at udsprede deres Gift gennem trykte Blade ... Men ef-

terhaanden som man opdagede, at Kroner, Altre og Sabler klarede Stormen, forsøgte man sig endog med dette. Og det endte med, at de socialdemokratiske Redaktører kom ind i Byraadene, og at Masser af dem blev Borgmestre ... Middelby begyndte 1900-Tallet med 3 Blade, alle større og bedre og billigere end nogensinde før — 2 Kr. Kvartalet var Abonnementsprisen. Nu holdt hveranden Familie i Byen sin egen Avis. Det var Skik, at Naboerne delte saavel Udgifterne og Nydelserne paa den Maade, at de skiftedes kvartalsvis til at læse den først. Efter 1905 bredte den radikale Venstre-pressen sig over Landet, og Middelby fik sin fjerde Avis: Venstrebladet. Nu ophørte Avisdelingen, hvert eneste Hjem i Byen holdt sin egen, nogle endda to lokale og et Hovedstadsblad. Og samtidig bredte Ugeblade fra København sig i Byen. Nogle fandt det ubegribeligt, at Folk kunde afse Tid til at læse saa meget. Men nu stod der noget i Bladene; Mord og lignende Sensationer behandledes indgaaende. Stofmængden i Middelbys Aviser svulmede op fra Aar til Aar. Flere Journalister ansattes, flere og flere Artikler blev skrevet om lokale Forhold, undertiden Interviews — ofte store om meget smaa Ting. Hver eneste lokal Detalje blev nu afspejlet offentligt. Man læste ikke blot om Løbskkørsler, men ogsaa om gamle Koners Fødselsdage (og hvorledes de stadig læste det paagældende fortræffelige Blad uden Briller) — om den største Kartoffel, det mægtigste Græskar og den højeste Solsikke i Haverne, og man fik udregnet, hvormange Gange et jubilerende Postbud havde tilbagelagt Strækningen rundt om Ækvator. Avisen var et Spejl, der afspejlede stort som smaat. Tempoet

Umiddelbart før Redaktionen Slutning

paa Redaktionerne steg til det hæsblesende. Hændelser, der indtraf hinsides Kloden om Formiddagen, kunde man læse om samme Aften. Og den Vurdering trængte sig frem hos saavel Blade som Læsere, at den vigtigste af alle Nyheder var den, der var indtruffet »umiddelbart før Redaktionen Slutning«. En Aften kunde man læse om, at 100 Kinesere lige var blevet levende begravet ved en Sammenstyrtningsulykke. — Meddelelsen var indløbet i Iltelegram fra Shanghai umiddelbart før Redaktionen Slutning og slaet stort op med fede Bogstaver, i Ramme og med Kæmpeoverskrift. Læserne gyste over den Skæbne, der truede de arme Kinesere, — og smed saa Avisen bort. Næste Dag var det glemt, — men man fik heller aldrig at vide, hvordan det videre gik disse 100 ulykkelige Kinesere. Ogsaa Redaktionen lod de nødstedte i Stikken. Telegrafien bragte stadig nye Sensationer ind ad Døren. Den første August 1914 om Aftenen indløb Aarhundredets største og foreløbig uhyggeligste ... Den var afsendt fra St. Petersborg Kl. 10,28 pr. Telegram og naaede Middelby pr. Telefon Kl. 10,55, altsaa paa 27 Minutter. Det var Meddelelsen om den senere saakaldte Verdenskrigs Udbrud.

*

Krigens Stofmængde var ved at sprænge de hidtidige Rammer. De gamle firsidede Formater voksede i Bredden til rene Lagner, som det var næsten umuligt at haandtere. Det blev nødvendigt at dele dem op i flere og mindre sammenheftede Sider. Man fik en lettere overskuelig Avis i Magasinformat. Men ikke alle Læsere akcepterede Forandringen uden Protest. En Grønthandler forklarede Middelby Avis, at det i hans Øjne

var et stort Tilbageskridt, idet det gamle Format havde egnet sig langt bedre til at pakke Kaalhoveder ind i. Omkring 1919 gik flere af Bladene fra det gamle Fladtryksystem over til Rotationssystemet i Trykkeriet, og samtidig fik man Sættemaskiner. Nu blev Annoncerne sat med Antiqua, letlæselige latinske Bogstaver, mens man stadig holdt sig til Frakturen, den gamle gotiske, runde og snørklede Skrift, naar det gjaldt den redaktionelle Del. Mange ældre Læsere havde nemlig underhaanden truet med, at de vilde falde fra, hvis den nye Skrift rykkede frem i Spalterne, fordi de ikke »kunde læse Latin«, som de kaldte det. Men Bladene fik flere Sættemaskiner, de nye havde kun Matricer til de latinske Bogstaver, og efterhaanden gled Frakturen ganske stille bort. Dog bibeholdt den ærværdige Middelby Avis til Trøst for mange sit gamle »Hoved« med det snurrige, snørklede M, der lignede en hyggelig og fantastisk Kamel.

Det var ikke længere nok at læse om Begivenheder og Personer, man vilde ogsaa se dem. Billeder bredte sig over Spalterne. De gamle Redaktører havde været arge Modstandere af Illustrationer. Nogle havde hadet selve Fotografien. Købmand og Konsul Joh. G. Lund, der redigerede Tilskueren i Thisted til sin Død 1860, vilde f. Eks. ikke paa nogen Maade selv fotograferes. I levende Live fik ingen ham heller til det. Men da han var død, maatte han lide den Tort, at man satte ham fuldt paaklædt i Kontorstolen ved Vinduet og lod ham fotograferes. — Det er intet Under, at det gjorde et frygteligt Indtryk paa en forbipasserende Kone, at se Manden, som hun vidste var afgaaet ved Døden, sidde som en Genganger indenfor Vinduet ... Ikke desto mindre blev det nor-

Kvindelige Kaproere uden for Baaehuset i Silkeborg.

Folketiv under de grønne Træer paa Skovbakken i Randers.

Lystsejlere — paa Guldborgsund.

C. E. Andersen: En Familie i Skoven. Udstillet 1839.

Et Aarhundrede senere: Unge Studenter paa Ferietur gennem Landet indtager deres Frokost paa en af Tingstenene i Ringsted.

De store Annoncer

denfjords den første Indsats blev gjort paa Reproduktionsteknikkens Omraade. Allerede i 1894 anlagde Vendsyssel Tidende en lille Klicheanstalt. Den blev senere flyttet til Odense og derfra til København, og det blev gennem den en ny Reproduktionsmetode paa tyndt Metal blev udbredt Verden over. Andre Klichfabrikker kom til, og snart hørte en Bunke Klicheer med Billeder af Gaarsdagens Begivenheder til enhver Provsredaktions — undtagen Jyllandspostens — daglige Post. Men ogsaa Jyllandsposten bøjede sig omsider for Tidens Krav, — der hed: saa meget som muligt serveret saa letfatteligt som muligt. Og Billeder kunde jo selv Analfabeterne forstaa.

I Annoncerne, hvoraf mange efterhaanden var store som Plakater, havde Illustrationer længe været fremherskende. Man havde faaet Reklameekspertes, der arrangerede landsomfattende Annoncekampagner for store Firmaers Varer — tilsyneladende ud fra den simple psykologiske Regel, at fotografiske Pigemodeller med gode Ben og Statister maskeret som Videnskabsmænd i hvide Kitler ufravigeligt vilde vække Publikums Tillid, hvilket Produkt de saa holdt i Haanden. Beregningen maatte holde Stik, for Metoden blev stadig gentaget. De større Annoncer ofredes mærkeligt nok paa de billigste Varer: Kaffesurrogat, Tandpasta, Afføringsmidler og Kosmetik. Men Reklamens Magt anerkendtes af alle som en af de førende i Tiden. Efterhaanden tog ogsaa Byer den i Brug for at drage Goder til sig. Randers førte an, andre fulgte efter. Reklame og Konkurrence hørte sammen. Endog Myndighederne averterede Tid efter anden. Men alle andre Emner paa Reklamemarkedet overdøvedes af Kosmetikannoncerne.

Hver Dag kunde man se i Avisen, at det nu burde være og sandsynligvis ogsaa var alles Maal at holde sig unge, at se godt ud, — at være fejlfri for at borthrydde mulige Hindringer for at nyde Livet.

Tonen i Bladene var blevet mere sømmelig, omend man endnu kunde opleve Diskussioner mellem de enkelte Redaktioner i en Tone, som laa noget under Normen for de ellers gængse Omgangsformer. Det kunde hedde i Avisen: »Folkebladet er som bekendt ikke kræsen i Valget af de Midler, der benyttes, naar det gælder at svine en Konkurrent til. Det er ligegyldigt, hvor grumsede de Kilder er, man øser af. Dette sure Organ ...« eller naar den lokale Politik satte Sindene i Bevægelse:

»Venstres Hansen i Nørregade, der plapper ud med alt, hvad der kommer ham for Øre, uanset om det er rigtigt eller ej, har atter i Aftes i sin Fødselsvaande over den Borgerliste, han nu i over en Uge med Smerte har gaaet og gemt paa, taget sig den Frihed gennem en uvederhæftig Reporter at snage i vort Partis indre Anliggender, naturligvis med alle de Løgnagtigheder og Fordrejelser af Kendsgerninger, som man efterhaanden er vant til fra dette Sladderorgan, og vi skal derfor ikke polemisere med ham herom, men kun komplimentere ham for den Selverkendelse, han lægger for Dagen i sin Slutbemærkning, hvor han bringer følgende Citat af Larsen-Ledet: »Hver Gang der vælges en Idiot ind i en offentlig Stilling, undergraves Folkestyret«! Nu ved Befolkningen altsaa Aarsagen til, at C. A. Hansen ikke er eller vil blive indvalgt i Byraadet.« Eksemplet er fra Skive Social Demokrat den 19. Februar 1937.

I en Periode omkring 1900 blev Pressen

Avisen skriver for Massen

hyldet ved alle officielle Lejligheder i en obligat Tale, der fremhævede den som en Stormagt. Man mente, at Pressen alene var i Stand til at danne den offentlige Mening. Men denne Opfattelse og dette Udtryk blev aflagt efter Krigen 1914—18. Jo større det enkelte Blad blev, jo mere forskelligartet en Læsekreds det kom til at omfatte, underrette og underholde, des mere maatte det give Afkald paa at indtage skarpe Standpunkter: have en udpræget personlig Mening om politiske og kulturelle Problemer. Men kun en saadan personlighedspræget skarp Mening var i Stand til at paavirke den offentlige. Man oplevede under Valg, at Partier gik tilbage, skønt de blev støttet af de mægtigste og mest udbredte Blade. Man oplevede, at nye politiske Ideer dannedes helt uden om Pressen, i nogle Tilfælde paa Trods af dens Modstand. Og Teater- og Filmsfolk fastslog Gang paa Gang, at Pressen ikke kunde ødelægge en Forestilling, som tiltalte Publikum, selvom al Landsens Anmeldere bedyrede, at den ikke var værd at se . . . Bladene selv betragtede sig i stigende Grad som Forretninger eller Bladfabrikker.

Et Leksikon bestræber sig paa at bedømme Forholdene saa upartisk som muligt, saa Vurderingen saa vidt muligt kan staa uantastet gennem Tiderne. Den Bedømmelse Salmonsens Konversationsleksikon anlagde overfor Pressen i 1925 lød saaledes: »Avisen skrives for Massen og ikke for de virkelig oplyste. Den føjer de brede Lags Smag og ikke altid fine Tilbøjeligheder. Den skrives snarere for Folk, der overhovedet kan læse, end for Folk, der formaar at læse med Forstand og Kritik. I Overensstemmelse hermed bliver Stof og Stil: Vægten

lægges paa Nyhedsstoffet, paa at have saa mange Nyheder paa Bordet som muligt; Telefon og Telegraf er derfor bedre Medarbejdere end den instruktive Journalist. »Lederen« forsvinder, og enhver sammenhængende Artikel bliver til Tit-Bits, overhugges og forsynes Led for Led med mere eller mindre spændende og sensationelle Overskrifter. For en virkelig Kritik har dette moderne Organ ikke længere Plads, det bliver populært og ikke litterært. Selvfølgelig er der endnu Aviser, hvis Journalistik tilfredsstiller virkelig litterære Fordringer; men gennemgaaende er den moderne Journalistik, som den har udviklet sig i Løbet af den sidste Snes Aar, af en hel anden Art (end tidligere), og de fleste af Pressens nuværende Ledere anlægger deres Avis efter Massens Smag, og stiller den paa et intellektuelt begrænset Kulturtrin.«

Det jævne Publikums svingende Bedømmelse af de Blade, som det læste og selv var med til at præge, kom til Udtryk i det haanlige: »Aah, det er Løgn, hvad der staar i Avisen,« skiftende med Paaberaabelsen: «Jo, det er sandt, for jeg har selv set det i Avisen.» Den samme Person ytrede undertiden skiftevis begge Dele paa samme Dag. Men enten man var tilfreds eller utilfreds, kunde man ikke tænke sig at undvære den daglige Dosis fra en eller flere af Bladfabrikkerne.

I de følgende Aar fulgte en fortsat Række af Forandringer i Samfundets daglige Ledelse, i Opfattelse af Spisevaner, Hygiejne m. m. Og Pressen fik en ny Betydning — som Vejleder. Folk maatte søge Raad i deres daglige Blad for overhovedet at kunne finde sig til Rette i det indviklede Samfund med dets Kødordning, Smørordning, Valutaordning o. s. v. eller for at høre den sidste

Sandhed om Ernæringslæren. Denne Pressens Betydning som Fører gennem Dagliglivets Labyrinth af Paragraffer blev yderligere understreget, da en ny europæisk Krigstilstand opstod, og nye Lovbestemmelser og Politiforordninger fulgte Slag i Slag. Selv om Nyhedsstoffet blev fjernet, kunde Bladene ikke undværes. Det var blevet en Nødvendighed at læse Avis!

Da Radioen satte ind, indtog Bladene i Købstaden en fuldkommen ligegyldig Holdning, men da de først forstod dens Betydning, tog de den straks i deres Tjeneste og skaffede sig Stof gennem Højttaler flere Gange daglig. Da Pressens Radioavis og Reportageafdeling udvikledes, spaaede mange, at Avisernes Tid var ude. Man mente, at Radioen vilde overtage al Nyhedsspredning. Men Udviklingen viste noget andet. Selv om Radioen strakte sig vidt, kunde den dog ikke naa at beskæftige sig med alle jubilerende Postbude, og netop under Konkurrencens Tryk udviklede de stedlige Blade Lokalstoffet til det yderste. Ogsaa et andet Moment gjorde sig gældende: Naar en Familie i Midelby havde siddet omkring Højttaleren og lyttet til en spændende Reportage af en betydningsfuld Begivenhed, hændte det oftest at en udbrød: »Ih, hvor bliver det interessant at læse om i Avisen i Morgen.« Og de andre nikkede bekræftende. Det skrevne Ord kunde ikke erstattes af det talte. Avislæsning vedblev at være en af Befolkningens vigtigste Fornødenheder. I hvert eneste Hus sad der Mennesker hver Aften og ventede paa en ganske bestemt lille Lyd: Slaget af Postkassens Laag, der angav, at Avisen var kommet. Millioner af Hænder greb efter Bladene, der bragte Bud om Livet ude i Verden, lidt om Glæder, mest om Sorg. Her læste

man om Venners Forfremmelse og Slægtninges Død, om store Kampe og latterlige Hændelser. Avisen underholdt, morede, oplyste, rystede og irriterede, og naar den var læst, krammedes den sammen og kastedes bort, for at gaa op i Røg eller blive svøbt om de gamle Støvler, der skulde hen og forsaales.

Verdensbilledet var som Avisen, sønderhugget i Bidder, hver med sin sensationelle Overskrift, Mord blandet med Richs og Midler mod Armsved, Rekordpræstationer, Aktiekurser, Oprustninger og Krige. Man fik Hjernen fyldt med Indtryk, hvoraf de fleste gled igennem som en flygtig Film og forsvandt lige saa hurtigt — for at give Plads for næste Dosis. Læseren forbandede Bladet — og længtes efter det næste.

Enten det skyldtes en særlig høj Grad af Velstand, Oplysningstrang eller Nysgerrighed, saa var Danskerne blevet det mest avislæsende Folk i Verden. Efter 1900 var der 21 Hovedstadsblade og 196 Provinsblade i Danmark med et samlet Oplag paa ca. $\frac{1}{2}$ Million Eksemplarer om Dagen. I 1942 var der 11 Hovedstadsblade og 265 Provinsblade med Oplag paa henholdsvis 540.000 og 720.000 Eksemplarer. Hver Dag fordeltes ca. 1,3 Mill. Aviser til 1 Mill. Familier. Hertil kom ca. 2700 Ugeblade og Tidsskrifter, der ogsaa fordeltes i et vældigt Antal, de populære saakaldte kulørte Ugeblade alene i $\frac{3}{4}$ Mill. Eksemplarer ugentlig. Denne Ugepresse, hvis Hovedindhold var barnlige Billedserier og Noveller om romantisk Erotik efter den staaende Opskrift »Nach dunklen Schatten das Glück«, vakte nu og da Forargelse hos velmenende Mennesker, der syntes, at Folket burde fodres med en mere lødig Kost. En af Modstanderne betegnede Ugeblads-Udgiverne som Tidens Opiums-

Klubbibliotekets blide Udsigt

handlere, — hvilket de fleste dog vist mente var lovlig meget sagt. Nogle mente tværtimod, at Ugebladene opdrog helt nye Læsere til senere Boglæsere . . .

At Bladenes Mængde af mere og mindre flygtig Lektüre var aldeles uoverskuelig, kunde alle dog være enige om. Man skulde mene, at det var uoverkommeligt for Befolkningen i saa bladmættet et Land at læse Bøger, — men det var ingenlunde Tilfældet.

*

Begrebet Folkelæsning eksisterede ikke før sidst paa 1700-Tallet — i den saakaldte Oplysningstid. Da tog en Del Lærere og Præster Initiativet til Stiftelsen af smaa Bogsamlinger, der skulde fremkalde og tilfredsstille Læselysten i bredere Lag. I Reglen var det fra Skolerne, Udlaanet skete. De hæderlige Bestræbelser støttedes af det kongelige Landhusholdningsselskab og Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug; men Bibliotekerne trivedes kun daarligt. Havde de været anlagt paa en bredere Basis, vilde mere oplyste Lag have søgt dem, og Brugen havde sikkert bredt sig ud fra Trangen til Efterligning. Men de var ikke beregnet for hele Folket, og de, der mest trængte til Læsning svigtede. De højere Klasser skaffede deres stigende Læselyst tilfredsstillet ved at søge Lejebiblioteker eller ved at skabe en Bogbestand indenfor deres Klubber. Mange af de nydannede Foreninger omkring 1800 havde just Bladhold og Boganskaffelser til fælles Gavn paa Programmet. Saaledes hed det f. Eks. i Lovene for Kronprinsens Klub i Aalborg:

»Fælles uskyldig Fornøjelse og venskabelig Omgang mellem Mennesker af god Tænkemaade og Sædelighed var bestandig For-

maalet for Kronprinsens Klubs Bestræbelser. Og, Held dens Medlemmer! Dette sande Gode savner i Klubben ingen, som skønner dets Værd og vil nyde det. Men til et for den forstandige Mand ikke mindre vigtigt Gode, Aandsdannelse, aabner Klubbens Bibliotek en blid Udsigt. Her kan Manden, som trættende Sysler eller vedholdne Sjæls Anspændelse har afkræftet, nu, da Selskabet ejer et Bibliotek, gaa hen og udhvile sit Legem, muntre sin Sjæl og samle nye Kræfter til de Pligter, hans Stand paalægger ham. Og dette Øjemed, som i vore Dage, da Litteraturens Produkter ere saa mangfoldige, falder enkelte uovervindeligt, bliver saa meget lettere at naa, jo flere, der forene sig til dets Opnaaelse. Der er derfor ingen Tvivl om, at jo ethvert af Selskabets Medlemmer redbon vedbliver at bidrage sin Del til saa ædel en Sags Fremme og Varighed, der er alle Stænder lige hædrende, lige gavnlige.«

Da Klubbernes Tid var forbi, oprettedes flere Lejebiblioteker rundt om i Byerne, og Boghandlerne indrettede Læsetasker, hvor Aarets nye Bøger cirkulerede mellem Kredse af Abonnenter. Men det var stadig kun de bedrestillede, der læste Litteratur. Først efter 80-erne begyndte den Bevægelse, der resulterede i Oprettelsen af de kommunale Bogsamlinger, hvis Bogbestand kunde tilfredsstille alle og søgtes af alle. I 1882 gav Staten for første Gang Bidrag til Folkebiblioteker, og i 1905 stiftedes Foreningen »Danmarks Folkebogsamlinger«. Middelby kommunale Bibliotek startede omkring 1900 i et Værelse i Skolen, hvorfra en Lærerinde i sin Fritid udleverede Bøger — gratis til alle og enhver. De blev temmelig grumsede efter kort Tids Forløb, og »bedre Folk« kunde ikke lide at røre ved dem. Men dette

Aandelige Goder kan købes for dyrt

Forhold ændredes gradvis, og Kravene steg. I 1918 fik Biblioteket sin egen Bygning, — et Bogpalads, hvis Flothed fremkaldte adskillig Hovedrysten hos satte Borgere. Staten gav ganske vist Tilskud, men Størrelsen af det var afhængig af den Sum, de lokale Myndigheder selv vilde sætte ind. I Middelfby havde de bevilligende Myndigheder oprindelig været temmelig karrige, men eftersom Bystyret demokratiseredes, blev de stadig mere rundhaandede. Der var efterhaanden nogenlunde Enighed i Danmark om Læsningens og Bibliotekernes kulturelle Mission — dog ikke fuld Enighed. I Lemvig Byraad udtalte et æret Medlem under en Debat om en Bevilling til Biblioteket, at »aandelig Goder kan ogsaa købes for dyrt«. Og i et landligt Kommunalraad faldt følgende bemærkelsesværdige Ytring fra et æret Medlem: »Lad dem læse, som har Raad til det; Læsning er til ingen Nytte, aandelig Føde kan udmærket undværes«. Hertil bemærkede dog et andet æret Medlem, at »han ikke vilde benægte, at aandelig Føde kunde undværes, men maaske dog ikke netop udmærket«. I Svendborg Byraad erklærede et Medlem i 1942, at »selvom Bøger er udmærkede, maa det daglige Brød dog gaa forud«; hvorfor han mente, at Tilskuddet til Byens Bibliotek burde begrænses, selv om det var beklageligt, men Pengene kunde anvendes til noget nyttigere. Dette fik Redaktør Stenbæk til at fremsætte nogle Betragtninger i Svendborg Avis om Spørgsmaalet: Brød og Bøger. De gik igen i andre Venstreblade og kunde altsaa betragtes som en mere udbredt Mening, i hvert Fald i Venstrekredse, om Problemet: »Naturligvis maa Brødet paa en vis Maade siges at komme i første Række. Det nytter jo ikke stort at stikke en sulten

Mand en tyk Roman ud og sige, at nu kan han læse sig mæt i den. Men som bekendt var der adskilligt Luther i sine Forklaringer henregnede til det daglige Brød: Mad, Drikke, Klæder, Sko, Hus, Hjem, Mark, Kvæg, Penge, Gods, god Ægtefælle, gode Børn ... alt hvad der hører til Livets Ophold. Det er unødvendigt her nærmere at uddybe hvilken Betydning gode Bøger kan have for et Menneske. Bogen er en redelig Ven, hedder det i en af Anton Berntsens Sange. »Min Bogreol er fyldt. Her Bog ved Bog staar som en Procession med tændte Fakler« ... Bogen skaber paa mange Maader et Himmelhvælv. Der maa blive noget fattigt og tomt over det Liv, der leves uden Forbindelse med Bøgenes Verden« ...

Faa Mennesker i Danmark kunde efterhaanden tænke sig at leve uden Bøger, og ingen behøvede det. I Begyndelsen af 1940-erne var der 969 statsunderstøttede Folkebiblioteker med godt 3 Mill. og 345 Børnebiblioteker med opimod 400.000 Bind. Der var nok at læse, og der blev ogsaa læst. Antallet af Udlaan fra Folkebibliotekerne alene var 12 Mill. om Aaret. I Middelfby svarede Udlaanet til 25 Bøger pr. Laaner, og Laanerne repræsenterede nu alle Lag i Befolkningen. Der var almindelig Tilfredshed med Byens Bibliotek og dets tjenstvillige Personale. Men nu og da hørtes dog en Klage over Bogbestanden. Det kunde ikke nægtes, at de lige-gyldige Bøger indtog en betydelig Plads paa Hyldeerne med Skønlitteratur, mens mange nye Bøger, der beskæftigede sig med Tidens mest brændende Emner af social og seksuel Natur, aldeles savnedes. Motiveringen var den, at det store Publikum ikke ansaas for modent til at læse om disse Problemer. Det nyttede ikke, at Kritikerne indvendte, at de

Mellem Bogreolerne

savnede Bøger just omhandlede det store Publikums Problemer, og at ingen vel kunde være nærmere til at læse om dem end dette Publikum selv. Fuld Læsefrihed var der ikke for den mindre bemidlede Del af Befolkningen.

Men dog var der rige Skatte at øse af. Mellem Folkebibliotekets Hylder færdedes Arbejdere og Akademikere, Husassistenter og Fruer. Her kunde enhver finde Nøglen til Eventyret og til det, som var endnu mere eventyrligt: Sandheden om de Mennesker, der havde levet før, om Klodens og Vanddraabens Under . . . I Bøgernes Verden dryppede Blod fra Historiens Skafotter, der lugtede af Heksenes brændte Kød, Martyrernes Klage lød fra fjerne Tider, Luther rasede mod Paven, Don Quichote mod sine Vejr-møller, Falstaff strøg Ølskum af Skægget, Musketerernes Kaarder blinkede, Mr. Pickwick skænkede den hyggeligt dampende Punsch, Madame Curie stirrede i sit Mikroskop, Knud Rasmussen drog gennem Grønlands Sne, Haslund Christensen over Mongolernes Sletter, Picard for til Himmels . . . Her fyldtes man med nye Anelser om Menneskenes Mysterium og Universets Uendelighed, og man fik alt at vide om Strømpestriking, Brobygning, Snedkerkunst, Fjerkræavl og Socialloven. Der var gratis Belæring og Trøst, Hvile for Sindet og Anspændelse til ny Uro, til nye Forehavender.

Næst Bogtrykkerkunstens Opfindelse, der gjorde Bøger til manges Eje, var Folkebiblioteket, der gav Adang for alle til Bøgernes Verden, sikkert den største . . .

Mange talte i Tiden efter Aarhundredets første Krig med Bekymring om den herskende Aand, om Menneskenes Forvildelse,

der understregedes og udvikledes af Radio, Film og intetsigende Forlystelser. Men Folkebibliotekernes Udlaanstal, der steg fra Aar til Aar, viste sort paa hvidt, at Trangen til Fordybelse ikke blot stadig eksisterede, men ogsaa var i Tiltagen. Til det moderne Folkebibliotek hørte Avislæsesalen, Børnelæsesalen og Lokaler for Studiekredse, hvis Arbejde var baseret paa Brugen af Biblioteket.

Biblioteket blev den værdifuldeste af alle Løsninger af Fritidsproblemet. I den Fritid, Maskinerne havde skabt, blev Folkebiblioteket Forudsætningen for en Selvopdragelse, som tidligere Slægtleds jævne Mennesker aldrig havde tænkt sig Muligheden af at underkaste sig. Midt i Jazztiden, i 1923, stiftedes Arbejdernes Oplysningsforbund og efter 1924 organiseredes et storstilet Oplysningsarbejde over hele Landet. Der blev afholdt Foredragrækker og organiseret Undervisning i Studiekredse. Hver Kreds bestod af forholdsvis faa Deltagere, der paa Grundlag af Læsning tog forskellige Emner op til selvstændig Behandling og Diskussion. Det var uden Tvivl det største folkelige Arbejde i Oplysningens Tjeneste, der nogensinde var iværksat i Danmark. Andre politiske Partier, Ungdomsorganisationer o. s. v. tog ogsaa Studiekredsarbejdet op. Der blev iværksat en rationel Udnyttelse af Bibliotekets Bestand af oplysende Bøger.

Man skulde mene, at det mægtige gratis Hjemlaan vilde skade Bogsalget. Men Danmark blev ikke blot det mest læsende Land i Verden, ogsaa det Land, hvori der solgtes flest Bøger pr. Hoved. Paa et Tidspunkt, da der f. Eks. var solgt 46.000 Eksemplarer af Oversættelsen af »Lille Mand, hvad nu«, var der kun solgt dobbelt saa mange i Forfatterens Hjemland, det 17 Gange større Tysk-

Urgamle Idrætstraditioner

land. Og Bogen Safari solgtes i flere Eksemplarer paa dansk end Originaludgaven i Amerika. Paa Folkebibliotekerne blev over 100.000 Bøger aarligt slidt op; deres Indkøb spillede en stor Rolle paa Bogmarkedet. Men hver Bog læstes af Hundreder, og de, der skulde leve af at skrive dem, ankede med

rette over, at det mest læsende Land i Verden saaledes hovedsagelig læste sine Forfattere gratis ... Her var et mørkt Punkt i et ellers straalende Kapitel indenfor dansk Kultur. Først i 1943 blev der taget Skridt til at raade Bod derpaa ...

Idræt og Friluftsliv

Idræt er oldnordisk, sammensat af *id*: Virksomhed og *drotr*: Kraft, Udholdenhed. Idrætten var en væsentlig Bestanddel af de gamle Nordboeres daglige Liv og religiøse Forestillinger. »Af Odin lærte de alle Idrætter,« staar der i Ynglingesaga. De dyrkede en Mængde forskellige Former for Legemsøvelser i Oldtiden og den tidlige Middelalder, løb endog paa en Slags Skøjter af Dyrekogler, bundet til Fodsaalerne. Fædrene lod de smaa Børn gaa ud langs deres udstrakte Arme for at lære dem Balancekunst, Væddeløb var Drengenes første Leg, og Livet igennem øvede de sig daglig. Idealet var smukke, lyse, ranke og hvasøjede Idrætsmænd, fulde af Handlekraft, men retskafne og trofaste ...

Paa den blaa Fjord, der sætter Middelfby i Forbindelse med Verdenshavene, har Vikingerne stævnet afsted i deres Langskibe. Maaske har Olav Tryggvesøn vist sin Kunst just paa dette Sted: at gaa udenbords paa Aarerne, mens der blev roet, idet han samtidig jonglerede med tre Daggertter paa én Gang. Den raske Konge kunde ogsaa svømme i Brynje og afføre sig den under Vandet. Og han trænede selv sin Søn. »Saaledes lærte min Far mig at synge Messe,« sagde

Tryggve Olavsson, idet han sendte to Spyd afsted paa samme Tid, et med hver Haand. Eigil Skallagrimsson sprang omkap med de unge, da han var i 60-Aarsalderen. Sagaerne beretter om Mænd, der løb hurtigere end Heste. Skarphedin satte i Løb, sprang over en 12 Alen bred Vaage og kurede med samlede Ben henad Isen lige løs paa Fjenden. Disse gamle lærte sig ikke saadanne Øvelser for Præmiernes Skyld. De drev Idrætten for at øge Kræfterne og Hurtigheden, for at dygtiggøre sig til Livets Kamp. Det var en Nødvendighed ...

Med Kristendommens Indførelse trængtes Legemsplejen tilbage. Det legemlige skulde ikke dyrkes, men dødes. Dog var det nødvendigt, at de vaabenføre Borgere, der skulde forsvare den befæstede Middelalderby, holdt Skydefærdigheden vedlige. Paa 1300-Tallet kom, formentlig fra Frankrig, en ny Form for Vaabenøvelse i Brug. Det hed at skyde Papegøjen, af det gammelfranske papegai eller papegaud. Paa en Plads udenfor Byen rejstes en høj Mast, og i Toppen af den anbragtes en kunstig Fugl, som det nu gjaldt om at skyde ned med Armbrøst. Efterhaanden dannedes der særlige Gilder med det Formaal at holde Vaaben-

At skyde Papegøjen

færdigheden vedlige paa denne Maade. Det første danske Papegøjegilde var Hellig Legems Lag i Aalborg, hvis ældste Skraa kunde fejre 500 Aars Jubilæum i 1941. Den, der »skød Papegøjen af«, som det hed, fik ifølge denne Skraa et Sølvstob paa 16 Lod. Andre Gevinster var der ikke, saalænge man skød med Armbrøst og Fuglen i Reglen anbragtes i Profil. Men da Rør, d. v. s. Bøsser, indførtes paa 1500-Tallet, anbragtes Fuglen med udspredd Vingefang imod Skytterne, og der gaves nu Gevinster for Afskydning af Hoved, Hale og begge Vinger. Under Fugleskydningen var det Sæd og Skik, at Deltagerne læskede sig med Øl. Til Fastelavnssdrikken i Hellig Legems Laget i Aalborg 1553, skød de 96 Brødre hver en Tønde Tyskøl til den fælles Fortæring, — og der var intet tilbage, da Festen sluttede i Løbet af en Uge.

Hver By fik sit Papegøjegilde eller Skyttelaug, og Skydedagene blev en af Aarets største Begivenheder. »Efter Kappelstridens Slutning plejer Øvrigheden at tildele den dygtigste en anselig Belønning og desuden bevillige ham en særlig Fortrinsret, saa han for Fremtiden faar en Plads blandt de ypperste Medborgere,« skrev Biskop Olaus Magnus i 1554. Og 400 Aar senere var det endnu mange brave Borgeres Ærgerrighed at blive Fuglekonge. Naar Skyttelaugene i Middelby holdt Skydning, vaagnede hele det gamle Borgersind, og Byen gennemstrømmes af en Festglæde, som intet andet Forlystelsesapparat i Teknikkens Tidsalder kunde skabe. I den aarle Morgen lød Byorkestrets Toner gennem Gaderne: »Du gode gamle Borger, vil du aldrig vaagne mer«. Festklædte Herrer mødte hos det foregaaende Aars Fuglekonge til Portvin og Kran-

sekage. Der holdtes Parade paa Torvet. Flere strømmede til, og hele Skaren af Bedsteborgere vandrede derpaa af Sted med Banner og Orkester i Spidsen og Skjolde med blinkende Sølvgevinster højt hævet over Hattene. Turen gik gennem Staden ud til Lunden. Og hele den øvrige vaagnende By laa i Vindueskarmene og strøede Blomster ud over Toget. Dagen lang drønedes Skuddene i Lunden, saa Bladene skælvede og Ekkoet rungede hinsides Fjorden. Men ind imellem blev der Tid til Frokost med utallige Taler til Skydebrødrenes og Byens Pris og hjertelige Skaaler: »Ja, for ham vi Glasset højt vil hæve«. Under Eftermiddagens Kanonade fugtedes Ganerne atter med adskillige Genstande; saa mange Skydebrødre var temmelig rødmossede, naar de satte sig til Festbordet om Aftenen og nogle en Smule usikre, naar Toget atter vendte tilbage mod Byen i den mørke Nat.

Under Renæssancen førte Studiet af den græske Kultur til en Genoptagelse af Idrætten. I de højere Klasser dyrkedes Keglespil, Stenkast, Højdespring, Svømning, Dystløb og Fægtning. Olaus Magnus omtaler, at »nogle var saa fremmelige i den ædle Fægtekunst, at de med ufejlbarligt Hug kunde træffe Modstanderens Øjenbryn ... Og de havde af Naturen et saadant Herredømme over deres Følelser og Ansigt, at de, selvom de fik et Hug i Synet, ikke engang rynkede Brynene det mindste, og overfor Angriberens Forsøg paa at bringe dem ud af Fatning bibeholdt en urokkelig Sindslikevægt.« Ældre Mænd underkastede sig undertiden visse Kropsøvelser for ikke at blive ude af Stand til at stige af og paa Hesten eller klare sig under et af de Haandgemæng, som jo hørte til Dagens Orden. Hopning ansaas

Boldspil i Kirken

for at være et udmærket Middel til at hindre Udviklingen af en altfor svær Bug. Olaus Magnus nævner som et afskrækkende Eksempel en særdeles omfangsrig Jyde ved Navn Claus Boye. »Denne Borger har for at modvirke sin Fedme paa snilde Lægers Raad nydt Kommen og Annis samt ristet Brød. Men alle Midler strandede paa Naturens Modstand, og dette fordi han ikke var blevet holdt til Kropsøvelser i Ungdommen.« Men lidet logisk tilføjer han, at just det vældige Omfang frelste Claus Boye fra Døden, da han var havnet som anset Borger i Stockholm i Ulykkesåret 1520: »Han skulde paa den grumme danske Konges Kristiern IIs Befaling kastes i Fængsel for senere at allives. Men paa Grund af hans altfor store Fedme kunde man umuligt faa ham ind gennem den trange og højt oppe anbragte Fængselsluger. Da puffede de raa Knægte, som havde travlt med at komme til at plyndre andre, ham forarget hen i en Krog, og han blev saaledes i Live og blev reddet.«

Olaus Magnus nævner ogsaa, at de unge drev Idræt med Stænger for senere at være i Stand til at manøvre de tunge Stridslanser. Det var Forberedelsen til Krigerfærd, og hvis de naaede op i højere Kredse ogsaa til Deltagelsen i Ridderspil. Der hørte daglig Øvelse til for at kunne klare sig paa Hesten i Krigens Tid. Endnu da Kristian IV var 57 Aar gammel, plejede han og hans Sønner hver Dag efter Middag at gaa pansrede løs paa hinanden med Lanser eller hærde sig ved andre Krigsøvelser. Den omboende Adels Ridderspil hørte til den lille Bys sparsomme Underholdningsprogram. Til Opvisningen, hvor Deltagerne mødte til Hest i Panser og Plade og bevæbnet med lange Lanser, hørte tre Øvelser: at stikke, at rende

og at drabe. Det første gik ud paa at fange en ophængt Ring paa Lansespidsen. At rende vilde sige, at to Modstandere red i fuldt Firspring løs paa hinanden og søgte at kaste hinanden af Sadlen med de stumpe Lanser. At drabe vilde sige at fortsætte Kampen paa Jorden med svære, men sløve Turnersværd. Efter forlængst at være opgivet af Adelen holdt den første Form for Ridderspil, at stikke, sig — under Navnet Ringridning — mellem unge Bønderkarle i Aarhundreder ... Af Boldspil dyrkedes Langbold, So i Hul og Jeu de paume, — hvorunder man slog Bolden over et Tov eller Net med Haandfladen, la paume, senere med en Ketcher: raquette. Ogsaa til dette Spil var Chr. IV særdeles dygtig. Der byggedes Boldhuse i store Byer Verden over. Det berømteste af dem var det i Gaden Jeu de paume i Versailles, hvor Tredjestand svor at blive samlede, til Frankrig havde faaet en Forfatning. Paa Fr. IVs Tid byggedes et i København, hvorved en Gade fik Navnet Boldhusgade. Ogsaa Sorø fik et flot Boldhus, men i Middelby har man nok klaret sig med Kirken. Alt tyder f. Eks. paa, at der i hvert Fald er spillet Jeu de paume i Domkirken i Aarhus. — I 1923 fandt man et halvt hundrede Skindbolde lagt til Side og gemt bag et Epitafium, der var sat op i 1659.

Ridderspil og Jeu de paume hørte Riddervæsenet til og forsvandt ligesom Riddere og Rustninge eftersom Krudt og Kugler blev almindelige i Krigsførelse. Og ogsaa den folkelige Idræt døde fuldstændig bort. At det var ved at ske allerede i 1623 fremgaar af en Ytring af Præsten Christopher Sivendsøn Glimagrid fra dette Aar: »I gamle Dage vænnedes Ungdommen til at springe og løbe til Maal, hvorved ligesom de opvakte Lege-

Spadserende betragtes som Særlinge

met til Lethed og Gesvindighed, saa opvakte de Sindet til Lystighed og Frimodighed. Thi de Soldater, som ere lette til Fods, ere meget brugeligere i Krig end de, som ere tunge og seenfærdige. De have og udi fordums Tid vant deres Ungdom til at svømme.«

Paryktidens Dragter egnede sig ikke til voldsomme Legemsøvelser. De galante Herre og Damer hoppede, sprang og svømmede ikke. Den eneste Form for Idræt, de yndede, var Brugen af Gynger. Det hed sig, at den svingende Bevægelse skulde styrke den erotiske Appetit — baade hos Damerne, der gyngedes, og hos Herrerne, der gyngede dem og derunder fik Lejlighed til et Indblik i intime Ynder, som ellers var skjult af Skørtterne. Efter at Rousseaus Feltraab »Tilbage til Naturen« havde grebet alle Sind, paapegede en fransk Læge som noget nyt og opsigtsvækkende, at det var godt for Sundheden at bevæge sig i det fri til Fods. Hans danske Kollega, Dr. Tode, fremsatte i den Anledning — med Henblik paa Datidens Damemoder — følgende Advarsel i Sundhedstidende 1779: »Hvorledes er hun udrustet til saadant et Togt? Med et Par Fragmenter af en Hanerumpe, nogle Favne Baand og en Deel Spindelvæv over en mægtig Totte fremmed Haar, med Titelbladet af en Silkekaabe over Skuldrene, med tynd Silke eller Sirts eller Linnen paa Kroppen og med et Par Bomuldsstrømper paa Benene.« Frygten for skadelige Spadsereture viste sig foreløbig overflødig: ingen af den »dannede Klasse« fandt paa at gaa mere end højst nødvendigt, og Naturen betragtedes som fjendtlig. I 1820-erne ytrede Rasmus Nyerup, at han fandt den danske Sommer tynget af »ulidelig Hede«, af »usund, med giftige Damper og Dunster opfyldt Luft« og han

priste i Modsætning hertil Vinteren, hvor man kunde lukke sig inde i Lunheden med Bøgerne. I 1836 udgav Capitain G. D. Hindenburg en »Kortfattet Haandbog for Fodgængere« — tilegnet »alle unge Knøse hædrede med Kammeraternes »rask Dreng« eller »dristig Krabat«. Han henledte her Opmærksomheden paa, hvor billigt unge Mennesker kunde faa sig en Ferie og lære deres Land at kende: »Hvis Deres aarlige Indtægt andrager 500 Rigsbanksdaler, vil De kunne tillade Dem at anvende 35 Rbd. paa en Maanedes Sommerferie til Fods. Mere koster den ikke.« Om en datidig Vandrefugls Udstyr hed det iøvrigt: »Husk ogsaa et Pas (hvis De skal forlade Provindsen!). Det er ogsaa klogt at medbringe nogle Anbefalingsbreve, et Specialkort, en Lommebog og en Dagbog, begge af bequem Format. Heller ikke maa man glemme en Moerskabsbog, som uden at skulle tjene til Skildt, dog maa være saaledes, at man intet kunde have imod, at blive bedømt efter dens Valg.« Paa klædningen burde bestaa af en lys Hestehaarskasket med stor Skygge, Støvsjorte (Blouse) eller Jagttrøje, mellemgraa Klædes Benklæder, Uldsokker og tyksaaede, højt op paa Foden gaaende Sko, bedst af tykt Hjorteskind eller korte, tæt til Foden sluttende Støvletter af samme Slags. Heller ikke denne Publikation lokkede nogen af de dannede Klasser ud paa Fodture. Fuldmægtig Nielsen skriver i sine Erindringer fra Aarhus i Fyrreerne: »Man spadserede ikke meget, det var nu engang ikke Skik og Brug. Der gaves nok enkelte Mennesker, der gik deres daglige Toure, men de vare faa og betragtedes næsten som Særlinge...« Om Bodelivet noterer han samtidig: »Damer kom aldrig i Vandet og ældre Folk heller ikke.

Frisk Luft anses for skadelig

Det var mest Drengene, Haandværkssvende og Karle, som nød godt af det herlige friske salte Vand.« Skulde Folk i Skoven den Gang, hvilket hændte et Par Gange i Sommerens Løb, kørte de ud i Vogn til et Traktørsted i Nærheden, hvor man kunde sidde i smaa Lysthuse og spise, eller til en Skovfoged, der gav sig af med at levere Vand paa Maskine (til Teen) og laante Service ud til den medbragte Mad. Den eneste Sport, Borgerne drev, var Keglespillet paa Klubbens Keglebane og for de yngstes Vedkommende lidt Skøjteløb paa Isen om Vinteren. Men heller ikke dette var længere come il faut. I Kunsten i 24 Timer at blive en fuldendt Gentleman, trykt i Sønderborg 1852, hed det: »Jeg kjendte en fuldendt Gentleman, der ved sit Bekjendtskab med en gemytlig Philister en Dag forglemte sig saaledes, at besøge en Kaffeave med denne, og horrible dictu, at spille Kegler med ham og andre Spidsborgere. — Fra den Dag af var Manden død for enhver, som har Ret til at kalde sig en Gentleman, thi en Karl som spiller Kegler er endnu meget philistreuse og latterligere, end en Dame, som fornægter sit Kjøen i den Grad, at hun — Skræk over al Skræk — løber paa Skøiter. En Gentleman af første Skuffe vilde lettere tilgive sin Kone et med Anstand, begaaet Utroskab, end den Betise, at hun, ham uafvidende, løber paa Skøiter. — Hold dig altsaa frem for alle Ting fra enhver Mand som spiller Kegler, og fra enhver Kone, som løber paa Skøiter.«

En fuldendt Gentleman som Overgeneral de Meza ansaa frisk Luft for skadelig. Fru Ida Johnsen fortæller i sine Erindringer, »Mellem to Tidsaldre«:

»General de Meza var en god Bekendt af begge mine Forældre og var en Gang for

alle indbudt som Gæst i vort Hjem, naar han paa sine Inspektionsrejser kom gennem Randers. Som Barn glædede jeg mig til hans Komme som til en Theaterforestilling. Indledningen skete altid med, at Tjeneren meldte, at Generalens Vogn holdt nede paa Gaden, med Spørgsmaalet »om alle vore Vinduer var lukkede?« Selv viste han sig saa, kastede et ængsteligt Blik rundt til sine argeste Fjender »Vinduerne«, og først, naar han var beroliget paa dette Punkt, hilste han meget ceremonielt Goddag til hver især i Dagligstuen. Saa tog han Hatten af, satte en Kalot paa Hovedet, og efterhaanden som han blev akklimatiseret, faldt det ene Sjal og den ene Halsklud efter den anden. Kalotten, der først var blevet trukket ned over begge Ørerne, blev skubbet fra det ene og lidt efter fra det andet, for tilsidst at havne ovenpaa Hovedet med en lang Kvast nedad Nakken. Naar alt Ydertøjet var fjernet, iførte han sig en Silkemantille med Fryndser: »Jeg skal sige Dem, jeg taaler ikke den mindste kolde Luft. Jeg taler aldrig i den Stue, hvor jeg sover, kun en eneste Gang, da min Tjener, det Fæ, ikke forstod de Tegn, jeg gjorde, for at gøre ham begribelig, at jeg havde tabt en Stok bag Sengen, nødtes jeg til at sige det ene Ord: »Stok«, og blev derefter saa forkølet, at jeg otte Dage maatte holde mig inde.« Naar jeg havde overværet Ankomsten, gik mine Observationer ud i Køkkenet, hvor Tjeneren mødte med store Bakker, fulde af Klædningsstykker, der skulde afdampes, ligefra Pudevaar til Flipper og krusede Manchetter. Højdepunktet af min Nysgerrighed var dog at slippe ned i Soveværelset, indenfor hans improviserede Kontor, hvor alt blev ordnet i Rækker: Pomadekrukker, Salve-dito, Flakoner og Me-

Skøjtøløb bliver moderne

dicinflasker langs et Toiletbord, der maalte et Par Alen i Bredden, og foran disse Rækker laa to Par Krusemanchetter. Disse Manchetter spillede en vis Rolle: »Selv i Felten,« sagde han, »ligger der altid to Par fremme, for hvis jeg skal til hurtig Udrykning, skal man dog se, at det er en Gentleman, hvis jeg falder.«

Just paa den Tid begyndte imidlertid et nyt Syn paa Sagerne at vinde frem. Fra 1860-erne dateres den danske Idræts Renæssance ... Efter Rousseau-Perioden var man begyndt at dyrke Gymnastik i Tyskland. Stud. theol. Franz Nachtegall havde overført Ideen til Danmark og omkring 1800 stiftet, hvad han med berettiget Stolthed kaldte »det første Institut i Europa, som alene havde legemlig Udvikling til Formaal.« I 1801 indførtes Gymnastik i den første Folkeskole, i 1828 paabødes Indførelsen ved alle Skoler. Men først efter 1864 blev Gymnastik en Folkebevægelse — et Led i Bestræbelserne paa at genrejse Nationen efter Nederlaget. Med samme Formaal dannedes Skytteforeninger Landet over, og baade Skytteforeningerne og andre frivillige Foreninger tog gymnastiske Øvelser paa deres Program. Slægten skulde styrkes.

I Vinteren 1860 kom Amerikaneren Jackson Haynes til Middelby og gav Opvisning i Skøjtøløb paa Isen ved Havnen. Hans elegante Holdning og flotte Sving vakte vild Beundring. Det var noget andet, end man havde været vant til at se, naar Byens skøjtølbende unge Mennesker strøg afsted, krumbøjede med roende Arme og Enden i Vejret. Der var Stil over Amerikanerens Skøjtøløb. Resultatet blev Dannelsen af en Skøjtøløberforening, hvori ogsaa Damerne

optoges. Efter Krigen kom der Liv i Skøjtøløbet. De gamle Træskøjter med Skinnerne forsvandt, og man fik moderne Jernskøjter. Der tilstodes Byens unge Døtre Ret til at skøjte, og Skøjtøløbet blev en Slags stilige Isballer, der gav unge af begge Køn en kærkommen og hidtil ukendt Lejlighed til at mødes og færdes i det fri uden Opsyn.

Paa samme Tid indrettede en foretagsom Mand om Sommeren et lille Badehus udenfor sin Have ved Fjorden. Og flere af Byens Herrer begyndte til almindelig Forundring at gaa i Vandet. Paa visse Tider var Badehuset udelukkende reserveret det smukke Køn. Men ingen virkelig Dame fandt paa at benytte sig deraf. Det anssaa ikke for passende for en Dame at foretage den Blottelse, som et Bad krævede. Alene Tanken derom virkende stødende. Men ude i den store Verden begyndte det at blive mondænt at bade i Søvand, og i 1866 anlagde en tysk Bankier et Badested paa Fanø efter samme Mønster som de store i Holland — med Storhotel, Kursal og grønne Badevogne. Byens Velhavere besøgte Fanø, og en Snes Aar senere havde ogsaa Damerne faaet Smag for Saltvandet. Man kunde se de unge Fruer spadserere til Badehuset paa varme Sommerdage, men hvad der videre skete bag Brædderne var skjult for alle Øjne. Damerne iførte sig omfangsrige højhalsede Badedragter med mange Sløjfer og Garneringer, nogle ogsaa Strømper og Badesko, og steg usete ned ad en Trappe inde i selve Omklædningsrummet.

Efter Skytteforeningen i 1865 stiftedes Roklubben og Boldklubben. Og nye Sportsgrene indførtes. Patriotiske Folk mente, at det vilde styrke Nationen at drive de samme Idrætter, som fra gammel Tid havde været

Sportsplads og Kolonihaver

brugt paa de engelske Kollegier. Det første, der fik fast Hjem paa Sorø Akademi, var det angelsaksiske Kriket, muligvis af crycc: Krykke, idet det oprindeligt var et Pindspil, hvor en Tværpind anbragtes over to Tveger. I 1878 fik en Soraner en Fodbold sendende af sin Far, der boede i England. Og det ældgamle keltiske Spil, som skal have været knyttet til en Vaarfest for den vaagnende Frugtbarhed, blev saaledes omsider ogsaa indført i Danmark. Det spredtes fra Sorø og udviklede sig efterhaanden til at blive en folkelig Idrætsform, mindende om de gamle Kæmpers Kamplege. Paa dette Tidspunkt moderniserede Major Wingfield i England det gamle Jeu de paume til en ny Form, kaldet Tennis. Det blev indført i Danmark i 1883 og blev hurtigt Bourgeoisiets mest yndede Sportsform. Der blev anlagt en Tennisbane i Lunden udenfor Middelby, og her saa man hvidklædte Herrer og Damer færdes bag det høje Hegn af Hønsetvist og slaa Boldte afsted gennem Luften med dyre Ketchere. I 1885 dannedes Sejlforeningen Viking. Byen badede i Bølgerne og smykkede dem med hvide Sejl. I 1889 dannedes Middelbys Sportsklub, hvor ogsaa jævne Folk samlede sig for at dyrke forskellige Idrætter. Et Par Aar senere overlod Byraadet en 3 Tdr. Land stor Plads til Borgernes og Skolens Idræt. Og i 1890-erne deltes Jorden uden om Sportspladsen ud i smaa Kvadrater, og Familier rykkede ud fra Byens tristeste Gader og begyndte at grave og rode i Jorden. — Kolonihaver var ikke noget nyt i Danmark. Allerede i 1778 var der udlagt et Areal til Kolonihaver udenfor Fæstningsværkerne i Fredericia, og i 1828 blev der paa Regeringens Foranstaltning anlagt Kolonihaver under Fattigvæsenet ved flere Købstæder. Men

nu blomstrede Bevægelsen op under helt nye Former, hvortil Ideen var udgaaet fra Aalborg i 1884. Snart kom Kolonihaver til at kranse hver eneste By i Danmark. Jævne Købstadbeboere, der i Reglen var indvandet fra Omegnen, men stadig havde bevaret Længslen efter Landet i deres Hjerter, fik den saaledes tilfredsstillet paa en smuk og naturlig Maade. — I 1941 var der 76.250 Kolonihaver i Danmark.

Man vendte tilbage til Jorden og Naturen. I 1902 dannedes Frivilligt Drengeløb med det Formaal at samle Drengene om Sport og Idræt og samtidig føre dem ind under kristelig Paavirkning. I Middelby stillede Hundreder af smaa hvidblusede Fyre nu til Bøn og Parade hver Søndag og drog med Musik ud i Omegnen. Og en ny Profet opstod og gjorde sig til Talsmand for Hjemmegymnastik, Luft- og Solbade i nøgen Tilstand: I. P. Muller. I 1905 udgav han en Bog, kaldet »Mit System«. Den vakte Latter og Modstand. Vittighedsbladene fik et nyt og kærkomment Stof. Men den lille Bog og dens Lærdom bredte sig, ikke blot over Danmark, men ud over hele Verden. Flere og flere begyndte at mulre, som det kaldtes, at dyrke Vand og Sol og træne Musklerne med Haandvægte og Knæbøjninger hver Morgen. Det ansaas ikke mere i samme Grad som før for uanstændigt om Familiemedlemmer viste sig for hinanden i hel eller delvis afklædt Tilstand. I 1909 kom en ny Drengeløbsbevægelse fra England. Smaaafyre i Khakibluser, store Hatte og med lange Stave i Hænderne drog ud i Flokke for at dyrke, hvad de kaldte Spejderliv. Det var en ny Form for at lege Røvere og Soldater, men systematiseret og rationaliseret, som Tiden krævede det. Spejderne havde Haandbøger,

Uniformerede Drengbevægelser

de studerede Signalering, Morsetelegrafi, Dyrespor og anden Stifinderkundskab og drog lyttende og søgende ud i Skovene for at prøve sig i Praksis, slog Lejr og lavede selv deres Mad. De lange Stave var ikke til at slaa med, beregnet til at sidde paa, springe over Grøfter med og bygge Telte af. Men mærkeligt nok aflagde de snart dette typiske Tilbehør ... Spejderbevægelsen vakte ikke Begejstring. Forstmænd erklærede, at Spejderbaalene nok snart vilde afbrænde alle Landets Skove, og Lærere var fortvivlede over, at deres Elever nu kunde snyde i Skolen ved at morsetelegrafere tværs over Klassen. Men Bevægelsen bredte sig over hele Verden. Den blev betydelig, og interesserede Voksne tog sig efterhaanden ogsaa af den i Danmark. Prinserne blev Spejdere, og Modstanden vendtes til højeste Anerkendelse. Men samtidig gik det utvungne ogsaa i Løbet. Oprindelig hed det udtrykkeligt, at Spejderbevægelsen skulde holde sig fri af ethvert soldatermæssigt Tilsnit, — som f. Eks. Frivilligt Drengforbund havde. Men lidt efter lidt sneg militære Metoder sig frem ogsaa blandt Spejderne, de begyndte at stille til Parade, gaa i Geledder og føle sig som smaa Soldater, der i Nødens Stund skulde hjælpe til med at forsvare Fædrelandet ... For ikke at staa tilbage for andre Befolkningsgrupper, dannede Socialdemokraterne omsider ogsaa en uniformeret Drengbevægelse. Alle danske Dreng marcherede ...

I. P. Mullers Tanker blomstrede henimod 1912, da han selv rejste til England for yderligere at befordre deres Verdensudbredelse, men efter Krigen satte de Frugter, som langt overgik Blomsternes Løfter. Teknikken var nu naaet saa vidt, at mange længtes efter Oldtidens Primitivitet. Otte-

timer-Dagens Indførelse og Efterkrigstidens større Fordomsfrihed gav Idrætten et voldsomt Opsving. Offentlige Myndigheder satte nu en Ære i at støtte Legemskulturen. Nye Sportsbaner og Idrætspalæer, Svømmehaller og Badeanstalter blev anlagt. En voldsom Propaganda for »en sund Sjæl i et sundt Legeme« satte ind. Uden at der forelaa noget videnskabeligt Bevis derfor, gik man ud fra, at Folk vilde blive raskere og sundere af at gøre Gymnastik og drive Idræt, og at det derfor var en Sag, som det var værdt at ofre Kræfter og Penge paa. Øjensynligt var det i hvert Fald, at man kunde blive mere mager og mobil, og mange begyndte at gøre Gymnastik og drive Sport bare for at tabe i Vægt. I den Periode, hvis Slagord var Saglighed, rationaliserede man ogsaa Rekreationssporten, byggede Badmintonhal og indførte Badminton og Squash Rackets med den Forsikring, at man her kunde faa rørt hver eneste Fiber i Kroppen i Løbet af en halv Time og tabe op til 10 kg pr. Maaned.

Endelig begyndte Ungdommen ogsaa at staa paa Ski ... Fritjof Nansens Skifærd over Grønland i 1888 gav Stødet til, at man Verden over blev interesseret i Skisport; men sagkyndige erklærede, at Tanken var haabløs i Danmark. Den blev da ogsaa skrinlagt. Men under Mellemligstidens almindelige Friluftsbegjæstring og et stigende Antal Snevintre meldte Trangen til en ny Vintersport sig. Nogle faa Skiløbere drog ud og fandt fortræffeligt egnet Terræn. Og i Løbet af 1930-erne antog Skiløbning et saadant Omfang, at der endog kom en dansk Produktion af Ski i Gang. Skisporten kom mere end noget andet til at præge Ungdommens Vinterpaaklædning, ikke mindst de unge Pigers ...

Middelfart—Nyborg paa Knæene

Bladene aabnede efterhaanden deres Spalter for en sand Idrætsdyrkelse. Fodboldkampe behandlede i mægtige Reportager som nationale Begivenheder. Boksekampe skildredes fra Minut til Minut, saa Folk holdt Vejret under Læsningen, navnlig naar det f. Eks. hed: »Da Hans Pedersen et Minut før Kampens Ophør med et susende haardt Højrehaandssving havde slaaet Viggo Nielsens venstre Øje i Stykker, var Hallens Tilskuerpladser et kogende Hav.« Selv Haandbold kunde være »Stof«, navnlig naar det hed i Referatet: »Allerede efter 3—4 Minutter maatte Carl Aage Hansen forlade Banen efter et Sammenstød med Thorkild Thomsen. Carl Aage blev indlagt paa Hospitalet med en lettere Hjernerystelse . . .« Hr. Middelmand kunde sidde hjemme i sin Stol og motionere sine primitive Instinkter bare ved at læse Avisens Sportsside. Og qua Avisabonnet var han med til at heppe Ungdommen op til stadig mere susende Højrehaandssving.

Et sandt Rekordraseri greb tusinder af Sind. I 1884 vakte en Mand ved Navn Potter Sensation ved at løbe 100 m i 11,25 Sekunder, i 1930-erne blev den samme Strækning tilbagelagt paa ca. 10 Sek. I Firserne sprang den bedste Springer i Verden 5,18 m langt, nu var Rekorden 7,896 m. Endnu var der et Stykke til Skarphedins Oltidsrekord, men ingen tvivlede om, at den vilde kunne naas og slaas. Menneskelegemernes Ydeevne kunde tilsyneladende sættes op fra Aar til Aar ligesom Bilernes. Paa Sportsbanerne strengte unge Mennesker sig an til det yderste — og undertiden lidt over. Det blev en Verdenspidemi at svømme, ikke blot hurtigst muligt, men ogsaa længst muligt — over Kanalen, over Kattegat eller over Østersøen.

Her var Kvinderne Mændene overlegne takket være deres tykkere Fedtlag, som gjorde det muligt for dem at holde Kulden ude længere. Man fandt det smart, at Kvinder kunde klare sig saa godt. Svømmepiger, der søsyge og halvt bevidstløse pjaskede efter Motorbaade i dagevis (pacet op af en glubende Offentlighed, repræsenteret af store Dagblade) blev Folkets Heltinder. Rekordiveren forplantedes videre fra Spalterne og omtaagede adskillige Hjerner. En almindelig Væddemaalsepidemi var den næste Følge. Man hørte om Koner, der trillede deres Mænd paa Trillebøre for at vinde Væddemaal, at Drengene konkurrerede om, hvem, der kunde sidde længst i Toppen af en Flagstang. Paa Fyn tilbagelagde Barbersvenden Christian Underskov den 77 km lange Strækning fra Middelfart til Nyborg — paa Knæene, hvilket tog 9 Døgn og sikrede Rekordslageren en betydelig lokal Berømmelse. Selv mellem de sindige Jyder rasede Væddegalskaben. Fiskehandler Thorsen i Hirtshals udsatte en Præmie paa 700 Kr. til den, der kunde spadsere den 130 km lange Vej fra Hirtshals til Aalborg og tilbage igen paa et Døgn. En tidligere Artist, August Sambleben var mellem de første, der meldte sig. Han naaede velholdent til Aalborg, men fik Krampe i Underlivet paa Tilbagevejen. Ude af sig selv af Iver efter at vinde de 700 Kr. og yderst ængstelig over Udsigten til at tabe de 100, som han selv havde sat ind i Væddemaalet om Gaaturen, fortsatte Manden imidlertid Rejsen paa Hænderne. Men efter nogen Tids Forløb saa den op- og nedadvendte Vandringsmand dog saa medtaget ud, at den ledsagende Kontrollør tvangsindlagde ham i sin Bil. Man begyndte at holde Konkurrencer i Udholdenhedsdans

Den tvungne Fluevægt

— uden dog at naa op til lignende Præstationer som Hr. Wedy Wille paa Hotel Bellevue i Friederichshafen, der dansede 2215 Danse i 153 Timer og sled 1901 Damer op. Man kunde læse om, at Grosserer Knud Nordstrøm havde søgt at gøre sig udødelig ved et Væddemaal om at kunne sætte 96 Østers tillivs paa Krogs Restaurant; men desværre kun naaede op paa 75 — samt en Pale Ale, to store Genever og tre Whisky og Soda. Opildnet af Eksemplerne ude fra den store Verden, bar en Tjener en Bajer paa en Bakke fra Middelby til Nabobyen og tilbage igen, hvilket kunde have været fortræffeligt, hvis det havde ført til en almindelig Forhøjelse af Restaurantserveringens Tempo, men det gjorde det ikke. To Pigebørn konkurrerede i Kagespisning i Middelby, og en Karl i Omegnen væddede paa, at han kunde tømme en Flaske Brændevin i et Træk, hvilket han ogsaa gjorde, men desværre med det Resultat, at han døde af det.

Nu og da hørte man, at Rekordsystemet indenfor den officielle statsunderstøttede Idræt ogsaa kunde have temmelig usunde Følger. En Idrætslæge røbede, at et ikke ringe Antal Sportsfolk var fysiske Undermaalere. Det kom af, at der var visse Sportsgrene, hvor Konkurrencerne var inddelt i Vægtklasser. Naar f. Eks. en Bokser i Fluevægtklassen udmærkede sig, kunde det være i hans Klubs Interesse at holde ham nede paa Fluevægten, d. v. s. omkring 50 kg. Man tvang ham til at spise mindre end han havde Brug for. Saaledes skulde adskillige unge Mennesker, hvis naturlige Vægt var 75—80 kg, kunstigt være holdt nede paa omkring 50. Og i 1942 citerede Bladene en Artikel fra Ugeskrift for Læger, hvoraf det

fremgik, at det nu ikke var ualmindeligt, at danske Sportsfolk tog Stimulanser i Form af de saakaldte Ferietabletter, der fortrængte eller dækkede en naturlig Træthedsfølelse. Dr. N. S. Jacobsen i Odense havde skrevet følgende: »I den senere Tid hænder det ofte, at den praktiserende Læge konsulteres af Sportsfolk fra forskellige Sportsgrene, navnlig Cykleryttere, med Anmodning om Receipt paa Mecodrin. Naar man nægter Folk en Medicin, har de Krav paa en Forklaring, og naar de unge Mænd har hørt om Kredsløbstræning og Træthed, indrømmer de gerne det forkerte i Indtagelsen af Stimulanser; men de fastholder Kravet om Mecodrin, fordi deres Kammerater bruger det og ved Konkurrencer maa se sig slaaet af Modstandere, som har taget Mecodrin, og som uden det næppe skulde have haft Chance for at vinde. Nu kan Sporten i Aarenes Løb skifte Aand og Æresbegreber uden at ældre, udenforstaaende har Ret til at føle sig forarget derover, og hvis enkelte Sportsfolk befinder sig bedst ved at spise Mecodrin mod givet Raad, maa det blive deres private Sag. Men naar det bliver Kotyme at tage Stimulanser før Konkurrencer, hvorved ellers fornuftige unge Mænd indirekte tvinges til at tage dem, saa er det en Sag, der angaar det almen!

I Begyndelsen af 1940-erne dyrkedes Gymnastik af godt 127.000 organiserede Idrætsudøvere i Danmark og Radioens Morgengymnastik af et meget stort Antal uorganiserede, Fodbold dyrkedes af over 75.000 organiserede Idrætsudøvere, Spejderliv af 52.000, Svømning af 31.000, Haandbold af 38.000, Skydning af 13.000, Tennis af 11.000. Det var mægtige Tal, dog mindre imponerende, naar man sammenlignede dem med hele Befolkningen eller blot med Antallet af

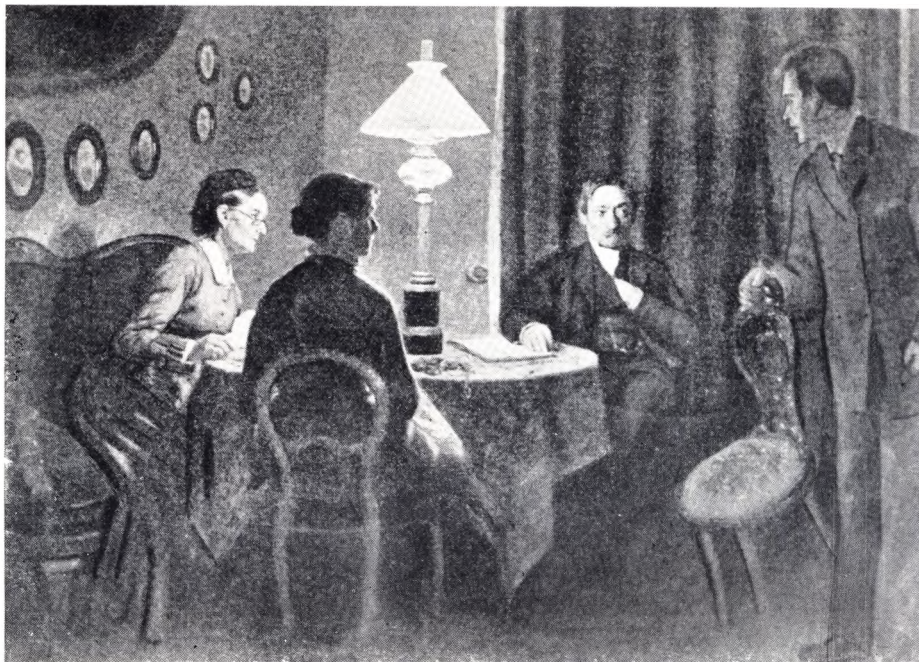

Fikse Bade- og Stranddragter fra omkring 1900.

Et Særkende for Livet efter Krigen 1914—18 var Menneskenes Higen mod Naturen — maaske ogsaa mod naturligere Omgangsformer.

Den evigt standende Strid mellem den yngre og den ældre Generation. - Axel Helsted: Fader og Son, 1882.

Et sindbilledligt Fotografi fra Marienlyst paa Falster: Ungdommen tumler altid med Problemerne, men finder dem aldrig uoverkommelige.

Man bliver ikke sundere af Gymnastik

yngre Mennesker. Fodboldspillere var f. Eks. kun 48 af hver tusinde mellem 15 og 18 Aar. — Resten saa til ...

Idrætsfolket opstillede den Regel, at et normalt Menneske skulde kunne gaa en gammel dansk Mil: 7,5 km, paa en Time, springe 3,6 m langt og 1,10 m højt og kaste en Sten paa 100 g 36 m. Men maalt med denne Meterstok var de færreste »normale«. Det syntes fortrinsvis at være Intelligensen, der tog Afstand fra Sportsdyrkelsen. Ganske karakteristisk var der kun en udøvende Sportsmand blandt Middelbys 8 Læger. I Aarhus fastsloges det, at 70 pCt. af Studenterne undlod at dyrke Idræt ... Naar man spurgte unge Sportsdyrkere i Middelby (ældre fandtes praktisk talt ikke), hvorfor de drev Sport eller Gymnastik, svarede de: »Fordi vi bliver sundere af det.« Det var en almindelig Agitationspaastand, som ogsaa Radiofoniens statsautoriserede Morgengymnastik blev drevet under. Man havde, antagelig med Flid, overhørt Professor Johs. Lindhards stilfærdigt fremsatte Indvending i hans i øvrigt verdenskendte Bog »Den specielle Gymnastikteori«, om at man burde lade være med at drage falske Slutninger. Hvad man vidste om Gymnastik paa dette Tidspunkt var, at det styrkede Musklerne og øgede Herredømmet over Legemets Bevægelser. Men der forelaa intet om, at man blev sundere eller bedre bevarede Helbredet ved at gøre Gymnastik og udvikle Muskulaturen. Naar man spurgte ikke-idrætsdyrkende Ungdom om Grunden til deres Holdning, svarede, i hvert Fald nogle, at de ansaa Legemsøvelser for skadelige for Hjernen. Som en Gymnasiast erklærede: »Vi observerer Gang paa Gang, at de virkelige Idræts-

mænd og Gymnaster ganske øjensynligt frembyder en snæver Bolig for Aand.«

*

Nu, da hele Bymaskineriet var blevet mekaniseret og bekvemt, følte Folk pludselig en voldsom Trang til at forlade det hele og gøre sig det ubekvemt. Mange fandt, at Romantikken var forsvundet fra de rene oplyste Gader og de saglige Funkishuse. I hvert Fald opstod der en Trang hos næsten alle til at gaa ud og leve i Naturen længere eller kortere Tid, som primitive Forfædre havde gjort. En Gren af hele den store Fritids- og Friluftsbewægelse kom til at overskygge alle de andre: Vandrebevægelsen.

I 1910 oprettede den tyske Lærer Richardt Shirmann et Ungdomsherberg, hvor vandre Folk kunde overnatte under betryggende Forhold for en meget billig Penge. En Snes Aar senere var der over 2000 Ungdomsherberger i Tyskland. I 1930 samledes nogle unge Danskere i Grib Skov og drøftede Tanken om Indførelsen af noget lignende i Danmark. De stiftede en Forening for Vandrelystne: Dansk Vandrelaug. 21 danske Ungdomsforeninger med Afhold, Religion, Politik og meget andet paa Programmet, kunde alle enes om dette ene. De sluttede sig sammen og dannede Herbergsringen, hvor deres Medlemmer og Folk med Legitimation fra Dansk Vandrelaug kunde overnatte for en Pris af 50 Øre pr. Nat. Fire Aar senere havde Dansk Vandrelaug næsten 4000 Medlemmer, og Herbergsringen omfattede 124 Ungdomsherberger. I 1937 var der 192 Vandreherberger, som kunde opvise 260.000 Overnatninger. Med stor Offervilje indrettede Købstæder som Middelby velegnede Hjem i smukke Omgivelser til For-

maalet. — Hermed var der for enhver Dansker uden Hensyn til Alder eller Køn, Stilling eller Indtægt, skabt Mulighed for at komme Landet rundt og lære det at kende fra Skagen til Gedser. Fra Sted til Sted kunde man cykle eller vandre paa sin Fod, og overalt fandt man et Hjem at spise eller sove i. Nogle ankede over, at de saakaldte Vandrefugle forholdsvis sjældent vandrede, hyppigere cyklede eller kørte med velvillige Menneskers Biler — og at de i det hele taget ikke just bar Præg af Naturdyrkere. Det var maaske ogsaa rigtigt, at Formaalet for de fleste først og fremmest bestod i at skifte Opholdssted, at Vandrebevægelsen, i hvert Fald for en Del, beroede paa en omsiggribende Rastløshed. Men ingen, — undtagen de Bønder, hvis Marker Vandrerne trampede ned, — vilde nægte, at det var godt, at Ungdommen kunde komme ud og se nye Egne og Mennesker.

Var der delte Meninger om Gymnastik og Idræt, saa var der kun een om Friluftsliv om Sommeren: alle vilde ud, naar Solen skinnede. Hver Sommersøndag tømtes Byen. I den tidlige Morgen drog Dreng- og Pige-spejdere afsted, senere fulgte deres ældre Søkende tilfods eller paa Cykler, saa strøg Kaproere og Sejlklubsfolk ud over Fjorden. Og op ad Dagen agede de ældre med Lokaltog, Fjorddampere, Cykler og navnlig Biler ladet med Madpakker, Ølkasser og Rejsegrammofoner ud i Omegnen. Skovene genlød af Latter, klirrende Glas, svuppene Prop- per, Grammofonplademusik og nu og da afbrækkede Grenes Knasen. Og Stranden langs Fjorden genlød af Grammofonmusik, Latter og Raab. Fra Byen og ud mod Fjordmundingen var Sandet dækket af liggende, krybende og kravlende Væsener. Folk klædte

sig af bag Parasoller eller i Telte, bygget af Klæder og Cykler. Fuldfede Herrer og Damer krængede Badedragter af det øverste af Overkroppen, men heller ikke mere, og lod sig gennemstege. Madposer pakkedes ud. Ungdommen pjaskede i Strandkanten. Sandet blev smudsigt og graat, og Vandet blev lunkent og grumset af de mange Kroppe og deres Efterladenskaber. Der var Plads nok længere borte, yndige Idyller i smaa Vige, men Folk foretrak at klumpe sig sammen og nyde Naturen — i Fællesskab.

Der gaar Mode i alt. Det store Menneske- træk mod Skov og Strand var sikkert ogsaa mere dikteret af Trang til at gøre som andre end Higen efter Naturskønhed. Og en stor Del af Søndagsgæsterne opførte sig i Naturen ganske som en uciviliseret Vild vilde opføre sig, hvis han pludselig befandt sig midt i den cementerede Civilisation. Ingen havde heller oplært den motoriserede Generation til at forstaa den levende Natur. Kun faa var indstillet paa lyttende Opmærksomhed. Radio og anden Teknik havde vænnet Høreorganerne til at være under uafsladelig Paavirkning. Selve Skoleundervisningens Behandling af Naturen, den kolde Systematisering og Optælling af Kronblade og Støvdragere havde ledet Tanken bort fra Forstaaelsen af det egentlige: Naturens Liv. Slægtled af Opdragere havde kun faaet fat i, at Linné var den store Systematikker; men glemte, at hans eksakte Metode kun var Midlet til at trænge ind i Skaberprocessens Mysterium, hvortil han selv naaede med det betagende Udbrud: »Då såg jag skynten av herren den almäktige sväfve förbi, och jag häpnade.«

Naar Horderne havde været i Skoven, saa der ud, som om Vandaler havde hærgnet.

Skovsvinenes Udflugt

Aviserne stemplede Synderne som Skovsvin. Utallige Indlæg ankede over Ødelæggelser. Landmænd klagede over nedtrampede Afgrøder, Forstmænd over mishandlede Bænke og Træer. Det var ikke noget nyt. Allerede i 1872, i Skovturenes Barndom, beklagede Skovrider Kløver sig f. Eks. i Silkeborg Avis over Ødelæggelser af Borde og Bænke og Vejskilte i Statsskovene, og 70 Aar senere, i 1942, bragte samme Avis en Udtalelse af Skovrider Schoubye, hvori det hed: »Der findes et stort Publikum, som absolut opfører sig pænt, mens et Mindretal er ganske ligeglad med, hvordan det opfører sig i Skoven og lader haant om alle Værdierne der. De plukker Topskuddene af de unge Bøgetræer, smider Madpapir i Skoven, og hvis de ikke gider slæbe deres Ølflasker med hjem, slaar de dem i Stykker, saa andre ikke skal faa Glæde af dem. Brændestabler bliver væltede, og vi har Eksempler paa, at unge Mennesker i deres Ødelæggelseslyst er gaaet saa langt, at de har brudt Døren op til et af Skovvæsenets Redskabsskure for at faa Værktøj til Ødelæggelse af Bænke i Skoven.«

Mange Naturvenner lagde sig i Selen for at opdrage Publikum, men der var kun sjældent Lejlighed til at faa fat i Synderne. Skete det, skyede Naturentusiasterne til Gengæld ikke nogen Ulejlighed. Saaledes fortalte man i 1939, at den kendte Pædagog og Naturelsker, Skoledirektør Sofus Franck en Dag havde set nogle vildtfremmede Mennesker stige ud i Nærheden af hans Sommerhus. »Undskyld, det er maaske Ejeren,« sagde Bilens Fører. »De har vel ikke noget imod, at vi spiser vores Mad her i det grøn-

ne?« »Bevares,« sagde Skoledirektøren, »De stikker jo ikke Ild paa noget, vel?« »Selvfølgelig ikke,« forsikrede Turisterne ... En Times Tid senere kom Hr. Franck ud for at fotografere Anemoner. Bilen og Skovgæsterne var borte, men paa Stedet, hvor de havde rastet under de grønne Træer, laa deres Efterladenskaber: Papæsker, Papir, Æggeskaller, Sardindaaser ... Skoledirektøren tog et Billede til Minde om Vandalernes Frokost. Han havde gennemfotograferet hver Krog af Terrænet af sit Sommerhus, og hjemme havde han ogsaa et Billede af den idylliske Plet, som den saa ud før de fremmedes Ankomst. Han huskede Bilnummeret, skaffede sig Adressen paa Ejeren, der viste sig at være en kendt Grosserer, og sendte ham begge Billederne. Paa det ene skrev han Ordet *Natur*, paa det andet *Kultur*.

Der blev gjort meget for at paavirke Folk, men sjældent med opmuntrende Resultat. Skolen gik ind paa nye Undervisningsformer, der mindre tog Sigte paa at indprente Enkeltheder end paa at aabne den opvoksende Slægts Øjne for det interessante Sammenspil, Kampen, Skønheden og Storheden i Naturen. Man mente, at naar Børnene først forstod Naturen, vilde de ogsaa elske den og værne den ... Skovrider Bang, der stortartet havde forstaaet at faa Aarhusianerne til at værdsætte Marselisborg-Skovene, fandt dog en Dag et snoet Topskud i en af de unge Grankulturer. Han sendte det som Demonstrationsmateriale til Skolerne, hvor det blev fremvist for alle Børn til Skræk og Advarsel. — Den følgende Søndag drog Hundreder af Drengene ud i Skovene og slog Knuder paa Grantoppene.

Fritid og Fremtid

Der var skabt mangfoldige fortrinlige Maader at tilbringe Fritiden paa. At de ikke udnyttedes rigtigt, kunde næppe lægges Fritiden til Last. Men det var der stadig nogen, der mente. Modstridende Meninger gjorde sig i det hele taget gældende overfor Nyttens af den udvidede Fritid. I en intellektuel Familierekreds har jeg hørt de to modsatte Indstillinger overfor Fritidsproblemet forfægtet af to Personer, den gamle Middelbypessimist og hans Nevø, der ogsaa i det rent Ydre symboliserede to Livsindstillinger: Den ældre Onkel, trods Sommeren i Jaket, stramtsluttende sort og stribet Elegance, og den unge Nevø, Studenten i Bukser og Sportsskjorte, slet og ret. Deres Samtale var tidstypisk. Den unge begyndte med at erklære, at Fritid, trods 8-Timersdagens Indførelse, endnu var et ukendt Begreb for mange. Den eksisterede ikke for Studenten, der selv maatte tjene til sine Studier, for den unge Haandværkerlærling, der skulde paa Teknisk Skole om Aftenen, for Husassistenten, der aldrig havde en hel ugentlig Fridag, endnu mindre for den lille Husmoder. Hendes normale Arbejdsdag var 14½ Time, paa Vaske-, Stryge- og Syltedage 18 Timer i Døgnet.

— Jamen, hvad *skal* de med al den Fritid? spurgte den jaketklædte Onkel, idet han knipsede et Støvgran af Ærmet.

— Lære at bruge den, svarede den sportsskjorteklædte Nevø, idet han tændte en Cigaret og smed Tændstikken paa Gulvet.

— De gaar bare i Biografen og dyrker forlorne Filmshelte og Heltinder, som kun er Manér og Klæder, ytrede Jaketten. Men Sportsskjorten mente, at det kun var et Tidsspørgsmaal, hvornaar Masserne var naaet saa vidt, at de krævede mere gedigne Filmstykker: — Herregud, Forlystelsesindustrien er jo endnu i sin lallende Barndom! Og han vidste at fortælle om Mennesker af alle Lag, der dyrkede forskellige Hobbies — ofte Kæphest, der hævdede deres Ryttere saa højt over Hverdagen, at det undertiden nærmede sig Menneskelivets højeste Ytringer: Videnskab og Kunst. Tilstrækkelig Tid til at dyrke Passionen kunde gøre Frimærkesamleren til Geograf, Samleren af mærkelige Stene til Arkæolog, Havedyrkeren til Botaniker. — Fritid betyder Mulighed for Udvikling, fortsatte Sportsskjorten. Bladenes Oplag, Bibliotekernes Udlaan og Boghandlernes Bogsalg er steget jævnsides med den udvidede Fritid. Alle Idrætsgrene er gaaet frem. Alle sunde Sysler har fundet flere Deltagere ...

Den jaketklædte Onkel benægtede ikke den mulige gavnlige Indflydelse af disse Ting; men han mente, at det altsammen kun var Udtryk for, hvad nogle faa interesserede sig for. Og han havde aldrig betvivlet, at ethvert Folk, ethvert Fag og enhver Klasse havde sin Elite, sit Aristokrati. — Desuden, tilføjede han, maa vi forstaa at tolke Fænomenerne rigtigt. Sport er for de fleste kun Kappesrid, slet og ret Stof til Spænding. Det normale er jo desuden, at 22 spiller Fodbold, mens 22000 ser til.

De Unge genfandt Naturen

— For 30 Aar siden var Kroen den menige Mands eneste Forlystelsessted: Fodbold er i hvert Fald bedre, mente Sportsskjorten.

— Den overdrevne Sportsbegejstring er simpelthen latterlig, huggede Jaketten igen, Udtryk for en Fejlvurdering. Er det ikke ligegyldigt, hvem der sender Bolden i Maal?

— Jo, men det er godt for Hverdagsmennesker at faa en uskyldig Lejlighed til at motionere deres Følelser, replicerede Sportsskjorten.

Saa talte de, som alle gjorde paa den Tid, om Turismens, Bilismens og Flyvevæsenets vældige Udvikling. — Tror du for Alvor, at det er et Livsgode for Menneskene at fare fra Sted til Sted? spurgte Jaketonkelen. — Jeg tror, Turismen har stor Betydning deri, at den lærer os andre Skikke og Mennesker at kende, svarede Sportsskjortenevæn.

— Jeg tror den avler Overfladiskhed, erklærede Jaketten. For Flyveren er Verdensstæderne kun Landingspladser, for Bilisten er Landet et grønt Baand, som ruller forbi. Han drejer sjældent af fra alfar Vej, han standser nødig, han vender aldrig Vognen for at fordybe sig i Naturen. Hvad skal den *Fart* dog gavne Menneskene?

Sportsskjorten svarede: — Maaske vil den lære dem *at tænke hurtigere!* Og glem ikke, at det væsentligt er Jer ældre, der ejer Bilerne og farer afsted i dem, berust af Fartens Sødme, som var noget ukendt i Jeres egen Barndom. For os unge er Bilen blevet en banal Nyttegenstand. Vi cykler, eller vi lader haant om alle tekniske Befordringsmidler og *gaar*. Det var jer gamle, som glemte Naturen inde i jeres stadig større Byer. Det er os unge, der har fundet den igen. Vandrebægelsen ...

Jaketten tillod sig at mene, at Vandrebæ-

vægelsen var romantisk Sværmeri, opfundet af nogle syngende Tyskere. — Jamen Sværmeriet er paa Vej til at revolutionere Slægten, paastod Sportsskjorten. Vandrebægelsen har reformeret Samværet mellem opvoksende Drengene og Piger, den har reformeret deres Anskuelse om hinanden, og den har reformeret deres Dragt. Unge Kvinder bader sammen med unge Mænd. I Nøgenkulturlejrene gaar Mænd og Kvinder og Børn sammen i Solen uden Klæder.

— Det kan der aldrig komme noget godt ud af, raabte Jaketten afgjort.

— Mon ikke, svarede Sportsskjorten, i hvert Fald kommer der noget *nyt*: ny Mode, ny Moral.

Nu talte de om Spejderbevægelsen, om Børnehaverne, hvor Folk anbragte de smaa, mens Forældrene var paa Fabrikken, om Studiekredsene og Foreningslivet. Men Jaketten indvendte: — Børn og opvoksende Ungdom er stadig under fremmed Paavirkning, ikke under Forældrenes. De lærer at marchere under de Faner, de en Gang er anbragt under. Ogsaa for de voksne gælder det, at de flestes Liv nu mindre er selvstændig personlig Tilværelse end et selvstændigt og upersonligt *Foreningsliv*. Resultatet bliver et Masse-Menneske, vi er paa Vej mod Myresamfundet. Han rystede mørkt paa Hovedet: — Ja, hvad skal det ende med, allerede nu er det saadan, at spørger man et Gennemsnitsmenneske om, hvor han bor, saa opgiver han Adressen paa det Sted, hvor han sover, og kun nu og da mødes med sin Kone og Børnene, naar de kommer hjem fra Arbejdet for at klæde sig om og gaa til Spejdermøde, Biograf, Gymnastik eller Foredragsforening.

Hertil svarede Sportsskjorten, saa det gip-

Modernisten og Traditionalisten

pede i Jaketten: — Hverken Mandens eller Kvindens Plads er i Hjemmet, men ude i Samfundet. Moderne Forældre har erkendt, eller er ved at erkende, at det er bedre for Børnene at blive opdraget ude under Lægers og Pædagogers sagkyndige Opsigt. Fordi man kan sætte et Barn i Verden, har man ikke givetvis Forudsætninger for at kunne opdrage det sagkyndigt. Familierne sprænges, men Menneskene samles — i Skoler, i Foreninger, i Gymnastik- og Mødesale.

— Men det er jo den rene Kommunisme!

— Nej, det er en Udvikling, som Teknikken naturnødvendigt har medført. Ogsaa i det fascistiske Italien og det nationalsocialistiske Tyskland har Staten overtaget en stor Del af Børns og Unges Opdragelse, ligesom den systematisk lægger Beslag paa de voksnes Fritid. Denne samme Tendens har længe gjort sig gældende overalt, ogsaa hos os.

— Det er intet Under, at Betegnelsen *Original* er ved at blive et Skældsord, sukkede Jaketten, paa den Maade bliver alle jo mere og mere ensartede og ensrettede.

— Foreløbig har det ytret sig herhjemme derved, at de fattige er kommet til at ligne de rige, sagde Sportsskjorten. Men vigtigst af alt er det, at Udviklingen i alle Lande, enten de hylder den ene Politik eller den anden, gaar i Retning af større Kammeratskab mellem alle Samfundsklasser. Selv de Konservative erklærer nu om Stunder, at de er Demokrater.

— Jeg tror efterhaanden, at det er rent galt med al den Fritid, stønnede Jaketten, hvad bliver der af alle Traditionerne?

— De forsvinder, sagde Sportsskjorten sorgløst; men var din Generations Traditioner, som førte til Verdenskrigen, i Grunden saa værdifulde, at de stadig bør beva-

res? Er det ikke værd at prøve noget nyt, at eksperimentere?

Nu blev Jaketten alvorligt opbragt: — Det er noget rigtigt Vrøvl, de nye Forhold forhindrede jo ikke, at Menneskeheden styrtede lige lukket ind i en ny Krig.

— Det er fordi Menneskene endnu ikke har faaet Fritid nok, svarede Sportsskjorten fortrøstningsfuldt. De mangler Reservekræfter. Naar man bliver aandeligt og legemligt udmattet, kommer Irritabiliteten. De fleste uovervejede Ord og Handlinger i Samlivet mellem almindelige Mennesker skyldes Træthed. Fritid er nødvendig for at skabe aandelig Stabilitet. Overanstrengelse fører til Sammenbrud. En Nations Træthedstilstand kan skabe Jordbund for voldsomme Massebevægelser, Revolution, Krigspsykose ... 8-Timersdagen og den tvungne Ferie er store Fremskridt, men det er ikke nok. Hele Verden har savnet tilstrækkelig Fritid. Kammeratskabet har ikke faaet Tid til at brede sig tilstrækkeligt over Verden. Der har ikke været Tid nok til at gennemdrøfte Problemerne, til at Menneskene kunde blive helt frie — for Fordomme.

Jaketten gav op og vendte sig til det hjemlige. — Vil du maaske paastaa, sagde han spotsk, at der er fremstaaet en ny Kultur af Arbejdernes Fritid?

— Nej, svarede Sportsskjorten, men den er undervejs ... Vældige Forandringer er sket i de sidste 20 Aar, endnu større forestaar efter Verdensopgøret nu. *Allt* vil blive anderledes!

Den gamle saa medlidende paa den Unge og sukkede træt: — Kære Ven, sagde han saa ganske lavmælt. Det troede jeg ogsaa, da jeg var i din Alder. Det samme tror Ungdommen altid ... Men hver Gang et Tide-

Er noget nyt undervejs?

hverv er omme, ser man, at det væsentlige i Tilværelsen kun er lidet berørt af Omvæltningerne. Menneskene modnes kun langsomt til store Forandringer. Vi lever paa de gamle Køkkenmøddinger, bundne af de hennernes Forestillinger, af det, der i Aarhundreder har været regnet for de rette Sæder og Skikke.

— Det er rigtigt, Vanens Magt er vældig, sagde den Unge midt mellem Modløshed og Fortrøstning. De vedtagne Former har en forfærdende forstenende Magt. Konventionen er en Spændetrøje, der skal sprænges, før nye Samfundsformer kan opstaa. Men den vil blive sprængt ... Du maa jo være blind, hvis du ikke kan se, hvorledes Sæder og Skikke allerede *har* skiftet. Klædedragt, Gang, Tale, Opførsel, Moral, Omgangstonen mellem Mænd og Kvinder, Voksne og Børn, Overordnede og Underordnede er undergaaet større Forandringer i de sidste 20 Aar end i de foregaaende 100 Aar. Det aristokratiske Samfunds Sæder og Skikke er ved at forsvinde. Versailles-Hoffets Etikette har holdt længe, men den kan ikke overleve Maskinalderen med ... Og med løftet Pande tilføjede den Unge profetisk under fortsat Hovedrysten af den Ældre: — Vi staar foran Indgangen til en ny Tidsalder! Maskinalderen er kun i sin Vorden, paa Fødselsveernes Stade. Og det gør ondt, naar noget nyt skal fødes ... Menneskeheden har endnu langt fra vænnet sig til Maskinerne og lært at anvende dem rigtigt. Vi behandler Dynamit, Dynamoer, Biler og Flyvemaskiner paa

samme Maade, som Halenegre, der for første Gang faar Gaffler og Geværer i Hænderne. Men efterhaanden som Menneskene lærer at lade sig betjene af Motorerne, vil der blive skabt stadig flere Goder og mere Fritid. Og et stigende Antal Mennesker vil hæve sig over Vildmandstødet. Saa kommer de store Forandringer — med Flyvemaskinfart! Et aandeligt Resultat af de nye Befordringsmidler foreligger allerede i Relativitetsteorien, og Fartens Indflydelse paa Menneskenes Psyke er endda kun i sin Vorden. Den vil blive vældig. Et helt nyt Tanketempo og en helt ny Tænkemaade er undervejs, helt nye Former for Samliv, Sæder og Skikke ...

Saaledes talte henimod 1900-Tallets Midte den Unge fra 1920-erne og den Gamle fra 1880-erne — som den yngre og den ældre Generation altid havde gjort det — hver fra sit Stade og ud fra sin Tro. Vreden fik deres Øjne og Tænder til at skinne. Men da de skulde skilles, skiftede de som paa en højere Magts Bud pludselig Tone og udvekslede reflektorisk Ritualet med de formildende Fraser: Farvel og Tak for i Dag og kom snart igen og kom godt hjem og hils derhjemme og ha det godt, — idet de bøjede Hovederne frem mod hinanden med let drejede Ansigter, blottede Tænderne, greb hinandens Hænder og klemte hinandens Fingre med et kort Stød af Armene — saadan som baade unge og ældre trods alt endnu stadig gjorde i Overensstemmelse med danske Sæder og Skikke.

*

EMNELISTE

Pagineringsen er fortløbende gennem begge Bind. Bogstavbetegnelserne a, b, c, d angiver den Fjerdedel af Siden, hvor et eftersøgt Emne findes omtalt. Tilføjelsen af a til Sidetallet betyder øverste Halvdel af første Spalte paa den paagældende Side, b: nederste Halvdel af første Spalte, c: øverste Halvdel, d: nederste Halvdel af den anden Spalte.

Aareladning 136d
Abrakadabra 460b
Absinth 227b
Adamiter 129d
Afholdsbevægelsen 252-58, 261c
Afholdsloge 257
Afmagring 176b, 178-79, 612b
Afsporet Ungdom 512-13
Afvænningskur 255bc
Agerø 421a
Alder 463c, 464b
 Alkoholforbrug 191c, 214d-16,
 218b-21, 232d-35, 252ad, 253d,
 255d-56, 258b, 261-66,
Alter 401b, 411d
Amuletter 419d-21
Analfabeter 497
Annoncer 593a, 597
Anstand 131cd, 132c, 133c, 143-
 55, 176a, 190a, 191a, 192c-94,
 197, 199d-201, 231d-32, 237c,
 243a, 249a, 277, 281b, 284c-85,
 295bc, 297bd, 321b-22, 408,
 545a, 579b
Antikonceptionelle Midler 538-
 39a, 549b-51
Antimakassars 80b,
Antiqua 596c
Arbejdernes Oplysningsforbund
 602c
Arresten 33a, 34d-35
Asfaltbal 42
Astrologi 421bd
Avislæsning 501b, 519c

Badedragt 127b-28
Badning 606d, 608c, 614c
Badstuer 564c
Bal 284c-88
Balderune 279c
Banan 183
Bar 571b

Barber 136
Barnepleje 459
Barok 63d, 111a, 144c, 176c
Barsel 435d-36
Bedemand 443bc,
Begravelse 404b, 437-47
Belysning 49c-56, 81d, 85d,
 93bd
Bendelormstil 81d
Benklæder 102c, 104b-05, 106c,
 111d, 113b, 116d, 120a, 124a,
 125d
Beskedenhed 199d-200
Beværtninger 565a, 567d-68
Biblioteker 600-02
Bicykle 358-60
Biedermeiertiden 64d, 76c-77,
 78d-79, 149c-52, 296b-300, 577
Biægteskab 426c, 539a, 555d
Billisme 365-82, 386d
Bindebrev 479c-80
Biograf 583a
Bismarcksklumper 551bc
Blaa Mandag 478b
Blaastrømpe 525a
Blaa Tog 387bc
Blade 589d-99
Blegemand 87b, 92b
Blegsot 113d, 120b
Bloksbjerg 145c
Blomster 77bc, 81a
Blues 326d
Blufærdighed 104d, 114d-15,
 117-19b, 126d-30, 523d, 526c,
 541bd, 546c, 608c
Boksekamp 611a
Boldhuse 605d, 610d
Bolingdretning 71b-86, 91d,
 92ad, 93ac, 95, 204c, 206b, 511,
Bompeng 344a
Bomse 386d
Bondefangeri 272d-74

Borddækning 190-202
Bordskik 190-201, 231d
Borgerlig Ægteforening 431, 553a
Borgervæbning 18a
Bostonvals 289d-90
Brandværn 21d-24
Brevskrivning 75b, 77d, 78a, 301a,
 391d, 479bd, 496d, 452c-43
Bridge 277d-78
Briller 144d-45
Brudedragt 426a, 427a, 428d,
 553a
Brudehane 427a, 430a
Brudesko 427a, 430a, 431a,
Bryllup 426ad, 428c-31, 552-53
Bryster 110a, 121a, 122c, 143d,
 177d
Bryst sukker 251
Brændevin 215, 217c-21, 253d,
 256
Brændevinsbrød 218a, 298d
Brød 163-64, 191d, 197d
Budget 204b, 207-08
Byhyrden 39b
Byport 19c, 20d, 21,
Bystyre 32d-37
Bøddel 28-32
Børn 428, 486c, 494d-95, 499b-
 515
Børnebegrænsning 397cd, 538d,
 539a, 550d, 557d-59

Cachenez 107c
Cake-walk 288a, 289
Cancan 288b
Canape 303c
Censur 592, 595
Centralvarme 83d, 91d, 95c
Champagne 222b, 223a, 231b
Chatol 74c, 75d
Charleston 290d-91
Chokolade 248a, 250d

Cigar 242a, 244
Cigaret 244d
Cikorie 249d
Clavichord 320b
Cocktail 224d-27, 571bd
Cykle 361-65
Cyprianus 474bc

Daab 432cd, 433bd
Daabsfad 433c
Daabsgaver 432d
Daguerreotypi 78c.
Dagvogn 347b-48
Dampskib 351a
Dandy 153a, 115b
Dans 283-93, 571-73
Danseskole 283d, 286-88
Delirium 253a, 255ab
D.F.D.F. 609c
Dilettantkomedie 574, 575d-77
Diligence 344-46, 348b
Dirt-track 381b
Djævelen 414d-16, 432d, 486d, 487d
Djævelspil 409d
Doble 270d
D.O.M. 223c
Dram 217d
Drengehaar 138, 140bc
Dukse 498c, 512b
Drikfældighed 215, 232d-35, 253, 254d-55, 261d-62, 264-65, 436b
Drikkepenge 570d-71
Drikkevand 47c-49, 444a
Dug 191c, 194bc
Dyr 38-39, 56b-57
Døden 464d-65
Dødsstraf 28d-31, 432c

Ekspropriation 350d
Elektricitet 54-56, 93a, 95a
Elektrisk Klaver 324c
Emancipation 524-30
Empire 64c, 65
Englekys 251a
en suite 63c, 64a
Erhvervsvalg 505a
Erstatningspsykose 380

Fabriksliv 394-96
Faldskærmsudspring 385b
Farsoter 448, 451c-52, 453a, 454c, 456b, 463d-64
Fartdyrkelse 381c-82, 387d-88, 596a, 619
Fastelavn 478
Fastelavnsris 476, 479a
Fedme 176b, 177c, 605a
Ferle 487bc
Festtale 299cd, 305a, 429c, 430c, 481c, 507-08a

Festsange 429c, 430d, 567a
Fetischisme 419c
Figenbladmoral 541bd, 544
Filipine 469a
Film 503d, 580d-88
Fingerring 420, 427b, 441a
Fjederstøvler 114bc
Flapper 121d
Flirt 545c, 555b
Flirtannoncer 547d
Flyveblad 589c
Flyvning 382b-85
Flæsk 161c
Fløjte 322d, 329c
Fodbold 609a, 611a, 613d, 617a
Fodgængere 606b-07
Fodtøj 102-03ad, 108a, 110b, 112bc, 113a, 114bc, 121a, 123b, 427a, 510d
Folkedans 282d-83, 289a, 291a
Fonograf 323d-24
Foraarsfest 476d-82
Forargeligt Samliv 544a
Forbud 225b
Forelskelse 539-41, 548b
Forlovelsesringe 534c, 546a
Forsamlingshusbatter 261d
Forskærer 293d
Forvorne Dage 419c
Fotografi 79a, 81a, 596d
Foxtrot 289d-90
Frieri 535-36, 540a, 542c-43, 545b, 546b, 548b
Frierleg 279c
Frille 426c
Frisklinger 172d
Frisk Luft 606a, 607b-08
Frisure 109, 111b, 119d, 120d, 130, 132a, 133a, 134abd-35ac, 137c-38, 140, 296d
Fritid 389c, 563, 616-19
Fritidssyssel 503cd, 512ad, 563-87, 595c, 599, 601d-02, 603d-15.
Fruentimmer 525a
Frugt 168d-69, 182d-83, 187c
Frugtvind 221b, 227d, 264c, 265d-66
Fugleskydning 603-04
Funktionalisme 41c, 66b-70, 82d-84, 85-86, 120d-21, 123c, 195d, 326c, 329a
Fyrtøj 51c
Fægtning 604d
Fæstedunk 426b
Fæstensøl 426b, 429b
Føring 426b, 428c, 436a

Gaader 279d, 280, 479d
Gang 151bd, 154a
Gadelænker 18a

Gader 39, 40c, 41d-42, 52c, 65a
Gadeviser 590d
Gaffel 196-97
Garçonne 121, 122a, 138
Gas 52d-53
Gedekød 167d
Generation 463c
Gengangere 422bc, 440ac, 441b, 466d, 468a
Gentleman 153
Gigthund 461a
Glas 230d-31
Gotik 62d, 102d
Grafologi 391d, 422a
Grammofon 324-25
Gravøl 438b, 439d-40, 442, 447c
Grundtvigianere 144a, 409a
Grød 162d
Grønthsager 166, 170, 182-84
Gymnastik 608, 610c, 612d-13
Gynge 606a
Gækkebrev 479b, 480a

Haandfæstning 426a
Haar 130-31, 132a, 133ab, 134ab, 135, 137c, 138ad, 140ac, 426a, 428d
Hakkebrædt 320c
Handelsrejsende 568d-69, 570cd
Handsker 284c, 287a, 290a
Harer 165c, 431c
Hasard 272d-74
Hat 106b, 109a, 150b
Helan 220a
Hellig Trekonger 475c, 476
Hekse 29a, 415-18, 424-25
Heksemærker 417a
Heksesalve 415b
Hestekød 161c-62
Hestesko 421a
Hilsen 142b-43, 147d-48, 150c, 152c, 153d
Hollywoodkur 178
Hollywoodstil 70d-71c
Holmblads Salmebog 271d
Honnør 143b
Hosedjævelen 104-05
Hospitalsforhold 448, 452bd, 456d-58
Hotel 342d, 346c, 568-71
Hunde 38d, 56d
Hus 61-71
Husassistent 86d, 88-91
Husholdning 86-92, 173, 203-08
Husraad 461
Hygge 74a
Hysteri 417, 425
Høj Hat 106b, 150b

Idræt 603-05, 609, 612-13

Igler 136c
Ildsted 72a, 73cd, 87d, 91d
Indremission 144b, 409b-10
Ingeniøraanden 498d-99
Inhalering 246
Invitation 301a
I. P. Muller 609c, 610b
Irreligiøsitet 406d, 407c, 410d-11, 413d
Ispinde 503c

Jazz 289a, 290d-91c, 292, 325, 326c-27, 329b
Jernbane 348-56, 374d, 375c
Jeu de paume 605c, 609a
Jitterbug 292c
Jordbær 168d
Jordmor 432a
Jordpaakastelse 438c, 441a, 447b
Judastallet 419b
Jul 465b-73
Julebuk 467b
Julegaas 468c
Julegaver 461d-73
Julekort 471a-c
Julekrybbe 475d
Julemanden 465d-66
Julemærker 468a
Julerose 470a
Juletræ 469d-71

Kaffe 247, 248-50
Kaffestol 248d
Kaffepuns 215d, 218d-19
Kaffesurrogat 249d-50
Kagstrygning 28c, 449d
Kalkmaleri 405c
Kalvekrøps 115d
Kannibalisme 160
Karneval 176d-79
Karosse 341d
Kartofler 170b-72
Katten af Tønden 476c
Keglespil 607
K.F.U.M. og K. 409c, 410c
Kinetoskopet 581a
Kirken 17b, 61c, 401-05, 488b
Kirkegaard 408d, 439a, 444ac, 446d-47
Kirkegang 407d-08
Kirkerist 39a
Kiropraktik 462d-63
Kjolesæt 107d, 111c
Klassicisme 64c, 65, 112-13
Klaver 320b-21, 328b-29
Klicheer 596d-97
Klinke (med Glas) 232bc
Kloge Koner 423-25, 461b
Kloge Mænd 452a, 461
Kloset 39d-41
Klubliv 565c-67, 575d-76, 600b

Klunketiden 80-82, 117b, 119, 541d, 544
Klyster 133b, 137a
Klædedragt 99-130
Knirkelæder 114b
Kniv 196
Knæsætning 432a
Kogebøger 167c-68, 169d, 172c-74, 176d
Koldt Bord 175d, 179c
Kolonihaver 609b
Kommode 74b
Koncert 321-22
Kondon 538d
Konfektion 123
Konfirmation 406c, 411c, 436c-37
Konserves 181d, 185b, 186a
Korset 110a, 112, 113d, 120ab
Kortspil 270c-78
Kosmetik 138-39
Kotillon 283d, 287a
Kransekagefigur 198c
Kransekagevers 199c
Kredense 230
Kricket 609a
Kridthus 106d, 107a
Kringle 163b
Krinoline 113d-14
Kristentøj 432d, 433c
Kugleposten 344bd
Kurv 534b
Kuvert 191d
Kvaksalveri 450-51, 452a, 461-63, 552a
Kvindehuset 563
Kvindemalkning 537
Kvindens Stilling 522-32, 541d-42, 545a, 551-52, 553d-54
Kys 134d, 143c, 148b, 149b, 281a, 283c, 297c, 416a, 496d, 544bd, 547a, 554d
Kyshaand 143c
Kyskhedsbælte 537c
Kælenavne 432c, 435c, 535a, 543d
Kærlighedspiller 538d
Kødkontrol 162
Kødrand 286d
Køkken 87d, 92a
Kønsmoral 513, 514b, 515a, 521d, 536b-39, 541bc, 544, 546, 549-51, 554c-57, 563b-64, 572d
Kønssygdomme 262c, 451c-52, 514b, 515a, 550d, 554-55

Lambethwalk 292a
Lanciers 284b
Landauer 342a
»Landsby« 571c, 572a
Lege 279-82, 501c
Lektielesning 499d, 511d

Leveregler 516d, 519a, 520b
Leverim 199a-c
Levetid 463c-64
L'hombre 274bc, 275a
Lieber Augustin 323c
Ligbrænding 437ad, 444c-46
Ligbærere 441c
Lige Linje 65, 67d, 79c, 120d, 178a, 377c
Ligkiste 439c, 442, 443d
Lillehus 40
Likører 223c
Lit de parade 443
Litzenbrødre 345
Livseliksir 460
Lokum 40c
Lommetørklæde 131cd
Lutendrank 222a
Lykketal 91b
Lyntog 356
Lys 50, 85c, 576a
Læberødt 109d, 138ac, 139a
Læge 425, 449-50, 453-54
Løskning 131a, 534d, 535a

Maaltider 203a
Maanetro 418d, 421a
Mad 159-89
Magi 160d, 419-20, 422cd
Mahogny 76ac, 79c
Majtræ 481
Makartbuketter 81b
Malkeprøve 537
Mameluker 113c
Manepæl 441c
Mandag 419c
Mandag (blaa) 478d
Mandel 469a
Mannequinopvisning 123a
Margarine 180-81, 185c, 186b
Maskerade 479a
Maskinaldermenneske 392-98
Maskinkraft 388d-90, 392-97, 619
Matadorer 275a
Mekanisering 91d-93, 323b, 388d-92, 394-96
Mekanisk Musik 323b
Menneskealder 463c, 464b
Menuer 201-02, 204d-06, 222c-23, 294c-95
Mestermænd 28-32
Middellevetid 463c-64
Migrænestift 136a
Mistelten 469cd
Mjød 213d
Mode 100d-01, 122d
Modermærker 431d
Moderskab 431c, 537b, 541c, 550c, 552a, 556d-57
Mortensgaas 468c

Motorcykle 365a, 374b, 381bc
Motorvogne 365-82, 386d
Mundskænk 230a, 294b
Mursten 61d
Musik 319, 336c-37, 429a
Myrtekrans 429a
Møbler 71b-74, 75d-76, 79c-86,
190-91

Naboskrog 439d-40a
Nathue 109a
Natmand 32, 40b
Naturesans 386a, 606b, 614-15
Navne 432bc, 433ad-35, 522d
Navneforandring 434d
Navngivning 432a
Negenaugen 165a, 168a
Neglelak 139d
Negro spirituals 289a, 326d
Nervøsitet 391d-92
Neuruppin 199c
Nips 80d-81
Ni Slags Kaal 480b
Nudisme 128d
Nyromantik 70d-71, 85
Nytaarsaften 474-75

Offentlig Udraaber 588-89
One Step 289d
Oomph 546a
Op ad Stolper 486bc
Opdragelse 486-507a, 508b-11,
515c, 523d
Opvarmning 72a, 73cd, 77a, 83d-
84, 91d
Opvask 142
Overflødigdhedshorn 199c, 228bc
Oxfordbevægelse 412-13

Paaskelam 480
Paaskeæg 480b-81
Palmehave 571b
Panteleg 280b-81
Papegøjeskydning 603d-04
Paraply 110c, 420d
Paryk 108c-09, 111a
Patentmedicin 460
P. H. Flygel 328d-29
Pen 75b, 77d
Pennefjer 75b, 479d
Permanentbølger 138d, 140a,
432a
Pest 448c
Petroleumslampe 51b, 54c, 93a
Petting party 121d
Pibe 239d
Pietisme 405d, 495c
Pindsvinesteg 167d
Plysch 80a
Pogeskole 493

Pokulere 230c
Polka 284a
Politi 27b
Polskdans 283bc, 289c
Polsk Tiggergang 283c
Pomona 264c
Postdiligencen 344-46, 348b
Postej 198
Postgaarden 346d-47, 568
Postsmakke 346
Pottevarm 73d
Priser 123c, 136c, 174b, 175a,
203d-04, 207-08, 220a, 222c,
224c, 239d, 250a, 345, 363ad,
366a, 368ac, 379a, 386c, 521a,
566c, 568c, 569d, 570ad, 582d,
583a, 591c, 595c
Privatbane 353bd
Privet 39d, 41
Prosit 131a, 237ac
Prædikestol 406a
Præservativer 538ab, 539a, 549b-
51
Præstedragt 105d
Præster (kvindelige) 530c-31
Punsch 223c-24, 300
Punschebolle 223d, 300
Punsch (Kaffe) 215d, 218d-19
Pyjamas 125b
Pæle den 230c
Pøjt 221c

Raadhuset 32d-37, 564a
Raakost 184a
Radbrækning 29a
Radio 95d, 328a, 329d, 330c-38,
599a
Radioamatører 330d-34
Radioavis 334d
Radiumskandidat 264c-65
Rafle 270a
Ragtime 289a
Rakker 32
Rationalisme 407
Reformationen 325d, 402d-05,
427d-28, 487d, 536d, 574
Rej 282d-83
Rejseliv 342d-43, 344d-48, 355-
56, 387
Reklame 414ad, 587a, 597d
Rekord 388a, 611b-12
Religion 402-03, 406, 409, 410c-
12, 521b
Rendemaske 107c
Renlighed 39c-41, 47c, 48, 87b,
130d-42, 452d, 454d
Renovation 39d-41, 48c
Renæssance 62c-63, 73ab, 84d-85,
103d, 230c, 326b, 536d-37,
604d

Renæssancefest 293-96
Renæssancemad 167d-69, 176
Restaurant 568a-73
Ring 420, 427b, 441a, 546a
Ringridning 605b
Ris 487ad, 493a, 508-09
Rokoko 64ad, 74b-75, 108b, 110,
144d, 145d, 146b 148c, 320b,
323c, 538-39, 606
Romantik 539-40
Rotting 34c
Rutebil 367b-68, 370d-75
Rutebilstation 371d-72
Rytme 389c-90
Rækling 165a
Rødsten 296c
Rømere 230d-31

Sadisme 28-29, 31cd, 385bc
Salt 165b
Salve 246a
Samfærdsel 341-88
Sanering 68
Sang 319d-20, 329bc
Selskabslege 279-82
Selskabeligt Samvær 293-307
Selverhverv 94b, 526a-27, 528d,
529d-32
Sengetid 93b
Serviet 194e-95
Sex appeal 546b-c
Silhuet 75a
Singot 230b
Sjus 224b
Skaaler 228ad, 229d, 232b, 303c,
304c
Skak 269, 533c
Skalmeje 320a
Skarpretter 28-32, 449c, 451
Skat 35c, 36d
Ske 192a
Ski 610d
Skidne Æg 480c
Skilsmisse 528d, 553b, 555a
Skilsyge 555a
Skoft 486a
Skole 485-506
Skolekomedie 574b-c
Skoleret 489b, 491d, 492b
Skoletandklinik 456
Skorstensfejer 32
Skovsvin 615
Skovtur 607a, 614b-15
Skrabud 147d-48
Skrift(tydning) 391d, 422a
Skrivetøj 75b, 77d, 93a
Skueret 198
Skæg 130c, 134bd, 137c
Skøgevæsen 563-64, 572d
Skønhedspletter 107d

Skørbug 165d, 166d, 172b, 185d, 186a, 187c
Skøjteløb 603a, 607ab, 608b
Slaabrok 102c
Slik 251
Smaa sorte 218d-19
Sminke 107d, 109d, 130b, 135bc
Smoking 302b
Smugleri 19b, 20-21
Smykker 100c, 420b-c
Smørrebrød 174b
Snaps 218a
Snegle 168b
Snerperi 127
Snus 236d-37
Sofa 76a, 79d, 190-91
Sommer i By 481
Sorte Død 448c
Sorte Skole 489-92
Sort Krave 116
Spaadomme 422a, 423d
Spaakone (dom) 474c
Spanskrør 509b
Spedalskhed 448, 464a
Spejderbevægelsen 609d-10
Spidsborger 18a
Spil 269-78
Spilleaften 274d, 275c-76
Spilledaase 323b-d
Spindevise 87a
Spiritusbeskatning 220b, 254
Spiritusprøve 258a, 260
Spot og Spe 28b
Sportspladser 609b, 610c
Spytbakke 133c
Spørgeskema 396, 504, 517
Stambog 75bc
Standforskel 88bc, 89d, 146d, 147, 152a, 154d-55, 286b, 348a, 404c-d, 429a, 447a, 497b, 565d, 578a
Stemmeret 523d, 528c-29
Stjernedyrkelse 583b-84b, 585d, 587d-88
Stjernetydere 421c
St. Jørgensbjerg 448
Stok 144c, 151c
Storkedans 289d-90
Storken 38c 57
Strømlinje 377c
Strømpeløs 126d-27a
Strygere 322c
Studiekredse 397, 602d
Studine 498
Støj 95c, 336ab, 390b-91
Støvsuger 93a
Sub rosa 198a
Sukker 169a, 181c, 251
Sundhedsplejerske 458d-59

Suppleret Monogami 426c, 538cd, 555b
Swing 292c, 327d, 513d
Swingpjat 124
Svømning 603b, 606, 608c, 611b
Syfilis 451c-52, 554c-d
Sygehus 448, 452bd, 456d-58
Syltetøj 169
Syndebuk 419b
Synkope 323d, 326c, 327c-d
Syv-Ni-Tretten 419ab
Sæbe 133ac
Sæt 219d
Søbekaal 167a, 173d
Sødsuppe 169b
Sørgedragt 439b-c
Sørgestue 440b, 441d

Taarne 19b
Table d'hôte 568b, 570b
Talefilm 584c
Talisman 419a-bd,
Tallerken 191d
Tamperdage 479c
Tandpleje 132b, 134ab, 137a, 141, 454-56
Tango 289d-90
Tapet 191c
Te 248a, 250c
Teater 573-80
Tegnefilm 330ac
Telefon 44d-47, 92a, 93a, 301b, 499d
Telegraf 43-44, 594d, 596a
Telegram 430d
Tennis 609a
Terningspil 270a
Tilje 283a
Tiltale 146d, 147b, 152d-53, 154c, 507b
Tjenere 304a, 571a
Tjenestepiger 86d, 88-91
Tobak 236-47
Tobiasløfte 427a, 428a
Toddy 224a
Toldere 19a, 20, 21
Tomat 182d
Torsdagskoncert 336c-37
Tortur 28-29, 30d
Tournyre 117-18
Traadløs 330d
Trafik 341-88
Tragantfigurer 198c-99
Tretten 419b
Trolovelse 426, 427c
Turisme 387, 614a, 617a
Twostep 289d
Tycho Brahesdag 419c
Tændstikker 51d, 422c-d

Udmajning 73bc
Ulykker 94c-95, 259d, 379d-80
Under Tøflen 427a, 430a, 431a
Ungdom (afsporet) 512-13
Ungdom (Forretnings-) 516
Ungdom (Haandværker-) 518b-19
Ungdom (Konservativ) 520
Ungdom (Seminarie-) 520d-21
Ungdom (socialdemokratisk) 519b-20
Uniformstriber 99d

Vagabond 264c-65
Vakcination 452d, 459d
Valgsprog 516d, 519a, 520b,
Vals 283d-84, 322c
Vandforsyning 47c-49
Vandhund 264c
Vandpost 48a
Vandrebevægelse 606b-07, 613c
Vandredragt 126b
Varsler 467d, 474b-75, 476b
Vask 87b, 92b
W. C.-System 41, 353a
Vegetarisme 183-84
Veje 342a, 343b-44, 352d, 361a, 364a, 369bd, 375cd, 376, 381b
Velbekomme 200d-01, 305c
Velkomst 230c
Velocipede 357-58
Whisky 224b
Whist 274d, 277c
Vielsesformular 552b, 553d
Wienerbrød 164b
Viftesprog 107a
Vilde Ridt 465bd
Vin 221b-23, 227c
Vinduer 61bd, 62b, 230d
Visitkort 145a, 146
Vitaminer 185d-86
Voltakors 460b
Vægter 24d-27
Vækkelsesmøder 406a, 409c, 412d

Ædelstene 420c
Ægteskab 426c-d, 427d-28, 464c, 520a, 522b, 528d-29a, 532c, 538d, 543d, 548d-49a, 551, 552-59
Ægteskabsannonce 547b-48

Øgenavne 434a
Øl 213-17
Ølkande 229d-30
Øllebrød 164d, 203b
Ønskedrømme 396, 505a, 506, 518a, 519ad
Østers 159d, 168b, 200c